

PROPAST AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE I POSTANAK NASLJEDNIH DRŽAVA, 1937

Sadržaj

PREDGOVOR

GLAVA I.

Postanak i razvoj Austro-ugarske monarhije. Državopravni položaj potlačenih naroda u dualističkoj Monarhiji

GLAVA II.

Austro-ugarska monarhija i razvoj političkih događaja u Evropi zadnjih decenija prije velikog rata

GLAVA III.

Sarajevski atentat kao povod svetskome ratu. Monarhijin ultimatum i navještaj rata Srbiji. Evropa u plamenu rata

GLAVA IV.

Vojne operacije protiv Srbije. Bitka na Ceru. Poraz Monarhije kod Lavova. Katastrofa druge Potiorekove ofenzive u Srbiji

GLAVA V.

Progonstvo našega naroda u Monarhiji. Akcija češke i jugoslavenske emigracije za raskomadanje Monarhije. Osnutak „Hrvatskog Odbora“ i „Jadranske legije“ u Rimu

GLAVA VI.

Držanje Italije i južni Slaveni. Londonski pakt. Prodor ruske fronte kod Gorlica. Italija objavljuje Monarhiji rat i počinje borbu

GLAVA VII.

Unutrašwi položaj Monarhije. Deklaracija hrvatskog sabora. Nesuglasica između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora

GLAVA VIII.

Držanje Rumunjske. Ulazak Bugarske u rat. Manifest ruskoga cara Nikole II. Mackense nova ofenziva i vojnička okupacija Srbije. Kapitulacija Crne Gore. Nasilje Bugara i Austrijanaca u Srbiji i Crnoj Gori

GLAVA IX.

Opći pogled na ratnu situaciju. Plan Monarhije o razdiobi Srbije. Rad Jugoslavenskog odbora i poteškoće u formiranju dobrovoljačke vojske. Peta bitka na Soči. Katastrofalan poraz Monarhije kod Lucka. Pad Gorice

GLAVA X.

Rumunjska objavljuje rat Monarhiji. Provala u Erdelj. Ofenziva generala Mackensena i Falkenhayna. Okupacija Rumunjske

GLAVA XI.

Nezadovoljstvo u Austriji. Umorstvo grofa Stürgha. Proklamacija nezavisnosti poljske države. Smrt Franje Josipa I i prilike u Monarhiji. Proglas cara Karla I i Slaveni

GLAVA XII.

Vojničko i ekonomsko slabljenje Monarhije. Predlog mira Centralnih vlasti. Posrednička uloga Siksta princa od Parme u pogledu sklapanja separatnoga mira između Monarhije i Antante

GLAVA XIII.

Ruska revolucija i oslobođenje potlačenih Slavena. Deveta bitka na Soči. Deklaracija Českoga saveza i Jugoslavenskog kluba u bečkom carevinskom vijeću.
Parlamentarna borba Slavena za svoje oslobođenje

GLAVA XIV.

Krfska deklaracija. Kritika Krfske deklaracije. Stanovište hrvatskih političara

GLAVA XV.

Zagraniczna akcija Tome G. Masaryka i drugova. Osnutak narodnoga vijeća i privremene vlade Čehoslovaka u Parizu

GLAVA XVI.

Druga Brusilova ofenziva. Vojnička revolucija na ruskoj fronti. Nastavak vanjske i unutrašnje borbe za raskomadanje Monarhije

GLAVA XVII.

Jedanaesta i dvanaesta bitka na Soči. Prodor talijanske fronte. Američka Unija objavljuje rat Monarhiji

GLAVA XVIII.

Mirovni pregovori u Brest-Litovsku. Vilsonova poruka kongresu. Odgovor grofa Czernina. Lloyd George o narodima u Monarhiji. Veliki zbor u Pragu.
Revolucionarno vrijenje

GLAVA XIX.

Mir sa Ukrajinom i Rusijom u Brest-Litovsku. Kongres potlačenih naroda u Rimu. Otkrića Georgea Clemenceaua i pad grofa Czernina. Mir sa Rumunjskom u Bukureštu

GLAVA XX.

Prilike u Monarhiji u prvoj polovini 1918. Pedeset godišnjica češkog narodnog kazališta i kongres potlačenih naroda u Pragu. Pittsburški ugovor i priznanje nezavisnosti čehoslovačke države

GLAVA XXI.

Vojničke pobune u Monarhiji. Neuspjeh posljednje ofenzive Austro-Ugarske na talijanskom ratištu. Potištenost u Beču i Budimpešti. Prilike u jugoslavenskim krajevima i osnutak Narodnog vijeća u Ljubljani

GLAVA XXII.

Prodor solunske fronte. Kapitulacija Bugarske i Turske. Neuspjela misija Stjepana grofa Tisze među južnim Slavenima. Monarhija pred vojničkim rasulom i političkim raspadom

GLAVA XXIII.

Zasjedanje carevinskoga vijeća. Govor F. Stanjeka i dr Korošca. Krunsko vijeće u Beču. Monarhija moli za mir. Nijemci za razlaz sa Slavenima. Proglas poljskog regentskog vijeća. Manifest cara Karla I. Vilsonov odgovor. Zahtjevi Rumunja, Slovaka i Malorusa. Posljednji dani Monarhije. Rezolucija Čehoslovaka u Ženevi

GLAVA XXIV.

Osnutak Narodnoga vijeća u Zagrebu i grupiranje svih nacionalnih snaga Slovenaca, Hrvata i Srba. Proglas Narodnoga vijeća i velebna manifestacija za ujedinjenje južnih Slavena u Zagrebu. Sabiranje dobrovoljnog narodnog poreza

GLAVA XXV.

Revolucija u Pragu. Proglašenje nezavisne čehoslovačke države. Odluka čeških Nijemaca. Otcjepljenje Slovačke od Ugarske

GLAVA XXVI.

Sjednica hrvatskog sabora. Prelom državopravnih odnosa sa Austro-Ugarskom. Proglašenje nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba. Obrazovanje narodne vlade

GLAVA XXVII.

Preuzimanje Monarhijine flote. Unutrašnja organizacija države Slovenaca, Hrvata i Srba

GLAVA XXVIII.

Katastrofa i rasulo Monarhijine vojske kod Vittoria Veneta. Revolucija u Mađarskoj. Primirje između Antante i Monarhije u Padovi i vojna konvencija u Beogradu. Okupacija južne Ugarske. Proklamacija nezavisnosti Njemačke Austrije. Abdikacija cara Karla I. Konac Austrougarske monarhije

GLAVA XXIX.

Invazija i grabež austro-ugarskih vojnika u Hrvatskoj i Sloveniji. Mobilizacija jugoslavenske vojske. Mađarska misija u Zagrebu. Pomorska konferencija na Krfu. Sukob između države Slovenaca, Hrvata i Srba i kraljevine Italije zbog talijanske okupacije Istre, Rijeke i dijela Dalmacije

GLAVA XXX.

Ženevski sporazum i njegove posljedice

GLAVA XXXI.

Zaključak Narodnog vijeća u Zagrebu o državnom ujedinjenju južnih Slavena. Otcjepljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske. Velika narodna skupština u Podgorici. Svrgnuće dinastije Petrović-Njegoša. Ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Obrazovanje zajedničke vlade Beogradu

GLAVA XXXII.

Sastav prve čehoslovačke vlade u Pragu. Borbe sa Mađarima. Okupacija Slovačke. Povratak Tome G. Masaryka u Prag. Sređivanje unutrašnjih prilika u Čehoslovačkoj

GLAVA XXXIII.

Pokret ugarskih Rumunja za ujedinjenje sa kraljevinom Rumunjskom. Razoružanje vojske generala Mackensena. Velika rumunjska skupština u Alba Juliji. Okupacija Erdelja i dijela Banata. Proletarna diktatura u Mađarskoj. Sređivanje prilika u Erdelju

GLAVA XXXIV.

Restauracija poljske države. Saziv konstituante. Unutrašnje prilike. Pilsudski. Borbe sa Ukrajincima, Nijemcima i Rusima. Agrarna reforma. Rat s Rusijom. Mir u Rigi. Ustav i unutrašnja državna konsolidacija

GLAVA XXXV.

Rad mirovne konferencije u Parizu. Liga naroda. Ustanovljenje granica i međunarodno priznanje nasljednih država. Zaključak

INDEX IMENA

BIBLIOGRAFIJA

Др. МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ

адвокат

СЕНТА

1938/02

1000

PROPAST
AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

I

POSTANAK NASLJEDNIH DRŽAVA

NAPISAO

PETAR PEKIĆ

SUBOTICA

1937

УНБ. СР.

7710

PREDGOVOR

U najvećem ratu što ga pozna historija čovječanstva najveći politički događaj bijaše propast Austro-ugarske monarhije. Ostale države Centralnih vlasti su i poslije gubitka velikoga rata sačuvale svoj opstanak, ali dvojna Monarhija je zbrisana sa lica zemlje. Svaki ko je poznao prilike u Monarhiji, predviđao je, da će ona u slučaju pobjede Saveznika biti rastrgana na više samostalnih država. Meni se takodjer ta njena sudbina činila neminovna pa sam još prije nekih dvadeset godina počeo sabirati dokumente što su se odnosili na nju i njene slavenske narode, a da pri tome nisam imao namjeru, da o njenoj dekadenci kasnije napišem historiju. Kako je pak njena propast svakako jedna od najzanimljivijih historijskih tema svih vremena, to me je ona poslije sve više interesirala te sam konačno odlučio, da o njenom propadanju napišem opsežno djelo za koje sam, takoreći, već imao gotov materijal. Pri zamisli toga djela, sama od sebe se postavila i druga ideja, koja je u nerazdruživoj vezi sa prvom, a to je postanak nasljednih država. Plan zamišljenoga djela se tako protegao na srednju i jugoistočnu Evropu. Svrha mi je bila, da u njemu sustavno prikažem postanak i razvoj podunavske Monarhije, njen međunarodni položaj, vojničku ulogu što ju je imala u toku svjetskoga rata i konačno njen vojničko-politički slom, a u vezi sa njime i pragmatičnu historiju postanka nasljednih država.

Pored svojih dokumenata, pri sastavu ovoga djela služio sam se domaćom i bogatom stranom literaturom, a radio sam nešto i u Narodnoj i Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu. Nastojao sam, da u vezi sa događajima što su se za vrijeme velikoga rata odigrali

rečub. 7210

u Monarhiji i na njenim frontama što jasnije prikažem unutrašnju i zagraničnu borbu sjevernih i južnih Slavena za svoje oslobodjenje. U kraćim potezima su opisane sve etape četirigodišnje mučne borbe čiji uspjeh je ovisio o sudbini Monarhije. Čitatelj će tako moći pratiti postupno slabljenje Monarhije sve do njene propasti. Sasvim je razumljivo već i po planu i naravi samoga djela što su veliki događaji 1918. godine najiscrpnije prikazani. Sa jedne strane raspadanje Monarhije, a sa druge opet osnutak nasljednih država su mi nalagali da im posvetim naročitu i svestranu studiju. Najviše truda sam uložio u proučavanje ujedinjenja južnih Slavena, jer ono je, bar sa kritičnoga gledišta, još i danas najmanje poznato. Ovo mi se činilo tim potrebnije što mi još dosada nemamo cjelovite i sistematski napisane povijesti stvaranja zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Analiza pojedinih događaja iz borbe za naše ujedinjenje počiva na utvrđenim historijskim činjenicama koje najbolje karakteriziraju duh i način zajedničkog napora kojim je u povijesti južnih Slavena prvi put stvorena ujedinjena državna organizacija.

Pošto je u isto vrijeme spadalo i ujedinjenje Čehoslovaka, Poljaka i Rumunja, to sam u pojedinim poglavljima prikazao i stvaranje njihovih država. Oni su tokom svjetskoga rata imali iste ciljeve pa sam smatrao za shodno da u istome djelu opišem i plodove njihove zajedničke borbe. Nadam se, da će naš narod sa ljubavlju prihvatiti ovu historiju svoju i svojih saveznika i saučesnika u borbi za oslobodjenje. Uzajamno upoznavanje će samo ojačati naše bratske odnose i poticati nas, da i u budućnosti budemo složni kao što smo u prošlosti bili te čuvamo našu opravdanu baštinu, što smo je krvlju stekli. Prožet tom idejom sam napisao ovo djelo naše zajedničke oslobodilačke borbe. Premda je pisano na znanstvenim principima, nastojao sam, da lakim stilom bude pristupačno i široj čitalačkoj publici. Na čitateljima je, da prosude koliko sam u tome postigao svoju svrhu.

U Subotici 8. decembra 1936.

Petar Pečić

GLAVA I.

Postanak i razvoj Austro-ugarske monarhije. Državopravni položaj potlačenih naroda u dualističkoj Monarhiji.

Austro-ugarska monarhija je zapremala 676.616^o km. i prema zvaničnoj statistici od 1910. brojila 51.390.223 stanovnika pa je tako po teritoriju bila druga, a po broju žitelja treća vevlast u Evropi. Ona se prostirala izmedju 42° i 51° sjeverne širine te 9¹/₂ i 26¹/₂ istočne dužine od Greenwicha pa joj je prema tome pripadalo gotovo tri četvrtine cijeloga Podunavlja. U njenom okviru su živjeli razni narodi od kojih su najbrojniji bili sjeverni Slaveni (17.7 mil.), zatim Nijemci (12.4 mil.), Mađjari (10.0 mil.), južni Slaveni (7.0 mil.), Rumuni (3.2 mil.) većinom u Erdelju i Talijani (0.8 mil.) u južnom Tirolu pa Trstu i zapadnoj Istri. Pod Austriju spadahu od južnih Slavena Slovenci, dio Hrvata i nešto Srba u Dalmaciji, a od sjevernih Česi, Poljaci i većina austro-ugarskih Malorusa, dok Ugarskoj pripadahu od južnih Slavena Hrvati i Srbi, od sjevernih Slovaci i dio Malorusa, a Bosna i Hercegovina sačinjavahu zasebno upravno područje pod nadzorom zajedničkoga ministarstva.

Gotovo svi su ti narodi imali svoju posebnu geografsku i nacionalnu individualnost pa živu tradiciju o nekadašnjoj državnoj samostalnosti po kojoj su kroz vijekove manifestirali svoje političke ciljeve i težnje. U staleškim državama feudalnoga sistema, doduše, nacionalizam sve do prošloga stoljeća nije bio probudjen u današnjem smislu, ali je zato narod kao svetinju ljubio svoju domovinu. Da je imao utjecaja na vlast kao što ga ima danas u modernim državama, ne bi bio kroz čitave povijesne epohe robovao, ali je tada svu vlast imalo u rukama visoko plemstvo koje se nije mnogo staralo za njegove interese pa je radi toga morao dugo

čamiti pod tuđjinskim gospolstvom. To je tragičan razlog slabosti Slavena koje su Nijemci i Madjari vješto iskoristili u svoje imperijalističke ciljeve udarivši tako čvrste temelje svojoj moći i dugovječnoj hegemoniji. Da bi nam taj veliki historijski proces bio što pregledniji, mi ćemo ovdje u kraćim potezima iznijeti historijat postanka i razvoja Austro-ugarske monarhije, a zatim i neminovnost njezine propasti.

Tragedija Slavena u srednjem Podunavlju počinje već sa dolaskom Madjara koji su 906. oborili Velikomoravsku državu. Ali kao nomadi nisu mogli trajno zavladati nad kulturnijim sjedilačkim narodima sve dok nisu za kneza Gejze i Sv. Stjepana *) primili kršćanstvo. Otada su uživali zaštitu rimskih papa i toleranciju susjednih kršćanskih država pa tako sve više učvršćivali svoj međunarodni položaj. Zato i *Pacla Conventa* od 1102. nikada nije donijela pravu sreću hrvatskome narodu koji je kroz osam stoljeća iskusio dosta gorčine zbog državnog udruženja sa Madjarima.

Pored Madjara su i Nijemci počeli poliskivati sjeverne i južne Slavena. Već sredinom osmoga vijeka padoše Slovenci pod vrhovništvo bavarsko, a 976. padne vojvodina Koruška koja je obuhvatala Korušku, Štajersku, Kranjsku, istarsku i veronsku marku pod vlasti njemačkoga cara Otona II. Većina tih pokrajina je često mijenjala svoje gospodare zbog čega nije ni mogla u njima biti stvorena jaka državna organizacija. Češki kralj Premisl II. u bitci kod Kressenbura 1260. osvoji od ugarskog kralja Bele IV. Štajersku, a 1269. mu Sponheim ostavi Korušku, Kranjsku i slovensku marku. Ali ni on ih ne zadržava dugo zbog nesretnog sukoba sa Rudolfom Habsburškim. Rudolf je sazvao njemačke staleže na državni sabor i tražio da se Njemačkoj vrata sva ona lena koja su joj ranije bila oduzeta. Ta je odredba najviše pogodila Premisla II. koji Rudolfa nije priznao ni za cara. Tako dodje među njima 1276. do rata u kojem Rudolf s pomoću Madjara osvoji Aus-

*) Sv. Stjepan se isprva zvao Vajk (Vuk), a Stjepan znači *okrunjeni* pa je to ime primio poslije svoga krunisanja. Njegova žena Adelaida bijaše poljskog porijekla. Nju još i njemački kronik Theimar zove *Bele-kneginja* (Velekneginja). Sv. Stjepan sebe zove: *kralj pases Ungarias*. U *Opomenama* svome sinu veli: „*Kako nama dolaze gosti iz raznih država i raznih jezika, to uvijek treba sa njima lijepo postupati, jer oni jačaju našu domovinu*“.

triju, Štajersku, Korušku i Kranjsku. Dvije godine kasnije 1278. bukne ponovo rat između Njemačke i Češke. U odlučnoj bitci kod Durnkruta na Moravskom polju češka vojska bude potučena i pogine dobri kralj Premisl II. Iza toga poraza i sama Češka potpade pod njemački protektorat. Ona se, doduše, za kralja Ivana I. sina cara Henrika VIII. Luksemburškog 1310. oslobodila njemačkog vrhovništva, ali su jugoslavenske zemlje i nadalje ostale pod njemačkim gospolstvom.

Rudolf Habsburški Premisl II. oduzete pokrajine 1282. dade kao leno svojim sinovima Albrehtu i Rudolfu, a 1286. Korušku, Kranjsku sa slovenskom markom svome savezniku tirolskome grofu Meinhardu. Po izumrcu Meinhardova muškoga koljena, unuci Rudolfovi Albreht II. i Oton s privolom kralja Ljudevita Bavarca 1335. osvoje njegove zemlje i tako sve jugoslavenske pokrajine što ih je njihov djed osvojio budu koncentrirane pod vlašću Habsburgovaca.

Poslije Ljudevita Bavarca dodje 1347. u Njemačkoj na prijesto Karlo IV. Luksemburški koji ujedno bijaše i kralj češki. Njegova s'na Većeslava su Nijemci svrgli te 1400. izabrali Rupechta Falačkog. God. 1410. izabraše Nijemci brata Većeslavova ugarsko-hrvatskoga kralja Sigmunda kojega su nakon poraza Husita i Česi priznali svojim vladarom. On nagovori ugarsko-hrvatske i češke staleže, da po njegovoj smrti izaberu za kralja njegova zeta Albrehta Habsburškoga. I doista su u Češkoj i Ugarskoj izabrali Albrehta II. koji je vladao samo godinu dana. Njemački staleži po njegovoj smrti nisu htjeli priznati njegova sina Vladislava posthuma za vladara već 1440. izabraše Fridriha III. Habsburgovca. Ugarske, Hrvatska i Češka priznahu opet Vladislava za čije maloljetnosti vladaše u Ugarskoj kao regent Ivan Hunjadi, a u Češkoj poglavica kaležnjaka Juraj Podjebradski. Ta unija bijaše kratkoga vijeka, jer već po smrti Vladislava dodje u Ugarskoj 1458. nova dinastija Matije Korvina, a u Češkoj se opet proglasi kraljem regent Juraj Pobjebradski. Po smrti Matijinoj 1490. dodje opet do personalne unije između Ugarske i Češke pod vladalačkom kućom Jagelovića koja se održa do mohačke bitke 1526. Tada su Češka, Moravska i Šleska potpale pod vlast Ferdinanda I. Habsburgovca koji je udario temelj Austro-ugarskoj monarhiji na kojem će se ona podići do evropske vevlasti. Ferdinanda manjina ugarskoga

plemstva također izabra za vladara dok se većina zbog turske invazije izjavila za turskoga vazala Ivana Zapolju. U Hrvatskoj se također pojaviše dvije stranke. Jedna se u Dubravi izjavi za Zapolju, a druga, brojnija, 1. I. 1527. u saboru na Cellnu izabra za kralja Ferdinanda. Zbog te nesloge izbije krvavi građanski rat. Dok su se tako Hrvati za tuđe interese međusobno zatirali, provale Turci u Hrvatsku te zauzmu 1528. Jajce, zatim čitavo područje između Une i Vrbasa pa Liku i Krbavu.

Nakon izгона Turaka iz Ugarske, raširila se Austro-ugarska monarhija nad osvojenim dijelovima Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Marija Terezija pak 1772. u prvotnoj Poljske osvoji Galiciju i Vladimiriju, a 1775. i vojvodinu Bukovinu. Njezin unuk car Franjo I. u trećoj diobi Poljske 1795. priključi svojim državama Krakov sa okolnom, ali je ta aneksija samo 1846. bila perfektuirana. Time je ta teutonska dinastija podvrgla pod svoju vlast veliki dio Slavena koji su osim Rusije svi pali pod gospodstvo Nijemaca, Madjara, Turaka i Mlečana. Tako se tragična sudbina slavenskih naroda koji su zbog nesloge redom gubili svoje samostalne države počinje, kao što smo vidjeli, sa padom Velikomoravske države 906. pa se nastavlja kod Hrvata sa Petrovom Gorom 1097., kod Srba sa Maricom 1371. i Kosovom 1389., kod Bugara sa Trnovom 1393., kod Čeha sa Moravskim Poljem 1278. i Bijelom Gorom 1620. i napokon se završuje kod Poljaka sa katastrofom kod Maciejowice 1794. kada je nestalo njihove samostalne države. Sve su to žalosni datumi u historiji slavenskih naroda koji su zbog svoje pocjepkanosti činili moć i veličinu njihovih najvećih neprijatelja Nijemaca i Madjara.

Neki od potlačenih slavenskih naroda su, doduše, imali bilateralne međunarodne ugovore sa Habsburškom dinastijom u kojima im je bio zajamčen njihov ustav i narodna individualnost. Ali se dinastija tih obaveza gotovo nikada nije držala nego ih je većinom iskorišćavala u svoje nasilne i sebične ciljeve. Car Josip II. je pošao tako daleko da je po cijeloj državi zaveo najstrožiju germanizaciju ogorčivši time do kraja nenjemačke narode. Reakcija protiv toga nasilja se brzo širila među potlačenim narodima. U svim pokrajinama se opažalo živo budjenje nacionalne svijesti. Ono je za francuskih ratova na časak prestalo, ali je poslije pada Napo-

leonova planulo još većim žarom i zahvatilo sve veće dimenzije. Iz tog nacionalnoga pokreta se 1835. porodi u Hrvatskoj Gajev ilirizam koji propovijeda narodno jedinstvo svih južnih Slavena. Slični pokreti bijahu i kod sjevernih Slavena što je prouzrokovalo strah među madjarskim državicima koji su se pobojali, da će ih panslavizam sa sjevera i juga jednoga dana potisnuti u njihove etnografske granice¹⁾. Kao ustuk protiv toga skovaše Madjari poznatu lozinku: „Jedan narod od Karpata do Jadrana.“ To su dakle dva sasvim oprečna stanovišta od kojih se jedan osniva na pravu, a drugi na nasilju pa se tako počela borba koja ne može dovesti do kompromisa.

Nijemci su također uvidjeli tu slavensku opasnost pa su zato umjerenije stranke tražile zблиženje i suradnju u prvome redu sa Česima. Osnovani su peticioni odbor Nijemaca i Čeha u Pragu koji se sastao na vijećanje 12. III. 1848. tražeći pored političkih sloboda ravnopravnost češkoga jezika sa njemačkim i državno preuredjenje na federativnoj osnovi. Kada je međutim buknuo revolucija 13. III. u Beču, a dva dana zatim i u Budimpešti koja se brzo raširila po svim zemljama Austro-Ugarske, držahu slavenski rodoljubi, da je kucnuo čas za saziv velike sveslavenske konferencije na kojoj se ima stvoriti zajednički politički pravac potlačenih slavenskih naroda. U tu se svrhu 2. VI. 1848. saslađe kongres slavenskih naroda u Pragu na kojem je sudjelovalo preko 200 učesnika sjevernih i južnih Slavena. Već na početku zasjedanja se među njima pojaviše dvije struje. Prvu su zastupali Poljaci kojima se pridružio i Rus Bakunin tražeći posvemašnje oslobodjenje svih slovenskih naroda ispod Austro-ugarske monarhije²⁾. Protivno tome je zastupao stanovište češki historik Palacki kojega su podupirali Hrvati, Srbi i Slo-

¹⁾ Stjepan grof Szécsényi je, po Šišiću, u to vrijeme u jednom pismu među ostalim rekao slijedeće: „Svi narodi Ugarske imaju van njenih granica svojih sunarodnika samo baš Madjari nemaju nikoga na svijetu. Šta će biti od Madjara ako se ti narodi jednoga dana politički ujedine sa svojom braćom van Ugarske?... Ako madjarski narod taj proces izgubi, onda će sve izgubiti, pa i svoju individualnost.“

²⁾ Ne na temelju panslavizma nego da svaki od slavenskih naroda sačinjava posebnu državnu zajednicu.

venci, da se Austrija preuredi u saveznu državu u kojoj će svaki narod sačinjavati posebnu državnu samostalnost organiziranu na temelju bilo historijskog, bilo etnografskoga prava¹⁾. Odlučan zahtjev i nepokolebivo držanje kongresa raspali praško građanstvo takvim oduševljenjem da je ono učesnicima priredilo veličanstvenu manifestaciju koja se pretvorila u pravu pobunu protiv hegemonije Nijemaca. Ali prije nego što je donešena odluka o zajedničkom istupu, knez Windischgrätz oružanom silom ugušio pobunu bojeći se, da će Slaveni dignuti opći zajednički ustanak protiv Austrije kojoj su tada Mađjari zadavali pune ruke posla.

Ta vojna mjera osujetila je zajedničku akciju Slavena pa je zato Austrija mogla baciti sve svoje raspoložive vojne sile protiv Mađjara predobivši za sebe laskavim obećanjima Hrvate i Srbe. Borba se je vodila promjenljivom srećom, ali vrijenje i nezadovoljstvo u svim austrijskim zemljama učini da je konačno carska vojska počela popuštati: U toj stisci car Franjo Josip I. zatraži i dobije pomoć od ruskog cara Nikole I. pa je tako mađjarski ustanak vrlo brzo skršen. Nakon kapitulacije Mađjarske dodje sva vlast u ruke Franje Josipa I. koji zavede strogi apsolutizam. On ne prosto zataja svoja obećanja Hrvatima i Srbima prevarivši tako svoje vlastite građane koji su mu pomogli da sačuva državu i dinastiju. Svemu je tome skrivio ruski carski dvor koji je trebao vojnički pomoći Slavene, a ne spasavati Austriju i time joj osigurati život i hegemoniju za sedamdeset godina.

Stišavanje revolucije nije donijelo potlačenim narodima slobodu za koju su se borili nego je obrazovana vojnička vlada pod kojom je vršena bezobzirna germanizacija. Bachov žandarski sistem dokraja ogorčio sve nenjemačke narodne slojeve. Slabost Austrije se najbolje ogledala u porazu 4. i 24. VI. 1859. kod Mogenta i Solferina koji povuče sa sobom pad Bachova kabineta. Financijska nevolja stvorila u državi još veće nezadovoljstvo koje se pokušavalo blagotvornom *oktobarskom diplomom* 1860. i *februarskim patentom* 1861., ali

¹⁾ Oni koji su branili historijsko pravo morali bi zaboraviti misao posvemašnjeg ujedinjenja, jer bi se Mađjari također pozivali na to pravo tražeći za sebe Vojvodinu, a možda i Slovačku, dok na temelju etnografskoga prava ne bi imali prava na te zemlje.

bez uspjeha. Istom nakon strahovitog poraza 3. VI. 1866. kod Kraljičina Graca počeo se u Beču uvidjeti pogubnost dotadašnje politike. Tako je slijedeće 1867. došlo između Austrije i Ugarske do nagodbe na dualističkom principu. Zajednički poslovi obih monarhijskih polovina po toj nagodbi bijahu financije, vojska i vanjska politika, dok u ostalim poslovima bijahu jedna od druge posvema nezavisne. Inače nagodba u bitnosti bijaše nepisani pakt hegemonije Nijemaca i Mađjara nad ostalim narodima, što prouzrokuje žestoku reakciju, osobito kod Hrvata. Posljedica toga bijaše nagodba između Hrvata i Ugarske 1868. Prema toj nagodbi koja je sankcionirana u XXX. zak. čl. od 1868. kraljevina Hrvatska i Slovenija sačinjavaju poseban teritorij kojemu pripada i Dalmacija pa je Ugarska dužna nastojati da se Dalmacija reinkorporira u hrvatsko državno tijelo¹⁾. Autonomna prava Hrvatske se protežu na zakonarstvo, unutrašnju upravu, bogoštovlje, nastavu i pravosuđe. Hrvatski sabor na čelu sa banom koga na predlog i kontrasignaciju predsjednika ugarske vlade postavlja vladar obavlja u nagodbenom opsegu utvrđene unutarnje poslove, dok za zajedničke poslove iz svoje sredine šalje zastupnike na budimpeštanski sabor. Ugarska vlada je imala i ministra bez lisnice za hrvatske poslove koji je bio odgovoran zajedničkome saboru. Ova politička nagodba je bila revidirana 1873., 1881. i 1891., ali sve te revizije nisu značile znatniju promjenu, niti su nacionalno svijesni Hrvati sa takvom zajednicom sa Ugarskom mogli biti zadovoljni. Osvajalačka tendencija Mađjara izazvala je žestoki otpor Hrvata i nastala borba koja se po svojoj naravi mogla završiti samo sa kapitulacijom Hrvata ili porazom mađjarizacije. Političkom nagodbom, dakle, narodnosno pitanje u obim monarhijskim polovinama ne samo da nije bilo riješeno nego se nastavila još žestocija borba protiv prevlasti Nijemaca i Mađjara koji uzalud nastojahu da nasiljem apsorbiraju veliku većinu Slavena i Roma.

Austrija je imala dosta muke da sa trećinom Nijemaca vlada nad dvije trećine Slavena. Najveći otpor su davali Česi koji nisu htjeli učestvovati u carevinskom vijeću. Da bi se

¹⁾ Dalmacija je dakle po nagodbi pripala Hrvatskoj, ali je unatoč tome pridružena Austriji pa je svoje zastupnike slala u Beču na carevinsko vijeće.

duhovi umirili novi ministar grof Hohenwart kojega su podupirali Slaveni i klerikalci pokuš 1870. preuredit državu na federativnom sistemu. Kad je već pripremio teren za krunisanje Franje Josipa I. za češkoga kralja, Nijemci se žestoko digau protiv njega te ga obore 29. X. 1871. Ali time je nezadovoljstvo samo raslo pa se uslijed toga 1873. pokušalo srediti prilike novim izbornim zakonom po kojim poslanike u parlamentu nisu više slali pokrajinski sabori već izbornici posrednim ili neposrednim glasanjem. Pošto je taj zakon omogućio Nijemcima većinu, to stanje u slavanskim zemljama nije krenulo na bolje.

Pokrajinski sabori su imali izvjesna prava administrativnog, legislativnog i prosvjetnoga karaktera, ali nisu bili dovoljno jaki da suzbiju germanizaciju koja je vršena putem školstva i činovništva. Osobito je veliko ogorčenje izbijalo medju Česima koji su sa brojnim Nijemcima vodili ljutu borbu. Kad su 1883. na pokrajinskim izborima Česi dobili većinu, uzeše tražiti da se u sve javne urede uvede češki kao službeni jezik. Borba se i dalje vodila i pod njenim pritiskom vlada 1888. izda naredbu da i u njemačkim mjestima Češke činovnici moraju znati oba jezika. Češki jezik je po tome uveden u javne uprave, ali to dašto nije moglo zadovoljiti Čehe koji su već imali živu nacionalnu svijest i težili za državnom samostalnošću. Grof Toaffe, premda konzervativac, nastojao je da oportunom politikom nacionalne sporove blaži kulturnim i administrativnim koncesijama. Ali njegov plan postupne evolucije obore njemački nacionalisti i koalicija njemačkih liberala, klerikalaca i Poljaka koji su bili pogodjeni njegovim predlogom izborne reforme. Narodnosni problem, dakle, nikada nije bio postavljen na platformu na kojoj bi se moglo ozbiljnije pristupiti njegovu rješavanju. Bečka je vlada uvijek tražila nemoguću soluciju da njemačko gospodstvo dovede u sklad sa težnjama slavenske većine. Zbog toga su se opet Nijemci često služili apsolutističkim mjerama što im je omogućilo znameniti 14 član februarskog patenta. Po tome su članu, koji je ostao u kreposti sve do 1917., izvjesne prerogative carevinskoga vijeća kad ono nije bilo na okupu prešle u kompetenciju ministarstva. Austrijska se vlada u svakoj neprilici zakrila tim člankom i postigla sve što je bilo u skladu sa njemačkom hegemonijom.

Dne 16. januara 1907. donešen je u Austriji nov izborni

zakon koji nimalo nije liberalniji od staroga, jer njime su privilegirani Nijemci na vještački način stvarali sebi od manjine većinu. Po tome zakonu se na temelju takozvanog narodnosnoga posjeda svakome od austrijskih naroda i pokrajina određuje stanoviti broj poslanika u carevinskome vijeću. Za Nijemce je predviđeno najmanje 45% poslanika, dok Slaveni koji, kako smo vidjeli, tvore dvije trećine ukupnoga pučanstva mogu imati samo dva mandata više od polovine. Prema tome je Nijemcima vlast bila uvijek osigurana, jer im nije bilo teško predobiti dva-tri poslanika od slavenske većine. Kako su nepravedno bili obrazovani izborni kotari vidi se po tome da 38.000 Nijemaca, 55.000 Slovenaca, 60.000 Čeha, 50.000 Poljaka, 120.000 Malorusa i 120.000 kuruških Slovenaca dobivaju jedan mandat. U njemačkom dijelu Štajerske dolazi dapače samo 30.000 stanovnika na jedan mandat. Za promjenu toga zakona potrebna je bila kvalificirana većina od 343. poslanika pa je tako Slavenima bilo uopće nemoguće promijeniti taj izborni red u Austriji.

U pokrajinskim izborima su Nijemci imali iste privilegije kao i kod parlamentarnih te gotovo svagdje držali vlast u svojim rukama. Dapače i u samoj Kranjskoj gdje je 98% slavensko pučanstvo 53 njemačka veleposjednika su birala četvrtinu poslanika i uz to imala veto u najglavnijim stvarima, a naročito u pogledu promjene zemaljskoga reda. Dakako da je za Slovence još mnogo teže stanje bilo u Koruškoj i Štajerskoj gdje su Nijemci činili apsolutnu većinu. Slične su prilike bile i kod sjevernih Slavena, naročito u Češkoj, Moravskoj, Šleskoj i Bukovini, pa je prema tome shvatljivo što je u svim tim zemljama vladalo veliko ogorčenje protiv germanizacije i njemačke prevlasti.

Ugarska je u narodaom pogledu bila gotovo isto tako bogata kao i Austrija, jer su joj samo 39% čitavoga pučanstva sačinjavali Madjari dok su ostalih 61% otpadali na narodnosne manjine. Ona je, dakle, uz Austriju bila jedina država na evropskom kontinentu u kojoj su narodne manjine imale većinu i to tako jaku da bi je mogli nazvati kvalificiranom većinom prema kojoj Madjari tvore dobru trećinu kao i Nijemci u Austriji kada se uzme u pravilnu ocjenu upravo sablazna pristranost madjarske državne statistike. Ipak su oni s tolikom silom narodnih manjina, koje bismo u logičnom smislu

morali nazvati većinom, vladali ne po austrijskom sistemu nego pomoću policije gušeći nasilnim sretstvima i najgorim metodama tamo još od 1868. kad je donešen narodnosni zakon po kojem se vršilo pomadjarivanje i gušio svaki zakoniti pokret narodnih manjina.

U Madjarskoj nije bilo pokrajinskih sabora nego po centralističkom sustavu stvorenih i madjarskim duhom zadojenih municipijskih skupština. Crkvena autonomija je pružala nekim narodnim manjinama izvjesna prava na uporabu svoga jezika, ali se to sve više gubilo pred nasiljem pomadjarivanja. Predstavnici Hrvata, Srba, Slovaka, Malorusa i Rumuna su uzalud tražili od vlade zakonita prava za svoje polučene sunarodnike. Ugarska ih je svaki puta odbila te ih uzela još žešće progoniti izmišljajući protiv njihovih narodnih prvaka bezbroj političkih procesa i razna progonstva. Premda XVIII. zak. čl. od 1879. dopušta svim narodnostima upotrebu maternjeg jezika u osnovnim školama, počеше Madjari koncem prošloga vijeka redom dokidati gotovo sve manjinske pučke škole, raspuštati, osobito Slovacima i Ukrajincima, većinu kulturnih društava i ustanova pa zapljenjivati njihovu imovinu, pomadjarivati na silu prezimena Malorusa u Bačkoj i nesmiljeno progoniti dosta skučenu i skromnu manjinsku štampu¹⁾.

Takvo nasilje Madjara je naišlo na žestoki otpor polučanih naroda te obnovio njihov zavjet koji je tražio smrt madjarskoj vladavini u južnoj, istočnoj i sjevernoj Ugarskoj. Predstavnici narodnih manjina zatraže i dobiju pomoć od svojih susjednih suplemenjaka van Ugarske. Tako se zametnuo pokret, da se hrvatski i srpski krojevi južne Ugarske pripoje budućoj Jugoslaviji, slovački Češkoj, a Erdelj sa dijelom Banata kraljevini Rumunjskoj. Madjari su se prividno držali kao da se baš puno ne boje te političke akcije, ali su u istinu

¹⁾ Slovake je najljuće pogodio raspust *Slovačke Matice* u Turčanjskom Sv. Martinu. Ta je institucija bila osnovana 1863. na velikoj historijskoj slovačkoj skupštini pa je legalno i vrlo uspješno vršila kulturnu misiju među Slovacima sve do 1875. kada ju je madjarska vlada bez ikakvog povoda i razloga raspustila i svu njezinu imovinsku zakladu u iznosu od preko 100.000 forinti zaplijenila, a tim novcem 1884. osnovala u Budimpešti Središnje društvo za pomadjarivanje Slovaka. Ciljela evropska javnost je osudila taj raspust i bezobzirni grabež mukom sakupljenog slovačkog narodnoga novca.

strepeli od nje, jer dobro su znali, da ona ima siguran oslon i pozadinu i u samoj Rusiji pa da će ona zaći i u rat za oslobodjenje Slavena i Rumuna kao što se zaratila sa Turskom za oslobodjenje balkanskih kršćanskih naroda. Stoga su svim silama nastojali da djelo pomadjarivanja što prije završe, a to su opet namjeravali postići preko škola. Uslijed toga je donošenjem Apponyieva školskoga zakona od 1907. madjarizacija postala još žešća. Vlasti su uložile sve sile da stvore jednojezičnu državu i time za svagda skinu sa dnevnoga reda za Madjare tako opasno pitanje narodnih manjina.

Pored tolikoga progonstva u prosvjetnim nastojanjima, narodne su manjine mnogo stradale i prilikom parlamentarnih izbora. Ugarska je prema odredbama 33 zak. čl. od 1874. birala 413 poslanika na petgodišnju periodu uz cenzus koji je u Erdelju iznosio 168 kruna, u ostalim dijelovima države pak 32 krune čistog zemljišnoga dohotka. Isto se tako tražilo cenzus za obrtnike, trgovce, namještenike te stanoviti broj godina službe državnih i samoupravnih činovnika. Prosječni broj na jednog zastupnika je dolazilo 35—40.000 stanovnika, ali je bilo dosta gradova sa posebnim izbornim kotarima ispod 10.000 stanovnika. Dok je prosječni broj izbornika na jednog poslanika bio 2400, a u Erdelju ispod 1500. bilo je kotareva sa 200 kao i sa 10.000 izbornika, već prema tome kako su to tražili interesi Madjara. Osim toga zakon propisuje da svaki izbornik mora znati madjarski pa je radi toga stradalo mnogo Slovaka i Rumuna, jer ako je ko od njih pogrešno izgovorio svoje ime, a htio je glasati za slovačkog ili rumunskoga kandidata, uskratilo mu se pravo glasa. Zato Slovaci nisu do 1901. imali ni jedan mandat u parlamentu premda žive u kompaktnim masama. Prilikom izbora je od strane vlasti vršen neobičan pritisk uslijed čega narodne manjine nikada nisu mogle doći do riječi. Nećemo se upuštati u detalje terora zbog kojega su se protiv Madjara digli i oni svjetski inozemni naučenjaci za koje se držalo da su im bili prijatelji i uzeli javno zahtjevali da se pitanje narodnih manjina u Ugarskoj riješi na međunarodnom forumu. Tako se u evropskoj javnosti širila ideja o likvidaciji Austro-ugarske monarhije.

U obim monarhijskim polovinama pored sve nepravilnosti izbornih zakona sistem vladavine bijaše tako ustanovljen da je narodnim manjinama u to doba nemoguće bilo doći

do svojih nacionalnih prava. Trećinu hrvatskog sabora sačinjavahu tuđinski velikaši kao virilisti po rodu ili položaju, a ne po izboru. Golovo u svim jugoslavenskim krajevima su nje-mački i mađjarski latinfundisti držali u svojim rukama naj-plodnije zemlje i najbolje šume pa tako poput starih Rimljana monopolizirali gospodarstvo, a paralelno sa gospodarstvom i politikom. Taj feudalni sustav je, naravno, slabio utjecaj naroda u zastupničkom, a još više u gornjemu domu i kod vlade. Austrijski gornji dom sačinjavahu nadvojvode i visoko plemstvo, a ugarski, mađjarski aristokrati. Sve to bijaše tako konstituirano da se na čitavom teritoriju Monarhije očuva premoć Mađjara i Nijemaca. Jedino se poslanici za bosanski sabor u Sarajevu koji je bio pod upravom vojničke vlasti, birahu po zastarjelom konfesionalnom sistemu, ali su oni u značajnijim pitanjima bili podvrgnuti vladama u Beču i Budimpešti.

Po svemu što smo ovdje ukratko izložili vidi se da su potlačeni narodi bili građani samo sa dužnostima dok su njihova prava uživali Nijemci Mađjari. Ovi su držali, da će narodne manjine podleći jakom pritisku vlasti, ali su se zakasnili sa takvim metodama. Sa budjenjem nacionalne svijesti potlačeni su narodi pružali sve žešći otpor protiv svakoga nasilja koje se vršilo na štetu njihovih interesa. Uz to je procvatila i narodna književnost, koja je dizala samosvijest u narodu i jačala ga u borbi za svoj opstanak. Luč prosvjete nije mogao ugasiti ni najveći vltor nasilja Nijemaca i Mađjara. Ta kulturna borba je neminovno vodila revoluciji pa se uslijed toga u diplomatskim krugovima Evrope početkom dvadesetoga vijeka smatralo da će se Austro-Ugarska poslije smrti Franje Josipa I. raspasti u više samostalnih država. Trebao je doći još samo jedan potres pa da se poruši ta stara zgrada u kojoj su čamili toliki slavenski narodi. I taj potres je došao te zbrisao sa lica zemlje nekada veliku i moćnu Austro-ugarsku monarhiju.

GLAVA II.

Austro-ugarska monarhija i razvoj političkih događaja u Evropi zadnjih decenija prije velikoga rata.

Premda je Austro-Ugarska u sebi nosila klicu svoje propasti, ipak je njezina sudbina vezana bila i sa političkim događajima u ostaloj Evropi onamo od sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Poslije prusko-francuskoga rata 1870/71. u kojem je Francuska pretrpila težak poraz te izgubila Alrace-Lorrainu, stvorena je ujedinjena njemačka carevina koja je, kao što ćemo vidjeti, odlučno utjecala na vanjsku politiku Austro-ugarske monarhije. Francuska je otada protiv nadmoćne Njemačke vodila revanše politiku koja je prema tome i za Monarhiju bila dosta značajna. Nakon što je reorganizirala i pojačala svoju vojsku (Les lois des cadres od 2. III. 1875.), Francuska ne uzdajući se da će svoj cilj postići sama tražila je moćne saveznike. U tome je pak preteče njemački kancelar Bismarck. Ostvarivši svoje veliko političko djelo, Bismarck se još uvijek bojao francuskog revancha pa je zato nastojao da za Njemačku pridobije gotovo svu Evropu. Već 6. V. 1873. podje mu za rukom sklopiti rusko-njemačku vojničku konvenciju, a poslije pola godine 22. X. trogodišnji savez između Njemačke, Austro-Ugarske i Rusije.

Poslije Berlinskoga kongresa 13. XI. — 13. VII. 1878. Bismarck je uvidio ekspanzivne težnje Rusije u koju se zbog toga nije više pouzdao nego je 7. X. 1879. sklopio dvojni savez između Njemačke i Austro-Ugarske. Pošto je opet znao, da je Rusija gotova opasnost za Njemačku, podje mu ponovo za rukom, da u taj savez uvuče i Rusiju pa je tako 18. VI. 1881. došlo do novog trogodišnjeg saveza triju carevina. Tome savezu se 20. V. 1882. pridružila i Italija pa je tako Njemačka u međunarodnom položaju zapremala prvo

mjesto u Evropi. Njenoj diplomaciji se ima pripisati uspjeh da je 30. X. slijedeće 1883. godine postignut Njemačko-Austro-Ugarsko-rumunjski trojni savez koji se kasnije (15. V. 1888) sa Italijom proširio na četvorni. Kad je zatim 27. III. 1884. savez sa Rusijom obnovljen, Bismarck bijaše na vrhuncu svoje političke karijere. Ali to je bio posljednji savez između Njemačke i Rusije koji je istekao 1887. Rusija se otada počela više orijentirati prema Balkanu i voditi slavensku politiku. Da bi parirao taj gubitak, Bismarck traži nove saveznike, ali u tome uspijeva samo toliko da je 12. II. i 24. III. 1887. sklopljena između Engleske, Italije i Austro-Ugarske trojna antanta za očuvanje *Status quo* na Sredozemnom moru, a nešto kasnije 4. i 24. V. 1887. je i Španija sa Italijom i Austro-Ugarskom sklopila istu antantu čija prava svrha bijaše zaokruživanje Francuske.

Tako je željezni kancelar tolikim savezima sasvim onemogućio aktivnost francuske diplomacije. Premda u povoljnoj situaciji, ipak mu pomisao na revanche nije dala mira. Zato se odlučio na vrlo riskantan korak da i samu francusku javnost ublaži protiv Njemačke. Na to se čitava francuska štampa i politički krugovi tako raspale da 1887. umalo što nije planuo rat između Francuske i Njemačke. Spriječio ga je odlučnim nastupom u posljednjim momentima 11. V. predsjednik republike Grévy.

Bismarck je iza toga neuspjeha namamio Englesku za evropsku politiku. Poveo je živu diplomatsku djelatnost da je približi silama trojnoga saveza i tako još više izolira Francusku. Njegova bojazan od revanche se i ovoga puta manifestirala time što je 11. I. 1889. preko svog poslanika u Londonu Hatzfeldta ponudio predsjedniku engleske vlade Salisburyu formalan savez protiv Francuske. No Engleska se još nije odlučila da napusti politiku *splendid isolation*; ona je tu ponudu odbila premda je u mnogočemu dijelila mišljenje trojnoga saveza.

Njemačka je prema tome u evropskoj diplomaciji imala glavnu riječ, ali se poslije pada Bismarckova 1890. situacija brzo promijenila. Njegovi slabi nasljednici nisu dugo znali ni mogli sačuvati Njemačkoj onaj međunarodni položaj što ga je on sa toliko genijalnosti stekao. Rusija se sve više udaljivala od Njemačke, Španija prekinula savez sa Austro-Ugar-

skom, a Italija pak počela težiti Francuskoj. Diplomatska djelatnost Francuske se brzo razvije u smjeru nu koji je Renan ukazao još 1871. rekavši da Francuska treba tražiti za saveznicu Rusiju pa da se zatim protiv Germana otpočne rat do uništenja. Ta orijentacija prema Rusiji bijaše sretna i u ruskim političkim krugovima sa simpatijom primljena. Rezultat toga zblizenja bijaše taj, da su francuski i ruski ministri inostranih djela Ribot i Girs 27. VIII. 1891. sklopili *entente cordiale*. Poslije godinu dana 17. VIII. 1892. postignuta je i vojnička konvencija prema kojoj u slučaju mobilizacije ma koje države trojnoga saveza obje sile su dužne bile odmah mobilizirati svu svoju vojnu snagu.

Videći se u opasnosti politike zaokruživanja, Njemačka je nastavila svoje prodiranje na Istok. Pošto je već u Rumunjskoj i Bugarskoj imala dinastije svoje krvi, to joj se efektiviranje svoga plana činilo donekle olakšano. Nakon posjeta cara Vilima II. Carigradu 2—6 XI. 1899. ta ekspanzivna politika *Drang nach Osten* postade sve jasnija dok se konačno još očitije nije manifestirala u izreci *Berlin—Bagdad*. Da bi postala isto tako važan faktor na moru kao na kopnu, Njemačka je počela izgradivati jaku ratnu i trgovačku flotu. Time je opet izazvala reakciju Engleske koja se pobojala da će joj Njemačka preoteti prvenstvo na moru pa se zato počela približavati Francuskoj i Rusiji.

Prva etapa ovoga zblizenja bijaše posjet Eduarda VIII. Parisu 1. V. 1903. Otada su prijateljske veze između Engleske i Francuske bivale su sve jače, te se radilo na tome da se Njemačka sasvim izolira. Zato je Eduard VII. 31. VIII. 1903. posjetio Beč sa namjerom da odvoji Monarhiju od Njemačke. Ali car Franjo Josip I. se uporno držao Njemačke sa kojom je, prema tome, vezao sudbinu i svoje dinastije. Ciljevi engleske politike su, dakle, bili očevidni pa je sasvim prirodno što su njeni državnici odmah poslije rusko-japanskoga rata još ozbiljnije tražili orijentaciju prema Rusiji. Kad je Witte predsjednik ruske vlade nakon potpisa ugovora u Portsmouthu 5. IX. 1905. svratio u Paris, tamo ga je već čekao gotov plan o rusko-engleskom sporazumu. Vrijeme je te savezničke odnose još više učvršćivalo. Engleski ministar inostranih djela Sir Grey 24. V. 1906. u donjem domu sa zadovoljstvom konstatira sve tješnje prijateljske veze između

Rusije i Engleske. Godinu dana kasnije 31. VIII. 1907. bijaše već utvrđena rusko-engleska *entente cordiale*.

Definitivna podvojenost evropskih velesila je, prema tome, bila završena. Tada je nastalo grozničavo naoružanje i spremanje za strahoviti dvoboj. Kad je Monarhija 5. X. 1908. izdala proklamaciju o aneksiji Bosne i Hercegovine, umalo što nije došlo do velikog obračunavanja. Srbija se tom aneksijom osjećala ljuće pogodjena te je planula velikim ogorčenjem protiv Monarhije. Ona nije mogla gledati mirne duše nepravdu da se Monarhija širi na račun Južnih Slavena. Rusija je preko svog ministra Inostranih djela Izvoljskog odlučno branila stanovište Srbije pa je tako taj spor prouzrokovao teške međunarodne komplikacije. Napetost je bivala sve veća i djelomična mobilizacija određena. Da bi se izbjegao rat što je svakoga časa mogao planuti, Sir Grey se trudio da ovaj sukob iznese pred međunarodnu konferenciju. Do toga ipak nije došlo, jer bi se time duhovi možda još više uznemirili. Iza duge i mučne krize, konačno je 23. III. 1909. uspjelo Pourtalesu francuskom poslaniku u Petrogradu da utječe na borbenog Izvoljskog koji je već 25. marča priznao aneksiju Bosne i Hercegovine. Zato je Srbija na nolu velesila 31. III. 1909. izjavila da će prihvatiti odluku što će je velesile stvoriti u smislu 25. članka Berlinskog ugovora i da će sa Monarhijom živjeti u prijateljskim susjednim odnosima. Ali time jednom već postavljeno pitanje nije bilo likvidirano nego će se ono, kako je to car Nikola II. 29. X. 1909. rekao Pašiću, sa ratom riješiti. Po tome je evidentno, da se oružana intervencija samo odlagala, jer Antanta, osobito pak Rusija, nije bila dovoljno spremna za rat. Ovu činjenicu je kasnije potvrdio i Nedilov ruski poslanik u Londonu kada je 10. II. 1910. izjavio, da je za Rusiju važno da dobije vremena za naoružanje, a trajanje toga vremena je skoro matematičkom točnošću pogodio francuski poslanik u Londonu Cambon koji je 21. IX. 1910. rekao srpskom poslaniku Grujiću, da će rat izbiti 1914. ili 1915. godine. Ovo je odlaganje, kao što vidimo, korisno bilo za Rusiju, a pogubno za Englesku čija je pomorska nadmoć prema Njemačkoj svake godine bivala sve manje. Antanta je, prema tome, na jednoj strani dobijala, a na drugoj opet gubila, i tako pala u dilemu da bira između važnosti kopnene i pomorske sile. Kako je

pak za nju kopnena sila bila mnogo važnija, to su joj interesi tražili da izvjesno vrijeme ukloni svaki sukob sa silama trojnoga saveza.

Diplomatska agilnost Antante je također postigla značajan rezultat time što je Italija anulirala svoje neprijateljsko držanje prema državama trojnoga sporazuma. Tako su trojni savez koji je važio samo na papiru zapravo sačinjavale samo Njemačka i Austro-Ugarska. Politika zaokruživanja je time postigla svoj najveći uspjeh koji je sa vojničkog i strateškoga gledišta bio od neprocjenjive vrijednosti. Centralne je vlasti s pravom zabrinulo to slabljenje. Njemačka je po srodstvu Vilima II. i Nikole II. pokušala da predobije za sebe Rusiju. Nikola II. zaista posjeti Berlin 4 i 5. XI. 1910. Ali taj posjet nije donio nikakvu političku promjenu, jer ruska javnost je decidirano bila protiv Njemačke. Engleski su državnici također dolazili u Berlin pa se u diplomatskim krugovima dosta govorilo o zbliženju Engleske i Njemačke, ali su to bile samo riječi koje nisu značile ništa, jer se na sve strane grozničavom žurbom spremalo za rat o kojem se znalo da već ne može biti daleko.

U to doba je savez balkanskih država spremao iznenadjenje čitavoj evropskoj diplomaciji¹⁾. Na stvaranju toga saveza je neumorno radio Hartwig ruski poslanik na beogradskom dvoru. On je za taj savez koji je gravitirao prema trojnome sporazumu isprva htio predobiti i Tursku, ali poslije negativnog odgovora Porte 8. XII. 1911. glede otvaranja morskkih tjesnaca morade odustati od te svoje namjere i ograničiti se na savez balkanskih država protiv Turske. Psihološki razlozi ovoga saveza su bili u neobuzdanom progonstvu kršćanskih naroda u Turskoj. Kad su Mladoturci (koji su revolucijom od 1908. došli na vlast) za kratko vrijeme iznevjerili svoj program o jednakosti i slobodi svih naroda u Turskoj te počeli provoditi panislamsku politiku da tako uguše svaku nacionalnu svijest potlačenih kršćanskih naroda, dizao se po cijeloj zemlji glas protesta, koji je snažno odjeknuo u susjednim državama Srbiji, Crnoj Gori, Grčkoj i Bugarskoj. Pod tim dojmom su te države spremne bile da sklope savez te povedu rat za oslobodjenje svojih zarobljenih sunarodnika.

¹⁾ Taj se savez držao u tajnosti.

Drugi cilj ovoga saveza bijaše, da se zapriječi agresivna politika Austro-Ugarske koja se još nikako nije htjela odreći pretenzija da na račun Srbije zagospodari zapadnim dijelom Balkanskoga poluotoka. Tako je 12. III. 1912. sklopljen tajni ugovor između Srbije i Bugarske, 29. V. Bugarske i Grčke u koji savez je kasnije stupila i Crna Gora. Pošto je Porta 15. X. 1912. odbila notu saveznika, da u smislu 34. člana Berlinskoga ugovora provede temeljite reforme u korist kršćanskih naroda, rat je bio neizbježiv. Da se već unaprijed znalo da će do rata svakako doći, vidi se i po tome što je Crna Gora sedam dana prije Portinog odgovora 8. X. najavila Turskoj rat i odmah stupila u borbu. Srbija i Bugarska su isto učinile 17., a Grčka 18. X. 1912.

Rat se započeo svom žestinom i Turska je već poslije nekoliko dana na svim frontama pretrpila katastrofalan poraz te za mjesec dana izgubila čitav svoj teritorij u Evropi osim Carigrada i njegova zaledja do Čataldže. Pobjedu Srbije i njenih saveznika su neopisivim oduševljenjem pozdravili svi južni Slaveni u Austro-ugarskoj monarhiji. U Beču su pak bili frapirani tim događajima koji su pretekli sva očekivanja na Ballplatzu. Oni su za balkanski savez tek onda pravo saznali kad je već izbio spor sa Turskom. Antanta je opet iz taktičkih razloga stalno naglašavala formulu da se bilo u kakvom ishodu ovoga rata neće dopustiti teritorijalnih promjena *status quo ante bellum*. Ta diplomatska obmana pa nada u pobjedu Turske su bili pravi razlozi što je Monarhija ostala neutralna. Ali poslije sjajnih pobjeda srpskoga oružja, u Beču su bili zaprepašteni te počeli dizati glasove protiv ojačanja Srbije. Naročito se naglašavalo, da se neće tolerirati izlazak Srbije na Jadransko more. Zato je ministar inostranih djela grof Berchtold 8 IX. dao nalog svome poslaniku u Beogradu Gavri Ugronu neka saopći srpskoj vladi, da Austro-Ugarska ne može dozvoliti, da Srbija konačno okupira obalu Jadranskoga mora. Kad je 10. XI. Ugron to saopćio Nikoli Pašiću, ovaj mu je odgovorio, da se Srbija nikada neće odreći izlaska na more.

Ovaj sukob između Srbije i Austro-Ugarske prouzročio je tešku atmosferu i u ostaloj Evropi. Srbija je s pravom tvrdila, da joj vitalni interesi traže izlazak na more, a Monarhija se opet osim ojačane Srbije bojala i ruske supremacije

na Jadranu. Zbog sličnih razloga je protiv Srbije istupila i Italija. Kriza se uslijed toga sve više zaoštravala pa je nastala bojazan, da će doći i do rata. Monarhija je već koncentrirala svoju vojsku duž granice Srbije i Crne Gore, što je učinila i Rusija na galičkoj granici. Situacija je dakle bila vrlo komplicirana, ali je ta napetost nešto popustila kada je 14. XI. Sazonov opomenuo Pašića, da u sporu sa Austro-Ugarskom bude oprezan, jer da se Rusija zbog jedne luke na Jadranu neće zaratiti sa trojnim savezom, Njemačka također nije bila sklona da zbog kaprica Monarhije zagazi u rat, a slično stanovište je zauzela i Engleska.

Medjutim su odredi Šumadijske i Drinske divizije 19. XI. zauzeli Lješ i Sv. Ivan Meduanski, što je Monarhiju još više alarmiralo. Stanje je opet postalo vrlo kritično. Stoga je Poincaré 20. XI. zapitao Tittonija talijanskog poslanika u Parizu kakav stav će zauzeti Italija u slučaju rata. Tittoni mu je otvoreno rekao, da će se u tom slučaju Italija na strani Austro-Ugarske i Njemačke boriti protiv Francuske. Kad se osim toga uzme u obzir teško unutrašnje stanje u Rusiji, onda je očividno da bi za trojni sporazum u to doba vrlo riskantno bilo poći u rat. Zato je Poincaré u sporazumu sa Petrovgradom 20. IX. predložio austro-ugarskom poslaniku u Parisu grofu Szécsényiju da Monarhija privoli na to da Srbiju uzani koridor veže sa lukom Sv. Ivana Meduanskoga. Szécsényi je rado prihvatio taj predlog sa kojim se također slagao i njemački poslanik u Parisu Schön. Pošto je tako pronadjena baza na kojoj bi se mogao postići sporazum, Sazonov pod uticajem Poincaréa sve više popušta. Ali za očuvanje prestiža svoje domovine kao velesile 26. XI. preko svog poslanika u Londonu grofa Benckendorffa izjavljuje da će Rusija odmah stupiti u vojničku akciju ako Monarhija napadne Srbiju. Istoga dana je car Nikola II. primio u audijenciju austro-ugarskog poslanika grofa Thurna što je također bio znak popuštanja Rusije koja je otada za Srbiju tražila samo još ekonomski izlazak na Jadran. Konačno je Hartwig 10. X. saopćio srpskoj vladi, da ona u pitanju jadranske luke ne može očekivati vojničku pomoć nego da se u sporu sa Monarhijom pokori odluci Antante. Sutradan 11. X. je Nikola Pašić izjavio, da je Srbija na zahtjev velevlasti voljna odustati od pretenzija na jadranske luke. Do formalnog rješenja

te krize je došlo već nekoliko dana kasnije na reuniji predstavnika velesila u Londonu gdje je 20. XII. odlučeno osnutak nezavisne Albanije pod suverenitetom sultanovim, a Srbiji zagaraniran izlaz do jedne neutralizirane jadranske luke. Time je opasnost evropskoga rata po drugi puta uklonjena i to poglavito zato što Rusija, kako je to kasnije priznao i tadašnji ruski ministar vojni Suhomlinov, još uvijek nije bila dovoljno jaka da u ratu ofenzivno nastupi protiv Njemačke i Austro-Ugarske.

Po sretnome završetku ovoga spora, na Balkanu je još bio u jeku rat protiv Turaka. Premda je, kako smo već napomenuli, Turska izgubila gotovo sav svoj evropski teritorij, njena se vojska uporno branila u jakim tvrđama Skadra, Drenopolja i Janjine. Rat se, dakle, samo odugovlačio, jer bilo je očividno, da je turska vlast u Evropi konačno likvidirana. Ta je činjenica najviše zabrinula Austro-Ugarsku koja se bojala ojačane Srbije i kao da je slutila, da joj sa juga dolazi propast. Osim toga je u Hrvatskoj kipjelo nezadovoljstvo što ga je stvorio dugogodišnji ban grof Khuen Hédervári, a zalim i komesarijat Slavka Cuvaja. Revolucionarni duh hrvatsko-srpske omladine, silno naoružavanje Rusije pa diplomatska nervoza što je ponovo zahvatila Evropu potakli su cara Franju Josipa I. te se 4. II. 1913. vlastoručnim pismom obratio ruskome caru Nikoli II. u kojem pozivajući se na njegovu miroljubivost traži da za očuvanje mira učini sve što može. Rusija je, doduše, već poslije nekoliko dana povukla svoje trupe sa austrijske granice, ali se počela još više naoružavati. Činilo se, da u budućem sporu sa Monarhijom nije htjela da pretrpi još jedan diplomatski poraz. Mada politički odnosi između Antante i trojnoga saveza još nisu značili nikakvu opasnost, po naoružavanju što su ga silnom užurbanošću činile sve velesile bilo je neosporno da Evropa stoji pred sudbonosnim događajima.

Kad su Srbi i Crnogorci po cijenu velikih žrtava 10. IV. 1913. osvojili Skadar, Monarhija je opet digla svoju glavu te uzela tražiti, da se Crna Gora odrekne Skadra. U ovaj spor su se opet uplele velesile pa se Crna Gora morala pokoriti¹⁾.

¹⁾ Crnogorski kralj Nikola I. prilikom vlastoručnog pisanja odgovora velesilama da se pokorava njihovoj odluci zaplakao je od žalosti što su se tolike sile digle da otmu ratni plijen jedne male države koja ga je svojim junaštvom i velikim žrtvama posve zaslužila.

Pod pritiskom blokade svoje obale, ona je već 18. IV. izvršila evakuaciju Skadra. Ovo je bio posljednji uspjeh što ga je Monarhija postigla na štetu južnih Slavena.

Pošto je Turska još ranije izgubila Janjinu (6. III.) i Drenopolje (26. III.), to joj nije preostalo drugo nego da otpočne mirovne pregovore sa pobjedničkim saveznicima. Pregovori su se vodili u Londonu koji su 30. V. doveli do potpisa mirovnog ugovora prema kojem je Turska osim Carigrada i njegova zaledja izgubila sve svoje zemlje na evropskom kontinentu.

Taj mir na Balkanu bijaše vrlo kratkoga vijeka. Saveznicima je lakše bilo oboriti Tursku nego se nagoditi u diobi plijena. Oni su još prije rata sklopili ugovor o vojnim operacijama čije uslove Bugarska nije izvršila, a po svršetku rata je za sebe tražila skoro čitavu Makedoniju i dio Stare Srbije. Monarhija je odmah stala na stranu Bugarske sa namjerom da oslabi Srbiju. Dok su Srbija i Grčka u tome sporu voljne bile podvrći se sudu ruskoga cara Nikole II., Bugarska se i prema Rusiji držala vrlo nekorektno. Na to je rusko ministarstvo inostranih djela 12. VI. spalilo rusko-bugarski ugovor od 1902. Nalazeći se tako u mučnoj situaciji koju je sama sebi stvorila, Bugarska bez objave rata u noći 17. VI. napadne Srbiju. Na Bregalnici se razvila strahovita bitka u kojoj su Bugari bili potučeni. Tada i Rumunji zatraže od Bugarske južnu Dobrudžu. Dok se srpska vojska kretala prema Sofiji, sa sjevera Rumuni provale u Bugarsku, a sa juga opet Turci koji brzo osvoje Drenopolje. Ugrožena Bugarska odmah traži mir koji je iza kratkih pregovora uz velike teritorijalne gubitke za Bugarsku 10. avgusta potpisan u Bukureštu.

Zločesta Monarhija nije mogla mirne duše gledati pobjedu skoro dva puta povećane Srbije nego je protiv nje nahuškala Arnauete. Plaćene arnauške čete su na više mjesta provalile u južnu Srbiju, ali ih srpska vojska brzo suzbije i prebaci u Albaniju. Sada opet Monarhija uzme tražiti da Srbi evakuiraju albanske krajeve. Ali je okupacija zbog tehničkih razloga bila produžena. Monarhija na to 18. X. 1913. upuli Srbiji ultimatum u kojem traži, da srpska vojska definitivno napusti Albaniju. Da ukloni sukob sa Monarhijom, srpska je vlada udovoljila tom zahtjevu i tako je konačno zavladao mir na Balkanu.

Evropa je otada živjela u miru. Nije više bilo nikakvih diplomatskih sukoba, ali se zato sve više osjećala ratna atmosfera. Državnici su javno govorili da rat već sada mora izbiti. Na sjednici ministarskoga savjeta 13. I. 1914. ruski ministar vojni Suhomlinov je izjavio, da je Rusija spremna, da stupi u dvoboj sa Njemačkom. Slično je tome pisala i *Birsevija Vjedomosti* od 12. aprila 1914. Ščerbašev upravitelj vojne akademije u Petrogradu je 16. III. 1914. rekao: *Po svoj prilici će još ovoga ljeta izbiti rat protiv trojnoga saveza.* Clemenceau je pak marta 1914. kazao Soblniju talijanskom trgovačkom atašeju u Parizu: *Za tri mjeseca ćemo imati rata.* Po vojničkim pripremama što su se vršile u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj također se dalo zaključiti, da će kriza izbiti nekako polovinom 1914. godine. Spremna su dakle bila da se sukobe dva najveća vojnička saveza svijeta. *Birsevija Vjedomosti* od 13. VI. 1914. piše: *Rusija je spremna, a Francuska također mora biti spremna.* Ratni aparati su prema tome na obje strane dobro funkcionirali, samo je još trebalo da se stave u gibanje. Trebalo je naći povoda pa da u čitavoj Evropi plane rat kakvoga još ne pamti rod ljudski.

GLAVA III.

Sarajevski atentat kao povod svjetskome ratu. Monarhijin ultimatum i navještaj rata Srbiji. Evropa u plamenu rata.

Premda početkom 1914. još nije bilo nikakva povoda za evropski konflikt, ipak se po užurbanom diplomatskom djelovanju dalo naslućivati da je rat već na pragu. Poincaré 19. II. 1914. opozove Louisa poslanika u Petrogradu, a na njegovo mjesto postavi ratobornog Délcasséa. Djuro V. engleski kralj pak 21—24. IV. posjeti Paris koji mu priredi veličanstveni doček i silne ovacije. Sazonov 6. maja piše Pašiću među ostalim i slijedeće: „Vrljeme radi za Srbiju, a protiv Centralnih sila na kojima se već pokažu znaci raspadanja.“ Sve su to bili očiti predznaci velikih događaja. Monarhija i Njemačka su također činile sve da pariraju diplomatsku akciju Antante. Skriveno napeta međunarodna situacija je najmučniji dojam učinila u Beču. Franjo Josip I. očituje Vilimu II. svoju bojazan od ojačane Srbije te nastoji da tu opasnost što prije ukloni. Na to se Vilim II. maja 1914. sastane u Konopištu u Češkoj sa austrougarskim prestolonasljednikom Franjom Ferdinandom I s njime stvori plan po kome je Monarhija imala pregaziti Srbiju. Njima je bilo očevidno, da živa svijest sjevernih i južnih Slavena znači gotovu opasnost za bit Monarhije. Trebalo je, dakle, slomiti Srbiju pa time kod južnih Slavena ugušiti svaki revolucionarni pokret, da na ruševinama drevne Monarhije stvore ujedinjenu Jugoslaviju. Zato su po nalogu vrhovne vojne komande već juna 1914. održani veliki vojnički manevri u Bosni i Hercegovini kojima je prisustvovao i nadvojvoda Franjo Ferdinand. Na njima se imala proučiti osnova po kojoj će u slučaju rata austrougarska vojska napasti Srbiju. Manevri se završe sa pobjedom označene srpske vojske, što na prestolonasljednika učini vrlo

mučan dojam. U svome gojstvu nazove hrvatsko-srpske zastave krpelinama i naredi da se one skinu. Time je možda nehotice razotkrio svoj osjećaj, da mu ni Hrvati nisu draži od Srba. Među naprednom hrvatsko-srpskom omladinom je taj izazovni akt prouzrokovao razumljivo ogorčenje. Revolt se širio, jer je poznata bila tendencija Monarhije da obori Srbiju sa kojom bi za nedogledno vrijeme pokopana bila i mogućnost osnutka jugoslavenske države. Tragična posljedica te Monarhijine politike izbila je 28. VI. u Sarajevu gdje je Gavrilo Princip ubio Franju Ferdinanda i suprugu mu vojvotkinju Sofiju.

Glas o sarajevskom atentatu bijaše kao ratna trublja koja je alarmirala cijelu Evropu. Čitava svjetska javnost je osudila taj zločin koji je stavio Evropu pred vrlo teška iskušenja. Srpska vlada je također izdala zvanično saopćenje u kojem poput svih kulturnih naroda osudjuje atentat i žali tragičnu smrt nadvojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge, ali se nada da se prijateljski i trgovački odnosi između Srbije i Monarhije zato neće pogoršati. Svijet je dakle osudio atentat kao zločin, ali u Budimpešti, Beču i Berlinu su vrvjeli od mržnje protiv Srbije i tražili krvavu osvetu. U Beču je 30. VI. razjarena omladina u velikim mesama doprla do srpskoga poslanstva, spalila srpsku zastavu i sipala pogrde protiv Srbije i njene dinastije. Mađarska i njemačka štampa je sve žešće raspaljivala mase protiv Srbije koju je činila odgovornom za sarajevski atentat. Na Srbiju se svaljivala krivica da izaziva konflikt i krvoproliće uzburkane Evrope. Srbiji, međutim, poslije dva naporna rata bar za izvjesno vrijeme nije bilo do toga da se sukobi sa Monarhijom. Optužba protiv Srbije bijaše samo izlika da Monarhija spremi plen za oružani sukob. Vidjelo se po svemu da ona rat ne samo da ne izbjegava nego nastoji da do njega što prije dodje. Berchtold, Kroatin ministar vojni i Conrad Hötendorfski šef generalštaba su tražili *ultima ratio* t. j. rat bez odlaganja. Tome se odlučno protivio mađarski pretsjednik vlade Stjepan grof Tisza te već 30. VI. protestirao protiv ratobornosti Berchtoldove koji je pošao tako daleko da je zahtijevao napad na Srbiju bez diplomatskih formalnosti.

Kako je o tim odlučnim momentima ovisila sudbina čitave Evrope, to je Franjo Josip I. dostavio po savjetniku

poslanstva grofu Hoyosu pismo Vilimu II. u kojem ga pita kako će stanovište zauzeti Njemačka u konfliktu Monarhije sa Srbijom. Na to je Vilim II. 5. VII. popodne održao konferenciju sa državnim kancelarom Bathmanom Holwegom i Zimmermannom državnim potsekretarom na kojoj je stvorena odluka da bilo da šta odluči Monarhija u sporu sa Srbijom Njemačka će je vjerno podupirati. O toj odluci je odmah obaviješten Szögyényi austrougarski poslanik u Berlinu. U istom duhu je dobio instrukcije i Tschirschky njemački poslanik na bečkome dvoru. Ta načelna solidarnost Njemačke sa ciljevima Monarhije znatno ojača ratobornost Beča. Na sjednici zajedničkog ministarstva 7. VII. kojoj je prisustvovao i Conrad snažno prevlada stanovište o vojničkoj intervenciji protiv Srbije. Tisza se i ovoga puta energično protivio ekstremnim mjerama te predložio da se od Srbije zatraže konkretni zahtjevi i samo u negativnom slučaju posluži ultimatom. Ali on je bio nemoćan prema horbenoj većini. Zato se već 8. VII. obraća memorandumom vladaru u kojem ističe da Srbiji treba pružiti mogućnost da udovolji zahtjevima Monarhije. Uvečer istoga dana uputi novi memorandum u kojem opširno dokazuje kako će prema ratnome planu što ga je izradio vrhovni generalštab Monarhiju lako zadesiti katastrofalni poraz. Ali sve to nije ništa pomoglo, jer se za rat odlučio i sam Franjo Josip I. Videći, prema tome, da se već jednom postavljeno jugoslavensko pitanje više neće skinuti sa dnevaoga reda, Tisza reče: *Konopac nam je već o vratu pa ako ga sada ne presječemo, naskoro će nas zadaviti.* Odluka o ratu je dakle pala prije nego što su otpočele diplomatske mjere. Na vijeću zajedničkog ministarstva 19. VII. je bio redigiran tekst ultimatumu. Da bi se pred svijetom prikrija prava namjera Monarhije, na toj sjednici su pali predlozi da se od Srbije u budućem ratu osim neznatnih pograničnih ispravaka neće za Monarhiju tražiti nikakva teritorijalna rekompenzacija. Berchtold je konačno teškom mukom pristao na to pa je tako donešena odluka da se predstavnicima veltela saopći da rat nema svrhu teritorijalnog uništenja Srbije.

Dok se tako Monarhija u tajnosti spremala na rat, sastali su se u Petrogradu 20—23. VII. na vijećanje Poincaré i Viviani francuski ministar inostranih djela sa ruskim carem

Nikolom II. Premda je Monarhija lukavim manevriranjem svoje diplomacije vješto krila svoju pravu svrhu, ipak se u Petrogradu znalo, kako to potvrđuju i spisi Paléolegua tadašnjeg francuskog poslanika na ruskom dvoru, da je rat na pomolu. Bilo je očevidno da Beč stalno naglašava miroljubivost u cilju da izigra Antantinu diplomaciju. Ova taktika Beča doduše ne bi postigla značajnije rezultate, jer bi u slučaju ratnoga zapleta svaka zainteresirana velesila našla svoje pravo mjesto. Ipak se na tom petrogradskom sastanku kojemu je prisustvovao i tamošnji engleski poslanik Buchanan radilo na tome da se trojni sporazum pretvori u trojni savez kojem bi se pridružio i Japan. No brzina akcije Centralnih sila nije dopustila da se dodje do formalnog saveza, ali je potreba da u tim momentima budu složni bila jača i od najčvršćega saveza pa je Antanta više nego ikada kompaktna i spremna čekala razvoj događaja koji je bivao sve kritičniji.

Čim je Poincaré otplovao iz Petrograda, Monarhija je upotrebila taj momenat u kojem je bio prekinut kontakt između Rusije i Francuske te uputila Srbiji ultimatum od 48 sati. Njezin poslanik u Beogradu Vladimir barun Giesl je 25. VII. popodne u 6 sati predao notu Lazi Paču-u u ministru financija kao zastupniku predsjednika vlade i ministra inostranih djela. U toj noti se u neobično oštrom tonu traži od srpske vlade da zabrani sve publikacije kojima se vrši propaganda protiv Austro-ugarske monarhije te ukloni iz vojske i administracije sve osobe krive za takovu propagandu, da raspusti „Narodnu Odbranu“ kao i sva društva i udruženja koja se bave propagandom protiv Monarhije, da u javnoj nastavi zabrani sve ono što služi ili bi moglo služiti stvaranju propagande protiv Austro-Ugarske. Konačno se traži, da srpska vlada primi u Srbiji saradnju organa carske i kraljevske vlade radi ugušivanja revolucionarnog pokreta protiv teritorijalnog integriteta Austro-ugarske monarhije.

Tekst ove note je, kao što vidimo, sastavljen tako da ne bude prihvaćen. Dobro je primjetio Sir Grey, da bi država koja bi usvojila te zahtjeve prestala biti nezavisna, a „Ruskoje Slovo“ je pisalo, da se Srbija za ljubav grofa Berchtolda ne može odreći svoje samostalnosti. Nije, prema tome, čudo što je u Srbiji tada zavladao razumljivo uzbuđenje. Zemlja je poslije napornih ratova trebala mira, a u tako kri-

tičnim momentima što su nastupali nalazila se još i u jeku izborne borbe. Nikola Pašić pretsjednik vlade J. Jovanović ministar gradjevina i V. Janković ministar poljoprivrede u to doba bijahu u izbornoj agitaciji u Knjaževcu. Na glas, da je Monarhija uputila tu notu, oni se odmah vrata u Beograd gdje je 24. VII. u 10 sati pod pretsjedništvom Regenta Aleksandra održana siednica ministarskog savjeta. Situacija je bila vrlo teška što se vidi i po komunikeju što ga je vlada izdala istoga dana popodne, a koji glasi:

Beograd, 11. VI. Ovdasnji austrougarski poslanik g. barun Giesl, predao je jučer u 6 časova u veče zastupniku ministra spoljnih poslova, ministru Lazi Paču-u, notu svoje vlade povodom vidovdansskog događaja u Sarajevu. Notom, koja sadrži vrlo teške uslove ostavlja se sasvim kratak rok za odgovor. Situacija se može smatrati kao veoma ozbiljna i kritična.

Cijeli svijet je upro oči u Beograd o čijem odgovoru na Monarhijsnu notu je ovisila sudbina rata ili mira. U diplomatskim krugovima zavlada opravdani pesimizam, jer su iz Beča lansirane vijesti vrlo čudno zvučile. Berchtold je prvobrzojavao, a zatim i pismenu obavijestio svoje poslanike u inozemstvu, da obrazlože vladama kod kojih su akreditirani, da Monarhija ne ide zatim da povrijedi teritorijalni integritet Srbije. Drugim riječima je to značilo rat čije posljedice se nisu dale predviđeti. Kad znamo da je Berchtold tako govorio prije nego što je Srbija odgovorila na upućenu joj notu, onda je odgovornost Monarhije za rat neosporna. Sazonov je uvidio svu težinu situacije pa je upozorio Pourtalesa njemačkog poslanika na ruskom dvoru da će zbog strogosti Monarhijsna ultimatum izbiti evropski konflikt. Istog dana se brzojavno obratio Beču sa molbom da se produži rok note. Grey 24. VII. takodjer uputi brzojav u Berlin i traži, da njemačka vlada sklone Beč na produženje ultimatum. U Berlinu su povoljno primili ovaj predlog pa u toj stvari 25. VII. poslali kurira u Beč, ali je on stigao prekasno, jer je Monarhija već odbila molbu Rusije za produženje ultimatum sa motivacijom, da bi se time pružila mogućnost mijenjanja velevlasti u zaplet koji bi mogao prouzrokovati fatalne posljedice za cijelu Evropu.

Srpska vlada je, međutim, 25. VII. u 6 sati popodne odgovorila na notu Monarhije. U tom odgovoru se prihvaćaju zahtjevi carske i kraljevske vlade koji se odnose na istragu sarajevkog atentata i na raspust „Narodne Odbrane“ kao i društva za koja carska i kraljevska vlada dokaže da se bave propagandom protiv Austro-ugarske monarhije, ali se odbija zahtjev da u toj istrazi sudjeluju za to delegirani organi austrougarskih vlasti, jer bi se time povrijedio ustav i zakon o sudskom postupku. Konačno se u odgovoru veli da u slučaju ako carska i kraljevska vlada ne bi bila zadovoljna tim odgovorom, srpska vlada je spremna primiti mirno sporazumijevanje na taj način što bi se to pitanje iznijelo na riješenje pred međunarodno sudište u Hagu ili preko velikih sila koje su imale učešća u donošenju deklaracije srpske vlade od 31. III. 1909. godine

Srbija je u tom odgovoru pošla do krajnjih granica popustljivosti što ih samostalna država bez povrede svog suvereniteta uopće može da učini. Ona je pružila mogućnost da se daljajim pregovorom dodje do sporazuma, ali nije mogla pristati na to da na njenom teritoriju vrše istragu organi neprijateljski raspoložene Monarhije, jer bi se time podvrgla politici Beča i postala trajnim pozorištem beskonačnih političkih procesa koji bi je bacili u vrtlog vječnih nemira i buna. Srpska vlada je znala da je lukava formula ultimatuma da se u javnoj nastavi zabrani sve ono što služi ili bi moglo služiti stvaranju propagande protiv Austro-ugarske monarhije mogla svakoga časa prouzrokovati nove konflikte, a napokon i rat pa ju je zato morala odbiti. U tome je Srbiju izdašno podupirala i Rusija preko svog poslanika u Beogradu.

Čim je barun Giesl primio taj odgovor srpske vlade, odmah je pismeno obavijestio Nikolu Pašića o prekidu diplomatskih odnosa između Monarhije i Srbije, kao i o tome da austrougarske podanike stavlja pod zaštitu njemačkog poslanstva te iste večeri sa personalom poslanstva napusti Beograd. Cijeli svijet sa zaprepasti. Srbija još iste večeri odredi opću mobilizaciju, a Monarhija također u 9 sati i 30 min. navečer odredi mobilizaciju osam armija. Na to je Rusija sutradan 26. VII. počela sveopće vojne pripreme. Njemačka se prestrašila. Bethmann-Holweg pozivajući se na miroljubi-

vost Rusije čini korake u Parizu i Londonu da Rusiju odvrata od mobilizacije. Istoga dana upuli brzoglav u Petrograd u kojem veli, da Rusija nema razloga da se uzrujava, jer se ne radi o teritorijalnoj povredi Srbije. Sir Grey 26. VII. predlaže, da se spor između Monarhije i Srbije riješava na konferenciji predstavnika velesila. Kad je Njemačka to odbila, Grey ponovo pokuša da preko Njemačke skloni Monarhiju da prihvati odgovor Srbije kao bazu na kojoj bi se vodili daljnji pregovori, ali je i taj predlog propao zbog upornosti Centralnih sila. Po kontradikciji što je ovdje očevidna jasno je da se tu nije iskreno radilo na očuvanju mira. Berlin moli za posredovanje Pariz i London, a zatim Berlin u istoj stvari odbija predloge Sir Greya. Evidentno je, prema tome, da su sve te akcije za mirno riješenje sve više komplicirane krize Evrope bili samo diplomatski manevri kojima je je svaka velesila htjela da otkloni od sebe odgovornost za budući rat. Zato je Monarhija bez obzira na to što su joj stizavale tolike intervencije i predlozi koji su se uz malo dobre volje mogli prihvatiti nije oступila od svog ranije stvorenog plana nego je 28. VII. u 11 sati prije podne objavila Srbiji rat. Slijedeći dan poslije ponoći u jedan sat već otpočne topnička paljba na obje strane, a u tri sata i 30 min. srpska baterija djelomično razori međunarodni most što je vezao Beograd sa Zemunom.

Prva je topnička tužnja sa beogradske tvrđje kao strašan signal na rat alarmirala uzbudjenu Evropu. Nestalo je svakog optimizma za sudbinu čovječanstva. Rusija 29. VII. zvanično odredi mobilizaciju protiv Monarhije te upućuje 13 armija, 8 i po konjičkih divizija i mnogo kozačkih formacija na galičku granicu. Engleska također odredi (29. VII.) pripreme za mobilizaciju kopnene i pomorske sile. U isto vrijeme je to učinila i Njemačka. Duhovi se mjerodavnih faktora uzrujaše skoro do bunila. U diplomatskoj nervozni što je nastala Berlin pokušava da osigura neutralnost Engleske. Bethmann-Holweg 29. VII. kasno uvečer pozove sebi engleskog poslanika Geschena te mu saopći, da Njemačka nema teritorijalnih aspiracija od Francuske i da će poštovati neutralnost Nizozemske i Belgije¹⁾. Ali prije nego što je pala

¹⁾ Znamo da su kasniji događaji potvrdili tu neiskrenost Bethmanna-Holwega.

riječ o neutralnosti Engleske, Sir Grey je poveo novu akciju za posredovanje između Monarhije i Srbije. Kako taj predlog nigdje nije bio primljen sa optimizmom, Grey je izjavio, da u slučaju njemačko-francuskog sukoba Engleska neće mirno posmatrati razvoj događaja. U tom sudbonosnom položaju Vilim II. 29. VII. popodne u 6 sati i 30 min. uputi ruskom caru Nikolu II. brzopjav u kojem ga moli da učini sve da se otkloni katastrofa rata. To je na Nikolu II. tako snažno djelovalo, da je iste večeri u 11 sati naredio šefu generalštaba Januskijeviću i ministru vojnom Suhomlinovu da obustave naredbu o općoj vojnoj mobilizaciji. Ova careva popustljivost u ruskim političkim krugovima izazva žestoku reakciju čiji rezultat bijaše taj da je Januskijević sat kasnije naredio da se mobilizacija nastavi.

Videći opasnost što joj prijeli od Rusije, bečka vlada se poboja te već 30. jula odluči da stupi u vezu sa Petrogradom. Berchtold je izjavio Sebeku ruskom poslaniku na bečkom dvoru da je Monarhija voljna spor sa Srbijom podrći diskusiji, prihvaća intervenciju vevlasti, ali ne može obustaviti vojne operacije protiv Srbije. I ovdje se vidi tendencija Monarhije da nadje neki razlog u cilju da efektulra svoju namjeru. Sazonov je na to obećao da će obustaviti mobilizaciju ako Monarhija prizna evropski karakter spora sa Srbijom te briše iz ultimatumu one točke što vrijedjaju suverenitet Srbije. Kad je ova Sazonova formula sa skepsom primljena u Parizu i Londonu, car Nikola II. je 30. jula poslije podne u 4 s. i 30 m. potpisao pristanak, da se publicira opća mobilizacija. Francuska isto učini, a Monarhija 31. jula u 11 s. i 30 m. odredi sveopću mobilizaciju. Sat i po kasnije Njemačka izdaje proglas: *Zustand drohender Kriegsgefahr*. Ratna uzbuna i uzrujanje zavlada cijelim svijetom. U tako teškoj atmosferi 31. jula je održana u Beču sjednica zajedničkog ministarsiva na kojoj je odlučeno da se prihvati Greyov predlog o posredovanju. Berchtold je o tome odmah obavijestio Berlin, Paris i London. Grey brzopjavno naloži Buchananu da skloni Sazonova na obustavu mobilizacije. Ali se znalo da je to samo diplomatski trik pa su se tako i te posljednje iluzije o miru brzo rasplinule. Tada se već ništa nije moglo učiniti da se događaji ne razvijaju onim smjerom kojim su pošli. Zaoštrenost između dvaju saveza je postala

sve veća tako da je Sazonov u svojoj novoj formuli naglasio, da i u slučaju obustave vojnih operacija protiv Srbije mobilizacija se u Rusiji neće obustaviti nego će nastati slav očekivanja razvoja daljnjih događaja. Odgovor na to bijaše taj, da je grof Pourtales po nalogu svoje vlade u noći između 31. VII. i 1. avgusta predao ruskoj vladi notu da u roku od 12 sati obustavi mobilizaciju, jer da će u protivnom slučaju nastati ratno stanje između Njemačke i Rusije. Čitava Evropa se zaprepasti. Grey 1. VIII. rano ujutro zapita telefonom princa Leichnowskog da li će Njemačka napasti Francusku ako ona ostane neutralna u rusko-njemačkom ratu. Ovaj mu na to odgovori da hoće i o tome obavijesti svoju vladu. Sukob između Rusije i Njemačke bijaše tada već neminovan. Pošto Rusija u datom roku nije udovoljila njemačkoj noti, to je Njemačka 1. VIII. popodne u 6 sati navijestila Rusiji rat i odredila sveopću mobilizaciju kopnenih i pomorskih sila. Time je stvorena situacija u kojoj bi svako oklijevanje za Njemačku bilo katastrofalno. Nalazeći se na udaru dviju velesila, njemačko vrhovno vojno zapovjedništvo je znalo da bi provala Francuza preko Rajne mogla Njemačkoj zadati odlučan poraz i gubitak rata na svim linijama. Da bi otklonila tu sudbonosnu pogibao, ona je izradila plan po kojem su njemačke armije imale brzim nastupom sa sjeverozapada zadati Francuskoj odlučan udarac i prisiliti je na mir. Ali taj plan bi se mogao sa uspjehom izvesti samo tako da njemačka vojska preko Belgije izvrši napad na Francusku. Zato je njemačka vlada 2. VIII. u 8 sati uvečer uputila ultimatum Belgiji da u roku od 12 sati dade pristanak za slobodan prolaz njemačke vojske kroz Belgiju uz garanciju da će joj se nadoknaditi učinjena šteta. Očajna Belgija zamoli zaštitu Engleske koja joj zbog kratkoće vremena ništa nije mogla pomoći. Pošto nije udovoljila njemačkoj noti, to je Njemačka 3. VIII. popodne u 6 sati navijestila rat Francuskoj, a njena vojska je iste večeri provalila na belgijsko tlo i započela neprijateljstvo. Grey se zbog povrede neutralnosti Belgije i napada na Francusku zagrozi Berlinu, ali nikakve prijetnje nisu više mogle odvratiti Njemačku od njenoga cilja. Engleska 4 VIII. uputi Njemačkoj kratku notu, pa kad ni to nije pomoglo, navijesti joj rat.

Dok se tako Njemačka borila na dvije fronte, Monarhija

Je prema njoj izvršila svoju savezničku dužnost. Ona je preko svog poslanika u Petrogradu grofa Szapárijja 5. VIII. uputila ruskoj vladi akt u kojem joj saopćuje da se ona kao saveznica Njemačke nalazi u ratnom stanju sa Rusijom. Tako je gotovo čitava Evropa planula nezapamćenim požarom i otpočelo se ratno pustošenje sa svim svojim grozotama i nedoglednim posljedicama. Nije potrebno isticati, da je rat jedno od najvećih zala što mogu snaći inače dosta patnički rod ljudski, jer on skoro do zvjeradi degradira čovjekovo dostojanstvo i nesmiljeno ruši sve ono što se kroz stoljeća mirno i sa mukom sticalo, gradilo i usavršilo. Zato se mnogo pisalo o tome koga tereti odgovornost za svjetski rat. Nećemo se ovdje upuštati u raspravu toga pitanja koje uostalom ne smatramo tako teškim kao što se mnogima čini nego ćemo napomenuti samo to da je glavni krivac uvijek onaj koji počne zlo. Centralne vlasti su pak, kao što smo vidjeli, prve otpočele krvoproliće pa sigurno neće biti bez razloga što je pravda htjela da one snose i sve posljedice onoga što su same prouzrokovale¹⁾.

¹⁾ Možda će nam neko prigovoriti da tome nisu krivi narodi već njihovi vlastodršci. Mi pak mislimo, da se u to doba duh Njemačka i Mađjara nije razlikovao od svrhe njihovih državnih poglavara.

GLAVA IV.

Vojne operacije protiv Srbije. Bitka na Ceru. Poraz Monarhije kod Lavova. Katastrofa druge Potiorekove ofenzive u Srbiji.

Srbija je nedjelju dana sama bila u ratnom stanju sa ogromnom Monarhijom pa se u vojnim krugovima smatralo da će Monarhija poput njemačkog plana protiv Francuza koncentrirati veliku vojničku silu da njome brzim tempom slomi Srbiju i potom čitavu svoju vojsku baci na sjeverno ratište. Do toga ipak nije došlo, jer se znalo, da će odluka rata pasti na ruskoj i francuskoj fronti pa je uslijed toga sukob sa Srbijom dobio karakter sporedne važnosti. Zamisao takozvane kaznene ekspedicije protiv Srbije zato nije bila napuštena, jer je Monarhija zapravo radi toga i zagazila u rat stavivši tim na kocku sudbinu svog opstanka. Stoga je ona duž srpske granice postavila skoro polovinu svoje vojske, da u odredjeno vrijeme sa sjevera i zapada provali u Srbiju te joj zadade odlučan poraz pa je time ili prisili na separatan mir ili je podvrgne svojoj vlasti. Na Drini su bile koncentrirane pod zapovjedništvom generala Oskara Potioreka peta i šesta armija koje su sačinjavale 173 bataljona i 11 konjičkih satnija, a na Savi pod zapovjedništvom generala Böhmer-Ermollia druga armija po 135 bataljona pješadije i 43 konjičke satnije. Vojničku akciju sa sjevera je imala podupirati i dunavska flotila koju su sačinjavale 14 jedinica sa 8 monitora i 8 patrolskih brodica.

Postavivši tako veliku i dobro opremljenu vojnu snagu na južno bojište, vrhovna vojna komanda je generalu Potioreku kao glavnom zapovjedniku dala slobodne ruke u tome da li će ofenzivno nastupiti protiv Srbije ili se ograničiti samo na obranu. Potiorek se odlučio za ofenzivu s planom da

brzo skrši otpor Srbije, izvrši kaznenu ekspediciju i time likvidira južno ratište. Invazija u Srbiju je istovremeno izvršena sa sjevera i zapada u noći od 10 na 11 VIII. Potiorekova taktika bijaše da s pelom i šestom armijom dopre do Valjeva, a s drugom armijom napadne i potisne desno krilo srpske vojske, a zatim zadade odlučan udarac pozadini treće srpske armije u pravcu Šabac—Koceljevo—Valjevo. Srpska vojska pod komandom nasljednika prijestolja Aleksandra čekala je glavnu navalu sa prvom i drugom armijom u moravskoj dolini na liniji Palanka—Lezarevac, dok je treća armija bila određena da što upornije zadržava prodiranje neprijatelja dolinom Jadra prema Valjevu. Strateški uzmak je imao trajati dok se ne izvrši raspored prve i druge armije, zatim je treća armija imala prijeći u protunavalu i zadati udarac u lijevo krilo neprijateljske vojske. Na obim stranama glavne sile bijahu koncentrirane prema Ceru kao najvažnijoj točki za čitavu vojnu operaciju. Austrijancima je već uspjelo zaposjesti Cer svojim lijevim krilom čineći tako pivot za manevar pete i šeste armije dolinom Jadra. Sukob glavnih sila se dogodio 15. VIII. i započela strahovita cerska bitka. Četvrta srpska armija stupi u akciju, napadne svom silom na Cer te ga 19. VIII. osvoji prisilivši petu i šestu neprijateljsku armiju na nagli uzmak. Pošto je time položaj druge austrijske armije bio neodrživ, to je bitka bila odlučena i Potiorek je odredio sveopći uzmak. Srpska vojska je slijedila potučene neprijatelje te ih već 21. VIII. prebacila preko Drine i Save.

Neuspjeh Potiorekove ofenzive učini veliku potištenost u Beču i Budimpešti. Još veća utučenost zavlada kad je iza nekoliko dana Monarhiju zadesio težak poraz i na sjevernom ratištu. Ona je držala da se ogromna Rusija zbog slabih saobraćajnih sredstava nije mogla dovoljno spremiti za rat i dopremiti vojsku iz udaljenih pokrajina pa je uslijed toga odlučila da će ofenzivno nastupiti da na taj način pretekne Ruse, iznudi odlučnu bitku i zajedno sa Nijemcima porazi Rusiju te je prisili na mir. U tu je svrhu nadvojvoda Fridrik glavni zapovjednik austro-ugarske vojske postavio četiri armije. Prva se pod zapovjedništvom generala Dankla grupirala na južnom uglu Visle i Sana, druga generala Böhm-Ermollija koji je došao sa odredima vojske sa južnoga ratišta, zapremi liniju Stanislavov—Strij, treća generala Brudermanna se koncentri-

rala kod Lavova, a četvrta generala Auffenberga kod Przemysla. Monarhija je prema navalnome planu što ga je izradio glavni generalštab prije nego što se izvrši grupiranje ruskih armija imala provaliti u Volin i Rusku Poljsku, potući koncentriranu rusku vojsku na liniji Ivangorod—Brest Litovsk—Rovno i prodrti do Kijeva i Varšave. Prema toj zamisli vojska generala Dankla 20. VIII. stupi u akciju, napade Ruse te se kod Krasnika 23—25. VIII. razvije borba na liniji od 70 km. u kojoj Rusi bijahu potisnuti prema Lublinu. General Auffenberg takodjer napade vojsku generala Plehva na liniji između rijeke Buga i Wieprza. Kad je 28. VIII. primio pojačanja od nadvojvode Josipa Ferdinanda i generala Borojevića uspije mu 29. VIII. potisnuti desno krilo ruske vojske. Tada se razvije kod Zamoska velika bitka koja je potrajala do 1. IX. Rezultat ove bitke bijaše taj da je suzbijena navalna četvrte i pete ruske armije, ali do odluke ipak nije došlo. Taj vojnički uspjeh Monarhije nije mogao utjecati na razvoj glavne akcije ruske vojske na galičkoj granici. Prema planu velikoga kneza Nikolaja Nikolajeviča, ruska vojska je imala otpočeti ofenzivu na cijeloj liniji, skršiti vojničku snagu Monarhije, a zatim i Njemačke te završiti rat još 1914. Izvršenje te osnove je počelo u isto vrijeme kad se Monarhija zanosila pobjedama generala Auffenberga i Dankla. Glavna ruska snaga sa trećom i sedmom armijom nadirala je prema Lavovu. Austro-ugarska vojska prihvatila borbu pa se tako 26. VIII. započela takozvana lavovska bitka koja se 30. VIII. svršila sa porazom Monarhije. Druga armija Böhm-Ermollia i treća Brudermannova budu potisnute pretrpivši velike gubitke. Na ugroženi dio fronte priskoči u pomoć četvrta Auffenbergova armija pa se tako 6. IX. razvije druga lavovska bitka. Premda je austro-ugarska vojska pojačana bila vojnim odredima generala Krummera i Woyrscha ipak su joj Rusi 12. IX. zadali katastrofalan poraz. Rezultat ove bitke bijaše nagli uzmak austro-ugarske vojske prvo do rijeke Sana, a zatim do Dunajeca. U nizu borbi što su se vodile pri tome uzmaku Austro-Ugarskoj je propalo tričetvrtine od sveukupne svoje vojske.

Pored velikih gubitaka što ih je pretrpila austrougarska vojska prijelila joj je i opasnost zaokruživanja uslijed čega je vrhovno vojno zapovjedništvo odredilo uzmak do Karpata. Jaka prirodna barijera Karpata omogućila je tučenoj vojski

da se nešto sabere i pripremi na otpor. Ipak je trebalo postaviti nove korpuse da se ustavi navala Rusa, što je i učinjeno, a osim toga su stizavala pojačanja njemačke vojske. Rusima je pored svega toga već 25. IX. uspjelo kod Užoka, Verecka i drugih klanaca provaliti u Madjarsku. Da je ruska vrhovna komanda pojačanim silama u tom pravcu nastavila vojne operacije lako je moglo doći do odluke rata i sloma Centralnih vlasti. Ali već jednom promašena taktika je povukla za sobom fatalne posljedice za sve zaraćene države u dugotrajnom pustošenju i pokolju čovječanstva.

Nikada Monarhija nije možda bila u kritičnijem položaju nego u tim danima ruske invazije u Madjarsku. Polištenost je vladala kako u vojnim tako i u građanskim krugovima¹⁾. Trebalo je postići neke vojničke uspjehe da se podigne moral vojske i građana. To bijaše možda jedan od glavnih razloga što je austrougarska vrhovna komanda odlučila da se u velikom stilu pokrene nova ofenziva protiv Srbije. Nastalo je duž Save novo grupiranje vojske generala Liborija Franka i Alfreda Krausa, a u Bosni glavnog zapovjednika Oskara Potioreka. Prvu navalu je počela 9. XI. šesta armija provalivši preko Drine u Srbiju. Zatim je slijedila navala vojske generala Krausa iz Srijema u tri kolone: kod Jarka, Sr. Mitrovice, i Klenka. Nekoliko monitora na Savi su šttili akciju austrougarskih četa, ali su ih srpske baterije brzo onemogućile tako da su morali uzmaći iza dohvata topovske vatre. Artiljerijski dvoboj se otpočeo na cijeloj liniji. Srpska vrhovna komanda je zbog pomanjkanja artiljerijske municije odredila uzmak po odredjenome planu da na taj način što bolje prouči snagu neprijatelja, ali je zato izdana stroga zapovijed da se nadiranje protivnika energično zadržava. Tako je napredovanje Monarhijske vojske i pored velike nadmoći bilo vrlo sporo i skopčano sa teškim gubitcima. Tek 15. XI. je doprla do Valjeva, Obrenovca i Kolubare. Tada je izvršen čitav niz ogorčenih bitaka koje su bile samo preteče velikog sukoba glavnih snaga protivničkih armija. Srbi 29. XI. iz taktičkih razloga bez otpora napuste Beograd i time skrate frontu, da tako

¹⁾ Uzrujanost bijaše tako velika da je vlada morala izdati naredbu kojom se strogo zabranjuje širenje alarmantnih vijesti.

lakše i zbijenijim redovima prihvate odlučnu bitku. Austrijanci, su međjutim, prodirali iza Valjeva prema zapadnoj Moravi sa namjerom, da između Suvobora i Kablara probiju srpsku frontu i ugroze povlačenje prve srpske armije prema Kragujevcu, a sa petom armijom napadnu desno krilo srpske vojske i zadadu joj udarac u pozadinu. Tako se obrazovala bojna linija Varovnica—Venčani—Medveđnik—Kalanjevci—Nakučani—Kablar—Markovica duga do 120 km. Premda su samo mjestimice bile izvršene brze fortifikacije, krševito tlo bijaše gotovo na čitavoj liniji jaka barijera protiv nadiranja neprijatelja. Kad je srpskoj vojski stigla artiljerijska municija, vrhovna komanda odluči, da iz defenzive na čitavoj fronti prijedje u jaku protunavalu, probije frontu i progoni neprijatelja u pravcu Drine i Save. Dne 5. XII. je počela navala prve, druge i treće srpske armije. XVI. korpus šeste austrougarske armije bijaše odmah bačen uz velike gubitke na položaj Ozren—Brezna. U razvoju bitke je glavni udarac neprijatelju zadala prva srpska armija pod generalom Mišićem od Rudnika prema Valjevu. Treća divizija druge armije potisnu neprijatelja preko Kolubare. Nakon ogorčene bitke 7. XII. se šesta austrougarska armija povuče na lijevu obalu Kolubare i sjeverozapadno i zapadno od Valjeva. Prva srpska armija nastavi prodiranje fronte, 10. XII. osvoji Valjevo i prisili neprijatelja na brzi uzmak prema Šapcu i Loznici. Postignuti uspjeh dade Srbima još jaču moralnu snagu te uzeše svom silom goniti tučenoga protivnika. U šestoj austrijskoj armiji nastade pravo rasulo i panično bježanje. U takvoj situaciji peta armija generala Franka bijaše ugrožena da će joj Srbi zahvatiti oba krila, uslijed čega se morala brzo povlačiti prema Savi. Nakon što se telefonski posavjetovao sa Potiorekom, general Frank je zbog sve jačeg pritiska srpske vojske odredio da se Beograd preda bez obrane. Ali u paničnoj žurbi evakuacija Beograda nije bila ni posve dovršena kad su ga Srbi 15. XII. uz neopisivo oduševljenje građanstva zauzeli te istoga dana proljerali neprijatelja sa teritorija Srbije. Ova sjajna pobjeda srpskoga oružja nas potseća na mišljenje baruna Giesla da je srpska vojska opasniji protivnik Monarhije i od Rusa, Fancuza i Engleza. Za uzorni manevar u tim operacijama i prodor neprijateljske fronte general Živojin Mišić je nagrađen činom vojvode.

Katastrofa druge Poliorekove ofenzive zadade težak moralni udarac Nijemcima i Madjarima. Sam Franjo Josip I. se prestraši te u očaju govoraše svojim savjetnicima da je rat izgubljen. Sličan strah i slutnja obuze sve slojeve vladajućih naroda u Monarhiji. Njezin položaj bijaše u toliko teži što u isto vrijeme Rusi preko Karpata ponovo provališe u Ugarsku. Držalo se, da će i Budimpešta naskoro pasti i da je propast Monarhije na pragu. Iz te nevolje Monarhiju je oslobodila Njemačka koja je na karpatsko ratište poslala jaku vojsku čijom pomoći Rusi budu potisnuti u Galiciju gdje zimi 1914. i 1915. nije bilo većih vojnih operacija.

GLAVA V.

Progonstvo našega naroda u Monarhiji. Akcija češke i jugoslavenske emigracije za raskomadanje Monarhije. Osnutak Hrvatskog odbora i Jadranske legije u Rimu,

Čim je na teritoriju Austro-Ugarske proglašen prijevratni sud koji bijaše smrtno oružje u rukama njemačko-madžarskih provokatora, nastali su za južne Slavene, osobito za Srbe ne samo teški dani ratnih grozota nego još mnogo više domaćih progona, hapšenja, deportacija, mučenja i justifikacija. Od Dubrovnika do Maribora, od Gorice pa do Subotice bijaše vršen neobičan pritisak nad mnogim našim rodoljubima koji su za svoje narodno uvjerenje dugo vremena morali čamiti po raznim mađarskim i austrijskim tamnicama. Dok su se naši sinovi borili za tuđe interese, razorena su bila mnoga naša ognjišta i pogubljeni naši ocevi, majke i djeca. I to se događalo u doba kada je Franjo Josip I. u svom proglašenju toliko govorio o sreći i blagostanju svojih naroda! Nije nam ovdje svrha da detaljno prikažemo sve grozote što ih je naš narod pretrpio u toj tragičnoj periodu naše historije, jer o tome bi se moglo napisati više svezaka, nego ćemo po planu ovoga djela u glavnijim potezima iznijeti važnije momente tog užasnog terora koji dovoljno karakterizuje i jasno razotkriva pravu političku tendenciju što ju je za južne, a zatim i za sjeverne Slavene spremala Austro-ugarska monarhija.

U toj eri terora je najviše stradao srpski narod u Srijemu te Bosni i Hercegovini gdje sabor bijaše raspušten još početkom rata pa je tako bila prekinuta svaka veza između naroda i zemaljske vlade. Čim je austrougarska vojska bila grupirana prema srpskoj granici, naredio je zemaljski poglavica Bosne i Hercegovine general Poliorek, da se Srbi prolijeraju preko granice, a oni koji to ne učine da se ubiju-

Da su se te gore nego drakonske mjere vjerno izvršile, pokolj Srba bi bio posvemašniji. Teror je zato bio vršen besprimjernom žestinom. Sam Potiorek je potpisao preko 3500 smrtnih osuda. Kraj toga je iz raznih elemenata organizirao agente koji su počinjali strahovito klanje. Na desetine hiljada ljudi je sudom i bez suda pobijeno, a njihovo imanje opljačkano i uništeno. Mnogi su pali žrtvom bez ikakve sudske i administrativne istrage, mnoge su vojnici postrijeljali, a da za to nikome nisu odgovarali. Okrutni mučitelji su po ulicama klali nezaštićene građane i na cestama vješali ljude o stabla te sve do raspada njihova tijela ostavili visjeti da time još više zastraše inače dosta prestrašeni narod. Neznamo ni približno koliko je žrtava palo u tom strašnom krvoproliću, ali se zna, da su duž srpske i crnogorske granice gotovo sva mjesta bila grdno opustošena, jer je na hiljade ljudi moralo po nalogu vojnih vlasti napustiti svoj zavičaj da po raznim tamićama u Petrovaradinu, Aradu, Osijeku pa u Austriji u Mariboru i Gracu ginuti od gladi, zaraze i brutalnog zlostavljanja Mađjara i Nijemaca. Na hiljade ih je, opet, osobito iz redova intelektualaca, uzeto za taoce, strašno mučeno i dijelom poubijano¹⁾. Na fronti su pak Bosanci bili postavljeni u prve redove te izloženi tuči olova, a u pozadini smješteni u barakama i zaraženi umirali od raznih bolesti. Dok su tako u ratu ginuli mladi i krepki ljudi, kod kuće je gotovo sve što je bilo svijesno, narodno, probudjeno i pošteno bilo osuđeno, upropašteno, pogubljeno, a sve ostalo prestravljeno, demoralizirano i obeščaćeno. Veleizdajnički procesi, prema svemu tome, bijahu stalno na dnevnom redu među kojima je najznačajniji onaj u Banjaluci koji se vodio protiv 156 uglednih Srba i Srpkinja²⁾. Pored tolikih strahota, vješanja, ubijanja, klanja i konfinacija, nesretno stanovništvo Bosne i Hercegovine je zadesila još i gospodarska katastrofa, jer su porezi i ratna podavanja nemilice ubirana u takvoj visini da su gotovo uništili svaku privredu i tako doveli bijednu sirotinju do

¹⁾ U Doboju su taoći tako mučeni gladju, da ih je dnevno 15-20, s 1. IV. 1915. godine 92 umrlo od gladi.

²⁾ Proces je trajao od novembra 1915. do maja 1916. Na vješala je osuđeno 16, na robiju od 3 do 20 godina 87, a oslobođeno 53. Zbog krunisanja Karla I. smrtne kazne nisu izvršene.

umiranja od gladi. Zbog toga mnoga djeca bijahu smještena po raznim krajevima Hrvatske, Slavonije i južne Ugarske, a žene i starci napušteni svim strahotama što ih rat i glad mogu prouzrokovati u krajevima gdje su kraj toga vlasti vršile progonstvo kojem nema primjera ni u najmračnijim epohama srednjega vijeka.

U Dalmaciji također bijaše vršeno progonstvo našega naroda. Već početkom rata je u samom Dubrovniku uhapšeno 75 većinom uglednih građana, jer je zvanična poskripcija što su je stvorile vlasti odredila uzimanje taoća gotovo svih vođa narodnih u većim selima i gradovima. Oni su bili sprovedeni u razne tamnice po Austriji gdje je mnoge prijeki sud osudio na smrt, a mnogi opet podlegoše teškome zlostavljanju i strahotama gladi. Slično je tome patila siromašna i kršna Istra u kojoj je također bilo uzeto mnogo taoća čija sudbina je bila ista kao i njihove nesretne braće sapačnika. Ni Slovence nije mimoišao tragičan udes tolikih Srba i Hrvata. Mnogo je među njima u Koruškoj, Gorici i Primorju bilo utamničeno, a dosta ih podleglo strašnom kundačenju Nijemaca, bolesti i gladi. Tako je cijeli slavenski jug u Monarhiji iskusio gorčinu progonstva i nasilja. U Hrvatskoj i Ugarskoj gdje su se jedino održale ustavne vlade progonstvo je bilo najblaže, ali su se zato danomice događala hapšenja i zlostavljanja, osobito a Virovitičkoj županiji, Bačkoj i Banatu. Naš narod je, prema tome, na čitavom svom etnografskom teritoriju osjećao udarce Mađjara i Nijemaca. Poslije svega što smo ovdje ukratko iznijeli, očevitno je, da je on bio na rodjenoj grudi sustavao iskorjenjivan oružjem, olovom, bajonetom, tamnicom, gladju pa konfinacijom, prijekim sudom i justifikacijom da se na njoj u povoljnijim prilikama otpčne kolonizacija tuđih elemenata. Ni jedan narod u povijesti svijeta nije nikada ni u jednoj kršćanskoj državi bio od svoje vlastite države tako proganjen i mučen kao naš od Nijemaca i Mađjara. Sve te grozote pomračuju pokolj i same Bartolove noći i sicilske večernje pa je žalosno što su naši sinovi na raznim ratštima možda više ginuli nego što su morali za takvu državu kao što je bila Austro-ugarska monarhija.

Premda se prijeki sud jednako protezao na cijeli teritorij Austro-Ugarske, ipak je zbog neprijateljstva Srbije pritisak

protiv južnih Slavena bio najžešći, a reakcija protiv njega bila najjača kod Čeha, jer oni su od svih potlačeni Slavena bili najsvjesniji te prvi sa uspjehom počeli raditi na rušenju drevne Monarhije. Već na početku rata je u Češkoj panslavenska struja neprekidno rasla i revolucionarni duh zahvatao sve veće dimenzije. Da su svi potlačeni narodi tako jedno-dušno i erergično istupili protiv svojih ugnjetača, Monarhija ne bi bila u stanju da vodi rat nego bi se raspala još 1914. godine. Ali do toga nije došlo zbog razumljivih razloga. Poljaci napr. nisu očekivali više od Rusije nego što su imali pod Monarhijom i Njemačkom pa su se uslijed toga držali rezervirano. Rumunji opet nisu kompaktnije istupali zato što vanjska politika Rumunjske još nije imala određen stav protiv Centralnih sila. Nalazeći se tako u nemogućnosti da sa uspjehom izvrše revoluciju, Česi su sa znatnim dijelom Ukrajinaca svim sredstvima agilno radili, da oslabe vojnu snagu i što više raskrinkaju nutarnju frontu Monarhije. Njihovi rodoljubi profesori, svećenici, javni radnici i ostali intelektualci ulijevahu u duše omladine ideju otcjepljenja od Nijemaca. Pored budnoga nadzora policije, stroge cenzure i prijekoga suda, snažan utjecaj njihova rada se opažao u svim slojevima češkoga naroda. Privrženost za Monarhiju u cijeloj zemlji bijaše samo fiktivna, a veselje nad svakom pobjedom antantinog oružja demonstrativno. Svaki rodoljub je želio poraz Monarhije, jer u tome je vidio spas svoga naroda. Za ideju državne samostalnosti je pak najlakše bilo zadobiti borbenu omladinu koja je raspaljena žarkim rodoljubljem polazila u rat. U bojnim redovima se prema tome nije iz oduševljenja borila za Monarhiju nego je zadojena idejama slobode i vjerom u pobjedu iskoristila svaku priliku da pribjegne na stranu antantinih armija. Takva su prebjegavanja u velikim masama bila vrlo česta. Aprila 1915. je 28 zajednička praška pukovnija noću pribjegli Rusima što je nešto kasnije kraj Stenjawe učinila i 36 češka pukovnija. Svijesni Srbi i Hrvati su isto učinili, ali u mnogo manjoj mjeri nego mnogo bolje organizirani Česi. Premda neznatni, to su ipak bili prvi znaci vojničkog i političkog sloma Austro-ugarske monarhije.

Česi nisu bili zadovoljni time što su prebjegli Rusima i tako oslabili neprijatelja nego su oni kao zarobljenici već u prvim mjesecima rata osnovali u Rusiji „Češku družinu“

kao dobrovoljačku vojsku. Dne 12. VIII. ministarski savjet u Rusiji odobri organiziranje čeških odreda koji su otada stupali u borbu protiv Monarhije što bi već samo po sebi značilo priznanje Rusije pravo Česima na osnutak nezavisne Čehoslovačke države. Rusija toga ipak nije učinila; njena sveslavenska politika ni približno nije bila onakva kao što su je zaamisljali slavenski narodi u Monarhiji. Češke kolonije su također povele živu akciju za oslobodjenje češke. U Chicagu su već 27. VIII. 1914. priredile velike demonstracije protiv Monarhije, u Francuskoj su pak 29. VIII. odlučile da će kao dobrovoljci stupiti u francusku vojsku. U Clevelandu je 13. I. 1915. održan kongres Češkog narodnog udruženja u Americi na kojem je donešena odluka da se pozovu svi Česi u borbu protiv Monarhije. Ta se akcija raširila među svim češkim kolonijama pa je tako nastala unutrašnja i zagranična borba Čeha koja je u toku rata primala sve većeg zamaha i snage.

Uspjehu tako dalekosežne akcije Čeha je pored njihovog rodoljublja najviše doprinijela neobična organizatorna sposobnost njihova kao i diskrecija kojom su vršene sve povjerljive stvari u čitavoj državi. U Pragu je osnovano tajno društvo „Mafija“ čiji su glavni činioci bili Beneš, Kramarž, Soukup, Stepanek, Scheiner i drugi rodoljubi. To je društvo imalo svoje povjerljive ljude u svim ministarstvima i državnim nadležstvima u cijeloj zemlji te najintenzivnije radilo sve što je bilo protiv interesa Monarhije. Ipak su vlasti i policija nemoćne bile prema njemu, jer su svi poslovi otpremani tako diskretno da im ni najenergičnija istraga nije mogla uči u trag. Tako je Monarhija u svome okviru imala neprijateljsku Češku koja joj prema njenoj brojčanoj snazi nije značila manju opasnost od vanjskih neprijatelja. U Beču i Budimpešti su zbog toga bili dosta zabrinuti, ali su smatrali, da u međunarodnom odnosu na sudbinu Monarhije ne može ništa utjecati Češka o kojoj se u državama Antante vrlo malo znalo. Česi su opet znali da njihovo životno pitanje ovisi o tome, da započeto djelo izvedu do kraja pa su zato odlučili da u toj stvari učine apel na cijeli kulturni svijet. U tu svrhu još koncem 1914. Masaryk otputuje u Švicarsku, a zatim u Pariz gdje stupa u suradnju sa poznatim prijateljem Slavena Denisom profesorom na Sorbonni. Nešto kasnije su

otišli u inozemstvo Beneš i drugi narodni prvaci gdje su zajedno sa Masarykom pokrenuli veliku propagandu za razdoblje Austro-ugarske monarhije. Osnovani su jake organizacije u Rimu, Parizu, Londonu, Petrogradu i većim gradovima Amerike, okupljali češke i slovačke emigrante pa ih pozivali na zajednički istup i borbu protiv Monarhije te formiranje nezavisne Čehoslovačke države. Ujedno su preko štampe upoznali svjetsku javnost o prilikama potlačenih Čeha i ostalih Slavena te iznosili njihove političke i nacionalne težnje. Time su kao legitimni predstavnici i vjerni tumači čehoslovačkog naroda naišli na puno razumijevanje kod zapadnoevropskih Saveznika koji su se kao što ćemo kasnije vidjeti sve više zalagali za ostvarenje njihovih nacionalnih ideala.

Kako za potlačene Slavene zbog brzine događaja i uzorne discipline unutarnjeg državnog uređenja nije bio pogodan teren da revolucijom obore Monarhiju, to su mjesto njih već početkom rata austrougarski južni Slaveni koji su boravili u inozemstvu počeli snažnu akciju za stvaranje velike južnoslavenske države. Takvih Slavena je bilo najviše u obim Amerikama gdje vlada demokratska sloboda pa je posve prirodno što su ondje prvi počeli dizati glasove protiv hegemonije Nijemaca i Madjara. Prvi su bili Hrvati koji su svom odlučnošću stupili u otvoreno neprijateljstvo protiv Monarhije. Čim su austrougarski konzulati počeli pozivati vojne obveznike, da se vrate u domovinu i prijave svojim vojnim jedinicama, u Buenos Airesu je 3. VIII. 1914. osnovano društvo „Hrvatska Straža“ koje je još istoga dana izdalo manifest¹⁾ na Hrvate i Srbe da se ne odazovu pozivu tlačitelja njihove braće nego da stupe kao dobrovoljci u redove srpske ili francuske vojske te se oružjem u ruci oslobode četiristogodišnje tiranije. U njemu se nadalje veli, da sada nastupa borba na život i smrt između Slavena i pangermana uslijed čega je potrebno stupiti u što užu vezu sa srpskom, ruskom, francuskom i engleskom kolonijom u cilju da se namakne dovoljno novčanih sredstava za realiziranje ovog otpora protiv imperijalističke tendencije Centralnih sila. Glas toga manifesta

¹⁾ Ovaj su manifest potpisali Ježević, M. Šolc, Rukavina, Depolo, Zuvanić, Kvaternik, Rožmanić, Crnković, S. Šolc, Mačukat, Delić Miloslavić, Cvitović, Drašković, Hadžić i Ukropina.

je brzo dopro u Americi do svih Srba, Hrvata i Slovenaca koji su istom energijom i oduševljenjem pristupili djelu narodnog oslobodjenja i formiranja velike jugoslovenske države.

Kao što god je taj pokret bio prirodan protest protiv skrivenoga plana Monarhije i spontana manifestacija duše našega naroda tako je shvatljiva istovremena težnja svih naših zvaničnih i privatnih krugova u inozemstvu za stvaranjem zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Svaki rodoljub je znao, da u tim sudbonosnim vremenima kada je postavljeno bilo pitanje preuredjenja čitave Evrope, treba učiniti sve što može za oslobodjenje svoga naroda. Ovo je potrebno bilo tim više što hrvatska narodna politika u tim vremenima prijekoga suda i progonstva nije mogla doći do svoga izražaja. Prirodno je da Hrvati, koji su do rata vodili ogorčenu borbu sa Madjarima nisu mogli željeti pobjedu svojih neprijatelja nego su u duši bili za Antantu koja ih je porazom Centralnih vlasti mogla osloboditi političke supremacije Budimpešte i Beča. Stoga je čitavo težište hrvatske politike prešlo u inostranstvo. Rat je zatekao u Veneciji dr. Antu Trumbića, Frana Supila, dr. Hinka Hinkovića člana hrvatsko srpske koalicijske, dr. Miću Mičića i braću Gazzare iz Šibenika. Na poziv Ivana Meštrovića koji je tada bio u Rimu, dr. Trumbić i Supilo odu u Rim gdje su na preporuku tamošnjeg srpskog poslanika Ljube Mihajlovića zajedno sa Meštrovićem 28. IX. primljeni u audienciju kod francuskog poslanika Barrera, a 29. IX. kod Anatola Krupenskija ruskog i Sir Rennell Rooda britanskoga poslanika. Oni savezničkim predstavnicima izlože položaj južnih Slavena u Monarhiji i njihovu želju da sa Srbijom i Crnom Gorom stvore nezavisu jugoslavensku državu. Supilo zatim odlazi u Bordeaux gdje se tada nalazila francuska vlada te preko srpskog poslanika Vesnića dodje u kontakt sa Izvoljskim i članovima francuske vlade. Premda je Izvoljski sa skepsom saslušao izlaganje Supilovo ipak je uputio 13. X. brzojav Sazonovu o potrebi stvaranja srpsko-hrvatske države. Supilo upravi četiri memoranduma Izvoljskom i francuskoj vladi, zatim ode u London da i britanske političke krugove upozna sa idejom jugoslavenskoga pokreta. Ondje se sastane sa Saetonom Watsonom i Wieckhamom Steedom, a u Foreign Officeu ga primi Clark i predsjednik vlade Asquith. Agilan Supilo se potom vratio u Rim te obavio

Jesti dr. Trumbića o svojoj misiji u Francuskoj i Londonu koja nije ostala bez uljecaja na savezničku diplomaciju.

U radu emigracije se brzo ukazala potreba organizacije da tako čitava akcija poprimi zvaničan karakter i postigne jači efekt. Tako je u Rimu osnovan „Hrvatski odbor“ čija svrha bijaše svestrani rad za konačno oslobodjenje Srba, Hrvata i Slovenaca ispod Austro-ugarske monarhije. Srpska vlada je pak u Nišu 7. XII. 1914. izjavila, da je veliko vojevanje Srba postalo borba za oslobodjenje i ujedinjenje Srba Hrvata i Slovenaca. Ova solidarnost srpske vlade i jugoslavenske emigracije bijaše početak zajedničke borbe koja će u načelnom sporazumu trajati sve do sloma Centralnih vlasti.

No svi ti pothvati u inozemstvu nisu još stupili u odlučnu fazu, jer nisu bili valjano organizirani ni svestrano prošireni, a manjkalo im je i jedinstvo u upravi. Do jačeg je izražaja prave narodne težnje dovela akcija u januaru 1915. kada je Rimu osnovan odbor „Jadranske legije“ što su ga osnovali kasniji članovi „Jugoslavenskog odbora“ u Londonu. Njegova svrha je kao što mu i sam naslov kaže, da ostvari dobrovoljačku vojsku u koju valja da stupe svi Srbi, Hrvati i Slovenci koji se nalazi izvan Monarhije te rame uz rame vojuju sa srpskom vojskom za svoje oslobodjenje. Odbor je izdao vrlo ganutljiv i rodoljubivo stiliziran poziv na Srbe, Hrvate i Slovence u kojem kaže, da Svačić, Gubec, Zrinjski, Frankopan, Kvaternik, Jelačić, Starčević, Strossmajer, Miletić krv svih naših poginulih mučenika traže da stupaju u „Jadransku legiju“ te zajedno sa srpskom i crnogorskom vojskom protjeraju neprijatelja iz južnoslavenskih zemalja. Fran Supilo je pak 13. I. 1915. otišao u Petrograd sa ciljem da rusku vladu predobije za jugoslavensku stvar te od južnoslavenskih zarobljenika organizira dobrovoljačku vojsku protiv Austro-Ugarske. Tako se u Rusiji, zapadnoj Evropi te Americi počela jaka propaganda protiv Monarhije pa sakupljanje dobrovoljačkih jedinica. „Jadranska legija“ istoga mjeseca izda još jedan poziv u kojem se kaže, da se svagdje gdje ima našega naroda obrazuje odbor za sakupljanje dobrovoljaca, a sadrži i sve potanje upute za stupanje u dobrovoljačku legiju. Oba ta vojna poziva na naš narod van Austro-Ugarske mogli bismo nazvati nekom mobilizacijom protiv Monar-

hije u inozemstvu, jer se iz svih mjesta sakupilo mnogo dobrovoljaca koji su stupali u bojne redove za oslobodjenje svoga naroda i stvaranje nezavisne Jugoslavije.

Kad su tako na evropskom kontinentu učinjene sve potrebne pripreme za borbu za narodno oslobodjenje „Jugoslavenski odbor“ u Londonu je izaslao svog člana dr. Franju Potočnjaka u Ameriku da i tamo izvrši važnije organizacije u naseobinama južnih Slavena. Dr. Potočnjak je uz suradnju predstavnika jugoslavenske kolonije u Chicagu za 10 i 11 III. 1915. sazvao veliki kongres južnih Slavena kojem je učestvovalo 563 delegata iz Unije i Kanade. Na tom kongresu je donešena jednoglasna rezolucija kojom se traži oslobodjenje austrougarskih južnih Slavena i njihovo ujedinjenje u jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Da bi ova akcija dobila zvaničan karakter i bila u permanentnom kontaktu sa predstavnicima savezničkih država, pri završetku kongresa je organiziran „Jugoslavenski narodni odbor“ čiji predsjednik postade dr. Ante Biankini. Taj pothvat pozdrave sa neopisivim oduševljenjem svi američki Slaveni koji su olada svojim radom i materijalnim žrtvama mnogo doprinosili na oltar svoje buduće nezavisne domovine.

Prema gornjem prikazu, Monarhija se imala boriti ne samo protiv nadmoćne Antante nego i jednog dijela svojih vlastitih podanika koji više nisu htjeli da čame u ropstvu pa joj je i međunarodni položaj uslijed toga bio znatno oslabljen. Slaveni su pak tim svojim odlučnim istupom snažno manifestirali svoju živu nacionalnu svijest i svečano dali na znanje čitavome svijetu da oni po njihovoj prošlosti, kulturi, životnoj sposobnosti i brojčanoj jakosti neće više robovati Nijemcima i Madjarima nego živjeti u svojim nezavisnim državama i zapremiti u koncertu evropskih naroda ona mjesta koja im po njihovom etnografskom teritoriju s pravom pripadaju. I njihovi vapaji su zaista odjekivali u cijeloj svjetskoj javnosti u kojoj je vremenom sve više prevladjivalo mišljenje o potrebi konačne likvidacije Austro-ugarske monarhije.

GLAVA VI.

Držanje Italije i južni Slaveni. Londonski pakt. Prodor ruske fronte kod Gorlica. Italija objavljuje Monarhiji rat i počinje borbu.

Još u konfliktu između Monarhije i Srbije, Italija je (24. VII. 1914.) zauzela stav protiv Monarhije i osudila formu njenoga ultimatumu Srbiji, ali zato nije pristala otvoreno ni uz Antantu nego je igrala dvoličnu ulogu i lukavo čekala od kojih zaraćenih stranaka će primiti bogatiju nagradu. U svojoj taktici je bila veoma oprezna te nastojala da do kraja iskoristi priliku što joj se sa dvije strane tako povoljno pružala. Njena diplomacija se odmah dala na posao te već 25. VII. pozivajući se na člansk VII. ugovora od 1891. tražila od Monarhije priznanje rekompencacije. U Beču se prepadnu, a car Vilim II. (31. VII.) i Franjo Josip I. (1. VIII.) uzalud nastoje da sklone talijanskoga kralja Vittoria Emmanuela na pristanak uz Centralne vlasti. Na pritisak Berlina Berchtold 1. VIII. teškim srcem prizna talijansko pravo rekompencacije. Pobočnik Franje Josipa I. pukovnik Kleist se na to lično zauzeo (1—3 VIII.) kod talijanskog kralja da ga predobije za Monarhiju. Rezultat toga posredovanje bijaše negativan, jer je talijanska vlada već 3. VIII. proklamirala neutralnost i povukla svoje trupe sa francuske granice. Da je pak to bio očevidan znak, da se Italija približuje Antanti vidi se i po tome što je Salendrina vlada 25. VIII. izjavila, da će Italija samo dotle ostati neutralna dokle se Talijanima u Monarhiji ne učini kakova nepravda. Drugim riječima je to značilo, da konflikt može izbiti svakoga časa. Kad je 16. IX. 1914. talijanski ministar inostranih djela San Giuliane umro, nastupom njegova nasljednika Sonnina se talijanska vanjska politika sve više orijentirala prema Antanti. Pošto se u izvjesnim vojnim kru-

govima smatralo, da bi ulazak Italije u rat Centralnim vlastima mogao zadati odlučan poraz, to je Njemačka poticala Monarhiju da prema Italiji bude popustljiva. Talijanska javnost je, međutim, sve žešće istupala protiv Monarhije. Taj pritisak zahvati takve dimenzije, da je talijaeski poslanik u Beču princ od Avarne 20. I. 1915. saopćio Berchtoldovu nasljedniku Burianu, da je ugrožen opstanak talijanske dinastije ako Monarhija ne ustupi Italiji krajeve u kojima žive Talijani. U Beču pak dugo nisu bili voljni, da na toj bazi počnu pregovore. Konačno pod pritiskom njemačkoga princa Bülowa Burian 15. III. 1915. pristane na to da u ime rekompencacije ustupi Italiji izvjesni dio od Monarhijina tijela. Ali ga je u tome pretakla antantna diplomacija koja je uvijek više nudila nego što je Monarhija mogla dati. Osim toga pritisak javnoga mišljenja u Italiji protiv Monarhije bijaše sve jači uslijed čega je Sonnino u noti od 8. IV. 1915. tražio južni Tiroi, Goricu sa Gradiškom, Montfoltone, otočje Cureolasi i Pelagose te demobilizaciju talijanskih vojnika u tim krajevima, a Trst da se proglašuje slobodnom lukom. Monarhija je ovaj zahtjev smatrala neprihvatljivim pa je stvar odugovlačila što je Antanta vješto iskoristila u svoje svrhe te na račun Monarhije predobila Italiju za sebe i time gotovo posvema izolirala Centralne vlasti od ostaloga svijeta.

Ne samo diplomatskim krugovima već i evropskoj javnosti je tada bilo već evidentno, da je Italija uz neke koncesije na štetu južnih Slavena pristala uz Antantu i da će uskoro započeti vojničku akciju protiv Monarhije. Hrvatska štampa je žestoko napadala Italiju, a naša emigracija putem svojih veza sa savezničkim vladama je isto zauzela odlučan stav protiv nepravednih aspiracija Italije. Jugoslavenski odbor u Chicagu je 23. III. upravio apel nu ruskog poslanika u Washingtonu Bahmetjeva u kojem moli cara Nikolu II. i rusku vladu, da južne Slavene oslobodi od Austro-Ugarske pa da Rusija ne dopusti Italiji osvojiti Dalmaciju, Istru i Kranjsku gdje živi slavenski element, jer bi to značilo novu hegemoniju nad južnim Slavenima. U Srbiji je među rodoljubima kojima je na srcu bilo Jugoslavensko pitanje također postojao neki tajanstveni strah od ulaska Italije u rat, jer se znalo da će time naši nacionalni interesi biti znatno oštećeni. Ruski poslanik u Nišu knez Trubeckoj upućuje 13. IV. 1915.

svojoj vladi brzjav u kojem veli kako srpska vlada protestira protiv nepravde pretenzija Italije na obale Jadranskoga mora. Nešto kasnije 28. IV. narodni poslanik dr. Dragoljub Pavlović upravlja u narodnoj skupštini pitanje na Pašića o odnosima Italije prema Srbiji i južnim Slavenima založivši se pri tome za sporazum sa Italijom na bazi narodnoga principa. Pašić za koga je to pitanje bilo još uvijek indiferentno dao je vrlo neodlučan odgovor kako će sudbina primorskih Slavena ovisiti o milosti i uvidjavnosti Talijana. Po tome je očevidno da ga nikako nisu mogli zagrijati zajednički interesi južnih Slavena, jer on je prema svojoj političkoj odgoji uvijek posmatrao stvari prvenstveno sa gledišta Srbije. Radi toga se držao više nego mlitavo kad su bile u pitanju velike nacionalne žrtve Hrvata i Slovenaca. Većina srbijanskih političara su imali slične nazore što je nužno dovelo do sukoba dviju temeljnih ideja o formiranju Jugoslavije. Prvu je zastupala naša emigracija, da se stvori zajednička država na temelju potpune nacionalne ravnopravnosti te očuvanja u pojedinim pokrajinama historijsko-političke pripadnosti, dok je druga, srbijanska bila ta da se oslobodjenje izvrši jednostavnim proširenjem Srbije¹⁾ na izvjesne dijelove Austro-Ugarske. U tome bijaše glavni razlog čestog nepovjerenja između srpske vlade te hrvatske i slovenske emigracije što je bilo poznato i Saveznicima pa prema tome slabilo našu vanjsku akciju za stvaranje Jugoslavije.

Italija je, međutim, znala da vojnički položaj Antante, osobito pak Rusije, početkom 1915. nije bio najbolji pa je uslijed toga nastojala da stupanjem u rat osigura sebi od strane Saveznika što veću teritorijalnu rekompensaciju. Francuska je precjenjivala talijansku vojničku snagu i previše očekivala od njene pomoći. Njen ambasador u Rimu Barrére je neumorno radio da uspješno izvrši nastojanja svoje vlade. On je lako obećao koncesije koje Francusku ni u kom pogledu nisu teretile pa mu je konačno pošlo za rukom, da 28. II. 1915. talijansku vladu predobije za direktne pregovore sa predstavnicima savezničkih država. U Londonu se nisu za-

¹⁾ Srpski list „Tribuna“ u 1663 broju 1915. govoreći o Franu Supilu veli kako u njemu gleda budućeg člana vlade Velike Srbije.

nosili iluzijama francuskog optimizma u snagu talijanskog oružja, ali su se pregovori nastavili te Barrére neumorno pripremao teren za sporazum. Rezultat zakulisnih dogovora bijaše taj, da je Italija konačno voljna bila napasti Monarhiju uz uslove za koje se Balfour nikako nije zagrijavao, a Sazonov im se energično protivio. Jedina je Francuska zbog poznatih razloga bila na strani Italije. Na njeno insistiranje Sazonov sve više popušta, ali u cjelosti ne prihvaća poslavljene uslove. U tako mučnoj nesuglasici među saveznicima Poincaré upućuje vlastoručno pismo ruskom caru Nikoli II. u kojem ga moli neka u interesu zajedničke stvari ukloni sve poteškoće oko postignuća sporazuma. Taj korak učini povoljan efekt i skrši zadnji otpor Rusije koja je zbog Suhomlinove afere i sama osjećala potrebu intervencije Italije.

Italija je na taj način kritičnu situaciju Saveznika do kraja iskoristila i takoreći sama diktirala tajni pakt koji je između nje, Francuske, Engleske i Rusije 26. IV. 1915. potpisan u Londonu. Po tom paktu koji sadrži 15 točaka, Saveznici se obvezuju, da će Italija po svršetku rata dobiti Trentino, cizalpski Tirol, Trst, grofoviju Goricu i Gradišku, Istru do Kvernere, Cres, Lošinj, sjevernu Dalmaciju sa Zadrom i Šibenikom do rta Planke pa liniju sa teritorijem Krke i Brača te nekim otocima uz obalu Jadrana. Cijela obala od rta Planke prema jugu sve do Drača, osim crnogorskoga područja, imala se neutralizirati. Italija se pak obvezala, da će u roku od mjesec dana započeti vojnu akciju protiv Monarhije.

Nije nam potrebno tumačiti koliko je Londonski pakt osjetao pogodio vitalne interese našega naroda. Premda se on držao u strogoj tajnosti, cijela naša javnost, srpska vlada i Jugoslavenski odbor su znali da nam on oduzima primorje i prema tom Italiju smatrali ne manjom neprijateljicom i od same Monarhije. Prvi je Supilo saznao detalje pakta i o tome odmah brzjavno obavijestio srpsku vladu i Jugoslavenski odbor. Dr. Trumbić je smjesta intervenirao kod britanskoga poslanika u Rimu Sir Rennell Rodda, ali je već sve bilo prekasno, jer je stvar bila perfekuirana. Naša emigracija je tada uvidjela, da joj poslije toga u Rimu više nema mjesta pa je zato svoje sjedište 30. IV. prenijela u London gdje je istoga dana definitivno konstituiran Jugoslavenski odbor. Po svom nacionalnom pozivu, on postade takoreći parlament koji predstav-

lja južne Slavene iz Austro-ugarske monarhije.¹⁾ Njegova je aktivnost otada postala mnogo življa i on će razviti veliku i ustrojnu borbu kako protiv Monarhije tako i protiv ekspanzivne i za južne Slavene pogubne politike Italije.

Londonski je pakt i srpskoj vladi zadao ozbiljne brige, jer je vidjela da su njime povrijeđeni ne samo hrvatsko-slovenski već i srpski interesi. Njene pretenzije na južnu Dalmaciju je ozbiljao ugrožavala nova saveznička velesila koja je u tom pogledu bila opasnija i od samih neprijatelja. Možda je to bio glavni razlog što je ona ozbiljnije shvatila jugoslavensko pitanje i povelu efikasniju akciju za organiziranje zajedničke države sa Hrvatima i Slovencima. Ona je u tim pothvatima najveću nadu polagala u Rusiju koja više nije bila u mogućnost da joj pomogne. To se jasno razabire iz brzjava što ga je Sazonov tri dana iza potpisa londonskog pakta 29. IV. preko kneza Trubeckog uputio Nikoli Pašiću. U njemu se među ostalim veli, da su vanredne prilike razlog tome što se ne može udovoljiti najširim aspiracijama južnih Slavena na Jadransko more. Rusija, dakle, priznaje, da se

¹⁾ Pretsjednikom Jugoslavenskog odbora je izabran dr. Ante Trumbić, a članovi su mu bili dr. Ante Biankini liječnik iz Starigrada (Dalmaciji) predsjednik Jugoslovenskog odbora u Chicagu, dr. Ivo de Giulli gradski vijećnik iz Dubrovnika, dr. Julije Gazzari odvjetnik iz Šibenika, don Nikola Gršković rimokat. svećenik sa otoka Krka, dr. Hinko Hinković zastupnik u hrv. saboru i poslanik u budimpeštanskom parlamentu, Milan Marjanović iz Kastava (Istra) Ivan Meštrović iz Otavice (Dalmacija), dr. Josip Jedlovski žurnalist, dr. Miće Mičić odvjetnik iz Dubrovnika, dr. Fran Potočnjak odvjetnik i bivši poslanik u hrvatskom saboru, Mihajlo Pupin iz Pančeva (Banat) profesor na Columbia University (New-York), Dušan Vasiljević odvjetnik iz Mostara, dr. Bogumil Vošnjak iz Gorice, profesor univerziteta u Zagrebu i dr. Lujo Vojnović iz Dubrovnika.

Kasnije su u Jugoslavenski odbor stupili Paško Baburica iz Koločepa (Dalmacija) i vlasnik rudnika u Chile, Jovan Banjanin bivši zastupnik u hrv. saboru, dr. Gustav Gregorin odvjetnik iz Trsta i zastupnik u bečkom parlamentu, dr. Hinko Hinković zastupnik u hrv. saboru i budimpeštanskom parlamentu, Vjekoslav Mitrović iz Slana (Dalmacija) vlasnik rudnika u Chile, dr. Milan Srškić zastupnik u bosanskom saboru, dr. Nikola Stojanović zastupnik u bosanskom saboru, dr. Dinko Trinačević iz Pazina (Istra) zastupnik u istarskom saboru i dr. Niko Županić konservator etnografskog muzeja u Ljubljani.

zbog poznatih razloga nalazi u velikoj neprilici uslijed čega mora žrtvovati dio južnih Slavena da pomoću Italije popravi svoju tešku situaciju. Možda je i taj dojam o slabosti Rusije utjecao na srpsku vladu, da kompaktnim istupom sa Hrvatima i Slovencima parira uzurpaciju Italije i potenciranije istakne ideju o ujedinjenju svih južnih Slavena.

Kao prirodna reakcija protiv Londonskog pakta bijaše dakle koncentracija svih naših snaga za očuvanje naših etnografskih prava od namjeravanog nadiranja Italije. U tome duhu je održan 6. V. 1915. u Nišu veliki narodni kongres predstavnika srpske vlade, vojske pa Hrvata, Srba i Slovenaca iz Austro-Ugarske većinom vojnih zarobljenika i emigranata. Na tom kongresu kome je pretsjedavao Ivan Čipiko književnik iz Dalmacije donešena je rezolucija kojom se traži državno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca te ujedno izjavljuje da neće dozvoliti ni po koju cijenu komadanje svog narodnog teritorija, naročito primorskih krajeva i mole velevlasti, da podupiru ostvarenje jugoslavenskog jedinstva na temelju narodnosnoga principa. Ova rezolucija se, kao što vidimo, smatrala otvorenom aluzijom protiv talijanskih ciljeva na Jadranu. Srpska vlada je istoga dana preko kneza Trubeckog uputila Rusiji notu u kojoj traži zaštitu Rusije i garanciju saveznika da će se Srbi, Hrvati i Slovenci poslije rata ujediniti u jednu državu. U noti se, veli Milada Paulova, značajno očituje etapni način srpskoga naziranja na oslobođenje i ujedinjenje, jer se prvo govori o srpskom narodu, zatim, o srpsko-hrvatskom i konačno o srpsko-hrvatsko-slovenskom narodu²⁾. Konstatacija Paulove je bez sumnje dosta pronicava, ali ponovo naglašujemo, da su prilike nastale Londonskim paktom potakle srpsku vladu na taj odlučniji korak, a ono što potreba nalaže nikada se ne čini sa takvim zanosom kao izljev spontanosti želje za ostvarenjem viših nacionalnih ideala. Pored ta-

²⁾ Istakli smo da kod južnih Slavena ideja ujedinjenja nije bila još tako sazrela da se pretvori u djelo. Još početkom maja 1915. dr. Jovan Cvijić, Bogdan Popović, Mate Božović i drugi smatraju Srbe, Hrvate i Slovence jugoslovenskim narodima, dakle kao tri naroda koja čine sintezu jugoslovenstva, dok Jugoslavenski odbor u svojim memoarima sve južne Slavene naziva jednim, jugoslavenskim narodom. Potonje je možda podesnije bilo za propagandu, ali je za prvo bila većina Srba i Hrvata.

kovih manjkavosti, jugoslavensko je pitanje barem po izgledu primilo svoj pravi karakter te se na svim kompetentnim forumima nedjeljivo raspravljalo kako o interesima Srba tako Hrvata i Slovenaca.

Nakon što se konačno konstituirao u Londonu, Jugoslavenski odbor je poput srpske vlade odmah započeo svoju nacionalnu misiju¹⁾. Isprva mu je zadaća zbog razumljivih razloga bila dosta teška. Tek kada su mu članovi uspjeli zainteresirati za južnoslavensko pitanje britanske političare, naučenjake i publiciste, a preko štampe javnost upoznati o prilikama u Monarhiji, akcija im se razvila i krenula prema svome cilju. Glavni su im suradnici bili Saeton-Watson, Steed, Evans, Burrows rektor King's Collegea, informator Sir Greya o etnografskim stvarima Balkana i drugi odličnici javnoga života Engleske. Svi su oni izdašno podupirali Jugoslavenski odbor i mnogo doprinijeli stvaranju mišljenja u engleskoj javnosti o potrebi formiranja jugoslavenske države zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom.

Prvi važniji akt Jugoslavenskog odbora bijaše memorandum²⁾ što ga je 6. V. 1915. dostavio ruskom poslaniku u Parisu Izvoljskom i Delcasséu francuskom ministru vanjskih posala. U njemu se među ostalim opširno ističe kako Hrvatska i Slavonija, Bosna i Hercegovina, Dalmacija sa otočjem Istra, Kranjska, Koruška, južna Štajerska, Baranja, Bačka, Banat i pogranični predjel jugozapadne Ugarske čine sa Srbijom i Crnom Gorom jednu etničku jedinicu pa da je prema tome pravo da sačinjavaju i jednu državnu zajednicu. Nadalje se kaže da jugoslavensko jedinstvo ima svoju osnovu i u samoj težnji jugoslavenske historijske misli, pošto svi naši narodni vladari prije dolaska Turaka na Balkan, svi mučenici, našega naroda tečajem stoljetnoga robovanja, svi ustancipobune i sve borbe na čitavom etnografskom području Jugoslavena i napokon svi veliki duhovi i preporoditelji narodni pa i sva narodna poezija traže konačno ostvarenje nezavisne narodne države. Ali je feudalna Monarhija kroz vijekove onemogućavala da do toga dodje podijelivši južne Slavene

¹⁾ Svoje sastanke i sjednice je održao u Hotelu Madridu na Crowell Roadu.

²⁾ Taj memorandum je 15. V. upućen i vladi Velike Britanije.

u jedanaest pokrajina i dvanaest raznih zakonodavstava da tako po svaku cijenu sačuva svoje imperijalističke tekovine i navijeke pokopa mogućnost njihovog oslobodjenja i ujedinjenja. Konačno se u memorandumu odlučno protestira protiv italijanskih pretenzija i mole vevlasti da to pitanje riješe u duhu nacionalnoga principa. Po svom opsegu i dokumentiranim činjenicama taj memorandum je neosporno mnogo doprinio našoj nacionalnoj stvari ne samo time što je zvanične faktore savezničkih vevlasti temeljito uputio u naš narodni problem i geografski opseg već takodjer i zbog toga što ih je potpuno upoznao sa našim historijskim težnjama i borbama za političku nezavisnost našega naroda.

Nekoliko dana kasnije 12. V. upravio je Jugoslavenski odbor manifest na engleski narod i parlament. U tom manifestu još jednom predstavlja engleskoj vladi stanje jugoslavenskog naroda u Monarhiji iznoseći sve njegove patnje i progona. Najzad upravlja apel na britanski narod i parlament sa molbom da pomogne jugoslavenski narod u njegovoj teškoj borbi za oslobodjenje i ujedinjenje. Memorandum od 6. V. i ovaj manifest je donijela saveznička štampa te je sva poštena javnost bila ogorčena, a pod tim dojmom izvjesni politički krugovi koji dotada nisu dovoljno poznavali prilike i međusobne odnose južnih Slavena uzeše tražiti likvidaciju Austro-ugarske monarhije.

Dok su tako sjeverni i južni Slaveni u inozemstvu dizali glasove pozivajući svoje sunarodnike u borbu za raskomadanje Monarhije, dole su Centralne vlasti koje su znale za slabost ruske fronte koncentrirale velike vojne snage na sjeverno ratište sa namjerom da u velikom stilu počnu ofenzivu protiv generala Ratka Dimitrijeva, izvrše prodor fronte i time slome vojničku snagu Rusije. Kad su tako grupirale veliku nadmoć prema Rusima, uz učešće druge, treće i četvrte austrougarske te jedanaeste njemačke armije pod zapovjedništvom generala Mackense, na 2—10. V. 1915. se odigrala velika bitka na liniji Stanislavov—Gorlice gdje je po zamisli Conrada Hödendorfskog probijena ruska fronta. Mada je taj prodor bio dosta katastrofalan za Rusiju, on ipak nije donio odluku, jer Centralne vlasti nisu imale dosta snage da ga do kraja iskoriste, a ruska je fronta za kratko vrijeme bila opet vezana pa tako je propala intencija Centralnih sila da pobijede Ru-

siju, a zatim i ostale Saveznike. Veliki uzmak ruske vojske je ujedno i veliko vojničko djelo, jer se u očajnoj nestašici municije vještom defenzivom sretno izvršilo suzbijanje oružano bolje opremljenih neprijatelja. Prema tome je vojnička bilanca dvaju velikih saveza bila takva da ni jedna zaračena stranka nije bila u mogućnosti da odlučno pobijedi svoju protivnicu. Posljedica toga pak bijaše produženje rata, jer poslije dobivenog udarca Rusija za nedogledno vrijeme bijaše nesposobna, da ofenzivno nastupi protiv Monarhije i Njemačke.

Prodor kod Gorlica je, kao što vidimo, imao fatalne posljedice ne samo za Rusiju nego i za ostale saveznike pa i za Srbiju, jer je propao plan Francuske i Engleske da svojim silama polučie odluku rata na zapadnom ratištu. Vojničku nemoć Rusije je donekle trebalo nadoknaditi, a to se jedino moglo postići brзом intervencijom Italije. Stoga saveznici uzeše tražiti od Italije da što prije napadne Monarhiju te paralizira teške posljedice katastrofe kod Gorlica. Italija se, međutim, zaista hitno spremala za rat. Dne 4. V. otkáže savez sa Centralnim silama za koje su to bile indicije gotovog neprijateljstva. U Beču i Berlinu su zbog toga bili vrlo uzbudjeni te još jednom pokušali da osiguraju neutralnost Italije. U tu je svrhu Burian 10. V. ponudio Italiji gotovo sve što je ona tražila, ali bez ikakvog rezultata. Italija je već činila posljednje pripreme za rat. Njena komora 20. V. prihvatila predlog vlade o vanrednim ratnim mjerama. Monarhija na to zadnji put pokuša da ukloni opasnost rata, ali to bijaše očajan korak u kojem se više očituje strah nego samopouzdanje. Burian 21. V. prije podne dostavi princu od Avarne notu u kojoj se veli, da je na vladu Monarhije mučan dojam učinila odluka talijanske vlade o istupu iz trojnoga saveza. Nadalje se kaže da miroljubivost Monarhije nikako ne opravdava mišljenje talijanske vlade o nemogućnosti miraoga sporazuma. Nota se završava grožnjom kako Monarhija ne može uzeti na znanje odluku talijanske vlade o jednostavnom istupu iz trojnoga saveza čije trajanje je utvrđeno do 8. VI. 1920. te odbija od sebe svaku odgovornost za posljedice koje mogu nastati iz takvoga načina postupanja talijanske vlade. Ali ni taj zadnji korak nije promijenio situaciju. Dva dana kasnije 23. V. popodne u tri sata princ od Avarne

preda Burianu objavu rata prema kojoj se Italija zbog povrede odredaba trojnoga saveza od 24. V. nalazi u ratnome stanju sa Austro-ugarskom monarhijom.

Talijanska objava rata je u Monarhiji medju južnim Slavenima prouzrokovala veliko ogorčenje, a medju Nijemcima i Madjarima pravu paniku, jer se držalo da će napad Italije slomiti vojničku moć Monarhije. I sama austrougarska vrhovna vojna komanda je uvidjela ozbiljnu opasnost od talijanske ofenzive. To nam evidentno svjedoči plan baruna Conrada koji je iz strateški razloga htio da pusti talijansku vojsku u Štajersku i Korušku sve do doline Drave i Save te da tako glavni otpor dade na liniji Maribor—Zagreb. On je smatrao, da će u tim dolinama iz izgrađenih pozicija zadati neprijatelju odlučan udarac. Međutim takva bi taktika mogla biti sudbonosna za Monarhiju, jer ako bi neprijatelj na povoljnom terenu u Hrvatskoj probio tu obranbenu liniju, mogao bi ugroziti Beč i Budimpeštu. Stoga se toj osnovi odlučno protivio šef njemačkog generalštaba Falkenhayn i designirani komandant na talijanskoj fronti general Svetozar Borojević. Potonji je predlagao da se glavni otpor pruži na Soči, što je i prihvaćeno, jer se smatralo, da će se ondje najbolje zakrčiti prodiranje nadmoćnijeg neprijatelja.

Italija je na 520 km. dugu austrijsku granicu postavila oko 1.500.000 najmodernijim oružjem opremljenih vojnika. Vrhovni zapovjednik talijanske vojske bijaše zapravo kralj Vittorio Emanuele, ali je mobilizacija kao i glavna komanda u ratnim operacijama povjerena generala Luigiu Cadorni koji je od 1911. bio šef generalnog štaba talijanske vojske. Cadorna je glavnu operativnu snagu koju je sačinjavala prva talijanska armija pod zapovjedništvom Emanuela princa od Aoste koncentrirao na Soči dok je na tzv. alpsku frontu postavio drugu armiju pod komandom generala Frugonia. Austrougarsko vrhovno vojno zapovjedništvo je nadvojvodu Eugena imenovalo glavnim komandantom novo formirane talijanske fronte. Za obranu fronte na Soči je postavljen general Borojević, a generalima Danklu i Rohru stavljeno u zadatak da brane Tirol i Korušku.

Plan talijanske vojne komande bijaše da izvrši prodor fronte na južnoj Soči te zadade udarac centru austrougarske vojske i raskrinka obranu njenog desnoga krila. Nakon dugih

izvičničkih bojeva, započela je 23. VI. pod zastitom teške artiljerije prva talijanska ofenziva i strahovita bitka na Soči. Žestoke navale Talijana su slijedile jedna za drugom te se krvavo razbijale o obranu dobro ustrojenih Austrijanaca. Talijani su stalno bacali u borbu nove snage da iznude pobjedu, ali su svaki put bili sa velikim gubitcima suzbijeni. Bitka je trajala do 6. VII. kad je konačno skršen i posljednji napor Talijana. Time se na iznenadjenje cijeloga svijeta otkrila vojnička nemoć Italije prema oslabljenoj Monarhiji. U toku 1915. Talijani su na Soči sa jakom nadmoći izvršili još tri velike i dugotrajne navale, ali su također bili krvavo suzbijeni. U tim borbama se najviše istaklo Južni Slaveni koji bijahu svjesni da se ne bore toliko za Mađare i Nijemce koliko za svoje narodne krajeve koje im je Italija namjeravala otkruti. Tako je vojnička intervencija Italije saveznicima pružala samo toliko koristi što je držala vezanu austrougarsku vojsku protiv koje nije mogla postići nikakve značajnije rezultate.

GLAVA VII.

Unutrašnji položaj Monarhije. Deklaracija hrvatskog sabora. Nesuglasica između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora.

Vojnički neuspjeh Italije protiv Monarhije donekle poboljša položaj Jugoslavenskog odbora i čitavu vanjsku akciju za državno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, jer se vidjelo, da Italije ne samo da nije u stanju da olakša ugroženu situaciju saveznika nego da ne može okupirati ni one krajeve oko Jadrana što su joj Londonskim paktom bili zagarantirani. Propast njene ofenzive je možda više služila našoj nacionalnoj stvari nego što se to uopće mislilo, jer da je Italija duboko prodrla u Monarhiju, ona bi, jamačno, pozivajući se na postignute ratne uspjehe, tražila, a možda i dobila od našeg narodnog teritorija više nego što joj je bilo obećano. Ovako pak ne samo da se nije mogla pozivati ni na kakve zasluge, nego je lavovska borba Hrvata iz Dalmacije i ostalih pokrajina sa njenim armijama bio snažan protest protiv nepravednih njenih aspiracija na jugoslavensku Istru i Dalmaciju.

Ovdje treba da nešto pogledamo kakav je u to doba bio politički položaj u obim polovinama Monarhije. Još od početka rata Beč pod izlikom potrebe jedinstva u vodstvu vlada upravo apsolutistički. Nije potrebno naglašavati, da su to bile sigurne Indicije koje bi u slučaju pobjede Centralnih vlasti vodile političkoj prepotenciji Nijemaca. U Beču bijaše koncentrirana politička i vojnička vlast o kojoj je ovisila sudbina ostalih zemalja. Ta prevlast je izazvala reakciju Mađara kojima je osobito bilo krivo što u vanjskoj politici nisu bili zastupani tako da u problemima koji se odnose na Mađarsku dodju do neposrednog kontakta sa stranim državama. Djelovanje Monarhijske diplomacije im bijaše samo djelo-

mično poznato preko grofa Tisze koji je opet informacije primao iz Beča. Kraj toga su izbile oštre nesuglasice i nertarnje, administrativne naravi. Sve je to Madjare ljuto vrijedjalo, ali su bili preslabi da spriječe despotizam Beča. Njima je pored svega toga glavnu brigu zadavala invazija ruskih armada koja je ozbiljno ugrožavala čitavu Madjarsku. Ali nakon uzmaka Rusa iz Karpata, glasovi u madjarskoj javnosti protiv nasilja Beča bijahu sve jači. Madjarski narod u duši nikada nije odobravao državopravni odnos sa Austrijom. On je silom prilika prikriveno mrzio negodbu od 1867. i kovao planove da je raskine i osnuje samostalnu državu. Ali ga je sudbina vezala s Austrijom da se zajednički bore protiv Antante i dijele plodove pobjede ili posljedice sloma. Ipak su politički faktori često isticali negodovanje protiv Austrije i njene centralističke tendencije. Sam grof Tisza 1. I. 1915. izjavljuje, „da se poslije rata položaj Madjarske u dvostrukoj Monarhiji mora znatno ojačati i da otada samo ludjak može govoriti o bilo kakvom centralizmu.“ Smisao ove izjave je osvajanje, a njen završetak aluzija na težnje Madjara da se u zgodan momenat otrgnu od Austrije i stvore nezavisnu državu.

Kad je 19. IV. 1915. u Budimpešti sazvano zasjedanje parlamenta, opozicija je pored stranačkih težnja krepko naglašavala svoje nezadovoljstvo sa stanjem što ga je premoć Austrije stvorila u Madjarskoj. Pod tim utjecajem nekoliko dana kasnije Mihajlo grof Karolji traži gospodarsko otcepljenje od Austrije. Paralelno s time ideja državne samostalnosti se sve jače evoluirala. Ona je došla do snažnijeg izražaja kada su Madjari uzeli tražiti zasebnu narodnu vojsku. Od toga pak do političkog razlaza bijaše samo jedan korak. Grof Tisza je u pitanju madjarske vojske više puta izmijenio notu sa Stürgkhom predsjednikom austrijske vlade. Ali su mu se svi napori da na taj način ojača poziciju Madjarske razbili o upornost Franje Josipa I. koji je u zajedničkoj vojsci vidio pravu jakost Monarhije. U Beču su smatrali da bi se primjerom Madjara povelili i Slaveni pa bi se tako Monarhija i bez vanjskih neprijatelja lako mogla raspasti na više samostalnih država. Ovo je stanovište sa njihovoga gledišta bilo sasvim opravdano pa su zato državopravni odnosi između Austrije i Madjarske do svršetka rata morali ostati nepromijenjeni.

Madjari su dakle pokušali da se udalje od Austrije koju su smatrali tiranskom da u okviru svoje države prema narodnim manjinama budu puno gori nego što je Austrija bila prema njima. Sjeverni i južni Slaveni su to vrlo dobro znali pa stoga su živo nastojali da se konačno riješe kako Austrije tako i Madjarske. Svijesni Česi su, kao što smo već napomenuli, najintenzivnije radili da u svim prilikama moralno i materijalno što više oštete omraženu Monarhiju. Analogno raspo'oženje bijaše i među Hrvatima koji su od pollačenih Slavena jedini još imali svoje narodno predstavništvo u saboru. Ali sabor u prvim mjesecima rata poglavito zbog pritiska vojničkih vlasti nije bio sazivan, a politički život je ugušila cenzura pa hapšenje, interniranje i stavljanje pod policijsku pasku braće Pribičevića, dr. Djure Šurmina, dr. Ive Lorkovića, dr. Srijana Budisavljevića i drugih istaknutijih političkih ličnosti hrvatsko srpske koalicije. Reakcija protiv toga se zametnula u duši naroda, a građanske su vlasti na čelu sa banom Karonom drom Škerleczom tražile stezanje vojničke tiranije. U tome dašto nisu posvema uspjele pa se uslijed toga čekao čas da hrvatski narod na legalan način pred cijelim svijetom snažno manifestira svoje težnje i političke ciljeve.

Kad je konačno za 14. VI. 1915. sazvano zasjedanje hrvatskoga sabora, svaki političar i rodoljub je znao da je došao momenat da se sa najkompetentnijeg foruma čuje glas naroda da on živi te poput ostalih slobodnih naroda hoće da bude i apsolutni gospodar u svome domu. Nakon otvaranja sjednice, potpredsjednik sabora dr. Pero Magdić je pročitao manifestaciju u kojoj se pored ostalih uobičajenih formalnosti naročito naglašuje „neprekidni i stalni zahtjev hrvatskoga naroda za narodnim ujedinjenjem u jedno jedinstveno svoje državno tijelo na osnovu narodnoga načela te pozitivnog i historijskoga prava... kao i slobodan razvoj narodnog, političkog, prosvjetnog i gospodarskog života“. Sabor je ove značajne riječi kao spontani izraz volje hrvatskoga naroda primio sa dugotrajnim pljeskom i odobravanjem. Toj sjednici prisustvovahu dr. Laginja i Spinčić delegati istarskog, a Ivanušević i Dulibić predstavnici dalmatinskoga sabora pa tako manifestacija za ujedinjenje našega naroda bijaše ujedno i protest protiv aspiracija Italije na istočni Jadran. Zato su i pali povici: „Živilo hrvatsko more! živila hrvatska Istra! ži-

vila hrvatska Rijeka!" Dva dana kasnije 16. VI. dopunio je Stjepan Radić ovu manifestaciju govorom koji je sabor također primio sa aklamacijom. Radić je u svome govoru snažno istakao tendenciju ujedinjenja svih naših zemalja te hrv. karakter Istre i Dalmacije, a prisutnost istarskih i dalmatinskih poslanika je ovoj manifestaciji hrvatskog sabora dala karakter jedinstvenog istupa kako protiv tendencije Italije tako i u političkom programu narodnog ujedinjenja.

Odluka hrvatskog sabora naidje na oduševljeni odjek u hrvatskome narodu kome je napad Italije na Monarhiju dao snažan impuls u težnji za svoje oslobodjenje. Nalazeći se u kritičnoj situaciji koju su sa sjevera ugrožavali Madjari, a sa jugozapada Talijani, hrvatski narod je znao da će ga od tih opasnosti spasiti samo međunarodno priznanje nezavisnosti svoje države. Za to je pak trebalo predobiti Antantu za koju se gotovo sigurno držalo da će konačno pobjediti Centralne vlasti. Kad je 24. VI. „Obzor“ donio članak o radu emigracije, hrvatska javnost je prvi put bila informirana o ciljevima rada Jugoslavenskog odbora. U svim rodoljubivim krugovima je postalo razumljivo oduševljenje. Samo je frankovačka „Hrvatska“ digla glas protiv „rušilačkog“ rada emigracije, ali je baš time nehotice učinila veliku uslugu našoj nacionalnoj stvari. Ona je dala takav ton radu emigracije da je cenzura propustila skoro cio tekst memoranduma što ga je Jugoslavenski odbor upravio francuskoj i britanskoj vladi. Efekt pisanja „Hrvatske“, naravno, bijaše sasvim obratan od onoga što su madjarofili očekivali, jer se hrvatski narod u svemu solidarisao sa radom emigracije pa je tako ideja o stvaranju južnoslavenske države još snažnije zahvatila sve slojeve našega naroda.

Hrvatska ratna politika je time u okviru Monarhije očitovala svoje ciljeve koji su, kao što vidimo, bili isti sa onima što ih je u inozemstvu postavila naša emigracija. U tome se pravcu ona stalno evoluira i dolazi u narodu do sve jačeg uporišta. Inicijator u toj političko-nacionalnoj akciji bijaše Starčevićeva stranka prava, koja, premda u opoziciji prema hrvatsko-srpskoj koaliciji, brzo dolazi do vodeće uloge i postaje nosiocem ideje o stvaranju nezavisne narodne države. Pošto se tu radilo o vitalnim interesima našega naroda, to su stranka prava i hrvatsko-srpska koalicija

u principu bile složne i njihova je svrha bila ista samo su im uloge bile podijeljene. One, takoreći, rade u latentnom sporazumu. Hrvatsko-srpska koalicija kao guvernamentalna stranka u vještoj taktici oprezno čuva stečene rezultate pružajući pri tome mogućnost stranci prava, da u svakom pogledu što intenzivnije razvije politiku narodnog ujedinjenja. Mada je čitava ta akcija imala kolorit integralnosti Monarhije, jer drukčije u tadašnjim prilikama nije ni moglo biti, u suštini je to bio prikriveni revolucionarni pokret koji je zahvaćao sve veće dimenzije da u zgodan momenat izbije svom silom i raskine državopravne veze sa dvostrukom Monarhijom te izvrši historijsku misiju narodnog ujedinjenja.

Sasvim je razumljivo, da je odluka hrvatskog sabora dala pravu legitimaciju Jugoslavenskom odboru za rad u inozemstvu. Odbor je isprva imao dosta poleškoća i kod samih Saveznika koji nisu bili dovoljno upućeni u etnografske i političke odnose jugoslavenskih zemalja, a pored toga se držalo za nesigurno, da će Antanta imati toliko snage da posvema uništi Monarhiju. Zato kada su 2. VI. 1915. Trumbić, Hinković, Meštrović i Stojanović bili primljeni kod lorda Crewa, on im je medju ostalim rekao da se ni jedan narod nije oslobodio od jedanputa¹⁾ pa da se prema tome i južni Slaveni zadovolje sa rezultatima što će ih postići po sretnom ishodu svjetskoga rata. Te skeptične riječi su vrlo mučan dojam učinile na emigraciju čije stanje i pored sveg optimizma što je nastojala da ga sačuva bijaše dosta teško. Još gore, upravo porazno je djelovalo na nju držanje Rusije u koju je ona polagala najveće nade, a koja ju je najmanje razumjela. Konservativnog Izvoljskog, koji je uglavnom vodio rusku vanjsku politiku, niko nije mogao uvjeriti o tome da se južni Slaveni žele ujediniti u jednu državu. On je, doduše, pod utjecajem Supilovim, kako smo napomenuli, predlagao Sazonovu stvaranje jake Jugoslavenske države kao protuteže Italiji, Madjarskoj i Rumunjskoj, ali je kasnije njegovo držanje dokazalo, da on nije vjerovao da bi se ta misao mogla realizirati. Njemu je vjersko ujedinjenje bilo važnije od nacionalnog pa prema tome nije mogao shvatiti da bi katolički Hrvati i Slovenci mogli činiti zajedničku državu sa pravoslavnim Sr-

¹⁾ Dr. Vošnjak: U borbi za ujedinjenu narodnu državu, str. 47.

bima. Gledajući tako na jugoslavensko pitanje više sa vjersko-političke nego sa nacionalno-historijske perspektive, Izvoljski je svojim pasivnim držanjem dosta škodio kreditu Jugoslavenskog odbora kod savezničkih vlada i time nesvjesno ometao propagandistički rad emigracije.

Moralni oslon što ga je hrvatski sabor svojom odlukom pružio Jugoslavenskom odboru bijaše u tako nepovoljnim prilikama od odlučnog značaja, jer su mahom otpali svi prigovori koji su većinom tendenciozno bili lansirani u inozemstvu, da Hrvati ne žele biti u sastavu od Monarhije nezavisnoj južnoslavenskoj državi. Odbor je time postao legitimni predstavnik i tumač nacionalno-političkih težnja potlačenih južnih Slavena pa kao takav, premda bez zvanične formalnosti, bio akreditiran kod savezničkih vlada. Na temelju toga je razvio vrlo živu propagandističku akciju za državno ujedinjenje južnih Slavena. Otvorio je svoje kancelarije u Parizu, Ženevi, Petrogradu i Clevelandu kojima je iz Londona davao potrebne direktive. Krepkom organizacijom šlo ju je sprovodio u starom i novome svijetu, južnoslavensko pitanje bijaše tretirano u svjetskoj štampi i predmet debate najmjerodavnijih političkih faktora savezničkih država.

Ovi događaji u domovini su imali živi refleks kod jugoslavenskih iseljenika u obim Amerikama. Premda su oni instinktivno dizali glasove protiv Monarhije, medju njima je često nastala neodlučnost u jedinstvenom istupu. Tome su doprinosili austrougarski plaćenici koji su preko štampe razvili veliku propagandu i novcem kupovali naše iseljenike da se vrate svojim vojnim jedinicama. Jugoslavenski odbor je uvidio pogubnost ove akcije njemačko-madžarskih agenata. Trebalo je dakle dobro organizirati i za nacionalnu stvar predobiti milijun naših iseljenika. To bi bio moćan glas protiv Monarhije koja je u svakoj prilici lažno prikazivala raspoloženje južnih Slavena u okviru njenih granica. Ova korisna i velika misija bijaše uglavnom povjerena dru Biankiniju koji je i dotada neumorno radio na organiziranju naših iseljeničkih kolonija u Americi.

Hrvati i Srbi u Americi su imali svoje društvene i političke organizacije koje se u ciljevima nisu posvema slagale, ali potreba im je imperativno nalagala, da se one u načelu

ipak slože te jedinstveno istupe u borbi za narodno oslobođenje. Hrvati su bili organizirani u „Narodnoj hrvatskoj zajednici“ u Clevelandu i „Hrvatskom Savezu“ u Kansas City, a Srbi u društvu „Srbobran“ u Pittsburgu i političkoj organizaciji „Srpska Sloga“ u New Yorku. Te su organizacije imale permanentan kontakt sa svim jugoslavenskim kolonijama, a dnevnik „Hrvatski Svijet“ koji je pod uredništvom don Nika Grškovića izlazio u New-Yorku obavještavao je i najudaljenije iseljenike o važnijim pothvatima centralne uprave jugoslavenskoga pokreta. Na taj se način cijeli naš narod razasut na ogromnom teritoriju držao, takoreći, na okupu i u duhovnoj vezi, da u odredjeni čas podigne svoj glas za oslobodjenje svoje porobljene braće.

Najznačajnija manifestacija naših iseljenika u Americi protiv Monarhije bijaše na velikom kongresu koji se održao jula 1915. u Pittsburgu i kojem je učestvovalo preko dvije hiljade delegata iz svih naših kolonija sjeverne Amerike. Na tom je kongresu sa aklamacijom donešena rezolucija u kojoj se oštro protestira protiv nasilja što ga vrše austrougarske vlasti nad našim narodom koji protiv svoje volje mora da se bori sa svojom braćom. U njoj se nadalje zaklinju svi američki južni Slaveni, da dignu oružje protiv Monarhije kao grobara slobode tolikih slavenskih naroda. Konačno se kune cijeli kongres, da će svim sretstvima podupirati Srbiju, Crnu Goru i njihove saveznike, upotrebili sve svoje sile za očuvanje našeg unutaršnjeg duhovnoga jedinstva, goniti neprijateljske agente, onemogućiti sve štrajkove u tvornicama koje izradjuju ratni materijal¹⁾ za antantne države i prenuti iz ropškoga sna svu svoju braću da porade za oslobodjenje i zadnjega roba Jugoslavena. Ova je rezolucija odaslana i Jugoslavenskom odboru u London, a sa kongresa je poslan brzojav Nikoli Pašiću u kojem se izjavljuje da kongres borbu Srbije i Crne Gore smatra svojom borbom te izrazuje želju da se svi južnoslavenski krajevi ujedine u jednu zajedničku državu.

U Južnoj Americi su se naši kolonisti takodjer počeli

¹⁾ Centralne vlasti su preko svojih plaćenika nastojale da prouzrokuju štrajk u tvornicama koje su liferirale ratni materijal Antanti.

intenzivnije organizirati da združenim silama doprinesu svoj dio političkom oslobodjenju ispod Monarhije. Oni su lipnja 1915. u Antofagasti osnovali „Jugoslavensku narodnu obranu“ koja je imala više ogranaka. Jedan od tih ogranaka „Jadran“ je 1. VIII. 1915. u Antofagasti održao konferenciju na kojoj je stvorena rezolucija, da se kidaju sve državne veze sa Austro-Ugarskom te nastavlja borba za ujedinjenje srpsko-hrvatsko-slovenskih pokrajina u jednu slobodnu državnu cjelinu. U njoj se odlučno protestira protiv pripojenja bilo kojega dijela našeg teritorija Italiji ili kojoj drugoj državi, a naročito ništa od istočne obale Jadrana. Napokon se u rezoluciji izražuje povjerenje Jugoslavenskom odboru i nada da će Antanta pravedno riješiti južnoslavensko pitanje na temelju narodnoga načela. Istoga je dana donešena slična rezolucija i u Punta Areni koja je kao i ona u Antofagasti dostavljena srpskoj vladi, predstavnicima Antante i Jugoslavenskom odboru u Londonu.

Konačno su iza tolikih manifesta naših kolonista progovorili i američki predstavnici jugoslavenske štampe u obranu svojih narodnih prava. Oni su avgusta 1915. na svome kongresu u Sjevernoj Americi donijeli rezoluciju u kojoj traže ujedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca, ako oni ne budu ujedinjeni ovim ratom, neće ga smatrati gotovim nego će ga nastaviti do svoga oslobodjenja ili svoje smrti. U toj rezoluciji se prvi put u radu emigracije naglašava iskrena težnja za pristup Bugarske u buduću jugoslavensku državnu zajednicu.

U Evropi je, međutim, pored Jugoslavenskog odbora vršila propagandu u avgustu 1915. u Ženevi osnovana „Jugoslavenska ujedinjena omladina“ koju su većinom sačinjavali sveučilištarci i koja je stavila u svoj program lozinku da je kolektivna volja svih južnih Slavena stvaranje centralistički uređene homogene jugoslavenske države koja bi u stvari identična bila sa Velikom Srbijom. Na čelu te omladine, koja, neiskusna, nije mogla imati realne poglede u političkim pitanjima, bijahu dr. Ljuba Leontić, Petar Slepčević i Vladimir Fabijančić. Za njih je Srbija bila Piemont Jugoslavenstva, a srpski demokratizam smatrahu garancijom da u budućoj državi među Srbima, Hrvatima i Slovencima neće doći ni do kakvih razmimoilaženja u pogledu unutarnje državne organizacije. Njihov program su objavili u brošuri „L' unité yougo-

slave“ u kojoj se ističe, da će samo jedinstvena Jugoslavija biti u stanju da suzbije germansko prodiranje na Istok i prema Jadranskome moru.

Djelovanje Jugoslavenskog odbora se, kao što smo već kazali, proteglo i na Rusiju gdje mu je isprva mislja zbog nerazumljive apatije i neupućenosti ruskih političkih krugova u naša nacionalna pitanja bila vrlo teška. Supilo je, doduše, prilikom svog boravka u Petrogradu detaljnije informirao Sazonova o našim narodnim težnjama, ali on bijaše samo ljubazno saslušan, a po njegovu odlasku je naša stvar opet pala u zaborav. Ovo hladno držanje u Petrogradu prema našim vitalnim interesima ćemo nešto shvatiti ako pojmimo da je oficijelna Rusija imala svoju naročitu rusku politiku koja se evoluirala u duhu ruskoga sinoda i pravoslavlja pa se zato primarno brinula za pravoslavne Slavene, ali samo u tolikoj mjeri da joj zagarantra trajan utjecaj na njihovu sudbinu, a sekundarno o katoličkim Slavenima u Monarhiji o kojima je jedve znala više nego da egzistiraju. Usljed toga ruski politički krugovi nisu bili za formiranje države katoličkih Hrvata i Slovenaca sa pravoslavnim Srbima. Niko nije dublje proučavao jugoslavenski problem; u čitavoj ruskoj javnosti je u tom pogledu vladala prava indolencija. Sasvim je razumljivo, da je takvo držanje ruske javnosti deprimiralo članove Jugoslavenskog odbora koji su sa dosta razloga očekivali da će ih Rusija uzeti pod zaštitu i svojom diplomacijom podupirati njihove nacionalne aspiracije.

Val rodoljublja što je istovremeno zahvatio svu našu emigraciju pri vršenju svoje časne zadaće nadahnua je zanosom naše ljude u Rusiji i poticao ih na rad sa vjerom, da će njihov trud konačno uroditi plemenitim plodom u triumfu slobode nad tiranijom Monarhije. U tom smjeru je neumorno radio dr. Ante Mandić koga je rat zatekao u Rusiji. Kao austrijski podanik umalo što nije bio interniran. Već i ta činjenica dokazuje, da u Rusiji nisu imali razumijevanja ni osjećaja za jugoslavensko pitanje. Trebala je intervencija srpske vlade, da on avgusta 1915. može doći u Petrograd i stupiti u vezu sa vodećim ruskim političarima. On pokuša da ih zainteresira za našu stvar, ali svagdje nailazi na hladan odziv. Potišten radi toga referira Jugoslavenskom odboru, da u Rusiji niko ne vodi računa o južnim Slavenima i njihovom

ujedinjenju. On zato ne klonu duhom nego podvostručenom voljom nastavi svoj rad koji će u Rusiji samo kasnije donijeti pozitivne rezultate.

Ovu svestrano organiziranu propagandu Jugoslavenskog odbora je zvanično podupirala i srpska vlada i njena diplomacija. Srpska narodna skupština je 23. VIII. 1915. u Nišu održala tajnu sjednicu na kojoj se doduše nezna o čemu se sve raspravljalo, ali je neosporno, da se govorilo i o jugoslavenskom pitanju, jer je nakon sjednice izdano vladino saopćenje u kojem se kaže, da će Srbija nastaviti borbu sa svojim Saveznicima do konačnog oslobodjenja Srba, Hrvata i Slovenaca ispod vlasti Habsburške Monarhije. Time je čitava vanjska akcija za stvaranje buduće Jugoslavije pred Saveznicima bila opravdana. Ipak se u tome pothvatu manje učinilo nego što se moglo, jer srpska vlada u jugoslavenskom pitanju nikada nije jedinstveno istupila sa Jugoslavenskim odborom da tako cijeloj borbi potenciono dade zajednički karakter i kod Saveznika postigne sigurnije pozicije. Ona o svojim koracima nije ni obavještavala Jugoslavenski odbor nego mu je vezda prepuštala sporednu ulogu. Istina, da Jugoslavenski odbor nije bio od Saveznika zvanično priznat kao predstavnik svojih sunarodnika u Monarhiji, ali je srpska vlada trebala učiniti sve napore da mu to priznanje ishodi pa tako sudbinu Srbije veže sa sudbinom jugoslovenskih zemalja u Monarhiji. Ali do toga, nažalost, nije došlo nego je Srbija išla svojim putem uslijed čega je pukao jaz nepovjerenja između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora što je prouzrokovalo štetne posljedice našoj nacionalnoj stvari. Da taj prikriveni spor uzmognemo psihološki motivirati, treba da ukratko pogledamo idejnu evoluciju i političku strukturu predratne Srbije kao rezultat njenog naziranja na ujedinjenje južnih Slavena.

U srpskom narodu je uvijek živila Dušanova tradicija o jednoj srpskoj naciji, državi i crkvi. Ta mu je tradicija uglavnom dizala samosvijest i davala moralnu snagu za ustanke i borbe protiv turskoga gospodstva. Ona je podigla u ratovima za oslobodjenje Karadjordja i Obrenovića te u borbama u prošleme stoljeću stvorila samostalnu srpsku državu. U balkanskim ratovima pak 1912. i 1913. Srbija završi svoje nacionalne aspiracije na jug i time silno podigne samosvijest Srba koji se sve više zanose snom o Velikoj Srbiji. Paralelno

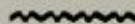
s time Hrvati su također imali u prošlosti svoju homogenu samostalnu državu čiju su uspomenu sačuvali u živoj narodnoj svijesti. Združeni sa tuđim narodom, oni su tokom stoljeća gorko iskusili da je ta zajednica uvijek bila na njihovu štetu pa su radi toga dizali ustanke da uspostave svoju nekadašnju slobodnu državu. Razlika među njima je, dakle, bila u tome što je Hrvatska težila da se oslobodi, dok je Srbija bila već slobodna te imala sve uslove za svoj opstanak. Sasvim je shvatljivo, a i opravdano, što su Srbi, nalažeći se u boljoj kondiciji nego Hrvati, težili, da prvenstveno okupe u svoju državu još neoslobodjene Srbe. U takvom duhu je odgajana srpska inteligencija i tim pravcem je pošla i srpska politika. Medjutim je planuo svjetski rat, a Srbi i Hrvati kao mali narodi brzo uvide, da je došlo vrijeme i potreba im nalaže, da se u životnoj borbi sa Madjarima, Nijemcima i Talijanima slože i stvaraju zajedničku državu. Ali ta ideja koja se porodila još prošloga vijeka nije bila dovoljno sazrela ni kod Srbe, ni kod Hrvata. To je najbolje potvrdio i sam Nikola Pašić koji je rekao dru Vošnjaku, da se boji da se jugoslavensko ime neće udomačiti među Srbima¹⁾. Stoga je potrebno, veli Pašić, „da se Hrvati i Slovenci zapitaju da li se žele ujediniti sa Srbijom“, to jest da postanu sastavnim dijelom Srbije. On doduše veli, da on i njegova stranka ne bi bili protivni hrvatskoj autonomiji, što bi, mjereći jednakom mjerom, gore značilo nego da Hrvati vele da se ne protive samostalnosti Srbije. Pašić time ujedno i priznaje da sa Hrvatima ne pregovara kao ravan sa ravnim nego kao iz neke milosti govori da se ne bi protivio onome što nema nikakva prava ni da osporava. Očevidno je, dakle, da je Pašić jugoslavensko pitanje promatrao sa čisto srpskoga gledišta držeći da će Hrvatima biti bolje pod Srbijom nego pod Austro-Ugarskom. Hrvati su opet zamišljali ujedinjenje na konfederativnoj bazi da se tako sačuva historijsko-politički značaj od Monarhije otrgnutih pokrajina. Zvanična Srbija ovako riješenje nužnog uređenja buduće države je smatrala neprihvativim, a Jugoslavenski odbor koji je uglavnom zastupao hrvatsku ratnu politiku opet nije mogao usvo-

¹⁾ Dr. Bogumil Vošnjak: U borbi za ujedinjenu narodnu državu, str. 68.

jiti centralističku težnju vlade Nikole Pašića. Zbog toga je u suštini nastao tacitni nesporazum između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora: tu su bila u sukobu dva politička svijeta, dvije kulture, dva mentaliteta čije opreke je vrlo teško bilo izgladiti uslijed čega je čekala teška kušnja kako srpsku vladu tako i našu emigraciju.

U tako mučnim odnosima srpska vlada i Jugoslavenski odbor su se, kako to vrlo dobro primjećuje Milada Paulova, jedino slagali u rušenju Monarhije. Bojeći se odgovornosti pred historijom, oni su osjećali svu težinu dužnosti da u tim sudbnim vremenima bez obzira na razna politička uvjerenja ustrajno porade za oslobodjenje svoga naroda. Srpska vlada je u tom smislu činila zvanične korake kod savezničkih vlada, a Jugoslavenski odbor, da što bolje razvije svoj propagandistički rad, izdaje 1. X. 1915 u Londonu na engleskom i Parizu na francuskom jeziku svoj vlastiti list¹⁾ čija svrha bijaše temeljito upoznati javnost savezničkih država o stanju jugoslavenskih naroda pod vlašću Habsburške Monarhije. Oba lista su već u prvim brojevima donijeli po svim članovima Odbora potpisanu izjavu u kojoj se u kraćim crtama iznose patnje, progonstva južnih Slavena i njihove težnje za državnim ujedinjenjem. Oni su kao informativni listovi mnogo doprinijeli tome da je naša emigracija predobila simpatije Saveznika za povoljno riješenje Jugoslavenskoga pitanja.

¹⁾ Taj organ se na engleskom jeziku zvao „The southern slav bulletin“, a na francuskom „Bulletin yougoslave“.

GLAVA VIII.

Držanje Rumunjske. Ulazak Bugarske u rat. Manifest ruskog cara Nikole II. Mackensenova ofenziva i vojnička okupacija Srbije. Kapitulacija Crne Gore. Nasilje Bugara i Austrijanaca u Srbiji i Crnoj Gori.

Već na početku rata Antanta i Centralne vlasti razviše vrlo živu diplomatsku djelatnost da predobiju za sebe one neutralne države za koje se smatralo, da im političko-nacionalni interesi nalažu ulazak u evropsku borbu. Neodlučnost ovih država je imala posljedice produženja rata. Da su Italija i Rumunjska istovremeno sa Antantom stupile u borbu sa Centralnim vlastima, Monarhija bi se možda raspala još 1914. godine. Ali Rumunjska, čiji su interesi tražili, da se pridruži Antanti, 3. VIII. 1914. na krunskome vijeću u Sinaji pod utjecajem svoje njemačke dinastije odlučila da će ostati neutralna. Rumunjsko javno mišljenje se bunilo protiv te vladine odluke tražeći neodložno rat kako se Rumunjska ne bi zakasnila u dobi plijena rastrgane Monarhije. Pod plaštem neutralnosti, Rumunjska ne samo da je propuštala Rusiji ratni materijal nego joj je dala 20 milijuna lea zajma. Prirodna težnja Rumunjske bijaše da što jače stegne obruč oko Monarhije u čijoj propasti je mogla samo realizirati svoje nacionalne aspiracije. U tu je svrhu 12. IX. 1914. sklopila ugovor sa Italijom prema kojem će njeno držanje ovisiti o držanju Italije. Nešto kasnije 18. IX. 1914. sklopi i sa Rusijom tajni ugovor u kojem se Rumunjskoj obećava Erdély i dio Banata. Time je zaokruženje Monarhije bilo potpuno pa kad je Italija objavila rat Monarhiji, smatralo se, da će to učiniti i Rumunjska. Ali čim su Rusi bili potisnuti iz Karpata i poraženi kod Gorlice, a italijansko oružje nije donijelo očekivane rezultate, Ru-

munjska je ponovo proklamirala svoju neutralnost i čekala povoljniji momenat za napad na Monarhiju.

Bugarska je također bila neutralna, ali se već na početku rata suponiralo, da će ona pristati uz onu stranku koja je bolje plati. Njena glavna svrha bijaše, da zadobije Makedoniju pa bilo to od Antante ili od Centralnih vlasti. U svojim postupcima je bila oprezna i čuvala dobre diplomatske odnose sa svim zaraćenim vlastima. Sazonov je, međutim, prvi od savezničkih državnika predvidio opasnost što je Bugarska prijeti Srbiji pa je na račun teritorijalnih žrtava Srbije nastojao predobiti Bugarsku za Antantu ili bar osigurati njenu neutralnost. Zato već 5. VIII. 1914. upućuje brzojav otpravniku poslova ruskog poslanstva u Nišu Strandtmanu da ulječe na Nikolu Pašića neka Srbija usvoji njegov predlog ulaska Bugarske u rat na strani Saveznika. Prema tome predlogu Srbija bi ustupila Bugarskoj Štip, Kočane i područje od Vardara, a po sretno svršenome ratu još i dio Makedonije koji obuhvata „spornu zonu“ dodatka srpsko-bugarskog tajnog ugovora od 29. II. 1912. t. j. od Golema do Ohridskog jezera. Pašić je u načelu prihvatio predlog Sazonova o teritorijalnoj kompenzaciji Bugarske, ali je njegova ponuda iz opravdanih razloga bila mnogo manja nego što je Sazonov tražio. Srbija u to doba nije trebala Bugarske pomoći, jer su njeno zaledje od eventualnog napada Bugarske dovoljno garantirale Rumunjska i Grčka pa je zato voljna bila ustupiti Bugarskoj za njenu neutralnost samo neznatan teritorij u Makedoniji. Ovi pregovori su se, konačno, držali u strogoj diskreciji tako da o njima ništa nije saznala ni sama bugarska diplomacija. U toku rata se pak vojnička intervencija Bugarske za Antantu pokazala nepotrebna, a ratni uspjesi Rusije, Francuske i Srbije su opet skućile Bugarsku te se nije usudila upustiti ni u pregovore o kakvim teritorijalnim aspiracijama u Makedoniji.

Sasvim druga situacija nastade u drugoj polovini 1915. godine. Veliki ruski uzmak, nemoć Saveznika na zapadnoj fronti pa slom talijanskih ofenziva učinile su dojam da je Antanta za nedogledno vrijeme nesposobna da se uspjehom preduzme veće vojne operacije. Ratni položaj, međutim, na obadviije strane bijaše dosta težak pa zato se i jedan i drugi savez upravo olimao za Bugarsku, osobito kad je 20.

VIII. pretsjednik bugarske vlade Radoslavov izjavio da interes Bugarske nije da se drži neutralnosti. Antanta se nadala, da bi s pomoću Bugarske osvojila Carigrad i potom stegnula обруč oko Monarhije i Njemačke koji bi brzo slomio njihovu vojničku snagu. Centralne vlasti su pak snovale plan da s pomoću Bugarske okupiraju Srbiju te uspostave direktne veze sa Turskom, koja bi bez njihove pomoći brzo klonula, pa zatim prodru do Indije da ondje zadađu odlučan udarac britanskome gospodstvu. Tako se smatralo, da odluka rata ovisi o držanju Bugarske. Pristanak Bugarske uz Antantu bi učinio pritisak na Rumunjsku da i ona to učini što bi za Centralne vlasti moglo biti sudbonosno. Ali Koburgova Bugarska nije bila sklona da se bori na strani Antante. Ona je iz taktičkih razloga podržavala s njome prijateljske odnose da u zgodnom momentu što prije izvrši svoje tajne planove.

Srbija tada bijaše u najtežem položaju. S jedne strane joj zaprijeti katastrofa od udruženja Bugarske i Centralnih sila, s druge pak strane Saveznici traže od nje velikih žrtava. Javno mišljenje bijaše više protiv presije Saveznika nego što se bojalo opasnosti od Bugarske; radije bi se prihvatila borba nego ustupanje većega teritorija Makedonije. Ali borba protiv novoga neprijatelja Saveznicima je izgledala nepotrebna, jer su znali, da ga mogu predobiti za sebe te s njime zajedno zadati Centralnim vlastima odlučan udarac. Zajednički interesi Saveznika su dakle važniji bili od interesa Srbije pa su stoga Rusija, Francuska i Engleska 16. VIII. učinile pritisak na srpsku vladu u pogledu oštupa Makedonije Bugarskoj. Sutradan 17. VIII. su joj u Nišu predale kolektivnu notu u kojoj se među ostalim kaže, da je rat doveo Saveznike u vrlo kritičnu fazu i da je radi toga potrebno da svaki saveznik napne sve svoje sile te doprinese potrebne žrtve za sretan ishod rata. Dalje se u njoj veli, da je u takvoj situaciji kooperacija Bugarske sa Saveznicima vrlo važna činjenica za daljnji razvoj događaja. Visoko cjeneci junačko držanje Srbije, Saveznici su prisiljeni, da od nje zatraže pristanak da pri završetku rata ustupi spornu zonu Bugarskoj ako ona odmah stupi u efektivnu vojnu kooperaciju sa Srbijom. Konačno se u notu veli, da se Saveznici obvezuju, da će za te ustupke Srbije primiti na Jadranskom moru, u Bosni i Hercegovini te drugim stranama velike teritorijalne kompenzacije koje će u

svakom pogledu zadovoljiti njene najvažnije političke i ekonomske aspiracije.

Ovu notu Saveznika je Srbija smatrala skoro neprijateljskom pa je zbog toga u njenim političkim krugovima nastalo razumljivo ogorčenje. Držalo se, da Bugarska čija politika prema Saveznicima nije bila iskrena ne zaslužuje toliku naklonost na račun Srbije koja je za savezničku stvar zadala dva poraza Monarhiji. Radi toga se očekivalo da će ona uživati veću zaštitu Saveznika koji su i pored teške ratne situacije mogli vojnim ekspedicijama preko Soluna zajedno sa srpskom vojskom parirati navalnu snagu Bugarske i Monarhije. Ali kao što se uvijek lakše prima nego daje tako je i Srbiji prepušteno da sama riješi svoju sudbinu. Pritisnuta od Saveznika i ugrožena od neprijatelja, ona je nastojala da je riješi bez demoraliziranja svoje vojske. U tako mučnoj dispoziciji održana je 23. VIII. tajna sjednica srpske narodne skupštine u Nišu na kojoj je nakon što se raspravljalo o političkoj situaciji u vezi sa pitanjem odlupa Makedonije Bugarskoj redigiran odgovor na savezničku notu i donešena ova značajna odluka: „Narodna Skupština, dajući poštu palim junacima i ponavljajući svoju rešenost, da borbu za oslobodjenje i ujedinjenje srpsko-hrvatsko slovenačkog naroda produži uz svoje Saveznike po cenu žrtava neophodnih za obezbedjenje životnih interesa našega naroda, odobrava vladinu politiku i prelazi na dnevni red.“ Na toj sjednici je narodna skupština ovlastila vladu da u sporazumu sa vojnom komandom učini sve što je potrebno za obranu zemlje.

Srpska vlada je tek 14. IX. oficijelno odgovorila na kolektivnu notu Saveznika. U tom odgovoru se medju ostalim kaže¹⁾, da je srpska vlada svijesna ozbiljnosti kritičnog položaja koji je stvoren na evropskom ratištu i dužnosti, koja svakom od Saveznika nalaže, da čini sve žrtve i neophodne napore, da se rat povoljno svrši, spremna, isključivo iz obzira zahvalnosti i priznanja prema Rusiji i njenim Saveznicima doprinijeti veliku žrtvu i načelno primiti predlog savezničkih sila sa ovim neophodnim i neotstupnim ispravkama:

1) Da se Srbiji osigura Skoplje i Ovče polje strateškom granicom.

¹⁾ Milan P. Djordjević: Srbija i Jugosloveni, str. 72, 73.

2) Da Prilep zadrži Srbija.

3) Da notom sila Trojnoga Sporazuma obećana zajednička srpsko-grčka granica počne od grebena Peristera ili Suve planine pa na zapad do granice albanske, na taj način da se Bugarskoj ostavlja Bitolj, a zadržava kratak dio sadašnje srpsko-grčke granice i ne dopušta se u interesu osiguranja Srbije dodir teritorija Bugarske sa granicom albanskom.

Ali srpska vlada uzimajući na znanje deklaraciju Trojnoga sporazuma obećaje, da će ustupiti teritorij sa pomenutim ispravkama ako se još ispune sljedeći postavljeni uslovi:

1) Bugarska je dužna u najkraćem roku napasti svom snagom Tursku i time faktično doprinijeti osvojenju Carigrada i Dardanela.

2) Da srpska vlada, pored datog obećanja, dobije u što kraćem vremenu od sila Četvornog Sporazuma formalno obećanje, da će se Hrvatska sa Rijekom ujediniti sa Srbijom i da će se Slovenačke zemlje osloboditi i dobiti pravo samoodredjenja, da će se zapadni dio Banata, koji je neophodno potreban radi zaštite prestolnice i doline Morave, pripojiti Srbiji.

Milada Paulova ocjenjujući taj odgovor srpske vlade, osuđuje politiku Nikole Pašića koji za teritorijalne žrtve u Makedoniji za Srbiju traži „Hrvatsku“, a ne narodno ujedinjenje. Taj oficijelni akt srpske vlade, veli Paulova, bijaše za vrijeme rata glavni razlog nepovjerenja prema Srbiji i duhovnog razlaza izmedju Srpske vlade i Jugoslavenskog odbora. Nećemo se upuštati u ocjenjivanje očevidne svrhe što ju je Pašić imao u vidu pri odgovoru na savezničku notu, jer smo već prikazali prirodnu težnju srpskih državnika i posljedice što su pri tome nastale, nego ćemo se nešto zadržati kod pitanja odlupa Makedonije. Srpska vlada je neosporno zauzela stanovište da radije prihvati borbu sa Bugarskom nego da joj ustupi Makedoniju. Zbog toga je stvar odugovlačila i tek nakon četiri tjedna odgovorila na zajedničku notu Saveznika. Ona se jedino iz obzira prema Saveznicima pokazala popustljiva; ona, kao što je to rekao knez Trubeckoj u jednom svom brzojavu, sa bolnim srcem ustupa, ali se nacionalno ne odriče ustupljenoga teritorija.

Tako predumišljenom odlukom i odugovlačenjem, srpska je vlada jedino mogla poslići to da se stvar zakasni pa time

otkloni od sebe odgovornost za dalje konsekvencije. Ali to opet Saveznici nisu dopustili nego su 15. IX. bez obzira na držanje Srbije predali bugarskoj vladi notu kojom su joj zagarantirali priključenje Makedonije. Saveznici su se time najblažim tomom rečeno vrlo nelojalno ponijeli prema Srbiji kao svojoj saveznici. Da zadobiju pomoć Bugarske, oni su teže povredili suverenitet Srbije nego što je to svojim ultimatumom namjeravala činiti neprijateljska Monarhija. Ipak nisu postigli nikakvih rezultata, jer je Bugarska još 17. VII. 1915. potpisala tajni političko-vojni ugovor sa Turskom i Centralnim vlastima prema kojem je ona imala napasti Srbiju. Odluka je dakle još tada pala, a bugarski pretsjednik vlade Radoslavov 21. IX. saopći pretstavnicima Antante da njihova ponuda ne zadovoljava bugarske interese. Istoga je dana u Bugarskoj određena opća mobilizacija.

Uzaludni su tada bili svi napori antantne diplomacije da Bugarsku odvrate od Centralnih vlasti. Konačno je Savinski ruski poslanik u Sofiji i ime triju velesila 4. X. predao bugarskoj vladi notu kojom se traži, da za 24 sata Bugarska prekine sve veze sa slavenskim i ruskim neprijateljima i da iz bugarske vojske odstrani sve njemačke i austrougarske oficire. Bugarska je vlada taj zahtjev Saveznika sutradan odbila. Na to 8. X. ruski, francuski, engleski, talijanski i belgijski poslanici napuste Sofiju. Napokon i srpski poslanik Čolak Anlić napusti Sofiju i time bijaše prekinut diplomatski odnos između Antante i Bugarske. Prva je Bugarskoj navijestila rat Srbija 14., zatim Engleska 15., Francuska 16., Italija 19. i Rusija 20. IX.

U novostvorenim prilikama obranbeno stanje Srbije ipak nije bilo beznadno, jer je u Grčkoj još 23. IX. određena mobilizacija, a 30. IX. su se u Solinu iskrcale prve antantne trupe pod zapovjedništvom generala Hamiltona. Grčka je prema ugovoru sa Srbijom trebala napasti Bugarsku, ali to je osujetio kralj Konstantin koji je kao rođjak cara Vilima II. bio prijatelj Centralnih vlasti. Engleska 7. X. zadnji put pokuša da Grčku predobije za Antantu nudeći joj Kipar, ali bez uspjeha. Olada počinje nesretna borba kralja Konstantina sa svojim parlamentom i Antantom kojoj je još 15. IX. Venizelos dao pristanak da zaposjedne Solun. Samovolja tog neiskusnog vladara nanese veliku nesreću grčkome narodu. Da bi što

uspješnije sproveo svoj plan, prisili 8. X. Venizelosa da dade ostavku, a sastav nove vlade povjeri pristaši njegove politike Zaimisu. Nalazeći se u velikoj pogibelji, Srbija teritorijalnim ustupcima pokuša da sklone Grčku na izvršenje ugovora, ali bez ikakvog rezultata. Kralj Konstantin koji se nije usudio stupiti u otvorenu borbu sa Saveznicima, jer bi njihova flota uništila svu obalu grčku, odlučio se za neutralnost i time bacio čitavu svoju državu kao plijen Antanti čije su vojne vlasti njome kao ratnim područjem više upravljale nego on i njegova vlada.

Obrana Srbije napadnute sa istoka, sjevera i zapada iz Bosne bez velike i brze pomoći Saveznika bijaše nemoguća. Monarhija, kojoj je srpska vojska zadala dva takva poraza da se više nije usudila sama napasti Srbiju, udružena sa bugarskom i njemačkom vojskom započne pod zapovjedništvom njemačkoga generala Mackensena veliku ofenzivu protiv jedne male države na kojoj je htjela da iskali svoju srdžbu primjenom svih grozota kaznene ekspedicije. Nadmoć je bila suviše velika da bi joj se Srbija mogla sa uspjehom oprijeti. Time se započelo drugo srpsko Kosovo čemu je bila kriva neiskrena Bugarska koja se jedina od slavenskih država borila na strani Centralnih vlasti protiv Slavena, dok su svi ostali potlačeni slavenski narodi osnivali u inozemstvu svoje legije i borili se u redovima Antante za svoje oslobođenje i stvaranje samostalnih država. Nije bilo valjda ni jednoga rodoljuba kome ne bi suza saučesnica kanula iz očiju gledajući kako naglo zapada sve do tada tako sjajna zvijezda junačke Srbije. I sam ruski car Nikola II. je tom prilikom izdao slijedeći manifest:

„Bugarske čete su napale našu vjernu saveznicu koja je krvarila u borbi sa nadmoćnim neprijateljem. Rusija i njene savezničke velesile su sve učinile kod vlade Ferdinanda Sasko-Koburškog da osujete taj sudbonosni korak. Ali tajne sile njemačkog upliva su konačno bobjedile. Sa nama jednovjerna Bugarska koju je ruski narod sa bratskom ljubavlju i proljevanjem krvi oslobodio ispod turskoga ropstva, istupila je otvoreno na stranu neprijatelja kršćanstva, Rusije i Slavenstva. Ruski narod sa bolom u duši gleda izdajstvo one Bugarske koja mu je sve do posljednjih dana bila tako draga. Ranjena

srca polegnimo mač protiv nje i prepustimo pravednoj kazni božjoj sudbinu slavenskih izdajica.“

U tako ugroženoj situaciji srpska vojna komanda je isprva tražila, da Srbija prije nego što se Bugarska pripremi za ofenzivu, svom silom napadne Bugarsku, osvoji Sofiju i time stvori zabunu među Centralnim vlastima, a uz pomoć Saveznika suzbije navalu austrougarsko-njemačke vojske. Taj bi se plan mogao izvesti protiv Bugarske, ali bi katastrofa neminovno uslijedila sa sjevera, jer Saveznici nisu imali ni u projektu da ekspediraju vojsku od nekoliko stotina hiljada ljudi što je za obranu Srbije bilo neophodno potrebno. Zbog toga su možda i odbili taj plan srpske vojne komande kao nesprovediv, a Srbija bijaše naspuštena, da se na svim stranama sama brani protiv invazije nadmoćnih neprijatelja.

Dobro pripremljena ofenziva protiv Srbije, međutim, bijaše započeta po planu generalissimusa Mackensena. Iza jake artiljerijske poljbe, 7. X. uvečer su austrougarsko-njemačke čete prešle Dunav, Savu i Drinu te otpočele neprekidnu borbu sa srpskom vojskom koja se ispred velike nadmoći povlačila u nutarnost zemlje. Dva dana kasnije pade u neprijateljske ruke Beograd, 11. X. Smederevo, a 14. X. Požarevac. U to doba je počela i bugarska ofenziva na čitavoj fronti. Četiri bugarske armije su nastupale protiv južne srpske vojske koja nije bila u mogućnosti da zakrči njihovo prodiranje. Bugari već 18. X. zauzeše Negotin, 19. X. Kulaževac, 20. X. Zaječar, 21. X. Kumanovo i Veles, a 23. X. Skoplje. Sa padom Skoplja bijaše odlučena sudbina Srbije, jer je zauzećem solunske željezničke pruge presječena bila arterija koja je u tako teškim momentima jedina još davala Srbiji životne snage. Katastrofa je bila neminovna, ali srpska vojska ni u napuštanju svoje domovine se ne predaje nego junački gine ustupajući prema neprohodnim albanskim gorama gdje su je čekala strašna iskušenja kakvim valjda nema primjera u povijesti čovječanstva.

Kad je između dvije vatre osamljena Srbija već klonula, izradio je ruski general Aleksejev ratni plan, da Saveznici koncentriraju na balkansko ratište deset armijskih zborova te preko Banata i Bačke provale u Monarhiju te joj zadadu glavni udarac osvojenjem Budimpešte i Beča. Ova bi se osnova mogla izvesti da je bila pravovremeno organizirana. Sa

veznici su uvidjeli svu važnost i zamašaj obrane Srbije, ali neodlučnost i mizerija njihove politike upropaste njihovu poziciju na Balkanu. Upravo je čudnovato, da je Poincaré još početkom oktobra uputio brzojav ruskom caru Nikoli II. u kojem veli da je držanje Bugarske stvorilo vrlo tešku situaciju, jer Bugari mogu presjeći veze ne samo između Saveznika i Srbije već i Rusije kojoj se više ne bi mogao slati ratni materijal, pa se ipak u toj stvari vrlo malo učinilo, a Saveznici su odbili kao zakašnjeli plan generala Aleksejeva. Nemarnost Antante je imala krute posljedice. Solunska ekspedicija ni Srbiji ni Saveznicima nije donijela nikakve stvarne koristi, jer se tragedija Srbije već završavala i njena okupacija uglavnom bila izvršena. Srpska vojska se uz strahovite muke i silne poteškoće o kojima nije ovdje mjesto da govorimo probijala kroz albanske gore i doprla u okolinu Skadra, Drača i Sv. Ivana Meduanskog.

Indolencija Saveznika prema događajima u Srbiji bijaše takova da srpska vojska i pučanstvo nisu imali na Jadranu ni prevoznih sredstava da se transportiraju na Krk. Da su ih u takvoj situaciji zatekli neprijatelji, uslijedila bi neizbježna kapitulacija još preostale srpske vojske. Tek na hitnu intervenciju ruskog cara Nikole II., poslala je Francuska u pomoć Srbima svoje brodovlje. Tako je spašena srpska vojska koja je prevežena u Bizertu i na Krk gdje se reorganizirala te upućivala na solunsku frontu. Na Krku bijaše i rezidencija srpske vlade sve do sloma Centralnih vlasti.

Nakon okupacije Srbije se očekivalo, da će Centralne vlasti započeti ofenzivu i protiv sa svih strana ugrožene Crne Gore da time završe balkansku ofenzivu te preostalu vojnu snagu bace na druga ratišta. Crna Gora je mogla predvidjeti opasnost što joj neminovno prijeti, a imala je i dovoljno vremena da spasi većinu svoje vojske, jer ju je sa mora podupirala englesko-francuska sredozemna flota. Časnije bi bilo zajedno sa srpskom vojskom povući se iz domovine nego za nekoliko dana položiti oružje. Ali crnogorska vlada se ipak odlučila na beznađnu borbu, da time valjda manifestira poznato crnogorsko junaštvo, ali je postigla baš obratan rezultat, jer je kapitulacijom uvrijedila ponos Crnogoraca koje sila Osmanlija nikada nije posvema pokorila.

Ofenziva protiv Crne Gore bijaše povjerena generalu

Kövessu koji je na crnogorsku granicu grupirao potrebne vojne snage sa teškim topništvom i 9. I. 1916. sa tri strane napao crnogorske pozicije. Navale su vršene istočno od Trebinja pa dolinama rijeke Tare i Lima, a glavna sila je bila koncentrirana oko Kotora sa ciljem da osvoji Lovćen i otvori put u Cetinje i nutarnost Crne Gore. Junaštvo Crnogoraca nije moglo odoljeti tehnički dobro opremljenoj velikoj nadmoći neprijatelja. Kao uvod u veliku navalu, dva dana je bombardiralo crnogorske utvrde na Lovćenu teško topništvo koje je sa mora podupirala i paljba austro-ugarske ratne mornarice. Glavna je navala počela 11. I. prema Njegušu, a desno krilo neprijatelja je zapadno od Budve zauzelo čitav niz utvrđenih uzvisina. Crnogorci su se junački branili pod zapovjedništvom prestolonasljednika Danila, ali su popuštali pod pritiskom ogromne nadmoći neprijatelja. Situacija je postala vrlo kritična te su crnogorska vlada i članovi kraljevske porodice prenijeli svoje sjedište u Podgoricu. Bilo je očividno, da je vojnički slom Crne Gore neminovan. Već 12. I. pade Lovćen, a sutradan i Cetinje što bijaše znak, da su vojne operacije protiv Crne Gore već u svome početku poprimile završnu fazu.

Sa padom Cetinja sudbina Crne Gore bijaše odlučena i svaki oružani otpor postade uzaludan. Crnogorska vlada je to predvidjela pa je još 10. I. poslala u Njeguš dva svoja parlamentarca majora Ljumovića i poručnika Popovića sa pismom predsjednika vlade Lazara Mijuškovića. U tome pismu crnogorska vlada moli dvostruku Monarhiju za primirje od šest dana te izašiljanje parlamentaraca radi pregovora o uspostavi mirnih susjednih odnosa. Austro-ugarsko vojno zapovjedništvo je taj predlog odbilo te seopćilo crnogorskoj vladi, da se prije bezuslovne kapitulacije neće upuštati u mirovne pregovore. Nakon pada Cetinja crnogorska vlada je odlučila da prihvati uslove neprijatelja. Ona je 14. I. zatražila mir i njeni parlamentarci su predali generalu Kövessu pismo kralja Nikole upućeno caru Franji Josipu I. u kojem ga moli neka odredi što blaže uvjete mira sa Crnom Gorom. Ali se brzo pokajao što je učinio taj pomirljivi akt pa je već sutradan pismeno povukao svoj predlog te napustio svoju domovinu i sa svojom porodicom (osim princa Mirka) otputovao u

Italiju. Posljedica toga bijaše nastavak neprijateljstva i daljnje osvajanje Crne Gore.

Da bi se obustavilo uzaludno prolijevanje krvi, crnogorska vlada 16. I. odašalje u glavni stan austro-ugarske vojske tri parlamentarca među kojima bijahu Popović i Madanović opunomoćeni ministri koji su predali generalu Kövessu pismenu notu svoje vlade kojom ona usvaja predlog o razoružanju crnogorske vojske. Na to je general Kövess 17. I. u zoru obustavio vojne operacije. Tada je slijedila okupacija važnijih mjesta Crne Gore i razoružanje crnogorske vojske. Po svim mjestima je izdan proglas, da se zakoni dvostruke Monarhije protežu na čitav teritorij Crne Gore i da smrtna kazna čeka sve one kod kojih se nadje vatreno oružje. Za nekoliko dana je tako izvršena predaja oružja u cijeloj poniženoj državi koja je time bila podređena vojničkoj vlasti Monarhije.

Sa kraljem Nikolom je otišao u inozemstvo i predsjednik vlade Mijušković čiji položaj u kapituliranoj Crnoj Gori zauzme Marko Radulović ministar pravde. Njegovu su vladu sačinjavali Risto Popović ministar unutrašnjih djela i Radomir Vešović ministar vojni. Mijušković je u Parizu februara 1916. preko agencije Havas dao izjavu prema kojoj rad ostalih ministara u Crnoj Gori smatra ilegalnim i lišenim formalnih sankcija. Na to je vlada Radulovićeva izdala deklaraciju u kojoj brani svoja prava što joj kao zakonitoj vladi pripadeju. Poslije katastrofe što je zadesila Crnu Goru, smatramo, da je vlada Radulovićeva u mnogom imala pravo. Ona nije mogla niti je htjela sklopiti separatan mir sa Monarhijom i Njemačkom, ali je u tako teškim momentima kada su zabuna i bezglavlje vladali cijelom zemljom dobro činila što je ostala na vlasti. Mnogo bi teže bilo za narod da kao u Srbiji neprijateljska vojska nije zalekla zakonite predstavnike koji su kako za narod tako i za same neprijatelje značile neki autoritet. I princ Mirko je ostao u Crnoj Gori možda zato da po mogućnosti blaži nasilje što se očekivalo da će ga Austrijanci vršiti nad golorukim narodom. Ali Austrijanci i nakon kapitulacije nisu bili manje neprijatelji Crnogoraca. Već 6. III. 1916. ukinu cetinjsku vladu i cijelu upravu zemlje podvrgnu vojničkoj vlasti. Tako su i junački Crnogorci koji su bez svoje krivnje nenedano pali u ropstvo iskusili muke brutalnog

nasilja austro ugarske tiranije za vrijeme okupacije kapitulirane Crne Gore.

Strast osвете Bugara i Austrijanaca u prvim mjesecima okupirane Srbije i Crne gore imala je strahovite posljedice. Zaprepaseno srpsko pučanstvo se pred Austro Nijemcima povlačilo sve do Zapadne Morave. Videći da se povlačenje srpske vojske nastavlja u nutarnjost zemlje, ono se u manjim i većim grupama počne vraćati svojim opustošenim domovima. Ali pri samom povratku ga zbog neizdržive studeni nadje strahoviti pomor. Mnogi su oskudno odjeveni provodili noći pod vedrim nebom te umirali od zime i gladi¹⁾. K tome su bili gotovo svi muškarci od 14 do 50 godina internirani u zarobljeničke tabore pa je cijela zemlja izgledala kao lišena stanovništva i kao jedno nepregledno groblje. Na sve strane su se vidjale lješine od kojih su mnoge bez sudbenog procesa bile žrtve osвете kaznene ekspedicije²⁾. Nije nam ni približno moguće ustanoviti koliko je od naroda srpskoga prilikom svoga uzmeka poginulo od nasilja i obijesti Austrijanaca, a koliko ga je palo pri mučnom probijanju kroz Albaniju na Krf, ali znamo da ta njegova Golgota pomračuje gotovo sve narodne tragedije što su se ikada odigrala u historiji čovječanstva.

Ništa nije tako nedostojno vojske kao kad ona vrši krvavu osvetu nad golorukim i nezaštićenim narodom. Ako već fatalizam rata nanosi pustošenje na bojnim poljima, ne bi smio da proljeva krv medju mirnim građanima. Ali onoga ko ima oružje u ruci poliče neka barbarska okrutnost prema onima koji o njegovoj milosti žive. Otuda biva da se i kulturni narodi u ratu degradiraju do pravih divljaka. Bugari su se, na žalost, u tom pogledu gore ponijeli od Austrijanaca. Jedva ima koje po njima okupirano mjesto gdje nisu okaljali svoju čast maltretiranjima nedužnih građana. O tome se već

¹⁾ Neue Freie Presse od 12. XII. 1915. Vossische Zeitung od 23. XII. 1915.

²⁾ Članak Oskara Maurusa-Fontana pod naslovom: Presude u Srbiji u mjesečnom časopisu „Die Schaubühne“ (Charbottenburg) u svesci za januar 1917.

prilično pisalo, a razni albumi su vjerni dokumenti o njihovim nedjejmima u okupiranoj Srbiji.

Najteže su podnosili pritisak Austrijanaca junački Crnogorci koji se već po svome mentalitetu nisu privikavali tuđinskom ropstvu. Radi toga su dizali regionalne pobune koje su, naravno, bile krvavo ugušene. Trebalo je sačekati da se moć neprijatelja skrši na ostalim ratištima pa da Crna Gora zajedno sa Srbijom i ostalim južnim Slavenima poluču svoje oslobodjenje.

GLAVA IX.

Opći pogled na ratnu situaciju. Plan Monarhije o razdiobi Srbije. Rad Jugoslavenskog odbora i poteškoće u formiranju dobrovoljačke vojske. Peta bitka na Soči. Katastrofalan poraz Monarhije kod Lucka. Pad Gorice.

Centralne vlasti sa velikom teritorijalnom okupacijom, što su je, moramo priznati, tokom 1915. i početkom 1916. godine, zadavši osjetne udarce na najslabijim stranama Saveznika, vješto izvršile u Rusiji, Srbiji i Crnoj Gori, nisu ni u vojničkom ni u diplomatskom pogledu postigle one rezultate koji bi im pružali ma i najmanje izgleda u pobjednički završetak velikoga rata. Pored svih pogrešaka što ih je u vojnim operacijama više puta činila, nadmoćna, bogatija i tehnički bolje opremljena Antanta je u borbi do iznemoglosti što se još onamo od jeseni 1914. vodila, imala, takoreći, sve uslove da konačno vojnički slomi svoje protivnike. Prividan uspjeh Centralnih vlasti u vojnim krugovima nije mnogo značio, ali je još čvršće zbio redove Antantinih armija kojima su kraj najmodernije ratne opreme neprekidno stizavala i ogromna pojačanja i u ljudskome materijalu. I jedne i druge savezničke sile su velikim vojnim operacijama pokušavale polučiti odluku do koje zbog nedovoljne nadmoći Antante i još uvijek neiscrpljene obrambene snage Centralnih vlasti nije moglo doći.

Monarhija je sa okupacijom Srbije razotkrila svoju pravu tendenciju, da nacionalno i politički onemogućiti egzistenciju južnih Slavena. Njen plan bijaše da sjeverni dio Srbije zadrži za sebe, a istočni sa Nišom i južni sa većinom Stare Srbije pripusti Bugarskoj. Tako bi Srbija po milosti Monarhije bila skućena na jednu provinciju u centralnoj Srbiji koja u političkom i vojničkom pogledu ne bi značila nikakav fak-

tor. U unularnosti Monarhije se istovremeno počelo sistematsko uništavanje južnih Slavena. Madjari su javno govorili da su sa Srbima već obračunali pa da sada dolaze na red Hrvati. Njihovu su namjeru počeli vršiti time što su otvorili svoje gimnazije u Osijeku i Zagrebu te mnogo pučkih škola u Bosni i Hercegovini da na taj način ostvare njihov davni san o jednoj madjarskoj državi i narodu od Karpata do Jadrana. Taj preuranjeni postupak je izazvao revolt i u frankovačkim krugovima koji su također počeli uvidjati da je spas hrvatskog naroda jedino moguć u slobodnoj Jugoslaviji.

Ali katastrofa Srbije kao jedine slobodne države koja je zajedno sa našom emigracijom najpozvanije zastupala interese potlačenih južnih Slavena nije pokolebala vjeru u njihovo konačno oslobodjenje ni u redovima srpske vlade i Jugoslavenskog odbora, a ni u redovima srpske vojske i jugoslavenskih dobrovoljaca, jer je duša narodna i poslije toga sloma živjela i više nego ikada tražila svoje oslobodjenje. Srpska vlada je i nadalje konstantno zastupala politiku oslobodjenja jugoslavenskih zemalja, a Jugoslavenski odbor je na svojoj plenarnoj sjednici 24. II. 1916. zaključio da odašalje brzojavni pozdrav na Krf srpskom regentu Aleksandru. U tome ga brzojavu pozdravlja ne samo kao regenta Srbije nego kao pretstavnika svete ideje jugoslavenskoga Jedinstva koja će svojom pobjedom okupiti sva naša narodna područja u jednu nezavisnu državu pod dinastijom Karadjordjevića. Tako je dakle Jugoslavenski odbor za buduću jugoslavensku državu ponudio krunu dinastiji Karadjordjevića koja ju je odgovorom regenta Aleksandra dru Trumbiću prihvatila.

Jugoslavenski odbor je, međutim, pojačao svoju političku akciju kod Saveznika predavši francuskoj vladi 13. III. 1916. naknadni memorandum o nacionalnim aspiracijama austrougarskih južnih Slavena. U njemu se potanje izlaže, da su njegov program o stvaranju jugoslavenske države prihvaćen od svih političkih pretstavnika Srba, Hrvata i Slovenaca u Austrougarskoj monarhiji¹⁾ gdje su ga objavile i neke novine pa su unaloč svim mogućim presijama vlada u Budimpešti i Beču nije uspjelo izmamiti ni jednu javnu političku izjavu od pretstavnika južnih Slavena koja bi se barikadirala protiv formi-

¹⁾ Osim frankovaca koji su se držali pasivno.

ranja zajedničke jugoslavenske države. Stoga Odbor ponovo ističe, da se smatra legitimnim predstavnikom svojih suradnika u Monarhiji koji su šulke odobrili njegov rad i time ga ovasltili da u tom pravcu nastavi svoje djelovanje sve do postignuća postavljenoga cilja. Premda mu Saveznici ni tada zvanično nisu priznali tu legitimnost nego se njegovo djelovanje smatralo samo informativnoga karaktera, neprekidan i svestrani rad što ga je uložio za našu nacionalnu stvar ne bi možda urodio ljepšim plodom ni onda da su mu oni kao Českom narodnom vijeću dali priznanje pretstavnika svojih potlačenih sunarodnika u Monarhiji.

Pored propagandističkog rada naše emigracije se nakon sloma Srbije ukazala veća potreba za formiranje jugoslavenske dobrovoljačke jedinice, da se i ona uz bok srpske vojske bori protiv Centralnih vlasti. Time bi Jugoslavenski odbor ne samo pružio faktičnu oružanu pomoć Srbiji nego bi također i dokazao opravdanost svojih nacionalnih aspiracija te učvrstio svoj politički prestiž kod savezničkih vlada. U tu je svrhu odbor odaslao u Ameriku dra Leontića i dra Mičića koji su tamo osim frankovaca koji su se držali pasivno za relativno kratko vrijeme sakupili preko 10.000. dobrovoljaca spremnih na put u Bizertu odakle bi se nakon vojničke obuke imali prevesti na solunsku frontu. Transportiranje ovih dobrovoljaca je trebala izvršiti engleska flota. Kad je srpska vlada preko svog poslanika u Londonu Boškovića zatražila od britanske vlade da u tu svrhu stavi na raspoloženje svoju flotu ona je to odbila sa motivacijom, da nema dovoljno prevoznih sretstava. Međutim u stvari bijaše to, da Engleska zbog prevoza dobrovoljaca nije htjela povrediti međunarodne institucije. Antanta južne Slavene nije priznala kao zaračenu stranku pa im prema tom nije ni pružala onu pomoć koju su oni na temelju nacionalnog principa i historijskoga prava neosporno zaslužili. Zbog nemogućnosti prevoza u Evropu dobrovoljački pokret u Americi propade sve do druge polovine 1916. Kada su Saveznici bez obzira na međunarodne institucije imajući u vidu jedino svoje interese omogućili prevoz dobrovoljaca u Bizertu i Solun.

Na slične poteškoće je nailazio dobrovoljački pokret i u Rusiji. U početku rata se tamo dopustila organizacija česke vojske, jer se držalo, da će se rat sa porazom Centralnih vlasti

brzo dokončati, ali kada nakon prvih pobjeda ruskih armija odluka nije postignuta pa je uslijed toga bilo evidentno, da će rat još dugo potrajati, carski režim je, pozivajući se na međunarodno pravo, zabranio jugoslavenskim i češkim zarobljenicima svako grupiranje i svrstavanje u dobrovoljačke legije. Uzaludne su bile sve intervencije srpske vlade preko svog petrogradskog poslanika Spaljkovića i Jugoslavenskog odbora preko dra Mandića, legitimističke ruske vlasti nisu popuštale. Istom početkom 1916. nakon što je ruski car Nikola II. prilikom inspiciranja sedme ruske armije u Odesi dao usmeni pristanak tamošnjem srpskom konzulu Marku Cemoviću da se jugoslavenski zarobljenici koncentriraju u Odesu te ondje stvaraju dobrovoljačku jedinicu, počelo se ozbiljno raditi na organiziranju dobrovoljačke legije. Tada se opet i u dobrovoljačkoj akciji brzo pojavila slična diferencija u državoppravnom pogledu koja je postojala između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora. Srbi su, naime, bili svjesni da kao dobrovoljaci pružaju pomoć Srbiji da se ona teritorijalno proširi, dok Hrvati nisu vidjeli nikakvu garanciju da stupanjem u dobrovoljce čine istu stvar i za Hrvatsku. Niko se nije dovoljno brinuo da ih uvjerljivim dokazima pridobije i zagrije za dobrovoljačku ideju nego je, naprotiv, postupanje oficira prema njima nekada bilo više nego brutalno. Dr Potočnjak koji je bio pri formiranju dobrovoljačke vojske u Odesi tvrdi, da su u brisantskom postupanju sa dobrovoljcima među neobično žestokim izrazima padale u riječi, da će biti ustrijeljen svaki dobrovoljac koji bude propagirao jugoslavenstvo. Prema tome se može zamisliti kakva je psiha vladala među ljudima od kojih se tražilo da polože svoje živote na oltar domovine. Stoga je razumljivo što su 10.000 dobrovoljaca koji su se prijavili do maja 1916. bili gotovo sami Srbi. Dobrovoljci su, osim toga, bili smatrani samo ratnim materijalom, a ne i političkim elementom, kako je to bila intencija Jugoslavenskog odbora, pa je zbog svih tih i još drugih razloga shvatljivo što je velika većina zarobljenika odbila poziv da stupi u dobrovoljačke redove.

Još veća politička zabuna nastade među dobrovoljcima i članovima Jugoslavenskog odbora kada je Pašić početkom maja 1916. posjetio Rusiju. Primivši pretstavnike štampe, Pašić im je dao izjavu o odnosima između Srbije i Saveznika

u kojoj je među ostalim rekao i slijedeće: „Mi Srbi ne možemo ne priznati neosporno pravo Italije na hegemoniju na obalama Jadrana... Mi jedino nastojimo da dobijemo jedan ekonomski izlaz na more...“ Neznamo zašto je Pašiću trebalo da tom prilikom posebno govori o Italiji ako ne zato da instiktivno dokumentira svoje vaciliranje između velikosrpske i jugoslavenske politike. Možemo pojmili kako su te riječi da se osim jedne ekonomske luke sav naš narod u primorju pripušta Italiji djelovale na one koji su bili spremni da kao dobrotoljci uz bok srpske vojske stupe u borbu protiv zajedničkih neprijatelja. Talijanska štampa je kličala od veselja zbog te Pašićeve izjave koja je na Jugoslavenski odbor porazno djelovala te u njegovim redovima prouzrokovala duboku krizu. Nepovjerenje pojedinih članova Odbora u politiku Nikole Pašića bijaše već ranijeg datuma, ali je ono poslije njegove gornje izjave kulminiralo. Naročito je Supilo bio nezadovoljan sa politikom srpske vlade, koja, po njegovu iskazu, preko svojih kompetentnih predstavnika lijepim riječima podržava program narodnog jedinstva, a u svojoj taktici čini mnogo krupnih načelnih pogrešaka. Dr. Trumbić i većina članova Odbora su smatrali da od tih pogrešaka ne treba praviti pitanje nego prvo spasiti narod od tuđinaca pa zatim raspraviti problem o unutaršnjem uređenju države. Takvo držanje Jugoslavenskog odbora bijaše ispravno. Saveznike je inače teško bilo pridobivati za našu stvar pa bi veća kriza u Odboru i spor za srpskom vladom mogli biti od nedoglednih posljedica. Naši su rodoljubi u emigraciji to dobro znali pa je zato Supilo koji je imao dosta idejnih privrženika ostao osamljen u borbi. Radi toga je on na sjednici od 5. VI. 1916. pročitao dugu izjavu u kojoj je opširno motivirao svoj istup iz Jugoslavenskog odbora. No Supilo time nije prekinuo sve veze s Odborom i srpskom vladom nego je preko svojih odličnih konekcija i nadalje radio sve što je moglo koristiti našoj nacionalnoj stvari, a njegov opravdani istup je značio sretno rješenje krize i pružanje mogućnosti, da Odbor u određenom pravcu bez internih poteškoća nastavi svoje nacionalno djelovanje.

Paralelno sa političkim planovima sjevernih i južnih Slavena o razdiobi Monarhije, Antanta je također prema zajedničkom sporazumu započela vojničke operacije protiv Cent-

ralnih vlasti da u toku 1916. polučiti pobjednički završetak rata. Još oko nove godine su Rusi po zamisli generala Aleksejeva i Ruskija započeli djelomičnu ofenzivu protiv armije Pflanzer-Ballina, Bothmera i Böhm Ermolija da prema Lavovu i Černovicu izvrše prodor neprijateljske fronte. Borba je svom žestinom trajala do druge polovine januara, a da ruskome oružju nije donijela očekivane rezultate. Rusko vojno zapovjedništvo je zbog vremenskih nepogoda i strateških razloga obustavilo ofenzivu čekajući da reorganizirana i dobro opremljena ruska vojska u povoljnim prilikama stupi u odlučnu akciju te skrši otpor neprijatelja i time likvidira strahote svjetskoga rata.

Poslije zimskog naoružavanja, dalo se presumirati, da će se na svim ratištima odigrati veliki vojnički događaji. Mi ćemo se, prema našem predmetu osvrnuti samo na one vojne operacije koje se neposredno odnose na sudbinu Monarhije. Italija je prva započela veliku navalu. Iza duge artiljerijske paljbe, general Cadorna je 15. III. s velikom nadmoći napao austrijske pozicije kod San Martina, Doberdoa, Lucinca i time se zametnula peta bitka na Soči. Talijanske navale su se redom razbijale o dobro utvrđene i vješto branjene austrijske pozicije. Bitka je trajala pet dana kada je uz goleme gubitke klonula talijanska navalna snaga. Rezultat bitke bijaše taj da su Talijani na Doberdolu postigli neznatan teritorijalan dobitak, ali je opći položaj na ratištu ostao nepromijenjen.

Na talijanskoj fronti je iza toga osim smjestimičnih neznatnih sukoba nastao gotovo za dva mjeseca zastoje u vojnim operacijama, ali su se obje strane spremale za skoru i veliku ofenzivu. Pošto se približavala godišnjica objave rata Italije Monarhiji, to je general Cadorna htio tom prilikom po svaku cijenu postići značajni vojnički uspjeh, a kralj Vittorio Emanuele je već imenovao Barsilla ministrom od Monarhije oslobođenih talijanskih krajeva. Monarhija opet koja se još uvijek bojala reorganizirane ruske vojske odlučila da se svom snagom obori na Italiju i likvidira jugozapadnu frontu pa da zatim čitavu vojnu snagu prebaci na rusko ratište. U tu je svrhu šef generalnog štaba Conrad izradio detaljan plan prema kojemu je prodor talijanske fronte imao biti izvršen iz Južnog Tirola prema Vicenzi i Veneziji sa ciljem da se zaokruži

glavna neprijateljska vojska te iza ledja napadnu one armije koje su držale frontu na Soči.

Vrhovno zapovjedništvo austro-ugarske vojske je hitno odredilo grupiranje na talijansko ratište sve raspoložive vojne snage pa je 15. V. iza jake artiljerijske valre počela borba na cijeloj fronti. Taj manevar nadvojvode Eugena je imao svrhu da dezorijentira talijansku vojsku o prodornom planu Conradovu. Glavna vojska, međutim, bijaše postavljena u dolinama Lene, Assa i Astica sa namjerom, da pobije talijanske betonske utvrde te osvoji gradove Arsiero i Asiago. Tako rasporedjene Monarhijine armije nenadanim udarcima u Južnom Tirolu uspiju za kratko vrijeme u širini od 45 km. potisnuti talijansku vojsku u dubinu od 10–20 km. Iza krvave borbe 30. V. padoše i dobro utvrđeni gradovi Asiago i Arsiero. Ali Monarhija tim uspjesima što ih je postigla uz velike žrtve nije iznudila odluku; njena ofenziva bijaše skršena i plan Conradov propao. Ovaj neuspjeh je deprimirao vojne krugove u Monarhiji, a uspjeh Italije nije zadovoljio uzbudjeno talijansko javno mišljenje, jer je bilo očividno, da je Italija u trećanju od jednogodišnje borbe više izgubila nego dobila. Stoga je neuspjela Monarhijina ofenziva imala u Italiji tu političku posljedicu da je 10. VI. u talijanskoj komori oborena Salandrina vlada koju naslijedi osamdesetgodišnji Poole Boselli.

U to vrijeme se u Volinju kod Lucka dogodio katastrofalni prodor Monarhijine fronte. U vezi sa tim velikim događajem bijaše i posjet Viviania pretsjednika francuske vlade i Alberta Thomasa vodja francuskih socialista Petrogradu svibnja 1916. Njihova misija bijaše, da u smislu odluke chantillyskog ratnoga vijeća Antante sklonu Rusiju na što skoriji početak ofenzive protiv Centralnih vlasti. Prema toj odluci ratnoga vijeća koje su sačinjavali saveznički generali Joffre, Haig, Cadorna i Aleksejev imala se hitno uvesti u Engleskoj opća vojna dužnost, i izvršiti pojačanje francuske vojske kolonijalnim trupama, reorganizaciju ruske vojske, nabavku velike količine američkog i japanskog ratnog materijala te stvoriti jedinstvo u vojničkoj akciji. Viviani je lično htio upoznat i prilike u Rusiji te utjecati na ruskoga cara i pretsjednika vlade Šturmera da na temelju chantillyske odluke uskoro pokrene u većem stilu ofenzivu protiv Centralnih vlasti.

Misija Viviania je uspjela. Pojačana i ratnim materija-

lom dovoljno snabdjevena ruska vojska bijaše u stanju da sa izgledima u pobjedu započne veću navalnu akciju. Velimo veću akciju, jer ruska vojska uslijed vrlo sporoga dovoza municije sibirskom željeznicom nije bila dosta spremna da preduzme napad na čitavoj fronti. Stoga je po planu glavne komande imao biti na jugu izvršen prodor austro-ugarske fronte koji bi ugrozio položaj njemačkih armija na sjeveru. Car Nikola povjeri zapovjedništvo navalne ruske snage generalu Alekseju Brusilovu koji se prvo kao komandant dvanaeste, a potom osme armije istakao u više bitaka za vrijeme ruske ofenzive 1914. Pod njegovu zapovjedništvo su određene armije generala Kaledina, Saharova, Ščerbaševa i Lescinskija.

Dne 4. VI. je kao uvod u veliku ofenzivu započela strahovita artiljerijska paljba koja je zasula te gotovo svugdje razorila i uništila utvrđene pozicije Monarhijine vojske. Potom je u širini od 400 km. slijedila navala pješadije. Glavni udarac prema Lucku je zadan četvrtoj austrijskoj armiji koja se borila pod zapovjedništvom nadvojvode Josipa Ferdinanda. Pod ogromnim pritiskom ruske navale uslijedio je brzo u širini od 50 km. proboj austrijske fronte. Nastala je strašna katastrofa. Prodor se brzo širio, a ruske su armije sa velikim elanom progonile neprijatelje koji su rasuti u bezglavlju i paničnom strahu bježali na sve strane. Na čelu ruskih kolona su konjičke formacije sa velikom brzinom prodirale za tučnom vojskom čije zaledje ostade bez obrane. Čitave armije su pale u rusko zarobljeništvo, a jaz prodora je zaprepastio austrijsku vrhovnu komandu. Očajna i zbog užasnoj poraza, demoralizirana Monarhijina vojska se u dirljem bijegu povlačila ostavljajući iza sebe ogromnu količinu oružja i ratnoga materijala. Rusi već 8. VI. zauzmu Luck te nastave prodiranje prema Vladimir-Volynskom postigavši u polukrugu dubinu prodora od 80 km. U isto vrijeme Brusilov i u Bukovini potisnu neprijatelja kojemu zaprijeti opasnost zaokruživanja pa je time dovedena u ozbiljnu kriza čitava istočna fronta Centralnih vlasti.

Katastrofa kod Lucka potakne Monarhiju i Njemačku da hitno dopreme sve raspoložive vojne snage na ugroženu rusku frontu. Njemačka vojna komanda povjeri generalu Linsingenu vodstvo te vojske koju su sačinjavali armije generala Mar-

wilza, Litzmanna i Bernhardta. Već 17. VI. Nijemci u Volinju pruže otpor Brusilovoj ofenzivi koja je u punom jeku napredovala i zadavale teške udarce klonuloj Monarhiji. Ali u isto vrijeme Monarhiju zadesi nova nesreća u Bukovini. Ruski general Lesiczky 17. VI. osvoji Černovice i poljsne austrijsku vojsku medju Karpate koji su bili najtvrdji prirodni bedem o koji se najlakše mogao razbiti nalet ruskih armija. Time je uglavnom završeno brzo prodiranje Brusilove ofenzive. Paralelno sa velikim vojničkim uspjehom ona je postigla male teritorijalne rezultate, ali je zato sve do septembra bila strah i značila pogibao za Centralne vlasti.

Pod dojmom prodora kod Lucka, a po planu Antantinog ratnoga vijeća, general Cadorna je 5. VIII. započeo protiv oslabljene austrijske fronte šestu bitku na Soči. Navala je iza žestoke artiljerijske priprema bila koncentrirana u glavnom na položaje na Doberdau i zapadno od Gorice. Iza trodnevne krvave borbe Talijanima 8. VIII. uspije osvojiti Goricu, a četiri dana kasnije i cijelu visoravan Doberdoa. Premda je daljnje talijansko prodiranje suzbijeno, gubitak Gorice bijaše novi udarac za Monarhiju koja je u isto vrijeme imala tešku kušnju u borbi protiv pobjedonosne Brusilove ofenzive. Ratni položaj Centralnih vlasti postade kritičan na svim frontama, a vjera u njihovu pobjedu i kod najkompetentnijih vojnih stručnjaka izgubljena.

GLAVA X.

Rumunjska objavljuje rat Monarhiji. Provala u Erdelj. Ofenziva generala Mackensena i Falkenhayna. Okupacija Rumunjske.

Kezali smo, da su nacionalni interesi Rumunjske tražili da ona stupi u borbu na strani Antante, ali ona je zastupala stanovište opreznog očekivanja do povoljnog momenta da uz minimalne žrtve dodje do maksimalnog plijena. Ona bijaše u tako sretnom, ali ujedno i tako klizavom položaju, da su se oba velika saveza upravo ofimala za nju te joj na račun protivnika nudila značajne teritorijalne koncesije. Antanta joj je obećavala južnu Bukovinu i Erdelj sa dijelom Banata, a Centralne vlasti su joj opet davale Besarabiju. Car Vilim II. je pored toga nagovarao Monarhiju da joj za očuvanje neutralnosti ustupi dio Erdelja, a Rumunjima u Madjarskoj dade autonomiju, ali je to Monarhija odbila. Premda je Antantina ponuda bila mnogo povoljnija, Rumunjska je vacilirala u svojoj odluci te rezervirala svoju pomoć onima za koje bude sigurna da će pobjediti. Oportunizam se u politici do izvjesne granice može opravdati, ali nije časno bez muke brati plodove tuđega truda. Rumunjskoj je pak bez obzira na to što su se pollačeni Slaveni iz Monarhije pod Antantinim zastavama borili za svoju slobodu najviše stalo do toga, da što jeftinije ostvari san tuđjom krvlju otkupljenog oslobođenja svog u Madjarskoj zarobljenoga naroda.

Poraz Monarhije na ruskoj fronti, pad Gorice, neuspjeh njemačke opsade Verduna pa velika saveznička ofenziva na Sommi uvjeriše Bratianuovu vladu da će Antanta naskoro slomiti Centralne vlasti pa da je prema tome došao povoljan moment da i Rumunjska stupi u rat protiv Monarhije. An-

lantina diplomacija je pak neumorno radila na tome da Rumunjska tu svoju odluku što prije izvrši. Početkom jula 1916. se Paleolog francuski poslanik u Petrogradu sastade sa tomošnjim rumunjskim poslanikom Diamandijem kojemu reče da bi dalja neutralnost Rumunjske bila neoprostiva pogreška, jer se sada u jeku Antantinih ofenziva pružila najbolja prilika da Rumunjska već i iz strateških razloga napadne Monarhiju te zajedničkom pobjedom ostvari svoje nacionalne težnje.

Rumunjska se dakle odlučila za rat, samo je još nastojala, da Antanta na račun Monarhije tu njenu intervenciju što skuplje plati. Ona je stupila u pregovore sa Saveznicima i tražila, da joj se poslije sretno završenoga rata dadu svi krajevi u kojima žive Rumunji na teritoriji Monarhije. Pregovori su, kao što se i očekivalo, tekli povoljno, jer Antanta nije imala razloga, da Rumunjima ne obeća sve što god oni traže. To se vidi i po instrukcijama što ih je francuski ministar inostranih poslova Briand 9. VII. dao svome poslaniku u Bukureštu prema kojima usvaja sve zahtjeve Rumunjske ističući da se Rumunjskoj više nikada neće pružiti tako povoljna prilika da sa uspjehom izvrši svoju nacionalnu mislju te postane velikom i moćnom državom. Pregovori su time poprimili završnu fazu. Rumunjska je samo još tražila, da svojom vojskom ne napadne Bugarsku nego da svom silom provali u Erdelj. Kad je Antanta i na to pristala, potpisana je 4. VIII. u Bukureštu konvencija prema kojoj se Rumunjska obavezala da će do 28. VIII. napasti Monarhiju, a poslije rata će joj Antanta priznati aneksiju Erdelja, dijela Banata, Bukovine i Dobruđe.

U Rumunjskoj su tada nastale užurbane ratne pripreme i na erdeljsku granicu upućivane jake vojničke formacije. Monarhija je pozornim okom pratila te događaje u koje više nije bilo dvojbe da će dovesti do rata. Zato je njen poslanik u Bukureštu grof Czernin 26 VIII. zatražio audijenciju kod kralja Ferdinanda. On mu je u ime svoje vlade saopćio, da Monarhija doduše želi sa Rumunjskom i nadalje održati prijateljske veze, ali zbog sve većeg naoružavanja Rumunjske ona mora zauzeti odredjeni stav. Kralj mu je na to odgovorio, da će dalje držanje Rumunjske ovisiti o odluci krunskoga vijeća koje se imalo sastati još istoga dana. Krunsko vijeće je pak odlučilo da se Monarhiji navijesti rat.

Sutradan 27 VIII. uvečer u pola devet sati je rumunjski poslanik u Beču Mavrocordat predao ministru inostranih posala Burlanu notu prema kojoj se Rumunjska od 9 sati uvečer istoga dana smatra u ratnome stanju sa Monarhijom. Njemačka je na to brzojavno dala nalog svome poslaniku u Bukureštu da saopći rumunjskoj vladi, da se Njemačka takodjer nalazi u ratnome stanju sa Rumunjskom. Turska je isto učinila 30-VIII. a Bugarska 1-IX. pa tako na jugoistoku Evrope planu novi požar koji će stajati mnogo žrtava, a da na odluku velikoga rata neće imati nikakvoga utjecaja.

Nakon objave rata, rumunjska je vojska odmah na više mjesta prešla madjarsku granicu i počela prodiranje prema centru Erdelja. Prva rumunjska armija pod zapovjedništvom generala Culcera je imala plan da probije južne Karpate i sa ljevim krilom kod Oršave prijedje Dunav i provali u Banat, dok bi druga armija generala Orainiceana prodirala prema Sighisoari, a sjeverna generala Presana zauzela liniju Bistrite — Muras-Osorhele da tako kao обруč stegnu i unište ugroženu Monarhijinu vojsku. Efektuiranje toga plana bi moglo biti sudbonosno za Monarhijinu vojsku na ruskome ratištu kojoj bi tada prijetila ozbiljna opasnost da bude napadnuta sa ledja i prouzrokuje uzdrmanje, a možda i propast čitave fronte.

Rumunjska vojska nigdje nije nailazila na žesći otpor pa je tako mogla brzo napredovati i postići dubinu od 80—100 km. Već se držalo da će Monarhijina vojska prvi jači otpor moći pružiti samo na rijeci Tisi. Medjutim je njemačka vojna komanda generalu Falkenhaynu povjerala zadatak da organizira novu armiju te s njome pohita u pomoć Monarhiji. Njemačka je naime znala, da je rumunjsko ratište sa strateškoga gledišta postalo vrlo važno. Antanta je pomoću Rumunjske htjela oboriti Bugarsku, likvidirati solunsku frontu i zauzeti Carigrad što bi za Centralne vlasti značilo katastrofalan udarac i gubitak rata. U tome su Njemačka i Monarhija htjele preteći Antanti na taj način što su odlučile nadmoćnom snagom prijeći u protunavalu, baciti rumunjsku vojsku iz Erdelja, a zatim okupirati Rumunjsku te vršiti eksploataciju njenih bogatih žitnica, stočarstva, ulja i drugih sirovina u čemu su one već prilično oskudjevale. Dok bi sa sjevera armije generala Falkenhayna potiskivale Rumunje, dotle bi general Macken-

sen iz Dobrudže sa bugarskom vojskom provalio prema Bukureštu te iza ledja ugrozio sjevernu rumunjsku vojsku čija pozicija bi u tom slučaju ostala neodrživa.

Mackensen je zajedno sa vojskom generala Toševa već početkom septembra provalio iz Dobrudže u Rumunjsku i prodirao prema Bukureštu i Silistri. Kako je glavna snaga rumunjske vojske operirala u Erdelju, te je Dobrudža ostala bez dovoljne obrane, pa su, prema tome, Nijemci i Bugari uz malo žrtava postigli značajne i sa strateškoga gledišta važne vojničke rezultate. U njihove ruke pade 6. IX. utvrda Tutrakana, a 7. IX. Bačik, Dobrić, Kavarna i Kalinkra. Dva dana kasnije pade Silistra, a rumunjska vojska se morade povući na dobro utvrđenu liniju Tuzla—Rasovo—Cobađinu—Dunav. Situacija je u Dobrudži za rumunjsku vojsku postajala sve kritičnija pa je uslijed toga Rumunjska zatražila hitnu pomoć od Rusije koja se je u vojnoj konvenciji od 4. VIII. obvezala, da će joj poslati u Dobrudžu dvije pješadijske i jednu konjičku diviziju.

Ruska vrhovna komanda je u tu svrhu formirala zaseban korpus koji se sastojao iz 61 i 115 pješadijske te 3 konjičke i jugoslavenske dobrovoljačke divizije. Taj korpus je bio koncentriran oko Renija i primio borbu sa Bugarima 6, 12, 14 i 19 septembra. Jugoslavenska divizija pod komandom pukovnika Stevana Hadžića bijaše postavljena u centar čija krila sačinjavahu Rusi i Rumunji. Ona je ne samo suzbila navalu Bugara nego je probila njihov centar te ih prisilila na uzmak. Taj udarac bi za Bugare značio odlučan poraz da su Rusi i Rumunji uspjeli zadržati svoje pozicije. Ali oni bijahu potisnuti, a jugoslavenska divizija propuštajući efekt svoje pobjede morade zaštićavati uzmak desnog i lijevog krila da na taj način spasi vojsku od posvemašnjega rasula. Dobrovoljačka je divizija svojim junačkim držanjem pretrpila vrlo teške gubitke, ali je uspjeh što ga je postigla bio dostojan tih žrtava i pribavio joj priznanje ruskoga cara i najviših vojnih faktora Rumunjske.

Mackensenova ofenziva je međjutim napredovala po planu što ga je izradio šef njemačkog generalnog štaba Hindenburg. Nakon dugotrajnih i ogorčenih borbi 23. X. pade Konstanca, a drugi dan Černevoda i Megidia pa se rusko-rumunjska vojska morala povući na liniju Badabag-ostrovo.

Tim uzmakom je zaprijetila pogibao ne samo Bukureštu već i cijeloj Rumunjskoj, jer je vojska generala Falkenhayna iza bitaka kod Sibinja (29. IX.) i Brasova (8. X.) bacila Rumunje iz Erdelja i provalila u Rumunjsku. Tada je Meckensenu povjerenjeno zapovjedništvo i sjeverne vojske da se tako jedinstvenijim nastupom ofenziva što prije završi. Po stvorenoj situaciji se dalo predviđati, da je okupacija Rumunjske neminovna. Centralne vlasti su u vojnim operacijama pretekle Antantu i ponizile novoga neprijatelja koji je čekao povoljnu priliku da se lako domogne bogatoga plijena. Mackensenova je vojska 24. XI. kod Svištova prešla Dunav i prodirala prema Bukureštu. Već sutradan 25. XI. su se njegove trupe kod Aleksandrije susrele sa pretstražama njemačkog konjaničkog generala Schmeltowa koje su sa zapada progonile neprijatelja. Sa tri strane se približavao napad na rumunjsku prijestolnicu odakle je vlada već prenijela svoje sjedište u Jassy. I naskoro dodje dan i njenoga pada. Dne 6. XII. je general Mackensen uputio svog parlamentarca u Bukurest sa nalogom da vojno zapovjedništvo u roku od 24 sata predade grad. Međjutim u Bukureštu već nije ni bilo vojnoga zapovjedništva pa je tako grad bez borbe istoga dana pao u njemačke ruke. Mackensenova je ofenziva time uglavnom bila završena; Rumunjska je izgubila tri četvrtine od svoga teritorija, a njena vojska se povukla na Seret i Dunav.

Ulazak Rumunjske u rat, kao što vidimo, ne samo da Saveznicima nije donio nikakve faktične koristi nego ih je stajao mnogih žrtava i konačno se završilo time da su Centralne vlasti držale u rukama skoro cijeli Balkanski poluotok što je sa gospodarskoga stanovišta značilo znatnu dobit i vrelo za nastavak rata. Antanta je na solunskoj fronti jedino postigla to da je 18. XI. zauzela Bitolj, ali je taj uspjeh nesrazmjerno manji od gubitka što su ih sa sobom povukle posljedice stupanja Rumunjske u krvavo kolo evropskih naroda. Sudbina rata prema tome još nije bila odlučena. Plan Antante da zajedničkim ofenzivama na svim frontama skrši otpor Centralnih sila nije uspio. Trebalo je za nedogledno vrijeme sabrati nove snage, uložiti mnogo ljudskih i materijalnih žrtava da se zatim od iznemoglosti dokonča najstrašniji krvoproliće svijeta. Svaka zaraćena stranka se strašila posljedica gubitka rata pa je uslijed toga moralo pasti milijuna ljudskih života da nepokon sila svrši ono što se razumom nije htjelo učiniti.

GLAVA XI.

Nezadovoljstvo u Austriji. Umorstvo grofa Stürgkha. Proklamacija nezavisnosti poljske države. Smrt Franje Josipa I. i prilike u Monarhiji. Proglas cara Karla I. i Slaveni.

Još otpočetka rata se bečka vlada služila poznatom tiranskom odredbom §. 14. austrijskog ustava koji joj je pružio pravo da vlada bez parlamenta. Politički život je uslijed toga posvema zamro, a nezadovoljstvo se vremenom sve više širilo i bilo opravdano, jer se od naroda samo tražilo novih žrtava, a u isto vrijeme su mu se stezala građanska prava. Apsolutistički sistem je uveo ne samo strogu vojničku već i političku cenzuru što je dokraja ogorčilo sve one koji su imali mandat i s pravom tražili da u svakom pogledu zastupaju interese napaćenoga naroda. Bilo je očevidno da takvo stanje neće ostati bez posljedica. Vladajući narod je to nasilje tolerirao dok je vojna komanda fiktivnim pobjedama znala u njemu raspaliti oduševljenje, ali poslije Brusilove ofenzive pod dojmom poraza i ogromnih gubitaka što ih je Monarhija pretrpila nezadovoljstvo je postalo demonstrativno i zahvaćalo sve veće dimenzije. Nisu više koristile ni lažne obmane vojničkog uspjeha protiv Rumunjske, jer je narod energično tražio aboliciju apsolutističkog režima i saziv carevinskoga vijeća. Tome se pak po svojoj političkoj koncepciji odlučno protivio pretsjednik austrijske vlade Karlo grof Stürgkh koji je uslijed toga 21. X. 1916. pao žrtvom političke zavjere. Ubojica Fridrik Adler sin Vilima Adlera vođa socijalnih demokrata je na saslušanju ponosno priznao, da je ubojstvo izvršio sa predumišljanjem u cilju da smrću grofa Stürgkha učini pritisak na vladu za uspostavu parlamentarnog života. Na političke faktore na Ballplatzu je taj događaj potresno djelovao, jer je krio u sebi unutarnju krizu Austrije. Sam

Franjo Josip I. je rekao da taj atentat državnom ustrojstvu više škodi nego polučena vojska. Trebalo je, dakle, tražiti načina da se uzbudjeni duhovi smire i stvori normalno funkcioniranje poremećenog državnog aparata.

Za tadašnju Austriju taj problem bijaše dosta težak. Narodnosno pitanje je opet postalo aktuelno i došlo na dnevni red pa se znalo da će nezadovoljni Slaveni onemogućavati rad carevinskoga vijeća. Bila je prijeka potreba zadovoljiti bar jedan dio Slavena i tako vladati nad ostalima dok se ne pruži povoljnija prilika da se zarobe svi kao što su i u prošlosti bili zarobljeni. Najaktuelnije bijaše poljsko pitanje, jer su Centralne vlasti na ruskom ralištu operirale sa lozinkom da će uspostaviti slobodnu poljsku državu. Zato su poljske ustaše koje su težile da se oslobode ruskoga ropstva na čelu sa Josipom Pilsudskim nekadašnjim vodjom radničkog pokreta u Poljskoj već na početku rata prešle u Monarhiju te se u vojnim operacijama stavile na raspoloženje austro-ugarskoj vojsci. Sa tim ustašama su galički Poljaci osnovali svoje legije koje su učestvovala u borbama protiv Rusa. Da bi parirao tu obmanu Centralnih vlasti, veliki knez Nikolaj Nikolajević još 1914. izda proklamaciju u kojoj obećava autonomiju poljske države. Pošto se to obećanje u jeku rata nije efektuiralo, to je u Krakovu osnovano poljsko narodno vijeće i Poljaci su pod vodstvom Pilsudskija stupali u borbu za ostvarenje slobodne Poljske. Ruska vlada na to izda naredbu o samostalnosti Poljske, ali ni ta naredba nije bila izvršena. Kad je zalim ruska fronta probijena kod Gorlica i čitava ruska Poljska okupirana, Poljaci su svoje nade polagali u Centralne vlasti da će im one uspostaviti slobodnu državu. Krakovsko narodno vijeće upravi memorandum na cara Franju Josipa I. u kojem traži priznanje nezavisne poljske kraljevine u okviru Habsburške Monarhije. Medjutim je i Njemačka nakon pada Varšave imala odlučan utjecaj na riješenje poljskoga pitanja. Agilni Pilsudski u Varšavi brzo organizira nove legije u nadi da će Njemačka naskoro priznati samostalnost Poljske. Ali Njemačka ne samo da nije pokazala nikakvu sklonost za težnje Poljaka nego je po principima svoje ekspanzivne politike smjenjivala poljske vlasti i postavljala svoje ljude sa namjerom da u povoljnijim prilikama jednostavno proklamira aneksiju većega dijela Poljske.

Prevareni Poljaci dobro prozriju planove Njemačke pa se stoga počnu orijentirati prema Beču. Težak bijaše njihov položaj kad su kod njemčkih vlastodržaca morali tražiti zaštitu svoga opstanka. Dobro su znali da će vrlo slabo proći ako njihova sudbina bude ovisila samo o milosti Beča i Berlina pa su zato avgusta 1916. zatražili samostalnu poljsku vojsku. Bečka vlada obeća da će im u tom pogledu izići u susret, ali svoje obećanje nije izvršila. Ogorčeni Poljaci uvide, da im Austrija ništa ne želi bolje nego Njemačka pa odlučiše da više nikoga neće moliti. Pilsudski u znak protesta protiv takvog obmanjivanja zajedno sa svojim oficirima podnese ostavku na zapovjedništvo legija, a revolucionarni duh zahvati cijelu zemlju. U takvoj atmosferi poljsko narodno vijeće pozove narod na obranu svojih prava. Stanje postade sve teže; svakoga časa je mogao planuti požar i dovesti u vrlo kritičnu situaciju Monarhiju i Njemačku.

Poljska opasnost za Centralne vlasti postade akutna i ozbiljno zabrinu vlade u Beču i Berlinu. Znalo se da bi u tako kritičnim momentima uzdrmanje nutarnje fronte moglo Monarhiju survali u propast. Brusilova je ofenziva još uvijek ugrožavala Monarhiju pa bi nemiri u Poljskoj koja je imala za narodnu stvar fanatizirane i dobro oboružane legije mogli dovesti do raspada istočne fronte Centralnih vlasti. Ovu je opasnost valjalo što prije ukloniti pa se u Beču tražila povoljna solucija poljskoga pitanje ne iz uvjerenja, kao što smo već napomenuli, već zbog bojazni za svoje vlastite interese. Trebalo je zadovoljiti Poljake i produžiti hegemoniju nad ostalim Slavenima, a kada se kasnije ukaže prilika, i nad Poljacima. Takva je bila tradicionalna politika Beča pa je zato njoj vjeran car Franjo Josip I. 5. XI. 1916. potpisao manifest kojim se u Lublinu i Varšavi proklamirala nezavisnost poljske države. Proklamacija glasi:

„Njegovo veličanstvo car Austrijski i apostolski kralj Ugarski kao i Njegovo veličanstvo car Njemački imajući čvrstu nadu u konačnu pobjedu svoga oružja i vodjeni željom, da svojim vojskama uz cijenu velikih žrtava od Rusije otrgnutih poljskih područja stvore nezavisnu državu sa nasljednom monarhijom i ustavnim državnim uređenjem. Ustanovljenje granica nove države za sada još ostaje nerješeno. Nova kraljevina će u vezi sa obim savezničkim državama imati sve

one garancije koje su joj potrebne za slobodan razvoj njene snage.

„Slavne tradicije nekadašnje poljske vojske kao i u sadašnjem velikom ratu junačke borbe poljskih bojovnika neka žive i dalje u uspomeni samostalne poljske vojske. Ustrojstvo, obuka i vodstvo ove vojske ćemo ustanoviti međusobnim sporazumom.

„Saveznički vladari se sa puno povjerenja nadaju, da se državne narodne težnje kraljevine Poljske obzirom na opće evropske prilike kao i na sigurnost vlastitih država i naroda sada već mogu ispuniti. Velike zapadne susjedne države kraljevine Poljske će sa veseljem gledati na svojim istočnim granicama procvat slobodne, sretne i narodnim životom preporodjene prijateljske države.“¹⁾

Ova je proklamacija isprva u poljskome narodu prouzrokovala shvatljivo oduševljenje, jer se lakovjerna masa lako zagrije za laskave manifeste koji po sebi ništa ne znače, ali su dalekovidni rodoljubi uvidjeli da je to samo politički manevar Beča koji nikada neće donijeti slobodu poljskome narodu. U proklamaciji se ni približno ne označuju granice nove države što pri tako značajnim koncepcijama, da su one zaista bile dobronamjerne, nije smjelo izostati. Pojam slobodne države bez određenih granica je isto absurdan kao što je ilusoran i cio tekst proklamacije. U nadležnim političkim krugovima se, doduše, govorilo da će Galicija pripasti Poljskoj, ali je to bilo tako nesigurno kao što Njemačka ni u načelu nije pristala na to da posensko područje ustupi Poljacima nego je, naprotiv, očevidno težila zatim, kako smo već napomenuli, da konačno podvrgne svojoj vlasti većinu okupirane Poljske. Ti su planovi Poljacima bili poznati pa se zato njihovi rodoljubi nisu dali zavesti obmanom proklamacije nego su nastojali da vlastitim snagama izvojuju svome narodu potpunu nezavisnost što mu Centralne vlasti nikada ne bi priznale. Već polovinom novembra 1916. je u Varšavi osnovano novo Narodno vijeće čija svrha bijaše ta da oalanzajući se na oružanu snagu poljskih legija ostvari nezavisnu i slobodnu

¹⁾ Rusija je na 14. XI. 1916. također priznala obnovljenu Poljsku u državopravnoj vezi sa Rusijom. Takvu su Poljsku dva dana kasnije priznale Francuska i Engleska.

poljsku državu na čitavom etnografskom području svoga naroda. Ova prirodna reakcija na austro-njemačku politiku u prvome redu bijaše uperena protiv teritorijalnog integriteta Monarhije. Franjo Josip I. je svojim manifestom priznao da Poljaci imaju pravo na samostalnu državu, a Poljaci su opet na temelju toga prava odlučili da više neće moliti nego zahtijevati. Narodnosno pitanje u Monarhiji poprими odlučnu fazu. Sve su narodnosti na temelju carskog manifesta počele tražiti ista prava što su se nudila Poljacima. Tako je Franjo Josip I. svojim manifestom o fiktivnoj samostalnosti Poljske još više potkopao temelje obim monarhijskim polovinama koje će razoriti njihovi vlastiti narodi.

Ali to bijaše zadnji politički akt Franje Josipa I. Pritisnut bremenom starosti i deprimiran zbog ratnih grozota, on iza kratke bolesti preminu 21. XI. 1916. na večer u 9 sati u schönbrunnskome dvorcu. Davno se pretskazivalo da će poslije njegove smrti doći do nemira u Monarhiji što se ipak iz poznatih razloga nije dogodilo. Poznato je, da su Madžari imali svoje posebne težnje za ostvarenjem homogene madžarske države obilježene tobože njihovim historijskim i etnografskim granicama koje bi obuhvatale više od polovine nemadžarskih naroda, dok su se interesi Austrije manifestirali u tome da i nadalje svojevoljno vlada nad sjevernim i južnim Slavenima pa su u tim momentima svjetske borbe smatrali, da njihovi životni uvjeti nalažu da prema vanjskim neprijateljima budu solidarni u sklopu Monarhije, jer inače bi lako bilo došlo do unutarnje borbe i nemira, a time do gubitka rata i raskomadanja obih polovina Monarhije. Njihovi su dakle državni interesi u tom pog'edu bili posve identični pa su zato sva međusobna pitanja odložili za povoljnija vremena.

Sasvim su druge prilike tada vladale kod slavenskih naroda koji su, kao što nam je poznato, sve više težili za svojim samostalnim državama. Oni su svoje oslobodjenje očekivali od pobjede Antante pa zato sva njihova unutarnja i vanjska politička akcija bijaše koncentrirana u jednom pojmu rušenja Monarhije. Ali njihove težnje unutar Monarhije uslijed iznimnog ratnoga stanja nisu još mogle doći do pravoga izražaja. Moralo se oprezno postupati; što god je Monarhija vojnički više slabila time je njihov revolucionarni pokret postajao sve jači. Sve je to pak valjalo svesti u kooperaciju sa

vojničkom akcijom Antante da tako slom istovremeno uslijedi prodorom vanjske i raskrinkanjem nutarnje fronte. Narodnosni proces je kao što vidimo tekao prirodnim tokom, poprimeo sve veće razmjere i značio suton Monarhije,

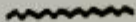
U takvim prilikama je stupio na prijesto car Karlo I. Unutrašnje nezadovoljstvo i vanjski neprijatelji su mu zadavali dosta brige. On odmah po smrti Franje Josipa I. 21. XI. na večer preuzme vlast, potvrdi obje vlade i upuli proglas na svoje narode. U njemu medju ostalim hvalisavo govori o nerazorivoj Monarhiji i nadi u pobjedu njenoga oružja. Pri koncu proglasa veli, da će poštovati ustav i zemaljske zakone i bdjeti nad stvarnom ravnopravnošću svojih naroda. Ali taj proglas nije mogao zadovoljiti slavenske narode koji su od novoga vladara s pravom očekivali da će on odmah pri nastupu svoje vladarske dužnosti videći stare grješke naglasiti potrebu promjene državnog ustava u Monarhiji i poput namjere Franje Ferdinanda sprovesti njeno nutarnje preuredjenje na bazi narodnosne federacije. Monarhija je inače bila dosta ozloglašena zbog svoje tiranije pa su držali da će on shvatiti duh vremena i težnje svojih naroda te barem pred vanjskim svijetom pokazati volje za rješenje nacionalnog problema. Ali on to nije učinio nego je pošao putem svojih predja da tako produži hegemoniju Nijemaca i Madžara¹⁾.

Protiv toga proglasa nisu mogli javno protestirati Slaveni u Monarhiji, ali je u njihovo ime protestirala češka i jugoslavenska emigracija. Jugoslavenski odbor je na skupnoj sjednici 18. XII. 1916. donio odluku kojom je izdao pismeno očitovanje potpisano po svim članovima Odbora. U toj izjavi se izrekom veli, da južni Slaveni u Austro-Ugarskoj nisu u mogućnosti otvoreno kazati svoje stanovište prilikom stupanja na prijesto Karla Habsburškoga pa se uslijed toga Jugoslavenski odbor smatra mandatorom da u njihovo ime posvjeđuje protiv te nove uzurpacije Habsburgovaca te pretstavi na koji način je njihova dinastija zavladała jugoslavenskim kra-

¹⁾ Taj proglas je bio stiliziran još za života Franje Josipa I. U njemu se dosta očituje slabost cara Karla I. koji nastavljaajući ostentativno politiku svojih predja ne shvaća da autokratskim držanjem u ta vremena kada je narodnosni princip sve više izbijao na površinu samo pospješuje rušenje svoje vlastite dinastije.

jevima. Potom se iscrpno ističe kako je ona na temelju bilateralnih i međunarodnih ugovora te svečanih deklaracija pa izborom od 1527. zadobila vlast nad našim narodom obćavši mu svaki puta da će vjerno izvršiti uslove sporazuma, što nikada nije činila nego je samovoljno mijenjala ustav, a Franjo Josip I. je pored ostalih tiranskih čina dozvolio da poslije sankcije nagodbe od 1868. Mađjari krivotvore njen tekst i na taj način otmu Rijeku Hrvatskoj i domognu se Jadranskog mora. Zbog toga južni Slaveni, kaže se u izjavi, u toj dinastiji vide svoga ugnjetača i žele da konačno prekinu s njome svake veze te osnuju samostalnu državnu zajednicu. U istom duhu je radila i češka emigracija pa je tako Antantino javno mišljenje još više bilo ogorčeno protiv drevne i tiranske Monarhije.

Paralelno sa nutarnjim nezadovoljstvom militarističke Monarhije opadao je i autoritet vlasti na kojoj je ona, kao i svaka država, bazirala svu svoju snagu. Disciplinā je popuštalā na svim linijama i državni aparat bio poremećen. Posljedica dugoga rata i divergentne tendencije raznih naroda su sve jače izbijale: Monarhija je očevidno zapadala u sve dublju krizu iz koje je više ne bi bio izbavio možda ni najagilniji vladar, a slab i neodlučan Karlo I. je samo pospješio njeno srljanje u ponor neminovne propasti.

GLAVA XII.

Vojničko i ekonomsko slabljenje Monarhije. Predlog mira Centralnih vlasti. Posrednička uloga Siksta princa od Parme u pogledu sklapanja separatnoga mira izmedju Monarhije i Antante.

Rat do iznemoglosti je prijelio neminovnom katastrofom Centralnim vlastima. Borba s Antantom je u vojničkom i tehničkom pogledu više tražila nego što su to Monarhija i Njemačka mogle dati. Naročito su slabi izgledi bili za skorbu budućnost Monarhije čija vojnička sila i ekonomska snaga u trećoj godini rata bijahu blizu konačnog iscrpljenja. Do konca 1916. Monarhiju su ratni izdaci stajali više od četrdesettri milijarde kruna. Već i taj ogroman, za pokolj čovječanstva bačeni novac je značio tešku krizu i povlačio za sobom kobne posljedice u svim granama građanskog i privrednoga života. Financijalno i ekonomsko slabljenje je najosjelljivije pogodilo vojsku koja pored ogromnih ljudskih gubitaka ni tehnički nije bila dovoljno opremljena da sa uspjehom može nastaviti borbu sa nadmoćnijom Antantom. U šestom dijelu „Posljednji rat Austro Ugarske“ što ga je izdalo austrijsko vojno ministarstvo publicirani su vrlo interesantni statistički podaci o vojničkoj snazi Monarhije početkom 1917. godine. Prema tim dokumentima je Monarhija pozvala pod oružje do konca 1916. godine 7.500.000 ljudi od kojih je palo 700.000, postalo nesposobnih 600.000 a zarobljeno 1.500.000. Te ogromne gubitke je trebalo popuniti novim rekrulacijama što je opet izazvalo nezadovoljstvo i početak desorganizacije u vojnim i građanskim redovima. Gotovo sva godišta su bila već više puta na rekrulaciji, a u maju su pozvani pod oružje i osamnaest godišnji mladići. Na taj su način do konca 1916. iscrpljene bile sve rezerve ljudskoga materijala. Kad se pored toga uzme u obzir da je broj momaka koji su faktično bili

pod oružjem na raznim frontama jedva iznosio četvrtinu ukupnoga brojnoga stanja, onda se istom pravo vidi očajno stanje austro-ugarskih armada na pragu 1917. godine.

Pored brojčane slabosti, Monarhijina vojska nije ni oružjem bila dovoljno opremljena. Dugom uporabom istrošena artiljerija se morala modernizirati i njezin broj znatno povećati. Ali kapacitet izrade topova i ratnoga materijala nije bio dovoljan prema gubitcima na raznim ratištima pa je uslijed toga oprema vojske bivala sve slabija. Tome bijaše glavni razlog osjetljiva nestašica sirovina. Tvornice za izradu ratnoga materijala su mjesečno trošile do 5000 tona bronze, a dobivale su jedva 3000 tona. Da se nadoknadi taj manjak, određena je rekvizicija crkvenih zvona, brončanih krovova i gromovoda, ali je time do konca 1916. postignut rezultat od 6400 tona koji ni približno nije zadovoljio ni najneophodnijim potrebama. Ošetila se nestašica i u ostalim sirovinama kao gvoždju, čeliku, olovu i niklu. Nestašica nikla se pokušala ublažiti time što je povučen iz prometa silan novac od nikla i zamijenjen željeznim, ali je sve to brzo bilo iscrpljeno. Na frontama se trošilo deset puta više ratnoga materijala nego su ga austrijske tvornice mogle proizvesti pa je situacija uslijed toga postala očajna. Vrhovna komanda je u takvim okolnostima izdala naredjenje da se štedi ljudski materijal i municija, ali je i kraj najveće štednje bilo očividno da Monarhija neće dugo izdržati borbu protiv ekonomski jačih i tehnički nadmoćnijih Saveznika.

Osim vojničkog slabljenja, Monarhiju je tištila i gospodarska bijeda. Plodne ravnice Ugarske su morale u glavnom snabdjevati pšenicom Austriju i Njemačku što je daleko nadmašilo njihovu produktivnu snagu. U Njemačkoj se na pr. umjesto potrebnih 3300 hranivih kalorija davalo po osobi samo 1030 kalorija. Slične su prilike bile i u Austriji, dok se u Ugarskoj kao agrarnoj državi davalo dnevno po osobi za težak rad 400, a ostalima po 240 gr. brašna, odnosno hljeba. Određena je bila čak i po osobi količina riže, šećera, masti i t.d. Posljedice toga u narodu bijahu ogorčenje, ubijanje volje za rad, klonulost duha i neposlušnost vlastima. Nesmiljena rekvizicija pšenice i brašna stvorila još veće nezadovoljstvo. Seljaci su morali skrivati pšenicu da uzmogau prehraniti svoje porodice. Ovo je teško stanje unutarnjosti Monarhije ubijalo i

moralnu snagu vojske što je sve vodilo vrlogu posvemašnje desorganizacije i rasula.

Pogibao što je krila ta mučna situacija nije se u širim masama tako manifestirala kao što su je stručnjaci po prvim njenim simptomima upozneli te joj predvidjeli tok i prirodne posljedice. Znalo se, da Monarhija neće biti u stanju da čitavu 1917. godinu izdrži u borbi sa Antantom. Šef austrijskog generalštaba Conrad, koji je dobro poznao svoje vojne snage, rekao je: „Ako Monarhija ne pobjedi u proljeće 1917., onda su izgledi u sretan ishod rata nemogući.“ Pošto u pobjedu već nije imala zapravo nikakve nade, to je Monarhija pokušala da spasi svoju bit sklapanjem mira. Naročito je mladi car Karlo I. čim je stupio na prijesto insistirao na tome da se što prije učini kraj evropskom krvoproliću. Njegova ambicija bijaše da vlada, a rat je mogao ne samo razoriti Monarhiju već oboriti i njegovu dinastiju. Stoga se i u samom programu njegove vladavine osjećala težnja za mirom pa je ministar inostranih poslao Burian u tom pogledu stupio u pregovore sa njemačkim kancelarom Bethmannom-Hollwegom. Burian je zastupao gledište da Centralne vlasti stave predlog vladama Antante za mir sa mirovnim uslovima. Njemačka je pristala na predlog mira, ali se protivila tome da se u predlog stave i mirovni uslovi. Ovo se razmimoilaženje izgledilo time, da je prevladalo njemačko stanovište pa je tako 12. XII. 1916. upućen mirovni predlog savezničkim vladama.

Tekst predloga bijaše pun neukusnog hvalisanja. U njemu Centralne vlasti izjavljuju kako su one nepobjedive pa kako su prema nadmoćnim protivnicima postigle ogromne vojničke uspjehe, ali one nemaju namjeru uništiti njihove neprijetelje nego su voljne sklopiti mir koji će garantirati egzistenciju, čast i miran razvoj njihovih naroda. Svijesne vojničke i ekonomske njihove snage te prožete željom da obustave dalje krvoproliće, one su spremne odmah stupiti u mirovne pregovore; ukoliko se pak njihov predlog odbije i produži prolijevanje krvi, otklanjaju od sebe svaku odgovornost pred čovječanstvom i historijom te će rat nastaviti do konačne pobjede.

Po tonu toga predloga se čini kao da je Antanta pobijedjena i da joj Centralne vlasti od milosti nude mir. One

su, međutim, svojim izazovnim hvalisanjem više otkrile svoju vojničku slabost nego što su je namjeravale kriti. Antanta je to pravilno shvalila pa im je 12. I. 1917. dala dostojan odgovor. U njemu se odlučno protestira protiv konstatacije u ponudi, da su Centralne vlasti pobijedile i da je Antanta odgovorna za rat pa je na temelju takvih tvrdjenja isključena svaka mogućnost da se dodje do mira. Centralne vlasti, veli se dalje, baziraju svoju ponudu na momentanom ratnom položaju da na temelju sadašnje situacije iznude mir koji bi služilo samo njihovim interesima. Dalje se medju ostalim veli, da u ponudi nema ni iskrenosti ni potrebne ozbiljnosti te da se mir bez nacionalnog principa i vitalnih garancija malih država ne može ni zamisliti pa se uslijed toga ponuda kao neprihvativa odbija.

Odgovor Antante je zadao težak moralan udarac Centralnim vlastima. Vidjelo se da će se rat nastaviti do skrajnje iznemoglosti i konačnog sloma slabijih protivnika. Njemačkoj poslije toga diplomatskog neuspjeha još preostane posljednja nada, da će nesmiljenim podmorničkim ratom prisiliti Saveznike na sklapanje prihvatljivoga mira. Ako joj ni taj pothvat ne podje za rukom, onda je rat za nju izgubljen, što joj je u političkom i vojničkom smislu značilo golemu nesreću, ali joj kao državi nije prijetila pogibao da će biti zbrisana sa lica zemlje. Njemačka bi time u međunarodnom pogledu izgubila svoju raniju poziciju, ali bi u gotovo svim svojim etnografskim granicama i nadalje sačuvala državnu samostalnost. Njena borba i ekspanzija za svjetsko gospodstvo je, dakle, gubitkom rata mogla biti potisnuta u njene granice, ali je sasvim druga sudbina čekala Monarhiju. Gubitak rata bi za nju značio propast, a odgovor Antante da se do mira može doći samo na nacionalnom principu, smrtnu osudu. Ona bi na bazi takvoga mira od svog teritorija izgubila pola milijuna četvornih km. i do četrdeset milijuna stanovnika, što bi, naravno, povuklo sa sobom u propast Habsburške dinastije.

Nije, prema tome, čudo što su prilike i kritična situacija u koju je Monarhija sve više zapadala poticale mladoga cara Karla I. da ozbiljnije razmišlja o tome na koji način da spasi Monarhiju i svoj prijesto. On je smatrao da nije kriv za rat pa je htio stvoriti mir pa bilo to i na račun svoje se-

veznice Njemačke koja je vršila sve veće tutorstvo nad Monarhijom. Njemu se pričinilo da tvrdoglavost Njemačke onemogućava da se dodje do mira, jer ona je odlučila da će se radije boriti do krajnosti nego Francuskoj ustupiti Alrace-Lorraineu. Stoga odluči da žrtvuje Njemačku te sklopi separatan mir s Antantom. Ali kao slab i neiskusni državnik taj riskantan pothvat izvrši tako nespretno da je kompromitirao svoju diplomaciju i sam zapao u mučnu nepriliku koja mu dosta raskrinka carski autoritet u sve više rasstrojenoj Monarhiji.

Karlo I. bijaše pod svemoćnim utjecajem carice Zite i njene majke Marije Antonije braganske princeze. U svim pa i najdalekosežnijim političkim problemima se više posavjetovao s njome nego sa svojom vladom. Njegova majka Marija Josefina princeza saska poznavajući slabost njegovu i da on nije dorastao da u tako burnim vremenima sa uspjehom upravlja sudbinom Monarhije više puta je govorila: „Samo da moj Karlo ne bude car“. Slutnja joj se za kratko vrijeme obistinila. Karlo I. se zaista pokazao kao slab vladar koji se lako dao uplivisati od Bourbonške porodice svoje žene. Carica Zita pak bijaše dosta naklonjena prema Francuzima. Već odmah po smrti Franje Josipa I. ona je tražila kontakt sa političkim faktorima Francuske, što joj nije bilo teško postići preko svoga brata Siksta Bourbonškog princa od Parme.

Siksta Bourbonškog i brata mu Xavera je rat zatekao u Austriji. Po osjećaju Francuz, Siksto je češće puta govorio sa tada još prestolonasljednikom Karlom Franjom Josipom o posljedicama evropske konflagracije. Siksto ga je stalno uvjeravao da interese Monarhije ugrožava prepotencija Njemačke koja se još nije odrekla Bismarkove devize: Ili Prusija ili Austrija. Karlo je principijelno dijelio to mišljenje s njime, ali je smatrao da opće političke prilike u Evropi nalažu da se Monarhija bori na strani Njemačke. Tu bijaše geneza njegove zamisli o udaljivanju od Njemačke i sklapanju separatnoga mira, kako ćemo to kasnije vidjeti. Siksto i Xaver još avgusta 1914. podju u Pariz da kao vojni obveznici stupe u službu francuske vojske. Ali francusko ministarstvo vojno im kao potomcima Bourbonškog doma uskratilo dozvolu da služe u republikanskoj vojsci. Pošto su oni svakako htjeli da se bore za stvar Antante, protekcijom belgijske kraljice im uspije

stupiti u artiljerijsku službu belgijske vojske gdje za dva tjedna postanu poručnici, a kasnije za junačko držanje budu odlikovani francuskim ratnim krstom.

Čim je umro Franjo Josip I. Siksto odmah napusti frontu i podje u Paris da otpočne svoju diplomatsku misiju. Već 23. XI. 1916 je imao povjerljiv dogovor sa uglednim i vrlo utjecajnim Julesom Cambonom državnim sekretarom ministarstva inostranih posala kome je saopćio, da se sada nastupom na prijesto njegovog šurjaka Karla I. pružila prilika da se između Antante i Monarhije dodje do separatnoga mira. Uvidivši da intervencija Sikstova najbolje može poslužiti zbliženju između Francuske i Monarhije, Cambon je sa zadovoljstvom prihvatio njegov predlog da se u tome cilju započnu tajni pregovori, ali je također izjavio da će u tom pogledu doći do izvjesnih poteškoća zato što Saveznike veže ugovor sa Srbijom, Italijom i Rumunjskom prema kojem bi se Monarhija morala odreći znatnoga dijela svoga teritorija. Ukoliko car Karlo I. pristane na to kao bazu mirovnih pregovora te ne bude podupirao imperijalističke ciljeve Njemačke, rekao je Cambon, može lako doći do separatnoga mira. U tom bi slučaju Austrija, po njegovu izkazu, kao rekompenzaciju za izgubljeni teritorij dobila njemačku Šlesku, a možda i dio Pruske.

Skoro u isto vrijeme je i princesa Marija Antonija preko svoje kćeri carice Zile utjecala na Karla I. da započne tajne mirovne pregovore sa Francuskom. U tu je svrhu 5 XII. 1916. pisala Sikstu pismo u kojem ga poziva neka je posjeti u Švicarskoj. Siksta su, međutim, zadržavale pripreme terena za pregovore pa je istom 29. I. 1917. došao u Neuchatel gdje mu je bila i majka. Ona mu preda pismo carice Zile u kojemu ga moli, da hitno učini sve što može za što skorije ostvarenje separatnoga mira. Princesa mu je među ostalim kazala, da se car Karlo I. želi s njime sastati da se u pitanju mira diskretno posavjetuju. Zato je potrebno, da on incognito dodje u Beč, ali ako to nije moguće, onda će car poslati svog povjerljivog čovjeka u Švicarsku te mu davati potrebne instrukcije za nastavak pregovora.

Siksto rado prihvati mandat za mirovne pregovore te 10. II. otpuče u Paris da o tome obavijesti francusku vladu, Sutradan 11. II. bude primljen kod Cambona, a zatim i kod pretsjednika republike Poincaréa koji su mu dali potrebne

upute za vođenje pregovora u Švicarskoj. Glavnije direktive koje su imale služiti kao baza za nastavak pregovora bijahu sljedeće:

1) Alzas-Lorraine će u cjelosti dobiti Francuska, a da Njemačka za to neće doći ni do kakve oštete u kolonijama;

2) Francuska će pošlovali ugovor što ga je sklopila sa svojim saveznicima Srbijom, Italijom i Rumunjskom;

3) Prema londonskom ugovoru ni jedna od Antantinih država ne može sklopiti zaseban mir pa prema tome sve savezničke vlade treba da pristanu na to da se uglavi mir s Monarhijom;

4) Car Karlo I. treba da ili otvoreno prekine sve veze sa Njemačkom i u tom slučaju javno zatraži mir od Antante ili da uz utvrdjene uvjete zamoli sklapanje tajnoga mira.

Siksto je osim toga od Cambona primio za cara Karla I. nacrt dviju isprava. Prva je bila proklamacija koja se imala objaviti u slučaju prekida sa Njemačkom, a druga se odnosila na tajne pregovore i sadržala sljedeće mirovne uvjete:

1) Car i kralj Karlo I. se ne protivi dapače i on sam smatra potrebnim da Francuska dobije natrag Alzace-Lorraine;

2) Drži potrebnim potpunu uspostavu kraljevine Belgije;

3) Izjavljuje svoj désintéressement u pitanju pripadnosti Rusiji Carigrada i Dardanela;

4) Uspostaviće kraljevinu Srbiju i sa njenim teritorijalnim povećanjem osigurati joj izlaz na Jadransko more;

5) Vtadar Monarhije će bezodvlačno zatražiti primirje od Rusije, Italije, Srbije i Rumunjske te što prije započeti mirovne pregovore.

Snabdjeven tako potrebnim instrukcijama, Siksto 13. II. 1917. dodje u Neuchatel gdje ga je već čekao Toma grof Erdödi opunomoćenik cara Karla I. Među njima se odmah započnu tajni pregovori. Grof Erdödi saopćit Sikstu carevu poruku prema kojoj bi se mogao postići mir uz sljedeće uslove: Tajno primirje sa Rusijom, pripojenje Francuskoj Alzace-Lorraine, uspostava Belgije, osnutak južnoslavenske države sa ujedinjenjem Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Albanije. Predlog cara Karla I. se, kao što vidimo, gotovo posvema slagao sa predlogom francuske vlade pa se činilo da će bez većih poteškoća doći do sporazuma.

Nakon sastavljenog zapisnika o tim pregovorima, Siksto se vratio u Pariz, a grof Erdödi u Beč da informira Karla I. o rezultatu svoje misije.

Ministar inostranih poslao Czernin je bez dvojbe znao za mirovnu akciju svoga cara, ali je sigurno, da nije bio upućen u njene detalje. Karlo I. je sam na svoju odgovornost počeo taj smjeli pohvat, ali kada se grof Erdödi povratio iz Švicarske, morao je o njemu obavijestiti i svoju vladu. Czernin nije mnogo vjerovao u sretan ishod te akcije, jer se, kako to sam priznaje u svojim memoarima, nije usudio da u svrhu separatnoga mira prekine savez sa Njemačkom. Ipak je izjavio pred Karlom I. da preko Siksta započete pregovore treba nastaviti uzdajući se da će uspjeti za tu ideju predobiti i Njemačku. U tom smislu je sastavio svoj odgovor na francuski predlog gdje je među ostalim rekao i sljedeće: „Savez Centralnih vlasti je narazrješiv pa prema tome o separatnome miru ne može biti ni govora; ako je Njemačka voljna ustupiti Francuskoj Alzace Lorraine, Monarhija se tome neće protiviti; Belgija se ima upostaviti; Monarhija ne namjerava uništiti Srbiju i Rumunjsku, ali za svoju teritorijalnu integralnost hoće da ima potrebne garancije.“ Karlo I. dakako nije bio zadovoljan sa takvim odgovorom svoga ministra. Vidio je, da će njegov plan propasti već u svome zametku pa je zato vlastoručno, bez Czerninova znanja, dopunio taj odgovor time da će Monarhija među ostalim podupirati Francusku te svim sretstvima učinili pritisak na Njemačku da joj odstupi Alzace-Lorraine.

S tim odgovorom grof Erdödi 21. II. otputuje u Neuchatel gdje se nadje sa princem Sikstom. On mu osim odgovora preda i dva pisma carice Zite u kojima ga moli neka dodje tajno u Beč pa će usmenim pregovorima mnogo brže doći do cilja nego dugotrajnim izmjenjivanjem nota. Siksto iza kratkoga pregovora sa grofom Erdödiem otputuje u Pariz te saopći Poincaréu oba odgovora. Poincaré mu tom prilikom izjavi, da nota grofa Czernina ne može služiti kao baza za pregovore, ali dopuna Karla I. pruža mogućnost da se pregovori nastave. Siksto je o tome obavijestio Karla I. koji je opet poslao grofa Erdödiu u Neuchatel. Pregovori su se tako bez ikakvog rezultata odugovlačili pa je zato Karlo I. 19. III. po svome poslaniku grofu Erdödiu zamolio Siksta neka hitno dodje u Beč gdje će, ako je moguće, stvar prefektuirati.

Siksto prihvati poziv te sa privolom Poincaréa i predsjednika francuske vlade Brianda podje na put sa putnicom koju mu je grof Czernin poslao pod imenom „inženjer Müller“ u pratnji svog brata Xavera i grofa Erdödiu. Navečer 24. III. su Siksto i Xaver stigli u laksenburški carski dvorac kraj Beča gdje su ih primili Karlo I. i carica Zita. Karlo I. je u načelu prihvatio sve četiri tačke francuskog predloga te je izjavio da će se kao saveznik do skrajnih mogućnosti korektno držati prema Njemačkoj, ali da zato zbog njene tvrdoglavosti neće žrtvovati Monarhiju nego će sklopiti separatan mir. Tom vijestju je prisustvovao i grof Czernin koji kao da nije vjerovao u sretan ishod ove akcije pa se držao vrlo rezervirano. Sutradan je Czernin u dvorcu grofa Erdödiu posjetio Siksta pa mu je na pitanje šta on misli o problemu separatnoga mira dao ovu značajnu izjavu: „Mi ćemo sa Njemačkom odmah prekinuti savez čim ona Monarhiji bude ometala sklapanje razumnoga mira“. Izgledi u sretan nastavak pregovora su, prema tome, bili optimistički. Medjutim Czernin ovaj puta nije bio iskren. On je Sikstu govorio tako, jer je znao da je to bila careva intervencija pa da u negativnom slučaju odgovornost uglavnom neće pasti na njega nego na cara. U svojim memoarima priznaje da su mu nesavladivi strah zadavali Nijemci koji bi, po njegovu sudu, u slučaju separatnoga mira svom silom napali Monarhiju.

Karlo I. je pak najviše stalo do toga, da Monarhiju spasi od rasula. Njemačka mu je u tom pogledu bila samo na teret pa je nastojao da je se što prije riješi. Njegovo pismo što ga je još 24. III. dao princu Sikstu, a koje je zapravo glasilo za Poincaréa te sadržalo važnije uvjete uz koje bi Monarhija voljna bila sklopiti separatan mir, dovoljno svjedoči, da je on u svojoj odluci bio nepokolebljiv. Czernin je, po iskazu vjerdostojnih ličnosti, znao za sadržaj toga pisma, ali bojeći se odgovornosti, on je to vješto kriio i htio da u cijeloj toj akciji igra sporednu ulogu. Inače je sa dosta skepse pratio tok pregovora pa je već i radi toga kao prokušani diplomat smatrao da je bolje da se drži rezervirano pa da tokom vremena zauzme stav koji će mu najviše konvenirati.

Primivši potrebne instrukcije, princ Siksto sa pismom Karla I. preko Švicarske otputuje u Pariz. Poincaré ga odmah primi u audijenciju te mu izjavi da se na temelju uvjeta što

ih je postavio Karlo I. mogu nastaviti pregovori. Briand je, međutim, demisionirao, a naslijedio ga je Ribot koga je trebalo detaljno upoznati sa misijom Bourbonuskog princa. Ribot je također prihvatio ideju mira sa Monarhijom te nastojao da se ona što prije ostvari. Francuska se u to doba nakon neuspjele Nivellevove ofenzive nalazila u dosta teškom položaju pa je momenat bio povoljan da se sa Monarhijom sklopi mir te izolira Njemačka koja bi tada morala kapitulirati. Ali za realiziranje tako značajnoga pothvata nije bila dovoljna samo Francuska nego je za njega trebalo predobiti i ostale Saveznike, u prvom redu Italiju i Veliku Britaniju.

Dok je Francuska primila na sebe dužnost da u tom pravcu, držeći u tajnosti akciju Karla I., utječe na Italiju, princ Siksto je otputovao u London da i tamo pripremi teren za mirovne pregovore. Pošto Velika Britanija kao i Francuska nije imala teritorijalnih pretenzija od Monarhije koja opet nije ugrožavala britsko svjetsko gospodstvo, to se odmah suprotstavilo, da u Londonu neće praviti poteškoće separatnome miru sa Monarhijom. Lloyd George je zaista primio u audienciju princa Siksta kojemu je nakon svestrane informacije o problemu separatnoga mira saopćio da britanska vlada u tom pogledu zastupa stanovište francuske vlade pa da su prema tome izgledi za mir sa Monarhijom dosta povoljni.

Svi su znaci već pokazivali, da je akcija Karla I. bila dobro smišljena i da će ona uspjeti, jer je francuska i engleska diplomacija kod Saveznika također tajno aranžirala sve što je bilo potrebno da se dodje do zajedničkog cilja. Trebalo je samo još predobiti Rusiju i Italiju. Za Rusiju se držalo, da neće činiti znatnije poteškoće, jer joj Monarhija nije osporavala pravo na Carigrad i Dardanele, ali se Italija energično ogradila od sklapanja separatnoga mira sa Monarhijom. Predstavnici savezničkih velesila se na to 19-IV. sastanu na konferenciji u Saint-Jean de Maurienne da u tom pitanju stvore zajedničku odluku. Sonnino je iz povjerljivih izvora već unaprijed saznao o čemu će se raspravljati pa je saopćio Lloyd Georgeu i Ribotu da se on u ime talijanske vlade protivi sklapanju mira sa Monarhijom. Uzalud su ga oni uvjerali da će u toku pregovora podupirati, a možda i ostvariti talijanske nacionalne aspiracije, on je ostao nepopustljiv te odbio učešće u pregovorima. Tako se taj sastanak zbog

upornosti Italije svršilo sa negativnim rezultatom, a Cambon je u ime Saveznika saopćio Sikstu Bourbonuskom, da je predlog Karla I. za mirovne pregovore skinut sa dnevnoga rada.

Princ Bourbonuski je poslije toga još pokušao da obnovi pregovore, ali mu to nije uspjelo; akcija Karla I. za sklapanje mira je konačno propala. Tome neuspjehu je možda najviše skrivila njegova neodlučnost. On je, kao što smo to već napomenuli, bio mlad, slab, neiskusn pa kao takav nije ni pored najbolje volje bio u stanju da ostvari svoju miroljubivu zamisao. Smion u zamisli, a mlitav u akciji, on je padao u nedostojan položaj jednoga vladara. Upravo je komična bila opreka između njega i njegove vlade. On kao autokrat predlaže jedno, a njegov ministar Czernin čini drugo. Na taj način sam onemogućuje svoju akciju i ruši svoj autoritet. Valja, uostalom, priznati, da bi i najsposobnijem vladaru teško uspjelo jednim aktom stvoriti mir i spasiti Monarhiju u kojoj su vladajući narodi sačinjavali jedva trećinu ukupnog stanovništva. Da je baš Karlo I. odlučnijim nastupom i uspio uz velike teritorijalne žrtve sklopiti separatan mir, on bi time izazvao nesumnjivo nutarnje nezadovoljstvo i borbu svih protiv svijtu. Mađjari bi digli revoluciju i razvrgli monarhijsku zajednicu sa Austrijom koja bi opet oborila Habsburšku dinastiju. Sjeverni i južni Slaveni bi se na to digli protiv Nijemaca i Mađjara te proglasili svoje nezavisne narodne države. Tako bi se Monarhija i bez vanjskih neprijatelja sama od sebe raspala lza čega bi odmah slijedio slom Njemačke i završetak svjetskoga rata.

GLAVA XIII.

Ruska revolucija i oslobodjenje potlačenih Slavena. Deseta bitka na Soči. Deklaracija Českoga saveza i Jugoslavenskog kluba u bečkom carevinskom vijeću. Parlamentarna borba Slavena za svoje oslobodjenje.

Odluka svjetskoga rata se, sudeći po slabljenju Centralnih vlasti i po jačanju Antante, očekivala da će pasti sredinom 1917. godine. Vojni reprezentanti Antante su još u novembru 1916. u Chantillyu održali konferenciju na kojoj je stvorena odluka da se na proljeće 1917. pokrene na svim frontama ofenziva velikoga stila te konačno skrši otpor Centralnih vlasti. Najveću su nadu polagali u pojačanu i municijom dobro snabdjevenu rusku vojsku. Ali već početkom 1917. se pojave u Rusiji simptomi revolucije. Rastrojstvo i vrevna nezadovoljnika je sve više izbijala po većim mjestima, a ponajčešće u Petrogradu. Uzalud je već na svim linijama oslabljeni carski režim pokušao da uguši val nezadovoljstva; prirodni tokom je došao konac staroga nasilja i nastup radikalnoga preokreta ruskoga društva i državnog uređenja.

Antantu je vrlo zabrinulo vrijeme u Rusiji pa je zato u februaru 1917. francuska vlada poslala u Petrograd Gastona Doumergua, engleska lorda Milnerta i talijanska Scialoja ministra bez lisnice da ili spase carizam ili revolucionarce predobiju za Saveznike. Njima je situacija u Rusiji izgledala očajna. Zato savjetuju caru Nikoli II. da u interesu svoje dinastije što prije uvede parlamentarni sistem te preuredi državu na demokratskim principima. Ali on taj jedini spasonosan predlog jednostavno odbije i time još više potkopa temelje svoje u narodu već nesnosne autokracije. Vodje ruskih kadeta Miljukov, Maklakov i Singarev su opet pred reprezentantima Antante stalno neglašavali, da je već dosta bilo od

strpljenja i da je kucnuo čas da se obori omražena carska tiranija. Zaoštrenost između vlade i naroda je bivala sve veća, a revolucija neminovna. U tako kaotičnim prilikama su izaslanici Antante 21. II. 1917. napustili Rusiju koja se nalazila u predvečerju sudbonosnih događaja.

Poslije desetak dana izbije očekivani požar koji će mahom zahvatiti čitavu Rusiju. Revolucionarci ujutro 12. III. 1917. pod crvenim zastavama u ogromnim masama prirede demonstracije po glavnijim ulicama Petrograda. Dva puka gardista odmah bijahu određena da rastjeraju fanatiziranu svjelinu. Međutim se dogodilo to da su se gardisti pridružili masama naroda koje su započele sa carskim i vladinim trupama strahovitu uličnu borbu. Broj revolucionarnih četa je stalno rastao pa je već oko podne u njihove ruke pala tvrđava Petra i Pavla, a zatim i Zimska palača. Vlada je tada na svoju odgovornost smijenila ministra unutarnjih djela Protopopova, ali se time situacija nije poboljšala, jer se vlast revolucionaraca nezadrživom brzinom širila u glavnome gradu. Ma da je zasjedanje Dume zbog revolucionarnog pokreta bilo odgodjeno, vodje kadeta su pod dojmom krvavih događaja protivno carskome ukazu sazvali još istoga popodneva u Taurisovu palaču zastupničku sjednicu na kojoj su otkazali poslušnost caru i vladi. Zatim izašalju odbor čija svrha bijaše da pokuša stvoriti sporazum između vlade i pobunjenika. Do pregovora, međutim, nije došlo, jer u isto vrijeme je i Duma, uvidjevši opasnost situacije, počela pregovore za sastav revolucionarne vlade. Tako su ustaše postale Dumine čete što je značilo pobjedu revolucije i građanske slobode.

Još su se vodile krvave ulične borbe kada je 15. III. knez Lvov obrazovao revolucionarnu vladu. Lvov je zadržao i ministarstvo unutarnjih djela. Ministar inostranih posala postade Miljukov, ministar pravde Kerenski, ministar vojni Gučkov, a ministar financija Toreščenko. Cijela Rusija pozdravi novu vladu s neopisivim oduševljenjem; svagdje je triumfirala suverena volja naroda, svagdje manifestirala jedna misao i želja, da car Nikola II. podnese ostavku. Car je smatrao da ima jak oslon u svojim generalima pa se njima obratio za zaštitu, ali su ga i oni svi redom napustili te mu savjetovali neka se odreče prijestolja u korist svoga sina Alekseja, što je on 15. III. i učinio. Ali već sutradan 16. III. zbačena bijaše

cijela dinastija Romanova, a u Rusiji zavlada novi duh slobode i građanske ravnopravnosti.

Ruski kadeti bijahu liberalno-demokratska stranka po zapadno-evropskome uzoru pa se po njihovu dolasku na vlast očekivala ne samo radikalna reforma u socijalnom pogledu nego paralelno s time i preporod ruskoga naroda¹⁾. Revolucionarna vlada je u vanjskoj politici zastupala stanovište produženja saveza s Antantom. Miljukov već 24. III. preko Agencije Radio u Petrogradu dade oficijelnu izjavu o vanjskim ciljevima ruske politike. U toj se izjavi među ostalim kaže i slijedeće: „Ruska je revolucija izvršena da oslobodi Rusiju okova koji su je sputavali i zadržavali u postignuću pobjede. Ali promjena režima nije izmjenila naše aspiracije. Mi više nego ikada želimo posjed Carigrada, mi hoćemo oslobodjenje potlačenih naroda Austro-Ugarske. Program naše vlade je vazda rukovodjen željom za ostvarenje legitimnih težnja svih naroda. Tako će se narodi zgaženi od Njemačke u toku ovoga rata obnoviti i znatno povećati. Mi namjeravamo konstituirati Jugoslaviju solidno organiziranu da se prema tome oko slavne Srbije podigne neprobojni bedem protiv njemačke ekspanzije na Balkanu. Oslobodjena Rusija ne može imati druge ambicije ni drugih ideala nego oslobodjenje naroda ispod njemačkog imperijalizma“. Kolika razlika između njega i Sazonova čiji cilj bijaše oslabljenje Monarhije u kojoj bi i nadalje Slaveni čamili u ropstvu! Po toj uporedbi politička misija Miljukova je zaista bila dostojna veličine ruskoga naroda.

Ruska vlada je time što je uzela u program svoje vanjske politike oslobodjenje potlačenih naroda znatno potkrijepila rad jugoslavenske i češke emigracije. Zato su joj već prvih dana iza njenog konstituisanja dr. Toma Masarik u ime Čeha i Jugoslavenski odbor brzojavno izrazili svoju zahvalnost u nepokolebivoj nadi da će pomoću preporodjene Rusije i ostali Slaveni izvojevati svoje nerodno oslobodjenje.

Kao što god je ta revolucija imala blagotvoran utjecaj na ruskoga seljaka koji je stenjao pod pritiskom okrutne birokracije tako je opet negativno djelovala na rusku vojsku

¹⁾ Ali revolucija uvijek dalje podje nego što je potrebno. Znamo kakva je zbog toga sudbina zadesila Rusiju.

koju je kao i svaku vojsku uzdržavala strogost i disciplina. Ideju oslododjenja su i suviše liberalno shvatili ruski vojnici koji su odmah postali dosta smionci da se više bave političkim pitanjima nego vršenjem dužnosti obrane domovine. Unutarnji preokret i građanska ravnopravnost je za njih značila veći uspjeh nego da pobijede neprijatelja. Hljeli su da bez ikakvih pregrada budu faktični dionici sa padom omraženog carskoga režima izvojevane slobode. Posljedica toga bijaše popuštanje discipline. Vojna komanda je učinila sve da se moral vojske uzdrži na potrebnoj visini, ali je u tome slabo uspijevala, jer vojnicima pored slobode što su je izvojevali u svojoj domovini pobjeda nad neprijateljima nije bila važna. U tako žalosnim prilikama se, naravno, na nedogledno vrijeme nije moglo ni pomišljati na preduzimanje većih vojnih operacija.

Centralne vlasti su to vrlo dobro znale pa su zato sa ruske fronte znatan dio svoje vojske prebacili na zapadno i talijansko ratište da tamo suzbiju savezničku ofenzivu. Monarhija je tako pojačala svoju frontu na Soči protiv koje se generalisimus Cadorna dulje vremena spremao da započne desetu bitku. Reorganizirana i sa novim formacijama znatno pojačana talijanska vojska je iza strahovite artiljerijske paljbe 12. V. 1917. započela odlučnu navalu protiv utvrđenih pozicija Monarhijine vojske. Talijansko vojno zapovjedništvo je polagalo mnogo nade u tu tehnički veoma dobro pripremljenu ofenzivu. Cadorna je bacio u borbu preko trideset divizija da brzim nastupom izvrši prodor fronte, potisne Borojevićevu vojsku te oslobodi u Austriji potlačene Talijane. Na visoravni Bainsizze je tuča talijanskih granata upravo rasula pozicije Monarhijine vojske. Uz teške ljudske žrtve Talijanima podje za rukom osvojiti uzvisine oko Vodice, ali dalje njihove navale novim pojačanjima Austrijanaca budu suzbijene. U isto vrijeme Talijani iza jake artiljerijske vatre sa velikom nadmoći započnu i na području Krasa odlučnu navalu protiv utvrda na visoravni Hermade i Trstelja. Ali ni tu nisu mogli postići značajnije rezultate. Tek nakon dugotrajne krvave borbe osvoje na podnožju Hermade u blizini Jadrana austrijske pozicije od sporedne važnosti. Prvi valovi talijanske navale su tako skoro na cijeloj liniji bačeni uz velike obostrane gubitke, ali je zato borba nastavljena sa velikom žestinom i

krajnjim ogorčenjem. Cadorna je po svaku cijenu htio da poluči odluku te je u tu svrhu koncentrirao i upotrebio sve svoje raspoložive vojne snage. Do konca maja se u paklen-skoj vatri vodila krvava borba dok se napokon zbog izne-moglosti i moralne klonulosti talijanske navalne snage nije u krvi ugušila svojim gubitcima znamenita deseta bitka na Soči.

Premda je Monarhija, kao što smo po dosadašnjem iz-laganju vidjeli, još dosta čvrsto držala svoje fronte, njena je nutarnost bila sve bolesnija. Historijski proces narodnosnog problema je dolazio u odlučnu fazu i pretskazivao blizinu njene propasti. Slaveni su razumjeli duh vremena i da se prilika za oslobodjenje naroda u povijesnom razvoju pruža dosta rijetko pa su zato učinili sve da raskrinkaju drevnu Monarhiju. Znali su, da Madjari hoće samo jedan narod od Karpata do Jadrana i da je tome sličan cilj i Nijemaca što bi značilo smrt slavenskih i romanskih naroda u Monarhiji. Tako je o Slavenima mislila službena austro-ugarska diplo-macija, a tako je mislila i Njemačka, koja je već i javno priznavala da joj je glavni cilj što prije ponijemčiti Poljake i da vodi sveti rat protiv Slavena. Protiv toga se instruktivno moraju boriti Slaveni u Monarhiji ako žele da ih mimoidje žalosna sudbina baltijsko-polapskih Slavena koji su se utopili u germanskome moru. To bijaše zaista posljednji čin trage-dije Slavena, koji kao najbrojniji narodi Evrope imajući sve preduvjete potrebne za život jakih samostalnih država moraju robovati Nijemcima i Madjarima. U tome činu su glavne uloge imali Česi i Južni Slaveni. Stjepan Radić je 11. II. 1917. u hrvatskom saboru podnio interpelaciju u kojoj je žestoko napao dualistički sistem i tražio ujedinjenje svih hr-vatskih krajeva. To bijaše prvi glas protiv Monarhije kojem će se kasnije pridružiti milijuni sjevernih i južnih Slavena

Karlo grof Polzer-Hoditz videći sve više poremećeni državni aparat savjetuje caru Karlu I. neka narodnosno pita-nje u Monarhiji riješi na taj način da u jedan teritorijalni sklop stopi sjeverne, a u drugi južne Slavene. Prema toj za-misli bi dio Južne Ugarske pripao državnom ustrojstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, a sjeverni t. j. Slovačka bi se opet uje-dinila sa Češkom. Ali protiv takvoga rješenja narodnosnoga problema su odlučno ustali ne samo Madjari nego i nje mački ultranacionalisti tako da je pod njihovim prilikom ta

po nacionalnim principima najosnovanija solucija bila zaba-čena. Bilo je očevidno, a i razumljivo, da Madjari i Nijemci nikada neće riješiti to pitanje na njihovu štetu nego da će do krajnjih konsekvencija vršiti hegemoniju nad slavenskom većinom. Produženi rat je, međutim, mrsio njihove račune i stvarao sve teže prilike u nutarnosti Monarhije. Manjkavo ustavno rješavanje financijskih problema survalo je Austriju u financijske neprilike, a nedovoljna kontrola nad samoup-ravnim jedinicama prouzrokovala neizdrživo stanje. Radi toga je Karlo I. na molbu socijalnih demokrata (20. II.) kršćanskih socijalista (24. IV.) odredio 27. IV. saziv carevinskoga vijeća za 30. V. 1917.

Austrija bijaše jedina zaračena država koja od početka rata nije imala svoje zakonito narodno pretstavništvo pa je prema tome saziv carevinskoga vijeća u političkim krugovima izazvao živ interes. Mada su se na prvoj sjednici imale oba-vili samo parlamentarne formalnosti, sponiralo se da će se na njoj od strane Slavena pokrenuti narodnosno pitanje te iznijeti dalekosežni državopravni predlozi. Nijemci su zato živo nastojali da se svi nadju na jednoj liniji, a to su s dru-ge strane činili i Slaveni. Tako se parlamentarna snaga formirala u dvije grupe: u njemačku i slavensku. Hrvati i Slo-venci u oči same sjednice parlamenta osnuju zajednički Ju-goslavenski klub, a Česi se okupe u Češkom savezu. Kola-boracija Slavena je ozbiljno zabrinula Nijemce koji su već unaprijed bili spremni da svalje krivicu na Slavene te ih op-tuže pred narodom da omelaju parlamentarni rad i pogorša-vaaju stanje u zemlji, a s odbijanjem rješenja pitanja aprovi-zacije stvaraju i socijalnu bijedu.

Sa velikim interesom u cijeloj Monarhiji je 30. V. u 11 sati i 20 m. otvorena historijska sjednica austrijskog parla-menta. Predsjednik vlade grof Clam-Martinitz je u smislu zakona predložio za dobnoga predsjednika baruna Fuchsa, zatim se prešlo na dnevni red. Za predsjednika parlamenta je sa 250 glasova izabran dr. Gustav Gross, a 190 glasovnica čeških, hrvatskih, slovenskih i romanskih bilo je prazno. Ni-jemce je već u prvim momentima osupnula ta jaka opozicija slavenskoga saveza. Dr. Gross je izrekao govor u kojem je naročito istakao, da je faktična obustava ustava nanijela znat-nu štetu državi pa da je zato ponajglavnija zadaća parla-

menta da učini sve za svoje vlastito održanje te učini za domovinu sve što mu je moguće. Nakon izbora potpretsjednika te interpelacije o poslovniku, digao se dr. Franjo Stanjck pretsjednik Češkoga saveza te uz najveću napetost parlamenta pročitao izjavu u kojoj je među ostalim rekao:

„Delegacija češkoga naroda je prožeta dubokim uvjerenjem, da je sadašnji dnalistički oblik na očividnu štetu cjelokupnih interesa, jer je ovaj sastav stvorio gospodujuće i potlačene narode. Stoga je prijeko potrebno da se odstrani svaka narodna nepravda u interesu cijele države kao i dinastije te da se Habsburška Monarhija pretvori u saveznu državu slobodnih ravnopravnih narodnih država. Na čelu svoga naroda poradićemo na tome, da se sva plemena češko-slavenskoga naroda ujedine u jednu demokratsku državu, pri čemu se ne smije pustiti s vida ni ono češko-slavensko pleme, to jest Slovaci u Ugarskoj, koje suvislo živi na historijskim granicama naše češke domovine.“

Čim je dr. Stanjck završio svoju deklaraciju, cijeli ga je savez slavenskih stranaka pozdravio burnim i dugotrajnim poklicima, dok je među njemačkim strankama zavladao političnost i negodovanje. Kada se odobravanje stišalo dr. Antun Korošec pretsjednik Jugoslavenskog kluba je pročitao slijedeću izjavu:

„Potpisani narodni zastupnici u Jugoslavenskom klubu udruženi izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u Monarhiji u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-Lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednoga te istoga naroda. S ovim pridržajem potpisani će učestvovali u radu parlamenta¹⁾“.

¹⁾ Deklaraciju su potpisali dr. A. Korošec, dr. Matko Laginja, dr. Karlo Vertovšek, Vjekoslav Spinčić, dr. Otokar Rybar, dr. Vladimir Ravnihar, Eugen Jare, don Ivo Prodan, Janez Hladnik, Franz Pišek, Ivan Roškar, Josip Gostioničar, Mihael Brečić, Josip vitez Pogačnik, dr. Lovro Pogačnik, dr. Melko Cingrija, dr. A. Gregorič, dr. Janez Krek, dr. Sesardič, dr. F. Janković, dr. I. Šušteršič, dr. A. Dulibič, dr. Benković, Juraj Biankini, dr. A. Tresić-Pavičić, E. Demšar, prof. J. V. Perič, dr. J. Smodlaka i dr. Jaklič.

I ova izjava je pozdravljena burnim odobravanjem od saveza slavenskih stranaka. Njemačka reakcija protiv istupa Slavena se odmah manifestirala. Narodni zastupnik Pacher je u ime njemačkih nacionalista i kršćanskih socijalista izjavio, da će svaki pokušaj da se uspostave češko državno pravo i državopravne težnje jugoslavenskih naroda naići na odlučan otpor svih austrijskih Nijemaca. Time je nastao nepremostivi jaz između slavenskih i njemačkih stranaka. Čudnovato je da su se Poljaci u toj borbi držali neutralno kao da su se nadali nekoj pomoći od Austrije koja ih je toliko puta prevarila. Njihov zastupnik Lazarski je izjavio, da će poljski klub u povoljnom momentu zauzeti stanovište prema poljskom nacionalnome pitanju. Mnogo je odlučnije istupio ukrajinski zastupnik Etruškijević koji je tražio ostvarenje državopravnog jedinstva ukrajinskih zemalja u okviru ukupne državne organizacije. Pozdravlja težnje Ukrajinaca u Rusiji za postignućem prava na državno i narodno samoodređenje, ali protestira protiv toga da se ukrajinska područja Cholm, Podolija i Volinjska pripoje kraljevini Poljskoj. Sudeći po toj izjavi o ukrajinskim krajevima Austro-Ugarske i Rusije, on je očividno mislio na stvaranje slobodne Ukrajine koja više ne bi imala nikakve veze ni sa Rusijom ni sa Monarhijom.

Sve su te izjave porazno djelovale na njemačke stranke, jer se time u jeku rata kada je Monarhija po njihovu sudu trebala biti kompaktna i složna pred vanjskim svijetom pokazalo da ju je nacionalni princip doveo do državne krize. To je dobro shvatio grof Clam-Martiniz pa je zato ukralo izjavio, da će se opširnije osvrnuti na sadržaj iznesenih izjava u jednoj od prvih sjednica koja će se održati iza prijestolne besjede cara Karla I.

Sutradan 31-V. u 11 sati je u Hofburgu održana svečana sjednica obiju kuća carevinskog vijeća na kojoj je Karlo I. pročitao svoju pritesolnu besjedu. Hvalio je vladalačke vrline Franje Josipa I. i rekao da će čuvati ustav i temeljne državne zakone. Osvrnuo je na poljsko i češko pitanje, ali nije kazao na koji ga načina želi riješiti nego je istakao, da je odluka o sklapanju mira samo u njegovim rukama i da će se za kratko vrijeme izgraditi čvrsti temelji nove, jake i sretno Austrije. Prema tome je nedvojbeno, da Karlo I. koji je pod utjecajem svojih savjetnika često vacilirao u svojim odlukama ni pod

dojmom revolucionarne odluke slavenskih zastupnika nije namjeravao na bazi narodnoga principa preurediti Monarkiju nego po tradicionalnom običaju nastaviti hegemoniju nad slavenskom i romanskom većinom. Ali ta njegova prijestolna besjeda je u političkim krugovima pored ozbiljnosti velikih događaja u parlamentu koji su mahom otkrili svu nutarnju slabost Monarkije ostala skoro bez ikakvoga moralnog efekta, jer se držalo da pod pritiskom vanjskih i nutarnjih neprijatelja uskoro može nastupiti konac Monarkije.

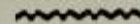
Događaji su potvrdili ispravnost toga stanovišta. Historijski istup Saveza slavenskih stranaka u carevinskome vijeću je zaista naišao na snažan odjek na cijelom etnografskom području Čehoslovaka i južnih Slavena i prouzrokovao, tako reći, pravu duhovnu revoluciju protiv Nijemaca i Madjara. Slavenski su narodi dobili novoga poleta u borbi za svoje nacionalne ideale; sve što za narod živi i osjeća prionulo je dušom i srcem javno ili tajno za deklaraciju saveza slavenskih stranaka. Plamen oduševljenja zahvati sve narodne slojeve, jer dnevna i periodična štampa komentirajući izvještaje o političkim događajima u Beču kao da je cijeli narod mobilizirala i poticala ga na ustrajnost u započetoj borbi za svoje oslobođenje.

Deklaracija od 30. V. je već iza nekoliko dana dobila i političku potporu hrvatskoga sabora. Na saborskoj sjednici od 5. VI. 1917. je dr. Ante Pavelić predsjednik Starčevićeve stranke prava pročitao deklaraciju u kojoj se među ostalim kaže, da Starčevićeva stranka prava „radosno pozdravlja jedinstvenu izjavu danu 30. svibnja 1917. u carevinskom vijeću u ime zastupnika a Jugoslavenskom klubu u Beču, kojom oni zahtijevaju na temelju modernog narodnoga načela i historijskoga državnoga prava hrvatskoga državopravno i upravno sjedinjenje svih onih zemalja monarkije, u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi... te da je taj zahtjev osnovkom svega njezina života i djelovanja od njezina postanka do danas... Napose obraća se Starčevićeva stranka prava na ovaj sabor, pozivajući sve stranke njegove, da se, napustivši svaku sitničavost i malodušnost, nadju jedne u iskrenom i nepopustljivom radu za velike ideale narodne slobode i ujedinjenja...“ Smatramo da nam ovdje nije potrebno analizirati tu historijsku deklaraciju, jer to nekoliko riječi dovoljno karakterizira duh i pri-

kazuje raspoloženje hrvatskoga naroda sredinom 1917. godine.

Grof Clam-Martinitz je 12. VI. 1917. odgovorio na zahtjeve Čeha i južnih Slavena. Ponosnim glasom je potencirao riječi: „Moj program je Austrija. Ona Austrija koja je slavnom historijskom evolucijom postala i ojačala, koja je i u sadašnjem ratu sa nerazorivom bojnom snagom sačuvala svoju veličinu. Ona Austrija koja je u naponu svoje vitalne snage opet postala mlada, koja će u svjetskom gospodarstvu i socijalnom razvoju biti moćan faktor i koja će poštovanja vrijedna, ponosna, tvrda i vječna kula biti svojim narodima.“

Poslije prijestolne besjede Karla I. slavenski zastupnici nisu ni očekivali povoljan odgovor od grofa Clam-Martinitza, ali su držali da će on barem obzirom na vanjski svijet donekle pokazati dobru volju za pravedno riješenje narodnoga problema. Umjesto toga njegov odgovor nije bio drugo nego hvalospjev Austriji i glorifikacija njemačko-madjarke tiranije i bez tako moralne podloge da je upravo sramota što se on čuo sa odgovornoga mjesta one države u kojoj se činila nepravda čitavim narodima i što se naglašavalo da će se ta nepravda i dalje činiti. Slavenima iza toga nije preostalo drugo nego sa još većom odlučnošću nastaviti parlamentarnu borbu za legitimna prava svojih naroda. Oni su se silom prilika još zaklanjali za Habsburšku dinastiju, a u stvari su radili da razore omraženu Austriju koja je po riječima Clam-Martinitza i u budućnosti imala biti teko nepravedna i tiranska kao što je to bila u prošlosti.

GLAVA XIV.

Krfska deklaracija. Kritika Krfske deklaracije. Stanovište hrvatskih političara.

Ruska revolucija je kobno djelovala na vanjsku politiku Srbije. Ostali Saveznici su očekivali da će u preporodjenoj Rusiji dobiti ojačanu saveznicu dok je Srbija u njoj gubila glavni oslon svojih nacionalnih aspiracija. Carska Rusija bijaše zaštitnica svetoga pravoslavlja što je uglavnom odgovaralo političkim koncepcijama Nikole Pašića i većine srpskih državnika. Dok je u Rusiji vladao carizam, srpski nacionalni interesi nisu mogli biti ugroženi. Srbiju je, nedvojbeno, taj siguran oslonac u punoj mjeri zadovoljavao pa zato njena vlada nikada nije detaljnije iznijela svoje zvanično stanovište o stvaranju zajedničke države sa Hrvatima i Slovencima. Ujedinjenje se doduše u vladinim krugovima često naglašavalo, ali sama forma i fundamentalna pitanja nove države su ostala neriješena. Dinko Trinaestić je, istina, bio delegat Jugoslavenskog odbora kod srpske vlade na Krfu, ali njegova misija nije značila istinsku saradnju između ta dva faktora nego samo slabi kontakt, jer je Pašić svojom tajanstvenošću vazda stvarao zapreke među njima. Pašić je Jugoslovenskom odboru prepuštao samo propagandističku ulogu dok je rješavanje političkih problema i nutarnjeg uredjenja buduće države smatrao isključivim pravom Srbije. Sve je to vremenom kod Saveznika znatno slabilo rezultate rada Jugoslovenskog odbora kao pretstavnika čitavih pokrajina neprijateljske države koje su imale sačinjavati veći dio buduće jugoslavenske državne zajednice. Propaganda, što se u tom pravcu vodila putem štampe i raznih konferencija za Saveznike nije mogla biti tako autoritativna kao što bi to bio oficijelni ugovor između srp-

ske vlade i Jugoslavenskog odbora u pogledu organizacije zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Do ruske revolucije, kao što vidimo, Srbija nikada nije smatrala za potrebno, da sa Jugoslavenskim odborom stvori takav ugovor, ali čim je izbila ruska revolucija, srpska vlada je zatražila da se do njega što prije dodje. U Rusiji su došli na vlast novi ljudi demokratskih nazora koji su na vanjsku politiku u mnogo čemu gledali sasvim drugim očima nego stari birokratski režim carizma. Srpska diplomacija se morala potruditi da što prije predobije za sebe nove faktore u Rusiji. Ljuba Davidović marta 1917. piše Nikoli Pašiću: „Najjača naša nada za ostvarenje naših nacionalnih aspiracija — car Nikola — nije više na mjestu... Ne zaboravljajući ga nikada, mi moramo nastaviti svoj rad sa onima koji govore i rade u ime Rusije“. Kako je pak vanjska politika Rusije više bila za orijentaciju Jugoslavenskog odbora nego za osvajačke planove srpske vlade, to je Pašić počeo oprezno popuštati, jer je smatrao da bi ga Jugoslavenski odbor pomoću Rusije mogao preteći u pitanju narodnog ujedinjenja. Kad je zatim nacionalni pokret južnih Slavena i Čeha u Monarhiji opravdao politička nastojanja naše emigracije, Pašić je konačno pristao da se na Krfu u pitanju izrade zajedničkog političkog programa i konstituiranja buduće države održe vijećanja između srpske vlade i pretstavnika Jugoslavenskog odbora. Tako sam Pašić brzojavno pozove iz Parisa dra Trumbića i Stojana Protića da sa još tri člana Jugoslavenskog odbora dodju na Krk gdje će se na zajedničkoj konferenciji izraditi program za budući rad narodnog ujedinjenja.

Jugoslavenski odbor je prihvatio poziv Nikole Pašića i delegirao na konferenciju sa srpskom vladom dra Trumbića kao svoga pretsjednika te članove Hinka Hinkovića u ime Hrvata, Dušana Vasiljevića u ime Srba i dra Bogumila Vošnjaka u ime Slovenaca. Delegacija 1 juna podje na Krk gdje je već od ranije bio dr. Franko Potočnjak kao referent o dobrovoljačkom pokretu u Rusiji tako da je Jugoslavenski odbor u tim vijećanjima sa drom Trinaestićem kao delegatom kod srpske vlade imao šest svojih članova.

Prva sjednica se održala 12 juna u vili gdje je stanovao Nikola Pašić. Prisutni su bili pored Pašića. Ljubomir Davidović, Marko Djuričić, Milorad Drašković, dr. Voja Marin-

ković, Stojan Protić, dr. Momčilo Ninčić, dr. Ante Trumbić, dr. Franko Potočnjak, Dinko Trinaestić, Hinko Hinković, Dušan Vasiljević i dr. Bogumil Vošnjak. Prvi je govorio Nikola Pašić koji je ukratko istakao da je iz međunarodno-političkih razloga neophodno potrebno da se kod Saveznika stvori uvjerenje da se Srbi, Hrvati i Slovenci u Monarhiji zaista žele osloboditi te sačinjavati jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Bilo da se buduća zajednička država organizira na federativnoj ili centralističkoj bazi, rekao je Pašić, treba sačuvati naš narodni naziv Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato se na daljnjim vijećanjima predlog dra Trumbića, dra Vošnjaka i Trinaestića da se nova država nazove Jugoslavijom rezblo o upornost srbijanskih političara koji su, naročito D. Vasiljević i Lj. Jovanović, naglasili da se ni jedan Srbin nije priznavao Jugoslavenom. Pašić bi je, kako to dobro primjećuje dr. Milada Paulova, najradije nazvao Srbijom, ali, pošto bi to od Jugoslavenkog odbora bilo neprihvatljivo, tražio je kompromis i predložio da se ona nazove „Ujedinjena država Srba, Hrvata i Slovenaca“. Stojan Protić je taj malo dugi naziv nešto skratio pa je na njegov predlog prihvaćen državni naziv „Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca“.

Kako su na tim vijećanjima bili zastupnici gotovo svih jugoslavenkih pokrajina u Monarhiji, to se na njima prvenstveno raspravljalo o historijsko-tradicionalnim uvjetima i potrebama pojedinih administrativnih jedinica koje su se za tim dovodile u sklad sa državnom cjelinom. Raspravljavljalo se o samoupravnim, nacionalnim vjerskim, kulturnim i ekonomskim problemima o kojima su donešeni zaključci imali ući u svečanu deklaraciju. Za redigiranje te deklaracije je 30 juna izabran uži odbor koji su sačinjavali Stojan Protić, dr. Voja Marinković, Ljubomir Davidović, dr. Ante Trumbić i dr. Bogumil Vošnjak. Vijećanja su sa manjim prekidima trajala do 20 jula kada je proglašena tzv. „Krfška deklaracija“ o kojoj se već toliko pisalo u našoj i stranoj štampi. Sama deklaracija se sastoji iz dva dijela. U prvom su izražene težnje južnih Slavena za nacionalnim i državnim jedinstvom pa kako su oni bili podvojeni u više država te u samoj Austro-Ugarskoj razdijeljeni ne samo na tri plemenska imena, nego na jedanaest pokrajinskih uprava i trinaest zakonodavstva. Dalje se kaže, da su se oni združili sa svim narodima koji ljube slobodu,

da po cijenu velikih žrtava stvore nov poredak i period razvoja i napretka čovječanstva u kojemu će svakom narodu biti osiguran miran tok državnog i nezavisnoga života. Končno se veli:

„Autorizovani predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatujući, da je jedini i neodstupni zahtev našega naroda zahtev koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredelenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se, da ta njihova zajednička država bude zasnovana na ovim modernim i demokratskim principima.

1. Država Srba, Hrvata i Slovenaca, poznatih i pod imenom južnih Slavena ili Jugoslavena, bit će slobodna, nezavisna Kraljevina s jedinstvenom teritorijom i jedinstvenim državljanstvom. Ona će biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karadjodjevića, koja je dala dokaze, da se i idejama i osećajima ne dvoji od naroda i da ostavlja narodu slobodu i volju vrh svega.

2. Država ova zvat će se: Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, a vladalac: Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca.

3. Ona će imati jedan državni grb, jednu državnu zastavu i jednu krunu. Ovi državni emblemi bit će sastavljeni iz naših sadašnjih, posebnih emblema. Državna celina obeležavat će se državnim grbom i državnom zastavom.

4. Posebne zastave, srpska, hrvatska i slovenačka, ravnopravne su i mogu se isticati i slobodno upotrebljavati u svima prilikama. I grbovi posebni mogu se isto tako upotrebljavati u svima prilikama.

5. Sva tri narodna imena: Srbi, Hrvati i Slovenci, potpuno su ravnopravna na celoj teritoriji Kraljevine, i svako ih može slobodno upotrebljavati u svim prilikama javnog života i kod svih vlasli.

6. Obe azbuke, ćirilica i latinica, takodjer su ravnopravne i svako ih slobodno može upotrebljavati na cijeloj teritoriji Kraljevine. Sve državne i samoupravne vlasti dužne su i u pravu upotrebljavati i jednu i drugu azbuku, saobražavajući se u tome želji gradjana.

7. Sve priznate veroispovesti vršit će se slobodno i javno. Pravoslavna, rimo-katolička i muhamedanska veroispovest koje

su po broju sledbenika najjače u našem narodu, bit će jednake i ravnopravne prema državi.

Na osnovu ovih principa zakonodavac će se starati, da se čuva i održava konfesionalni mir koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg naroda.

8. Kalendar treba što skorije izjednačiti.

9. Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krnjiti.

Naš narod ne traži ništa tuđe; on traži samo svoje i želi, da se sav kao jedna celina, oslobodi i ujedini. I zato on svesno i odlučno isključuje svako delimično rešenje svoga narodnog oslobodjenja i ujedinjenja. Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu celinu problem svoga oslobodjenja od Austro-Ugarske i njegovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Goru jednu državu.

10. Jadransko More, u interesu slobode i ravnopravnosti svih naroda, bit će slobodno i otvoreno svima i svakome.

11. Svi građani (državljeni) na celoj teritoriji jednaki su i ravnopravni prema državi i pred zakonom.

12. Izborno pravo za izbor narodnih poslanika za Narodno Predstavništvo, kao izborno pravo za općine i druge upravne jedinice, jednako je i opšte, i vršit će se neposrednim i tajnim glasanjem po opštinama.

13. Ustav, koji će posle zaključenja mira doneti Ustavotvorna skupština, izabrana na osnovi opšteg i jednakog neposrednog i tajnog prava glasa, bit će osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se uređivati celokupni državni život.

14. Ustav će dati narodu i mogućnost, da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obeleženim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama.

Ustav se ima primiti u cjelini, u Ustavotvornoj Skupštini, brojno kvalifikovanom većinom.

I Ustav i drugi zakoni, koje bude donela Ustavotvorna skupština, stupaju u život, kada ih kralj sankcioniše.

Tako ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca sastavlja bi državu, koja bi brojala oko 12 milijona državljana. Ona bi bila garancija narodne nezavisnosti i svestranog narodnog i

kulturnog napretka, jak bedem protiv germanskog nadiranja, nerazlučni saveznik svih onih kulturnih naroda i države, koje su istakle princip prava i slobode naroda i princip međunarodne pravde i dostojan član nove međunarodne zajednice.

Dano na Krku 7 (20) jula 1917 godine.

Predsednik Jugoslavenskog Odbora Predsednik Min. Saveta:
Dr Ante Trumbić Nik. P. Pašić

Ministar Inostranih Dela
Kraljevine Srbije

Kao što vidimo Krfska deklaracija je značila izraz uzajamne volje i povjerenja za stvaranje zajedničke slobodne države, ipak je ona sa državopravnoga gledišta više vezala Srbiju nego krajeve što ih je zastupao Jugoslavenski odbor, jer je vijećanjima pri njenoj izradbi učestvovao ne samo cio Pašićev kabinet, a katkada i ministar vojni general Terzić, nego i ministri bivše koalicione vlade tako da ju je potvrdila vlada, opozicija, vojska pa prema tome i cio srpski narod sa sankcijom regenta Aleksandra, dok je Jugoslavenski odbor bio zastupan samo sa šest članova koji nisu imali od naroda tako velike ovlasti da stvaraju oblik vladavine i unutrašnje uređenje buduće države, ipak su sve evropske i američke organizacije Jugoslavenskog odbora, dobrovoljačke legije te sve jugoslavenske pokrajine u Monarhiji u principu potvrdile taj njihov historijski čin kojim se jednodušno očitovale spontana težnja našega naroda za svojim oslobodjenjem i životom u samostalnoj državi.¹⁾

U samoj — inače u mnogim pogledima manjkavoj — Deklaraciji je od kapitalne važnosti to, što se Srbija za volju ujedinjenja odrekla svojih državnih emblema priznavši time, da stvaranje nove države ne znači proširenje Srbije nego ravnopravne zajednice sa Hrvatima i Slovencima. Njome je utvrđen monarhijski oblik vladavine, demokratsko uređenje države, ravnopravnost narodnih imena i vjera, ali ne predvidja nikakav barem u osnovnim linijama izgrađeni odnos historijsko-političkih pripadnosti pojedinih teritorijalnih kontinuiteta prema općoj

¹⁾ Krfsku su deklaraciju publicirale sve hrvatske i slovenske novine, i niko nije ni pod pritiskom vlasti javno istupio protiv njenoga sadržaja i tendencije da se od Monarhije otejepe jugoslavenski krajevi.

unifikaciji države. Tačka četrnaesta, doduše, predviđa razvoj posebnih energija, samoupravnih jedinica, ali se iz toga ne može izvesti određena konkluzija, jer ni približno nije ustanovljeno kakav će biti njihov zaseban djelokrug, a kakav u odnosu prema centralnoj državnoj upravi.

Cijela Deklaracija u suštini zastupa načelo unitarizma po kome se već po naravi same stvari imalo razvijati više centralističko nego autonomno državno uređenje. Poznato je da dr Trumbić i prije i poslije Deklaracije zastupao decentralističko stajalište u zakonodavstvu i upravi pa je tim manje razumljivo što u Deklaraciji taj njegov stav nije došao do snežnjega izražaja. Kad znamo, da su između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora postojela razmišljanja u pogledu narodnog ujedinjenja, onda je u Deklaraciji svakako trebalo jasnije precizirati važnije solucije državnog uređenja.¹⁾ Nedvojbeno je, da su se o svemu tome vodile diskusije pri izradbi Deklaracije i da se u svim pitanjima nije moglo doći do saglasnosti pa je uslijed toga Deklaracija stilizirana u duhu da strani svijet uvjeri o solidarnosti svih južnih Slavena u stvaranju njihove zajedničke države. To je, u ostalom, bila i njena glavna svrha, jer o državnom uređenju je najpozvaniji narod da odluči u Ustavotvornoj skupštini, a četrnaesta tačka Deklaracije garantira da se ustav ima donijeti brojno kvalificiranom većinom što drugim riječima znači sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca. Ova je odredba od naročite važnosti zbog toga što bi neznatna većina mogla nametnuti svoju volju vrlo brojnoj manjini pa time izazvati opreku, veoma oštru opoziciju i nacionalnu borbu, te prouzrokovati duhovno rasulo i dovesti u pitanje i sam opstanak državne zajednice. Deklaracija je time bila politički zavjet i postala temeljem našeg nacionalnog preporoda, jer je stvorena u najtragičnijoj epohi naše historije pa bi njena povreda značila ne samo varanje svojih vlastitih građana nego također izvrgavanje ruglu i preziru sve one koji su pali na bojnim poljanama, poginuli na

¹⁾ Frano Supilo je 22. VII. 1917. uputio pismo Nikoli Pašiću u kojem je u kraćem obliku i mnogo preciznije iznio svoje mišljenje o nutarnjem uređenju države. On je cijelu državnu upravu razdjelio u zajedničke i autonomne postove koji bi bili u skladu kako sa centralnom upravom tako i sa pokrajinskim autonomijama.

vješalima kako za svjetskoga rata tako i kroz čilava stoljeća našega ropstva pod tudjinom, kao i onih milijuna savezničkih vojnika koji su položili svoje živote za zajedničku pobjedu i naše oslobođenje.

Pored svih manjkavosti koje bi se još mogle navesti u Deklaraciji, ona je neosporno značajan akt u borbi za narodno oslobođenje. Ona je i kod Saveznika primljena vrlo simpatično.¹⁾ Ruski ministar spoljnih posala Tereščenko je brzojavno pozdravio Krfsku konferenciju, a lord Robert Cecil je kasnije u engleskom parlamentu izjavio da Krfska deklaracija uživa simpatije Velike Britanije. Slično raspoloženje bijaše i francuske štampe. Majska deklaracija u carevinskom vijeću i Krfski pakt su spadali skoro u isto vrijeme, a po njihovu sadržaju i tendenciji bili istoga značenja i velikoga zamaha. Njima je vanjska i unutrašnja akcija južnih Slavena bila još više zadružena u odlučnoj etapi velike i revolucionarne borbe za njihovo oslobođenje.

Pošto je Krfska deklaracija bila djelo samo srpske vlade i Jugoslavenskog odbora, a svojim sadržajem se protezala na sva naša narodna područja, to je pojmljivo, da je ona prouzrokovala žive komentare među hrvatskim političarima, osobito Starčevićeve stranke prava. Hrvati su bili za stvaranje jugoslavenske države van Monarhije na bazi realne unije Hrvatske i Srbije, ali da hrvatsko historijsko državno pravo i nadalje ostane netaknuto. U Zagrebu su više puta održani politički sastanci kojima su prisustvovali Ante Pavelić, M. Laginja, Vj. Spinčić, I. Lorković, I. Peršić i drugi hrvatski političari. Da bi se u inozemstvu čulo i njihovo stanovište o nutarnjoj organizaciji buduće jugoslavenske države, odaslali

¹⁾ Osim Italije koju nije mogao zagrijati sporazum južnih Slavena, jer je to bilo na štetu njenih osvajalačkih planova. Više puta se pokušalo da se stvori sporazum između talijanske vlade i južnih Slavena, ali su se svi ti pokušaji razbili o imperijalističke težnje Talijana. Nastojanjem Ljube Davidovića, dr Vojislava Marinkovića i Koste Stojanovića je oktobra 1917. u Ženevi osnovan Italo-srpski komitet sa ciljem da stvori teritorijalni kompromis između Italije i južnih Slavena. Ovaj puta je zaista postignut sporazum prema kojim se Italija odriče onoga dijela Londonskog pakta koji se odnosi na južne Slavena i da se buduće razgraničenje između te dvije države ima izvršiti na bazi narodnosnoga principa. Ali talijanska vlada nije priznala taj sporazum pa je tako cijela ta akcija propala.

su prof. dra Barca u Švicarsku, da ondje stupi u kontakt sa drom Trumbićem te mu saopći želje hrvatskoga naroda.

Dr Barac se u Lausanni sastane sa drom Trumbićem i profesorom B. Markovićem te im opširno izloži općenito stajnište hrvatskih političara u pogledu nutarnjeg državnog uređenja. Profesor Marković je savjesno referirao tok ovih pregovora iz kojih se vidi, da je dr Barac u ime Hrvata uglavnom tražilo slijedeće:

„Hrvati obzirom na njihovo historijsko državno pravo žele da se isprva ostvari samostalna hrvatska država pa da se zatim spontanom voljom naroda pristupi izgradnji uže državne zajednice sa Srbijom. Ovo je potrebno i radi toga što bi se moglo smatrati izdajom prema narodu, ako narod ne vidi ostvarene svoje ideale nego da se Hrvatska odmah utopi u buduću državnu zajednicu. Prvo treba da se hrvatski narod ujedini te ostvari hrvatska država, a kasnije bi se lako došlo do najbližnje realne unije sa Srbijom i Slovenskom te potpunog državnog jedinstva.“

Dr Trumbić je branio Krfsku deklaraciju koja se, po njegovoj interpretaciji, može sprovoditi u decentralističkom duhu i na taj način osigurati legislativna samouprava te slobodan razvoj svih pokrajina. U toj su diskusiji dašto iskrsavale razne poteškoće koje se nisu dale premostiti. Ipak je konačno postignut načelni sporazum da se svim silama radi na rušenju Monarhije, a sva ostala međusobna pitanja će se kasnije sporazumno rješavati. Tu je najveća garancija bila vjera za vjeru, da ni jedan dio Južnih Slavena, koji su svi osjećali težinu tudjinskog jarma, neće težiti za time da zaroni svoju braću te nad njima vrši hegemoniju koja bi bila mnogo teža i nehumanija od tudjinske. Misija dra Barca je dakle u borbi za oslobodjenje donijela pozitivne rezultate.

GLAVA XV.

Zagranična akcija Tome G. Masaryka i drugova. Osnulak Narodnoga vijeća i privremene vlade Čehoslovaka u Parisu.

Nacionalno svjesni Česi su, kao što je rečeno, već na početku rata na fronti u grupama, a ponekad i sa glazbom prelazili Rusima od kojih su očekivali, da će im po vojničkoj pobjedi realizirati san o samostalnosti njihove države. Njihovo je rusofilstvo, na čelu sa dr. Kramaržom, pošlo tako daleko, da su mnogi od njih bili spremni da prime i pravoslavlje da se time što dostojnije oduže za veliku blagonaklonost koju su smatrali da Rusi gaje za njihove političko-nacionalne težnje. Svetslavenska ljubav njihova bijaše iskrena; oni bi u oslobođenoj državi rado primili dinastiju Romanova ne promišljajući da bi ih kasnije lako mogla zadesiti mučna kušnja i žalosna sudbina Poljaka u Rusiji. Imali su nepokolebivu vjeru da će Rusija prema njima vršiti svoju dužnost onako kako su to oni zamišljali. Zbog te panslavenske ideje u Češkoj bijahu osudjeni na smrt Kramarž, Rasín, Cervinka, Zamaral i drugi ugledni češki rodoljubi i javni radnici. Carska Rusija, međutim, ni približno nije namjeravala učiniti ono za čime su Česi s pravom težili te ulagali sve svoje snage da ga što prije ostvare. Oficijelnim krugovima u Rusiji najvažnija zadaća bijaše, da se Rusija ojača posjedom Carigrada i Dardanela; o sudbini slavenskih naroda, osobito rimokatoličke vjeroispovjesti, nisu mnogo vodili računa. Čudnovato je, da su pored takvoga shvatanja ipak rado primali pomoć Čeha koje su više iskoristili u svoje svrhe nego za stvorenje samostalne Češke. Sazonov nikada nije posvetio dovoljno pažnje malim slavenskim narodima, niti je njegova diplomacija u tome pravcu pvela dostojnu akciju najvećeg slavenskoga naroda. Da je Rusija u političkom i vojnom pogledu bila tako aktivna kao

što je veliko, onda bi situacija Saveznika već na početku rala bila mnogo povoljnija. Samo skroz nekonsekventna politika je mogla učiniti, da dopusti organizaciju čeških legija bez formalnog priznanja države za koju su te legije stupale u borbu i polagale svoje živote.

Česi su, dakle, prevliše nade polagali u Rusiju čije pasivno držanje nije zaslužilo toliki žar njihove ljubavi. Narodna svijest i unutarnja borba njihova su bile mnogo jače od zagranične propagande pa su izgledi na pozitivan rezultat obzirom na opći ratni položaj bili više nego dvojbeni. Pronicavi Toma G. Masaryk je valjda prvi uvidio indolenciju Rusije za potlačene slavenske narode pa je zato odlučio da povede intenzivnu propagandu u zapadnim savezničkim državama za oslobodjenje Čeha i Slovaka. Trebalo je velike prosvjetljene narode uvjeriti o historijskim težnjama Čeha i Slovaka za svojom samostalnošću te njihove vlade predobiti da u svoj program stave i realiziranje toga cilja. Velika i teška bijaše ta misija, jer su Česi, a osobito Slovaci, slabo bili poznati u stranome svijetu. Masaryk ju je ipak velikim trudom i divnom ustrajnošću sretno i časno izvršio. Da nije bilo njega i njegove akcije, sva unutarnja nastojanja Čeha za svojom slobodom uz mlitavo držanje Rusije ne bi pribavila Čehoslovačkoj onaj prestiž što ga je Masaryk svojim autoritetom kod savezničkih vlada postigao prije nego što je ona bila osnovana. Radi toga Masaryk zaista zaslužuje, da ga Čehoslovački narod nazove ocem domovine.

Masaryk je počeo svoje zagranično djelovanje početkom 1915. u Švicarskoj gdje je u Bernu osnovan Središnji savez čeških društava. U Švicarskoj je još od ranije postojala češka kolonija na čelu sa dr. Sihravom, Beračekom i Božinovim koji su bili glavni saradnici Masarykovi. Oni su bili u stalnom kontaktu sa praškom Mafijom pa su prema situaciji u zemlji i njenim tendencijama razvijali svoju propagandističku akciju. Trebalo je Saveznicima dokazati, da glasom čehoslovačkih kolonija u Monarhiji potlačeni Čehoslovaci mole kulturni Zapad neka ih oslobode despotizma Nijemaca i Madjara.

Isprva se rad zbog razasutih čeških kolonija razvijao vrlo teško i sporo. Čehoslovački iseljenici u Americi su, dođuše, spontano istupali protiv Monarhije, ali se osjećala potreba centralnoga vodstva. Značajan je bio kongres Češkog

narodnog udruženja 13. I. 1915. u Clevelandu na kojem je stvorena jednoglasna rezolucija kojom se traži nezavisna češka država. Ostale veće kolonije su također održavale slične skupštine i zahtjevale otcjepljenje čehoslovačkih krajeva od Monarhije, ali je u tome nastojanju, kao što rekosmo, potrebno bilo jedinstveno vodstvo. To se pak nije dalo brzo postići, jer su kolonije rastavljali oceani te bile razasute po evropskom, afričkom i američkome kontinentu. Zadaća Masarykova je radi toga bila suviše velika da bi je bez izdašnije pomoći mogao uspješno izvršiti. Vidio je, da su ga južni Slaveni u propagandi daleko natkrilili pa je po njihovu primjeru i on tražio, da mu se iz Češke pošalju narodni zastupnici i publicisti da sa njima povede svestranu propagandu za okupljanje u jednu nacionalnu frontu sve čehoslovačke iseljenike.

U Ženevi je Masaryku mnogo pomogao dr. Sihrava koji je pokrenuo „Čehoslovensku samostalnost“, politički organ češke emigracije. List je obavještavao češke iseljenike o političkim ciljevima čehoslovačkoga naroda pozivajući ih da se u tome nastojanju nadju svi na okupu. Monarhija je dobro znala, da ta propaganda za nju može imati fatalne posljedice te je slala novac i agente u Švicarsku da povedu intenzivnu protupropagandu. Pošto je imala u Švicarskoj svoga diplomatskoga predstavnika, to joj je bilo znatno olakšano suzbijati akciju još nedovoljno organiziranih Čeha i Slovaka. Pod uplivom ambasadora Monarhije vlada ženevskoga kantona zabrani protu-austrijsko djelovanje. Policija uzme vršiti premetačine u stanovima čeških emigranata i groziti im se izgonom iz Švicarske. Ove grožnje se, naravno, rijetko kada izvršivahu zbog čisto političkih razloga, ipak takav teren gdje se čovjek svakoga časa susreće sa špijunima ne bijaše podesan za centar propagande koja već i po svom tajnom kontaktu sa Mafijom traži sigurnije mjesto. Masaryk zbog toga odluči da svoje sjedište prenese u savezničke države. Dr. Sihrava također prenese svoj list u francuski grad Anmas. Prije nego što se Masaryk krenuo u Francusku dr. Beneš 2 IX. 1915. stiže u Švicarsku te mu prikaže prilike u domovini koja je težila istome cilju kao i njegova propaganda. Dolazak dr. Beneša je za češku zagraničnu akciju značio veliki dobitak, jer on je pored Masaryka najviše doprinio uspjehu češke propagande protiv Monarhije.

Masaryk 5 IX. 1915. otputuje u Paris gdje postade cen-

tar njegove propagandističke akcije koja još uvijek bijaše u početnome stadiju. U Parizu je tamošnja češka kolonija još početkom februara 1915. nastojanjem profesora Ernesta Denisa osnovalo Narodno vijeće čehoslovačkih kolonista, ali početno mu djelovanje uslijed pomanjkanja organizatorne snage nije bilo uvijek u skladu sa Masarykovim planovima. Profesor Denis je pak 1 V. 1915. u Parizu počeo izdavati „La nation tchèque“, reviju naučno-informativnoga karaktera, koja je donosila razne studije iz prošlosti Čeha i Slovaka te prikazivala njihove političke težnje za stvaranjem nezavisne države. Masaryk je dakle našao povoljan teren koji je trebalo dalje obradivati da urodi obilnim plodom u velikom djelu narodnog oslobođenja.

Sa dolaskom Masaryka i dr. Beneša u Pariz je zaista nastao novi duh u češkoj propagandi protiv Monarhije i borbi za priznanje prava državne samostalnosti Čeha i Slovaka. Djelovanje je među čehoslovačkim iseljenicima vršeno u duhu češkog prporoda Dobrovskeg, Kollara, Šafarika, Havličeka, Sladkovskog, Smetane i Libušina proročanstva. Masaryk se preko parizana Štefanika i profesora Denisa upozna sa vodećim političkim ličnostima Francuske sa kojima održavaše stalne veze. Osim toga je priredio niz javnih predavanja te upoznao francuske intelektualce sa svojim programom zagrijavši ih tako za češku narodnu politiku. Njegov autoritet kao naučenjaka i političara je među Francuzima stalno rastao pa se time ujedno i čehoslovačko pitanje u francuskoj javnosti raspravljalo sa zaslužnim razumijevanjem i velikim simpatijama.

Da bi se što efikasnije izvodilo program rada, Masaryk odredi da dr. Beneš ostane u Parizu te sa svojim prijateljima nastavi oslobodilačko djelovanje, a on odputuje u London da za svoju politiku predobije vladu Velike Britanije. U Londonu se sastane sa Setonom Watsonom sa kojim ga je od ranije vezalo iskreno prijateljstvo. Ovdje mu brzo uspije stupiti u prijateljske odnose sa uljecajnim ličnostima Engleske kao što su Sir George Russel, Clerk, Sir Bunsen bivši ambasador u Beču, Lord Bryce, Sir Evans, Morley, E. Maurice pa žurnalistima drom Dillonom, Williamsom i Northeliffeom. U izboru prijatelja, kao što se vidi, bijaše sretne ruke, jer je preko njih u predradnji svoje misije u Londonu zainteresirao čla-

nove engleske vlade za svoj program te upoznao englesku javnost sa političkim ciljevima čehoslovačkoga naroda.

Masaryk je istovremeno po reorganizaciji uprave zagranične akcije započeo agilno djelovanje za koncentraciju snaga čehoslovačkih kolonija. Do prvog demonstrativnog istupa protiv Monarhije dodje 14 XI. 1915. kada je izdan opširan proglas češkog zagraničnog komiteta. Taj su proglas potpisali predstavnici svih čeških kolonija u inozemstvu, a u njemu se traže nacionalna prava Čehoslovaka u slobodnoj i od Monarhije nezavisnoj državi. Rodoljubivi čehoslovački kolonisti su svijesni bili, da propaganda većega stila traži dosta materijalnih žrtava pa su je zato svojim prinosima izdašno podupirali. Primivši tako potrebnu financijsku potporu od kolonija iz Južne Afrike, Kanade i država američke Unije, Masaryk pojača svoju zagraničnu akciju koja za kratko vrijeme urodi vrlo značajnim rezultatima.

Koncentracioni istup čehoslovačkih kolonija bijaše jak moralni oslon Masaryku koji je time od svoga naroda dobio legitimno pravo za nastavak započete borbe. Najvažniji zadatak mu bijaše, kao što je već istaknuto, da savezničke vlade predobije za ideju čehoslovačke nezavisnosti. U tome je pak i pored sve svoje aktivnosti samo postupno uspijevao, jer je prestiž Monarhije kao vojničke velesile već po svojoj tradiciji imao čvrsti korijen u savezničkim državama. Osim toga stanje na bojnim poljima za Saveznike nije bilo tako povoljno da se moglo sigurno računati na posvemošnji poraz Centralnih vlasti. Sve su te okolnosti znatno otežale rad čehoslovačke emigracije. Masaryk zato nije klonuo duhom nego je sa još više odlučnosti nastavio borbu za čast svoga naroda. U tom nastojanju se obrati vladinim krugovima u Francuskoj. Dne 3 II. 1916. bude primljen u audijenciju kod predsjednika vlade Aristida Brianda kome detaljno izloži težnje i ciljeve čehoslovačkog narodnog pokreta. Briand uvidi opravdanost čehoslovačkih aspiracija te prihvati program o razdiobi Monarhije. O toj audijenciji je izdan vladin komunikej u kome se ističe pravi značaj oslobodilačke borbe Čehoslovaka i njihovo pravo na samostalnu državu. To bijaše prvi znatniji politički uspjeh Masarykov kod zapadnih Saveznika koji su pravilno shvatili njegovu akciju i donekle nastojali da ona dovede povoljnim rezultatima.

Čehoslovačko se pitanje prema izloženim faktima sa više razumijevanja tretiralo kod zapadnih Saveznika nego u slavenskoj Rusiji. Masaryk radi toga 26 VII. 1916. odaošale Štefanika u Rusiju da i tamo življe zainteresira vladine krugove za realiziranje samostalnosti čehoslovačkoga naroda. U Rusiji se, kao što znamo, razvio čehoslovački pokret još od početka rata, ali sa relativno slabim rezultatima. Dne 11 III. 1915. je osnovan Savez čehoslovačkih društava u Rusiji, a Bogdan Pavlu je 17 VI. 1915. pokrenuo u Petrogradu list „Čehoslovak“ koji je povremenim izlaženjem vršio propagandu za ujedinjenje Čehoslovaka. Dr. Vondrak iz Kijeva se također mnogo trudio, da oficijelna Rusija prizna Češki savez reprezentantom češkoga naroda. Ali carski režim nije mnogo simpatizirao sa državopravnim aspiracijama Čeha. Uzalud je kongres Čehoslovaka u Kijevu (od 25 IV.—1 V. 1915) odlučio da se od čehoslovačke brigade stvori armada te oslobode zarobljeni Česi, ruska vlada je oklijevala da tu odluku kongresa potvrdi. Vrlo je žalosno što je već Rusija, koja je bila pozvana da po naravi same stvari najviše učini za potlačeno slavenske narode ne samo da nije učinila skoro ništa nego je jedva tolerirala, a po katkada i ometala njihov rad samo da u njihovim nastojanjima ne dodju do snažnijega izražaja.

Misija Štefanikova bijaše, kao što smo napomenuli, da ruske političke krugove i javno mnijenje više zagrije za čehoslovačku tezu te organizira dobrovoljačku armiju. U tu je svrhu bio u audienciji kod cara Nikole II. koji ga je vrlo ljubazno primio, živo se interesirao za češku akciju i odobravao Masarykove političke težnje. Ali Štefanik osim ljubaznosti i laskavih izraza cara Nikole o češkom pitanju nije postigao nikakve značajnije rezultate. Car Nikola II. je 17 IV. prilikom prijema u audijenciju čehoslovačke deputacije izjavio da će nastojati da se ostvari samostalnost Čehoslovačke pod dinastijom Romanova. Štefanik je posjetio i vojne krugove i tražio njihovu naklonost za organizaciju čehoslovačke armije, pa je postigao samo to da su ga svagdje prijazno primili, ali je njegova molba nailazila na nesavladive poteškoće. Po svemu se vidjelo, da carska Rusija nije imala dosta razumijevanja ni volje za oslobodjenje Čeha i Slovaka. Štefanik je pored svih poteškoća vršio korisnu propagandističku djelatnost u Rusiji. Obilazio je čehoslovačke zarobljeničke tabore, organi-

zirao dobrovoljačke jedinice u cilju da ih prenese na zapadno ratište. Njegovim nastojanjem je stvoren tzv. kievski pakt koji su osim njega potpisali zastupnik Dirih i predstavnici američkih delegacija, a koji sadrži program rada čehoslovačke emigracije i oblik buduće njihove državne zajednice.

Dok je Štefanik u Rusiji sa mnogo truda, a malo rezultata vršio svoju časnu zadaću, Masaryk i Beneš su nastavili sistematsku borbu protiv Monarhije u zapadnoj Evropi. Njima uspije postići to da je francuska vlada u načelu pristala na osnutak čehoslovačkih legija te je Štefaniku i generalu Janinu povjerila zadaću, da prevezu Čeha iz Rusije u Francusku. To je značilo isto što i priznanje Čehoslovačke države koje se obzirom na opću ratnu situaciju formalno dogodilo istom sredinom 1918.

Pošto je cilj Čeha i južnih Slavena bio isti, to su oni ponekad zajednički priredili demonstracije protiv Monarhije. Značajan bijaše njihov veliki miting u Londonu 11. VIII. 1916. na obljetnicu navještaja rata Velike Britanije Austro-Ugarskoj. Zboru je predsjedavao vicomte Templeton, a prisustvovali su mu osim jugoslavenskih i čeških političara Saeton Watson, J. A. Seddon i druge ličnosti engleskog javnoga života. Među ostalim govornicima je i Masaryk opširno govorio o potrebi oslobodjenja potlačenih naroda ispod Austro-ugarske monarhije. Na zboru je konačno donešena i engleskoj vladi upućena revolucija u kojoj se traži razdoba Monarhije i konstituiranje slobodnih slavenskih država da se time suzbije njemačko prodiranje prema Suezu i Indiji. Slične demonstracije su češće priredjivane, jer je potrebno bilo to važno pitanje stalno podržavati na dnevnom redu da bi se ono u datom momentu povoljno riješilo. Masaryk je u tome pokazao neslomivu volju i silnu energiju pa time najviše doprinio, da je čehoslovačko pitanje kod zapadnih Saveznika stalno bilo aktuelno.

Poslije londonske manifestacije Masaryk dodje u Pariz gdje definitivno konstituira Češko narodno vijeće koje postade politički centar češke zagrančne propagande. Na čelu vijeća su pored Masaryka kao predsjednika bili poslanik Dirih i Štefanik (premda je ovaj bio u Rusiji, a zatim u Americi) kao potpredsjednici, a dr. Beneš kao generalni tajnik. Djelovanje Češkog narodnog vijeća se protezalo na sve čehoslo-

vačke kolonije i ono se smatralo kao jedini autoritativni predstavnik Čeha i Slovaka u inozemstvu. Oko njega se brzo okupe najistaknutiji češki borci za oslobodjenje svoga naroda pa se tako preko savezničke štampe razvije silna propaganda za rušenje Monarhije i stvaranje nasljednih država. Kakav je silan utjecaj imalo za savezničke vlade vidi se i po tome što je 10. I. 1917. Antanta u odgovoru na Vilsonovo pitanje od 21. XII. 1916. izričito naglasila da je jedan od glavnih uslova sklapanja mira osnutak samostalne čehoslovačke države.

Veliki uspjeh što ga je postigla čehoslovačka emigracija se najsnažnije manifestirala u tome što je Čehoslovačko narodno vijeće 20. III. 1917. proklamirano privremenom vladom sa Masarykom na čelu. Masaryk sam veli u svojoj „Svjetskoj revoluciji“ da je tada postao diktator češke zagranice borbe. Diktator nam se čini suviše jak izraz za filozofa koji bi se trebao zadovoljiti sa časnijim nazivom vođa, kao što je faktično i bio. Ali tu nije važna forma nego efekt što se je koncentriranim silama postigao u cilju narodnog oslobodjenja. U tome je pak Masaryk imao najtežu ulogu. Privremena vlada je imala uporište u gotovo svim čehoslovačkim kolonijama pa joj je kao izrazu njihovih nastojanja rastao autoritet kod savezničkih vlada. Ono, doduše, još nije bila međunarodno priznata, ali je svojim djelovanjem stalno krčila put tome priznanju i svom političkom cilju.

Pravu legitimaciju privremenoj vladi je dala Majska deklaracija Češkog saveza u bečkom carevinskom vijeću koja je na najkompetentnijem forumu potvrdila, da Česi u Monarhiji isto tako teže za samostalnom državom kao i zagranica borba čehoslovačke emigracije. Čehoslovački narod zaista nije mogao pružiti Saveznicima konviktivnijega dokaza o jednodušnosti svojih nacionalnih aspiracija nego što je to učinio zagranicom vladom i nutarnjom borbom za svoje oslobodjenje. Taj maksimum snage i nacionalne svijesti je urodio konačnim organiziranjem čehoslovačkih legija koje su se novembra 1917. svečano predstavile u Amiensu, a zatim stupile u borbu protiv Nijemaca. Prirodna posljedica tolikog uspjeha bijaše ta da su zapadni Saveznici priznali Čehoslovačku kao zaračenu stranku sa Centralnim vlastima.

Masaryk za to vrijeme kod zapadnih Saveznika nije mogao više postići nego što je postigao. Saveznici su čehoslo-

vačko pitanje uzeli, takoreći, u svoj politički program, i da su pobjedili Centralne vlasti, nezavisnost Čehoslovaka bi već tada bila osigurana. Pošto je tako na Zapadu sretno izvršio svoju nacionalno-političku misiju, Masaryk sredinom 1917. pođe na Istok, da u revolucionarnoj Rusiji postigne sve ono što je bilo potrebno za konačan uspjeh svoje oslobodilačke borbe. Privremena vlada Miljukova je pokazala dosta razumijevanja za potlačene Slavene, ali zbog nesredjenih prilika u Rusiji nije u tom pogledu učinila sve ono što se od nje s pravom očekivalo pa je stoga ličnost Masarykova u Rusiji bila vrlo potrebna. Za kratko vrijeme se, na žalost, ispostavilo da je Rusija izgubljena ne samo za ostale Slozene već i za same Ruse; krajnja ljevica je sve više izbijala na površinu tražeći za sebe vlast i diktaturu pa prema tome ni Masarykova misija nije mogla postići željene rezultate.

U Rusiji je i poslije pada carskoga režima čehoslovački pokret dosta slabo napredovao. Na Kievskom kongresu 12. V. 1917. osnovana je podružnica Češkog narodnog vijeća za Rusiju, ali je njeno djelovanje nailazilo na dosta poteškoća zbog presporog demokratiziranja ruske javne uprave, a još više zbog toga što se novi režim nije osjećao posvema sigurnim od proturevolucionarnih pokreta pa mu je najviše stalo do toga da što bolje učvrsti svoju vlast. Ipak je privremena vlada Miljukova još 6. IV. 1917. potvrdila pravila o organizaciji čehoslovačke vojske. General Duhonjin 26. VI. izda naredbu, da se čehoslovačka brigada poveća na četiri pukovnije. Broj legionara je otada stalno rastao tako da je formiran a 9. X. 1917. odobren prvi čehoslovački korpus. Na čelu korpusa je postavljen ruski general Šekorov koji je dotada radio kao obični radnik u Kijevu. Viši oficiri u českim odredima su bili Rusi pa je prema tome i vojska na rusku bila ustrojena. Inače je ona sačinjavala dio francuske vojske pa se radilo na tome da se ona prenese na zapadno ratište, jer se znalo, da njen boravak u Rusiji ne bi bio ni od kakve faktične koristi.

Masaryk brzo uvidi, da mu prilike u Rusiji neće dopustiti da za čehoslovačku stvar postigne efektivne rezultate. Rusija je zbog sve veće desorganizacije i ljevičarskih istupa nesuzdrživo srljala u propast. *Lux ex Oriente* za Slavene pomračila je im ubije i posljednju nadu. Osobito su izgledi bili

beznadni kada je Rusija oficijelno izjavila da je voljna stupiti u mirovne pregovore sa Centralnim vlastima. Masaryk tada pomoću svog ličnog sekretara Jaroslava Papouška učini sve da preko čehoslovačkih organizacija sakupi što veći broj dobrovoljačke vojske pa da je priveze u Francusku. Ruski generalštab je odobrio taj njegov plan te se nastojalo da se on što prije izvrši. Masaryk je u tome pothvatu djelimično uspio, što je obzirom na prilike u kojima se tada Rusija nalazila također veliko djelo.

Po svemu što smo dosada govorili treba konačno priznati, da samo čovjek žarka rodoljublja, političke zrelosti, velika znanja i silne energije može za svoj narod učiniti ono što je Masaryk učinio. Svagdje je znao naći gorljivih prijatelja svoje političke teze; svagdje je pribavio čast čehoslovačkom imenu te učinio da se cijeli kulturni svijet zauzeo za njegovu sudbinu. On je glavni tvorac nezavisnosti Čehoslovačke pa ćemo o daljnjem njegovu radu kasnije još govoriti.

GLAVA XVI.

Druga Brusilova ofenziva. Vojnička revolucija na ruskoj fronti. Nastavak vanjske i unutrašnje borbe za raskomadanje Monarhije.

Sa padom carizma revolucija u Rusiji nije bila dokončana nego je sve više zatalasala ljevičarske elemente i postupno dezorganizirala čitavu državnu administraciju. Privremena vlada kneza Lvova u kojoj je bilo zastupano pet socijalističkih ministara nije bila u stanju da stiša raspaljene duhove koji su forsiranim klasnim problemima krčili put stvaranju proleterne diktature. Nije više bilo sile da ustavi val ekstremista koji su efikasnim širenjem Marxovih ideja nastojali da pograbe vlast u svoje ruke. Po dolasku Lenjinovu u Rusiju krajnja ljevica socijalističke stranke se izdvoji te naglo počne osvajati teren od minimalista i raspaljivati mase za realiziranje svojih destruktivnih ciljeva.

Kerenski je uvidio propast u koju srlja Rusija pa je svim silama nastojao da vojsku sačuva od demoraliziranja i da je u slučaju potrebe iskoristi u svoje svrhe. U tom pothvatu mu vjerni pomagač bijaše general Brusilov. Postavši glavnim zapovjednikom ruske vojske, Brusilov je na policaj Kerenskog koji bijaše nepokolebiv pristaša Antante, namjeravao pokrenuti veliku ofenzivu protiv Centralnih vlasti. Njemu zaista podje za rukom uzdržati u revolucijom već nešto zaraženoj vojsci disciplinu te izvršiti potrebne mjere za skoru ofenzivu koja je imala konačno skršiti otpor neprijatelja.

Situacija je međutim postajala sve kritičnija. Kerenski je smatrao da samo jaka ruka može spasiti Rusiju od katastrofe. Stoga 15. VI. prigrabi vlast i postade diktator Rusije. Prva mu zadaća bijaše, da reorganizira vojsku i potuče neprijatelje te pospješi dolazak na vlast socialističke u centralnoj Evropi, a

u nutarnjosti suzbije boljševičke valove koji su izbijali u sve jačim razmjerima. Time je držao, da će trajno učvrstiti svoju poziciju u preporodjenoj Rusiji. General Brusilov je u svemu odobravao plan socialističkoga diktatora te izradio osnovu za veliku ofenzivu koja se već iza nekoliko sedmica imala započeti na cijeloj fronti.

U to doba je položaj Monarhije na ruskoj fronti bio dosta nepovoljan. Znatno dio vojne snage nadvojvode Josipa i generala Mackensena bijaše prebačen na talijansko i zapadno ralište. Kako se očekivalo, da će general Brusilov preduzeti ofenzivu u velikome stilu, to je valjalo koncentrirati nove snage da se zadrži navalna Rusa. Ali to je samo djelomično učinjeno, jer je ugrožena njemačka vojska na zapadu trebala svu svoju snagu da parira američkim armijama pojačanu silu Saveznika, a Monarhiju je opet držala vezanu talijanska fronta. Ipak su obzirom na težinu situacije većinom od rezerve brzo kombinirane nove pješadijske formacije te upućene da odole navalni dobro oboružanih i brojno daleko nadmoćnijih ruskih armija.

Generalu Brusilovu uspije podići duh revolucionarne vojske koja je sa velikim oduševljenjem čekala da stupi u borbu. Cilj mu bijaše, da prvo sa sporednim navalama veže njemačke armije na sjeveru pa zatim prema Lavovu zadade odlučan udarac Monarhijinoj vojski. Već 26. VI. su iza žestoke artiljerijske paljbe započele ruske navale kod Rige, Smorgona i jezera Napca protiv utvrđenih njemačkih pozicija. Ruska vojska se pokazala borbenija nego za vrijeme carskoga režima pa se očekivalo da će ona za kratko vrijeme likvidirati cijelu istočnu frontu Centralnih vlasti. Nakon postignutih lokalnih rezultata, uslijedio je na južnoj fronti glavni napad protiv Monarhije.

Opću navalu Rusa su, prema planu generala Brusilova, vršile tri velike vojske. Na sjeveru je operirala vojska generala Gutora, u centru vojska generala Bjekovića, a južno od Dnjepra pak vojska generala Kornilova. Njihov zajednički cilj bijaše sa tri strane potisnuti Monarkijinu vojsku i skršiti joj otpornu snagu pa zatim dovesti u krizu i njemački dio sjeverne fronte.

Dne 1 jula vojska generala Gutora sjeverno od Dnjepra strašnom artiljerijskom vatrom obaspe i rezori pozicije Monarhijine pozicije. Tada stupi u akciju pješadija koja brzo

prodre i pregazi prvu obrambenu liniju Brody—Lavov. Jaz prodora se širio kao poplava i prava panika zavlada u rasuloj austrijskoj vojski. Isto je tako neuzdrživim naletom probijena fronta od Stripe prema južnome toku Zlota-Lipe. Glavni je udarac zadan vojski generala Böhm-Ermollia pod čiju komandu su spadale vojne skupine generala Terlyanskya zapovjednika druge i generala Pflancer-Baltina zapovjednika sedme armije te njemačka armija generala Rothmera. Gubici Centralnih vlasti u ljudskom i ratnome materijalu bijahu ogromni. Rusi su već prvoga dana prodrli u dubinu od pet kilometara i nastavili ogorčenu borbu potiskivajući protivnika u sve veću dubinu probijene fronte.

Centar vojske generala Bjekovića 4. VII. počne odlučan napad na sektoru kod Norajovke i potisne neprijatelja zadavši mu ogromne gubitke. Sve to bijaše samo uvod u glavnu navalu koju je imala izvršiti vojska generala Kornilova. Od Stanislavova sjeverno i južno koncentrirana ruska artiljerija je otvorila katastrofalnu paljbu na pozicije neprijatelja koje su lučom granata bile posvema razorene. Dne 6. VII. na desnom krilu počne generalna navalna pješadije koja u širini od četrdeset kilometara probije frontu te brzim tempom stade progoniti neprijatelja. Rusi osvoje poziciju za pozicijom, prijedju rijeke Bistricu, Lukvu i Lomnicu te osvoje grad Kalus.

U isto vrijeme i lijevo krilo vojske generala Kornilova stupi u napad da preko Doline zaokruži neprijatelja. Položaj vojske Centralnih vlasti postade vrlo kriličan; katastrofa je prijetila cijeloj južnoj fronti o kojoj je ovisila i sudbina sjeverne. Rusi, koji su neprestanim napredovanjem prodrli u dubinu do 50 km. ogromnim lukom zahvate armije Centralnih vlasti. Položaj Monarhijine vojske bijaše utoliko teži što je iz nje mnogo sjevernih i južnih Slavena pod utjecajem domaćih političkih prilika prebjeglo Rusima. Pritisak neprijatelja koji joj je zadao strahovite gubitke i popuštanje nutarnje fronte bi je dovele do rasula da je iz te situacije nije spasilo stišanje prvoga zamaha Brusilove ofenzive. Ali s tim stišanjem se završila posljednja vojnička slava Rusije i započela njena tragedija. Da su Rusi ustrajali u navalama samo još nekoliko dana, možda bi Centralne vlasti pod njihovim pritiskom uskoro morale kapitulirati na svim frontama, ali sudbina je htjela da se u posljednji čas otme pobjeda iz ruku Rusa i da ogromna

Rusija bude plijen gramzljivih Nijemaca i krvava pozornica najveće revolucije što ju je ikada zabilježila historija ljudskoga roda.

Dogadjaji u Rusiji naidju na snažan odjek medju vojnicima na fronti. Revolucija je oslobodila iz okova ruskoga seljake, ali je upropastila rusku vojsku. Isprva je uspjelo u njoj uzdržati disciplinu, možda zato što se još pozitivno nije znalo kako će se konačno svršiti revolucije, ali čim je izvojevana građanska sloboda, disciplina u vojski je popuštala. Ideja o demokraciji, slobodi i jednakosti bijaše snažnija od discipline. Pored toga sve intenzivnija propaganda antimilitarističkih sovjeta naidje na vrlo povoljan teren medju vojnicima. Njihova lozinka da Rusija nema nikakvog interesa da produži rat poplavilo je i demoralizirala čitavu vojsku. Ništa nije moglo snažnije djelovati na vojnike koji su svakog časa izloženi bili smrti nego riječi: „Obustavite vojevanje i podjite svojim kućama.“ Nastade sveopća dezorganizacija. Vojnici većinom otkazu poslušnost svojim pretpostavljenima i umjesto borbe počnu disputirati o raznim političkim problemima obnovljene Rusije. Zbog političkih i drugih razloga medju vojnicima dodje do sukoba i krvavih obračunavanja. Nije više bilo autoriteta da uspostavi red i disciplinu duhom oslobodjenja fanaliziranih vojnika. Sve je bilo u raspadanju te stoline hiljada ruskih vojnika sa oružjem napuste frontu i podju prema unutrašnjosti države gdje su besnile strahote građanskoga rata.

Najdulje se držala vojska generala Ščerbaševa koja se zajedno sa Rumunjima borila protiv kombiniranih sila generala Mackensena i nadvojvode Josipa. Združeni Rusi i Rumuni uspiju politisnuti vojsku Centralnih vlasti i zadati joj osjetan poraz. Ali je njihova pobjeda uslijed pobune i raspadanja ruskih armija ostale bez ikakvog efekta. Buntovnička propaganda sovjeta je konačno zahvatila i taj dio ruske vojske, tako da Rusija nije više pretstavljala vojnu snagu koja bi mogla održati frontu prema Centralnim vlastima.

Čim su se pokazali prvi simptomi dezorganizacije ruskih armada, Centralne vlasti su na ruskome ratištu odmah prešle u protunavalu da tako dovedu u još veću zabunu za borbu sve manje sposobnu rusku vojsku. Austro-ugarska vojska pod artiljerijskom zaštitom 16. VII. prijedje u protunavalu i lako joj podje za rukom politisnuti sovjetskim idejama opojenu vojsku

generala Kornilova. Ruski borbeni duh je klonuo na fronti da se što više raspali u građanskome ratu. Rasuta vojska generala Kornilova se u najvećem neredu povlačila da za kratko vrijeme izgubi sve što je pred nekoliko dana slavodobitno junački osvojila. Dne 19. VII. je Leopold bavarski knez pokrenuo i njemačku protunavalu na liniji Zborov—Tarnopol te već prvoga dana bacio Ruze u dubinu od 20 km. Pored svega razornoga utjecaja što su ga vršili sovjeti u cilju da predobiju za sebe što jače narodne mase, u ruskoj vojski je bilo formacija koje su se časno borile da sačuvaju ugled ruskoga oružja, ali su bile preslabe da promijene ratnu situaciju te sačuvaju rezultate ranijih pobjeda. Morale su se stalno povlačiti. Dne 25. VII. trupe Centralnih vlasti osvoje Tarnopol, to najvažnije rusko uporište na galičkoj fronti, a vojska generala Kövessa 2. VIII. zauzme Černovice. Otada je borba na ruskoj fronti postupno slabila dok napokon nije posvema zamukla u jeku građanskoga rata i krvoproliću na celom teritoriju revolucionarne Rusije.

Monarhija je i ovaj put sretno otklonila opasnost što joj je prijetila od Rusije, ali time još nije bila spašena, jer joj je pored ostalih neprijatelja sve zaoštrenije narodnosno pitanje zadavalo neuklonivu pogibao. Kampanja Čeha i južnih Slavena u inozemstvu joj sve više potkopavala temelje pod kojima se imala razoriti drevna kula njene svjetske vevlasti. Glavnu akciju su zajedno sa Srbijom još uvijek vodili južni Slaveni. Nakon Krfske deklaracije, saveznička diplomacija je ozbiljnije shvatila težnje južnih Slavena za njihovo ujedinjenje. Istina, da su savezničke vlade o Krfskom paktu iscrpno obavijestila samo njihova poslanstva na Krfu, dok srpska vlada u tom pravcu, na žalost, nije ništa učinila. Dr Ante Trumbić je predložio Nikoli Pašiću da se preduzmu potrebni koraci za diplomatsko priznanje „Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“. U tu svrhu je izradio notu koja se imala uputiti Saveznicima i zatraži priznanje Krfskoga pakta kao baze jugoslavenske države. Nikola Pašić na taj predlog odgovori da sada još nije oportuno da se to čini, ali da će srpska vlada u povoljnom momentu učiniti sve da se Krfski pakt prihvati kao jedan od ratnih ciljeva Saveznika. Medjutim srpska vlada to nikada nije učinila. Ova taktična pogreška diplomacije Nikola Pašića je mnogo škodila našoj nacionalnoj stvari

u inozemstvu. Pašić se više puta bojažljivo držao prema Saveznicima suzdržavajući se, da im dolazi sa raznim zahtjevima. Srbija se junački borila pa je zaista mizerno bilo smjelo ne istaći ciljeve njene borbe. Od Saveznika se, uostalom, nebi tražila milost nego pravda. Naš zahtjev bi se uglavnom poklapalo sa ratnim ciljevima Antante, jer bi joj davao moralni oslon u borbi sa Centralnim vlastima pa je uslijed toga Pašićev propust ne samo pogrešan već i za svaku osudu. Kad je osamljena češka emigracija uspjela postići da Saveznici oficijelno priznaju njene aspiracije, onda bi to Srbija kao Saveznica mnogo lakše postigla. Antanta opet taj legitiman zahtjev ne bi mogla odbiti, jer bi time dezavuirala po njoj postavljeni nacionalni princip kao jedan od uslova mira i tako dala neprijatelju moćno oružje protiv kojega bi joj u borbi nedostajalo moralne snage. Bilo da sa koje strane posmatramo tu pogrješku, ona je mnogo škodila našoj vanjskoj akciji, pa i sama Krfska deklaracija je zbog nje izgubila onaj efekt za koji je po svome sastavu u glavnom bila i određena.

Formalna diplomatska pogrješka je, dakle, učinjena, ali zato ideja o stvaranju zajedničke države u našem narodu nije slabila nego se stalno jačala i preko svojih predstavnika sve odlučnije manifestirala. Dotada su Jugoslavenski odbor i srpska vlada zastupali misao ujedinjenja, ali poslije Krfske deklaracije su i predstavnici Crne Gore u inozemstvu koje su u Crnogorski odbor organizirali u Parizu Andrija Radović bivši predsjednik vlade, Janko Spasojević bivši ministar pravde i Danilo Gatalo bivši ministar vojni uvidjeli potrebu da i Crna Gora u velikom djelu ujedinjenja izvrši svoju dužnu historijsku misiju te poslani sastavni dio jugoslovenske države. Na svojoj sjednici 11. VIII. 1917. Crnogorski odbor je donio odluku u kojoj se kaže... „da Crna Gora ovim ratom završuje svoju ulogu kao zasebna srpska država i da joj, kao takvoj... predstoji samo ulazak u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca“. Dalje se veli: „Potpuno solidaran sa Krfskom deklaracijom, a uvjeren da izražava želje srpskoga naroda u Crnoj Gori, Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje produžit će rad na ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca“. Time je na cijelom etnografskom području našega naroda razvijena borba za oslobodjenje, a dobrovoljačke legije su na solun-

skoj fronti prolijevanjem krvi potvrđivale odluke naših narodnih predstavnika kako u Monarhiji tako i u inozemstvu.

U nutarnjosti Monarhije se tada neprestano razvijao revolucionarni pokret među Česima i južnim Slavenima. Majska deklaracija im je pružala moralnu snagu za borbu koja je pod plaštem legalnih aspiracija narodnih prava vodila konačnom otcjepljenju od Monarhije. Za Deklaraciju se kod južnih Slavena osobito zauzeo katolički kler na čelu sa drom Antom Bauerom nadbiskupom zagrebačkim i Antunom Mahničem krčkim biskupom koji je odlučno utjecao na razne vjerske i nacionalne organizacije te su i one prihvatile njenu ideologiju. Na jednoj su se liniji našle crkvene i političke općine koje su predstavljale snagu čitavoga naroda. Politički program Hrvata u svim granama javnoga života bijaše koncentriran u stvaranju narodnog ujedinjenja. Stjepan Radić je u velikom govoru što ga je održao 4. VIII. 1917. u hrvatskom saboru tražio potpuno samostalnu Hrvatsku, zatvaranje mađjarskih škola u Hrvatskoj, odstranjenje mađjarskih činovnika iz Hrvatske te pripojenje Bačke i Baranje jugoslavenskoj državi. To bijaše prvi napad na integritet mađjarske države nad kojom su se počeli viti crni oblaci. Poslije pada vlade grofa Tisze (23. X. 1917.) u Mađjarskoj nije bila politika jake ruke, a osim toga narodnosni pokret u Austriji učini mađjarsku vladu nemoćnom, da istupi protiv nacionalnih tendencija južnih Slavena. Mađjari su osjećali svoju vojničku slabost pa se nisu usudili izazvati revoluciju Slavena koji bi sa vanjskim neprijateljima pokopali njihovu državu. Slaveni su opet poznavajući slabost svojih tlačitelja smjelo istupali i tražili svoja legitimna narodna prava. Značajna je u tom pogledu i adresa hrvatskog sabora, predana 17. IX. 1917. Karlu I. u kojoj se kaže: „Etnički jedan, jedan po krvi i jeziku, po demokratskoj podlogi, i demokratskim težnjama svoga bića, gojio je naš cjelokupni narod bez obzira na vjerske i imenske razlike u svojoj duši vruću želju za ujedinjenjem... Sama adresa je blago i laskavo stilizirana, jer je upućena vladaru kojemu je izražena vjernost da se na taj način olakša potkapanje temelja dvostruke Monarhije. Premda je u Hrvatskoj držanje vladine hrvatsko-srpske koalicije prema Starčevićевой strani prava još uvijek izgledalo paradoksalno, ono je iz tektičnih razloga bilo opravdano, jer oboje su težile is-

tome cilju. Hrvatski su političari bili u vezi sa emigracijom, ali se nisu u svemu slagali sa njenim stanovištem o unutrašnjem uređenju buduće države. Oni su smatrali da Hrvatska i nakon ujedinjenja treba da sačuva svoju historijsku individualnost i da se stapanje u jednu državu realizira prirodnom evolucijom, dok je emigracija formu države okarakterizirala u Krfskoj deklaraciji. Ali te divergencije nisu bile takve naravi da bi pravile zapreke u rušenju Monarhije. Hrvatskoj je u svakom pogledu dosta bilo zajednice za Mađarima i Nijemcima te se hitno spremala da prekine sa njima sve državopravne odnose i bude slobodna na svom etnografskom teritoriju.

U Sloveniji takodjer u svim narodnim slojevima bijaše veliki odziv za Mejsku deklaraciju. Dr Antun Korošec je već i kao svećenik privukao sebi katoličke vjernike i rodoljube kojima je na srcu ležala ljepša budućnost svoga naroda. U tome se složiše sve glavnije stranke jednodušno tražeći ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba. Dne 15. IX. 1917. u Ljubljani javno istupi za Deklaraciju i ljubljanski knez-biskup dr Anton B. Jeglič sa svojim klerom pa slavenska ljudska stranka i Slavenska katolička delav. demokracija. Pozicija Jugoslavenkog kluba u carevinskome vijeću time bijaše znatno ojačana pa je tako sa još više odlučnosti nastavio veliko djelo narodnog ujedinjenja.

Borbeni Česi koji su još uvijek predvodili cijelu tu akciju protiv Monarhije sa neobičnim poletom su nastavili rad na izgradnji svoje samostalne države. Njihov energičan istup na političkom polju tako zatrala narodne slojeve, da je Češke, takoreći, samo formalno spadala u okvir Austrije, a faktično je sve više poprimala karakter potpuno nezavisne države. Češki zastapnici još odlaze u carevinsko vijeće ne da u njemu saradjuju nego da pred cijelim svetom manifestiraju slabost Monarhije i sve glasnije ističu realiziranje njihovih na etnografskoj bazi dokazanih nacionalnih ideala. Atmosfera u takvim prilikama za vladu Clam Martiniza koju više nisu podupirali ni socijalni demokrati bijaše neodrživa te ju 23. VI. 1917. dovede do pada. Novu je vladu sutradan obrazovao dr Ernest Seidler, ali ni on nije bio u stanju da stiša raspaljene narodnosne strasti. Mladočeska stranka, narodni socijalisti i Strauskyjeva skupina su 26. IX. otvoreno tražili samostalnu češku

državu. Nešto kasnije (21. X) mladočesi zahtevaju oцепljenje od Mađarske slovačkih županija. Dvostrukoj se Monarhiji otada sa sjevera i juga sve opasnije približavala golema katastrofa da je skući u etnografske granice njemačkog i mađarskog naroda.

U političkoj borbi za samoodredjenje naroda su se Poljaci držali dosta rezervirano. Mi smo već naveli ranije razloge njihovoga držanja, ali su ti razlozi poslije ruske revolucije postali nerazumljivi. Poljaci su držali da ostvarenje njihove države ne ovisi samo o propasti Monarhije. Suponirali su i to da će ih otrgnuti od Monarhije Njemačka i skućiti pod svoju vlast. To njihovo stanovište odaje malodušnost koja se u tako sudbonosnim momentima ničim ne može opravdati. I medju Hrvatima, a donekle i medju Srbima je bilo ljudi koji se nisu zagrijavali za zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Dr Josip Stadler nadbiskup vrhobosanski i njegovi drugovi su sa skepsom primili ideju o takvoj zajednici. Oni su 17. XI. 1917. na temelju hrvatskog državnoga prva u okviru Monarhije mimoilazeći Srbe i Slovence tražili veliku hrvatsku državu. Protiv toga nastojanja su se digli Hrvati Bosne i Hercegovine te 26. XI. 1917. donijeli deklaraciju u kojoj izjavljuju da nepokolebivo stoji na stanovištu Majske deklaracije. Inače je ogromna većina srpskog i hrvatskog naroda prihvatila Deklaraciju u kojoj je vidila spas kako Srba, tako Hrvata i Slovenaca.

Političko-nacionalna borba Slavena u Monarhiji našde na povoljan odjek u inozemstvu, osobito u državama Saveznika. Svagdje se naglašavalo, da su težnje potlačenih naroda opravdane. Balfour engleski minister inostranih posela je izjavio da treba priznati samoodredjenje naroda u Monarhiji, a a to je drugim riječima značilo propast Monarhije.

GLAVA XVII.

Jedanaesta i dvanaesta bitka na Soči. Prodor talijanske fronte. Američka Unija objavljuje rat Monarhiji.

Prije nego što je Monarhija sa ruskoga ratišta prebačenim armijama pojačala svoju frontu na Soči, general Cadorna je izradio plan za jedanaestu ofenzivu koja bi prema projektu njene operacije Monarhiji imala zadati odlučan poraz. I Antanta je mnogo nade polagala u sretan ishod ove velike ofenzive za koju je stiglo američko, francusko i englesko teško topništvo koje je zajedno sa talijanskim iznosilo 6800 topova i 2000 bacača mina. Cadorna je duž fronte postavio pedesetičetiri divizije što se s pravom smatralo takvom snagom koja će lako pregaziti mnogo slabije opremljenih trideset austro-ugarskih divizija. Početak ofenzive bijaše odredjen u isto vrijeme kada su Englezi u Flandriji poduzeli u velikom stilu drugu svoju ofenzivu tako da tamo vezane njemačke armije nisu mogli pružiti pomoć ugroženoj fronti svoje saveznice.

Dne 14. avgusta 1917. je na širini od 70. km. razornom topničkom vatrom počela jedanaesta bitka na Soči. Talijanske granate su tako obasule pozicije austrougarske vojske da je general Borojević već prvoga dana razornog bombardiranja izdao zapovijed, da se vojska pokretnom obranom povuče u drugu obrambenu liniju. I samo povlačenje pod neizdrživom tučom artiljerijske vatre bijaše spojeno sa ogromnim gubicima u ljudstvu i ratnom materijalu. Iza četridnevne užasne topničke paljbe, druga talijanska vojska na sjevernoj fronti 18. VIII. otpočne žestoku navalu protiv glavnih obrambenih pozicija austrougarske vojske oko Monte Marco, Monte San Gabriele, Monte Santo, visoravnj Jelenik, pa Vrha i neobično utvr-

djenoga Kruna. Njena svrha bijaše, da prema Ternevi izvrši prodor fronte i slomi otpor Monarhijine vojske.

U isto vrijeme je na južnom dijelu fronte treća talijanska armija operirala protiv utvrda kod Hermandane, Stare Lovke i Kostanjevice sa ciljem da preko južnoga Krasa prema Comenu probije austrougarsku frontu i zauzme Trst.

Talijani su preko razorenih položaja prve obrambene linije austrougarske vojske lako prodirali te sa teritorijalnim dobitkom postigli znatne početne rezultate. Glavni udarac njihov bijaše pod vodstvom samoga Cadorne koncentriran sjeveroistočno od Gorice protiv utvrde Mont San Gabriele gdje im uspije osvojiti dominantan položaj i ugroziti taj dio Monarhijine fronte. Ali uskoro naidju na žesloki otpor i njihovi napadi na drugu obrambenu liniju su bačeni uz velike gubitke. Pored svega toga slijedio je ogorčeni napad za napadom. Od 25. VIII. pa do 4. IX. vodile su se strašne i neprekidne borbe koje Talijanima ni pored sve nadmoći u ljudstvu i tehničkoj opremi nisu donijele očekivanu odluku. U obrani se naročito istakose jugoslavenske vojne jedinice koje su i ovaj puta ne za Monarhiju nego za očuvanje svojih krajeva od uzurpacije Italije bili neprobojan bedem o koji su se krvavo razbijali svi nasrtaji talijanskih divizija.

General Cadorna je, međjutim, po svaku cijenu htio izforsirati prodor fronte pa je bacio u borbu svježe vojne snage da sve jačim nastupom iznemogne protivnika te poluči žudjenu svrhu. Do 20. IX. je trajala divlja borba kada je iznemoglost uslijedila na obje strane. Talijani su klonuli od dugotrajnih i bezuspješnih navala, a Monarhija je opet izdala svu svoju obrambenu snagu. Da je Cadorna sa novim rezervama produžio borbu, možda bi bio postigao svoj cilj. Ovakom mu je pak propala čitava armija, a situacija je na ratištu pored veoma oslabljene Monarhijine vojske uglavnom ostala nepromijenjena.

Poslije završetka ove strahovite bitke, dižalo se, da na talijanskoj fronti uskoro neće doći do većih vojnih operacija. Talijani svoj pothvat platiše ogromnim žrtvama što im bar za izvjesno vrijeme oduze volju za preduzimanje nove ofenzive, a Monarhijina vojska uslijed velikih gubitaka bijaše u još težem položaju. General Borojević i nadvojvoda Eugen su javili vrhovnoj komandi da sudeći po aktuelnom položaju

vojske, otklanjaju od sebe svaku odgovornost za sretan ishod talijanske ofenzive. Frontu na Soči je trebalo pojačati novim rezervama da bude u stanju odoljeti odlučnoj navali Talijana.

U to doba su se događaji u Rusiji još više razvijali u korist Monarhije te joj omogućili da se gotovo svom silom obori na Italiju. Kad je Lenjin u oktoberskoj revoluciji srušio koalicionu vladu Kerenskoga, Rusija za Centralne vlasti više nije predstavljala nikakvu opasnost. Antimilitarist Lenjin došavši na vlast izjavi da vojnički poraz Rusije ne pogadja ruske proletarce koji jedino žele da žive u miru. Istočna fronta o tada za Centralne vlasti, takoreći, više nije ni postojala pa su prema tome lako mogle ondašnju svoju snagu upotrebili na drugim ratištima. Protiv eventualnog napada sovjeta su se oslanjale samo na neznatne vojne jedinice koje će se kasnije prema potrebi okupirati važnija mjesta revolucionarne Rusije.

Monarhiji se time pružila mogućnost, kao što smo spomenuli, da zajedno sa Njemačkom napne posljednju svoju snagu te obori Italiju, a zatim i zapadne vlasti, pa iznudi za sebe povoljan mir. Odmah je započelo grupiranje armija na talijanskoj fronti. Njemačka vrhovna komanda prihvati ideju ofenzive protiv Italije. U tu svrhu pošalje u pomoć Monarhiji četrnaestu njemačku armiju pod zapovjedništvom generala Otona von Belowa.

Prema planu ofenzive, udružena vojska Centralnih vlasti je imala izvršiti prodor talijanske fronte na liniji Udine—Cividale, a zatim stupiti u akciju vojska generala Borojevića na južnoj Soči te zahvatiti centar talijanske vojske. U isto vrijeme se shodnim manevrom imala staviti u gibanje čitava talijanska fronta da se potom glavnim udarcem u prvom nastupu baci neprijatelj do Tagliamenta, a u daljim operacijama potisne u mletačku i lombardsku ravnicu.

Dne 24 oktobra ujutro u 5 sati je armija generala Belowa i vojna skupina generala Krausa otvorila žestoku artiljerijsku paljbu na talijanske pozicije. Iza toga je slijedio napad otrovnim plinovima te navale maskirane pješadije. Nakon ogorčene borbe centar talijanske vojske generala Capella bude potisnut, a savezničke trupe u tri kolone prodru talijansku frontu. General Capello pokuša da protunavalama spasi ugroženu situaciju, ali mu to ne podje za rukom. Jaz prodora se širio, a saveznici su sve dublje prodirali te osvajali

talijanske utvrđene pozicije. Sutradan 25. XI. su pale talijanske utvrde Canin, Kolovrat, Skutnik i Globocak, a dva dana kasnije zauzet je i grad Cividale. Tada uslijedi frontalna navala na južnoj Soči i pad Gorice. Talijanska vojska se počne brzo povlačiti da bi tako izbjegla zaokruživanju neprijatelja sa juga. Njene su zalaznice često prelazile u žestoke protunavale da zadrže prodiranje savezničkih armija i u tome djelomično uspjele. Ali kada je 28. IX. deseta austrijska vojska pod zapovjedništvom Conrada Hötendorfa iz Koruške stupila u akciju, sa svih strana ugroženi položaj Talijana postade neizdrživ. Dospjevši među dvije vatre, skoro cijela vojska princa od Aoste 30. i 31. IX. morade kapitulirati, a Talijani se uz velike gubitke povukoše na liniju Palmanova—Sedegliano—Tagliamento.

Brzina kojom je saveznička vojska prodirala nije dala Talijanima na rijeci Tagliamentu da izgrade jake pozicije u kojima bi ustavili njeno napredovanje. Saveznicima je, dakle, bio otvoren put u mletačku i lombardsku ravnicu, a to za Talijane bijaše opasnost čije posljedice se još nisu dale predvidjeti. Nalazeći se u tako kritičnom položaju, Italija zatraži pomoć od Saveznika. Obzirom na zajedničke interese Saveznici nisu mogli žrtvovati Italiju, čija sudbina bi znatno utjecala i na zapadno ratište nego su joj za kratko vrijeme poslali šest francusko-engleskih, a nekoliko dana kasnije još pet engleskih divizija. One su zajedno sa talijanskom rezervom za četrnaest dana izgradili obrambenu liniju na Piavi gdje su namjeravale ustaviti ofenzivu Centralnih vlasti.

Dok se talijanske trupe u rasulu povlačiše, vojska generala Conrada Hötendorfa 5. XI. provali iz Tirola da između Piave i Brente potisne Talijane prema Trevisu i Vicenzi do Jadranskoga mora te južnoj njihovoj vojsci prijesече uzmak i time završi katastrofu cijelokupne talijanske vojne snage. Cadorna uvidi pogibao što mu prijeli te pruži neprobojan otpor Conradovoj armiji, i da skraći frontu, odredi brzo povlačenje istočne vojske prema rijeci Piavi. Povlačenje bijaše vršeno uz ogromne gubitke što tako uzruja talijansku javnost da je pod njenim pritiskom 9. XI. Cadorna svrgnut sa položaja glavnog zapovjednika, a na njegovo mjesto postavljen general Diaz. Ali novi zapovjednik već nije mogao u korist Talijana promijeniti ratnu situaciju koja je bila u završenoj fazi.

Austro-njemačke armije bez većih borbi dopru do Piave gdje bijaše ustavljena njihova ofenziva. Pored teritorijalnog dobitka, Centralne vlasti ni ovaj puta nisu postigle odlučnu pobjedu; to bijaše posljednji vojnički uspjeh iscrpljene Monarhije. Italija je, doduše, pretrpila težak poraz, ali nije bila pobijedjena. Ona ne samo da nije klonula duhom nego je plamen rodoljublja tako raspalio njenu borbenu omladinu da su sedamnaestogodišnji mladići dobrovoljno stupali u bojne redove, da izvojuju pobjedu, a to je i u parazu značilo veću moralnu snagu od neodlučnog uspjeha Centralnih vlasti.

U Monarhiji su početka mnogo precjenjivali ratne uspjehe u Italiji, te očekivali, da će iza Srbije, Rumunjske slijediti okupacija Italije. Vjera u pobjedu opet oživi u srcima šovinističkih Nijemaca i Madjara. Ali ta njihova radost trajaše dok austro-njemačka vojska nije bila ustavljena na Pavi. Nakon kratke iluzije o pobjedi nastupi skepsa, a zatim i očaj. Ofenziva protiv Italije ih je stajala velikih gubitaka koji se više nisu dali nadoknaditi, a od vojničkog uspjeha nisu imali nikakve fiktivne koristi, jer njime se ni za korak nisu približili povoljnemu miru. Vojnička i ekonomska iscrpljenost u Monarhiji bijaše preteča goleme katastrofe.

No mnogo veći strah i zabrinutost je medju njima proizukovao rat američke Unije protiv Monarhije. Unija je zbog neograničenog podmorničkoga rata što ga je Njemačka nesmiljeno vršila još od početka 1917 godine 5. IX. 1917. objavila rat Njemačkoj. Ulazak Unije u rat je posredno tangirao i Monarhiju, jer ako Njemačka bude slomljena, ni Monarhija neće biti poštedjena. Ipak je Karlo I. preko grofa Czernina nastojao, da ne dodje do formalnoga sukoba sa Unijom, jer bi ona kao zaraćena stranka mnogo više škodila egzistenciji Monarhije nego da s njome ostane u prijateljskim odnosima. Njemačka je, međjutim, svojim uplivom uvukla Monarhiju u konflikt sa Unijom. Na njen poziv Monarhija je također počela podmornički rat te na Jadranu i Sredozemnom moru potopila nekoliko američkih brodova. Taj nemoralan početak neprijateljstva je brzo doveo do formalnoga rata. Na sjednici kongresa 4. XII. 1917. predsjednik Vilson je izjavio da je izmedju Unije i Monarhije nastalo ratno stanje. Tom prilikom je održao značajan govor u kojem je o potlačenim narodima u Monarhiji rekao sljedeće: „Nije naša stvar da se bavimo

o njihovom unutrašnjem uredjenju. Ne mislimo ni u kom pogledu, da propisujemo njihove dužnosti, nego želimo da sve njihove prilike pa male i velike stvari oni sami uredjuju“... Ove riječi poglavara najmoćnije države svijeta opravdahu legitimnu borbu potlačenih naroda Monarhije. Nacionalni princip da oni sami uredjuju njihove unutrašnje prilike se medju njima počeo snažno manifestirati, jer oni su, kao što nam je poznato, težili za ostvarenjem svojih nezavisnih narodnih država.

Češka i jugoslavenska emigracija je sa veseljem pozdravila ulaz Unije u rat protiv Monarhije. Jugoslavenski odbor već 9. XII. uputi Vilsonu pozdravni brzojav u kojem izražava zahvalnost za njegovo zalaganje za potlačene narode u Monarhiji. Govor Vilsonov je ne samo vrlo povoljno odjeknuo medju potlačenim Slavenskim i romanskim narodima u Austro-Ugarskoj već takodjer i u Njemačkoj, dapače i na cijelom kulturnom svijetu pa je sve što demokratski misli i osjeća bilo uvjerenost da će veliki rat skršiti nasilnu germanSKU ekspanziju te iz temelja promijeniti sistem vladavine u srednjoj Evropi i donijeti slobodu svim potlačenim narodima.

Centralne vlasti su takodjer osjećale da njihov oružani otpor slabi te se brzo približava kraju. Neuspjeli podmornički rat i vojne operacije nisu donijele očekivanu odluku. Jedino ruska revolucija im je omogućila da se održe kroz cijelu 1917 godinu, jer su boljševici prekinuli savez s Antantom. Pošto je pak američka Unija nadoknadila gubitak Rusije, to se vojnički slom Centralnih vlasti s pravom očekivao da će uslijediti 1918 godine.

GLAVA XVIII.

Mirovni pregovori u Brest-Litovsku. Vilsonova poruka kongresu. Odgovor grofa Czernina. Lord George o narodima u Monarhiji. Veliki zbor u Pragu. Revolucionarno vrijenje.

Dok se na zapadu užurbano spremalo za borbu naroda svih kontinenata, na istoku su se pojavili prvi zraci mira. Proletarna diktatura u Rusiji više nije htjela da za interese kapitalističkih država i dalje doprinosi žrtve nego je nastojala da što prije sklopi mir sa Centralnim vlastima. Sovjeti su naime znali, da je rat jaka barijera ekspanzivnosti komunizma pa su zato razlozi da se povrati mir Rusiji bili dvostruki. Lenjin je prvo htio da mirom postigne popularnost u ruskome narodu i učvrsti svoju vlast, a zatim da sa vojnim zarobljenicima pošalje brojne agitatore koji bi u Centralnim vlastima povelili efikasnu komunističku propagandu i time pripremili teren za svjetsku revoluciju. Mir mu je, dakle, služio kao sredstvo, da, prodrvši u srednju Evropu, obori kapitalistički sistem te uvede diktaturu proletarijata. Zato 28. XI. 1917. uputi brzojav svim zaraćenim vladama pozivajući ih da bez tendencije osvajanja i ratnih ošteta, a na principu samoodredjenja naroda što prije stupe u mirovne pregovore te otklone strahote još jednoga zimskoga rata. Antantne države na taj poziv nisu dale nikakav odgovor. Sasvim drugo raspoloženje bijaše Centralnih vlasti. One već od ranije očekivahu od Rusije takav predlog pa ga zato rado prihvatale kao spas iz situacije koja inače za njih bijaše beznadna. Grof Czernin već sutradan 29. XI. uputi sovjetskoj vladi slijedeći brzojav:

„Austro-ugarska vlada je primila brzojav pučkih povjerenika od 28. novembra ove godine u kojem ruska vlada saopćuje, da želi otpočeti pregovore o primirju u svrhu postignuća općega mira o kojim ruska republikanska vlada

očekuje poseban predlog, što po mišljenju austro-ugarske vlade pruža odgovarajuću bazu na kojoj se mogu početi pregovori.

Austro-ugarska vlada se prema tome izjavljuje spremnom da započne po ruskoj vladi predložene pregovore o bezodolacnom primirju i postignuću općega mira.“

Isloga je dana sličan brzojav uputila u Petrograd i njemačka vlada, pa je u sporazumu sa ruskom vladom određeno da se pregovori vode u Brest-Litovskom. Predstavnici južnih Slavena, Čeha i Ukrajinaca su na temelju samoodredjenja naroda 3. XII. u Zagrebu i Beču tražili u prisustvu austro-ugarske zajedničke vlade učešće u mirovnim pregovorima. Ali Monarhija je priznala pravo samoodredjenja naroda u drugim državama, a svojim nije dala da dodju do izražaja, nego je pred stranim svijetom tvrdila da oni po ustavu imaju sve uslove slobodnog nacionalnog, kulturnog i ekonomskog razvoja. Pregovori su se tako vodili bez predstavnika Slavena te su bili čisto vojničkoga karaktera. Njihov rezultat bijaše taj da je već iza nekoliko dana 7. XII. postignut slijedeći sporazum o obustavi neprijateljstva:

Opunomoćeni predstavnici vrhovne komande Njemačke, Austro-Ugarske, Bugarske i Turske su sa opunomoćenicima vrhovne komande Rusije sklopili primirje koje se odnosi na frontu od obale Istočnoga pa do Crnoga mora kao i na rusko-tursko ratište u Aziji u trajanju od 12 sati 7. decembra 1917. do 12 sati 17. decembra 1917. godine.

Čim je obustavljeno neprijateljstvo, odmah su se započeli pregovori o uslovima primirja. Za kratko vrijeme je došlo do vojničkoga sporazuma i sklopljeno primirje¹⁾ od 17. decembra 1917. do 14. januara 1918. godine. Tada se odmah otpočnu pripreme za konferenciju mira. Monarhiju su zastupali grof Czernin, Gustav Gratz načelnik ministarstva inostranih posala pa izvanredni poslanici Milltag i Wiesner sa izaslanim ekspertima. Šef Njemačke delegacije bijaše Kühlmann državni sekretar, a ruske Joffe poznati diplomat sovjetske vlade. Rusku

¹⁾ Ruski je general Skalon kao član delegacije prije potpisa primirja izvršio samoubojstvo, jer mu, kako je rekao u svome pismu, vojnička čast nije dopustila da potpiše akt koji nanosi Rusiji sramotu i katastrofu.

su delegaciju još sačinjavali Kamenev novinar, Brilljant ljekar-
nik, Pjotrowski liječnik, Bičenko učiteljica, Schneur detektiv,
Karakan student, Ostarkov seljak i Mislavski revolucionarac.

Konferencija je otvorena 22. XII. popodne u 4 sata u
svečanoj dvorani Oficirskog Kasina. Leopold knez bavarski
je pozdravio prisutne, zatim je dobni pretsjednik Ibrahim Hak-
ki paša vodio sjednicu. Prvi je govorio Kühlmann istakavši
njemačko stanovište mirovnih uslova. Potom su Rusi razložili
svoj program mira koji je prilično odisao komunističkim du-
hom. Glavni njihov uslov bijaše, kao što su ga i u samom
pozivu na pregovore naglasili, da Centralne vlasti odustanu
od aneksija i ratnih ošteta. Premda su se Monarhija i Nje-
mačka odazvale tom pozivu i principijelno pristale na tu pro-
poziciju, na konferenciji su demantirale svoje ranije tvrdnje
da ne vode osvajalački rat i sve očitiije razotkrile ekspanzivnost
svojih političkih planova. One se već na početku pregovora
ograde protiv sklapanja takvoga mira sa motivacijom, da ne
mogu jednostavno evakuirati okupirane krajeve ako to isto ne
učine sve zaračene države pružajući garanciju integriteta nji-
hovitih država. Ta je motivacija ne samo neozbiljna i nelogična
već i nesprovediva, jer prvo Antanta nije držala pod oku-
pacijom nikakav teritorij Centralnih vlasti, a drugo, tu se ra-
dilo o zasebnom miru sa Rusijom koja nije mogla obvezati
ostale zaračene države da učine ono što se obzirom na nji-
hovu vojnu snagu protivilo njihovim interesima. Na toj nepre-
mostivoj zapreci pregovori zapnu, ali je nadjena mogućnost
da se otkloni pesimizam što je zavladao prvih dana zajedničkog
zasjedanja. Dne 25. XII. je donešena odluka, da se do 4. ja-
nuara 1918. na konferenciju pozovu sve zaračene države pa
da se tako Centralnim vlastima pruži solidarna garancija u
pogledu odricanja aneksija i ratnih reparacija.

Pošlo je sovjetska Rusija 31. XII. 1917 priznala samo-
stalnost Ukrajine, to i ukrajinska delegacija pod vodstvom
Holubovića trgovačko-industrijskog državnog potsekretara 1. I.
1918. dodje u Brest-Litovsk na mirovne pregovore. Kad je 4.
I. sašao rok od deset dana što su ga Centralne vlasti i Ru-
sija dale Antantinim državama da se priključe mirovnim pre-
govorima u Brest-Litovsku, počela su zajednička vijećanja. Vodj
ruske delegacije bijaše Trockij koji je tražio samoodredjenje
naroda i evakuaciju okupiranih ruskih krajeva. Kod pretstav-

nika Centralnih vlasti je taj predlog izazvao pravi revolt, jer
su time pogodjeni bili njihovi imperijalistički ciljevi. Njemački
general Hoffmann je oštrim glasom odgovorio kako se po
držanju ruske delegacije zaključuje kao da je Njemačka po-
bijedjena i ako je baš obratno istina, jer se njemačka vojska
nalazi na ruskome teritoriju. Strasti su se raspalile pa tako
stvorena atmosfera nije bila najpogodnija za stvaranje mira.
Kühlmann je takodjer odbio taj predlog ruske delegacije, a
to su učinili i pretstavnici ostalih vlasti četvornoga saveza. Po
toj nesuglasici u glavnim uslovima ruske delegacije se odmah
suponiralo, da neće doći do sporazuma. Nastale su duge i
nepotrebne diskusije koje su vodile pravome razdoru. Poslije
neuspjelih pokušaja da se bar u glavnijim pogledima dodje
do potrebnog sporazuma, konferencija je odložena do 29. I. 1918.

Neuspjehu pregovora u Brest-Litovsku je razlog, kao što
vidimo, u tome što su se Centralne vlasti prema Rusiji držale
kao pobjednice i što nisu priznavale princip narodnoga sa-
moodredjenja koji bi, osobito za Monarhiju, imao fatalne po-
sljedice. Čitava svijetska javnost je pozorno pratila tok pre-
govora kome nije pripisivala značej kojim su se isprva zanosile
Centralne vlasti. Najvažniji momenat u tim pregovorima bijaše
taj, da Rusija nije otstupala od načela samoodredjenja naroda
koje u svijetskoj diplomaciji otada bijaše priznato kao formula
o kojoj će ovisiti sudbina potlačenih naroda.

Premda su Antantne države odbile da učestvuju toj kon-
ferenciji, njihove su vlade ipak donijele o njoj opsežene ko-
mentare. Po negativnom rezultatu pregovora svakome bijaše
jasno, da su Centralne vlasti neiskreno lansirale vijesti da
njihov plan mira nije osvajalačkoga karaktera. Vidjelo se da
Monarhija i Njemačka teže da slabost Rusije na svaki način
iskoriste u svoje imperijalističke ciljeve. Cijeli kulturni svijet
je osudio taj postupak onih koji su, takoreći, i sami bili već
na rubu propasti. Progovorio je o njemu 8. I. 1918. i pret-
sjednik američke Unije Vilson u svojoj znamenitoj poruci
washingtonskom kongresu. Ocjenjujući rad konferencije u
Brest-Litovsku, Vilson, nakon priznanja korektnog držanja
ruskih delegata, veli: „Ali skime imaju posla ruski pretstavnici?
U čije ime govore pretstavnici Centralnih vlasti? Dali u ime
narodne većine ili stranačke manjine? U ime manjine vojničkih
imperijalista koji su i do sada upravljali njihovom politikom.“

Dalje veli, da su Centralne vlasti u tim pregovorima pokazale svijetu svoje ratne planove pa treba da i njihovi protivnici u tome pogledu kažu svijetu svoje stanovište. „Mi želimo, — nastavlja Vilson — „da svaki narod sam izvrši svoje unutarnje uređenje te naidje na pravičnost i poštovanje kod ostalih naroda svijeta uživajući garanciju od sebičnih i nasilnih napada.“ Na toj bazi je izradio uslove svjetskoga mira u znamenitih četrnaest tačaka. Glavna su mu načela slobodan gospodarski razvoj svih naroda, uspostava Belgije, Srbije, Crne Gore i Rumunjske, stvaranje samostalne poljske države, pripojenje Alzace-Lorraine Francuskoj i osnutak društva naroda kao garancije svjetskoga mira. Na unutrašnjost Monarhije se najviše odnose deveta i deseta točka. U devetoj točki se kaže: „Talijska granica se ima ispraviti prema jasno određenim linijama narodnosti,“ a deseta koja bi bila redigirana pod utjecajem Tome Masaryka glasi: „Narodima Austro-Ugarske kojima želimo osigurati i zajamčiti mjesto među narodima treba što prije pružiti mogućnost za autonomni razvoj.“ Nije potrebno dokazivati da bi primjena toga prava kod potlačenih naroda značilo rušenje dualističke Monarhije.

Grof Czernin je odmah pohitao odgovoriti pretsjeddniku Vilsonu. On je dobro shvatio čitavi značaj desete točke pa je u svome odgovoru naglasio slijedeće: „Onaj savjet kako da uredimo naša unutrašnja pitanja uljudno, ali kategorično odbijamo. Mi u Austriji na temelju općeg i tajnoga prava glasa imamo ustanovljeni parlamenat od kojega demokratskijeg nema na svijetu. Samo taj parlamenat zajedno sa drugim ustavnim faktorom ima pravo da odlučuje o unutrašnjem uređenju Austrije“... Lukavi Czernin je diplomatskom obmanom hito prikazati demokraciju Austrije koja je u bitnosti bila u protuslovlju sa najosnovnijim pojmovima demokracije, jer austrijski parlamenat nikada nije bio izraz slavenske većine nego uvijek njemačke manjine. Da su austrijski narodi bili demokratski ravnopravni onda ne bi ni tražili milost od Austrije već bi davno imali svoje samostalne države. Czernin govori o općem pravu glasa, ali ne kaže, da su izborni kotarevi tako nepravedno uređeni, da je njemačkoj manjini uvijek bila osigurana većina u parlamentu. Nijemci pak nikada ne bi dobrovoljno pristali na to da izgube prepotenciju nad slavenskim narodima pa je zato borba Slavena protiv te nepravde bila legitimna, a pomoć što

su im je pružili Vilson i ostali Saveznici opravdana.

Vilsonova poruka kongresu je imala snažan odjek na cijelome svijetu.¹⁾ Već sutradan 9. I. je engleski premijer Lord George u parlamentu održao veliki govor u kojem je o unutrašnjem preuredjenju Monarhije izložio slično stanovište kao i Vilson. Naročito je naglasio, da engleska vlada zastupa formulu, da se potlačenim narodima Austro-Ugarske osigura slobodan autonomni razvoj pa da se na toj osnovi likvidira unutrašnji problem Monarhije.

Zvaničan stav američke Unije i Velike Britanije za nacionalna prava potlačenih naroda bijaše od golemoga značaja u borbi za njihovo oslobodjenje. Vilson i Lord George, doduše, govore o autonomijama potlačenih naroda što se dade opravdati time što vojnička odluka rata još nije pala.²⁾ Dr Trumbić je u ime Jugoslavenskog odbora 11. I. ipak dao u Londonu izjavu u kojoj veli, da se naš narod ne može zadovoljiti autonomijom pod Austro-Ugarskom već traži konačno oslobodjenje kao što je to sankcionirano Krfskim paktom čiji program je potvrdio cijeli narod koji se neprestano bori za svoje oslobodjenje.

Samoodredjenje naroda je otada bio princip bez kojega se više nije moglo pristupiti u ozbiljnije mirovne pregovore. Cijeli kulturni svijet ga je priznavao kao humanu osnovu na kojoj se jedino može postići pravedan mir i bratstvo naroda. Jedino su se Centralne vlasti ogradile protiv njega, jer on je značio konac njihove hegemonije. Imperator Vilim II. se javno zagrozio svim onima koji neće onakvoga mira kao što ga je on zamišljao u svojoj neutaživoj strasti za osvajanjem tuđih zemalja. Pored svega toga je taj historijski proces tekao svojim pravcem i gruba sila više nije mogla da spula narode koji su kidali okove ropstva. U Monarhiji revolucionarni duh Slavena sve ozbiljnije zabrinu privilegirane Madjare i Nijemce. Dne 6. I. 1918. dakle u vrijeme kada su Centralne vlasti u Brest-Litovsku odbile narodnosni princip, održan je u Pragu veliki narodni zbor kojemu su prisustvovali svi češki nacionalni kru-

¹⁾ Vilsonovih četrnaest tačaka je služilo kao baza na mirovnoj konferenciji u Parisu.

²⁾ Kasnije ćemo vidjeti da je vojnička pobjeda Antante dosljedno promijenila to njihovo stanovište.

govi i ogroman broj rodoljubljem fanatiziranoga naroda. Glavni govornik na tom zboru dr Stanjek je energično tražio primjenu samoodredjenja naroda i da česki delegati učestvuju na budućoj mirovnoj konferenciji. Demonstrativno neprijateljstvo što se tu izrodilo protiv Nijemaca i Madjara je skoro graničilo sa otvorenim otcjepljenjem od Austrije. Ipak vlada nije preduzela mjere za kontrakariranje tog revolucionarnoga istupa jer je znala da bi se time izazvao sukob u kojim bi nacionalna svijest triumfirala nad silom oslabljenih tlačitelja.

Političke prilike u jugoslavenskim zemljama su se također stalno razvijale u duhu narodnoga ujedinjenja. Intenzivnija se propaganda vodila u narodu nego što se iz taktičkih razloga radilo u samom hrvatskom saboru. Po svim većim mjestima su održavani narodni zborovi i donešene rezolucije za Majsku deklaraciju. Tako je 13. I. 1918. u Mariboru u prostorijama „Narodnog doma“ održana skupština pouzdanika slovenske „Narodne stranke“ kojoj je predsjedavao dr. Vjekoslav Kukovec. Na toj skupštini kojoj je učestvovao i član hrvatskoga sabora dr. Srdjan Budisavljević donešena je i rezolucija kojom se prihvaća Majska deklaracija i traži ujedinjenje svih teritorija Slovenaca, Hrvata i Srba.

Pored političkih bijaše po raznim mjestima i staleških organizacija koje su se izjavile za politiku narodnog ujedinjenja. Jedna od najznačajnijih takvih organizacija bijaše jugoslavenska akademska omladina hrvatskog sveučilišta u Zagrebu koja je 24. I. održala skupštinu na kojoj je stvorena rezolucija kojom se traži ujedinjenje južnih Slavena. Značajno je da se u toj rezoluciji obzirom na činjenicu da će buduća država biti organizirana od više teritorijalnih komponenata, naglašuje potreba da se unutrašnjim uredjenjem očuva historijski kontinuitet pojedinih teritorija te sve historijsko-plemenske osobine Srba, Hrvata i Slovenaca. Slične društvene rezolucije su donešene gotovo na cijelom etnografskom području našega naroda, a rodoljubive hrvatske i slovenske novine su podupirale politiku narodnog ujedinjenja i rasadnjivale u svim društvenim slojevima ideje o stvaranju velike jugoslavenske države.

U tim odlučnim momentima je progovorila i hrvatsko-slovenska Istra kojoj je od Italije prijetila mnogo veća opasnost nego ma kojem drugom kraju našega naroda. Istarski

sabor kao i golovo sva općinska zastupstva bijahu raspuštena tako da nije bilo zakonite institucije u kojoj bi došlo do izražaja političko uvjerenje Hrvata i Slovenaca. Zato su bivši zastupnici u Istri na zajedničkoj konferenciji 25. I. 1918. donijeli odluku da odobraveju politiku izraženu u Majskoj deklaraciji te pozivaju sve jugoslavenske zastupnike da porade na tome da se ona što prije oživotvori u oslobodjenju našega naroda.¹⁾

Konačno je 27. I. 1918. i srpska radikalna stranka u Sremskim Karlovcima principijelno prihvatila Majsku deklaraciju s tim da u državnoj zajednici bude sačuvano narodno ime, kulturni i ekonomski razvitak i sve što je u narodu potrebno i sveto. Moramo priznati da je tom idejom više rečeno nego što je kasnije bilo učinjeno. Dati narodu sve što mu pripada i pustiti ga da se u kulturnom i materijalnom pogledu mirno razvija zaista je najbolja garancija da taj plemeniti gest uzajamnog povjerenja mora uroditi plodom ljepše budućnosti. Takvo je, uglavnom, bilo raspoloženje južnih Slavena početkom 1918. godine. Nepokolebivo se vjerovalo, da će se poslije razorene Monarhije u najljepšoj slozi i ljubavi ostvariti vjekovni san jugoslavenskih narodnih velikana.

Nacionalni pokret je zahvatio i narodne manjine u južnoj sjevernoj i istočnoj Ugarskoj, ali nije mogao doći do takvoga izražaja kao u pokrajinama koje su imale parcijalnu autonomiju. Protiv madjarske hegemonije su dizali glasove odvažniji Slovaci, Rumunji, Hrvati i Srbi, ali su zbog veleizdaje stradali od prijekoga suda. Naročito je mnogo osudjeno na smrt rumunjskih odvjetnika, liječnika, svećenika i učitelja. Ali njihova smrt je sijala u narodu još veću mržnju protiv Madjara i tržila osvetu koja već nije bila daleko.

¹⁾ Ovu su deklaraciju potpisali Anton Andrijić, Šime Červar, Luka Kirac, dr Matko Laginja, dr Ivan Pošćić, Ivan Sancin, Matej Škrbec, dr Ivan Zucco, dr Djuro Červar, Josip Grašić, dr Šime Kurelić, dr Ive Milić, Josip Ribarić, Vjekoslav Spinačić i Josip Valentić.

GLAVA XIX.

Mir sa Ukrajinom i Rusijom u Brest-Litovsku. Kongres potlačenih naroda u Rimu. Otkrića Georgea Clemenceaua i pad grofa Czernina. Mir sa Rumunjskom u Bukureštu.

Dne 29. I. 1918. je u Brest-Litovsku nastavljeno zasjedanje mirovnih pregovora između predstavnika Centralnih vlasti i sovjetske Rusije. Grof Czernin i Kühlman promišljenim diplomatskim manevrom u cilju da oslabe Rusiju predložio da se prvo sklopi mir sa Ukrajinom. Njihova svrha osim toga bijaše ta da eksploatacijom prirodnog bogatstva Ukrajine nadoknade neslaščicu živežnih namirnica i ublaže strahote gladi u Njemačkoj i Monarhiji. Tome se odlučno protivio šef ruske delegacije Trockij koji je predložio, da Ukrajinu uglavi mir zajedno sa Rusijom. Ukrajinci prihvate Czerninovo stanovište i tako dođu u koliziju sa ruskim reprezentantima. Tu nesuglasicu između ruske i ukrajinske delegacije Centralne vlasti dokraja iskoriste u svoje svrhe. Grof Czernin je odmah izjavio kako su Centralne vlasti još 12. I. 1918. priznale ukrajinske delegate kao legitimne reprezentante ukrajinske pučke republike pa da uslijed toga nemaju razloga da sa Ukrajinom kao priznatom i suverenom državom ne sklope zaseban mir. Czernin je rado priznavao samoodredjenja naroda u tuđim državama, a poricao ga u Monarhiji u kojoj je baš zbog toga revolucionarni duh zahvatao sve većega maha. Ali njegova otpornost bijaše slaba prema težnjama kulturnoga čovječanstva. Svijestan te velike moralne pomoći, dr Korošec je u ime Jugoslavenskoga kluba 31. I. uputio skupnoj delegaciji u Brest-Litovsk opsežan i vrlo smelo stiliziran memorandum u kojem je prikazao pravu situaciju potlačenih naroda u Monarhiji i tražio na temelju samoodredjenja naroda pristup jugoslavenske delegacije mirovnim pregovorima i sklapanju mira koji će me-

djunarodno garantirati formiranje potpuno slobodne države Srba, Hrvata i Slovenaca. Jugoslavenski odbor je također uputio memorandum sovjetskoj delegaciji u kojem se kaže, da grof Czernin može reprezentirati samo Nijemce i Mađjare, a ne i Slavene pa se prema tome traži oslobodjenje južnih Slavena despotizma Budimpešte i Beča. Memorandum završuje ovim riječima: „Sjetite se toga vi, koji ste do juče stenjali pod carizmom, u času kad pregovarate o demokratskom miru sa delegacijama ne slobodnih naroda, nego vlada, koje su najsavršeniji predstavnici autokracije, tiranije i militarizma.“

Moralni pritisak južnih Slavena na rusku delegaciju učinio povoljan dojam, ali bez pozitivnih rezultata. Rusija je željela samoodredjenje naroda, ali nije imala snage da ga efektira. Njena je snaga, kako je to rekao predsjednik američke Unije Vilson, satrvana, ali ruski narod ne može da ponizi svoju dušu. Dogadjači se, međutim, nisu razvijali povoljno za rusku delegaciju koja ni pored sve dobre volje nije mogla udovoljiti opravdanim željama Slavena u Monarhiji. Delegati Centralnih vlasti su bez obzira na držanje Rusa koji su bili skućeni na sporednu ulogu nastojali, da Ukrajinu predobiju za mir pa da se što prije domognu njenih bogatih žitnica, jer u Njemačkoj i Monarhiji nije bilo dosta životnih namirnica do nove žetve. Ukrajinci su opet tu povoljnu situaciju iskoristili u svrhu sklapanja što probitačnijega mira. U pregovorima nastale manje diferencije su brzo bile izgledjene pa je tako već iza nekoliko dana 9. II. 1918. u dva sata u zoru došlo do potpisa mirovnog ugovora između delegata Ukrajine i Centralnih vlasti.

U sadržaju ugovora su najvažnije bile točke koje su Centralnim vlastima u trgovačko-gospodarskome pogledu pružale velike pogodnosti. Czernin je rado ustupio Ukrajini teritorijalne koncesije za štetu Rusa i Poljaka samo da sa ukrajinskim žitaricama spasi Austriju i Njemačku od gladi. U tome je uz pomenute kondicije lako uspio, ali je protiv sebe ogorčio političke krugove koji su ga optužili da je zbog popustljivosti prema Ukrajini skrivio što su Centralne vlasti izgubile simpatije Rusa i Poljaka.

Posljedica te Czerninove diplomacije se odmah pokazala na zasjedanju mirovnih pregovora. Trockij je već na sjednici od 9. II. izjavio da Centralne vlasti ne prihvaćaju ruske mirovne uslove te odbijaju princip samoodredjenja na-

roda pa da je prema tome postalo beznažno svako dalje konferiranje. Czernin i Kühlmann se vješto uklanjahu narodnosnim pitanjima nastojeći da tok pregovora svedu na drugi teren. Radi toga Trocki sustradan izjavi da sovjetska Rusija ne može podupirati imperijalističke ciljeve Centralnih vlasti. „Rusija je, rekao je Trocki, obustavila rat i ona će odrediti demobiliziranje svojih vojnih snaga, ali ne može usvojiti mirovne uslove Njemačke i Austro Ugarske. Rusija istupa iz rata ali je prinudjena da odbije potpis mirovnoga ugovora.“ I ruska delegacija istoga dana prekine mirovne pregovore i otpuže u Petrograd.

Prema Trockijevoj izjavi sa prekidom pregovora niti je prestao rat niti je nastao mir. Centralne vlasti pak nisu bile istoga stanovišta. Čim je 18. II. istekao rok primirja, Njemačka je na ruskoj fronti odmah započela neprijateljstvo. Skoro bez ikakvog otpora vojske Centralnih vlasti su prodirale u unutarnost Rusije. Nedisciplinane formacije crvene vojske nisu nigdje pružile ozbiljniji otpor tako da su Nijemci za kratko vrijeme zauzeli Letonsku, Reval, Minsk i Kijev, a na sjeveru doprli do linije Polock—Piskov—Narva te zagrozili i sam Petrograd.

Sovjetska vlada na to prenese svoje sedišta u Moskvu, a veliko uzbuđenje zavlada u cijeloj zemlji. Njemačka je dobro znala da Rusija nije u stanju da pruži oružani otpor pa je zato 24. II. u cilju da što prije iznudi mir uputila ultimatum sovjetskoj vladi u kojem je tražila, da Rusija evakuirala baltske pokrajine, demobilizira vojsku, ratificira mir sa Ukrajinom i u roku od tri dana izašalje svoju delegaciju u Brest-Litovsk radi potpisa mirovnoga ugovora. Veliko vijeće pučkih povjerenika, uvidjevši da situacija za sovjetsku vladu uslijed prodiranja Nijemaca postaje sve kritičnija, 25. II. usvoji njemački zahtjev te brzojavno obavijesti njemačku vladu, da će poslati svoju delegaciju radi potpisa mirovnoga ugovora u Brest-Litovsku.

Ruska delegacija koju su sačinjavali Sokolnikov, Čičerin, Joffe, Petrov, Aleksejev i Altvaler 28. II. stiže u Brest-Litovsk gdje bijahu došli i delegati Centralnih vlasti osim Czernina i Kühlmanna koji su pripremali teren za mir sa Rumunjskom. Sokolnikov šef ruske delegacije odmah izjavi, da je ruska vlada proučila njemačke mirovne uslove te prema tome ne želi stupiti u formalne pregovore nego da je samo radi po-

bližih razjašnjenja nekih točaka uslova potrebno da se drže zajednička savjetovanja. Nakon završetka tih vijećanja mirovni uslovi se u bitnosti nisu promijenili. Pošto su tako izgledjela sva prijeborna pitanja, potpis mirovnog ugovora bijaše zakazan za 3. III. u 11 sati prije podne.

Čim je 3. III. otvorena svečana sjednica, Sokolnikov se prvi digao te izjavio kako su Centralne vlasti u svrhu oslabljenja Rusije podupirali proturevolucionarne elemente u Finskoj i Ukrajini te kako je njemački ultimatum Rusiju zatekao u najtežim prilikama uslijed čega je ona prisiljena da prihvati u njemu označene uslove te potpiše mirovni ugovor koji se ne osniva na međusobnom sporazumu. Ta izjava učini vrlo mučan dojam na delegate Centralnih vlasti, jer bijaše očevidno da satrvena Rusija formalno prihvaća ugovor, ali ga u duši odbija i da će ga prvom prilikom raskinuti. Pod tim dojmom i sam potpis ugovora bijaše hladan koji nije obećavao istinski mir nego skriveno neprijateljstvo i krvavu odmazdu.

Rusija je potpisom brest-litovskog ugovora izgubila Ukrajinu, Poljsku, Estoniju, Litvansku i Finsku u sveukupnoj površini od 1,350.496 četvornih kilometara i tako oslabljena sa 62 milijuna žitelja, dakle sa trećinom cjelokupnoga stanovništva predratne Rusije. Centralne vlasti su pak sa likvidacijom istočne fronte svu svoju snagu koncentrirale na ostala ratišta gdje je Antanta spremala da izvojuje odlučnu pobjedu.

Mir u Brest-Litovsku je najviše ugrozio Rumunjsku koja je odvojena od Antante na istoku sama bila u ratnome stanju sa Centralnim vlastima pa joj uslijed toga nije preostalo drugo nego da ili sklopi mir ili da vojnički bude uništena. Centralne vlasti su lako i brzo mogle potući ostatke rumunjske vojske, ali njihov interes nije bio da troše vojnu snagu tamo gdje su isti uspjeh mogle postići bez oružane intervencije. Sa rumunjskom su još 9. XII. 1917 u Fočanima sklopile primirje, a rumunjska vlada je 18. II. 1918. zvanično izjavila da je voljna s njima stupiti u mirovne pregovore. Zato su grof Czernin i Kühlmann 26. II. otpulovali u Rumunjsku te se kraj Bukurešta u dvorcu princa Strybeja sastali sa rumunjskom delegacijom na čelu koje bijaše pretsjednik rumunjske vlade general Avarescu. Pregovori su već na početku zapeli, jer su Czernin i Kühlmann tražili da Rumunjska otstupi Dobrudžu o čemu Avarescu nije htio ni čuti. Da ne bi pregovori defini-

tivno propali, Avarescu ishodi za Czernina audienciju kod rumunjskog kralja Ferdinanda. Czernin je, kako to sam kaže u svojim memoarima, rumunjskom suverenu detaljno razložio mirovne uslove Centralnih vlasti umolivši ga, da ih Rumunjska u interesu države i dinastije usvoji, jer inače joj prijeli neminovna katastrofa koja će povući za sobom mnogo teže uslove mira i stajati je nepotrebnih ljudskih i materijalnih žrtava. Kralj je na to decidirano izjavio da su uvjeti prestrogi i da u Rumunjskoj ni jedna vlada ne bi primila na sebe odgovornost da ih ratificira.

Negativan rezultat Czerninove audencije imao je tu konsekvenciju da su Centralne vlasti 2. III. otkazale primirje sa Rumunjskom. Taj energičan korak nije ostao bez očekivanoga efekta. Kralj Ferdinand je istoga dana za večer sazvao krunsko vijeće u Jassyu. Na tom vijeću se raspravljalo o kobnim posljedicama što bi Rumunjsku zadesile u slučaju produženja rata pa je zato donešena odluka da se u načelu prihvate mirovni uslovi Centralnih vlasti kao baza na kojoj će se voditi dalji pregovori.

Sutradan je već u dvoru princa Stirbeja bio potpisan privremeni ugovor prema kojem se Rumunjska u korist Centralnih vlasti odrekla Dobrudže do Dunava i u principu prihvatila ispravak erdeljske granice u korist Austro-ugarske monarhije. Na toj bazi su odmah nastavljeni mirovni pregovori koji su već na početku nailazili na velike poteškoće. General Avarescu se odlučno protivio ustupanju Dobrudže što je dovelo u krizu i 16. III. do pada njegove vlade. Novi kabinet je sastavio vodj konzervativne stranke Marghiloman koji se pokazao mnogo popustljiviji prema zahtjevima Centralnih vlasti. Pregovori su ipak vrlo polako napredovali pa je trebalo skoro dva mjeseca da se dodje do konačnog sporazuma.

Rumunjska je iz taktičnih razloga odugovlačila sporazum, a medju Centralnim vlastima je opet nastalo razmimoilaženje u diobi plijena. Bugarska je uz prijetnju istupa iz saveza tražila za sebe cijelu Dobrudžu, a Turska je opet pozivajući se na vojničku pomoć što ju je pružila u ratu protiv Rumunjske kao rekompenciju zahtjevala znatnu površinu bugarskoga teritorija. Medju njima je zbog neobične upornosti vrlo teško dolazilo do kompromisa. Kad se osim toga uzme u obzir, da je Antantina diplomacija poticala Rumunjsku na ustrajnost u

otporu protiv Centralnih vlasti, onda je shvatljivo što je Rumunjska nalazeći se u tako mučnoj dilemi morala vrlo oprezno postupati da svojom nepromišljenošću ne surva sebe u propast ili proigra svoje aspiracije na Erdelj i dio Bukovine.

U isto vrijeme se i Antanta odlučnije zauzela za sudbinu potlačenih naroda što je na Rumunjsku vladu svakako činilo snažnoga utjecaja. Naročito je Italija poslije poraza kod Caporetta uvidjela pogubnost svoje ratne politike koja se križala sa interesima potlačenih naroda. Nakon mira u Brest-Litovsku se Italija bojala novih iskušenja uslijed čega je u izvjesnim političkim krugovima prevladjivala dispozicija za uništenje Monarhije. U tu su grupu medju ostalim spadali profesori Ameneola i G. Ferrero, poslanici markiz De Viti de Marco i Agreli te senator Della Torre. F. Hlaviček zastupnik pariskog Čehoslovačkog narodnog vijeća je također mnogo doprinio planiranju opreka izmedju Italije i potlačenih naroda Monarhije. Italija je na Soči gorko iskusila junaštvo južnih Slavena kojima ona svojim nepravednim aspiracijama nije spremala ništa bolje od Monarhije pa je stoga njena javnost uvidjela potrebu sporazuma sa južnim Slavenima da pomoću njih i ostalih potlačenih naroda raskrinka Monarhinu frontu te prozrokuje totalan raspad njene vojske na samome ratištu.

Najveća zareka tome sporazumu bijaše Londonski pakt. Andrea Torre koji je imao dosta pristalša u komori i senatu početkom marta 1918. otpuče u London da stupi u pregovore sa jugoslavenskim klubom. Pregovori su povoljno tekli pa je već 7. III. došlo do potpisa sporazuma. Najvažniji zaključak u tom sporazumu bijaše taj, da će Italija i južni Slaveni medjusobne teritorijalne odnose riješiti na prijateljski način i na bazi narodnog principa i narodnog samoodredjenja, što je u stvari značilo anuliranje Londonskog pakta. Potpisnici tog utanačenja dr Trumbić i Torre su stilizirali zaključke samoodredjenja i za ostale potlačene narode u Monarhiji. Torre zatim otpuče u Pariz da ondje za ideju zajedničkoga istupa protiv Monarhije predobije emigraciju Čeha, Poljaka, Talijana, Rumunja. Predlog Torreov su prihvatili svi osim Poljaka koji su se nadali da će kao veći narod i sami izvojevali uspostavu i priznanje nezavisne poljske države.

Dr Trumbić nakon što 15. III. bio primljen kod Sir Edwarda Greya koga je informirao o sporazumu sa Torreom

otputuje u Pariz da zajedno sa lordom Nortefelom i Mr. Sleedom pripremi teren za koordinaciju nastojanja potlačenih naroda. Na tim prigovorima je stvoren zajednički zaključak da se u Rimu priredi veliki manifestacioni kongres potlačenih naroda na kojem će se izdati svečana proklamacija njihovog prava na samostalnost i ustanoviti program zajedničke akcije. Ova zajednička tendencija malih naroda bijaše u opreci sa vanjskom politikom talijanskog pretsjednika vlade Orlanda, ali pošto je Torre u Londonu sklopio konvenciju u ime većine članova zastupničke kuće i Senata, to ni Orlandu nije preostalo drugo nego da je formalno uzme na znanje.

Prema odluci pariskih vijećanja, dne 8. IX. je svečano otvoren na Kapitolu kongres koji je trajao tri dana, a prisustvovao mu je veliki broj pretstavnika potlačenih naroda svih krajeva Monarhije i Antantinih država. Redjali su se brojni govornici koji su svi bili saglasni u rušenju dualističke Monarhije. Nakon izbora jedne političke i dvije propagandističke komisije koje su imale izraditi zajednički program budućega rada, Kongres je donio opću rezoluciju koja glasi:

1. Svaki od tih naroda proklamira svoje pravo da uredi svoju jedinstvenu narodnu državu ili da je dopuni tako da postigne svoju političku i ekonomsku samostalnost;

2. Svaki od tih naroda vidi u Austro-ugarskoj monarhiji orudje germanskoga gospodstva i glavnu zapreku realiziranja svojih aspiracija i svojih prava.

3. Kongres priznaje, da je uslijed toga neophodno potrebna zajednička borba protiv tlačitelja sve dotle, dok svaki pojedini od tih naroda ne postigne potpunu političku slobodu i svoje potpuno narodno ujedinjenje."

Drugi dio rezolucije se sastojao iz konvencije što su je u Londonu sklopili Torre i Jugoslavenski odbor. Na kongresu je za izvršenje njegovih odredaba izabran i egzekutivni odbor sastavljen od pretstavnika svih potlačenih naroda sa pretsjedomnikom Torreom na čelu. Pošto je okupio na kooperaciju sve potlačene narode, Rimski je kongres postao događaj svijetskoga značaja. Premda on kao što znamo nije bio djelo talijanske vlade, Orlando ga je ipak odobrio, što je odlučno utjecalo na Antantinu diplomaciju. Dotada je Antanta sa simpatijom pratila rad naše i češke emigracije, jer joj je išlo u prilog njihovo djelovanje na slabljenju Monarhije, ali od Rimskoga kongresa je ona oficijelno uzela u ratni program oslobodje-

nje potlačenih naroda. Na rušenju je Monarhije dakle radila ne samo većina njenih naroda nego i vojnička snaga skoro cijelog kulturnog čovječanstva.

Poslije Rimskoga kongresa kada je definitivno postavljeno na dnevni red pitanje oslobodjenja potlačenih naroda, rumunjska vlada se nalazila u razumljivoj neprilici pri dogovorima o sklapanju mira sa Centralnim vlastima. Sa jedne strane je rumunjska emigracija u duhu rezolucije Kongresa radila za oslobodjenje Erdelja, a sa druge se opet Marghilomanova vlada nalazila pred sklapanjem rumunjskim aspiracijama protivnoga mira. Rumunjska je delegacija uslijed toga na pregovorima sa Centralnim vlastima stalno vacilirala u svojoj nakanu o stvaranju mira čineći nove poteškoće oko postignuća detaljnoga sporazuma. Za takvo taktiziranje joj pruži još veću mogućnost nepromišljena izjava grofa Czernina koja je izazvala reakciju francuskog pretsjednika vlade Clemenceaua te najviše dovela u nepriliku samoga cara Karla I. pa time za izvjesno vrijeme otklonila pozornost Centralnih vlasti mirovnim pregovorima sa Rumunjskom.

Grof Czernin je 2. IV. 1919. održao u Beču pred pretstavicima gradskoga vijeća govor kojom prilikom je rekao i to kako ga je Clemenceau zamolio da li je voljan i uz kakve uvjete stupiti u mirovne pregovore. Te su riječi u francuskoj javnosti prouzrokovale razumljivo uzbuđenje tim više što je baš ratoborni Clemenceau svakoga ko bi govorio o miru smatrao izdajicom pa je po Czerninovu iskazu on postao izdajica. Clemenceau se, naravno, morao opravdati od Czerninove optužbe pa je već 4. IV. dao u javnosti izjavu „da je grof Ottokar Czernin austro-ugarski ministar inostranih posala lagao.“ Tada se razvije među njima žestoka prepirka u kojoj su disputanti za dokaz svoga prava iznijeli na javnost i tekstove najtajnijih diplomatskih akata. Suština prepirke bijaše u tome da li je Monarhija prva izaslala u Švicarsku na tajne pregovore grofa Revertera ličnog prijatelja cara Karla I. ili je to učinila francuska vlada u osobi majora Armanda.¹⁾

¹⁾ Grof Czernin je 6. VIII. 1917. poslao Nikolu grofa Revertera u Švicarsku gdje se ovaj u Freiburgu sastao na tajne dogovore o mogućnosti skapanja mira sa grofom Abelom Armandom. Grof Armand je od francuske vlade dobio slijedeću instrukciju: „Sve saslušati, a ništa ne govoriti“. Ovi pregovori su se nekoliko puta ponovili, ali nisu donijeli nikakvih rezultata.

Grof Czernin je strastveno tvrdio da je major Armand bio prvi poslan a Švicarsku, na što je Clemenceau 9. IV. izjavio da nema smisla dizati toliku viku zbog stvari o kojoj je car Austrije kazao posljednju riječ, jer „car i kralj Karlo bijaše taj koji je u jednom marta 1917 datiranom vlastoručnom pismu potvrdio svoj pristanak za opravdane težnje Francuske da joj se povrati Alzace-Lorraine“. Izazvan ovom tvrdnjom, Czernin je istoga dana dao izjavu „da su tvrdnje gospodina Clemenceaua o pismenoj izjavi cara i kralja Karla od početka do kraja laži.“ Clemenceau tada nije preostalo drugo nego da u toj igri baci posljednju kartu. On 12. IV. objavi originalno pismo cara Karla što ga je preko Siksta princa od Parme indikretno uputio na Poincaréa. U cijelom svijetu nastade silno uzbudjenje, a ponajviše u Njemačkoj koja nije znala za posredovanje Siksta Bourbonškog. Uzalud je Czernin pokušao da rečenicu o *Alzace Lorraine* prikaže kao falcifiranu, duhovi se protiv Monarhije u Njemačkoj nisu stišali. Time je u najveću nepriliku upao car Karlo koji, neznajući kako da se oslobodi iz mučne situacije, kao dokaz savezničke privrženosti uputi Vilimu II, sljedeći brzojav:

„Oplužbe što ih protiv mene diže gospodin Clemenceau tako su podle da o tome nisam više voljan raspravljati sa Francuskom nego će novi odgovor na to dati moji topovi na zapadnom ratištu.“

Odnosi se između Monarhije i Njemačke obzirom na njihove zajedničke interese zato nisu pogoršali nego je uslijedio pad grofa Czernina koji je izazvao čitavu tu mučnu aferu. Czernin 14. IV. podnese demisiju koju Karlo I. prihvati pa su time likvidirane neugodne posljedice posredovanja Siksta princa od Parme.

Nasljednik Czerninov postade barun Stjepan Burian kojem glavna politička zadaća bijaše da sklopi mir sa Rumunjskom. Mirovni pregovori su poslije slišanosti strasti što ih je Clemenceau zatalasao Sikstovim pismima za saveznike povoljno napredovali. Rumunjska videći da joj Saveznici uskoro nemogu pružiti faktične pomoći pa da je zato neće ni osuditi zbog sklapanja separatnoga mira, bijaše prinudjena da usvoji mirovne uslove Centralnih vlasti. Jedino je tražila za sebe Besarabiju u čemu joj nije bilo teško uspjeti, jer Centralne vlasti su rado davale ono što nije bilo njihovo. Tako je 7. V. u 12 sati

u citrocenskome dvorcu potpisan mirovni ugovor poznat pod nazivom bukureškoga mira.

Rumunjska se prema tom ugovoru odrekla cijele Dobrudže u korist Centralnih vlasti. Južna Dobrudža je pripala Bugarskoj, a sjeverna spadala pod zajedničku upravu Centralnih vlasti. Rumunjskoj je pak osiguran trgovački izlaz u Constanzu. Rumunjska je osim toga ispravkom granice prema Bukovini i Madjarskoj izgubila površinu od 5600 četvornih kilometara. Kao rekompencaciju za ustupljeni teritorij, Rumunjska je dobila Besarabiju i time teritorijalno povećanje sa 45.000 četvornih kilometara i tri milijuna više stanovnika nego što je imala na početku rata.

Mir u Bukureštu nije zadovoljio ni Rumunjsku ni Centralne vlasti. Naročito je Bugarska bila nezadovoljna što joj nije dodijeljena cijela Dobrudža. Austrijanci su dizali glasove protiv toga što se plodom zajedničkoga truda teritorijalno koristila samo Madjarska, a mnogi političari u Njemačkoj su protestirali što se nije svrgla rumunjska dinastija. Grof Czernin u svojim memoarima piše: „Upravo su nas obasuli pregovorima, da smo nasilno iznudili mir od Rumunjske... Medjutim ja držim da bi pretstavnici Centralnih vlasti bili vrlo sretni da se u Versaillesu, St. Germainu i Trianonu s njima tako postupalo kao što smo mi postupali sa Marghilovanovom vladom“. Ali Czernin je trebao imati u vidu da Centralne vlasti nisu pobijedile nego su imale samo vojnički uspjeh protiv Rumunjske kao saveznice Antantne. Da su pak pobijedile, one bi prve prekršile ugovor sa Rumunjskom i stvorile mir ne na bazi samoodredjenja naroda kao što je to učinila Antanta nego na temelju brutalne sile nad svim pravima potlačenih naroda. One su tokom rata pokazale svoje planove pa je opravdano što su time protiv sebe digli većinu ljudskoga roda.

GLAVA XX.

Prilike u Monarhiji u prvoj polovini 1918. Pedeset godišnjica češkog narodnog kazališta i kongres potlačenih naroda u Pragu. Pittsburški ugovor i priznanje nezavisnosti čehoslovačke države.

Poslije mira na istoku, ugroženi položaj Monarhije se kako sa vojničkog tako i sa ekonomskog gledišta u bitnosti nije mnogo promijenio, ali je postao gori nego što se očekivalo. Ekonomska eksploatacija Ukrajine i Rusije se mogla realizirati samo vojničkom intervencijom što je povuklo za sobom pogubne posljedice, jer je na ogromnom teritoriju rasula okupaciona vojska sačinjavala značajnu snagu koja bi se inače bolje mogla upotrebiti na drugim ratištima. Dok su tako Centralne vlasti osvojile Kijev, Odesu i Sebastopol te prodirale u nutarnost Rusije da traže živežne namirnice i za rat potrebne sirovine, Njemačka je izgubila bitku na zapadnome ratištu. Pošto je tako propao plan generala Hindenburga da s pojačanim snagama prije nego što stigne veća američka pomoć potuče francusko-englesku vojsku, to je odluka rata već početkom proljeća 1918. pala u korist Antante.

U Mađarskoj socijalna bijeda što se osjećala u radničkim elementima uslijed opće nestašice i gladi prouzrokuje revolucionarni pokret i težnju da se što prije obustavi krvoproliće bez obzira na rezultat rata. Ovaj pacifistički val koji se brzo širio u radničkim masama uvelike je podupirao i Mihajlo grof Károlyi koga je radi toga njegov bratić Mirko javno nazvao poluizdajicom. Boljševička klica se pojavila i mađarski patriotizam se počeo gasiti u socialističkom zamahu među radničkim masama. U takvim prilikama je kabinet Aleksandra grofa Wekerlea bio nešto prožet demokratskim duhom, ali to ljevičarskim elementima nije bilo dosta nego su tražili nov

izborni zakon i agrarnu reformu. Demokrata Ladislav Fényes 6. II. 1918. žestoko napada vladu što joj program nije dovoljno demokratski. Vilim Vázsonyi je na to oštro reagirao istakavši da mađarska građanska vlada neće dopustiti širenje boljševizma nego će još u klici ugušiti svaki pokušaj da se on usadi na tlu mađarske države. Autoritet vlade je, istina, za čas obuzdao razorne elemente socijalističkoga pokreta, ali ga nije riješio, jer je ratna iznemoglost bila jača od birokratske oligarhije i povukla za sobom prirodne posljedice koje se više nisu dale ustaviti dekretima i patriotskim harangiranjima. Narodna snaga je oslabila, disciplina vojske i građana popustila te na dopust pušteni vojnici su činili sve da se više ne vrata na fronte. Svagdje se opažahu simptomi kaotičnoga stanja koje će naskoro dovesti do raspada državnoga aparata te čitave kopnenene i pomorske sile revolucionarne Monarhije.

U Austriji prilike bijahu još gore. Socijalistički pokret u njoj bijaše radikalniji i tim opasniji što je baš nastao u redovima Njemaca koji su prema tome sami potkopali temelje svoje države. Njihov neustrašivi vođa Oton Bauer je otvoreno govorio da nije poželjno da pobijedi njemačka vojnička kasta. On je, štaviše, smjelo naglašavao, da proletarcima nije u interesu da Austro-Ugarska i nadalje opstoji, nego oni hoće da se njemačka Austrija uništi, a zatim ujedini sa industrijski jačom Njemačkom. Agitacija protiv rata je također bila u punome jeku. Bauer je 18. III. 1918. u „Arbeiter Zeitungu“ ovako karakterizirao slabost njemačkog militarizma: „Osim bučne klike njemačkih građanskih elemenata, oduševljenje za rat je palo ispod ništice... Narodi drugo ništa ne žele samo mira.“ Te su riječi naišle na snažan odziv kod svih onih koji su iskusili grozote rata i težili za udobnošću mirnog građanskoga života.

Pored socijalističkog pokreta u većim gradovima su štrajkovi bili na dnevnom redu. Glad se povećala, a nezadovoljstvo raširilo. Municija je ponestala, a dugotrajni rat se jedva mogao dopunjavati ljudskim materijalom. U tvornicama je sve manje bilo radne snage; vojnička i ekonomska nemogućnost se manifestirala sa svim svojim strahotama. Seidlerov kabinet je uslijed toga zapao u vrlo tešku situaciju. Da bi u tako očajnome stanju izvršio posljednji napor narodne snage,

stvori zakonski predlog prema kojemu svaki gradjenin od 17—60 i svaka gradjanka od 19—40 godina su dužne uslijed rata stvorenih vanrednih prilika vršiti službu u svrhu općeg interesa. Ali taj zakonski predlog zbog odgode zasjedanja carevinskoga vijeća nije bio sankcioniran, a kasnije se opet pokazalo da je suvišan, jer se bliska propast već ničim nije dala ukloniti.

Nutarnju situaciju Monarhije su mnogo pogoršali iz Rusije vraćeni zarobljenici među kojima su mnogi širili ideje boljševizma, defetizma i neposluha te krčili put gradjanskoj anarhiji. Pod njihovim je utjecajem broj vojnih bjegunaca rastao; „zeleni kader“ je postao opasan, ne samo zato što je slabio vojnu snagu nego još više zbog toga što je, kako ćemo to kasnije vidjeti, spremao vojničke pobune. Vojni dezerteri su već po naravi same stvari ubijali duh i slabili disciplinu vojske čije posljedice su se kasnije pokazale sa svim svojim grozotama koje neizostavno prate propast u ratu iznemogle države. Monarhija dakle sa mirom na istoku ne samo da vojnički nije ojačala na drugim frontama nego joj se uslijed vanjskim neprijateljima polenciranog unutrašnjeg vrijetja približavao katastrofalan konac njene svjetske velevlasti.

Kad se takve klonulosti duha i popuštanje discipline uzme u obzir sve zaoštreniji narodni problem što je zahvatilo sve potlačene narode, onda je očevidno, da je Monarhija bila kao drevna zgrada čiji su temelji sa svih strana potkopani. Slavenski su političari to dobro znali pa su organizirali narodne mase da budu spremne za velike događaje koji će im donijeti žudjenu slobodu. Svijesni Česi su bili već uglavnom spremni za formalno otcjepljenje od Austrije, ali u jugoslavenskim pokrajinama je zbog razloga koje ćemo kasnije navesti bilo potrebno da se po svim većim mjeslima održe političko-narodne skupštine te donose rezolucije u kojima se traži narodno ujedinjenje u nezavisnoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Radi što bolje i svesranije organizacije rada na etnografskom području našega naroda sastalo se 2. i 3. marata 1918. na konferenciji u Zagrebu četrdesetri narodna poslanika iz Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Slovenije i Medjumurja. Iza svesranog pretresa političke situacije, na toj konferenciji je stvorena rezolucija u kojoj se kaže: „Sakupljeni, nakon rasprave o općem političkom i na-

rodnom položaju, složni su u tome, da je nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stojeći na stanovištu narodnog jedinstva te oslanjajući se o načelo narodnoga samoodredjenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba“.

U duhu te rezolucije koja se može nazvati programom borbe za narodno ujedinjenje počelo se u svim našim pokrajinama još agilnije djelovanje poduprto pisanjem rodoljubive štampe. Tako je na saziv narodnih zastudnika na carevinskome vijeću i dalmatinskom saboru održana 3. III. 1918. narodna skupština u Zadru¹⁾ na kojoj je nakon što je više govornika istaklo historijski značaj ujedinjenja južnih Slavena donešena rezolucija u kojoj se traži nezavisna narodna država. Narodni zastupnik Vjekoslav Spinčić opet 7. IV. sazove veliku narodnu skupštinu u Zamečama gdje je također stvorena odluka o stvaranju slobodne suverene jugoslavenske države. Da bi pak cijela ta općenarodna akcija i na kompetentnijem forumu imala što ječi izraz narodne volje, dalmatinski zastupnici 14. IV. traže saziv dalmatinskoga sabora. Neosporno je, a to su dobro znali naši politički faktori, da se bečka vlada ne bi pokazala popustljiva na saborske deklaracije koje su smjerale otcjepljenju od Austrije, ali je saziv sabora bio potreban i zbog rješavanja raznih pokrajinskih problema koji su naš narod doveli u tešku privrednu i financijalnu krizu. Ali sva ta njihova legalna nastojanja su bila uzaludna. Tim oštupanjem od ustava i negacijom previčnosti, bečka vlada izazva još veće ogorčenje u našem narodu koji se zajedno sa Srbima i Slovencima svrstao u bojne redove da izvojuje sva prava koja mu po ljudskim i božjim zakonima pripadaju.

Tom zajedničkom nacionalnom pokretu se pridružila i hrvatska socijalistička stranka. Na velikoj skupštini koja je održana 1. V. 1918. u Zagrebu, a kojoj je prisustvovalo mnogo članova jugoslavenske demokratske stranke, donešena je oprežna rezolucija u kojoj se osim zajedničkih težnja socijalističke internacionale zahlijeva osnutak samostalne jugoslavenske države. Velika slovenska pučka skupština u Postojni je 5. V. jednodušno iskazala istu odluku. Takvih konferencija raznih političkih grupacija bijaše, kao što smo već napomenuli, po

¹⁾ Skupština se održala u prostorijama „Hrvatske čitaonice.“

svim većim gradovima od Trsta do Zemuna i od Kotora do Subotice pa nam, prema tome, nije moguće, a niti je potrebno da ih ovdje posebice navodimo, jer su njihovi ciljevi bili isti. Svaki je rodoljub shvatao veličinu događaja koji su se odigrali u srednjoj Evropi pa je nastojao da doprinosi svoj dio za opće narodno dobro.

Premda se ideja narodnog ujedinjenja po gornjim izlaganjima širila i triumfirala u svim našim pokrajinama, ipak će objektivna posmatrač historijskih činjenica primjetiti da je u hrvatskom narodu, osobito u redovima seljaštva, bilo dosta skeptika koji nisu vjerovali, da će Hrvati biti zadovoljni u državnoj zajednici sa Srbima. Oni su držali, da će Srbi, prožeti osvajačkim duhom, svoju premoć upotrebiti na štetu Hrvata i time stvoriti trajno nezadovoljstvo koje bi oba naroda vodilo državnoj krizi. Tu njihovu shvatljivu opasnost su Mađjari i Nijemci čija vjekovna deviza bijaše *divide et impera* upotrebili u svoje imperijalističke ciljeve te preko svojih agenata pokušavali stvoriti što veći razdor između Hrvata i Srba. Videći kakva opasnost oluda prijeli našem narodu, gotovo svi hrvatski intelektualci zajedno sa katoličkim klerom su odlučno ustali na obranu narodnog ujedinjenja sa Srbima i Slovencima. Govorom i tvorom su branili svoje uvjerenje, da oslobođeni Srbi i Hrvati neće činiti jedni drugima ono što su kroz stoljeća iskusili u ropstvu nesmiljenih tuđinaca. Svaki će se, smatrahu, osjećati slobodan u svome domu te imajući sve uslove za kulturno-ekonomski razvitak, neće imati potrebe da nasilno uskraćuje drugome ono što je svakome rodoljubu sveto. Ideju bratske sloge između Srba i Hrvata je, među ostalima, svom vehemencijom branio krčki biskup dr Ante Mahnić. U svojim studijama i člancima je stalno zagovarao državnu zajednicu sa Srbima i propovijedao bratsku ljubav i slogu. „Srbi“, pisao je „nisu katolici, ali su nam braća po krvi i jeziku. Srce, srce otvorimo rođeraj kršćanskoj braći, da se počne rastapati led mržnje na plamenu ljubavi“. Religiozni hrvatski narod je prihvatio savjet svog crkvenog dostojanstvenika i svom dušom se zalegao za Majsku deklaraciju i državno jedinstvo. Rezultat toga bijaše rušenje svih pregrada između Hrvata i Srba. Kooperacijom političkih i crkvenih faktora u hrvatsko-slavenskim krajevima je zaista stvorena neslomiva narodna snaga tako da je naš narod i

bez naglašavanja vjernosti Habšburskoj dinastiji krčio put osnutku nezavisne države sa vjerom da će u njoj uživati potpuno ravnopravnost te imati sve uvjete za stvaranje ljepše i sretnije budućnosti.

Medju vladinim političarima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini bijaše ljudi koji su htjeli riješiti jugoslavensko pitanje na federalističkom sistemu. Oni su zastupali stanovište da se Bosna i Dalmacija pripoje Hrvatskoj koja bi imala vodeću ulogu u jugoslavenskoj kao saveznoj austrijskoj državi. Poglavica Bosne i Hercegovine general Stjepan Sarkotić i hrvatski ban Antun Mihalović su to savjetovali caru Karlu I. koji je bio dosta sklon toj ideji. Na krunskome vijeću 30. V. 1918. se o tome iscrpno raspravljalo. Već se činilo, da će se ono povoljno riješiti, ali se kasnije nenadano razbije o upornost Mađjara koji su odlučno zahtijevali da se Bosna i Hercegovina pripoje Ugarskoj.

Pored svega toga budimpeštanska vlada se iz poznatih razloga osjećala dosta slabom da odlučnije reagira na revolucionarnu akciju južnih i sjevernih Slavena. Mađjarskim političarima je bilo strah narodnog problema koji je već sam po sebi značio propast njihove države. U Beču su, međutim, još uvijek mislili da silom uguše prevratnički plan austrijskih Slavena. Seidlerova je vlada spremila zakonski projekat prema kojem je htjela administrativno razdvojiti Slovence, a Česku razdijeliti na dvanaest okružja u kojima bi se vršili poslovi namjesništva. Time se namjeravalo pojačati apsolutistički sistem te ugušiti slavensku namjeru otcjepljenja od Austrije. Povodom toga Jugoslavenski klub i Češki savez održa 7. V. u Beču zajedničku sjednicu na kojoj su donijeli te uputili vladi protestnu odluku protiv namjeravnog zakonskog projekta. U toj odluci se vrlo oštrim tonom napada rad vlade koja za volju oligarhije samovlasno čini velike ustavne promjene zbog čega može doći do borbe kakve još nije bilo i koja može drukčije ispasti nego što misle autori oktroja. Napokon se u odluci veli, da se zastupnici českok i jugoslavenskog naroda neće dati zastrašiti nikakvom silom nego će solidarno ustrajati u borbi protiv apsolutizma, a za prava slobode, samoodređenja i političke samostalnosti. Dr Korošec i F. Stanjek ovu odluku, kao što se vidi, nisu podnijeli vladi da je mole nego da je upozore na posljedice njenog apsolutističkoga rada ističući

joj ujedao i svoj politički program koji se udaljuje od zajednice sa nasilnom, a u stvari već na smrt osuđenom Austrijom.

Vladine mjere u Beču prema tome nisu ni za čas pokobile slogu slavenskih naroda čija svijest i moralna snaga bijahu mnogo jače od fiktivne moći njemačke oligarhije na Ballplatzu. Najbolji dokaz je za to pružila veličanstvena proslava pedesetogodišnjice českog narodnoga kazališta koja se održala u Pragu 17, 18 i 19 maja 1918. Toj su proslavi pored svih političko-prosvjetnih predstavnika Čeha učestvovali također i delegati slavenskih naroda i Talijana u Monerhiji pa je ona zajedno sa kulturnim obilježjem bila i velika političko-nacionalna demonstracija protiv tiranije Beča. Prisustvovali su joj izaslanici hrvatskog, bosanskog i dalmatinskog sabora pa gradski načelnici Zagreba i Ljubljane te predstavnici svih značajnijih društava i ustanova.¹⁾ Glavna svečanost proslave se održala u Panteonu gdje je prisutne zanosnim riječima pozdravio češki rodoljub dr Karlo Kramarž rekavši im da su se oni okupili baš u momentu kada Nijemci namjeravaju da raskomadeju hiljadugodišnju česku državu, ali to im neće poći za za rukom, jer je češki narod svijesniji nego ikada i politički tako jak da neće više tražiti milosti Beča, nego će stvoriti potpuno samostalnu državu koja će obuhvatiti i Slovake ispod Tatra u Ugarskoj. Iza njega je pisac Lirasek prikazao važnost narodnog kazališta za kulturni razvoj českoga naroda. Tada se digao na podium starac slovački pjesnik Hvjerdoslav koji je govorio o prilikama u Slovačkoj. Kada su prisutni vidjeli tog starog i u borbi za prava svoga naroda iznemogloga starca kako iznosi muke Slovaka u Ugarskoj, mnogi su Česi od ganuća glasno zaplakali. Izliv rodoljublja i emocija oduševljenja stopili su prisutne u jednu misao i jednu dušu. Svečanost je zatim poprimila sveslavenski karakter govorima što su ih održali u ime Slovenaca Tavčar, u ime Hrvata dr Srkulj, u ime

¹⁾ Otsjeli su u hotelu „Zlatna guska“ gdje su se sastali sa Poljacima i ostalim predstavnicima Slavena. Jugoslavenski klub su zastupali dr. Čingrija, dr Rybar, dr Tresić-Pavičić, Brenčić i dr Vukotić. Hrvate su predstavljali članovi hrvatskog sabora dr Ante Pavličić, dr Srdjan Budisavljević, S. Kempf, V. Pribičević i Stjepan Radić, a u ime grada Zagreba dr Stjepan Srkulj sa nekoliko članova gradskog zastupstva. Bili su zastupana također i gotovo sva zagrebačka i ljubljanska nacionalno-prosvjetna društva i kulturne ustanove.

Srba Šola, u ime Poljaka Rasprović, dok je delegat Talijana Gonci pozdravio slogu sjevernih i južnih Slavena koja će im uroditi plodom državne samostalnosti. Nakon značajnoga govora F. Stanjeka o političkim ciljevima slavenskih naroda, otpjevana je češka himna i time završena ta velebna svečanost i manifestacija slavenske solidarnosti. Učesnici su zatim u imponantnome redu, praćeni ovacijama na hiljade sakupljenoga naroda, pošli do hotela „Zlatna guska“ sa čijeg balkona je dr. Kramarž održao veliki govor protiv nasilne Austrije koja će dočekati svoju zasluženu sudbinu¹⁾.

Sutradan 18. V. u 10 sati je u praškoj gradskoj vijećnici održan kongres potlačenih naroda. Svrha kongresa bijaše međusobno upoznavanje političkih prilika u pojedinim slavenskim i romanskim zemljama te utvrđivanje zajedničkog programa budućega rada. U predsjedništvo kongresa izabrani su dr Pavličić, dr Rybarž, Šola, Klofač, Glombinski, Habdermann i Conci. Prvi je govorio dr Tresić Pavičić opisivši teško stanje južnih Slavena i njihovo progonstvo za vrijeme velikoga rata. U ime Poljaka je govorio Glombinski naročito naglasivši kako su Poljaci od Nijemaca doživjeli teška iskušenja pa da će zato u buduće demokratizirati svoju politiku i živjeti u slozi sa južnim Slavenima i Česima, jer samo tako mogu postići zajedničku svrhu narodnog oslobodjenja. Njegov je govor učinio na kongres vrlo povoljan dojam već i zbog toga što su se baš Poljaci koji su od potlačenih slavenskih naroda bili najbrojniji najslabije ponijeli u borbi za samostalnost svoje države. Wilson, a s njime i Antantne države su kao što znamo uzeli u program uspostavu Poljske koja nikada nije pokazala dovoljno volje ni odvažnosti da se u borbi za oslobodjenje pokaže dostojna zaštite gotovo cijele

¹⁾ Navečer je u kazalištu davana opera „Ljubuša“ kojoj su vlasti zabranile učešće češkim redarima i vojnicima. Sutradan je redarstvo prosvjedovalo protiv načina proslave izdajući proglaš u kojem se kaže kako je na proslavi primijećeno neprijateljsko i veleizdajničko držanje učesnika pa se upozorava građanstvo da će u buduće takve manifestacije biti oružanom silom zabranjene, a jugoslavenski sveučilištarci odstranjeni iz Praga. Istodobno je praško redarstvo dostavilo uredništvu „Narodni Listi“ odluku kojom se zabranjuje dalje izlaženje tog najznamenitijeg českoga dnevnika. Češki prvaci su na taj pritisak vlasti sačuvali svoju hladnokrvnost, jer još nije krenuo čas odlučnog obračunavanja sa njemačkom birokracijom.

loga svijeta. Ona je, doduše, imala razloga za pasivno držanje, ali su ti razlozi bili mnogo slabiji od imperativne dužnosti legalne borbe za suverenost države koju je po načelima samoodređenja naroda podupiralo javno mnijenje civiliziranoga čovječanstva.

Na kongresu je u ime Slovenaca govorio Smodej protiv germanizacije Slovenaca, a u ime Bosanaca dr. Lunarić protiv namjeravanog sjedinjenja Bosne i Hercegovine s Ugarskom. Napokon su dr. Kramarž i Soukup govorili o ljudskim pravima, jednakosti, bratstvu i slobodi. U tome duhu je donešena i zajednička rezolucija prožeta fundamentalnom idejom borbe do posvemašnjeg ostvarenja samostalnih država potlačenih naroda.

Kao što vidimo kongres potlačenih naroda nije u stvari unio ništa nova u program borbe za njihovo oslobođenje, ali je ipak bio od odlučnoga značaja u pogledu jedinstva akcije. Znalo se, naime, da će iscrpljena Monarhija brzo podleći u ratu s Antantom pa je već tada trebalo utvrditi plan po kojemu će se u datom momentu kooperativno izvesti revolucionarni polihvat i prekinuti svaki nit sa dvostrukom Monarhijom. O tome se raspravljalo ne toliko na kongresu koliko na povjerljivim sastancima pojedinih političara. Sve bijaše u glavnim potezima ustanovljeno kako da se ideja realizira u djelu. Zbog toga je ovaj kongres važan događaj u povijesti oslobođenja našega naroda.

Skoro u isto vrijeme dok se u Pragu konferiralo o zajedničkom istupu za obaranje Monarhije, u Americi je među čehoslovačkim kolonistima došlo do vrlo značajnog sporazuma o državopravnom odnosu između Čeha i Slovaka te unutarnjem uređenju buduće njihove države. I ovaj sporazum bijaše uglavnom djelo Tome Masaryka koji 7. III. 1917. napusti Rusiju te preko Sibira i Japana otpuše u Sjevernu Ameriku. U Washington stiže 29. IV. 1918. gdje stupi u doticaj sa predstavnicima čehoslovačkih kolonija te predsjednikom Unije Vilsonom, Robertom Lansingom, Richardom Craneom, R. Charlesom i Polkom kojima iscrpno izloži političke ciljeve čehoslovačkoga naroda zamolivši ih da ga u tim nastojanjima izdašno podupiru.

Najviše mu je brige zadavalo oprečno gledište koje je izbilo u pogledu unutarnjeg uređenja buduće države između

čeških i slovačkih kolonija. Slovaci su naime zahtjevali autonomiju Slovačke, dok su Česi bili za centralističko uređenje države. Da bi što bolje izgledio te opreke, Masaryk otpuše u Pittsburg gdje se sastane na dogovor sa zastupnicima čehoslovačkih organizacija. Na tim vijećanjima je odlučeno, da se 30. maja 1918. sazove u Pittsburgu velika konferencija predstavnika čehoslovačkih emigranata. Sa velikim oduševljenjem prime Česi i Slovaci ovu odluku te iz svih krajeva Unije izaslašu svoje delegate na tu historijsku skupštinu. Veliki broj Čeha i Slovaka se ondje nadje na okupu te poslije svestranog raspravljanja o državopravnim pitanjima i međusobnim odnosima o budućoj zajedničkoj državi sklopiše bilateralan ugovor koji sadrži slijedeće uvjete:

„Česke i slovačke organizacije u Sjedinjenim Državama poimence Slovačka liga, Češki narodni savez i vodji čeških katoličkih udruženja raspravili su u prisustvu profesora Masaryka česko-slovačko pitanje te svoj dosadašnji program ustanovili u slijedećem:

„Odobravamo onaj politički program koji smjera ujedinjenju Čeha i Slovaka u nezavisnu državu koja će se sastojati od Čeških pokrajina i Slovačke. Slovačka će imati svoju posebnu samoupravu, svoj parlament i svoje sudstvo. Slovački će biti službeni jezik u školama, uredima i uopće u javnome životu.

„Čehoslovačka država će biti ustavna i demokratska republika. Zajednički organizirano djelovanje Čeha i Slovaka u Sjedinjenim Državama će se sporazumno te shodno prema okolnostima razvijati i učvršćivati.

„Pojedine odredbe koje se odnose na uređenje Čehoslovačke države spadaće u kompetenciju pravnih predstavnika oslobođenih Čeha i Slovaka.“¹⁾

Glavna odredba i suština samog ugovora je kao što se vidi otcjepljenje od Austro-ugarske monarhije, ali on po svom

¹⁾ Masaryk u svojoj „Novoj Evropi“ veli, da je taj sporazum potpisao zato, da bi se umirila slovačka frakcija koja je tražila bogzna kakvu samostalnost Slovačke. Time je očito priznao da nije ni imao namjeru izvršiti taj sporazum, a to nimalo nije dostojno filozofa i političara koji se toliko borio baš zbog nepravda, izrabljivanja i prevara Nijemaca i Mađara i na čiji su poziv hiljade čehoslovačkih legionara polazile u smrt za oslobođenje svoga naroda.

sastavu nije definitivno vezao ni jednu od ugovornih stranaka u pogledu državnopravnih odnosa između Čeha i Slovaka. U njemu se, doduše, predviđa, da će Slovačka imati autonomiju, ali se odmah iza toga naglašuje, da je to svrha *današnjega programa* i da će se ubuduće sporazumno utvrditi sve što se ukaže potrebnim za uzajamne interese Čeha i Slovaka, a to opet nedvojbeno znači da se uslovi ugovora u shodnome momentu mogu preinačiti pa i anulirati. Stilizacija ugovora bijaše dakle ekvivalentna pa je uslijed toga njena jedina važnost u manifestaciji jednodušne sloge Čeha i Slovaka. I dotada su oni principijelno bili složni, ipak je sam ugovor bio tim značajniji što je u isto vrijeme među Česima u Monarhiji pokret za otcjepljenje poprimao revolucionarni zamah i što se češka dobrovolječka legija na zapadnom ratištu istakla neobičnim junaštvom u borbi protiv nadmoćne snage njemačkih divizija¹⁾ Sve su to bili za udružene savezničke države konviktivni dokazi o živoj nacionalnoj svijesti Česlovaka i njihovu pravu na osnutak slobodne i samostalne države.

Junaštvo Čehoslovaka na bojnopolju je možda više doprinijelo priznanju nezavisnosti njihove države nego sva politička propaganda što su je vršili Masaryk i drugovi, jer ono je pružilo Saveznicima efektivne koristi. Neustrašiva borba Čeha pod lozinkom „pobjeda ili smrt“ doskora je kod savezničkih država naišla na pravedno razumijevanje. Pošlo su oni na francuskom tlu ginuli za interese Antanta, Francuska je bila prva koja ih je nagradila priznanjem za koje su oni položili svoje živote. Vlada Clemenceaua je 28. VI. 1918. zvanično priznala nezavisnost nove čehoslovačke države pa ujedno time i njeno ratno stanje sa Centralnim vlastima. Minister Pichon je tom prilikom uputio Edvardu Benešu akt u kojem se kaže i sljedeće:

„Vjerna načelima poštovanja prema narodnostima i oslobodjenja potlačenih naroda, vlada Republike smatra pravednima i obrazloženima aspiracije čehoslovačkoga naroda i

¹⁾ U strahovitoj bitci kod Amiensa početkom aprila 1918. gdje su Nijemci bili u velikoj nadmoći prema Englezima učestvovala je i čehoslovačka dobrovoljačka legija te se tako junački držala da su joj nakon bitke priredile svečani mimohod francusko-engleska i američka vojska.

naslojeći svom silom da u zgodnom času ostvari Vaše težnje za samostalnošću i historijskim granicama Vaših zemalja koje će konačno biti oslobodjene od ugnjetavačkog jarma Austro-Ugarske.“

Engleska isto učini 18. VIII, a u zvaničnom vladinom saopćenju se nalaze i ove značajne riječi:

„Čehoslovački narod se još od početka rata svim raspoloživim sredstvima borio protiv zajedničkih neprijatelja. Organizirao je znatnu vojsku koja se bori na tri fronte. Velika Britanija stoga priznaje Čehoslovake savezničkim narodom, a tri čehoslovačke vojske savezničkim vojskama koje se nalaze u ratnome stanju sa Njemačkom i Austro-Ugarskom.“

Nešto je kasnije 3. IX. i američka Unija priznala nezavisnost Čehoslovačke države. U zvaničnom aktu što ga je tom prilikom proglasio Lansing državni sekretar Unije kaže se i sljedeće:

„Narod Čeha i Slovaka je potegao oružje protiv Njemačke i Austro-Ugarske te pod svojim oficirima poput civiliziranih naroda organizirao i vojsku. Česi i Slovaci u ovome ratu teže za ciljevima samostalnosti. Vlada Udruženih Država stoga priznaje, da se tako organizirani Česi nalaze u ratnome stanju sa Njemačkom i Austro-Ugarskom. Isto tako priznaje Čehoslovačko narodno vijeće kao *de facto* ratujuću vladu koja ima pravo da odlučuje čehoslovačkim političkim i vojnim poslovima.“

Čehoslovačka država je dakle prije bila međunarodno priznata nego što se zapravo i porodilo. Time je ujedno sudbina njene budućnosti ovisila o pobjedi Antante koja je opet svojom vojničkom i tehničkom snagom bila sigurna da će uskoro slomiti posljednji otpor do kraja iscrpljenih Centralnih vlasti. Velika tragedija svjetskoga rata se brzim tempom približavala svome kraju da pokopa brutalnu silu nad pravom te na ruševinama Monarhije uskrisi nove države mučeničkih, ali krepkih i za samostalan život sposobnih slavenskih i romanskih naroda.

GLAVA XXI.

Vojničke pobune u Monarhiji. Neuspjeh posljednje ofenzive Austro-Ugarske na talijanskom ratištu. Pottštenost u Beču i Budimpešti. Prilike u jugoslavenskim krajevima i osnutak Narodnog vijeća u Ljubljani.

Prirodni proces velikih događaja se češće puta neprijetno razvija tako da mu se uzroci tek vide u posljedicama. Sličao se tome dogodilo i u Monarhiji. Ni sami njeni vlastodršci početkom 1918. godine nisu bili niti su mogli biti pravo obavješteni o naglom popuštanju državnoga sklopa i postupnom slabljenju centralne vlasti, jer je duhovno rastrojstvo bilo snažnije od njegove manifestacije. Znalo se da je narodnosni pokret mogao dovesti u pitanje bit Monarhije, ali dokle god vojska nije bila demoralizirana, u političkim se krugovima općenito smatralo da taj problem nije tako akutan kao što je u stvari bio. Razorni su se elementi, međjutim, paralelno sa narodnosnim aspiracijama pojavili kao neminovne posljedice dugog i beznadnoga rata. Glad, bijeda, nestašica u svim najpotrebnijim artiklima pa vojnički naponi su neobuzdano vodili podjednakoj desorganizaciji u gradjanstvu i vojski. Narod se zasitiše rata i bijede, a to dvoje bijaše jače i od najstrožije discipline. Ta psihoza se skoro u isto vrijeme spontano pojavila u svim pokrajinama Monarhije i brzo postala dominantna. Sa demoraliziranjem vojske koja je činila jedini oslon državnog autoriteta destruktivno djelovanje na cijelom teritoriju Monarhije sve radikalnije zahvati maha i pripremi teren općemu raspadanju i strahovitoj katastrofi.

Jedan od glavnih razloga rastrojstva u austrougarskoj vojski pored opće iznemoglosti bijaše iz Rusije prenešena boljševička klica koja je medju proletarcima zahvatila snažan korijen i bila jača nego da ju je disciplina mogla posvema

ugušiti. Iz Rusije vraćeni vojni zarobljenici uvidješe da se organiziranim neposluhom lakše mogu rastepsti čitave armije nego bojnom silom ma koliko nadmoćnijega neprijatelja. Stoga ih nikakav apel vlasti ni vojni zapt nisu više mogli prisiliti da se vrate na bojno polje. Radije su pobjegli u gore te živjeli na hajdučki način nego da nastave rat i sve njegove grozote. U gorama su se ponegdje organizirali u oružane bande i bili strah čitavoj okolini. Znali su napasti pa opljačkati vlakove, što umalo da se nije dogodilo i vlaku kojim se car Karlo I. vraćao iz Rumunjske u Beč. Taj neposluh se raširi i medju ostalim vojnim obveznicima. Na dopust pušteni vojnici su gotovo svi postali vojni bjegunci te se sklonili u šume (zeleni kader) te živjeli od otimačine i pljačke. Sama budimpeštanska policija je početkom 1918. tragala za 40.000 vojnih bjegunaca. Po tome se može zamisliti da je broj takvih bjegunaca u cijeloj Monarhiji morao biti ogroman. Vojne su vlasti samo konstalirale te porazne činjenice, a nisu imale snage ni autoriteta da podignu duh vojske te uspostave potrebnu disciplinu.

Još teži defekt su zadale duhu vojske otvorene vojničke pobune koje su se izrodile u prave borbe medju vojnicima. Pobune su većinom nastale u slavenskim vojnim jedinicama čemu glavni razlog bijaše politička borba Slavena za svoje oslobodjenje. Narodnosni pokret u Monarhiji zahvati i slavenske vojnike na koje osim toga psihološki momenat već poznatog neposluha u vojski bijaše od presudnog utjecaja. Ideja narodnog oslobodjenja je medju njima slabila disciplinu, a jačala demonstrativno neprijateljstvo protiv Monarhije. Prva se takva pobuna dogodila 1. II. 1918. u ratnoj mornarici u Pulju. Češka i jugoslavenska momčad je revolucionarno isticala svoje nacionalne težnje te otkazala posluh svojim starješinama. Pokret je, doduše, odmah ugušen, ali tim pritiskom ni u samoj mornarici nije minula pogibao raspadanja nego se, naprotiv, kao i u svim našim krajevima, jačala ideja oslobodjenja. Istoga dana je izbila pobuna mnogo većega stila u mornarici u Boki Kotorskoj. Česi i južni Slaveni su dosta nepromišljeno digli pobunu sa namjerom da sruše admiralitet i zavladaju mornaricom. Svoj su cilj namjeravali postići tim lakše što je istovremeno i u susjednim mjestima Crne Gore planuo ustanak protiv Austrijanaca. Izmedju buntovnika i vojske se razvila prava bitka u kojoj su buntovnici bili potučeni. Po-

Pobunjenici su bili stavljeni pred vojni sud koji je četvoricu osudio na smrt, a 379 na robiju.

Psihoza postupnog raspadanja Monarhijske vojske se pojavila skoro u svim vojnim jedinicama pa je u više mjesta pod dojmom političke borbe sjevernih i južnih Slavena došlo do otvorene pobune i krvave borbe. U Mostaru se 11. II. 1918. pobuni 22. pukovnija južne Dalmacije, a 14. II. Hrvati 54. pukovnije otkazu posluš, što je istoga dana slijedilo i u 8. bosanskoj lovačkoj pukovnici. Vojne su vlasti pri stišavanju pobuna postupale oprezno da ne bi nepromišljenim istupom izazvale vojničku revoluciju. Ali se taj psihološki proces ni na kakav način nije dao ustaviti nego je stalno dovodio do pobuna u manjem ili većem stilu. U Judenburgu su 13. V. vojnici 17. ljubljanske pukovnije poubijali oficire, pobjegli u gore, ušančili se te otvorili paljbu na protivnike. Buntovnici su već na početku borbe dijelom pohvatani, a dijelom se probili u gore gdje su po okolnim mjestima vršili pljačku i otimačinu.

Nekoliko dana kasnije 20. V. su Srbi 6. novosadske pukovnije u Pečuhu digli pobunu, provalili u vojna skladišta, oboružali se i poubijali više oficira. Pobunjenicima se pridružilo preko 2000 vojnika koji su zauzeli kamenim zidom ograđeno groblje te se branili kao iz kakve tvrđave. Razvila se prava bitka u kojoj su pobunjenici bili potučeni, ali je njihov poraz od svoje braće zadao moralni udarac vojski koja se više nije zanosila idejom produženja rata. Ovdje nam se čini kao da su pobunjenici u Pečuhu imali vezu sa odredima 6. novosadske pukovnije u Lublinu, jer su u oba mjesta istovremeno dignute pobune kojima se u Lublinu pridružila i 38. stanislavovska pješadijska pukovnica. Pobuna u Lublinu je pojačanom vojskom bila brzo skršena, ali je ona planula u drugim mjestima. U Radkenburgu se u noći od 23 na 24 V. pobunila 97. pješadijska pukovnica u kojoj su služili Hrvati, Slovenci i Talijani. Iz Greca su odmah upućeni bili vojni odredi protiv pobunjenika koji su već bili pohvatani. Vojni sud je osmoricu osudio na smrt, a mnoge na robiju.

U takvoj situaciji što su je stvorile pobune, političke borbe i krajnja iscrpljenost, Monarhija nije bila u stanju da dovoljnim snagama pojača svoju talijansku frontu. Antanta se, međutim, spremala za odlučnu borbu. Savezničke i udružene države su početkom 1918. u Versaillesu sazvale ratno vijeće

koje je trajalo više od mjesec dana. Na tim vijećanjima je donešena odluka da će Saveznici svim raspoloživim silama nastaviti rat do konačne pobjede. Monarhija je dakle morala produžiti borbu u kojoj je znala, da neće moći dugo ustrajati. Glavna snaga njenih neprijatelja bijaše na talijanskoj fronti pa se postavilo pitanje da li da se protiv njih nastupi ofenzivno te iznudi pobjeda ili da se i nadalje ostane u defenzivnome stavu. U toj stvari je na talijanskome ratištu održano ratno vijeće pod pretsjedništvom cara Karla I. kojem su među ostalim prisustvovali barun Arz šef generalnog štaba, barun Conrad, generali Borojević i Alfred Kraus. Conrad je predložio, da se ofenziva izvrši između Piave i Astice prema Veneciji, a Kraus je zastupao stanovište, da se neprijatelju glavni udarac zadade na obim stranama Monte Grappa. Borojević se protivio ofenzivi, jer je smatrao preslabom Monarhijsku vojsku, ali ako se ona već pokrene, neka se izvrši na južnoj Pavi u pravcu Trevisa. Nakon dugoga vijećanja donešena je odluka, da se kod Sette Comuni izvrši glavni napad na liniji Astico—Brenta, a zatim po planu baruna Arza izvrši prodor istočno od Brente te po zamisli generala Borojevića na južnoj Pavi zadade udarac neprijatelju na liniji Oderzo—Treviso—San Donna di Piave.

Prema tom planu ofenziva se imala započeti u većem stilu nego što je za to bilo raspoložive vojne snage. Zapadno od Garda jezera bijaše postavljena deseta, a između Piave i Garda jezera jedanaesta armija dok na Pavi pod komandom generala Borojevića i nadvojvode Josipa bijaše koncentrirano 16 divizija. Ukupna vojna snaga na fronti od 250 km. iznosila je do 50 divizija, što je, obzirom na slabi duh i lošu opremu vojske bilo premalo da se sa uspjehom izvrši projektirana operacija.

Navala počne 15. VI. kod Tonale. Austrijanci su pod zaštitom artiljerijske paljbe prešli u napad, ali su bili krvavo razbijeni. Istovremeno su i sve navale kod jezera Garda bile bačene uz velike gubitke. Zarobljeni južni Slaveni su obavijestili Talijane o namjeravanoj ofenzivi pa je tako cijela talijanska vojna snaga spremno čekala napad na čitavoj fronti. Dne 15. VI. je između Piave i švicarske granice počela generalna navala vojske baruna Conrada, ali je već u prvome naletu klonula i uz teške gubitke se povukla u svoje pozicije.

U isto vrijeme je od jezera Garda pa do Jadrana stupila u akciju vojska generala Borojevića i nadvojvode Josipa. Uslijed guste magle, šesta armija nadvojvode Josipa uspije prijeći na desnu obalu Piave i uz velike žrtve osvojiti Montello. Ali taj lokalni uspjeh nije donio Austrijancima nikakve koristi, jer je vojska baruna Conrada, međulim, pretrpjela totalan poraz uslijed čega je južna austrijska vojska dospjela u vrlo kritičnu situaciju. Ofenziva je klonula na cijeloj liniji, jer nije više bilo dovoljno rezerve i ratnoga materijala da se nadoknade gubici koji su bili neizdrživi. General Borojević je 20. VI. u Udinama prikazao caru Karlu I. očajno stanje vojske koja više nije bila u stanju da brani Montello od razorne vatre talijanske artiljerije. Car Karlo I, uvidjevši neizdrživi položaj šeste armije dade pristanak da se ona povuče na lijevu obalu Piave. Povlačenje je izvršeno 23. VI. u zoru pa je tako Monarhijina vojska skučena na očajnu defenzivu. Neuspjeh ove posljednje ofenzive na talijanskome ratištu je za Monarhiju značio posvemošnji poraz i gubitak rata.

Neuspjeh Monarhijina oružja na talijenskom ratištu je razumljivo deprimirao vladine krugove u Beču i Budimpešti jer se znalo, da je Monarhija u toj ofenzivi izdala skoro svu svoju ratnu snagu, a prema nastaloj situaciji stručnjaci su tvrdili da će ona izdržati rat najdulje do 1. decembra 1918. Katastrofa je dakle bila već na pragu, i nije više bilo nikakve nade, da će se ona otkloniti sklapanjem mira, jer je pozicija Antante postajala sve bolja. Crni pesimizam obuze vojne i političke krugove koji su predviđali sve grozote izgubljenoga rata. Posljedice vojničkog neuspjeha i slutnju bliske katastrofe su instinktivno osjećali svi narodni slojevi tim jače što je iznemoglost u svakom pogledu bila krajnja. Radnički pokreti, koji su, takoreći, uvjek preteče revolucije, štrajkovima i boljševičkim manifestacijama su također potvrdjivali, da je psihoza u masama bila takova da je svakoga časa mogla zagospodariti rulja i stvoriti kaos koji bi srušio Monarhiju i uspostavilo nove nacionalne države.

Najozbiljniji pokret radnika bijaše u Budimpešti. Dne 20. VI. 1918. pod izlikom premalene plate izbije opći štrajk u tvornici državnih željeznica. Štrajkašima se odmah pridruže i radnici susjednih tvornica što snažno zatalasa radnike cijeloga grada. Grupe oboružanih radnika provale u kancelarije

tvornice državnih željeznica te izvrše strašno pustošenje. Žandarmerija odmah stupi u akciju te dodje do oružanog sukoba između nje i razjarenoga radništva. To još više uzruja duhove te izbije štrajk u svim tvornicama željeza. Tramvajski saobraćaj bijaše obustavljen i zbog općega štrajka tipografa, štamparije bijahu zatvorene, a izlaženje dnevnih listova onemogućeno. Nova vlada Julija grofa Wekerlea u prvim momentima nije znala kakva sretstva da upotrebi u cilju da se pokret ne zaoštri te povuče za sobom sudbonosne posljedice. Radnički sindikati su, međulim, zajedno sa organima socijalne demokratske stranke osnovali Radničko vijeće sa boljševičkim programom. U njemu se, među ostalim, tražila ostavka vlade i da se povuče projekt izbornoga zakona. Po tome se vidi, da je pozadina radničkog pokreta bila revolucionarne naravi. Atmosfera zaista postade vrlo teška; Wekerle 15. VI. opominje Mihajla grofa Karolja da ne sipa ulje na vatru. Radnici na to dobiju instrukcije da ne naruše red u gradu i da se pridržavaju odredaba svojih sindikata. Kad je vlada političke zahijevne radnika odbila, to kod radnika već nije prouzrokovalo nikakvu reakciju, jer se znalo da radnički pokret uslijed manjkave organizacije nije uspio. Već 25. VI. se otpočne djelomičan rad, a 27. VI. u 12 sati štrajk je posvema obustavljen bez ikakve promjene političkog kursa. Ali time što je taj slabo organizirani štrajk promašio cilja nije prestala opasnost unutrašnjeg rušenja državnog autoriteta, jer vrljenje nezadovoljstva je stalno raslo; trebalo je samo da još dodje kakav manji potres pa da se poruši čitava državna zgrada te pokopa hiljadugodišnju prevlast Madjara nad dijelovima brojnih Slavena i Romana.

U jugoslavenskim krajevima se također sve intenzivnije radilo na dokončanju rata za Monarhiju, ali je istovremeno rasla i borbenost za samostalnu državu. Političke prilike su se stalno evoluirale u duhu Majske deklaracije i narod, prožet idejom da sam ima pravo odlučiti svojom sudbinom, sve jačim zamahom se trudio da svoju prirodnu težnju što prije realizira u posvemašnjem otcepljenju od Madjara i Nijemaca. Poznata anomalija hrvatsko-srpske kaolicije kao vladine stranke nimalo nije slabila ideju ujedinjenja, jer se, uostalom, znalo, da je ona u opoziciji sa narodnom težnjom zbog svoga odnosa prema Ugarskoj pa da će u zgodnome momentu učiniti svoju

nacionalnu dužnost, kako joj to već i vlastiti naziv nalaže. Radi toga je stalno gubila teren u narodu, ali su joj baš tom svojom taktikom historijski događaji važniji bili od vlastitih interesa koji, uostalom, po sretnome završetku velikoga djela oslobodjenja nikako ne bi mogli biti oštećeni. Starčevićanci su to dobro znali pa su zato prema njenim postupcima bili dosta uvidjavni smatrajući da je bolje što je ona na vlasti nego da dodje frankovačka diktatura. Pasivno držanje kaolicije se, dakle, ne može, kao što bi mnogi htjeli, pripisati na štetu nacionalne stvari, jer ono je dosta omogućilo da se propaganda narodnog samoodredjenja u svim narodnim slojevima što bolje raširi te dodje do jednodušnoga istupa protiv Austro-Ugarske.

Najizrazitiji neprijatelj Majske deklaracije u hrvatskom narodu su, kao što je već poznato, bili frankovci i dio klerikalaca koji se grupirao oko dra Josipa Stadlera nadbiskupa vrhbosanskoga. Potonjima su se pridružili dr Ivo Pitar, dr J. Pavičić sa svojim drugovima.¹⁾ Njihov organ u Sarajevu „Hrvatski Dnevnik“ je žestoko istupao protiv politike majske deklaracije i tražio soluciju nacionalnog problema na sasvim oprečnoj bazi. Vlada je pored toga podržavala u Sarajevu još nekoliko njemačkih listova koji su služili njenim intencijama. Među njima je „Bosnische Post“ neumorno nasojao da oslabi nacionalno-politički pokret južnih Slavena. Vladi nije bilo teško predobiti nešto naših ljudi koji su iz ličnih ambicija svojim beznačajnim radom neosjetno slabili čvrstu nacionalnu frontu južnih Slavena.

Medju Slavencima je u narodnoj politici također pukao jaz razdora te razdvojio snage koje su dotada koncentrirane izdašno podupirale politiku Majske deklaracije. Žalosna je činjenica u svim značajnijim pothvatima, da se ljudi više puta zbog slabosti i sebičenih razloga odriču svog ispravnog stajališta te porade protiv svoga uvjerenja i time nanose štete cjelini kojoj su u prvome redu kao narodni predstavnici pozvani da služe. Sličnu je ulogu odigrao i dr Ivan Šusterčić pročelnik Slavenske ljudske stranke. Kad je on novembra

¹⁾ Njihova je grupa medju ostalim tvrdila da se ne može tražiti oslobodjenje Hrvata u Bačkoj i Baranji, jer su ti krajevi od vjkada sačinjavali Ugarsku državu pa su prema tome stoljetnoj hegemoniji priznavali veća prava nego principu samoodredjenja naroda.

1917. iz sitnih ličnih razloga istupio iz Jugoslavenskoga kluba, uvalio je u tešku krizu Slavensku ljudsku stranku za koju je 27 godina požrtvovno i sa uspjehom radio. U stranci je stoga nastalo razumljivo previranje i bio ugrožen njen opstanak. Pokušavalo se, da dodje do sporazuma izmedju pristaša dra Šusterčića i opozicije, ali sva ta nastojanja su propala. Nije pomogla ni intervencija kneza biskupa Jegliča, jer je razilaženje bivalo sve veće i razdor se više ničim nije mogao premostiti. Dr Šusterčić na to 22. XI. 1917. sazove u Ljubljani konferenciju stranke na kojoj je donešena rezolucija da se stranka raspusti. To bijaše za politiku narodnog ujedinjenja tim osjetniji udarac što je Šusterčić nastojao da se sa svojim privrženicima obori na politiku Majske deklaracije. Za tu ideju htjede u Hrvatskoj predobiti i seljačku stranku Stjepana Radića da zajedno sa frankovcima i dijelom klerikalaca parira politiku Jugoslavenskoga kluba i ostalih stranaka koji su se deklarirale za narodno ujedinjenje, ali mu to ne podje za rukom. Čim se razotkriše ti njegovi defetistički planovi, narod ga u svim mjestima počne napuštati te on brzo postade general bez vojske. Sva je sreća, dakle, bila u tome što je narod bio politički svjesniji nego da zbog kaprice svog negda omiljeloga vodja napusti politički pravac koji mu je jedini garantirao egzistenciju i miran razvoj u slobodnoj državi. Razočaran do najcrnjeg pesimizma i potican besmislenom osvetom, Šusterčić otada počinje svoju nesretnu i jalovu austrofilsku politiku kojom žalosno završava svoju karijeru. Njegov politički autoritet je u narodu propao, a Slovenska ljudska i liberalna narodna stranka su pak i nadalje izdašno podupirale politiku Majske deklaracije koja je bila izraz narodne volje i najviše odgovarala njegovim političko-nacionalnim težnjama.

Kao što vidimo i u tim najsvetijim pothvatima našega naroda bilo je ljudi koji su zaboravivši presudnu važnost historijskih događaja podupirali politiku Beča i Budimpešte, ali val što je zahvatio sve južne Slavena težnjom za oslobodjenje nisu više mogli obustaviti ni vlasti ni njemački ni mađarski trabanti. Jugoslavenska inteligencija je pravilno shvatila svoju dužnost i zadaću što ju je vršila i još imala vršiti u narodu, a narodni predstavnici su javno pred cijelim svijetom manifestirali svoj politički program u tim historijskim danima

kada je bilo već na pomolu veliko političko preuredjenje čitave srednje Evrope. Vrlo je značajna u tom pogledu i rezolucija Starčevićeve stranke prava 5. VI. 1918. Važnije tačke te rezolucije su slijedeće:

„Tražimo ujedinjenje i slobodu u narodnoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba u kojoj će narodne osebine troimenoga jedinstvenog naroda biti očuvane, a osiguran državopravni kontinuitet historijsko-političkih teritorija. Upruči se napose o historijsko državno pravo, tražimo očuvanje kontinuiteta hrvatske državnosti.

„Tražimo za državu Slavenaca, Hrvata i Srba čitav teritorij na kome u neprekidnom kontinuitetu živi naš narod, jamčeći inonarodnim manjinama kulturnu samoupravu. Tom našem narodnom teritoriju neotudljivo pripada obale, luke i otoci sjevernog i istočnog Jadrana.“

Kad znamo, da je glavni je direktive hrvatske ratne politike dala Starčevićeva stranka prava, onda je neosporno, da su Hrvati, kako se to vidi i po gornjoj rezoluciji, konstantno bili na stanovištu ujedinjenja na federalivnom principu. Takvo je raspoloženje vladalo u svim hrvatskim mjestima. U tom duhu je i pretsjednik dalmatinskoga sabora dr Vicko Ivčević u Zadru 20. VI. 1918. u ime dalmatinskog zemaljskog odbora predao izjavu namjesniku Dalmacije grofu Altems u kojoj je pored kratkog historijata Dalmacije iznio i njezinu želju za realiziranjem programa Majske deklaracije. Jednako je na velikom političkom zboru u Splitu 2. VII. kojem su sudjelovale sve dalmatinske predratne stranke donešena rezolucija koja traži samoodredjenje naroda i stvaranje zajedničke države Slavenaca, Hrvata i Srba. Na tome je zboru izabrana i uprava¹⁾ narodne organizacije Slovenaca, Hrvata i Srba koja se imala brinuti za sakupljanje svih narodnih elemenata i stranaka u Dalmaciji te kasnije odredjivati delegate za Narodno vijeće.²⁾ Taj odlučni korak i solidarnost Dalmatinaca je blagotvorno djelovao na narodno raspoloženje u hrvatskom Primorju pa se

¹⁾ Izabrani bijahu don Ante Anić, dr Roko Arneri, pop Jovo Bačin, dr Gajo Bulat, dr Uroš Desnica, dr Mate Drinković, Ante Franić, Ivo de Grisogono, dr Ivo Krstelj, dr Jerko Machiedo, dr Ivan Majstorović, Milan Marušić, Pavao Roca i dr Roko Vuković.

²⁾ Misli se na Narodno vijeće koje se imalo kasnije osnovati u Zagrebu.

zato već 14. VII. u Sušaku osnovala Narodna organizacija za hrvatsko Primorje i Istru te podjedno izabrana uprava za dvanaest pravnih korporacija čija je svrha bila zbilu u čvrste redove sve narodne snage i spremili ih za veliku historijsku misiju narodnog ujedinjenja. Pozvani političari su time časno vršili svoju nacionalnu dužnost, ali ne samo političke grupacije što smo ih naveli, nego i mnogobrojna društva, udruženja pa općine, gradovi, kotari, samostani i biskupije hrvatskog Primorja, a napokon i intelektualci, seljaci pa svi slojevi našega naroda su sa puno razumijevanja shvatili sudbonosne događaje te nastojali, da u njima i južni Slaveni izvojuju svoju opravdanu slobodu i dodju do državne samostalnosti.

Pored opisane borbe u samom narodu, jugoslavenski i češki klubovi su se u Beču zajednički uspješno borili protiv namjere austrijske vlade, da samovoljno riješi češko i jugoslavensko pitanje po čijem planu ne bi došlo do jedinstva ni sjevernih ni južnih Slavena. Ta žestoka opozicija glavnih slavenskih stranaka u carevinskome vijeću je sklonila bečku vladu da odustane od te svoje namjere za koju već nije imala dovoljno snage da je sprovede, jer je osjećala, da su nastupili pretposljednji trzaji njene tiranije nad sjevernim i južnim Slavenima. Takvo političko stanje prouzrokuje 24. VII. pad Seidlerova kabineta. Sutradan ga naslijedi vlada baruna Karla Husareka kojoj bijaše sudjeno, da dočeka buru što se pojavila na obzorju dvostruke Monarhije.

Vanjska situacija za Monarhiju je takodjer postajala sve teža. Saveznici su istovremeno sa vojničkim pritiskom tražili osnutak narodnosnih država, što je za Monarhiju značilo propast. Robert Lansing državni sekretar Unije 28. VI. 1918. kao dopunu vladinog saopćenja od 29. V. 1918. dao je zvaničnu izjavu u kojoj se izrekom veli da je stanovište vlade Sjedinjenih Država takovo, da sve grane slavenskoga plemena treba da budu potpuno oslobođene ispod njemačkog i austrijskog gospostva. Engleski ministar vanjskih posala Balfour je 25. VII. 1918. u „Mansion House“ održao veliki govor u kojem je opravdavao političke aspiracije sjevernih i južnih Slavena. Ratni cilj Antante je, dakle, vodio rušenju Monarhije, a po općem vojničkom položaju se dalo zaključiti, da će naskoro doći do te velike katastrofe.

Sa približavanjem sudbonosnih dana sjeverni i južni Sla-

veni su tražili što tješnije međusobne veze i jednodušnost u političkoj akciji. Potreba izgradivanja realnih temelja za budući rad bijaše tim veća, što je propast Monarhije izgledala bliža. U tu svrhu je u Ljubljani 17. VIII. 1918. održana uža konferencija predstavnika južnih Slavena, Čeha i Poljaka. Čehi su zastupali dr Franjo Stanjek, Vaclav Klofač pa zastupnici Vanek i Okleštak, a Poljake dr Grambinski bivši ministar saobraćaja i grof Skarbek pripadnici Svepoljaka te dr Moračevski član socijalno-demokratske stranke. Konferencija je održana u srebrnoj dvorani hotela „Union“. Osim pomenutih delegata Čeha i Poljaka te većine Slavenkih narodnih zastupnika konferenciji su prisustvovali iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre dr Lorković, dr Šurnin, dr Budisavljević, dr Drinković, dr Krstelj, dr Pošćić, Ivo Grisogono, Duje Mikačić, dr Petričić, dr Laginja, dr Spinčić i dr Šimrak. Nakon što su predstavnici pojedinih naroda iscrpno referirali o političkoj situaciji, sporazumliše se kada i na koji način će se zajednički dići protiv Monarhije te osnovati svoje nezavisne države. Konačno je sa te konferencije izdan slijedeći komunikat:

„U Ljubljani dne 17. avgusta 1918. na zajedničkoj konferenciji sakupljeni zastupnici triju naroda: Slavenaca, Hrvata Srba, Poljaka i Čeha bavili su se svim kulturnim, političkim, socijalnim i ekonomskim problemima ostvaranja prava samoodredjenja imenovanih triju naroda te uređenja trajnoga međusobnoga odnosa ovih naroda kao i njihovih odnošaja prema drugim državama. Postignut je potpun sporazum svih delegata i u načelima i u pitanjima taktike koja je potrebna da postignemo zajednički konačni cilj.“

Još istoga dana je po intenciji predstavnika sjevernih i južnih Slavena u Ljubljanskoj gradskoj vijećnici održana osnivačka skupština Narodnog vijeća kao vrhovnog političkoga tijela za južne Slavena u austrijskoj polovini Monarhije. Učesnike skupštine je u ime gradjanstva pozdravio podnačelnik Ljubljane dr Triller, a u ime Jugoslavenskoga kluba dr Antun Korošec. Iz živahne debate o potrebi osnutka Narodnoga vijeća, prešlo se na njegovo konstituiranje. Za predsjednika je jednoglasno izabran dr. Korošec, a članovi upravnog odbora su postali dr Lovro Pogačnik, dr Josip Jerić, Smodej, Ivan Hribar, dr Kramer, dr Ivo Červar i J. Kejžar. To su Narodno vijeće sačinjavale sve slavenske narodne stranke te istarska

narodna organizacija osim jugoslavenske socijalno-demokratske stranke koja još formalno nije stupila u njega, ali je njeno vodstvo izjavilo, da će od vremena na vrijeme učestvovali u njegovu radu. U tu joj svrhu bijaše rezervirano tri mjesta u vodstvu Narodnoga vijeća. Što se pak tiče dalmatinske organizacije Slovenaca, Hrvata i Srba, Narodno vijeće je zaključilo da će stupiti u kontakt sa upravom dalmatinske organizacije u cilju da u pojedinostima ustanovi sistematsku kooperaciju u svim političko-nacionalnim pitanjima.

Pri osnutku Narodnoga vijeća dr Korošec je izjavio, da je ono samo dio sveopće narodne koncentracije i organizacije koja će imati svoj definitivni vrhovni forum u zajedničkom Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba koje će se kasnije osnovati u Zagrebu. Prema tome je nedvojbeno, da se već tada utvrdio konačan program rušenja Austro-ugarske monarhije.

Ljubljansko Narodno vijeće bijaše prvi revolucionarni akt protiv Monarhije. Politička snaga Narodnog vijeća se uglavnom sastojala u tome, što je ona imala stalnu vezu sa svim narodnim slojevima ne samo u Sloveniji i hrvatskom Primorju nego i sa ostalim jugoslavenskim krajevima pa i sa političkim faktorima sjevernih Slavena. Nije bez dubljega razloga ni činjenica što je ono konstituirano u samom zaledju talijanske fronte. Opasnost od Monarhijine vojske je, doduše, time izgledala čitilija, ali pravo stanje bijaše takvo, da se te vojske više niko nije bojao. O narodnu snagu bi se razbili svi pokušaji vojničke intervencije. Inače je trebalo samo još jedna iskra pa da plane vojnička revolucija na talijanskoj fronti. To nam potvrđuje i princ Ludwig Windischgratz u svojim memoarima naglašujući, da se rasulo Monarhije počelo još početkom septembra 1918. Kad je na jednoj sjednici glavnog generalštaba zatražio točno brojno stanje Monarhijine vojske, general Walstatten mu je odgovorio, da je to nemoguće znati, jer jugoslavenske čete u velikim masama bez dozvole napuštaju frontu, a one koje su puštene na odsustvo ne vraćaju se na frontu. Hrvatsku, veli Windischgratz, nije više moguće upotrebiti ni za kakvu vojničku službu. Kraj takvoga stanja stvari, sasvim je razumljivo što bečka vlada nije preduzimala nikakve mjere protiv revolucionarnog pokreta južnih Slavena, jer bi izazivenjem krvoprolića sva odgo-

vornost pala na nju, a posljedice bi svim svojim grozotama samo ubrzale veliku katastrofu.

Jedini sretan izlaz za Monarhiju iz tako teške situacije bijaše da što prije sklopi mir s Antantom. Stoga grof Burian zajednički ministar inostranih posala 14. IX. 1918. uputi notu zaraćenim vladama u kojoj ih poziva neka izašaljju svoje delegate u koje neutralno mjesto radi dogovora i na temelju Vilsonovih principa sklepanja za obje zaraćene stranke prihvatljivoga mira. Monarhija je to učinila bez prethodnog sporazuma sa Njemačkom, što znači da je savez među njima popustio. Njemačka koju su stalno poliskivale savezničke armije na zapadnom ratištu nije bila u boljem položaju pa je Monarhija htjela da i bez Njemačke spasi što se još dađe spasiti. Ovaj akt Monarhije izazva reakciju kod južnih Slavena čiji politički pretstavnici na sastanku u Zagrebu 24. XI. donijese javnu rezoluciju u kojoj se zvaničnoj Monarhiji osporava pravo, da pregovara u ime drugih naroda nego samo u ime Nijemaca i Madjara.¹⁾ Drugim riječima je to značilo kidanje svake državnopravne veze sa obim monarhijskim polovinama. Medjutim je taj protest kod Saveznika bio nepotreban, jer je Clemenceau još 17. IX. odbio Monarhijsku notu, što su zatim učinili i ostali Saveznici. Iznemogloj Monarhiji, dakle, nije preostalo drugo nego da dokraja vodi očajnu borbu koja je već značila *finis Austriae*.

¹⁾ Rezoluciju su potpisali dr Korošec za ljubljansko Narodno-vijeće, dr Gajo Bulat za narodnu organizaciju u Dalmaciju, dr Ante Pavelić za Starčevićevu stranku prava, Stjepan Radić za hrvatsku pučku seljačku stranku, dr Djordje Krasojević za Srpsku narodnu radikalnu stranku, Vilim Bukšeg, Vitomir Korać i Svetozar Delić za socialno-demokratsku stranku, dr Srdjan Budisavljević, dr Ivan Lorković i dr Janko Šimrak za vanstranačke organizacije.

GLAVA XXII.

Prodor solunske fronte. Kapitulacija Bugarske i Turske. Neuspjela misija Stjepana grofa Tisze medju južnim Slavenima. Monarhija pred vojničkim rasulom i političkim raspadom.

Na solunskoj fronti još od okupacije Srbije pa do druge polovine 1918. nije bila ni sa jedne zaraćene strane pokrenuta ofenziva većega sili. Centralne vlasti nisu prodirale na jug prvo zato što nisu imale dovoljno snage, a drugo pak zato što nisu htjele protiv sebe izazvati Grčku čiji kralj Konstantin bijaše za njih garancija da ona neće stupiti u borbu na strani Saveznika. Tako se na solunskoj fronti vodio pozicioni rat, koji za tri godine zbog srazmjerno podjednake snage na obim stranama nije donio većih vojničkih promjena. Još najznačajnija bijaše borba za posjed Kajmakčalana (2521 m.) kao glavnog uporišta bugarske vojske. Srpska vojska je zapremala sektor na lijevom krilu savezničke vojske koja se borila pod komandom francuskog generala Sarrailla dok je desno krilo bilo naslonjeno na Egejsko more. Nijemci i Bugari nakon grupiranja znatnih pojačanja napadnu 17. VIII. 1916. srpsku vojsku koja u ogorčenoj borbi suzbije njihovu navalu. Poslije posvemašnjeg neuspjeha Bugara i Nijemaca, srpska vojska 12. IX. počne ofenzivu i postigne značajne rezultate. Najluće borbe su se vodile na Kajmakčalanu na kojem su pojedine kote naizmjenično prelazile u ruke i Srba i Bugara. Konačno je Drinska divizija 30. IX. 1916. iza krvave bitke osvojila Kajmakčalan. Srbi nastave ofenzivu te u nizu bitaka osvoje Starkov Grob, Sović i druge strateške pozicije bacivši Bugare preko Crne Reke, a zauzećem kote 1212 prouzrokuju 19. XII. 1916. i pad Bitolja. Ali saveznička vojska nije bila dosta jaka da dokraja eksploatira tu pobjedu srpskoga oružja pa je tako iza minimalnog efekta na cijeloj fronti nastao zastoj koji je

bez manjih prekida trajao sve do druge polovine 1918.

U vezi sa solunskom frontom se međutim u Grčkoj odigravaše veliki događaji. Poznato nam je, da je tvrdoglavi kralj Konstantin bacio svoju zemlju u vrtlog neprékidnog vrienja koje u mnogočemu nije bilo bolje ni od samoga rata. Sa zaostrenom situacijom su se sve više međusobno borile dvije struje. Prvoj na čelu bijaše kralj Konstantin koji je po svaku cijenu htio da sačuva neutralnost Grčke, a druga, brojnija, pod vodstvom Venizelosa je tražila da se navijesti rat Centralnim vlastima. Polonja je polovinom 1917. sve više prevladjivala pa je lako moglo doći i do revolucije. Ali građanski rat bi mogao imati teške posljedice i za samu solunsku frontu. Saveznici su to dobro znali pa je zato Jonnart francuski vladin povjerenik u Ateni 11. VI. 1917. u ime svoje vlade predao notu grčkom predsjedniku vlade Zaimisu da u roku od 24 sata daje ostavku. Taj odlučan istup je prenerazio kralja Konstantina te je već sutradan abdicirao u korist svog drugorodjenoga sina Aleksandra. Abdikacija kralja Konstantina i pad Zaimisova kabineta značili su konačnu pobjedu Venizelosovu. On već 27. VI. obrazuje svoju vladu. Prva važnija zadaća mu bijaše da navijesti rat Centralnim vlastima, što je i učinjeno 30. VI. 1917. godine.

Stupanjem Grčke u rat saveznička vojska na solunskoj fronti bijaše pojačana sa 200 000 vojnika. Premda je time imala osjefnu nadmoć prema snazi Centralnih vlasti, ipak iz taktičkih razloga 1917. godine nije bila pokrenula nikakva ofenziva većega razmjera, jer se već znalo, da te godine još neće doći do odluke rata. Solunska je saveznička vojska, međutim, bila sve bolje opremljena i snabdjevena najmodernijom ratnom tehnikom da u budućoj ofenzivi što sigurnije pobijedi iznemoglu vojsku Centralnih vlasti. Kad je zatim nastalo jedinstveno vodstvo Antantnih armija i zapovjednikom svih fronta postao generalissimus Foch, postavljen je na mjesto generala Guillaumata koji je samo kratko vrijeme vršio tu svoju dužnost glavnim komandantom Antantine orientalne vojske vrlo energičan i neobično aktivan general Louis Franchet d'Espérey. Antantino ratno vijeće (Conseil supérieur de guerre) mu je stavilo u zadatak da sa orientalom vojskom poluči odluku rata na Balkanu. Ova je odluka imala pasti sredinom septembra 1918. Iscrpljena Bugarska koja je bila prva na

udarcu kao da je slutila pogibiju što joj prijeti čija posljedica sa padom kabineta Vasilija Radoslavova u junu 1918. bijaše promjena političkoga kursa u Bugarskoj. Novu vladu obrazuje poznati antantofil Aleksandar Manilov, ali time zato nisu bili poremećeni saveznički odnosi izmedju Bugarske i Centralnih vlasti nego su oni u zajedničkoj borbi sa neprijateljima bili dosta čvrsti.

Raspored vojnih snaga u oči velike ofenzive na solunskoj fronti koja je od Jadranskog pa do Egejskog mora iznosila do 500 km. bijaše na strani Centralnih vlasti slijedeći: Od Jadrana do Ohridskog jezera držala je bojnu liniju austro-ugarska vojska pod komandom generala Pfanzer-Ballina koja se naslonjala na jedanaestu njemačku armiju koju su vezale prva i druga bugarska armija, a ostali dio fronte je do Egejskoga mora branila četvrta bugarska armija. Skrajnje lijevo krilo savezničke vojske je sačinjavao talijanski korpus pod komandom generala Terrera, zatim je slijedila grčko-francuske, srpska pa francusko-engleska vojska.

Generalissimus Franchet d'Espérey usvojil plan srpske vrhovne komande o prodoru fronte prema kojem se imao zadati glavni udarac desnom krilu prve bugarske i lijevom jedanaeste njemačke armije, probiti frontu i kod Verdara razdvojiti istočnu i zapadnu bugarsku vojsku. Ovaj prodor je stavljen u zadatak srpskoj i jugoslavenskoj dobrovoljačkoj vojsci¹⁾ koja se borila pod komandom nasljednika prestola Aleksandra i koju su podupirale dvije francuske divizije.

Operativna snaga Saveznika je na cijeloj fronti iznosila oko 600.000 vojnika koja se imala boriti sa isto tako jakom obrambenom snagom Centralnih vlasti. Dne 14. IX. u osam sati je cjelokupna artiljerija Saveznika otvorila razornu vatru protiv njemačko-bugarskih pozicija. Djelovanje artiljerije je potenciranom snagom i sa vrlo dobrim uspjehom vršeno na sektoru druge srpske armije gdje je namjeravano zadati glavni udarac neprijatelju. Njemačko-bugarska artiljerija je uzvraćala

¹⁾ Jugoslavenski dobrovoljci su dolazili na solunsku frontu većinom iz Rusije i Amerike. Iz Rusije su dijelom transportirani preko Arhangeleska u Englesku, a odatle preko Francuske i Sredozemnoga mora u Solun, a dijelom preko Sibira, pa zatim brodovima preko Suez u Aleksandriju, a odatle na solunsku frontu gdje je početkom 1918. formirana dobrovoljačka divizija.

paljbu i tako se razvio strahoviti dvoboj. Još istoga dana su na pojedinim otcjecima fronte savezničke trupe započele navalu koju su Bugari suzbili mitraljezima i ručnim granatama. Artiljerijska je priprema stoga produžena, a navečer su slizavali izvještaji, da su bugarske pozicije većinom razorene. Sutradan 15. IX. je druga srpska armija pod zaštitom artiljerijske paljbe započela navalu. Šumadijska divizija je iza ogorčene borbe uspjela zauzeti utvrđenu poziciju Slonovo Uvo, Veternik i Golu Rudinu, a 17 francuska divizija je prodrla do utvrde Kravice. Tada se razvila užasna borba na planinskom masivu između Sušice i Lešalice koji su Bugari smatrali neprobojnim. Jugoslavenska divizija bijaše određena da brzim nastupom progoni neprijatelja da teko što brže eksploatira postignuti uspjeh, dok je 122. francuska kolonijalna divizija zauzela Dobro Polje i zajedno sa Drinskom divizijom osvojila uzvisinu Soko (1825 m.). Tako je prvoga dana ofenzive zauzela gotovo cijela prva linija bugarskih utvrda prema srpskoj fronti. Uvečer je artiljerijska vatra nastavljena, da tako Bugari ne mogu popraviti svoje razorene fortifikacije. Slijedeći dan 16. IX. je Jugoslavenska divizija snažnim naletom osvojila kotu Kozjak (1814 m.) kao dominantnu tačku druge bugarske armije. Dne 17. IX. Jugoslavenska divizija uz sudjelovanje Moravske divizije iz prve srpske armije dopre do Kučkova Kamena te produžuje prodoranje prema Čurovom Kamenu. Timočka divizija osvoji Topolac i nastupa Studenoj Vodi, a prva srpska armija energično goneći neprijatelja postigne liniju Kučkov Kamen—Melnica—Bežište. U nizu borbi što su se odigrale 17. 18. i 19. IX. Timočka divizija osvoji Blatac i Golubac, Jugoslavenska potisne Bugare na liniju Mrežnice—Konopište, a Šumadijska dopre do Topolca. Tako je druga srpska armija dosegla liniju Radnja—Bohul—Moklište i zajedno sa prvom armijom progonila neprijatelja prema bugarskoj granici.

U tim borbama je izvršen prodor njemačko-bugarske fronte u širini od 40. km., a luk prodora je dosegao dubinu od 50. km. Dubina prodora je ugrozila oba bugarska krila pa je zato određen nagli uzmak. Otada je nastalo pravo rasulo bugarske vojske. Druga srpska armija presiječe komunikaciju Djevdjellje—Skoplje i Prilep—Gradsko te 22. IX. osvoji Krivolak, a 23. IX. Gradsko i prodre na Ovče Polje. Srpska konjička divizija 25. IX. osvoji Štip, a 26. IX. Kočane te

prodiraše prema Carevu Selu. Toga dana (26. IX.) Bugari preko svoga parlamentarca zatraže od generala Franchet d'Espèrya obustavu vojnih operacija na 48. sati, ali su bili odbijeni. Pobjedonosna saveznička vojska je stalno napredovala prema Küstendilu tako da zapadnom dijelu bugarske vojske (oko 90.000) zaprijeti pogibao da padne u zarobljeništvo.

Prodor solunske fronte je u Bugarskoj izazvao pravu paniku, jer su savezničke trupe nesudrživom brzinom prodirale prema Sofiji. Brzina događaja i uzrujanje što je sve više zahvatalo maha stvorilo u Sofiji revolucionarni pokret. Vlada je učinila sve preventivne mjere da održi red i mir, ali ni njen položaj ni jednoga časa nije bio siguran, jer se približavanjem neprijatelja situacija stalno pogoršavala. Videći da zemlja stoji bez obrane pred oružanim neprijateljima, vlada Malinova 25. IX. preko generala Todorova zvanično predloži da se zatraži primirje. To opet dokraja ogorči opoziciju koja organizirana u Bugarskom narodnom savezu 26. IX. uputi memorandum na kralja Ferdinanda u kojem se oštro osudjuje izdajnički plan vlade te ga poziva da se stavi na čelo vojske i obrane Bugarske. Međutim bugarske vojske jedva je već i bilo, a kritična situacija Bugarske nije dopuštala nikakvog odlaganja. Stoga je vlada Malinova, da spasi državu od ratnih grozota, preko Ljapčeva ministra financija generala Lukova komandanta druge armije i bivšeg ministra Radeva 29. IX. u 23 sata uz vrlo teške uslove sklopila primirje sa zapovjednikom Antantne orijentalne vojske generalom Franchet d'Espèryom prema kojem je između Bugarske i Antante 30. IX. u 12 sati obustavljeno neprijateljstvo. Uslovi primirja su značili potpunu kapitulaciju Bugarske. Još preostala bugarska vojska se imala razoružati, sve željeznice i ostala podvozna sredstva su se morala staviti na raspoloženje savezničkoj vojsci čije engleske i francuske trupe bijahu određene za okupaciju Bugarske. Sutradan 30. IX. je bugarski parlament održao sjednicu na kojoj je predsjednik vlade Malinov pročitao kraljevu besjedu kojom se bugarskom narodu stavlja na znanje, da su brojni neprijatelji prisilili bugarski narod da sklopi sa njima primirje. Kralj Ferdinand pak, nakon što je surviveo Bugarsku u strašnu nesreću 3. X. je u korist svoga sina Borisa abdicirao te napustio svoju nesretnu domovinu i nastanio se prvo u Ebenthalu, a kasnije u Koburgu u Njemačkoj.

Poslije sloma Bugarske, znalo se, da je položaj Turske neodrživ, jer su joj prekinute bile veze sa Centralnim vlastima od kojih je ona crpila životnu snagu. Dne 28. IX. kada je u svom jeku bjesnila još borba između Saveznika i Bugara, turski ambasador u Bernu je u ime svoje vlade uputio notu savezničkim vladama u kojoj traži primirje i mir. Noti je priključio i tekst pisma što ga je veliki vezir Talaat uputio predsjedniku američke Unije Wilsonu. Savezničke vlade su prihvatile tu molbu pa je već 30. IX. u Mudrosu potpisano primirje između predstavnika Turske i zapovjednika Antantne orijentalne vojske generala Franchet d'Espérey. Prema tim uvjetima je Turska imala smjesta razoružati svoju kopnenu i pomorsku silu, predati sve ratno brodovlje, otvoriti Dardanele i Bospor te sve luke, pa i carigradsku, predati na raspoloženje Saveznicima. Osim toga je morala odmah izručiti Antantne ratne zarobljenike i odstraniti sve njemačko-austrijske oficire i činovnike. Tako je između Saveznika i Turske 30. IX. u 12 sati obustavljena borba na svim frontama.

Prodorom solunske fronte je pala odluka svijetskoga rata koji se brzo približavao svome kraju. Centralnim vlastima je zadan težak vojnički, a još težji moralan udarac od kojega se više nisu mogle oporaviti. Saveznička vojska je u širini od 200 km. brzim tempom prodirala u nutarnost Srbije; pred njom su bila otvorena vrata prema Budimpešti. Kapitulacija Bugarske i Turske je još više moralno deprimirala Centralne vlasti u kojima sve više zavlada kaotično stanje. Njemački general Scholz je namjeravao grupirati oko Niša preostale njemačko-austrijske armije te ustaviti prodiranje Antantne orijentalne vojske, ali je taj plan propao zbog nedovoljnih snaga balkanske vojske Centralnih vlasti. Austro-ugarska i njemačka vrhovna komanda videći ogroman jaz na balkanskom ratištu odlučila je da će sa talijanskog i zapadnog ratišta te iz Rusije i Ukrajine koncentrirati na Dunavu, Savi i Drini devet divizija pa ustaviti prodiranje Antantne vojske u južnu Ugarsku. Ali taj plan se također pokazao nesprovediv, jer je u jugoslavenskim krajevima skoro već izbila revolucija pa bi austro-njemačka vojska lako mogla dospjeti među dvije vatre. Tako je južna austro-ugarska granica nezaštićena čekala Antantnu orijentalnu vojsku koja se neprekidno primicavala sjeveru da se tako po planu savezničke vrhovne komande istovremeno na svim ratištima

dokončaju vojne operacije protiv poraženih Centralnih vlasti.

Ne mogavši postaviti obranu na svoje južne granice, Monarhija je očevidno bila pred vojničkim rasulom i političkim raspadom. Upravo je čudnovato što se u tako teškim prilikama još nije odrekla hegemonije nego je, osobito Mađarska, snovala planove o konačnom podjarmljivanju jugoslavenskih pokrajina. Mađarska je, po prikazu Tivadara grofa Batthyánya, koji je inače donekle simpatizirao sa južnim Slavenima i bio u prijateljstvu sa Nikolom Pašićem, namjeravala osvojiti Rijeku i cijelo staro ugarsko primorje sa Bakrom, Kraljevicom, Novim i drugim hrvatskim gradovima pa srijemsku, virovitičku i požešku županiju te Bosnu i Hercegovinu. Kako tu svoju više nego fantastičnu namjeru već nije mogla realizirati silom, pokušala je, da ju postigne servilnim moljakanjima. Time se htjelo među južnim Slavenima prouzrokovati razdor i osujetiti osnutak udružene Jugoslavije. Za tu misiju su smatrali, da će biti najpodesnija ličnost Stjepana grofa Tisze koji je još uvijek bio najveći autoritet od svih mađarskih državnika.

Grof Tisza je zaista u sporazumu sa carem Karlom I. kao *homo regius* tečajem septembra i oktobra 1918. proputovao važnija mjesta Hrvatske i Slavonije¹⁾, Bosne i Hercegovine da svojim autoritetom izmami od mjerodavnih faktora izjave kojima se traži pripojenje tih krajeva Ugarskoj da na taj način otpadnu svi prigovori da su oni jednostavno pripojeni ugarskoj kruni. U Zagreb je stigao 18. IX. provezavši se kroz grad hrvatskom zastavom okićenim automobilom. Tu odmah započne svoje djelovanje. Prvo posjeti bana Antuna Mihalovića, zatim dr Srdjana Budisavljevića i dr Dušana Popovića gdje se informirao o raspoloženju naroda i političkih stranaka, a zatim nastojao da ih predobije za mađarsko gledište rješenja narodnoga pitanja. Ali u tome nije uspio pa se nezadovoljan radi toga obratio vodećim ličnostima katoličkoga klera. Njima je izrazio svoje čudjenje i kratkovidnost u politici što se toliko zalažu za narodno jedinstvo u kojem on vidi direktnu po-

¹⁾ Kada je grof Tisza došao u Osijek, dočekao ga je osiječki list „Jug“ ovim stihovima:

Otale te, neznana delijo,
Bjež mi s praga očinskoga...

gibao za katoličku crkvu od strane srpstva i pravoslavlja. Luke i neiskrene te riječi ostale su bez ikakvog upliva na rodoljubivi kler koji mu je odgovorio da narodno ujedinjenje južnih Slavena smatra svojim političkim programom. Njegov predlog svagdje bijaše odbijen, ali on zato ne klonu duhom nego se odluči da dokraja izvrši svoju historijsku misiju za veličinu svoje države i nacije.

U Zagrebu je dr Edo Lukinić potpretsjednik hrvatskog sabora odredjen za pratnju grofa Tisze koji je pošao da traži prijatelje Madjara u drugim južnoslavenskim gradovima. Najbolje šanse je smatrao da će pomoću klerikalaca imati u Sarajevu. U tome se ljuto prevario. U Sarajevu su ga složno dočekali Hrvati i Srbi zajedno sa pretstavnicima katoličkoga klera. U svečanoj dvorani gradske vijećnice je 22. IX. vrlo nedolično¹⁾ primio deputaciju Hrvata i Srba koja mu je predala memorandum²⁾ u kojem je istakla svoje nacionalne težnje. U memorandumu se, koji je inače bio dosta bojažljivo stiliziran, medju ostalim iznosi palnje i grozote prognanstva što ih je narod pretrpio za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini te se traži naknada sve štete učinjene ratom i potpuna amnestija svih političkih osudjenika. U pogledu pripajanja Bosne i Hercegovine Ugarskoj u memorandumu se veli, da naš narod nije ravnopravan sa madjarskim nego nosi lažni naslov državljana pa ako se Bosna i Hercegovina nasilu pripoje Ugarskoj, to će izazvati takvu borbu u kojoj će naš narod ili propasti ili postići svoju samostalnost i slobodu. Ovaj memorandum je tako raspalio grofa Tiszu, da je lupio šakom po njemu na-

¹⁾ Nije im ponudio ni stolice da zauzmu mjesto nego su pred njim stajali kao kakvi učenici osnovnih škola.

²⁾ Memorandum su potpisali Risto Hadžić-Damjanović, Mato Bekovac župnik sarajevski, Petar Todorović, Djuro Džamanja, Jovan Pešut, Gavro Gašić, Djordje Pejanović, dr fra Julian Jelenić rektor bogoslovije franjevačke, dr fra Karlo Ikić rektor franjevačke gimnazije u Visokom, Karlo Cankar tajnik nadbiskupov, dr Ljubo Šimić, Gligorije M. Jeftanović, Vojislav Šola, dr Joso Sumarić, Petar Skotanović, dr Danilo Jojkić, Danilo Dimović, fra Ljubo Čalić pretsjednik franjevačke bogoslovije, dr Savo Ljubibratić, dr L. Čabraić, dr V. Andrić, Vjekoslav Jelavić, Stjepan Subašić i kanonik dr Marko Alaupović.

zvavši ga glupošću, a pravo samoodredjenja naroda krivim novcem. Tome je konačno još gnjevno pridodao: „*Može biti da propadnemo, ali prije nego što nas nestane, biće u nas dosta snage da vas sve smrvimo.*“ On se po tim riječima nije žacao da učini zločin kojem nema primjera u povijesti ljudskoga roda, ali je i suviše precjenjivao snagu svoga naroda koji više nije bio u stanju ni da spasi svoju domovinu. U duši je on to osjećao pa je baš zato u očaju izbio iz njega instikt nasilja na čemu se bazirala i bit njegove na tuđim narodima zasnovane države. Videći, da u Sarajevu nema šta tražiti, grof Tisza 23. IX. otpuče u Mostar.

U Mostaru je grof Tisza primio pretstavnike vlasti i političke vodje Hrvata i Srba medju kojima je bio i biskup fra Alojzije Mišić. On je opreznim izlaganjima pokušao da ih zagrije za krunu Sv. Stjepana, ali je naišao na mnogo žešći otpor nego u Sarajevu. Biskup Mišić je lupio šakom o sto rekavši u lici Tiszi: „*Ne dam Bosnu i Hercegovinu Ugarskoj!*“ Videći da mu je plan da moljakanjem predobije južne Slavena za ujedinjenje sa Ugarskom propao, Tisza kasnije reče fra Davidu Nevistiću provincijalu hercegovačkih franjevaca, da će pitanje Bosne i Hercegovine uskoro biti riješeno ozgo u madjarskom smislu. Ogorčen zbog složnog i odlučnoga držanja Hrvata i Srba, grof Tisza otpuče u Dubrovnik gdje nije bio mnogo raspoložen govoriti o ujedinjenju sa Ugarskom. Tim je završilo svoju neuspjelu političku misiju kod južnih Slavena te se razočaran 12. X. vratio u Budimpeštu.

Grof Tisza je nakon što se lično uvjerio o raspoloženju južnih Slavena prvi od madjarskih političara uvidio da za Monarhiju više nema spasa. On je u budimpeštanskom parlamentu prvi rekao: „*Rat smo izgubili sa svim njegovim posljedicama.*“ Madjarski su političari to takodjer znali, ali im je teško bilo priznati istinu. Još uvijek su gojili neshvatljivu nadu da će sačuvati integritet svoje države. Nisu htjeli priznati duh vremena, da potlačeni narodi imaju ista prava kao i oni na slobodan život u samostalnim državama. Dok su oni tako naivno vjerovali u nepovredivost krune Sv. Stjepana, potlačeni su narodi sve intenzivnije se borili za svoje oslobođenje. Nisu više tražili ono što im Monarhija može dati već

ono što ne može t. j. potpuno otcjepljenje. Sve češke narod. ne stranke i članovi gornjega doma su 29. IX. održali u Pragu konferenciju na kojoj su donijeli rezoluciju kojom traže u ime češkoga naroda potpuno samostalnu državu. U rezoluciji se dalje veli: „*Ne treba više vjerovati obećanjima Monarhije koja nam ne može dati ono što mi tražimo i koja još i danas vrši nad nama javno bezakonje s namjerom, da nas istrijebi.* Osobito su žestoko istupali protiv Monarhije narodni socijalisti, mladočeška stranka i Strauskyjeva skupina koji su energično tražili potpuno samostalnu čehoslovačku državu. Od te rezolucije bijaše samo još jedan korak do proglašenja državopravnog otcjepljenja od Monarhije.

U istom duhu su radili i Slovaci u sjevernoj Ugarskoj koje je u tim sudbonosnim momentima sa Česima vezala zajednička sudbina. Slovački narodni poslanik Ferdinand Juriga je 3. X. 1918. sazvaio u Bratislavi sve vodje slovačkih stranaka, i to slovačku pučku stranku, slovačku naprednu i slovačku socijalnu stranku na kongres da vijećaju o tome kako da osnuju jedinstvenu narodnu stranku za sav slovački narod u Ugarskoj. Poziv završuje ovim riječima: „*Kucnuo je zadnji čas, skrajnje je vrijeme, da odbacimo osobne interese, da ne budemo mlitavi i kukavci, već energični i hrabri. Kucnuo je čas u kojem moramo pokazati svijetu, da smo još tu i da hoćemo da se borimo za naš opstanak.*“ Sve slovačke stranke su se jednoglasno odazvale tome pozivu pa je tako u Turčanjskom sv. Martinu osnovano Slovačko narodno vijeće kao najviši politički faktor Slovaka u Ugarskoj. Ugrožena sa sjevera i juga, Ugarska nije bila u mogućnosti da uguši narodnosni pokret koji se proširio i na istok sa revolucionarnim pokretom Rumunja u Erdelju. Potlačeni su narodi sa vojničkom nemoći Monarhije dobijali nove moralne snage i nacionalnog poleta u borbi za svoje oslobodjenje. Svi su oni osjećali, da je nastupio historijski momenat, da zbače sa sebe stoljetni jaram ropstva te skuče Nijemce i Madjare u njihove etnografske granice.

Prema izloženoj situaciji, Monarhija je u vojničkom i političkom pogledu bila na rubu propasti. Pomoći se više nije nadala od svoje saveznice Njemačke koja je također bila potučena na zapadnom ratištu. Omrznula od većine svo-

jih naroda, podunavska Monarhija je nemoćna čekala svoj krah. Carski autoritet je u njoj sasvim propao, a vlade u Beču i Budimpešti su fungirale bez faktične vlasti. Narodne manjine su spremale prevrate, a ekstremni ljevičarski pokreti prijetili anarhijom. Val bolševizma je također sve jače zahvatao radničke mase, osobito u Beču i Budimpešti. Opasnost je postala tim veća što su prehrambene prilike u Austriji bile upravo očajne. Svaki čas je mogla izbiti krava revolucija koja bi sa obaranjem kapitalizma dovela u pitanje i nacionalni princip. Sva je sveća bila još u tome što su nacionalni osjećaji Slavena bili jači od komunističke tendencije. Kriza je pored svega toga ozbiljno zabrinula i držala u napetosti sve političke faktore. U tako teškoj situaciji valja priznati, da su obje vlade, vodje narodnih manjina i socialisti sačuvali hladnokrvnost i nastojali, da se likvidacija Monarhije izvrši bez unutrašnjeg prolijevanja krvi.

GLAVA XXIII.

Zasjedanje carevinskoga vijeća. Govor F. Stanjeka i dr Korošca. Krunsko vijeće u Beču. Monarhija moli za mir. Nijemci za razlaz sa Slavenima. Proglas poljskog regentskoga vijeća. Manifest cara Karla I. Vilsonov odgovor. Zah-tjevi Rumunja, Slovaka i Malorusa. Posljednji dani Monarhije. Rezolucija Čehoslovaka u Ženevi.

U takvim prilikama kada se Monarhija jedva držala na okupu i od unutrašnje krize više bila ugrožena nego od vanjskih neprijatelja, sazvano je zasjedanje carevinskoga vijeća. Zna-lo se, da bečki parlament nije bio više u stanju da bez propasti Monarhije riješi narodnosno pitanje, njegovo je zasjedanje ipak održano i to ponajviše zato, da se po raspolo-ženju parlamentarnih stranaka nadje baza na kojoj bi se mo-gao sklopiti mir s Antantom. Raspoloženje pojedinih stranač-kih grupa se najbolje vidjelo na sjednici 3. X. 1918., a time se ujedno predstavilo i mizerno političko stanje Monarhije. Na početku sjednice je pročitana predlog poslanika Stanjeka, dr Korošca, Olomblinskog i drugova u kojem se traži neka vlada dađe parlamentu iscrpan izvještaj o svome stanovištu o pravu samoodredjenja naroda, o stanju mirovnog pitanja te sudjelovanju naroda na budućem mirovnom kongresu. Nadalje se u tome predlogu stavljaju na pretsjednika vlade upiti da li je carska i kraljevska vlada izrijekom ili pasivnim držanjem odobrila ili ohrabrila Ugarsku da traži sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Ugarskom. Zatim je pročitana predlog socijal-nih demokrata u kojem se poziva vlada neka predloži vlada-ma svih zaraćenih država pregovore o miru na bazi konsti-tuiranja lige naroda da se onemoguću svaki gospodarski rat te postigne mir bez aneksija i ratnih ošteta, da se promijene mirovni uvjeti sklopljeni u Brest Litovsku i Bukureštu te uspostavi država poljskoga naroda sazivom konstituante u

Varšavi, a Austro-Ugarska preuredi na bazi slobode i samo-vlade svih naroda. Po tome se vidi, da su od svih njemač-kih stranaka socijalni demokrati bili voljni najviše pružiti aus-trijskim narodima, ali sve to već nije moglo zadovoljiti Sla-vene koji su već javno govorili da više ne žele živjeti u ok-viru dvojne Monarhije.

Vrlo značajan je zatim slijedio predlog poljskih zastup-nika Daszinskog, Tertila i Olomblinskog u kojem traže uspo-stavu suverene poljske države koja ima obuhvatati sve polj-ske krajeve te joj osigurati vlastito primorje. Ovo je bio prvi odlučniji istup Poljaka protiv Monarhije i tako su se našli na okupu svi Slaveni u borbi za svoju nezavisnost. Čudnovato je, da su se Poljaci, kojima je Antanta prva priznala, da će uspostaviti njihovu državu, posljednji borili protiv Centralnih vlasti. Oni su mrzili carsku Rusiju, ali su poslije pada cariz-ma uvidjeli, da Njemačka za njih ne znači manju opasnost. Njihova je emigracija zaslugom Dmovskog, Poderovskog i drugova uspjela, da je Francuska 5. VI. 1917. dopustila orga-niziranje poljske narodne vojske, što je bila baza budućeg francusko-poljskoga saveza. Njemačka je odmah uvidila tu opasnost pa je uzela tražiti, da poljske legije polože Nje-mačkoj zakletvu vjernosti. Kad je Pilsudski to odbio, general Beseler ga 22. VII. 1917. zatvori u tvrdjavu Mogdenburga. Otada je u poljskome narodu mržnja protiv Nijemaca izbijala sve većom žestinom. Josip Haller početkom 1918. prebjegne u Francusku te se stavi na čelo poljskih legija. Poljsko javno mnije-nje se počelo orijentirati prema Antanti čiji rezultat bijaše odlučan istup poljskih zastupnika u carevinskome vijeću protiv raskrikanog Monarhije.

Iza predloga Poljaka na toj historijskoj sjednici austrijskog parlamenta progovorio je pretsjednik Českog saveza dr Franjo Stanjek. Cio parlament je velikom pozornošću slušao govornika od kojega se ovaj puta više nego ikada očekivalo da će u njemačkim redovima prouzrokovati veliko iznenadjenje. Iznenadjenje je zaista bilo iznad svakoga očekivanja. Stanjek je ponosno i uzdignutim glasom među ostalim rekao i slijedeće:

„Vrhunac ovog svijetskog i strašnoga rata koji mi Čeho-slovaci i drugi Slaveni nismo htjeli nego smo od njega od-vraćali naš narod prekoračen je. Odluka o ovom ratu već je pala. Za poražene se nikakav preokret ne da više iznuditi. Dva velika svijeta stoje jedan drugom na suprot: srednji i

sadašnji vijek. Drsko je napisala jedna stranka na svoje zastave: sila nad pravom. Njemački duh je odgojen u ovoj maksimi. Mislili su da vladaju nad nama silom i drskošću. Austro-Ugarska je mislila da se mora dobrovoljno pridružiti ovome nasilju. Ovu su politiku podjarmljivanja već davno provodili u ovoj Monarhiji protiv vlastitih naroda. Činili su ovo radi toga što su držali, da će konačno riješenje biti takovo, da će oni moći definitivno Istrijebiti sve toliko im mrske slavenske i romanske narode. Moralo se dogoditi ono što smo mi vazda predviđjali, očekivali i proricali. Svi narodi kojima ljubav za slobodu i mir nije samo na jeziku nego i na srcu udružili su se, da učine ovaj njemački duh neškodljivim da ne postigne žudjenu prevlast nad čitavim svijetom. Morali smo očekivati na kojoj će strani biti pobjeda i dali će se čovječanstvo baciti unatrag za nekoliko stotina godina. Samo vlastodršci Centralnih vlasti toga nisu vidjeli niti su hteli da vide. Dugo smo bili podjarmljeni. Dugo smo uživali uzvoj ove države. Nijedna kaplja krvi nije potekla sa naše strane drage volje za ovu državu. Naša je krv rado tekla u našim legijama pod komandom Antante. Tamo su se naši kao lavovi borili za pravo i slobodu čovječanstva i naših naroda. Nikakvo dakle nije čudo što ne smatramo ozbiljnim razbojnički mir zaključen u Brest-Litovsku. Mirovne ofenzive su nepotrebne, jer niko neće da se razgovara i pogadja pa ni sami dosadašnji austrijski narodi, osim Nijemaca i Madjara, jer znaju da se uglavljeni uvjeti dobrovoljno neće održati. Čas obračuna sa Nijemcima i Madjarima došao je. I sama Pruska uvidila je kakva joj opasnost prijeli ako se ne podvrgne načelima demokracije, a kod nas su se u vrijeme kada jedan Burian brblja o federalizmu usudili uzakoniti čisto madjarsku izbornu reformu sa priznatom tendencijom, da se slavenski narodi i nadalje drže u ropstvu i konačno zbrišu sa lica zemlje. I ova nakana je našla kraljevu sankciju. Sada pak Nijemci i Madjari licemjernim frazama traže mir. Podmuklo nam vele neka im pomognemo da se obustavi prolijevanje krvi. Ali njihov je konačni cilj silovito tlačenje nenjemačkih i nemadjarskih naroda, pa neka si za tu rabotu drugdje potraže saveznika, a ne kod nas. Mi hoćemo frontu triju slavenskih država od Gdanskoga preko Praga do Jadranskoga mora. Prosvjedujemo protiv toga da se djelimično riješi čehoslovačko pitanje, protestiramo protiv rije-

šenja koje bi se ograničilo na Cislitavsko ili na ugarsko područje čehoslovačkoga naroda. Zato je Čehoslovačka koja obuhvata i ugarsku Slovačku za njenim etnografskim granicama naš minimalni program. U tome smo potpuno solidarni sa jugoslavenskom braćom i Poljacima."

Govornika su sve slavenske stranke pozdravile burnim odobravanjem i dugotrajnim aplauzom, dok je medju njemačkim strankama vladala potištenost i očaj. Nakon stišanih ovacija dru Stanjeku, uzeo je riječ pretsjednik Jugoslavenskoga kluba dr Antun Korošec i govoreći o predlogu mira Centralnih vlasti rekao je i slijedeće:

"Iz note ministra vanjskih posla se razabire želja za mirom, ali se ne očituje iskrena volja, jer iskreno hoće mir samo onaj, ko zajamčuje narodima Austro-Ugarske slobodno pravo samoodredjenja. Još je manje došlo do izražaja iskrena volja za mirom u govoru ministra pretsjednika baruna Hussareka koji prekasno dolazi sa narodnom autonomijom. Prije rata bi južni Slaveni na tome bili zahvalni, ali u petoj godini rata gromko dovikuju: nikada! Nema više znanja ni umijeća na svijetu koje bi moglo razdvojiti Hrvate i Srbe od Slovenaca. Austro-ugarska vlada može govoriti samo u ime onih dvoju naroda koji u Austro-Ugarskoj gospoduju pa tako mirova načela koja bi vlada bila u mogućnosti iznijeti pred pretsavnike zaraćenih država ne mogu odgovarati potrebama potlačenih naroda Monarhije. Prema tome budući red u Evropi koji bi se uveo pod tim načelima ne bi bio jamstvom trajnoga i potrebnoga mira nego bi u sebi nosio klicu međunarodnih sukoba, kako se to već danas vidi po izjavama i nastojanju bilo austrijskih bilo ugarskih odgovornih državnika, koji u isti čas kada stupaju pred cijeli svijet kao zagovornici saveza ravnopravnih naroda poduzimaju sve da još jače upravno i politički razdobre južne Slavene. Sve što vlada preduzima nosi u sebi oznaku slavenskoj i romanskoj većini silom nametnutoga gospolstva te znači samo prisilni provizorij protiv kojega se moraju boriti svi potlačeni narodi. Opći napredak može se temeljiti samo na jednakoj slobodi malih i velikih naroda. Mi smo svijesni, da popspješujemo stvaranje takvoga sveopćega mira za kojim toplo žude svi narodi, vojevali oni na kojoj mu drago strani, jer prema našem najdubljem uvjerenju samo na novim načelima međjusobnoga prava osnovanog na istini i pravdnosti može

se gradili podloga za trajan mir. Jedna od takovih istina je činjenica, da je narod Slovenaca, Hrvata i Srba etnički jedinstven narod i da to jedinstvo ima ostati prema opće poznatom nacionalnom principu nerazdjeljivo i bezuvjetno koliko obzirom na njegov neprekinuti teritorij toliko i na državnu pripadnost. Na toj činjenici temelje se naša Jugoslavenska narodna prava i tražbine, što su u suglasju sa međunarodno priznatim načelima demokratskoga poretka prosvjetljenoga čovječanstva. Upićući se dakle na pravo, svaki narod ima da živi svojim vlastitim životom, potpuno i svestrano usvajamo misao sveopćega mira koji se ima odnositi na pravo samoodredjenja naroda u međunarodno već priznatom smislu, da sam ima odlučiti o svom životu te zaključiti hoćel utemeljiti samostalnu državu ili sačinjavati državu cjelinu u zajednici s drugim narodima. Zato se nigdje pa ni na mirovnim pregovorima ne smije odlučivati o sudbini južnih Slavena bez njihovog cjelokupnog sudjelovanja, i zato zahtjevamo, da u smislu samoodredjenja i narodu Slavenaca, Hrvata i Srba bude osigurano sudjelovanje na budućem mirovnom kongresu po njegovim u tu svrhu naročito izabranim narodnim predstavnicima."

Govor dr Korošca je učinio vrlo dubok dojam u parlamentu gdje su sve slavenske stranke ne samo odobravale nego i čestitalle govorniku okupljajući se gomilice oko njega. Njemački nacionalisti su bili vrlo utučeni, jer po tonu obaju govora se vidi, da su se sjeverni i južni Slaveni, takoreći, opraštali od Austrije koja ih je vjekovima sputavala u njihovom političko-nacionalnom razvoju. Oni su stavili predlog, da im vlada saopći svoje stanovište o narodnosnome pitanju samo zato da je time još više dovedu u zabunu. Znali su, da Monarhija u njenom okviru ne može udovoljiti njihovim težnjama pa zato nisu više tražili milost ni pravdu, da im ih ona daje, nego su otvoreno kazali, da njihove nade polažu u Antantu koja je proglasila nacionalni princip kao bazu i garanciju međunarodnoga mira. Cijeli kulturni svijet je prihvatio taj princip prema kojim je Monarhija ostala izolirana. Podunavska je Monarhija izgubila veliki narodni proces i sada su nastupile njegove posljedice. Još prije godinu dana bi se takvi izrazi što su pali na toj sjednici smatrali veletudjom i kažnjavali smrću, ali sada oni porazno djeluju na one koji su ih oholo negirali. Kucnuo je čas da dvojna Monarhi-

ja položi račune o svome postupanju sa potlačenim narodima, kako je to u svome govoru naglasio dr Stanjek. Nijemci su konačno uvidjeli tu historijsku činjenicu te se više nisu kao nekada revoltirali protiv opravdanih aspiracija Slavena nego su hladnokrvno uzeli na znanje zadnjim događajima stvorenu situaciju. Socijalni demokrati su zbog toga bili u žestokoj opreci za vladom koju su smatrali nesposobnom, da sretno riješi unutarnje probleme Austrije¹⁾. I među raznim Nijemcima u Austriji je u zadnje vrijeme nastao nacionalni pokret. Pa još i ne socijalisti, češki Nijemci i kršćanski socijalisti su već od ranije napadali vladinu politiku i otvoreno uzeli braniti težnje narodnih manjina i time skućili vladu na potporu ultranacionalista koji opet nisu bili u stanju da odolje pritisku Slavena i sa njima združenih njemačkih stranaka.

Bečkoj vladi u takvim prilikama bijaše glavna svrha, da što prije sklopi mir sa Antantom nadajući se da će time i narodnosno pitanje biti povoljno riješeno. Zato je po završetku govora dra Korošeca, njemački zastupnik Neumann predložio da vlada započne sa mirovnom akcijom te zatraži mir od predsjednika američke Unije Vilsona na temelju njegovih četrnaest točaka. Poznalo nam je već, da su na Ballplatzu početkom 1918. energično odbili neke Vilsonove točke kao neprihvatilive, ali su se prilike otada znatno promijenile i bečka vlada je na toj sjednici odlučila da će zamoliti mir na bazi Vilsonova predloga, a potom je sjednica parlamenta bila završena.

Sutradan 4. X. je u Beču pod pretsjedanjem cara Karla I. održano krunsko vijeće na kojem se raspravljalo o teškoj vojničkoj i unutrašnjoj situaciji te tražilo načina kako da se Monarhija sačuva od rasula. Crni pesimizam je zahvatio kako vojničke tako i političke faktore kojima su zadnji događaji ubili svaku nadu u povoljan ishod rata. Svi su se konačno

¹⁾ Narodna radikalna stranka je još koncem 1917. istupila iz njemačkog saveza te udružena sa zemljoradnicima i njemačkim nacionalistima stavila se na princip nacionalizma. Taj radikalni njemački pokret je prešao i na Nijemce u Češkoj pod zvaničnim nazivom *Deutsch-böhmische Vereinigung* koji je oštro protestirao protiv čeških aspiracija, ali u slučaju da se one ipak ostvare, tražio je 22. X. 1918. od Češke nezavisnu njemačku krunsku oblast *Deutschböhmen*.

složili u tome da je najsigurniji način da se spasi što se još spasiti može, t. j. da se što prije postigne mir. Stoga je odlučeno, da se na temelju 14 Vilsonovih točaka ponovo zatraži mir od pretsjedinika Vilsona. U tome duhu je odmah odaslana nota u Washington koju je tamošnji švedski poslanik Ekengren 7. X. predao državnom sekretaru Lansingu. Monarhija je tada svu svoju nadu polagala još u pretsjedinika Unije koji joj je sa svojih 14 točaka prvi zadao smrtni udarac od kojega više ni on sam, baš da je i htio, nije mogao da je spasi.

Situacija se u Monarhiji, međulim, s dana u dan pogoršavala. Vodja socijalnih demokrata Oton Bauer je javno tvrdio da je raspad Monarhije neizbježan pa je stoga smatrao da njemačkoj Austriji ne preostaje drugo da se ujedini sa Njemačkom. U štampi se otada zaista počela tražiti čista njemačka Austrija bez slavenskih naroda i predlagao miran razlaz sa Slavenima. Nijemci su kao članovi velikoga naroda lakše se odricali gospodstva nad Slavenima nego Madjari koji su njihovu snagu bazirali na podjarmljivanju tuđih naroda. U bečkim listovima se radi toga govorilo, da je prošlo vrijeme ludih iluzija i nastupilo doba, da se ne mijenjaju samo institucije nego i način ljudskoga mišljenja. Nije dosta samo da se daje feudalnom, vojničkom i apsolutističkom duhu demokratsko obličje nego se čitav politički duh mora preobraziti i demokratski oblik vladavine prihvatiti bez protivljenja. Svijet se već naučio, da u Nijemcima gleda pozvane zatočnike države, kako je, doduše, bilo, ali kako više ne smije biti. Po svemu što je dosada činjeno, izgleda, da je želja nacionalnih Nijemaca, da državi dadu čisto njemački kolorit ustupajući Slavenima neke smiješno neznatne koncesije. Rat je učinio kraj nazoru, da država ima prema nacijama prednosti u tome, da određuje mjeru njihovih prava i slobode. Rat je iznio svoje potrebe i vrijeme je da ih se shvati te dade potpuna sloboda svim narodima. — Tako su zvučili prvi glasovi bečke štampe kad je već bilo očevidno da su Centralne vlasti izgubile rat. Za njima se povela golova sva njemačka štampa u Beču koja je već 5. X. predlagale, da se puste slavenski narodi na miru, pošto se masama ne može više vladati silom i jer je došlo vrijeme kada se moraju ispuniti svi uvjeti demokracije. Čini se, da je taj nagli preokret u štampi i javnome mnijenju uslijedio i zbog toga što su 4. X. osim Austro-Ugarske zatražile mir od Vilsona

i Njemačke, Bugarska i Turska pa se vidjelo da je katastrofa Monarhiji već na pragu. Pomirljivim pisanjem štampe se valjda htjelo blažiti posljedice koje su se očekivale da će brzo doći.

Sasvim je drugo stanovište bilo Habzburške dinastije, koja je znala da će sa raspadom Monarhije biti dokončana i njena vladavina. Caru Karlu I. je, prema tome, najviše stalo da spasi svoj prijesto pa se trudio, da Austriju pretvori u saveznu državu. Ostvarenje toga plana je povjerio grofu Silvi Faroucu koji je imao biti designirani ministar pretsjedinik federativne Austrije. Ali misija grofa Farouca je već u svom početku propala. Poljsko regentsko vijeće u Krakovu izda 15. X. manifest na poljski narod u kojem se traži ujedinjenje svih poljskih zemalja u jednu potpuno nezavisnu državu sa vlastitim izlazom na more, a Česi i južni Slaveni takodjer ne htjedoše ni pregovarati o bilo kakvoj federativnoj zajednici sa Monarhijom.

Poslije toga neuspjeha, car Karlo I. je htio da svojim autoritetom sam učini ono u čemu nije mogao uspjeti grof Farouca. Držao je, da će u tim burnim vremenima jedino još svojim popuštanjem osvojiti ljubav i prvrženost austrijskih naroda. U tu je svrhu 16. X. 1918. upravio znameniti manifest na *svoje vjerne¹⁾ austrijske narode* u kojem je naglasio da se Austrija pretvara u saveznu državu u kojoj će svaki narod na svome području tvoriti posebnu državnu zajednicu pa da je stoga potrebno, da se u svakoj pokrajini konstituiraju narodna vijeća sa zadatkom da tu zamisao provedu u djelo. Ali se i u tom važnom državničkom aktu o kojem je, bar po njegovu shvaćanju, ovisila sudbina Habzburške dinastije, pokazao ne samo slab i neodlučan nego i neoprostivo pristran. U manifestu se zauzeo za nepovredivost krune sv. Stjepana i time još više ogorčio protiv sebe sjeverne i južne Slavene koji lakav način rješenja narodnosnoga problema iz razumljivih razloga nisu htjeli prihvatiti. Ne znamo zašto je trebao

¹⁾ Znamo, da mu ti narodi već nisu bili tako vjerni da učine ono u čemu su i bez njega mogli mnogo više postići. Knez Windischgraetz veli, da ni jednoga čovjeka u nesreći nisu tako brzo napustili prijatelji kao cara Karla I. kada je bilo nedvojbeno da će izgubiti prijesto. *Sic transit gloria mundi.*

žrtvovati Austriju, a štititi Ugarsku¹⁾ koja je u narodnosnom pogledu bila isto što i Austrija. Tom svojom naklonošću prema Madjarima je s pravom navukao na sebe mržnju i Nijemaca koji su bili prvi u mogućnosti, da ga nakon takvog postupanja svrgnu sa prijestola. Inače je tim svojim manifestom, takoreći, sam ratificirao raspadanje Monarhije od koje su slavenski narodi već spremali formalno otcjepljenje i osnutak samostalnih država.

Posljednja je težnja cara Karla I. da Monarhiju pretvori u saveznu državu propala i zbog toga što je predsjednik Unije Wilson 18. X. odbio mirovne ponude Monarhije sa motivacijom, da se deseta točka njegova poruke kongresu od 8. I. 1918. koja predviđa autonomiju potlačenih naroda Austro-Ugarske ne može primjeniti sada zbog toga, što su se od onda zbili događaji najvećega značenja, a i zbog toga što je međuvremeno vlada republike priznala čehoslovačko Narodno vijeće u Parizu ratujućom vladom sa Njemačkom i Austro-Ugarskom pa da je stoga predsjednik prisiljen izjaviti Austro-Ugarskoj vladi, da ne on, nego ti sami narodi odluče o tome kakva će akcija od strane Austro-Ugarske zadovoljiti njihove težnje. To pak drugim riječima znači, da potlačeni narodi Austro-Ugarske imaju pravo sami odlučiti o tome da li će ostati i nadalje u Austro-Ugarskoj ili će istupiti iz njene državne zajednice te osnovati nove samostalne države.

Vilsonov odgovor je značio definitivnu pobjedu narodnosnoga principa te je stoga sa razumljivim veseljem primljen kod potlačenih naroda, a duboko je potresao dušom Nijemaca i Madjara koji su u njemu vidjeli svoju očitu propast, jer se više nisu imali nikome obraćati za pomoć, a slavenski narodi pak nisu htjeli s njima ni pregovarati. Otada je nastupilo faktično raspadanje Monarhije. Još istoga dana 18. X. je u bu-

¹⁾ On se vjerovatno pobojavao, da bi Madjari u slučaju krnje-
nja krune sv. Stjepana razvrgli dualistički odnos s Austrijom i pro-
glasili nezavisnu državu, ali je trebao znati, da njegov manifest neće
oboriti trijumf nacionalnoga principa ni spasiti Ugarsku koja mu pos-
lije njenoga raskomadanja ne bi bila zahvalna time da ga i nadalje
tolerira na madjarskom prijestolu. Njegovo je stanje, treba priznati,
svakako bilo vrlo teško. Bilo da je što učinio, posljedice bi bile iste,
ali bi, naravno, bilo mnogo moralnije, da je u narodnosnom pogledu
jednako tretirao Austriju i Ugarsku.

dimpeštanskom parlamentu vodj Rumunja Aleksandar Vajda protestirao protiv toga, da erdeljske Rumunje pretstavlja madjarski parlament, jer za to je nadležno rumunjsko narodno vijeće, pošto ugarski Rumunji imaju pravo da sami odluče o svojoj državnoj organizaciji. Na istoj sjednici je i vodj Slovaka Ferdinand Juriga izjavio, da Slovake treba da zasebna delegacija zastupa na mirovnoj konferenciji. Sutradan 19. X. je isti Juriga većinom na slovačkom jeziku (što je u madjarskom parlamentu bilo zabranjeno) tražio u ime slovačkog Narodnog vijeća samoodredjenje naroda za ugarske Slovake. Madjare su frapirale te izjave vodja narodnih manjina protiv kojih već nisu mogli preduzeti nikakve zakonske mjere, jer su rat izgubili, a skoro cijeli svijet prihvatio princip narodnog samoodredjenja. Obistinile su se riječi Stjepana grofa Szécsénya: „Ako Madjari narodnosni proces izgube, onda će sve izgubiti pa i svoju individualnost“. Još je frapantnije djelovala na njih izjava riječkog zastupnika Andrije Ossoniacka koji je tražio za Rijeku kao *corpus separatum* samoodredjenje proglasivši je talijanskim gradom. Napušteni od svih naroda nad kojima su dotada vladali, Madjari teškim srcem uvideše da je prošlo doba njihovih osvajalačkih planova i da su sad oni sa svih strana potiskivani u njihove etnografske granice.

U isto vrijeme i Malorusi zatraže svoja narodna prava. U Lavovu 19. X. osnuju Narodno vijeće koje na svojoj velikoj skupštini zatraži ujedinjenje u zasebnu državu istočnu Galiciju, Bukovinu i dio Ugarske. Rumunjski zastupnici u Austriji takodjer istupe sa nacionalnim aspiracijama te pozovu pet rumunjskih zastupnika u budimpeštanskom parlamentu neka im se pridruže te zajednički zatraže nezavisnu rumunjsku državu. Česi u Pragu su 19. X. izdali proglas u kojem traže suverenu čehoslovačku državu i međunarodno riješenje čehoslovačkoga pitanja i da se jedino onaj faktor koji se sada nalazi izvan čehoslovačke države¹⁾ smatra pozvanim da ga riješava u ime Čeha i Slovaka. U njemu se nadalje oštro prosvjeduje protiv toga što madjarske vlasti u pojedinim mjestima još uvijek zlostavljaju Slovake želeći na takav način iznuditi od njih pismeno očitovanje u korist Ugarske u kojem bi se tvrdilo da Slovaci više ne žele ni samostalnu državu, ni personalnu uniju sa Českom već jedino ostati u Ugarskoj. Istovremeno

¹⁾ Misli na Čehoslovačko narodno vijeće u Parizu.

su (19. X.) i južni Slaveni u Zagrebu izdali proglas u kojem su tražili potpuno nezavisnu državu o čemu ćemo kasnije opširno govoriti. Svi narodi Monarhije su se grupirali u svoj tabor i spremali za odlučne događaje. Vlasti su kako u Austriji tako i u Madjarskoj izgubile svaki autoritet: gubitak rata je stvorio uzbunu, tjeskobu i komešanje kod Nijemaca i Madjara, a kod slavenskih i romanskih naroda neopisivu sreću i zanos, jer je bilo na pomolu ostvarenje njihovih nacionalnih ideala.

Videći da su ih napustili svi narodi u Monarhiji, Nijemci u Austriji odlučise, da i oni zatraže ono isto pravo samoodredjenje naroda koje su tako dugo i uporno poricali slavenskim i romanskim narodima pa su u tome pravcu sve njemačke stranke 20. X. izdale zajednički proglas na njemački narod u Austriji. Sutradan 21. X. je već sazvalo pretsjedništvo njemačkog Narodnog vijeća osnivačku skupštinu na kojoj je izabrana provizorna vlada od tri člana koju su sačinjavali narodni zastupnici Singhofer, Seitz i Fink. Tada je prihvaćen predlog Seitzov, da se ova skupština smatra provizornom narodnom skupštinom njemačke Austrije te usvojen njegov predlog kojim je izabran izvršni odbor od 20 članova koji će narodnoj skupštini podnijeti predloge pojedinih stranaka o ustavu te pripremili položaj njemačke Austrije na mirovnoj konferenciji. Podjedno je izabran i ustavni odbor koji će izraditi izborni zakon za konstituantu. Pojedine stranke su već u pogledu forme vladavine iznijele svoja gledišta. Njemački nacionalisti, radikali i neovisni bečki zastupnici su se izjavili za republiku, dok su jedino kršćanski socijalisti ostali vjerni monarhijskoj vladavini. Šta više vodj socijalnih demokrata dr. Adler je izjavio, da bi Austrija ako se ne nadje *modus vivendi* sa slavenskim narodima, imala stupiti u saveznu državu sa njemačkom carevinom. Time su i njemačke stranke zajedno sa Slavenima doprinijele mirnoj likvidaciji Austro-Ugarske izjavivši se za samostalnu njemačku Austriju. Ovo je prvo javno odricanje hegemonije njemačkih stranaka nad Slavenima učinjeno uslijed gubitka rata i pod pritiskom opće priznatoga prava narodnog samoodredjenja, ali je to odricanje iz temelja potreslo prijestoljem Habsburške dinastije koja je samo doli bila moćna dok je vladala nad brojnijim slavenskim narodima.

U toj nevolji se 22. X. sastade na sjednici u Beču za-

Jedničko ministarstvo pod pretsjedanjem cara Karla I. Hladna političnost je vladala cijelim tokom sjednice. Raspravljalo se o teškoj situaciji zemlje koja je svakoga časa zapadala u sve težu krizu. Tražio se povoljan izlaz kojega više nije bilo. Ministar vanjskih posala grof Burian je konačno predložio, da se pozove zastupnička kuća neka osnuje odbor za mirovne pregovore koji će mu biti pri ruci i pomagati ga kod pregovora sa pretstavnicima zaraćenih država, jer je Monarhija više nego ikada žudila za mirom. Takav odbor se, međjutim, činio nepotrebnim, jer je Antanta, kao što je rečeno, odbila mirovne uslove Centralnih vlasti. Prvo se imalo doći do primirja, a zatim otpočeti mirovne pregovore, ali to sve obzirom na povoljnu ratnu situaciju Saveznika još nije bilo aktuelno. Inače su Česi i južni Slaveni odbili predlog grofa Buriana da učestvuju u odboru za mirovne pregovore, a to je značilo da su otvoreno zauzeli neprijateljski stav protiv Monarhije. Dosljedno tome su zatražili Glombinski, dr Stanjek i dr Korošec od ministra pretsjednika baruna Hussareka da smjesti odredi posvemašnju demobilizaciju svih četa koje pripadaju onom teritoriju što će ga obuhvatiti buduća slobodna poljska, čehoslovačka i jugoslavenska država. Isto su zatražili od njega putne isprave za Švicarsku u svrhu pregovora sa pretstavnicima Antante. Na sve je to ministar pretsjednik odgovorio da će učiniti. Čudnovata sudbina države koja je nekada sa prezirom odbijala opravdane molbe svojih slavenskih podanika da sada tim podanicima daje putne isprave da u inozemstvu porade na njenoj destrukciji. Ona je tek u agoniji priznala svoje ranije grijehe. Na vrhovima njene vlasti je sve postajalo resignirano i tužno. Nije više bilo grožnje ni nasilja; nekada gordi tirani su postali nemoćni i poniženi. Golemi krah se približavao i otada je Monarhija opstojala samo još nekoliko dana.

Tri dana kasnije (25. X.) sastali su se u bečkom Hotelu Continental izaslanici Čeha, južnih Slavena i Poljaka te raspravljali o važnim političkim pitanjima. Sporazumivši se u glavnijim mjerama što su ih imali preduzeti protiv Monarhije, Kramarž, Šamal, Stanjek, Svoboda, Klofač i drugovi još istoga dana sa znanjem cara Karla I. otputuju u Švicarsku te se 26. X. u Ženevi sastanu sa Benešom. Tada se pod pretsjedanjem K. Kramarža počela konferencija o unutrašnjem uređenju čehoslovačke države. Između čeških političara i

njihove emigracije u tom pogledu nije postojala bitna diferencija, ali je radi inostranstva bilo potrebno manifestirati njihovu solidarnost u svim državopravnim pitanjima. Tako je iza četiridnevnoga vijećanja donešena rezolucija, da će oblik vladavine Čehoslovačke biti republikanski¹⁾ na čelu sa predsjednikom Tomom G. Masarykom. Kramarž je designiran za predsjednika vlade, Beneš za ministra inostranih posala, a general Štefanik za ministra vojnog. Dogadjaji su, međulim, realizirali ovu odluku prije nego što je ona bila donešena. Dok su još trajala ta ženevska vijećanja, u Pragu je izvršena revolucija i porodila se nezavisna čehoslovačka država.

¹⁾ U inozemstvu se dosta govorilo o monarhijskom uredjenju Čehoslovačke. Spominjali su se ruski i talijanski pretendenti na češki prijesto, ali sve to nije naišlo na aprobaciju čehoslovačkih političara.

GLAVA XXIV.

Osnutak Narodnog vijeća u Zagrebu i grupiranje svih nacionalnih snaga Slovenaca, Hrvata i Srba. Proglas Narodnog vijeća i velebna manifestacija za ujedinjenje južnih Slavena u Zagrebu. Sabiranje dobrovoljnog narodnog poreza.

Veliki dogadjaji što su se u historiji besprimjernom brzinom odigravali na svjetskoj pozornici policali su prvake slavenskih naroda, da svojom akcijom upravljaju tako da ne propuste odlučan momenat za otrgnuće svojih etnografskih pokrajina od dvojne Monarhije. Pošto je ljubljansko Narodno vijeće uglavnom važno samo za jedan dio našega naroda u Austriji, brzi tok dogadjaja je stoga imperativno nalagao našim političkim faktorima, da se, kako je to ranije rekao dr Korošec, u Zagrebu osnuje Narodno vijeće za sve jugoslavenske krajeve pa da tako Zagreb postane političkim središtem borbe za oslobodjenje Slovenaca, Hrvata i Srba. U tu se svrhu sastadoše 5. X. 1918. u hrvatskom saboru predstavnici ljubljanskog Narodnog vijeća sa predstavnicima Starčevićeve stranke prava, hrvatske pučke seljačke, klerikalne¹⁾ pa socijalističke stranke te od koalicije odijeljenim naprednjacima (Lorković, Šurmin) i predstavnicima Hrvata i Srba iz Bosne i Hercegovine na dogovor da se posavjetuju o tome kako da se osnuje u Zagrebu vrhovno Narodno vijeće za cjelokupni narod Slovenaca, Hrvata i Srba. Na tim dogovorima je odlučeno, da je neodložna potreba osnovati Narodno vijeće u kojem će biti koncentrirane sve narodne snage. Bilo je,

¹⁾ Klerikalci i socijalisti nisu imali svoje mandate nego su na vijećanju bili zastupani po njihovim stranačkim vodjima. Tim dogovorima su prisustvovali još i predstavnici iz Dalmacije, Istre, Trsta, Gorice, Štajerske, Koruške, Bačke, Banata, Baranje, Medjumurja i Prekomurja.

prema tome, sa nacionalnoga stanovišta vrlo potrebno, da i hrvatsko-srpska koalicija kao najveća politička stranska stupi u Narodno vijeće i time popunili redove naše za borbu svrsane vojske. Stoga je nakon što se 6. X. konstituiralo Narodno vijeće izabran odbor za pregovore sa hrvatsko-srpskom koalicijom koji sačinjavahu dr Budisavljević, dr Drinković, Korać, dr Korošec, dr Lunarić i dr Petričić. Taj odbor je odmah stupio u doticaj sa vodstvom hrvatsko-srpske koalicije i pregovori su medju njima već odmah na početku obećavali povoljne rezultate.

Hrvatsko-srpska koalicija se dotada kao što smo to već više puta istakli iz taktičnih razloga držala pasivno u borbi za narodno oslobođenje. Ona je tu svoju taktiku motivirala time što je smatrala za potrebno, da se narodna snaga sačuva i po mogućnosti ojača za onaj momenat u kojem se bude konačno rješavalo o sudbini našega naroda. Prema tome je ona bila jaka rezerva koja će se u odlučnom momentu baciti u borbu i osigurati pobjedu našega naroda. Svi znaci su pokazivali, da je taj momenat nastupio pa zato ni hrvatsko-srpska koalicija nije mogla a da ne učini izdajstvo naroda skrštenih ruku posmatrali razvoj događaja. Svetozar Pribičević je svom energijom zastupao stanovište za što snažniju organizaciju Narodnog vijeća koje će imati svhu da izvrši veliku historijsku misiju narodnog ujedinjenja. Njemu su se odmah pridružili i ostali članovi saborske većine tražeći u tom pogledu najužu saradnju svih političkih stranaka. Koalicija je, dakle, ispravno shvalila svoju nacionalnu dužnost i nakon dvodnevnog vijećanja o političkoj situaciji 8. X. donijela odluku da stupi u Narodno vijeće. Za tu je saradnju sa Narodnim vijećem delegirala odbor od pet svojih članova koji su sačinjavali dr Edo Lukinić, dr Dušan Popović, Svetozar Pribičević, dr Ivan Ribar i Većeslav Vilder.

Tako konstituirano Narodno vijeće je poput svake nove ustanove povjerilo naročitom odboru izradu svog organizatornog pravilnika. Redigiranje pravilnika je bilo rukovodjeno našim nacionalnim idealima, pa mu je stoga i potreba bila samo formalnoga značaja. U njemu je u glavnijim momentima istaknuta njegova svrha i program rada. Poradi kapitalne važnosti tog revolucionarnog akta, mi ga ovdje donosimo *in extenso*. On glasi:

1. Narodno vijeće za narod Slovenaca, Hrvata i Srba koji žive u Hrvatskoj, Slavoniji s Rijekom, u Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjskoj, Goričkoj, Štajerskoj, Koroškoj, Bučkoj, Banatu, Baranji, Medjumurju i po ostalim krajevima jugozapadne Ugarske.

2. Temeljni zajednički program Narodnoga vijeća jeste: Ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu slobodnu i neovisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba uređenu na demokratskim načelima. Sva pitanja koja su s tim temeljnim pitanjem u vezi, smatraju se bezuvjetno skupnim pitanjem Narodnoga vijeća. Pored toga odlučuje Narodno vijeće u svim pitanjima, koja u Narodnom vijeću zastupani izaslanici priznaju za skupna.

3. Organizacija se Narodnog vijeća temelji na teritorijalnom principu, to jest svaka od naših narodnih pokrajina šalje u Narodno vijeće po jednoga odaslanika na svako 100.000 stanovnika. Kranjskoj, slovenskim dijelom Štajerske, Goričkoga i Koroške te Trstu pripada ukupno 14 odaslanika, Istri 3, Dalmaciji 7, Hrvatskoj Slavoniji s Rijekom 28, Bosni i Hercegovini 18, Jugoslavenima Ugarske 10 njih.

Svi izabrani članovi hrvatskoga sabora u Zagrebu, bosanskoga sabora u Sarajevu, carevinskoga vijeća u Beču kao i svih pokrajinskih sabora napred pomenutih pokrajina koji prihvataju ustanove ovoga pravilnika, a ukoliko nisu izabrani članovi Narodnoga vijeća imaju pravo sudjelovati kod skupnih sjednica vijeća. Povrh toga imaju članovi hrvatskog sabora u Zagrebu, bosanskoga sabora u Sarajevu i carevinskoga vijeća u Beču kod skupnih sjednica po pet glasova, odnosno s aktivnim i pasivnim pravom.

4. Organizacije koje pristupaju u Narodno vijeće i koje zastupaju razne narodne stranke i političke skupine u pojedinaim pokrajinama, obavezane su prepustiti odaslanika u razmjernom broju i onim narodnim strankama koje sada eventualno neće pristupiti Narodnome vijeću, ili će naknadno zamoliti, da ih se primi. Razumije se, da to važi samo za one stranke koje stoje na stanovištu narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba te nepokolebivoga prava samoodređenja našega naroda, kako je to označeno u zagrebačkoj rezoluciji od 3. marla 1918. O primitku zaključuje središnji odbor Narodnoga vijeća.

5. Narodno vijeće djeluje:

a) U skupnim sjednicama, koje se sastaju redovito svaka tri mjeseca i to na poziv središnjega odbora, ali po potrebi i na predlog najmanje 15 članova Narodnoga vijeća. U tom posljednjem slučaju mora se sjednica sastati najkasnije 14. dana docnije od kada je predsjednik primio obavijest. Plenum bira središnji odbor (članove i zamjenike) i nadzire njegov rad.

b) Središnji odbor broji najviše 30 izabranih članova. S dvije trećina glasova može Središnji odbor kooptirati najviše još 10 članova s jednakim pravima. Središnji odbor saziva skupne sjednice Narodnoga vijeća, vodi poslovanje Narodnoga vijeća, predstavlja ga prema vani, zaključuje poslovanik i bira pododbore Narodnoga vijeća, prima njihove izvještaje i raspravlja o njima, imenuje povjerenike, rješava sporove među raznim organizacijama i grupama, daje u skladu sa zastupnicima odnosnih odbora smjer držanju parlamentarnih skupina u općenarodnim pitanjima, sabire novčana sredstva te upravlja njima, isključuje pojedine članove, kojim preostaje pravo priziva na Narodno vijeće, i to bez odgovorne moći. Središnji odbor konstituirati će se poslije izbora te izabire predsjedništvo koje vodi poslove središnjega odbora. Predsjedništvo središnjega odbora podjedno je i pretsjedništvo i Narodnoga vijeća.

6. U skupnim sjednicama Narodnoga vijeća i njegova središnjega odbora stvaraju se zaključci s dvije trećine glasova prisutnih članova. Za središnji odbor treba da je prisutna natpolovična većina članova ili njihovih zamjenika. Za skupnu sjednicu Narodnoga vijeća dosta je da je prisutna trećina članova s pravom glasa, no nužno je, da su članovi pravodobno pozvani. U raspravi kod priziva protiv isključenja pojedinoga člana središnjeg odbora ne glasaju oni članovi središnjega odbora, koji su sudjelovali kod glasanja o isključenju.

7. Ovaj se pravilnik može izmijeniti samo u skupnoj sjednici Narodnoga vijeća, a u prisutnosti bar polovice članova.

Ovaj pravilnik je izradjen 6. X., a ovjeren i od poslovnog odbora Narodnoga vijeća 8. X. 1918. Iz njega proizlazi, da mu je glavna svrha bila okupiti narodne predstavnike

svih naših pokrajina i po njima koncentrirati svu narodnu snagu te je pripremlji za prevrat i proglašenje nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Tako konstituirano Narodno vijeće je 17. X. održalo prvu sjednicu na kojoj je izabrano pretsjedništvo. Pretsjednikom mu je izabran dr Antun Korošec, potpretsjednici su postali dr Ante Pavelić i Svetozar Pribičević, tajnici dr Male Drinković i dr Ivan Lorković. Tada je kroz čitava dva dana sa manjim prekidima nastavljen sjednica na kojoj se poslušajući predstavnika raznih pokrajina raspravljalo o zajedničkom programu rada za narodno ujedinjenje¹⁾. Nakon postignutog sporazuma u svim detaljima, Narodno vijeće je 19. X. izdalo manifest na narod Slovenaca, Hrvata i Srba u kojem se kaže, da je Narodno vijeće ovlaštenjem svih narodnih stranaka postalo najviši politički forum za vođenje naše narodne politike pa da u buduću neće ni jedna stranka voditi zasebnu politiku nego će ono kao najviši politički faktor upravljati političkim smjernicama naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na području Austro-Ugarske. Dalje se zahtjeva ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom etnografskom teritoriju u jednu potpuno suverenu državu bez obzira bilo na koje državne granice. Ujedno traži za naš narod posebnu delegaciju na budućoj mirovnoj konferenciji, a otklanja u cjelosti sadržaj manifesta cara Karla I. od 16. X. 1918. koji predviđa federativno uređenje Austrije. Time je Narodno vijeće očitivalo svoj plan, da sa Monarhijom više neće stupiti u pregovore nego traži međunarodno rješenje jugoslaven-

¹⁾ U znak solidarnosti sa ostalim slavenskim narodima Monarhije, Narodno vijeće je uputilo slijedeći brzoglavni pozdrav u Prag Narodnom izboru:

„Narod Slovenaca, Hrvata i Srba prigodom konstituiranja Narodnoga vijeća obnavlja svečani zavjet zajedničke borbe naših naroda do postignuća zajedničkih ideala čehoslovačke i jugoslavenske države. S vama smo jednom mišlju, radom i ciljevima. Živio čehoslovački narod!“

Isto je uputilo pozdrav i Poljacima odaslan dr. Tertilu koji glasi:

„Prigodom konstituiranja Narodnoga vijeća, obnavlja vam narod Slovenaca, Hrvata i Srba tvrdnu vjeru danu u času zajedničke borbe: s vama smo u dobru i zlu do ostvarenja naših konačnih ideala i slobodnih država Poljske i Jugoslavije. Živio poljski narod!“

skoga pitanja, kao što smo vidjeli da su to istovremeno učinili i sjeverni Slaveni. U manifestu se, doduše, ne kaže, da će se ujedinjenje izvršiti sa Srbijom i Crnom Gorom nego naglašeno, da će se ujedinjenje potegnuti na čitavo etnografsko područje Slovenaca, Hrvata i Srba, a to je dakako značilo sjedinjenje i sa Srbijom i Crnom Gorom.

Čim se 21. X. saznalo za tekst odgovora Vilsonova na notu Monarhije kojom je ona zamolila mir, cjelokupna zagrebačka štampa ga je donijela u jutarnjim vanrednim izdanjima. U gradu je nastalo svečano raspoloženje građanstva; na svakoj kući se u znak radosti lepršala hrvatska zastava. Narodno vijeće je odmah izdalo proglas u kojem sa najvećim veseljem pozdravlja odluku Vilsonovu kojom se zauzeo za slobodu potlačenih naroda. Ta je odluka pretsjednika Unije imala vrlo snažan odjek u cjelokupnom našem narodu. Svaki je znao, da je raskrinkana stara tiranija Monarhije i da nadolaze dani oslobodjenja. Pod tim dojmom je akademska omladina u 5 sati popodne održala sjednicu na kojoj su svi govornici izrazili svoju radost zbog osnutka Narodnoga vijeća, a još više zbog toga što je Vilson zatražio samoodredjenje i za naš narod. Po svršenoj sjednici je velika masa sveučilištaraca izašla na ulicu te krenula pod hrvatskim, slovenskim i srpskim zastavama prema Jelačićevu trgu kličući Jugoslaviji, Vilsonu i dru Trumbiću. Manifestantima su se pridružili još i bivši srpski i ruski vojni zarobljenici koji su im predali pred samim spomenikom tri velike hrvatske, slovenske i srpske zastave. Čitava je povorka zatim otišla pred sabornicu gdje je pet izaslanika sveučilištaraca posjetilo Narodno vijeće, dok su ostali pred sabornicom priredili najsrdačnije ovacije Narodnome vijeću. Na balkonu sabornice su se tada pojavili dr. Ante Pavelić, Svetozar Pribičević i dr. Mate Drinković koji su se zanosnim govorom zahvalili na izraženoj počasti okupljenoga naroda. Povorka je tada krenula prema banskoj palači gdje je banu Mihajloviću priredila burne ovacije urnebesno kličući: *živio narodni ban! živila narodna vlada!* Pošto je time izvršila svoju glavnu zadaću, povorka je opet pošla na Sveučilišni trg i zaustavila se pred Narodnim kazalištem gdje ju je pozdravio narodni zastupnik dr. Orga Anđelić na što su svi prisutni digli ruke u vis i položili zakletvu vjernosti Narodnome vijeću. Time je završena ta spontana

manifestacija i bilo je već oko osam sati kada se mase počele razilaziti svojim domovima.

Ovaj izraz neobuzdanog oduševljenja bijaše samo predznak velike narodne manifestacije za oslobodjenje i ujedinjenje koja se održala sutradan 22. X. u Zagrebu. Smatramo, da je radi vjernog prikazivanja stvari i narodnog raspoloženja potrebno da opišemo taj znameniti događaj naše nedavne historije. U njemu se najbolje odražuje prava narodna duša i plamena želja za slobodom i samostalnim državnim životom. Taj velebni događaj je tim značajniji što se odigrao na očigled austro-ugarske vojske i vlasti; rasplamtjela narodna svijest nije više pozaavala nikakve zapreke nego se neizrecivim zanosom uzdigla do svog prirodnoga cilja.

Toga je dana Zagreb osvanuo iskićen hrvatskim zastavama. Bio je utorak, dakle radni dan, ali je u svim uredima, trgovinama, preduzećima i tvornicama bio obustavljen svaki rad, kao da je najveći blagdan, jer su svi narodni slojevi htjeli učestvovati općoj narodnoj manifestaciji da tako dadu oduška svom zajedničkom oduševljenju zbog radosti što se najpopularnija ličnost svjetskoga rata pretsjednik američke Unije Vilson, zagovornik potlačenih naroda javno zauzeo za sudbinu našega naroda. I samo Narodno vijeće se pobrinulo, da ta manifestacija bude jednodušna pa da se Vilson i sav kulturni svijet uvjeri o tome kako je naš narod potpuno zreo za organiziranje samostalne države i da ima državotvornu snagu i smisao slobodnoga života. Hrvatski ban Antun Mihalović je također upravio proglas na narod u kojem poziva građanstvo, da sve rodoljubive manifestacije koje od nas traži današnje veliko i po našu narodnu budućnost odlučno doba budu proizvedene trijezno i ozbiljno bez ikakvog nereda i narušavanja mira¹⁾. U proglasu je još pridodao ban, da se narodna pitanja ne mogu odmah riješiti pa da on ima povjerenja u one faktore²⁾ koji su pozvani da ga rješavaju. Duh proglasa je inače odgovarao duhu narodnog raspoloženja.

¹⁾ Ovaj proglas je ban zato izdao, da se već unaprijed osujeti svaki pokušaj nereda i pljačke što su ga podjarivali tajni plaćenici među proletarcima te njemački i mađjarski provokatori.

²⁾ Misli na Narodno vijeće u Zagrebu i buduću Mirovnu konferenciju.

Sama proslava je počela u 10 sati prije podne na Sveučilišnom trgu gdje su se pod hrvatskim, slovenskim i srpskim zastavama okupljale velike mase naroda pjevujući Mar-seillezu i druge revolucionarne i rodoljubive pjesme dok je akademska omladina na sveučilištu održavala skupštinu pod hrvatskim, slovenskim, srpskim i jugoslavenskim zastavama. Na toj skupštini je sveučilištarac Došen pročitao rezoluciju kojom cjelokupna akademska omladina najsrdačnije pozdravlja Narodno vijeće i stavlja mu sve svoje sile na raspolaganje obećavši ujedno, da će se vazda pokoravati svim njegovim odredbama te u ovom kritičnom času savjesno vršiti svoju narodnu dužnost.

Medjutim su na Sveučilišni trg neprestano dolazile nove povorke oduševljenoga naroda, a među njima srpski i ruski vojni zarobljenici pod narodnim zastavama. Preko trideset hiljada ljudi se tada sakupilo na Sveučilišnome trgu te gromko klicalo Jugoslaviji, dru Trumbiću, slobodi i Vilsonu noseći mramornu ploču sa natpisom: *Živio Vilson osloboditelj naroda!*¹⁾ Pred Narodnim kazalištem je prvi održao govor jedan akademičar pozdravivši narod kratkim, ali vatrenim riječima, na što se u masama zaori gromko: *Živila slobodna Jugoslavija, živilo narodno jedinstvo!* Zatim je uzeo riječ socijalist Bukšeg koji je u ime radništva izjavio: *Današnji je dan veliki dan, kojim kidamo lance ropstva, a pozdravljamo sunce slobode.* U ime Narodnog vijeća je tada progovorio dr. Ante Pavelić²⁾ te protumačio veliki značaj te manifestacije pozvavši narod da se u svemu pokorava odredbama Narodnoga vijeća. Iza poduljega govora Vitomira Koraća koji je tumačio smisao i značaj oslobodjenja i narodnog ujedinjenja, pozdravio je narod Stjepan Radić koji je među ostalim rekao: *Mudrac Vilson je nadoladao nasilnika Vilima. Danas je dan pobjede i narodne slobode, dan kada sami odlučujemo o svojoj sudbini.* Konačno je dr. Orga Andjelinović zanosnim riječima izrazio svoju radost nad oslobodjenjem i osnivanjem države vlastitom voljom naroda.

Svi su ti govori bili burno pozdravljeni od ogromne ma-

¹⁾ Takvi su natpisi osvanuli afiširani gotovo na svim uglovima zagrebačkih ulica.

²⁾ Članovi Narodnoga vijeća su bili okupljeni na povišenom mjestu pred ulazom u Narodno kazalište.

se naroda; na desetine hiljada ljudi je u znak odobravanja mahalo šeširima i rupcima kličući Jugoslaviji, oslobodjenju i Vilsonu; na desetine hiljada ljudi je dizalo svoje ruke u vis i zaklelo se svojim životom da će se neustrašivo boriti za slobodu i narodno jedinstvo. Sva je ta nepregledna masa naroda po svršenim govorima uzornim redom krenula u ophod gradom pjevajući rodoljubne pjesme i kličući slobodi i Jugoslaviji. Naprijed su nošene hrvatske, srpske i slovenske zastave, za njima stupahu članovi Narodnoga vijeća pa znamenitiji političari, predstavnici radništva i gradjanstva, podnačelnik Zagreba i neki gradski zastupnici, dugi redovi gospoda i gospodjica, akademska omladina pod jugoslavenskom zastavom, socijalni demokrati pod crvenim, a srpski vojni zarobljenici pod srpskim zastavama i najzad silno mnoštvo gradjana prema Markovom trgu. Ulice kuda su prolazila mnoštva bile su pune ljudstva te se sa prozora domahivalo rupcima, a na članove Narodnoga vijeća bacano je cvijeće. Povorka se zaustavila na Markovom trgu pred sabornicom pa kada se malo stišalo burna manifestacije, pojavio se na balkonu sabornice narodni zastupnik Svetozar Pribičević i pozdravio troimeni narod koji tako svijesno manifestira za svoju slobodu i samostalnost. Dalje se u govoru sjeća Čeha i Slovaka koji vojuju za svoju i našu stvar kao i Vilsona čija ideja pobjedjuje i nosi narodima slobodu. Iza njega uzima riječ urednik „Slovenca“ Cankar veleći da donosi pozdrav bijele Ljubljane te nastavlja i kaže, da Slovenci, Hrvati i Srbi misle i osjećaju: *„Mi smo jedno s vama, zajednička nam je borba i jedno ćemo ostati do vijeka“.* Zatim je oduševljenim tonom progovorio narodni zastupnik dr. Mate Drinković i biranim riječima se zahvalio srpskoj vojski koja nem nosi pobjedu i koja se junački borila za svoju i našu slobodu. *I mi smo — nastavio je govornik — ginuli, ali smo to morali činiti za tuđinca, ali sada se zavjerimo, da za njega ne damo više ni kaplje krvi.* Te su riječi tako oduševili sakupljeni narod, da su svi prisutni podigli ruke u vis vičući na sav glas: *Ku-nemo se svojim životom, da ćemo se boriti i ginuti za slobodu svoga naroda!*¹⁾ Čim su se poklici nešto stišali pozdravio je sakupljene narodni zastupnik iz Istre starina profesor

¹⁾ Tom prilikom su svi sakupljeni dugo pljeskali govorniku, a koji su mu bili blizu, obasipali ga cvijećem.

Vjekoslav Spinčić sav ushićen od radosti što vidi ostvarenje svojih ideala za koje se kroz čitav svoj vijek neustrašivo borio. Spominje patnje Hrvata u Primorju i zgrožava se nad tvrdnjom baruna Hussareka koji je rekao da je Austro-Ugarska uločište naroda. Poziva sav naš narod na okup, jer tamne sjene bježe našim neprijateljima, da njihovom pomoću porade protiv nas¹⁾. Iza Spinčića je govorio narodni zastupnik Stjepan Radić istakavši da je po cijelom svijetu zavlada demokracija koja je doprla i do nas. *Militarizam je — rekao je Radić — danas posvema skršen, a pruska kaciga smlavljena. Dižu se narodi, da iz svoje krvi proglase slobodu, a Vilsonova načela slave pobjedu po cijelome svijetu.* Posljednji je govorio sakupljenome narodu u ime ugarskih Hrvata dr Novak iz Medjumurja. On je rekao kako ugarski Hrvati isto misle i osjećaju kao i taj veličanstveni zbor i da u ovim velikim momentima teže da se ujedine sa maticom hrvatske zemlje. Konačno je vodj radnika Bukšeg pozdravio narod pozvavši ga, da se u miru razidje svojim domovima. Još je dodao: *Vratimo se svaki na svoj posao i sačuvajmo svoje sile za budućnost, jer stara neman koja sada gine moguće da pokuša da nam još bude opasna. Tada treba da se nadjemo svi na okupu na obranu svojih narodnih prava.* Sakupljeni je narod na to izrazio burne ovacije Narodnome vijeću, zatim je u povorci krenuo Mesničkom ulicom prema Sveučilišnom Trgu te se počeo mirno razilaziti svojim kućama.

Taj događaj što ga je izveo naš narod bio je, po našem sudu, važniji od svih deklaracija i paktova što ih u ime naroda međusobno utanačuju pojedini pripadnici političkih stranaka, jer on je bio neposredan i snažan izraz narodne volje i neutažive želje za svojim oslobođenjem. On je vrlo povoljno odjeknuo ne samo medju našim narodom i ostelim Slavenima u Monarhiji nego i u najdaljem inostranstvu osim Njemačke, Bugarske i Turske koje su već počele osjećati teške posljedice gubitka svjetskoga rata. Svagdje je poštena javnost zahtjevala, da se narodu, koji, premda još u okovima tuđe države, tako jednodušno manifestira za svoju slobodu

¹⁾ Misli na Frankovu stranku prava koja je još pred sam slom Monarhije pregovarala u Beču i Budimpešti sa njemačkim i mađarskim političarima, ali nije uspjela, jer ni jedni ni drugi nisu htjeli dopustiti, da se Bosna i Hercegovina pripoje Hrvatskoj.

osigura zaslužena samostalnost. Vilson je u svojoj formuli istakao da narodi u Monarhiji sami odluče o svojoj sudbini, a naš narod je kao što smo vidjeli na to dostojno odgovorio da želi biti potpuno samostalan i gospodar na svom etnografskome području.

Premda je ta velika narodna manifestacija provedena upravo sjajno, ipak je ponegdje došlo do krađe i otimačine, ali to nije bilo učinjeno zato što bi narod bio raspoložen za pljačku nego zato što u sličnim prilikama profesionalni zlikovci najlakše izvršuju svoje provalničke planove. Ipak je Narodno vijeće odmah sutradan 23. X. odlučilo, da u svim većim gradovima i selima na čitavom području južnih Slavena osnuje mjesna narodna vijeća koja će se pobrinuti za ličnu i imovinsku sigurnost svih građana. Na čelu tih narodnih vijeća su imale stajati vanstranačke ličnosti te sprovoditi ideju narodnog ujedinjenja u duhu manifesta Narodnoga vijeća od 19. X. 1918. Odmah se pristupilo organiziranju tih narodnih vijeća čije izbore je potvrdjivalo Narodno vijeće u Zagrebu. Njima je stavljeno u dužnost, da Narodno vijeće obavijeste o svim važnijim potrebama pojedinih mjesta pa da tako uklanjanjem svih zapreka pravilno funkcioniraju svi dijelovi državnog aparata. Cijeli se narod najspremnije odazvao tome pozivu te je već za nekoliko dana svaki grad i selo imelo svoje mjesno narodno vijeće koje se brinulo, da se održi potrebiti mir i red te dostojno vrši stvaranje nove nezavisne države.

Mjesna su narodna vijeća organizirala prema potrebi oboružanu narodnu gardu koja je zajedno s organima policije održavala red i mir. Time je ujedno i oružana snaga stavljena u ruke našega naroda, što u tim sudbonosnim danima bijaše od presudne važnosti, jer bi u slučaju potrebe narodna garda pojačana svim za oružje sposobnim građanima postala borbena vojska koja bi svojim poznatim junaštvom suzbila sve nasrtaje naših narodnih neprijatelja.

To su bili počeci vrlo velikog zadatka Narodnoga vijeća što ga je ono imalo vršiti i spremili sve za prelaz u narodnu državu. Ali taj zadatak je, naravno, stajao velikih materijalnih izdataka kojih Narodno vijeće nije imalo na raspoloženju. Stoga je ono 26. X. upravilo apel na narod, u kojem poziva svakog pojedinca, svako društvo i svaku ustanovu, da novčaninim prilozima pritekne u pomoć svojoj domovini koja kao

zajednička kuća svih gradjana zaslužuje da je svaki prema svojim silama pomogne izgraditi. Tome se pozivu spremno odazvaše ne samo imućniji rodoljubi pojedinci nego i svi novčani zavodi prinesavši račo svoj obol na oltar preporodjene domovine. To je tzv. dobrovoljni narodni porez koji je za kratko vrijeme dosegao značajnu svotu kojom je Narodno vijeće podmirivalo najpotrebnije izdatke što ih je tražila organizacija nove nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Jugoslavenski krajevi¹⁾ otada *de facto* nisu više pripadali dvojnoj Monarhiji. Oni su *de jure* još sačinjavali sastavni dio Monarhije, ali se na to pravo više niko nije obazirao, jer se znalo da će i ono prestati za nekoliko dana. Još i oficijelne ličnosti su tako postupale kao da se Beča i Budimpešte više ništa ne tiču naša nacionalna pitanja. U tome je prednjačio Zagreb, a za njime su se povelili i ostali naši gradovi. Ovdje ćemo navesti jedan primjer koji dosta karakterizira tadašnje držanje zvaničnih predstavnika u jugoslavenskim krajevima. Zagrebački gradonačelnik dr Stjepan Srkulj je sazvao 28. X. izvanrednu sjednicu gradskoga zastupstva na kojoj je poslije obavljenih formalnosti u značajnom govoru istakao tri važna momenta u našoj političkoj historiji²⁾ a zatim pročitao rezoluciju kojom se prihvata manifest Narodnog vijeća od 19. X. te ovlašćuje Narodno vijeće, da sporazumno sa Jugoslavenskim odborom u Londonu zastupa naše narodne interese na Mirovnoj konferenciji. Na istoj sjednici je odlučeno da se u Zagrebu osnuje narodna garda premda ona pored policije i vojne posade u stvari nije bila potrebna. Ali time se htjelo manifestirati, da Hrvatska odsada polaže nade u svoju narodnu snagu. I zaista Monarhija je imala fiktivno pravo nad jugoslavenskim zemljama samo još 24 sata.

¹⁾ Osim južne Ugarske gdje je nacionalni val Hrvata i Srba također zahvatao sve većega maha, ali još nije došlo do otvorenog otcjepljenja od Ugarske.

²⁾ Misli na fatalnu 1102. godinu, izbor Ferdinanda I, 1. januara 1527. i na sadašnji momenat kada se slobodnom voljom stvara samostalna država.

GLAVA XXV.

Revolucija u Pragu. Proglašenje nezavisne čehoslovačke države. Odluka čeških Nijemaca. Otcjepljenje Slovačke od Ugarske.

Velika manifestacija u Zagrebu je brzo odjeknula u svim jugoslavenskim krajevima i prouzrokovala vihor oduševljenja u našem narodu. Kad se u takvim revolucionarnim prilikama još saznalo, da je u budimpeštanskom parlamentu riječki zastupnik Andrija Ossoniacki proglasio Rijeku talijanskim gradom, medju Hrvatima u Rijeci je nastalo razumljivo ogorčenje i došlo do vojničke revolucije. Hrvatska momčad 79. zajedničke pukovnije 23. X. pod oružanom opremom osvoji domobranksku vojarnu, tvornicu duvana, prodre u sudbeni sto te uhapsi starješinu državnog odvjetništva Bálinta, oslobodi robove, zauzme kolodvor i otvori uličnu borbu sa državnom policijom. Ovak se događaj u 1 sat po podne saznao u Budimpešti gdje je prouzrokovao pravu konsternaciju. Grof Wekerle u svome bezglavlju odmah podnese ostavku vlade. Slijedeći dan 24. X. grof Burian takodjer podnese demisiju, što je sve znatno otežčalo unutrašnju krizu Monarhije. Car Karlo je ove porazne¹⁾ vijesti primio u Gödöllö-u. Na savjet svojih prijatelja 25. X. imenuje Julija grofa Andrásyja novim ministrom inostranih posala. Smatralo se, da je grof Andrassy jedini čovjek koji je u tim teškim momentima sa uspjehom mogao predstavljati vanjsku politiku Monarhije. Medjutim već ništa nije moglo ublažiti vihor koji je silnom snagom rušio podunavsku Monarhiju. Mihajlo grof Karolji sa svojim poli-

¹⁾ Karlo I. je pao u očaj, jer je vidio neminovan pad Habsburške dinastije. U toj nesreći ga je najviše tješila carica Zita. *Nemoj očajavati* — govoraše mu — *naći ćeš još prijatelja koji će se boriti za tebe.* Ali broj njegovih prijatelja je svakim časom opadao.

tičkim privrženicima istoga dana osnuje u Budimpešti Narodno vijeće koje je bilo siguran predznak revolucije u Mađarskoj.

U Beču je situacija također bila vrlo teška. Pod dojmom zadnjih događaja, vlada baruna Hussareka uvidi da joj je nemoguće sprovesti program Austrije te 25. X. podnese demisiju. Car Karlo I. nije imao više državnika u koga bi se mogao pouzdati da će spasiti Monarhiju od rasula. U to doba su stizavale i vrlo nepovoljne vijesti sa talijanskoga ratišta. General Borojević 26. X. uputi apel na Narodna vijeća u kojem kaže da obrambena snaga Monarhije stalno popušta i da je stoga potrebno, da Narodna vijeća utječu na građane da se bore za obranu domovine. Taj apel je, naravno, ostao bez ikakvog odziva. Politička i vojnička situacija Monarhije dakle bijaše podjednako teška. Pošlo u tim sudbonosnim momentima zemlja nije mogla biti bez vlade, to je 27. X. Karlo I. imenovao dr. Henrika Lammascha pretsjedomnikom bečke vlade. Lammasch je bio više naučenjak nego političar i njegov program već nije mogao biti drugi osim likvidacije Monarhije. Još prije njegova imenovanja, grof Andrassy je (26. X.) redigirao notu pretsjedniku Vilsonu koja je 28. X. preko švedske vlade upućena u Washington. U toj se noti kaže, da vlada Austro-Ugarske usvaja mirovne uslove što ih je pretsjednik Vilson na molbu Austro-Ugarske postavio u svom odgovoru od 18. X. 1918. o samoodredjenju naroda, osobito Čehoslovaka i južnih Slavena kao i sve njegove ranije uslove tako da nema više nikakvih zapreka bezodvlačnom početku mirovnih pregovora. Istodobno je grof Andrassy brzojavno zamolio Lansinga, pa francusku, englesku, talijansku i japansku vladu da usvoje taj predlog te utječu na pretsjednika Vilsona da ga i on prihvati. Monarhija se time podvrgla smrtnoj osudi koju su nad njom imali izvršiti njeni vlastiti narodi. Njena kapitulacija pred Vilsonovim načelima bijaše potpuna; od toga dana su unutrašnje revolucije do temelja rušile njenu staru i trošnu zgradu iz koje su se oslobodili stoljetnih okova milijuni slavenskih i romanskih naroda.

Prva je bila izvršena revolucija u Pragu. Već 28. X. ujutro je Tusar teleonom obavijestio Rašina o sadržaju austro-ugarske note. Po gradu se također raširi vijest o kapitulaciji Monarhije pod Vilsonovim uslovima mira. Glavni članovi Narodnog vjehora svi bijahu na okupu. Antun Švehla i Franjo

Soukup odmah zauzmu upravu aprovizacije, da time osiguraju za Češku svu količinu živežnih namirnica o kojima je tada ovisilo životno pitanje cijeloga naroda. Cijeli Prag je vrvio od svijeta i svečanog raspoloženja. Na trgu Sv. Većeslava su se sakupile ogromne mase naroda te priredili urnebesnu manifestaciju slobodi, Antanti, Vilsonu i Masaryku. U 11 i po sati je održana kratka sjednica Narodnog vjehora na kojoj je jednoglasno odlučeno, da se još istoga dana prekinu svi državopravni odnosi sa Monarhijom te proglašena nezavisna čehoslovačka država. Poslije sjednice u 12 sati podju Švehla, Rašin, Soukup i Stribrny namjesničtvu gdje zatraže da im se preda sva državna i pokrajinska administracija. Zamjenik namjesnikov Kosina im na to izjavi, da on kao zamjenik to ne može učiniti, Narodni vjehor je ipak donekle preuzeo administrativnu vlast u svoje ruke.

Munjevitom brzinom se pronijela vijest po gradu, da je Narodni vjehor prekinuo svaku vezu sa Monarhijom i da je to prvi dan slobodne čehoslovačke države. Cijeli grad bijaše iskićen narodnim zastavama i nastade žamor veselja kakvoga ne pozna historija češkoga naroda. Stotina hiljada ljudi se talesalo praškim ulicama, stotine hiljada ljudi je orio od veselja, glazbe i rodoljubnih pjesama. Ovo je slavlje prešlo i u pokrajine: sav narod se zbio u jednu radost i jednu misao. Ne može se vjerno opisati ta sreća i oduševljenje, jer nema riječi ni slavlja koje se može uporediti slavlju narodnog oslobodjenja.

Ovaj prevrat u Pragu bijaše izvršen na očigled austro-ugarske vojske. Vojna komanda u prvi mah nije znala šta da preduzme, jer se bojala posljedice građanskoga rata. Tek poslije podne 28. X. je pokušala, da oružanom silom rastjera narod sa praških ulica. Odredila je mađarske vojnike, da izvrše tu zadaću, ali je brzo uvidjela, da u tome neće uspjeti. Reakcija u masama je izbila takvom snagom, da je svagdje rušila austrijske grbove i embleme. Vojska se morala povući pred silom naroda koji u svome zanosu za oslobodjenjem i ogorčenju protiv oružanog istupa vojske nije poznavao granica. Videći da bi u tim momentima pogubno bilo upotrebiti silu, vojna komanda se sporazumjela sa Narodnim vjehorom, da zajednički održe mir i red u gradu.

U Beču su saznali za praške događaje u 1 sat popodne

u momentu kada su članovi Lammaschove vlade u Hofburgu polagali Karlu I. zakletvu vjernosti. Poslije prisege su Lammasch i grof Andrassy sa nekoliko članova vlade zadržali se kod cara i razgovarali o češkim događajima. Grof Andrassy je rekao, da bi svaki pokušaj raskomadanja Monarhije mogao imati štetne posljedice u nastojanju oko sklapanja separatnoga mira. Naivan je bio njegov sud i velika politička kratkovidnost kad se još uvijek nadao da će očuvati dvojnu Monarhiju. Revolucionarni pokreti narodnih manjina su mu kao političaru trebali biti dosta uvjerljiv dokaz, da one ne žele i nadalje ostati u okviru omražene Monarhije. Ali on se kao utopljenik hvatao za slamku nadajući se da će spasiti ono što je već bilo izgubljeno.

Istoga dana je u pet sati održana u Beču sjednica ministarskog savjeta kojoj je prisustvovao i praški guverner Coudenhove. Na toj sjednici se raspravljalo o praškim događajima te donešena odluka, da se preduzmu oprezne mjere protiv češke revolucije. Radi toga je Coudenhove telefonom pozvao svoga zamjenika Kosina te mu naredio da ne preda upravu Narodnom izboru. U Beču su vladni krugovi, pa i sam Karlo I., smatrali, da će češki Nijemci prouzrokovati unutrašnju borbu sa Česima te onemogućiti Narodnom izboru da sprovede državnu organizaciju. Njima se i ta nemogućnost činila moguća; radije su očekivali, da se neznačajnom silom stvori veliko djelo nego da hladnokrvno uvide činjenicu, da Austrija već nije imala snage da održi na okupu svoje slavenske i romanske pokrajine.

U Pragu se, međutim, nisu više bojali nikakvih mjera nemoćnoga Beča. Česi su mu pokazali svoju borbenost i onda kada je predstavljao svjetsku velesilu pa su se dostojno svoje prošlosti držali u oslobođenoj domovini. Oni su bili svijesni velike zadaće što ih čeka pa su već odmah na početku intenzivno pristupili radu i organiziranju svoje ujedinjene države. Narodni izbor je 28. X. u večer u 7. sati održao sjednicu na kojoj je donešen prvi zakon slobodne Čehoslovačke. Taj važan historijski dokument je sljedeći:

„Nezavisna čehoslovačka država je ugledala dana. Da bi se održala veza pravnoga poretka između staroga režima i novoga stanja te uklonio svaki nered i prekid u novi državni

život, Narodni izbor kao mandator vršenja državnog suvereniteta u ime čehoslovačkoga naroda odlučuje:

§ 1. Oblik države čehoslovačke će odrediti narodna skupština i Čehoslovačko narodno vijeće u Parizu kao dva faktora jednodušne volje naroda. Dotle će pak suverenitet države vršiti Narodni izbor.

§ 2. Svi dosadašnji pokrajinski i državni zakoni ostaju privremeno u kreposti.

§ 3. Sve autonomne, državne i okružne administracije, sve državne, pokrajinske, okružne i općinske ustanove su podređene Narodnom izboru te privremeno djeluju po dosadašnjim pozitivnim zakonima i naredbama.

§ 4. Ovaj zakon stupa na snagu danas.

§ 5. Izvršenje ovoga zakona je povjereno uredu Narodnog izbora.

Praha, 28. X. 1918.

Franjo Soukup i dr.

Ovaj zakon je odmah razaslan po cijeloj državi pa je tako Narodni izbor *de facto* postao najviša zakonodavna i egzekutivna vlast nove čehoslovačke države. Cijeli taj prevrat i razlaz sa Austrijom je izvršen u dostojanstvenom redu i miru. Nastao je novi duh i novi život čehoslovačkog naroda koji, okrepljen plamenom rodoljublja, svijesno i neumorno je vršio svoje građanske i nacionalne dužnosti. Sve tegobe, progonstva i nepravde što su ga pritisakale tokom četiri godišnjega rata iščezle su u velikom narodnom preporodu te je olakšen, pomladjen i ogrijan suncem slobode kročio u susret ljepšoj budućnosti.

Pošto je izvršio najvažnije formalnosti, Narodni izbor je iste večeri izdao sljedeći proglas na narod:

Čehoslovački narode!

Tvoj se vijekovni san obistinio. Čehoslovačka je država danas zauzela mjesto među slobodnim državama svijeta. Narodni izbor kao jedini, legitimni i odgovorni faktor je preuzeo upravu tvoje države.

Čehoslovački narode! Sve što otsada budeš preduzimaš, sve ćeš preduzimati kao član velike zajednice slobodnih i nezavisnih naroda. Ti nećeš iznevjeriti nadu čitavog civiliziranog svijeta koji se blagoslovom na usnama sjeća

junaštva čehoslovačkih legija na bojnim poljanama na zapadnom ratištu, Italiji i Sibiriji. Cijeli svijet prati tvoj pristup novome životu, tvoj ulazak u obećanu zemlju. Čuvaj tvoje čisto oružje kao što ga je čuvala tvoja narodna vojska, čehoslovačka legija. Nezaboravi na narodnu disciplinu. Budi svijestan, da si građanin nove države ne samo sa svim pravima nego također i sa svim dužnostima.

Na početku tvog velikog djela, Narodni izbor, koji je od danas tvoja vlada, savjetuje ti, da budeš po svome držanju i svojoj radosti dostojan veličine današnjega dana. Neka se naši osloboditelji Wilson i Masaryk ne prevare u njihovom uvjerenju, da su dali slobodu narodu koji zna sam sobom da vlada. Neka ni jedno djelo nereda ne oskrne veličinu ovih momenata u kojima živimo, neka ni jedan između vas ništa ne učini što bi moglo baciti sjenku na naše čisto narodno ime. Svaki treba da apsolutno poštuje sve ono što je drugome sveto. Lična sloboda i privatno vlasništvo ne smiju pretrpjeti nikakvu nepravdu. Pokoravaj se besprikorno odredbama Narodnog izbora.

Ovaj uzvišeno stilizirani proglas je ganuo dušu i dirnuo u srce češkoga naroda. U njemu je rečeno sve za čime je težio češki narod u prošlosti, šta je postigao u sadašnjosti i šta treba da čini u budućnosti. On će svakako ostati za sva pokoljenja čehoslovačkoga naroda kao najljepši amanet velikoga dana njihovog oslobodjenja.

Premda je revolucija izvršena sretno i bez ikakvog prolijevanja krvi, ipak se ukazala hitna potreba organiziranja narodne vojske, jer se nije znalo šta će sve preduzeti bečka vlada i vojna komanda koja je u Pragu još uvijek bila u rukama Nijemaca. S toga su još iste večeri 28. X. Scheiner, Soukup, Pospíšil i general Kestranek od čeških sokola počeli organizirati narodnu vojsku. Oficiri su imali odijelo narodne boje, a vojnici su nosili sokolske odore. S njima zajedno su vršili službu uzdržavanja reda i austrijski vojnici, ali se njihova služba sve više stezala, jer Narodni izbor, kao što je i shvatljivo, nije imao u njima povjerenja. Ovo se nepovjerenje za kratko vrijeme opravdalo, jer je bečka vlada prigovorila vojnoj komandi u Pragu što je bez njenog ovlaštenja na svoju odgovornost stupila u kooperaciju sa Narodnim izborom. Na to je vojna komanda 28. X. u 9 sati uvečer uputila odrede vojske,

da rastjeraju narod sa praških ulica. Ali vojska u tom pothvatu ne uspije nego se morade povući u vojarne. Prag je, međutim, u bučnome veselju cijele noći slavio svoje oslobodjenje.

Sutradan je preuzeta uprava policije, vrhovni zemaljski sud i vrhovno državno tužništvo. Istoga dana se namjesnik Coudenove povratio u Prag gdje je bio lišen slobode i stavljen u pritvor. Pod nadzorom Narodnog izbora mogao je primiti prijatelje i telefonom razgovarati sa vlastima u Beču. U 10 s. je imao konferenciju sa Švehkom, Soukupom, Rašinom i Stribnyem. On je predložio da Narodni izbor bude egzekutivni organ narodnog suvereniteta pa da se tako stari režim produži na čelu sa njegovom ličnošću. Od njega se drugo nije ni moglo očekivati, jer se znalo, da on svoju ambiciju za vodećom ulogom može produžiti samo pod starim režimom. No taj mu plan, naravno, propade i on 30. X. bude otpušten iz službe.

U Beču se, međutim, i pored očevidnosti da su proces sa Češkom izgubili, nadahu, da otcjepljenje Češke još nije definitivno te su 29. X. zabranili organiziranje čehoslovačke narodne vojske. Na to vojna komanda u Pragu 29. X. u pet suli popodne opozove svoj sporazum sa Narodnim izborom i spremaše da izvrši proturevoluciju. Narodni izbor je blagovremeno ušao u trag toj opasnoj zavjeri koja je mogla izazvati požar u zemlji, te je svagdje pojačao oružanu stražu, a preko svojih organa u noći od 29. na 30. X. presjekao telefonske žice između Praga i Beča. Sutradan ujutro u 8 sati Scheiner, Soukup i Stribny kod vojne komande energičnim nastupom uspiju osujetiti proturevolucionarni plan vojske. Kad su o tome u 9 sati i 30 m. obaviješteni u Beču, nije im preostalo drugo nego da uzmu na znanje otcjepljenje Češke kao *fait accompli*.

Sa proglašenjem nezavisnosti čehoslovačke države izvršeno je bilo veliko djelo čehoslovačkih rodoljuba i neustrahivih boraca koji su za svetu nacionalnu stvar ginuli na raznim ratištima. Iz prolivene krvi mrtvih je nikla sloboda za žive i donosila plodove za sva pokoljenja čehoslovačkoga naroda. Zaslužnim uspjehom je okrunjena velika i neumorna akcija T. Masaryka, dra Beneša, dra Kramarža, Stanjeka, Štefanička, Šamala, Soukupa, Švehle, Schneinera i drugova od kojih su mnogi za svoj rad iskusili svu gorčinu i progonstvo nesmi-

ljenih tudjinaca²⁾). Ali njihova nagrada za učinjeni trud nije mogla biti veća nego što je sloboda pruža. Ipak ih je čekala još vrlo teška zadaća. Završeno je bilo prvo veliko djelo, ali sada je dolazilo drugo, po sudu T. Masaryka teže od prvoga, a to je bilo unutrašnje uređenje oslobođene države. Ali oni koji su bili njeni tvorci bijahu dosta jaki, da je i u unutrašnjem uređenju podignu na nivo modernih evropskih država.

Jedva što je bila proglašena samostalna čehoslovačka država, Narodni izbor i privremena vlada u Parizu su imali puno posla da sačuvaju matiči zemlji one pokrajine u kojima su većinu stanovništva sačinjavali Nijemci. Češki Nijemci nisu htjeli učestvovati u radu Narodnog izbora, a u praškoj revoluciji su se držali pasivno. Ali već slijedećega dana (29. X.) uzeše tražiti na temelju principa narodnog samoodredjenja da češke (sudetske, moravske i šleske) pokrajine, u kojima su Nijemci u većini, sačinjavaju zasebnu njemačku državu koja bi tvorila sastavni dio Austrije. Istoga dana je za tu novozasnovanu i geografski nemoguću državu obrazovana privremena vlada pod predsjedništvom Lodgman-Auena. Bečka vlada je odmah pohitala, da podupre nastojanja čeških Nijemaca te već 30. X. ratificirala njihovu odluku i proglasila te krajeve integralnim dijelom nove Austrije. U isto vrijeme je njemačka vlada odlučila u Aussigu na Elbi, da će pomoći češkim Nijemcima pa ma i vojničkom okupacijom njihovih krajeva. Nijemci su se dakle odmah pokazali solidarni u njihovim nacionalnim pitanjima, a češke su trupe na to bez otpora zaposjele te pokrajine. Bečka vlada se kasnije protiv toga žalila Mirovnoj konferenciji, koja je žalbu odbila i to pitanje riješila u korist Čehoslovačke.

Premda je Narodni izbor proglasio nezavisnost čehoslovačke države, ipak su po naravi same stvari i Slovaci sjeverne Ugarske imali to isto učiniti, jer samo je tako sa stanovišta narodnoga načela praška proklamacija mogla imati državopravnu snagu. Madjari su očekivali, da će se to i dogoditi, pa su na svaki način pokušavali da Slovake odvrate

¹⁾ Kazali smo, da su dr Kramarž i drugovi zbog veleizdaje bili osudjeni na smrt. Prilikom krunisanja Karla I. podijeljena im je amnestija i Prag im je priredio upravo kraljevski doček.

od te namjere. Mihajlo grof Karolji je pozvao Slovake, da stupe sa njegovom strankom i madjarskim socijalistima u izbornu kooperaciju. On im je obećao *self-gouvernement*¹⁾ da ih time predobije za dalji opstanak u okviru Ugarske. Ali sve to već nije ništa pomoglo, jer slovački prvaci su odlučno izjavili, da s Madjarima ne žele više stupiti ni u kakvu saradnju nego će činiti ono što im nalažu interesi slovačkoga naroda. Madjarska vlada je ipak 29. X. priznala Slovačko narodno vijeće kao vrhovni politički faktor za Slovake u Ugarskoj hoteci time valjda reći da je voljna udovoljiti svim željama Slovaka samo neka ne traže državnu orijentaciju van Ugarske. Ali takvi zakašnjeli politički manevri Ugarskoj već nisu donosili nikakve fakične koristi. Slovaci su imali svoje priznato pravo koje su nastojali realizirati bez obzira na to kakvo će stanovište prema njemu zauzeti budimpeštanska vlada.

Slovačko narodno vijeće je u tako sudbonosnim danima 30. X. sazvalo u Turčanjskom sv. Martinu veliku narodnu skupštinu kojoj su prisustvovali predstavnici svih slovačkih mjesta u granicama Ugarske²⁾. Skupštini je predsjedavao slovački rodoljub Matuš Dula koji je zanosnim riječima pozdravio prisutne pozivajući ih u tim historijskim momentima na složan rad za sudbinu čehoslovačkog naroda. Nakon više govornika koji su istakli jednodušnost Slovaka u težnji za samostalnom čehoslovačkom državom, na toj skupštini je donesena jednodušna odluka, da je nacionalna i historijska dužnost Slovaka, da po primjeru Čeha proglase otcjepljenje od Ugarske svih slovačkih krajeva te na temelju pilsburškog sporazuma proklamira njihovo uređenje sa Češkom u jednu potpuno nezavisnu čehoslovačku državu. Konačno je na toj skupštini redigiran i prihvaćen ovaj interesantan proglas:

„Predstavnici svih slovačkih političkih mjesta sakupljeni 30. X. u Turčanjskom sv. Martinu i organizirani u Narodnom vijeću slovačke grane čehoslovačkog naroda traže da se i na

¹⁾ Plan grofa Karolyia o autonomijama narodnih manjina su interpretirali njegovi prijatelji Jaszi, Diner-Dénes, I. Koec i drugi.

²⁾ Osim slovačkih naselja u srednjoj i južnoj Ugarskoj.

njih primijeni od svega svijeta priznali princip samoodredjenja naroda. Narodno vijeće proglašuje da je ono jedino mjerodavno, da govori i djeluje u ime Čehoslovaka koji stanuju u granicama Ugarske.

„Ugarska vlada nema nikakva prava da to čini, jer tokom decenija nije poznavala važniju zadaću nego da potlačuje sve što je slovačko. Ona nije sagradila, niti našem narodu dopustila da sagradi ni jednu školu nego je zabranila Slovacima svaki pristup administraciji i javnoj funkciji. Ona je materijalno uništila naš narod iskoristivši ga nasilnom politikom i sredovječnim feudalizmom.

„Pravo govora u ime slovačkog naroda također ne pripada ni takozvanim reprezentativnim skupštinama koje su ustanovljene na temelju stegnutoga prava glasovanja i koje po zakonskim odredbama nikada nisu dopuštale, da se u čisto slovačkim županijskim skupštinama progovori ni jedna riječ slovačka.

„Isto tako nemaju pravo govoriti u ime Slovaka ni pučki zborovi koji donose odluku pod pritiskom i nasiljem vlasti.

„Jedina ustanova koja ima pravo govoriti u ime slovačkog naroda jeste Slovačko narodno vijeće.

„Čehoslovačko narodno vijeće ustanovljeno u Ugarskoj pak izjavljuje sljedeće:

1) Narod Slovaka je dio čehoslovačkoga naroda koji je jedan po jeziku, historiji i civilizaciji. U svim kulturnim borbama što ih je vodio češki narod i koje su ga upoznale sa cijelim svijetom, njegova slovačka grana je stalno učestvovala.

2) Mi također tražimo za čehoslovački narod neograničeno pravo narodnog samoodredjenja na temelju posvemašnje samostalnosti. Saglasno s tim principom izjavljujemo naš pristup novom međunarodnom pravnom poretku što ga je 18. X. 1918. formulirao pretsjednik Vilson i koji je 27. X. priznat od austrougarskog ministra inostranih posala.

3) Tražimo neodložno utanačenje mira na temelju općih načela kršćanskoga čovječanstva, mira koji će međunarodnim pravnim garancijama onemogućiti novi rat i novo raoružavanje.

4) Uvjereni smo, da je marljiv i razborit slovački narod, premda je bio neobično proganjen, dosegao takvu visinu nacionalne kulture da neće biti isključen od blagodati mira i društva naroda, nego da će mu se pružiti uslovi da se razvija po svojim sposobnostima te doprinese svojim silama općem napretku čovječanstva“.

U Turčanjskom sv. Martinu 30. X. 1918.

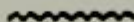
Matuš Dula
pretsjednik

Karlo A. Medvecký
tajnik

Ovaj proglas bi se po svom sadržaju mogao razdijeliti u dva dijela. U prvome se ističe jedinstvo češkog i slovačkog naroda te optužuju Madjari zbog nasilja što su ga u prošlosti vršili nad Slovacima i šta su sve u stanju činiti da u interesu svoje hegemonije zavedu evropsku javnost o raspoloženju Slovaka u Ugarskoj. U drugom se pak traži samoodredjenje naroda, ujedinjene sa Českom u nezavisnu čehoslovačku državu i slobodan razvoj Slovaka u koncertu ostalih naroda svijeta. Tim aktom Slovačka po narodnosnom principu više nije pripadala Ugarskoj. Ideja o obnovljenju Svatoplukove države je snažno odjeknula u srcima Slovaka i prouzrokovala neopisivo veselje gdje god se još čula slovačka riječ i orla slovačka pjesma. Svagdje je nastalo jednodušno, neopisivo raspoloženje i vladala sreća kakvu u prošlosti nesretnome narodu, kao što je bio slovački, samo sloboda može da pruža.

Čim je izrečena odluka Slovačkog narodnog vijeća, odmah je u Pragu 31. X. dr Šrobar počeo radove što su se odnosili na slovački dio ujedinjene države. Ti su radovi bili skupčani sa velikim poteškoćama, jer u Slovačkoj je bila mađjarska uprava i vladala mađjarska vojska, policija i žandarmerija. Slovačku je, takoreći, trebalo silom osvojiti, a za to opet nova čehoslovačka država nije imala raspoložive vojske. Stoga je položaj u Slovačkoj, osobito za svjesnije rodoljube, nakon proklamacije otcjepjenja, bio dosta težak. Slovaci su s pravom zahtijevali, da Madjari napuste Slovačku, a Madjari opet u svom bolu i ogorčenju u mnogim mjestima izazivali krvave sukobe koje su se kaskada izrodile u prave bitke. Bojeći se odgovornosti, mađjarske vlasti su javno simulirale da održe mir i poredak, a tajno su činile sve da dokažu kako

Slovaci i nadalje žele pripadati kruni sv. Stjepana. Madžari nikako nisu htjeli priznati da se njihova država raspada. Oni nisu ni pomišljali na evakuaciju Slovačke koju su, kao što znamo, Saveznici još ranije priznali sastavnim dijelom Čehoslovačke. Njihova smjelost je išla tako daleko da su, kako ćemo to kasnije vidjeti, zbog posjeda Slovačke došli u diplomatski sukob i sa samom Antantom. Izmišljivali su note i dokazivali njihovo pravo na Slovačku da tako dobiju vremena te raznim insinuacijama stvore kod Antante za njih povoljno raspoloženje. Još uvijek su držali, da će očuvati svoju vlast nad ostalima narodima Ugarske. Ali se ta iluzija o nedjeljivosti njihove države brzo rasplinula; pobjedile su ideje Kollára, Hvizdoslava i napori Hodže, Jurige, Hlinke i drugih slovačkih rodoljuba, a Madžarska je dočekala sudbinu koju je zaslužila.

GLAVA XXVI.

Sjednica hrvatskog sabora. Prelom državopravnih odnosa sa Austro-Ugarskom i proglašenje nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba. Obrazovanje narodne vlade.

Faktično rušenje Monarhije se otpočelo proglašenjem nezavisnosti Čehoslovačke, ali su slavenski političari budno pazili, da se to rušenje završi bez prolijevanja krvi. U tom su pogledu južni Slaveni morali postupati vrlo oprezno, jer su bili u blizini jugozapadne fronte u čijoj pozadini je Monarhija držala jaku vojsku. Znamo, da je ta vojska bila već prilično demoralizirana, ali je ipak bila vojska koja, iako nije bila u stanju, da spasi Monarhiju, mogla je prouzrokovati nepotrebno krvoproliće. Izbijanjem ljevičarskih elemenata, što se u takvim prilikama obično pojavljuje, moglo bi za izvjesno vrijeme doći do pustošenja i pljačke. Za nacionalne interese bi pak bilo vrlo štetno da se bilo kakvim neredom oskrvne časna borba za narodno oslobodjenje.

Narodno vijeće u Zagrebu je radi toga moralo svestrano pripremiti teren za što sigurnije izvršenje otcjepljenja jugoslavenskih zemalja od dvojne Monarhije i da pri tome ne dodje ni do kakvih unutrašnjih trzavica ni poremećenja javnoga poretka. Stoga su dr. Korošec, dr. Pavelić i Svetozar Pribičević 26. X. zapitali hrvatske generale Luku Šnjarića i Mihovila Mihaljevića da li će oni u slučaju da Narodno vijeće razvrgne državopravne odnose sa Austro-Ugarskom preduzeti oružanu akciju protiv Narodnoga vijeća. Na to su im ovi odgovorili da na to pitanje još ne mogu dati odredjeni odgovor, jer je potrebno, da o tome obavijeste pretpostavljene vlasti i zatraže mišljenje cara Karla I. Još su kezali da bi u slučaju posivnoga držanja zbog blizine jugozapadne fronte lako mogli biti izručeni vojnome sudu radi zločina vele-

izdaje domovine. Najzad su izjavili da će u toj stvari odmah zatražiti instrukcije mjerodavnih faktora i o rezultatu obavijestiti Narodno vijeće.

Šnjarić i Mihaljević zaista otputuju u Beč gdje 27. X. u podužoj audienciji potanje obavijeste vladara o općem političkom položaju u Hrvatskoj. Hladnom ozbiljnošću je slušao Karlo I. kako ga napuštaju njegovi narodi. Pošto je uvidio, da bi svaka oružana intervencija protiv južnih Slavena bila uzaludna, Karlo I. razriješivši zakletve vjernosti Šnjarića i Mihaljevića rekavši im neka se vrate kući te saraduju sa Narodnim vijećem. Time se Karlo I. silom prilika odrekao jugoslavenskih pokrajina te priznao političko-vojničku formaciju Jugoslavije još prije nego što je ona bila osnovana. Šnjarić i Mihaljević se potom 28. X. vrata u Zagreb gdje kasno uvečer obavijeste Narodno vijeće o rezultatu njihove audijencije kod Karla I.

Opreznost Narodnog vijeća u Zagrebu ne treba zato shvatiti kao da je ono ravnalo svoju akciju prema držanju vojske, jer ono je, naprotiv, bez obzira na bilo kakvo stanoviše vojske, odlučilo, da će sa Monarhijom preklauti sve državopravne veze i proglasiti samostalnu državu, ali je, neravno, bilo mnogo bolje da se to izvrši u sporazumu nego u borbi sa vojskom. Hrvatski sabor je odlučio, da će on kao zakoniti predstavnik trojedne kraljevine 29. X. izvršiti taj historijski čin koji će naš narod učiniti slobodnim na svojoj rodjenoj grudi¹⁾.

Priprema za taj veliki događaj su se činile neopisivim oduševljenjem u svim društvenim krugovima ne samo u Zagrebu već i dalekoj okolini. Svaki je želio biti učesnik toga događaja, svaki je u srcu osjećao istu radost koja je stapala u jednu misao i jednu želju cijeli hrvatski narod. Ovu opću narodnu svečanost se spremalo da uveliča i hrvatsko domobranstvo. Hrvatski generali Šnjarić i Mihaljević su 29. X. ujutro izdali naredbu vojski i domobranstvu u kojoj kažu da će se danas obrezovati narodna vlada, koja će uzdržavati mir i zakoniti poredak u zemlji pa da se radi toga sve čete vojske i domobranstva stavljaju na raspoloženje Narodnome vijeću. U naredbi se još dodaje, da organizacija i biće vojske osta-

¹⁾ Na Dravi setih dana više puta pojavila mađarska vojska koja je valjda imala značiti neku grožnju koje se više niko nije bojao.

ju nelaknuti pa da se u interesu službe domovini održe mir, red i disciplina. Šnjarić i Mihaljević su zatim posjetili Narodno vijeće te ga obavijestili o izdatoj naredbi izjasnivši pri tome da mu se sa svom oružanom silom stavljaju na raspoloženje i da će izvršiti sve njegove naloge. Narodno vijeće je to sa veseljem primilo na znanje, jer je vidjelo da se u tim velikim momentima narodu pridružuje i vojska pa je u tome imala dovoljnu garanciju da će posve nesmetano i u miru moći provesti revoluciju i veliko djelo oslobodjenja.

Cijeli Zagreb je tada bio neobično živ i poprimilo svečano raspoloženje. Već u 8. sati ujutro na Sveučilišnom trgu počelo se sakupljati nepregledno mnoštvo naroda. Redom su dolazili sveučilištarci, srednjoškolci, sokoli, predstavnici vlasti, društvene organizacije, srpski vojnici pod narodnim, a socijalisti pod crvenim zastavama. Sve je to bilo vršeno po određenom programu i imponantnome redu. Napokon je pod narodnim zastavama došla povorka oficira koji više nisu nosili austro-ugarske rozete već narodne trikolore. Njihova je prisutnost učinila vrlo ugodan dojam među svim manifestantima koji su klicali oficirima, narodnim zastavama i oslobodjenju. Narodna garda i oficiri oboružani puškama su održavali red među narodom gdje je inače vladala uzorna disciplina.

U 9. sati je povorka pod narodnim zastavama krenula Frankopanskom ulicom prema historijskome Markovu trgu. Čitave ulice su bile krcato pune oduševljenih manifestanata koji su gromko klicali slobodnoj državi i narodnom ujedinjenju. Na Markovom trgu i obližnjim ulicama se sabralo do sto hiljada ljudi. Nikada ni jednom prilikom se u Zagrebu nije sakupila tako velika masa svijeta, nikada u njemu nije vladala tako jednodušno i frenetično oduševljenje. Hiljade i hiljade provincijalaca dohrlaše da budu svjedoci stvaranja slobodne hrvatske države, iz hiljada i hiljada grla se orile rodoljubne pjesme i gromki poklici slobodi i Jugoslaviji. Mnogi su rodoljubi tim prizorom bili tako ganuti da su glasno zaplakali od radosti što su dočekali preporod nekadašnje slavne države hrvatskih kraljeva Tomislava i Krešimira IV.

Na Markov trg je stigla i vojna glazba 25. domobranske i 53. linijske pukovnije koja je intonirala hrvatsku himnu i Marseillesu, što je upravo elektriziralo sve više oduševljene narodne mase. Premda u neizrecivom zanosu, sakupljeni je

narod nestrpljivo čekao čas kada će sa balkona sabornice čuti tako žudjene riječi da su popucali okovi stoljetnoga ropstva i da je proglašena slobodna Jugoslavija. Vrhunac oduševljenja je nastao kada se u 10. sati na balkonu sabornice pojavio burno pozdravljen narodni zastupnik dr Orga Andjelinović. On je nakon slušanja urnebeskih ovacija pozdravio građane i vojnike rekavši im neka održe mir i red, jer anarhija nije sloboda. Ujedno je pozvao i vojnike „zelenoga kadra“¹⁾ neka se vrate svojim vojnim jedinicama, jer ošada više nisu bjegunci. Još je dodao, da će vojska vršiti svoju dužnost, pa makar to trebalo i preko Drave²⁾. Iza njega je kratkim govorom pozdravio narod Svetozar Pribičević rekavši im mu među ostalim i slijedeće: *U ovom času moramo pokazati svoju zrelost i time ćemo najbolje manifestirati velika načela današnjega vremena.* Konačno je ban Antun Mihalović pozvao narod, da ne izgubi svoju prisebnost u času kada se radi o slobodi našega naroda. Svi su ti govori pozdravljeni bili neprekidnim klicanjem naroda koji je pjevajući zatim domoljubne pjesme čekao da mu se objavi sretna vijest o svome oslobodjenju.

Dok se ta velebna manifestacija događala na Markovu trgu, spremali su se članovi Narodnoga vijeća i ostale stranke u saboru na historijsku sjednicu hrvatskoga sabora na koju su došli svi zastupnici i virilište u svečanom odijelu³⁾. Sjednica je počela u 10. sati i 30. m. prije podne, a prisustvovali su joj ban Antun Mihalović, pretsjednik i oba potpretsjednika i tri odjelna pretstojnika. Pri otvaranju sjednice pretsjednik sabora dr. Bogdan Medaković je uz najveće odobravanje čitavoga sabora održao vrlo značajan govor⁴⁾ o velikoj zadaći koju ima da izvrši hrvatski sabor na toj historij-

¹⁾ Još od doba Majske deklaracije sve veći broj hrvatskih vojnika je po nagovoru intelektualaca pobjegao u gore da se tako ne bori za interese svojih neprijatelja Mađara i Nijemaca. Zbog toga su sačinjavali *zeleni kadar*. Oni su počinjali dosta pljačke i otimačine bez čega se, inače, ne bi mogli ni izdržavati. Po nekim mjestima su postali strah i trepet naroda, osobito bogataša.

²⁾ *Vojnici, uveren sam, da ste kadri braniti i preko Drave našu domovinu.*

³⁾ Osim grofova Todora i Marka Pejačevića.

⁴⁾ Dok je dr Medaković govorio, sa balkona je publika više puta bacala na njega cvijeće.

skoj sjednici. *Hrvatski sabor čeka veliki zadatak — rekao je dr Medaković — Ne čeka ga da raspravlja zakonske osnove, da donosi zakone, da votira budžet. Nije danas zadatak našega sabora ni da raspravlja o našoj narodnoj politici. Danas se ova politika naroda ne smije više kretati u granicama Hrvatske i Slavonije, u dosadanjim i državopravnim granicama... U ovim smo granicama samo životarili, ali glave dići i slobodno se razvijati nismo mogli... A sada pucaju okovi, koji su stezali život naroda, a granice koje su nas razdvajale, rastrgat ćemo mi sami! Zato je u nastavku svoga govora naročito istakao pokrajine Dalmaciju, Istru koja nam je čuvala narodnu stražu na Jadranu pa Bosnu, Hercegovinu i Sloveniju te njihove historijske borbe i težnje za svoje oslobodjenje. Dalje je rekao, da je misao jedinstva našega naroda i slobodne suverene države tako jaka, da jedva ima koga koji je nije prigrlilo ili joj se poklonio. Stoga veli, da je zadaća hrvatskog sabora da otopčne odlučno, ali mirno likvidaciju sviju dosadašnjih naših državopravnih odnosa, koji su dosada za nju postojali, da spremi prelaz u novu samostalnu i slobodnu državnu organizaciju. Sve se ovo mora mirno da provede... Naše pleme se pokazalo kako zna herojski da se bori i da povraća naša razorena ognjišta (svi narodni zastupnici na to ustadoše kličući: Živila Srbija!)... ali ne dajmo, da u ovo prelazno doba padne ljaga na svetao obraz naroda našega! Disciplinirajmo narod, ustrajmo i disciplinirajmo narodnu vojsku! Na kraju svoga govora je još dodao, da je saboru stiglo više podnesaka koje sada nema vremena da ih saopći, pa će zato prijeći na dnevni red i raspravljati o prešnom predlogu što su ga podnijeli Svetozar Pribičević¹⁾ i drugovi. Iza toga je po nalogu pretsjednika dr Medakovića sabborski bilježnik dr Marko Novosel pročitao taj predlog u ko-*

¹⁾ Taj predlog što su ga potpisali vodji i istaknutiji članovi političkih stranaka, osim Frankove stranke prava, zato je predložio Srbina Svetozar Pribičević, što je bilo potrebno da se radi punoga jedinstva jasno vidi kako i Srbi trojedne kraljevine stoje u pogledu državnog jedinstva na istom stanovištu sa Hrvatima i da ne žele drukčije rješenje narodnoga pitanja.

jemu se traži potpuno ukidanje svih državopravnih odnosa sa Austro Ugarskom, a koji glasi:

1. Predlaže se visokom saboru, da zaključi: *Hrvatski državni Sabor na temelju potpunoga prava narodnoga samoodredjenja, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti stvara ovaj zaključak: Svi dosadašnji državopravni одношaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane, razrješavaju se.*

Ukida se dakle i ništetnom proglašuje napose hrvatsko-ugarska nagodba (zakonski članak I. od 1868), a isto se tako ukidaju i ništetnina proglašuju svi kasniji njezini dopunci i revizije, tako da od danas Dalmacija, Hrvatska i neima sa kraljevinom Ugarskom ni pravno ni faktično nikakvih zajedničkih državnih poslova.

2. *Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slavenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slavenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice u kojima narod Slavenaca, Hrvata i Srba danas živi.*

Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slavenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unaprijed odredjenom kvalificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako u formi vladavine, tako i u unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slavenaca, Hrvata i Srba¹⁾.

Za vrijeme čitanja ovoga predloga su se događjali takovi prizori kakvima nema primjera u povijesti hrvatskog sabora. Kada je saborski bilježnik pročitao, da se ukidaju svi državo-

¹⁾ Tekst predloga su izradili Stjepan Radić i Svetozar Pribičević. Potpisali su ga Svetozar Pribičević, dr Ante Pavelić, Ivan Peršić, dr Edmund Lukinić, Ivan Kovačević, dr Petar Magdić, dr Dušan Popović, dr Živko Petričić, dr Dušan Peleš, dr Ivan Krnić, Cezar Akačić, dr Ivan Lorković i dr Djuro Šurmin.

*pravni odnosi sa Austro-Ugarskom, narodno čuvstvo je u svim srcima ovladalo tolikom snagom, da su svi članovi sabora i posjetioci na galerijama poustajali te burno pljeskali i dugotrajno aklamirali slobodi, a sa galerija su gospodje na predsjedništvo sabora i narodne zastupnike bacale cvijeće. U tako neopisivom ushićenju i neizrecivoj sreći cijeli sabor i galerije su stojeći otpjevali *Lijepu našu domovinu*, a zatim klicali: *Živila slobodna Hrvatska!* Kada se odobravanje stišalo, nastavio je saborski bilježnik čitanje predloga. Tu je kod riječi, *da Hrvatska i Slavonija nema sa kraljevinom Ugarskom ni pravno ni faktično nikakvih zajedničkih poslova* opet izbio svom snagom narodni osjećaj te su svi zastupnici poustajali sa sjedala, a sa galerija je na njih ponovo bacano cvijeće. U tome času stupe u sabornicu hrvatski generali Luka Šnjarić, Mihovil Mihaljević, Nikola Ištvanović i Josip Plivelić, jer i oni su također htjeli doprinijeti svoj dio stvaranju narodne države. Njihov je dolazak dočekan gromkim poklicima: *Živila narodna vojska!* Divan je to bio prizor koji je u tim revolucionarnim momentima u hrvatskom saboru simbolizirao slogu političke i vojne snage našega naroda.*

Čim se stišao dugotrajan aplauz, predsjednik sabora dr Medeković je podijelio riječ predlagачu Svetozaru Pribičeviću koji je burno pozdravljen od sabora, u dugom i vanredno lijepom historijskom govoru detaljno obrazložio smisao predloga od kojega je najvažniji onaj dio govora u kojem je rekao da će u našoj zajedničkoj državi Slovenci, Hrvati i Srbi imati jednaki suverenitet i biti jednaki faktori te da se pojedini dijelovi našega naroda neće majorizirati ni nulificirati. *Jer, visoki sabore — rekao je govornik — kad bi u svijesti makar i jednog i najmanjeg dijela našega naroda, kad bi se u toj svijesti mogla da uvriježi bojazan ili sumnja, da u toj zajedničkoj državi svaki dio našega naroda ne bi imao bilo jednaku zaštitu, bilo jednaki suverenitet, kad bi se takova sumnja mogla uvriježiti u jednom dijelu toga naroda, onda bi ta sumnja izazvala stanje, koje bi značilo jednu slabost naše nove države i u toj slabosti tuđinski narodi koji će nas okruživati i koji će gajiti prema nama imperijalističke težnje našli bi snagu za sebe. Svoj govor je završio ovim poklikom: *Živila slobodna, nezavisna i potpuno suverena država Slo-**

venaca, Hrvata i Srba na čitavom njenom etnografskom teritoriju¹⁾).

Pretsjednik sabora dr Medaković je zatim stavio predlog na glasanje koji je prihvaćen s aklamacijom²⁾. Tada je izjavio da su saboru podnijeli prešni predlog dr Ante Pavelić i drugovi³⁾ te naložio saborskom bilježniku Novoselu da ga pročita, što je on uz burno odobravanje cijeloga sabora i učinio. U njemu se traži, da sabor manifest Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba od 19. X. u kojemu se zahtijeva osnutak nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba smatra za sebe obavezatnim te da prizna vrhovnu političku vlast Narodnome vijeću. U krasnome govoru što ga je odmah po tom odličao dr Pavelić obrazložio je svoj prešni predlog rekavši uz sveopće odobravanje čitavoga sabora, da je uskrsnuo dugovječni politički sužanj, sin ovih zemalja Hrvat i Srbin, jer su ukinuli stoljetni okovi koji su nas okovali u lance političkog ropstva. Iz krvi i lješina stotine hiljada Slovenaca, Hrvata i Srba diže se naša slobodna država. Raskinuli smo sve okove Hrvatskoj i Slavoniji, padaju okovi Dalmaciji, Herceg-Bosni, Istri, Sloveniji, Gorici, Trstu, Štajerskoj i Koruškoj, a pasli će Medjumurju, Prekomurju, Bačkoj, Banatu i Baranji, dok Srbija i Crna Gora mačem u ruci vraćaju slobodu svojoj domovini. Konačno je pročitao već pomenuti manifest Narodnog vijeća od 19. X. zemolivši sabor da ga u cijelosti primi.

Pošto su prestali oduševljeni poklici, progovorio je ban Antun Mihalović izjavivši u ime vlade, da usvaja stanovište što će ga sabor zauzeti prema obim prešnim predlozima pa da svu egzektivu stavlja na raspoloženje Narodnome vijeću. Sabor je tu izjavu bana primio jednodušnim i dugotrajnim odobravanjem. Po stišanom klicanju, dao je pretsjednik sabora dr Medaković riječ pročelniku Frankove stranke prava dr Vla-

¹⁾ Na predlog dr Ante Pavelića hrvatski sabor je odlučio, da se Pribičevićev govor štampa i javno ašišira po državi.

²⁾ Ova je odluka odmah saopćena pred sabornicom sakupljenome narodu koji ju je sa pojmljivom radošću raznio po cijelome gradu.

³⁾ Predlog su potpisali Ivan Peršić, dr Dušan Popović, dr Pero Magdić, dr Živko Petričić, dr Ivan Lorković, dr Djuro Šurmin, dr Ante Pavelić, Ivan Kovačević, dr Edmund Lukinić, dr Dušan Peleš, dr Ivan Krnić i Cezar Akačić.

dimiru Prebegu koji je u ime svoje stranke izjavio, da će stranka prava nakon ovako jednodušne sloge svih zastupnika u saboru glasati za predlog dr Ante Pavelića i drugova prema kojem se prenosi sva vlast na Narodno vijeće. Pri tome je još dodao, da će predložiti stranačkome vijeću neka se stranka prava raspusti, pošto je njezin program ispunjen u onim točkama koje traže ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, obustavu hrvatsko-ugarske nagodbe i državopravni prelom sa Ugarskom. Dr Prebeg je završio svoj govor ovim krasnim riječima: *Živili slobodna suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba! Cvala i ojačala tako da može odoljeti svakom vanjskom neprijatelju i svakoj napasti unutrašnje nesloge.*

Srdačan i dugotrajan aplauz je popratio govor dra Prebega iz kojega je uzeo riječ vodj vanstranačkih unionista dr Josip Šilović koji je izjavio da je njihov klub nedavno donio odluku o svome razlazu. Još je naglasio, da su svi članovi njihova kluba glasali za prvi prešni predlog u saboru, a glasaće i za drugi. Pri koncu svoga govora je napomenuo, da bi grofovi Todor i Marko Pejačević rado došli na današnju historijsku sjednicu hrvatskog sabora, ali to im nije bilo moguće zbog vojnih bjegunaca¹⁾, no pored svega toga oni se zato pokoravaju odredbama hrvatskog sabora i stupaju u Narodno vijeće²⁾.

Zadnji je u stvari ovog prešnog predloga govorio dr Dušan Popović. On je predložio, da se osim Pribičevićeva govora štampaju i javno ašiširaju još i govori dr Ante Pavelića, dr Vladimira Prebega³⁾ i dr Bogdana Medakovića, što je sabor prihvatio.

Budući da su time svi govornici što su se u stvari ovoga prešnog predloga prijavili za riječ završili svoje govore, odredio je pretsjednik sabora dr Medaković glasanje pa je sabor jednoglasno prihvatio predlog dra Pavelića i drugova. Time je sretno bio izvršen revolucionarni akt južnih Slavena i porodila se nova nezavisna država Slovenaca, Hrvata i Srba.

Odmah nakon prihvata ovoga predloga udjoše u sabor-

¹⁾ Navodno su ih opkolili vojni bjegunci pa su zamolili dr Šilovića, da to u njihovo ime izjavi u hrvatskom saboru.

²⁾ Sabor je uskliknuo: živili grofovi Pejačević.

³⁾ Protiv ašiširanja govora dra Prebega je glasao Večeslav Wilder.

nicu gospodje pod vodstvom Zlate Lopašić-Kovačević te u ime žena Hrvatice, Srkinja i Slovenka prve čestitaše hrvatskome saboru što je donio zaključak kojim se stvara slobodna država Slovenaca, Hrvata i Srba. Nastala je divna i ganutljiva scena kada je Zlata Lopašić-Kovačević pozdravila narodne zastupnike ovim govorom:

U ovoj historijskoj dvorani, u ovoj dvorani kraljevstva hrvatskoga, pozdravljam Vas, gospodo, u ime žena Hrvatice, Srkinja i Slovenka, pozdravljam Vas sada u slobodnoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca. I mi žene stavljamo na uslugu Narodnome vijeću sve svoje moralne i materijalne sile te se zaklinjemo troimeno u Bogu (gospodje dugoše ruke na zakletvu) i troimeno narodu našem, da ćemo vršiti do kraja svoga života sve što će biti u njegovom interesu i polažemo svoj obol u zlata. Biskup Strossmayer šalje po svojoj nećakinji dar s onkraj groba, pa držim, da nam je dužnost, da se i njega sjetimo i da istaknemo u ovom historijskome momentu i na ovome historijskome mjestu, da su se danas ispunili oni ideali, koje on na žalost nije mogao doživjeti. Ključem: Živio troimeni narod u nezavisnoj i slobodnoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca!

Tada sve gospodje poskidaše svoje zlatne nakite i položile ih na sto kao simbol doprinosa novoj oslobodjenoj državi, a u saboru se zaoriše poklici divljenja. Veličanstven bijaše taj moment plamena rodoljublja i požrtvornosti naših žena koje su time postale dostojne saučesnice u najvećem državopravnom aktu naše historije novijih vremena. Malo je primjera u povijesti svijeta da su se žene poput naših Hrvatice u najkritičnije doba o kojem je ovisila sudbina njihovog naroda pokazale spremne da sve žrtvuju na oltar domovine. Ove u saboru su vjerno tumačile izraze onih milijuna Hrvatice, koje to lično nisu mogle učiniti, ali u čijim dušama je bila ista misao, a u srcima isti osjećaji.

Poslije tako velebnе svečanosti kojom je izvršen glavni akt oslobodjenja, na poziv pretsjednika sabora dr. Medakovića svi su zastupnici, virilisti, ban, članci vlade i pretstavnici vojske s ostalim prisutnima otišli u crkvu da se zahvale Bogu što im je udijelio milost da su nakon tolikog robovanja pod tuđinom dočekali oslobodjenje svoje napaćene domovine.

Iza svečane službe božje se opet vratiše u sabornicu gdje je nastavljena sjednica hrvatskog sabora kojoj je ovaj puta pretsjedavao prvi saborski potpretsednik dr. Petar Magdić. On je odmah izjavio da su saboru podnijeli prešni predlog narodni zastupnici Stjepan Radić i drugovi, što ga je zatim po njegovu nalogu pročitao saborski bilježnik Marko Novosel. U tome se predlogu traži osiguranje prehrane trojedne kraljevine i poziva ban, da ubuduće ni pod kojim uvjetima ne dopusti nikakav izvoz živežnih namirnica u Austriju i Ugarsku¹⁾. Stjepan Radić je svoj predlog obrazložio dugim govorom baveći se ponajviše pitanjem prehrane zemlje. Pri koncu je upozorio na opasnost koja je u to prelazno doba mogla nastati zbog blizine jugozapadne fronte i tražio, da se ona preventivnim mjerama onemogući. Pošto je Radić završio svoj govor, sabor je njegov predlog jednoglasno prihvatio. Time je ova historijska sjednica hrvatskoga sabora bila završena. Ona je ujedno i zadnja sjednica hrvatskog državnog sabora koji se od to doba više nikada nije sastajao.

Zagreb je tog historijskog dana javio svijetu, da se porodila jugoslavenska država. Odluka hrvatskog sabora se brzo raširila u jugoslovenskim krajevima za koje otada nastade novo doba. Ona je munjevitom brziom prešla od jednog do drugog kraja naše države i prodrla u svaki grad, svako selo, svaku porodicu te prouzrokovala neopisivu sreću i veselje. Od Gorice do Zemuna, od Kotora do Subotice je vladalo veliko narodno slavlje, a oslobodjena Srbija i Crna Gora su to slavlje podigle do pravog trijumfa našeg narodnoga bića. Hrvatski narod je preko svoga sabora učinio ono što je mogao i morao učiniti. Pri stvaranju te odluke učestvovali ne samo Hrvati trojedne kraljevine već i oni iz Istre, dok je Medjumurje zastupao dr. Ivan Novak, a Hrvate-Bu-

¹⁾ U to doba je prehrana zemlje bila najvažniji socijalni problem, jer je Austrija izvozila sve raspoložive poljoprivredne proizvode pa je naš narod dosta oskudno živio. Da je u takvim prilikama glad zakucala na vrata, naše nacionalno pitanje bi moglo doći u vrlo kritičnu fazu. Sam nacionalizam nije bio dovoljan da za nove napore zagrije vojnike koji su se poslije četirigodišnjega rata vraćali u svoje prazne domove. Predlog Stjepana Radića je stoga bio od vitalne važnosti za organizaciju nove države.

njevce u Bačkoj Blaško Rajić¹⁾). Hrvatski narod je dakle iz svih pokrajina po svojim pretstavnicima časno izvršio svoj historijski zadatak. Raskinuo je svake veze sa neprijateljskim Bečom i Budimpeštom te pružio bratsku ruku Srbiji i Crnoj Gori da sa njima stvori zajedničku državu u kojoj će biti svi jednako slobodni i zadovoljni. U tu se državu zajednicu ulazilo sa puno nade i međusobnog povjerenja kao što to potvrđuju i govori što su se oglasili u hrvatskom saboru. Ocjenjujući te govore, mi nemožemo reći drugo nego da ih u svemu odobravamo kao što ih je odobravao i hrvatski sabor. Šta više, mi tvrdimo, da sloga između Hrvata i Srba nikada nije bila tako jednodušna kao baš na toj sjednici hrvatskoga sabora. To nije bilo tako samo u saboru već i u svim krajevima gdje žive ta dva bratska naroda. Na takvoj slozi i međusobnome razumijevanju se bazirala sreća buduće državne zajednice južnih Slavena. U nju pak jedva je ko posumnjao, jer im je sloga nakon oslobođenja bila spas i uslov srećnije budućnosti.

Narodno vijeće kao vrhovna državna vlast imalo je veliku i tešku zadaću, da se u to prelazno i za opći poredak najopasnije doba sve administrativne grane bez prekida i poremećaja sprovedu iz staroga režima u novostvoreno stanje. Trebalo je, u prvome redu, proširiti državnu upravu na sve pokrajine i reorganizirati obranbenu vojnu snagu. Zato je ono već odmah nakon otcjepljenja od Monarhije 29. X. na prvoj svojoj sjednici istoga popodneva preudėsilo na samostalni državni život dosadašnju skućenu samoupravu hrvatskog državnoga prave, jer je bilo neodloženo potrebno da se popune svi oni resori koji su uslijed razvrgnuća državne zajednice sa Austro-Ugarskom otpali da tako zemaljska uprava ne zapne u pojedinim granama opće administracije. Najvažnije bilo je to da zemlja dobije svoju narodnu vladu koja će rješavati unutrašnja sredjivanja i vanjska politička pitanja. Zato je imenovala dotadašnjeg bana Antuna Mihalovića banom, a članovima vlade su postavljeni: Milan Rojc kao povjerenik

¹⁾ Čim je hrvatski sabor prekinuo državopravne odnose sa Monarhijom, Stjepan Radić i Svetozar Pribičević su kazali Blašku Rajiću neka ide u Suboticu te za svoj narod učini što zna t. j. da učini sve što se može učiniti u tako revolucionarnim prilikama.

za bogoštovlje i nastavu, Aleksandar Badaj za pravosuđe, dr Srdjan Budisavljević za unutrašnje poslove, dr Živko Petričić za narodno gospodarstvo, Franjo Braum za financije, Edo Marković za prehranu, Vilim Bukšeg za socijalnu skrb, Cezar Akačić za poštu, brzojave i telefon, Većeslav Wilder za saobraćaj, dr Djuro Šurmin za trgovinu, obrt i industriju i dr Mate Drinković za narodnu obranu. Članovi vlade su se zvali povjerenici, a ban je obnašao čast poput ministra predsjednika.

Prva je vladina zadaća bila da shodnim mjerama sačuva zemlju od anarhije što su je podjarivali ekstremni ljevičarski elementi. U tome je najviše apelirala na svijest naroda i agilnost njegovih pretstavnika. Svakome rodoljubu bijaše jasno kakve štetne posljedice bi vrlog anarhije nanio našoj nacionalnoj stvari pa stoga neumorno nastojaše da se ta opasnost blagovremeno spriječi. Sve narodne i političke organizacije koje su inače u revolucionarnom pogledu već od ranije kooperirale sa vodećim političkim krugovima u Zagrebu i time pripremile narod za događaje koji su nastupili u svojoj okolini učiniše sve da se ne naruši red i mir. U cijeloj državi se, dakle, sve glavnije narodne snage složiše u zajedničkoj težnji za postignućem istoga cilja. Zadaća im je, pored svega toga, bila vrlo teška, ali su je oni zajedno sa novom vladom vršili neumorno i time dosta doprinijeli unutrašnjem sredjivanju prilika svoje nezavisne domovine.

Kad se na Rijeci saznalo, da je hrvatski sabor proglašio otcjepljenje od Monarhije, ugarski guverner Jekelfalussy je vidio, da je madjarska uprava na Rijeci dokončana te je istoga popodneva u 4 sata zapisnički predao palaču guvernementa i uredske prostorije članovima tamošnjeg narodnog vijeća Josipu Krpanu natporučniku, Milanu Bafalu poručniku i Bartolu Bareliću revidentu šumarskog računarstva. Istoga je dana (29. X.) Narodno vijeće u Zagrebu imenovalo na Rijeci svojim povjerenikom Konstantina Rajčevića koji je sutradan u 9 sati preuzeo u svoje ruke agende uredske palače bivše ugarske guvernerije i kao simbol vlasti istakao na nju hrvatsku zastavu. Iza toga je odmah izdao proglas na gradjenstvo u kojem veli da je u ime Narodnog vijeća u Zagrebu preuzeo upravu grada Rijeke pozivajući građane, da se u svemu pokoravaju organima mjesnog narodnog vijeća te uzdržavaju od bučnih uličnih demonstracija. Ovak događaj je medju Hrvatima

ma na Rijeci prouzrokovao neopisivu radost, koja, na žalost, nije bila dugotrajna, jer je Rijeka, kako ćemo to kasnije vidjeti, za Hrvatsku bila zauvijek izgubljena.

Da u administrativnom pogledu ne izbiže nikakav nesporazum između Hrvata i Slovenaca, Narodno vijeće u Ljubljani istoga dana (29. X.) donese rezoluciju kojom priznaje Narodnome vijeću u Zagrebu vrhovnu političku vlast nad svim jugoslavenskim zemljama. Narodno vijeće u Zagrebu na to 29. X. imenuje svojim tajnikom za Istru i Sloveniju dr Alberta Kramera. Državni život je time zahvaljujući narodnoj svijesti južnih Slavena već od prvoga dana pravilno funkcionirao. Nigdje nije došlo do većih izgreda i nemira. Narod je shvatio ozbiljnost vremena te uglavnom dostojno vršio dužnosti svoga preporoča u novoj i oslobođenoj državi.

U tako prelaznome stanju, za normaliziranje prilika je doprinio i zagrebački nadbiskup dr Ante Bauer, koji je kao što znamo, još ranije imao aktivno učešće u borbi za oslobođenje svoga naroda. Čim je u Zagrebu proglašeno otcjepljenje od Monarhije, dr Bauer je odmah upravio poslanicu svome svećenstvu u kojoj mu saopćuje, da je hrvatski sabor razvrgao sve postojeće državopravne ugovore sa Austro-Ugarskom pa da je Narodno vijeće postalo vrhovna vlast u cijeloj državi. Dalje se u poslanici ističe radost svećenstva i naroda te poziva svećenstvo, da očuva autoritet države i crkve i da u tim sudbonosnim danima nastoji što više novčano i moralno podupirati Narodno vijeće kod izgradnje našeg državnog uređenja. No ta nada sve hvale vrijedna poslanica dr Bauera je bila gotovo nepotrebna, jer je baš katoličko svećenstvo još od Majske deklaracije najodlučnije istupalo za državno i narodno jedinstvo svih južnih Slavena. Katoličko je svećenstvo zaista u tim danima pored duhovne pastve savjesno vršilo i svoju nacionalnu dužnost i svojim radom doprinijelo održavanju mira i poretka u cijeloj zemlji.

Premda su te mjere donekle osigurale javni poredak, mlada je država ipak bila neobično slaba. Glavni preduvjet opstanka svake nezavisne države je dobro uređena i disciplinirana vojska. Takove je vojske u novoj državi bilo vrlo malo, jer se glavna vojna snaga još uvijek nalazila na raznim ratištima. Zagrebačka vojna posada se, doduše, stavila na raspoloženje Narodnome vijeću, ali to ni približno nije udovoljilo

zahlijevima nove državne organizacije. Narodno vijeće se radi toga moralo pobrinuti za rezorganizaciju svoje obrambene snage. Namjera mu je bila, da na brzu ruku stvori jaku i sebi odanu vojsku čija snaga bi odgovarala veličini nove države. Zato je ono već 29. X. upravilo podmaršalu Metzgeru zapovjedniku hrvatskih četa na talijanskom ratištu notu kojom mu saopćuje, da je hrvatski sabor proglasio samostalnu državu pa da se uslijed toga imaju obustaviti sva neprijateljstva hrvatsko-srpskih četa sa savezničkim vojskama. Ujedno ga je pozvalo, da smjesta uputi sve hrvatske i srpske čete u njihova mirovna sjedišta.

Što hitnija organizacija narodne vojske je potrebna bila i zbog toga, da se obrani naš narod od grabeža mađjarskih vojnika koji su se već tada na desetke hiljada u najvećem neredu vraćali sa talijanske fronte preko zapadne Hrvatske u svoju domovinu. Narodno vijeće je tada odlučilo da pozove sve vojnike u domovini i one koji se vraćahu sa talijanske fronte da dobrovoljno stupe u narodnu vojsku, jer opću mobilizaciju toga časa još nije bilo moguće sprovesti, pošto su se brojni njemački oficiri još uvijek nalazili na čelu pojedinih vojnih jedinica. Zato je 29. X. izdalo proglas u kojem se kaže da je osnovana narodna država pa da mu se vojska dužna u svemu pokoravati i položiti zakletvu vjernosti. Potom se veli, da svi vojni obveznici do navršetka 40 godine života stupe u vojnu službu i da se stave na raspoloženje Narodnome vijeću, a oni koji se nalaze u inozemstvu, neka se vrate u domovinu i prijave svojim kaderima. Oni, čiji se kaderi nalaze izvan domovine, neka se prijave kaderima koji su najbliži njihovom zavičaju gdje će im se dati potrebne informacije. Proglas napokon kaže, da se vojnim bjeguncima bivše Austro-Ugarske oprašta svaka krivnja i neka se vrate u službu narodne vojske¹⁾

Ovaj poziv je urodio dosta slabim uspjehom, jer mu se odazvao samo jedan dio vojnih obveznika. Poslije povratka svojim kućama, vojnici su se teško odlučivali da ih opet napuste, jer četirigodišnje ratne muke su bile teže nego da se dobrovoljno vrate u vojnu službu. Proglas oslobođenja je

¹⁾ Proglas u vrlo rodoljubivom duhu kaže, da se oni više neće boriti za tuđu već za svoju rodjenu domovinu.

stvorio kod njih odluku, da tu slobodu uživaju kod svojih kuća. Osim toga su još znali, da s prestankom rata domovini ne prijeti nikakva opasnost od stranih neprijatelja, a od vlastitih građana su opet smatrali da nije potrebno da je brane. Zagrebačka 53 pješadijska pukovnija se povratila sa značkama: *Živila hrvatska republika*. Narodno vijeće je na to u dogovoru sa članovima srpske misije u Zagrebu pukovnikom Simovićem i potpukovnikom Antonijevićem kasnije odlučilo, da 53 pukovniju otpusti kućama. To je opet povuklo za sobom tu posljednicu, da su se vojnici u još manjem broju prijavljivali na dužnost. Uzalud su vlasti činile sve da ih nagovore na posluš, uspjeh je uvijek bio negativan. Mnogi su radije opet otišli u zeleni kader nego da služe u vojski. Poratna psihoza je među vojnicima uništila svaku disciplinu. Narodno vijeće je uvidilo da bi rezultat mobilizacije bio poprilično isti kao i ovoga poziva pa je zato za izvjesno vrijeme odustalo od namjere da je pokuša izvršiti.

Kako je vojska glavno mjerilo narodne snage, Narodno vijeće je odlučilo da je sistematski organizira. Prvo je bilo potrebno, da se uklone njemački oficiri koji su za novu državu i ustrojstvo njene vojske bili očevitno opasni. Stoga već 30. X. vojska Narodnog vijeća pod vodstvom Antuna Viskovića silom zauzme bivšu austrougarsku vojnu komandu u Zagrebu svrgnuvši dotadašnjeg šefa glavnog generštaba Droffa i zapovjednika doglasne službe potpukovnika Zuma koji se nisu htjeli pokoravati odredbama Narodnoga vijeća.¹⁾ Tako su sve vojne agende, zavodi i objekti u Zagrebu i ostalim mjestima prešli u vlasništvo Narodnoga vijeća. Pošto su time nestali i posljednji znaci Monarhijine vojne vlasti, Narodno vijeće je 30. X. imenovalo Mihovila Mihaljevića glavnim zapovjednikom operativnih poslova, Josipa Plivellića zapovjednikom prvog vojnog ostsjeka u Zagrebu, a podmaršala Nikolu Ištvanovića zapovjednikom drugog vojnog ostsjeka u Ljubljani. Narodno vijeće je time učinilo važan akt, jer su na čelo narodne vojske došli i narodni ljudi koji su protjerali iz države sumnjive njemačke i mađarske oficire te utrljali put rezorganizaciji vojske, koja je u to prelazno doba za novu državu

¹⁾ Droff i Zum su bili uhapšeni, jer su se neprijateljski izrazili protiv Narodnoga vijeća.

zbog dosta razloga bila više nego ikada potrebna. Ali u toj eri revolucije njihova zadaća bijaše vrlo teška; trebalo je proći još izvjesno vrijeme do njenog ostvarenja.

Revolucija u Zagrebu i svim pokrajinama što su pripadale dvojnoj Monarhiji bijaše dakle izvršena bez prolivanja krvi. Učinjeno je bilo prvo veliko djelo za stvaranje nove južnoslovenske države na jugoistoku Evrope. Rušenje sa sjevera i juga potisnute Monarhije poprimi završnu fazu. Južni Slaveni sa sjevera i zapada, a slavodobitne srpske i dobrovoljačke čete sa juga su išli jedni drugima u susret, da na njenim razvalinama te području Srbije i Crne Gore izgrade zajedničku državu kao jednakopravnu svojinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

GLAVA XXVII.

Preuzimanje Monarhijine flote. Unutrašnja organizacija države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Sa revolucionarnim pokretom južnih Slavena je ugrožena bila cijela austrougarska ratna i trgovačka mornarica, jer su u svim mjestima duž obale Jadrana osnovana mjesna narodna vijeća koja su imala svu političku vlast u svojim rukama i protiv kojih pomorske vlasti nisu već mogle ništa efikasnoga preduzeti. Bilo je očevično, da se položaj mornarice u takvim prilikama neće dugo održati. Austrougarska flota, u kojoj je već izbio neposluh jugoslavenskih mornara, povlačila se sa južnoga Jadrana prema sjeveru te koncentrirala oko Pulja i Šibenika. Narodno vijeće je imalo gotov plan kako će je pomoću sebi vjernih dalmatinskih mornara preuzeti i onda ako bi njemački oficiri izvršili otpor. Međutim Monarhijina mornarica se raspadala kao što joj se raspadala i vojska i čitava država. Već 28. X. je fregatni kapetan Metod Koch, Slovenac i član narodnog vijeća u Pulju pomoću rodoljubivih jugoslavenskih mornara prigrabio vlast flote u svoje ruke. Vojni krugovi u Beču su uvidjeli da bi svaki otpor protiv južnih Slavena bio uzaludan pa im nije preostalo drugo nego da tu žalosnu vijest uzmu na znanje. Admiral Keil je savjetovao caru Karlu I., da se cjelokupna Monarhijina flota preda Narodnome vijeću u Zagrebu. Karlo I. usvoji taj predlog s kojim bijahu saglasni šef generalštaba i ministar inostranih posala grof Andrássy. Stoga je ratno ministarstvo u Beču 30. X. brzojavno obavijestilo Narodno vijeće u Zagrebu, da mu predaje svu ratnu mornaricu, utvrde, mornaričke naprave u Kotoru, Šibeniku, Rijeci, Pulju i Trstu moleći ga ujedno, da odašalje svoje punomoćnike u Pulj koji će ih preuzeti i da odredi koliko će mornarskih oficira zadržati u službi kod svoje flote.

Uvečer istoga dana stiže pomorskom zapovjedništvu u Pulju brzojavna naredba iz Badena, da se svi mornari nejugoslavenske narodnosti trajno otpuste iz službe, a cjelokupna flota zajedno sa pomorskim institucijama zapisnički preda uz sudjelovanje mjesnog odbora narodnoga vijeća punomoćnicima Narodnoga vijeća u Zagrebu. U naredbi se još dodaje da se ne čine nikakove zapreke legaliziranim predstavnicima Narodnoga vijeća u Zagrebu te ne pravi pitanje u pogledu promjene sastava. Monarhija je prema tome bila prva od svih država koja je priznala suverenost države Slovenaca, Hrvata i Srba protiv čijeg osnivanja se ranije borila svim metodama krutoga nasilja. Čovjek bi mislio, da će ona radije potopiti svoju flotu nego da je preda onima, koji su je zbog njene samosile toliko mrzili. Ali ona to nije učinila zato što je valjda još uvijek imala skrivene planove na koje ćemo se kasnije osvrnuti.

Austrougarska flota se, međutim većinom sama stavila na raspoloženje Narodnom vijeću koje je imalo gotovu osnovu da je reorganizira. No kako je medjuvremeno primilo obavijest iz Beča da će mu se cjelokupna flota dobrovoljno predati, ono izaslaše u Pulj dr Antu Tresića-Pavičića, Vilima Bukšeka i dr Ivana Čoka radi zvaničnog preuzimanja ratne mornarice. U Pulju im se pridruže još i dr Lovro Skalier, dr Mirko Vratović, Lacko Križ, fregatni kapetan Metod Koch i Mario Krmpotić. U ime bečke vlade su bili izaslan admiral Nikola Horthy i njegov šef generalštaba Emil Konek, Franjo Morin zapovjednik druge torpiljarske flotile u Pulju i pomorski kapetan Adolf Schmidt.

Zapisnička predaja brodovlja bijaše određena za 9 sati. Admiral Horthy je polišten i tužan primio predstavnike Narodnoga vijeća u admiralskome salonu na oklopnjači *Viribus Unitis*. Iza kratkih pregovora, sastavljen je i potpisan protokol o predaji ratnoga brodovlja. Kad je potpisao taj protokol kojim je Monarhija izgubila mornaricu, Horthy je bio duboko ganut i osjećao svu tragediju toga događaja. U očima mu zasjaše suze i on pridruženim glasom progovori: *Danas će sa ratnih brodova biti spuštena carska ratna zastava... Vjerujem, da će Jugoslavija čuvati slavne tradicije austro-ugarske mornarice te sam uvjeren, da će se ovo brodovlje i ovi ljudi jednoga dana opet boriti protiv našeg zajedničkog neprijatelja. Tog momenta se ugasio posljednji sjaj carske Monarhije, a za 5*

sati poslije podne je ustanovljena svečana predaja cjelokupne ratne mornarice.

Cijeli Pulj je toga dana vrvio od neopisivog narodnoga slavlja. Na obali je mnoštvo naroda pod hrvatskim zastavama čekalo delegate Narodnoga vijeća koji su se motornim čamcem sa *Viribus Unitis* vratili u grad. Na obali je dr. Tresić-Pavičić prišao hrvatskoj zastavi te rekao: *Skidam kapu pred ovim svetim znakom. Divan ovaj barjak vije se ponovo na obalama našeg Jadrana da se više nikada ne zamota.* Tada se zaoriše gromki poklici Jugoslaviji i slobodi, a zatim se glasovi sliše u divnoj melodiji *Lijepo naše domovine.*

U 4 sata poslije podne je admiral Horthy napustio oklopnjaču *Viribus Unitis* i sa svojom pratnjom otplovao u Beč. Pošto je bila izvršena predaja flote, u 5 sati je trublja na *Viribus Unitis* dala znak za izmjenu zastava. Sa zalazom sunca se navijeka liho spuštala carska zastava sa glavnog jarbola *Viribus Unitis* te ustupila mjesto hrvatskoj zastavi. Isto je učinjeno i na drugim brodovima. Na tri stoline brodova se zalepršale hrvatske, a zatim srpske i slovenačke zastave pa je time nestalo simbola Monarhijske vlasti na našem Jadranu. Taj čin je obavljen uz gruvanje topova i neopisivo oduševljenje naroda koji je u velikom broju i svečanom ophodu pridonio silne manifestacije državi Slovenaca, Hrvata i Srba.

Pošto je primilo u posjed ratnu flotu, Narodno vijeće je 31. X. imenovalo kontreadmirala Dregutina Pricu povjerenikom mornarice, Metoda Kocha zapovjednikom cjelokupne flote, a Janka Vukovića zapovjednikom ratnog brodograditelja. Kazali smo da je Monarhija predala tri stoline ladja među kojima je bilo 12 velikih ratnih brodova, 11 krstaša, 56 torpiljarka i 18 razarača. To je sačinjalo našu mladu mornaricu koja bi da je sva ostala u našem vlasništvu sačinjavala značajnu pomorsku snagu.

Za ratnom flotom se povela i trgovačka mornarica koja je 1. XI. na svim svojim brodovima izvjesila hrvatske zastave. Tako je nestalo i zadnjeg ostatka austro-ugarske vlasti na našem Jadranu koja je prišla na suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba kao na svoju prirodnu i zakonitu nasljednicu.

Imajući tako u svojim rukama političku, vojnu i pomorsku vlast, predsjedništvo Narodnog vijeća je imalo apsolutnu moć koju je poput regencije vršilo u novoj jugoslavenskoj državi.

Ali pored sve vlasti što ga je imalo u zemlji, bijaše neophodno potrebno da se novoj državi pribavi međunarodno priznanje. Da bi to postiglo, Narodno vijeće 31. X. uputi notu vladama savezničkih i udruženih država i kraljevini Srbiji u kojoj im saopćuje, da se na području južnih Slavena bivše Austro-ugarske monarhije osnovala nova država Slovenaca, Hrvata i Srba koja se više ne nalazi u ratnome stanju s aliranim državama nego ih smatra svojim prijateljicama te se nada da će joj oae na međunarodnom forumu zajamčiti potpunu nezavisnost u sadašnjim granicama. O toj noti je Narodno vijeće brzojavno obavijestilo dr. Antu Trumbića ovlastivši ga ujedno, da zastupa interese države Slovenaca, Hrvata i Srba kod Saveznika, a napose pri sklapanju primirja. Narodnom vijeću je, kao što je i shvatljivo, najviše stalo do toga, da ga savezničke vlade šlo prije priznaju *de jure* zakonitom vladom, ili da to barem učini kraljevina Srbija. Stoga je ono odaslalo svoga predsjednika dr. Korošca u Ženevu da ondje preduzme ponovne korake kod Saveznika u pogledu priznanja samostalnosti jugoslavenske države. Dr. Korošec je učinio sve da postigne željeni rezultat. Uputio je notu savezničkim državama i vladi Udruženih američkih država u kojoj ih moli da Narodno vijeće u Zagrebu priznaju redovnom vladom novoosnovane jugoslavenske države koja već ima svoju vlastitu vojsku i mornaricu, da priznaju naš narod savezničkom nacijom i svim dobrovoljačkim trupama karakter ratujuće stranke. Dalje nota sadrži formulu prema kojoj je konačni cilj Narodnoga vijeća ujedinjenje južnoslavenskih zemalja bivše Austro-ugarske monarhije sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jednu zajedničku državu na temelju prava narodnoga samoodredjenja. Ali ni ovaj drugi korak Narodnoga vijeća nije urodio nikakvim pozitivnim rezultatom, jer ga izuzev kraljevine Srbije ni jedna saveznička vlada nije priznala zakonitom vladom ni novu državu nezavisnom državom.

Poteškoće na koje je kod savezničkih vlada nailazilo Narodno vijeće glede priznanja jugoslavenske države bile su donekle shvatljive, ako ne i opravdane. Saveznike je u to doba najviše zaokupila zadaća konačnog obračunovanja sa njihovim neprijateljima pa im se molba Narodnoga vijeća činila sporednoga značaja. Kad srpska vlada i Jugoslavenski odbor nisu kao Česi uspjeli, da to priznanje pribave u toku rata, onda

je shvatljivo što Saveznici u te najsudbonosnije dane nisu priznali državu čija unutrašnja struktura im nije bila dovoljno poznata, nego su to pitanje odložili za Mirovnu konferenciju na kojoj se ono imalo svestrano raspraviti i konačno sankcionirati.

Narodno vijeće je i pored te vanjskopolitičke nedaće neumorno radilo na unutrašnjoj organizaciji mlade jugoslavenske države. Najveću su mu brigu zadavali oni krajevi za koje se bilo bojali od talijanske okupacije. Stoga još 31. X. imenuje Rikarda Lenca velikim županom grada Rijeke i okoline a dr Matka Laginju svojim povjerenikom u Istri, ali je baš tim aktom, koji u stvari nije mogao biti drukčiji, izazvalo kasnije progonoštvo našega naroda u tim izgubljenim krajevima. Narod se, kao što je i shvatljivo, suviše eksponirao za našu državu što su kasnije Talijani kažnjavali nečovječnom osvetom o čemu ćemo još opširnije govoriti.

Premda je u tadašnjim prilikama bilo potrebno, da Narodno vijeće ima diktatorsku vlast u cijeloj državi, ipak se već u prvim počecima pokazalo, da bi stroga centralizacija državne uprave (a Narodno vijeće je jamačno nije ni namjeravalo uvesti) bila štetna i za nedogledno vrijeme upravo nemoguća. Tradicionalni pokrajinski sabori su najbolje mogli udovoljiti potrebama svojih stanovnika. Zato je Narodni svet u Ljubljani na svojoj sjednici 31. X. donio odluku o potrebi obrazovanja pokrajinske vlade za slovenske zemlje. Na njegov predlog je Narodno vijeće u Zagrebu 1. IX. imenovalo predsjednikom te vlade viteza Josipa Pogačnika, povjerenikom za unutrašnje poslove dr Janka Brejca, za bogoštovlje i nastavu dr Karla Verstavšeka, za poljoprivredu premeta Kalana, za prehranu dr Ivana Tavčara, za pravosuđe dr Vladimira Revnikara, za socijalnu skrb Antuna Kristana, za financije Vjekoslava Kuloveca, za trgovinu i industriju dr Karla Trillera, za obrt i javne radove ing. Vladimira Remeča, za narodnu obranu dr Lovru Pogačnika, za saobraćaj dr Pavla Postojnika i za narodno zdravlje dr Antona Brecelja.

U isto vrijeme je nastala promjena i u Sarajevu. Dne 1. IX. je predao vladu tamošnjem narodnome vijeću dotadanji zemaljski poglavica general Stjepan Sarkolić te okružen sa nekoliko stotina njemačkih i mađarskih vojnika otputovao preko Slavonije u Ugarsku. Na to je Narodno vijeće u Zagrebu imeno-

valo predsjednikom pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu Atanasiju Šolu¹⁾, povjerenikom za unutarnje poslove dr Josipa Sunarića, za pravosuđe dr Danila Dimovića, za obrt, trgovinu, poštu i brzojav dr Mehmeda Spahu, za poljoprivredu i rudarstvo Vjekoslava Jelavića, za saobraćaj i javne radove Savu Jelića, za narodno zdravlje dr Uroša Krulja, za prosvjetu i bogoštovlje dr Tugomira Alaupovića i prehranu Stjepana Žakula, a predsjednikom vrhovnog suda je postavilo dr Halibega Hrasnicu. Podjedno je Narodno vijeće toga dana podijelilo opću amnestiju svim političkim osudjenicima, osuđenim od austro-ugarskih vojnih i građanskih sudova i utamničanim u Zenici, Travniku i Banja Luci koje je sam narod i onako već gotovo sve pustio na slobodu. Kako su pak tokom rata mnogi Hrvati i Srbi tudjim utjecajem bili dosta zavadjeni, Narodno vijeće izda proglas na narod Bosne i Hercegovine u kojem veli, da je obrazovana jugoslavenska država koja se proteže od Soče do Soluna, da se Srbija i Hrvatska međusobno ljube pa da je dužnost svakog pojedinca veledušno oprostiti bližnjemu sve uvrede, čuvati mir i poredak i pokazati se dostojnim slobode koju smo tako žudjeno dočekali. Oni su, međutim, čim je prestala vlast tudjinaca, i bez opomene zaboravili na raniju neslogu i bar u prvim danima svog oslobodjenja našli se u iskrenoj saradnji za što čvršću izgradnju svoje države. Novo doba je urodilo novim idejama koje su se kasnije razilazile u načinu sprovođenja zajedničke države koja bi jednako zadovoljila kako Srbe tako Hrvate i Slovence.

Kad je Narodno vijeće zatim potvrdilo i dalmatinsku vladu na čelu sa dr Jerkom Machiedom, glavni administrativni zadaci su mu time bili završeni. Samoupravni sistem se, osim u Bosni i Hercegovini koje su ranije spadale pod vojničku upravu, time u bitnosti nije promijenio. Vladimir Čorović ipak misli, da su centralisti u apsolutističkoj vlasti Narodnoga vijeća vidjeli centralističko, a federalisti u pokrajinskim vladama federalističko uređene države. Mi pak smatramo, da stvar nije bila tako nejasna i komplicirana da bi mogla obmanjivati jedne i druge, jer tu nije bilo ni centralizma ni federalizma nego jednostavno produženje starog administrativnog sistema sa

¹⁾ Šola je bio osuđen zbog veleizdaje pa je iz zatvora doveden na pretsjednički položaj.

razlikom što je bila ukinuta vlast Austro-Ugarske. Konačno, pitanje državnog uređenja nije spadalo u kompetenciju Narodnoga vijeća nego je ovisilo o sporazumu između države Slovenaca, Hrvata i Srba i kraljevine Srbije te odluci buduće Ustavotvorne skupštine. Narodno vijeće je bilo samo reprezentant vrhovne vlasti dok se ne izvrši državna organizacija zajedno sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.

Nakon što su na vodeće administrativne položaje postavljeni ljudi narodnoga povjerenja, u prvome redu bijaše potrebno, da se pristupi saniranju financijalnih prilika koje su na cijelom teritoriju nove države bile u dosta nesredjenome stanju. Bivša Monarhija je financijalno i gospodarski za četiri godišnjega rata dokraja iscrpila jugoslavenske pokrajine koje su tako zapale u tešku privrednu krizu. Da bi iz naših krajeva namakla za rat potrebne sirovine i živežne namirnice, Monarhija je naš narod ekonomski bacila unatrag nekoliko decenija. Kako pak bez novca ni jedna država nema životne snage, to je Narodno vijeće posvetilo naročitu pažnju sredjivanju državnih financija i ekonomskom ojačanju našega naroda. Ono je 3. XI. izdalo proglas na narod u kojem poziva građane, da što točnije uplaćuju državne daće i da im to ne bude samo zakonita već i domoljubna dužnost, jer da je novac u svakoj državi žila kucavica i da se bez njega ne mogu vršiti one funkcije koje su za opstanak svake države neophodno potrebne.

Od izravnih poreza je sakupljena tolika svota, da je državni aparat bez poteškoća funkcionirao i time je sretno riješen problem koji je nadležnim krugovima s pravom zadavao dosta velike brige. U pogledu financijalnog ojačanja, Narodno vijeće je učinilo, da na teritoriju nove države dodje do raspolaganja državnih dugova što su bili zemljoknjižno ubilježeni u korist Austro-Ugarske. U tu je svrhu 4. XI. izdalo naredbu prema kojoj se svi upisi uknjižbe, predbilježbe i zabilježbe te sva ostala potraživanja kod zemljoknjižnih sudova, uknjižena u korist kraljevskog ugarskog državnog erara kao i carskog i kraljevskog vojnog ili bilo kojeg drugog zajedničkog erara brišu te se uknjiže na ime erara države Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovu je naredbu proveo povjerenik za pravosudje pa je tako i u zemljoknjižnim sudovima nestalo zadnjega zaostatka nekadašnje zajednice sa Austro-ugarskom monarhijom.

Sredjivanju nutarnjih prilika je dosta smetalo i to što je među činovništvom bilo stranih i neprijateljski raspoloženih elemenata. Po Hrvatskoj i Slavoniji su mnogi mađarski željezničari iz mržnje protiv Jugoslavije vršili sabotažu i otežavali zbog nestašice ugljena inače dosta slab željeznički saobraćaj. Ti su elementi odmah uklonjeni te na njihova mjesta postavljeni svijesni rodoljubi. Otstranjivanje iz službe stranog i za javni poredak štetnoga osoblja je također doprinijelo svoj dio normaliziranju nutarnjih prilika nove Jugoslavenske države.

Narodno vijeće je osim toga sa uspjehom rješavalo i druga važnija unutrašnja pitanja, tako da je u novoj državi u administrativnom pogledu tekao rad bez ikakvih zapreka i poteškoća. Red i mir u zemlji je dakle shodnim mjerama bio uglavnom osiguran, ali je mladu državu čekala teška kušnja u sukobu sa kraljevinom Italijom zbog talijanske okupacije Istre, Rijeke i dijela Dalmacije o čemu ćemo kasnije iscrpno govoriti.

GLAVA XXVIII.

Katastrofa i rasulo Monarhijine vojske kod Vittoria Veneta. Revolucija u Madjarskoj. Primirje između Antante i Monarhije u Padovi i vojna konvencija u Beogradu. Okupacija južne Ugarske. Proklamacija nezavisnosti Njemačke Austrije. Abdikacija cara Karla I. Konac Austro-ugarske monarhije.

Prvi glasovi o revolucionarnoj akciji sjevernih i južnih Slavena su porazno djelovali na sve više demoraliziranu Monarhijinu vojsku na talijanskome ratištu kojoj je već i time što je bila rastavljena revolucionarnim jugoslavenskim krajevima od Beča i Budimpešte prijetio neminovan raspad i sveopće rasulo. Već 22. X. 25 i 26 pukovnija 42 hrvatske divizije prve otkazu posluš te se vojnici oboružani upute svojim kućama. Vrhovna komanda je učinila sve da onemogući ili lokalizira tu vojničku revoluciju koja se isto kao i ona politička u unutarnjosti Monarhije širila te učinila, da je Monarhija kako sa političkog tako i sa vojničkoga gledišta bila nemoćna za nastavak rata. Tirolski lovci su također izjavili, da se više neće boriti, a u isto vrijeme je planula pobuna u 27 košičkoj i 38 erdeljskoj domobranskoj diviziji. Nastupio je dakle psihološki momenat revolucije ne samo među slavenskim, nego, što je manje razumljivo, i među madjarskim i njemačkim vojnicima koji su na pojedinim odsjecima fronte odjednom počeli pucati na svoje oficire. Teška je bila zadaća vrhovne komande, da shodnim mjerama onemogući da klika pobune ne zahvati cjelokupnu vojsku. Ali to sve bijahu očajni pokušaji, da se agonija Monarhije produži za nekoliko dana. Od jednog pa do drugoga kraja Monarhije revolucionarni duh je već razorio političku moć Beča i Budimpešte pa je došlo vrijeme da se na bojnome polju dokonča slom i vojničke Monarhije.

Zbog tako revolucionarnih i kaotičnih prilika u Monar-

hiji, Italija je bila u povoljnoj situaciji da prema planu savezničkog ratnog vijeća preduzme posljednu ofenzivu protiv Monarhije čija slabost se očitovala i u tome što su joj južne granice bile otvorene prema armijama Antantline orientalne vojske koja je bila već na dohvat Dunava i Save. Navalni plan što ga je 21. X. izradio vrhovni zapovjednik talijanske vojske general Diaz bijaše slijedeći: Snažnom akcijom na sektoru Brenta—Piave razdvojiti austrijske mase između Trentina i Piave; navalom na srednjoj Pivi politisauti neprijatelja, rastaviti mu petu armiju od šeste, presjeći komunikacije šeste armije tako da joj se onemogući uzmak i obrana. Prvu su akciju imale izvršiti četvrta i dvanaesta armija, a drugu osma i deseta uz sudelovanje dvanaeste armije. Operativnu snagu te četiri armije su sačinjavale 33 divizije, među kojima su bile dvije engleske, jedna francuska i jedna čehoslovačka. Na tu navalnu liniju Monarhija je postavila 18 divizija za borbu i trinaest za rezervu, tako da su obje vojske u oči ofenzive bile podjednako jake osim topništva koje su Talijani imali brojnije i kvalitativno bolje od Austrijanaca.

Dne 24. X. u 5. sati ujutro artiljerska paljba je pripremila napad devete talijanske armije. U 7 sati je slijedio napad 17 divizije protiv utvrde Pra Gabo, a 18 divizija protiv Asolone. Svrha je bila devete armije da osvoji najvažniju stratešku točku M. Grappa te raskrinka cijelu austrijsku frontu. Razvila se posljednja i jedna od najstrahovitijih bitaka svjetskoga rata. Napadi Talijana i protunapadi Austrijanaca su dugo držali bitku neodlučenu. U noći od 24. na 25. X. je stupila u akciju i šesta talijanska armija pod komandom generala Montuoria te s pomoću Francuza osvoji Sisemol, a Engleza Asiago. U isto vrijeme počne navalu 70 divizija dvanaeste talijanske armije, ali naiđe na žestoku artiljersku paljbu te bude suzbijena zadržavši svoje pozicije Ornie, Forzelette, Montenara. Dne 25, 26 i 27 se nastavila strahovita borba koja je po svome rezultatu dovela u krizu talijansku navalnu snagu. Otpor Austrijanaca je prinudio Talijane da novim rezervama pojačaju svoju bojnu liniju te progresivnim navalama skrše obranu neprijatelja. Nakon trodnevne borbe Talijani su očevidno pokazali svoju nadmoć prema neprijatelju i njihova pobjeda je, takoreći, bila osigurana. Toga dana su se počeli raspadati austrougarske vojne formacije. Vojne pobune su

na pojedinim odsjecima fronte češće izbijale; neposluh čitavih pukovnija prouzrokuje rastrojstvo u cijeloj vojsci. 5 bosansko-hercegovačka pukovnija se ne htede više boriti nego zatraži da se pusti kući. Isto se tako pobuni 42 brigada strijelaca i 29 domobranska pukovnija. Vrhovna komanda sa talijanske fronte u jednom brzopjavi javlja u Beč, da se pobunilo jedanaest pukovnija. Te su pobune očito ubile borbeni duh i u ostalim vojnim jedinicama. Monarhija je po tim znacima bila u nemogućnosti da se dulje sa uspjehom brani. Njen otpor popusti na cijeloj fronti i posljednja katastrofa bijaše neizbježna.

Ohrabreni postignutim rezultatima, Talijani pod zaštitom teške artiljerije sa novim oduševljenjem nastave borbu te im snažnom akcijom 10-te i sudelovanjem 4-te armije podje za rukom potisnuli petu austrijsku armiju, a 29. X. uspije osvojiti Vittorio Veneto i probiti austrijsku frontu u širini od 70 km. tako da je između armije kod Beluna i šeste armije nastala velika praznina, a veza između šest. armije i fronte na Soči bila raskinuta. Zabuna u austrougarskoj vojsci je bila tim veća što je istoga dana glavno zapovjedništvo radio brzopjavom javilo neka se glasanjem cijele vojske ustanovi kakav oblik vladavine se želi u novostvorenome stanju: monarhija ili republika. Zatim stiže naredba ugarske vlade o polaganju oružja i najviša odluka o ustrojstvu narodnih vojska. Tada nastade revolucija na austrijskoj fronti i nastupi posvemašnje rasulo Monarhijine vojske.

Porazom kod Vittoria Veneta je vojničkoj Monarhiji zadan smrtni udarac, jer je izgubila cjelokupnu vojsku i time su faktično prestali posljednji znaci njene egzistencije. Po nalogu vrhovne komande general Weber¹⁾ sa svojom pratnjom 31. X. ode u glavni stan talijanske vojske u Padovu da s generalom Badogliom zamjenikom generala Diaza na temelju plana versailleskog *Conseil supérieur de guerre* otpočne pregovore o primirju. Talijansko vrhovno zapovjedništvo je taj predlog odbilo, jer još nije primilo iz Pariza detaljne uslove primirja.

¹⁾ Još 12. X. 1918. je u Trientu obrazovano vojno povjerenstvo za sklapanje primirja na čelu sa pješadijskim generalom Viktorom Weberom. Austro-ugarska vrhovna komanda 28. X. uputi brzopjav Weberu u kojem mu saopćuje da je ratna situacija takva da je neodložno potrebno sklapanje mira pa da u tom smislu zatraži primirje u glavnom stanu talijanske vojske.

Nastavivši tako vojne operacije, Talijani probiju frontu jedanaeste austrijske armije te u svom daljem nastupanju zarobe oko pola milijuna vojnika. Preostali austrougarski vojnici napustiše frontu i podjoše svojim kućama.

Prodor Monarhijine fronte kod Vittoria Veneta je imao porazne posljedice u Madjarskoj gdje je onamo još od demisije grofa Wekerlea bila otvorena kriza vlade. Nije više bilo madjarskog državnika koji bi se sa obrazovanjem nove vlade primio odgovornosti za očuvanje državnih granica. Madjarska javnost bijaše svjesna kakva joj pogibao prijeti od pobjede Saveznika pa je zato smatrala, da bi jedini Mihajlo grof Karolji bio u stanju, da separatnim mirom spasi Madjarsku od političkog raspada¹⁾. Revolucionarne demonstracije u Budimpešti su izbijale sve jače, a nemoć državnih vlasti je samo potpirivala narod koji više nije štedio ni kraljevu osobu nego je tražio da se što prije sklopi mir. Psihološko raspoloženje naroda, osobito ljevičarskih elemenata, bijaše očiti znak, da se Madjarska nalazi u predvečerju velikih događaja.

Kad se grof Karolji 27. X. zajedao sa nadvojvodom Josipom vratio iz Beča u Budimpeštu, na kolodvoru ga je sa silnim ovacijama dočekalo mnoštvo naroda misleći, da ga je kralj imenovao pretsjednikom vlade. No čim se saznalo da se to nije dogodilo, u masama izbije veliko ogorčenje tako da nadvojvoda Josip i supruga mu Augusta moradoše na prozivnoj strani sići s vlaka. Još veće nezadovoljstvo je prouzrokovala vijest, da je nadvojvoda Josip došao u Budimpeštu kao *homo regius*. Ogorčenje je sveudilj raslo i ništa nije moglo obuzdati raspaljene mase; preko 7000 fanatiziranih ljudi se sabralo oko *Hotela Astorije* gdje bijaše sjedište Narodnoga vijeća kličući: *Živio madjarski narod! živila republika!* Sutradan se pred Narodnim vijećem sakupilo preko 10.000 ljudi među kojima su padali poklici: *Ne trebamo više nadvojvodu kraljeve krvi, raskinimo savez sa Njemačkom i sklopimo zaseban mir! Podjimo u Budim da i tamo saop-*

¹⁾ Još 16. X. 1918 su u budimpeštanskom parlamentu narodni zastupnici Martin Lovász i Ladislav Fényes izjavili, da su oni prijatelji Antante. Prije godinu dana bi se takva izjava smatrala veleizdajom, ali u to doba se već sve toleriralo, jer se znalo, da je rat izgubljen.

ćimo tu našu odluku! I masa se zaista krene u Budim, ali se na lančanom mostu sukobi s vojskom i žandamerijom te nakon krvave borbe odustane od svoje namjere.

Broj revolucionaraca je, međutim, stalno rastao. Dne 29. X. im se pridruži i državna policija. Vojna uprava na to pokuša upotrebili vojsku za održavanje javnoga poretka, ali se većina vojske pridruži revolucionarcima i tako propade i posljednji oslon državne vlasti. Tada se za razoružanje pobunjenika pokušalo dopremili iz pokrajine prevratom ne zaražene čete, ali sa nikakvim uspjehom, jer i one su prešle na stranu revolucionaraca.

Nadvojvoda Josip u tako sveopćem komešanju nije dao vlast grofu Károlyiu kako su to revolucionarci tražili, nego je bio dosta smion da sastav nove vlade povjeri Ivanu grofu Hadiku. Grof Karolyi je 30. X. u 3 sata ujutro saopćio nadvojvodi Josipu, da Narodno vijeće ne priznaje Hadikovu vladu. Car Karlo I. je ipak još istoga dana potvrdio Hadika kao ministra pretsjednika. Ova odluka vladareva je u Budimpešti izazvala novu buru nezadovoljstva. Na Gizella trgu se istoga dana (30. X.) sakupila velika masa naroda kojoj je narodni zastupnik Barna Buza rekao: *Večeras će narod imenovati grofa Karolyia pretsjednikom madjarske vlade. Imenovanje naroda će važiti, a ne kraljevo.* Po tim riječima se već dalo suponirati, da će Habsburška dinastija biti zbačena sa madjarskoga prijestola. Revolucija je, dakle, izbila i grof Karolyi izda proglas na vojsku o polaganju oružja¹⁾, a 30. X. u 12 sati su revolucionarci počeli skidati sa vojnika i oficira kokarde i zvijezde. Nastade pucnjava i uzbudjenje u gradu; revolucionarci osvoje poštu i kolodvor. Nemoćna Hadikova vlada je samo posmatrala događaje i čekala da je revolucionarci obore sa vlasti.

U noći od 30. na 31. X. grof Karolyi pomoću vojske i policije prigrabi vlast i postane gospodar situacije. On odmah preuzme pretsjedništvo vlade i ministarstvo financija te od radikala i socijalista sastavi kabinet čiji članovi bijahu: ministar unutrašnjih djela Tivadar grof Batthyany, prosvjete i bogoštovlja Martin Lovászy, poljoprivrede i pravde Barna Buza, prehrane Franjo Nagy, trgovine Ernest Garami, socijalne politike Sigismund Kunfi, vojni Bela Linder i bez lisnice Osz-

¹⁾ Taj proglas su donijele sve budimpeštanske novine od 31. X. 1918.

kár Jászai. Nova je vlada odmah održala sjednicu i počela svoj rad koji je za Madjarsku mogao biti samo nesretan, jer je njena sudbina bila u rukama pobjedničkih savezničkih vlasti.

Čim se u Beču saznalo, da je grof Karolyi izvršio prevrat i preuzeo vlast kojoj se pridružila cijela Ugarske, car Karlo I. je odmah povukao imenovanje Hadikove vlade i brzojavno povjerio sastav vlade grofu Karolyiu. Karlo I. je tim nepotrebnim aktom pokazao svoju slabost koja je samo škodila ugledu njegove ličnosti. Grof Karolyi je tada položio zakletvu vjernosti na ruke nadvojvode Josipu. Time je opet ogorčio revolucionarce koji su tražili razvrgnuće odnosa sa Austrijom i republikanski oblik vladavine. Pod tim pritiskom je on sutradan imao poduži telefonski razgovor sa Karlom I. i tražio da ga on razriješi zakletve vjernosti. Karlo I. se isprva opirao tome, ali je konačno izjavio, da ga razrješava zakletve. Na to je i nadvojvoda Josip položio zakletvu Narodnome vijeću pa su time svi državopravni odnosi između Madjarske i Austrije bili raskinuti.

Narodno vijeće i nova vlada u Budimpešti su nastojali da uzdrže red i mir u državi koja je inače bila u desperatnome stanju. Narodno vijeće izda šest proglasa na madjarski narod u kojima se pozivaju seljaci, radnici, vojnici i činovnici da podupiru narodnu vladu u njenom programu čija je glavna svrha bezodvlačno sklapanje mira te slobodna i nezavisna Madjarska. Veliko mnoštvo oboružanoga naroda se sakupilo kod hotela Astorije gdje je položilo Narodnom vijeću zakletvu vjernosti. Oko 11 sati su te mase pustile na slobodu političke kažnjenike te otvorile vojničke kaznionice. Gradsko vijeće i vojna komanda se pridružila novoj vladi, ali se time još nije održao red; pustošenje i otimačina je vladala u cijeloj zemlji. Mnogi su zločinci oboružani činili ubojstva i vršili razne provale i pljačke. Tako je oko 6 sati poslije podne nekoliko naoružanih revolucionaraca na cesti Hermine provalilo u vilu Stjepana grofa Tisze te ga ustrijelilo. Ubojstva i provale su su se događale na sve strane, a vlada nije bila u stanju da obuzda raspaljene mase koje su po cijeloj zemlji vršile grdnu pljačku. Madjarski narod je kao i svaki narod kada stoji pred katastrofom zlo shvatio svoju slobodu. Razni elementi su se složili da vladaju te ostvare svoje heterogene ciljeve. Svrha grofa Károlyia bijaše da dodje na vlast, socijalista i eks-

tremnih ljevičara da pljačkaju, a vojnika da se osvete onima koji su kao zemljoposjednici bili oprostili od vojne službe. U zemlji zavlada pravi vandalizam. Pljačkalno se židove, plemiće, svećenike i bogate zemljoposjednike. Tome je nemalo doprinijela i poznata izjava (2. XI.) Bele Lindera: *neću više da vidim vojnika*. Policija i narodna garda, koja je doduše bila organizirana u svim mjestima, nisu mogle, a ponegdje nisu ni htjele da onemoguće otimačinu, jer se vojska po Linderovim riječima držala pasivno. Niko se nije osjećao sigurnim u svojoj kući, na sve strane se čula pucnjava i vidjela pljačka, osobito u prvim danima revolucije, a uzrujanome narodu niko nije mogao pružiti potrebnu zaštitu. Revolucija grofa Karolyia je zaista madjarskome narodu nanijela veliku nesreću kakovu jamačno ni Károlyi nije predviđjao. Ali ta nesreća bi ga zadesila i bez njega, jer je gubitak velikoga rata povlačio za sobom i vrlo teške posljedice, osobito za Madjare, koji su izgubili više od dvije trećine svog državnog teritorija.

Grof Karolyi se nadao, da će njegova revolucija steći simpatije Saveznika i donekle ublažiti težinu položaja madjarskoga naroda. Ali je za Saveznike s pravom bilo irelevantno sve ono što se događalo u Madjarskoj kao neprijateljskoj državi, jer se znalo da je to bila posljedica gubitka rata, pa je stoga njihov stav prema Madjarskoj ostao nepromijenjen. Čini se, međutim, da je brzina Monarhijina sloma iznenadila i same Saveznike¹⁾, jer su se njihovi pretstavnici tek 30. X. sastali u Versaillesu na vijećanje da ustanove uslove primirja sa Monarhijom. Nakon dvodnevna vijećanja utvrđeni su i redigirani bili ti uslovi koji su odmah poslani u glavni stan talijanske vojske.

General Badoglio je u dvorcu Villa Gulsti 1. XI. u 10. sati primio iz Pariza zasebno kopnene a zasebno pomorske uslove primirja sa Monarhijom. Smisao kopnenih uslova bijaše sledeći:

1. Neprijateljstva na kopnu, moru i u zraku imaju se odmah obustaviti.
2. Potpuna demobilizacija Austro-Ugarske. Sve jedinice koje operiraju na fronti od Sjevernog mora do Švicarske imaju

¹⁾ U Parizu su koncem oktobra 1918. vjerovali, da je Monarhija u stanju da nastavi rat.

se odmah povući. Na području Austro-Ugarske dozvoljava se unutar granica navedenih u § 5., maksimum od dvadeset divizija, svedenih na mirovno stanje prije rata kao austro-ugarska vojna sila. Polovina topničkog materijala i opreme ima se predati Saveznicima i Sjedinjenim Državama.

3. Evakuacija južnoga Tirola, zapadne Kranjske, Istre i sjevernog dijela Dalmacije sa otočjem¹⁾ Ispražnjena područja će okupirati čete Saveznika i Sjedinjenih Država. Sav vojnički i željezni materijal se ima ostaviti na svome mjestu, a ne smiju se dogoditi nova razaranja, pljačkanja ili rekvizicije.

4. Saveznici imaju apsolutno pravo slobodnog kretanja svojih četa na svim cestama, željeznicama i vodenim putevima austrougarskog područja te uporabe austrougarskih prometnih sretstava kao i okupacije potrebnih strateških točaka i rekvizicije uz naplatu u korist savezničkih četa.

5. Posvemašnje povlačenje svih njemačkih četa u roku od 15 dana ne samo sa talijanske i balkanske fronte, nego i s celog teritorija Austro-Ugarske te interniranje svih njemačkih četa koje za to vrijeme ne napuste Austro-Ugarsku.

6. Privremena uprava evakuiranih područja biće povjerenjena mjesnim vlastima pod nadzorom zapovjedništva savezničkih okupacionih četa.

7. Odmah se imaju poslati kući bez uzajamnosti svi ratni zarobljenici internirani podanici i civilno pučanstvo Saveznika.

8. Bolesnike na evakuiranim području mora njegovati austrougarsko osoblje zajedno sa potrebnim liječnicima.

U pomorskim uslovima koji sadrže 11 točaka, Saveznici i Sjedinjene države traže, da im se predadu zajedno sa opremom i zalihom 3 ratne ladje, 3 laka krstaša, 9 torpiljarki, 1 minomonac, 15 austrougarskih podmornica, 6 dunavskih monitora i sve njemačke podmornice koje se nalaze na austrougarskim teritorijalnim vodama ili bi mogle u njih prodrijeti te sakupljanje i razoružanje svih pomorskih avionskih sila kao i koncertiranje svih ostalih ratnih i riječnih brodova u za to određene luke. Nadalje se traži sloboda brodarenja za sve ratne i trgovačke mornarice Saveznika i Sjedinjenih Država

¹⁾ Ova demarkaciona zona je ustanovljena prema Londonskom paktu od 26. IV. 1915.

na Jadranu, po Dunavu i njegovim pritocima. Napokon se traži okupacija svih pomorskih i kopnenih utvrda i otoka koji sačinjavaju obranu Pulja kao i brodogradilište i arsenal, a zabranjuje svako razaranje naprava i materijala prije evakuacije, predaje ili povratka¹⁾).

Ovi su uslovi kao što vidimo značili potpunu kopnenu i pomorsku kapitulaciju Monarhije. General Weber je stoga htio da podvrgne diskusiji pojedine točke uslova te ublaži njihov sadržaj, ali mu je general Bodoglio energično izjavio, da se sadržaj uslova može ili primiti ili odbiti, jer je to zajednička odluka Saveznika te on ima nalog da je izvrši. Na to general Weber izjavi, da on nema mandat, da prihvati tako stroge uslove nego će o tome obavijestiti austro-ugarsku vrhovnu komandu i zatražiti potrebne instrukcije.

Na vijest o tim uslovima primirja se u Schönbrunnu 2. XI. održalo krunsko vijeće kojem su prisustvovali Lammasch, grof Andrassy, barun Spitzmüller zajednički ministar financija, Stöger-Steiner ministar vojni i barun Arz šef glavnog generalštaba. Svi su oni bili saglasni u tome, da se uslovi primirja u cjelosti prihvate, jer je oružani otpor bio nemoguć pa bi odugovlačenje primirja prouzrokovalo još mnogo teže posljedice. U najgorem položaju bijaše car Karlo I. Zabrinut i očajan je tražio prijatelje da mu olakšaju duševno stanje. U ponoć istoga dana pozove sebi Lammascha i baruna Arza te ih zamoli neka još jednom pokušaju skloniti bečki parlament na donošenje jednodušne odluke da tako i on kao zakonodavno tijelo participira u tako važnoj odluci kao što je sklepanje primirja. Videći, da su mu i ti zadnji naponi postali bezuspješni, on položi čast na vrhovnom zapovjedništvu ostataka svoje vojske. Ta je čast koja već nije imala nikakvoga značaja zapala generalu Kövessu, ali ju je u njegovu odsustvu obnašao barun Arz koji je s tom titulom ostao i šef generalštaba bez vojske.

U dvorcu *Villa Giusti* se 3. XI. u 3 sata poslije podne sastalo italo austrijsko povjerenstvo za sklapanje primirja. General Weber je po nalogu iz Badena potpisao zapisnik primirja prema kojem se 4. XI. u 3 sata poslije podne imalo obustavili svako neprijateljstvo. Talijani su, međutim, već osvo-

¹⁾ Austro-ugarska vrhovna komanda je 2. XI. brzojavno obavijestila Narodno vijeće u Zagrebu o cijelom tekstu uslova primirja s tim, da ono prema teritorijalnim pitanjima zauzme svoje stanovište.

jili Trst i produžili prodiranje na cijeloj fronti domogavši se ogromnog ratnoga plijena i zarobivši na stotine hiljada vojnika. Dne 4. XI. u 3 sata poslije podne je nastao mir na talijanskoj fronti; Monarhijski vojnici su napustili svoje šančeve gdje se preko tri godine prolamala zemlja od strahovitog udaranja granata i šrapnela te se uputili svojim domovima. Njihov povratak je i na zapadnoj fronti značio završetak svjetskoga rata.

Primirjem u Padovi je cijela Austro-Ugarska stavljena na raspoloženje vojničkoj vlasti Saveznika. Pri ocjenjivanju teksta primirja pada nam u oči, da su pojedine točke u njemu manjkave i nedovoljno precizirane što je postalo predmetom raznih komentara, osobito u novoosnovanim državama na teritoriju Monarhije, pa i u samoj Madjarskoj. U primirju se svaki puta govori o dvojnoj Monarhiji, a nigdje o nasljednim državama, koje doduše još nisu bile priznate (osim Čehoslovačke), ali su se već tada mogle ustanoviti demarkacione zone kao približne državne granice pa bi se time uklonili toliki sukobi, osobito u Slovačkoj. Ta je manjkavost nekako išla u korist Madjara, a na štetu narodnih manjina koje su već organizirale svoje nezavisne države. Ipak ni sami Madjari nisu znali da li da se pridržavaju njegovih uslova ili da zatraže posebno primirje od zapovjednika orijentalne Antantline vojske. Pogibao je za njih bila tim više veća što je srpska vojska već 1. XI. osvojila Beograd, a granica južne Ugarske bila nezaštićena. Savezničke armije su svakoga časa mogle provaliti u Banat i poplaviti Ugarsku sve do Budimpešte, a toga su se Madjari najviše bojali, jer bi kraj snažanja ratnih strahota mnogo skuplje došli do potrebnoga primirja.

Grof Karolyi je i pored jake opozicije zastupao stanovište, da Madjarska kao nova država treba da zatraži zasebno primirje sa Saveznicima. *Svakim danom odugovlačenja — rekao je — gubimo po jednu županiju od madjarskoga državnoga tijela.* Izgledi su prema njegovu stanovištu bili takovi da bi zasebno primirje za Madjarsku moglo biti samo povoljno pa je stoga 4. XI. brzojavno obavijestio generala Franchet d'Espéreyea o dolasku madjarske delegacije u Beograd.

Dne 6. XI. u zoru su grof Karolyi, Oszkár Jászi i barun Hatvany sa još jedanaest članova delegacije i pet novinara ledjom krenuli u Beograd. Jászi je za vrijeme vožnje stilitizirao memorandum što ga je grof Karolyi imao predati Fran-

chet d' Espéreyu. Sutradan u 7 sati uvečer u *Hotelu Kruni* primio je general Franchet d' Espérey grofa Karolyia i njegovu pratnju. To bijaše susret ponosna pobjednika sa poraženim pobjednicima. Tada mu je grof Karolyi pročitao memorandum u kojemu je svalio sva krivicu na Njemačku što nije dopustila da mađjarski glas dopre do Saveznika te zatražio primirje moleći ga da ne stavlja teške uvjete primirja nesretnome mađjarskome narodu. Franchet d' Espérey je na to odgovorio da su Mađjari u ratu isto tako bili okrutni kao i Nijemci pa će zato biti jednako i kažajeni. Pošto je pročitao memorandum, povukli su se grof Karolyi i Jászai zajedno sa Franchet d' Espéreyom u zasebnu dvoranu gdje su u prisustvu vojvode Živojina Mišića redigirani bili uvjeti vojne konvencije. Tu je izbila nesuglasica između vojvode Mišića i Franchet d' Espéreya zbog toga što je Mišić zahtijevao, da se u području što su ga imali okupirati savezničke trupe imaju odstraniti mađjarski političko-upravni činovnici dok se Franchet d' Espérey nije smatrao pozvanim da osim vojničkih raspravlja i politička pitanja. Vijećanje se završilo u 8 sati. Oroču Karolyiu nije preostalo drugo nego da prihvati sve predložene uslove koji su u suštini sljedeći:

1. Mađjarska vlada će povući svoju vojsku na liniju Szamos—Bistrita—Muras—Osorheiu—Maros—Tisa—Subotica—Baja—Pečuh i Barč. U evakuiranim krajevima samoupravni činovnici ostaju na svojim položajima.

2. Za održavanje unutrašnjeg mira i poretka, Mađjarska može držati 6 pješadijskih i 2 konjičke divizije.

3. Savezničke trupe mogu zaposjesti u Mađjarskoj sve sa strateškoga gledišta važne točke. Osiguran će im biti slobodan prolaz i uporaba prevoznih sredstava.

4. U roku od mjesec dana se imaju predati povjerenstvu glavnog zapovjedništva savezničke vojske 2600 željezničkih kola i 150 lokomotiva.

5. Od dunavske flotile se imaju predati Saveznicima 6 monitora i većina dunavskog brodovlja.

6. Željeznička mreža u Srbiji se ima uspostaviti i u tu svrhu odrediti 3000 radnika.

7. Mađjarska je dužna popraviti brzojavne i telefonske žice u Srbiji i u tu svrhu odrediti potreban broj radnika.

8. U roku od mjesec dana mađjarska vlada je dužna

Saveznicima dopremiti 25.000 konja.

9. Mađjarska vlada je dužna sabrati oružje i ratni materijal od kojih će jedan dio glavno zapovjedništvo savezničkih vlasti upotrebiti za opremu svoje vojske.

10. Mađjarska vlada je dužna bezodvlačno izručiti savezničke vojne zarobljenike i internirane građane bez reciprociteta.

11. Njemačke čete su dužne do 19. XI. napustiti Mađjarsku. Ujedno se obustavlja poštansko-telegrafski saobraćaj između Mađjarske i Njemačke.

12. Ustanovljuje način rekvizicije živežnih namirnica.

13. Rječne mine se imaju ukloniti.

14. Poštansko-telegrafski saobraćaj u Mađjarskoj se stavlja pod nadzor Saveznika.

15. Saveznici će imati svoga povjerenika pri mađjarskom ministru prehrane radi zaštite njihovih interesa.

16. Mađjarska ima prekinuti svaku vezu sa Njemačkom, zabraniti otpremu živežnih namirnica i ratnog materijala za njemačku vojsku u Rumunjskoj.

17. Saveznici se neće pačati u nutarnju administraciju Mađjarske.

18. Neprijateljstvo između Saveznika i Mađjarske pre staje.

Premda je ove uvjete kao što smo napomenuli grof Károlyi prihvatio, general Franchet d' Espérey nije htio da se potpiše protokol prije nego što za to dobije ovlaštenje od vrhovne komande savezničkih vojska koju je depešom obavijestio o sadržaju konvencije. Clemenceau na to 12. XI. brzojavno odgovori, da se konvencija može potpisati, ali da ona mora imati samo vojnički, a ne i politički karakter. O toj odluci je obavijestio mađjarske delegate srpski pukovnik Kalafatović. Tako su taj, za južne Slovence osobito važan protokol 13. XI. navečer u 11 i po sati potpisali od strane Saveznika vojvoda Mišić i general Henrys, a u ime mađjarske vlade Bela Linder.

Prema toj konvenciji, savezničke trupe su imale okupirali skoro trećinu mađjarskoga teritorija i obuhvatili gotovo sva mjesta gdje žive Hrvati i Srbi. Evakuacija tih krajeva je vršena grozničavom brzinom. Mađjarska vojska i žandamerija se do 13. XI. povukoše na demarkacionu zonu. Odredi prve

srpske armije pak započne okupaciju Banata i Bačke. Dne 13. XI. popodne srpska vojska udje u Novi Sad, a navečer u 8 sati jedan bataljon Moravske divizije dodje u Suboticu, dok jedan odred iste divizije u 10 sati navečer zaposjedne Sombor, a drugi Baju. Drinska divizija 14. X. zauzme Bătaszék, a 15. XI. Pečuh i Barč. U Banatu srpska vojska zaposjedne Vršac, Petrovgrad, Temišvar i dopre do rijeke Maroša. Sjeverno od Temišvara je srpska vojska bila na domak ostacima Mackensenove balkanske vojske koju je srpsko konjaništvo gonilo do Arada i osvojilo ga. Do 20. XI. bijaše završena okupacija cijele demarkacione linije.

Nemoguće nam je ovdje opisati sa kolikim oduševljenjem su Hrvati i Srbi u južnoj ugarskoj dočekali oslobodilačku srpsku vojsku. Ne treba zato misliti, da narodna svijest Hrvata i Srba u pojedinim mjestima i do tada nije došla do snažnijeg izražaja. U Subotici je Bunjevačko-srpsko narodno vijeće 10. XI. priredilo pod hrvatskim i srpskim zastavama svečanu manifestaciju za narodno oslobodjenje kojoj je učestvovalo preko 10.000 građana. Isto je raspoloženje bilo i po drugim našim mjestima tako zbog mađjarskih vlasti i vojne posade nije moglo izbiti u javne demonstracije. Još ni mađjarske vlasti nisu toliko obuzdale naš narod kao što je to činila bojazan da ti krajevi neće biti otcjepljeni od Ugarske. Ali sa dolaskom srpske vojske ta je bojazan prestala i naš narod je kao preporodjen u bučnim zabavama i neizrecivim veseljem slavio svoje oslobodjenje.

Sa okupacijom južne Ugarske završena bijaše katastrofa Monarhije. U toj velikoj i potresnoj tragediji najnesrećniji čovjek bijaše car Karlo I. On je na svoje vlastite oči morao gledati kako mu propada domovina i dinastija. Redom su ga napuštali svi narodi; ostala mu je samo još Austrija, ali ni ona ga više nije trebala. Prijatelji su mu savjelovali, da abdicira, ali on to nije htio učiniti. Teškim srcem se odricao svih pokrajina, ali mu je najteže bilo odreći se Austrije. Dne 10. XI. se zadnji put pojavio u schönbrunnskoj crkvi. Bio je blijed i zaplakanih očiju. Od vjernika su mnogi plakali od ganuća. Ta velika nesreća je doduše strahovito potresla njegovom dušom zato što se ticalo njegove lične sudbine, ali kada su milijuni vapili za ravnopravnost, tada je i on poput njegovih predja ostao nesmiljen prema njihovim težnjama. Kao što on

nije htio činiti pravdu tako ni revolucionarci nisu znali za sućut nego su tražili da on odlazi iz Beča. Za vrijeme rata je kazao da će biti zadovoljan ako mu poslije rata ostane samo Beč i okoline, a sada ga ni Beč neće. Njegov život u Beču već nimalo nije bio siguran. Kad je carica Zita u takvim prilikama zapitala baruna Arza, da li ima u cijeloj zemlji bar jedna pouzdana pukovnija da ih čuva, on joj je odgovorio da nema. I sam carski dvor su još čuvali većinom pitomci vojne akademije iz Bečkog Novog Mjesta. Karlu I. dakle nije preostalo drugo nego da se odrekne carskoga prijestola. On to po savjetu Viktora Adlera i učini 11. XI. potpisavši abdikaciju u kojoj veli, da mu je otkako je zasjeo na prijesto sveudilj bila želja da izvede svoje narode iz strahote rata za koji nije on kriv. Dalje kaže: *Prozet sada kao i prije ljubavlju za svoje narode, neću da moja ličnost bude zapreka njihovog razvoja... odričem se svakog udjela u državnim poslovima, razrješavam dužnosti austrijsku vladu te unaprijed priznajem odluku koja će stvoriti Njemačka Austrija o svom budućem državnom obliku.* Tako je završio svoju karijeru posljednji car Habsburške dinastije koja je kroz sedam stoljeća vladala znatnim dijelom srednje Evrope.

Sutradan 12. XI. je bečki parlament donio odluku kojom je proglašena Njemačka Austrija demokratskom republikom i sastavnim dijelom Njemačke republike. Taj naziv je još prije sloma prihvatila baš onako kao što i dijete dobije svoje ime na znamenovanju prije nego što će se pokrstiti. U građanstvu je sa burnim oduševljenjem primljena ta odluka parlamenta, pa se po raspoloženju naroda činilo kao da Austrija nije pobjedjena nego pobjednica u svijetskome ratu. Još je bolje što je u takvim prilikama vladalo veselje nego da je zemlja bačena u vrtolog građanskoga rata i suvišnoga krvoprolića.

Nesretni ekscar Karlo se još prije proglašenja republike u Beču povukao sa svojom porodicom u dvorac Eckarstanu gdje je dosadno provodio dane u krajnjoj duševnoj depresiji. Napoleonu I. je boravak na Sv. Heleni bio tim užasniji što se proslavio kao najveći vojskovođa svijeta, a pad je ekskaru Karlu otežavala ranija visina njegovoga dostojanstva. Ali Napoleona su neprijatelji otpremili na Sv. Helenu, a ekscara Karla su prognali njegovi vlastiti nerodi. Još da je on

kao Vilim II. skrivio uzroku i gubitku rata, svrgnuće sa prijestola bi smatrao zasluženom kaznom i lakše snosio gorčinu napuštenoga života. Ali on je toliko puta naglašavao, da nije skrivio krvoproliću svojih naroda hotеći time reći da nije ni zaslužio da ga oni obore sa prijestola. No sudbina je ponajčešće takva da se sa propašću država ruše i prijestolja. Tu sudbinu ekscar Karlo i pored svoje nedužnosti za svijetski rat nije mogao mimoći.

Dne 13. XI. u dvorcu Eckarstaua posjetiše ekscara Karla princ Nikola Eszterházi, grofovi Emil Dessewffi i Emil Szécsényi te barun Julija Vlasich. Primio ih je vrlo ljubazno, ali se po njegovu držanju vidjelo, da je tjelesno i duševno potpuno slomljen. Razgovarajući o prilikama u Madjarskoj, ekscar je na njihov poticaj dao pismenu izjavu prema kojoj se odriče svakog učesća u državnim poslovima i već unaprijed priznaje onu odluku kojom će se ustanoviti budući oblik vladavine madjarske države.

Grof Károlyi je na to 16. XI. na trgu Kossuth Lajoša u Budimpešti proglasio madjarsku republiku. Istoga dana su madjarski parlament i gornji dom održali posljednje svoje sjednice. Pošto više nije bilo ustavnog faktora da raspusti parlament, to je na predlog Karla Szásza donešena odluka o raspustu parlamenta koji više nije predstavljao integralnu Madjarsku. Tako je Madjarska u te uzburkane dane ostala bez narodnoga predstavništva čime se krčio put ljevičarskoj anarhiji te uvodjenju budućeg komunističkoga režima.

Austro-ugarska monarhija je dakle nestala sa lica zemlje. Što je drugima spremala to je sama dočekala. Njena propast je trijumf pravde nad nepravdom i slobode nad nasiljem. Razorena je do temelja četiristogodišnja kula u kojoj su čamili i sputavani bili toliki slavenski narodi. U prah je satrven carski prijesto koji je jednima kroz vjekove bio simbol slave i dike, a drugima uzrok bola i mučenja. Mnogo je slavenske krvi poteklo za tiraniju Habsburgovaca koji su zasluге honorirali prijevaram i zapinjanjem nacionalno-kulturnog razvoja većine svojih naroda. Nepravda je bila duga i okrutna ali je obračun s njome bio dostojan i bez milosrdja. Ponosni i slobodom okrijepljeni narodi su na području što ga je ona iskorišćavala u svoje sebične i tiranske ciljeve podigli svoje samostalne države da iskonskom snagom i njima svojstvenim stvaranjem doprinesu sve što mogu najboljega kulturnoj zajednici ljudskoga društva.

GLAVA XXIX.

Invazija i grabež austro-ugarskih vojnika u Hrvatskoj i Sloveniji. Mobilizacija jugoslavenske vojske. Madjarska misija u Zagrebu. Pomorska konferencija na Krfu. Sukob između države Slovenaca, Hrvata i Srba i kraljevine Italije zbog talijanske okupacije Istre, Rijeke i dijela Dalmacije.

Znamo, da se već koncem oktobra 1918. austro-ugarska vojska na talijanskoj fronti počela raspadati, ali čim je potpisano primirje u Padovi, cjelokupna vojska u nepreglednim masama i u najvećem neredu je krenula pješke do prvih željezničkih i parobrodarskih postaja te prenatrpanim brodovima, osobnim i teretnim vlakovima, na njihovim krovovima i stepenicama pošla dalje prema svojoj domovini. Stotine hiljada gladnih madjarskih i njemačkih vojnika poplaviše slovenske krajeve i zapadnu Hrvatsku vršeći svugdje strašnu otimačinu i pljačku.¹⁾ Oni su, doduše, djelomično bili razoružani, ali još uvijek dovoljno jaki za grabež i desolaciju nezaštićenih krajeva. Prestrašeni narod je tražio pomoći od vlasti koje im je nisu mogli pružiti, jer su zato bili preslabi organi javne sigurnosti, a narodna vojska takodjer nije bila dovoljna jaka.

Narodno vijeće je predviđjalo tu pogibao pa je još 2. XI. odredilo u Hrvatskoj i Sloveniji opću mobilizaciju pozvavši pod oružje sve vojne obvezanike do navršetka 40 godine života, a oficire još i preko toga doba. Mobilizaciju je proveo vojni povjerenik Narodnoga vijeća dr Mate Drinković, ali sa dosta slabim uspjehom. Domoljubni krugovi su učinili sve što im je bilo moguće, da mobilizacija što bolje uspije, a i sam vojni povjerenik je u svome pozivu izrekom naglesio, da se

¹⁾ Bodeže, bombe, revolve, a neki još i puške i municiju nosiše sa sobom u tako dugim kolonama da im se jedva vidio kraj.

ne radi ni o kakvom osvajalačkom ratu već jedino o zaštiti našega naroda od grabeža mađjarskih i njemačkih vojnika. Ali su razlozi o kojima smo već govorili bili jači od rodoljubivih argumentacija samoupravnih i vojnih vlasti. Jedan dio vojnih obvezanika se ipak odazvao tom pozivu i časno vršio svoju dužnost, ali nije bio dosta jak da obrani ugrožene krajeve. Radi toga je Narodno vijeće 4. XI. brzojavno zatražilo pomoć od Srbije i vrhovnog zapovjednika savezničke vojske maršala Focha. Od njega je traženo, da što prije pošalje savezničke čete u našu državu da je spase od otimačine demoraliziranih mađjarskih i njemačkih vojnika. Savezničke su vlade prihvatile taj predlog te se već za nekoliko dana iskrcane francuske-engleske i američke trupe u Dalmaciji odakle podjoše dalje na sjever te uspostavile svagdje mir i poredak što su ga narušile razuzdane mađjarske i njemačke čete na svom povratku sa talijanske fronte.

Medjutim je cijela Srbija bila već očišćena od neprijatelja pa se očekivalo, da će i ona pružiti Hrvatskoj i Slovenškoj potrebnu oružanu pomoć. General Franchet d'Espérey 6. XI. radio brzojavom pozdravi Narodno vijeće u Zagrebu i Ljubljani te novu jugoslavensku kopnenu i pomorsku silu koja u borbi za slobodu stupa pod stijeg Antante. Pri tome je istakao nadu, da će jugoslavenske čete u Zagrebu i Ljubljani što prije stupiti u tijesnu vezu sa zapovjedništom savezničkih vojska u Beogradu i da će ta veza biti simbol jedinstva u krvi. Na to mu je Narodno vijeće 8. XI. brzojavno odgovorilo zahvalivši mu se na pozdravu i obavijestilo ga, da je već poslalo delegaciju u Beograd koja će stupiti u vezu sa srpskom vladom i zapovjedništvom orijentalne vojske u svrhu osiguranja egzistencije nove države Slavenaca, Hrvata i Srba koja je izložena opasnosti uslijed prolaza raspršene austro-ugarske vojske sa talijanske i balkanske fronte.

Ta je delegacija u Beogradu sklopila sporazum sa zapovjednikom savezničke vojske generalom Franchet d'Espéreyom i srpskom vojnom komandom kojim je polanje određeno kada i kako će savezničke čete okupirati jugoslavensko narodno područje. Pošto je velika stvar kada koja strana vojska ulazi u koju nezavisnu državu, to je Narodno vijeće 8. XI. posebnom poslanicom obavijestilo narod o dolasku srpske i savezničke vojske. U toj se poslanici poziva čitavo pu-

čanstvo, da srdačno dočeka srpsku, francusku, englesku i američku vojsku koje nam dolaze, da nam zaštite gradove i sela od razaranja i pljačke mađjarsko-njemačke vojske. Još se navodi kako je nada sve potrebno, da se održi mir i poredak, jer u protivnom slučaju bi Talijani, koji također dolaze, mogli tražiti od Saveznika da im predadu protektorat nad našim zemljama dok se mi ne opametimo. U tom bi slučaju Saveznici požalili svaku kaplju krvi što su je prolili za naše oslobođenje, a dobrovoljci bi nas proklinjali onom krvlju što su je za nas prolili.

Savezničke trupe su već iza par dana zaposjele naše važnije gradove gdje su bile najsrdačnije dočekane. Time je konačno prestala pogibao grabeža i nemira i u cijeloj državi zavladao uzoran red i disciplina. Kulturni francuski i engleski vojnici su bili upravo iznenadjeni duhovnom kulturom hrvatskoga naroda te obavještavali velike svoje listove o tome da je narod koji stoji na tako visokom stupnju kulture dostojan oslobođenja i političke samostalnosti.

U to doba se i vanjski svijet sve više interesirao za prilike u Jugoslaviji pa su Narodno vijeću najavili svoj posjet zvanični predstavnici Austrije, Čehoslovačke i Mađjarske. Iza Čehoslovačka su zaista 9. XI. došli i Mađjari pod vodstvom opunomoćenog ministra Aladara Balla bivšeg velikog župana Bačke županije. U njegovoj pratnji su bili legacioni savjetnici dr Franjo Halay i dr Matija Ficsarich te Julije Gömbös kapetan generalštaba kao vojni ataše. U Gyökönyesu ih je dočekao dr Orga Andjelinović sa nekoliko nižih oficira i dobrovoljaca te ih dopratio u Zagreb.

Prava mislja Balla bijaše da na lukavi način skloni Narodno vijeće, a preko njega i vladu kraljevine Srbije, da se odreknu akcije južnougarskih krajeva, te da stvori razdor među južnim Slavenima. Naivna je bila ta zamisao koja je dostojno obrukala njene začetnike. Balla je posjetio Narodno vijeće gdje je naglasio, da mu je svrha posjeta utri put sporazumu i dobrim odnosima između Mađjarske i države Slavenaca, Hrvata i Srba i da se nada, da će mađjarski i srpsko-hrvatski narod sada kao i u prošlosti u borbi protiv Turaka stajati na braniku Wilsonove ideje o stvaranju svijetskoga mira. Na taj prozirni i laskavi pozdrav odgovorio je Svetozar Pribičević, da se raduje simpatiji što ju gaji mađjarska vlada

prema suverenoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba koja prema težnji našega naroda i narodnoga samoodredjenja ima obuhvatati sve naše etnografsko područje. Iz toga je odgovora jasno vidio mađjarski opunomoćenik, da mu misija ne polazi za rukom pa je ostao u Zagrebu još nekoliko dana te je prividno u prijateljskom duhu razgovarao sa zvaničnim krugovima radeći pri tome tajno protiv interesa nove Jugoslovenske države. Kada je o tome obaviješteno Narodno vijeće, otpremilo ga je zajedno sa čitavom pratnjom natrag u Mađjarsku.

Medjuvremeno pozvaše predstavnici savezničkih velevlasti poimence Clemenceau, Lloyd George, Orlando i House Narodno vijeće u Zagrebu neka izaslaše svoje delegate na pomorsku konferenciju na Krk gdje će se raspravljati o pitanju pripadnosti i plovidbi nekadašnje anstro-ugarske ratne i trgovačke mornarice. Narodno vijeće je izaslalo na Krk ona svoja tri delegata koja su 31. X. preuzeli ratnu mornaricu bivše Austro-Ugarske u Pulju. Oni su na toj konferenciji koje je potrajala više dana kod glavnog zapovjednika tamošnje savezničke flote francuskog viceadmirala Gaucheta opširno razložili puljski sporazum prema kojem je država Slavenaca, Hrvata i Srba postala pravna vlasnica cjelokupne ratne mornarice bivše Monarhije. Viceadmiral Gauchet je u cjelosti odobrio taj sporazum, jer su ga sklopile dvije nezavisne države, naglašivši pri tome, da ga je savezničko ratno vijeće u Versaillesu¹⁾ već obavijestilo o ukidanju onih pomorskih klauzula, sadržanih u uvjetima primirja od 3. XI. koje se odnose na državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Gauchet je još dodao, da svi ratni brodovi koji se nalaze u rukama Narodnoga vijeća ostaju zauvijek njegovom svojinom i da kako ratna tako i trgovačka flota mogu ploviti pod hrvatskim zastavama. To je na našu delegaciju povoljno djelovalo, da je u ime Narodnoga vijeća izjavila, da će država Slavenaca, Hrvata i Srba staviti Saveznicima na raspoloženje čitavu svoju morskku obalu, utvrde i flotu ako im to bude potrebno u naročite ciljeve. Tako je ta konferencija završena u korist nove države Slovenaca

¹⁾ Ratno vijeće u Versaillesu je 1. XI. odlučilo, da se mornarica bivše Monarhije koncentriše na Krku, ali to nije učinjeno uglavnom zato što je Italija samovlasno oduzimala naše ratne brodove te ih upućivala u svoje luke.

Hrvata i Srba, ali ona od toga nije imala nikakve faktične koristi, jer je to pitanje kasnije na štetu naše države riješila Mirovna konferencija u Parizu dodijelivši većinu ratnoga brodogradnja Italiji.¹⁾

Dok je tako nova država Slovenaca, Hrvata i Srba bila pod prvim dojmovima oduševljenja, dogodilo se ono što se još od doba ulaska Italije u rat slutilo da će doći: Italija je kao što znamo, stupila u rat, da na račun južnih Slavena zagospodari istočnom obalom Jadranskoga mora. Zbog toga tokom cijeloga rata nikada nije bilo istinskoga povjerenja između Italije kao uzurpatorice te Jugoslovenskog odbora i Srbije kao legitimnih predstavnika tih primorskih krajeva. Italija je dobro znala, da svojim aspiracijama vrijeđja nacionalne interese južnih Slavena pa su joj imperijalistički ciljevi nalažali, da ometa rad Jugoslavenskog odbora te oslabi vojničku ulogu Srbije, što je ona i činila kad god joj se za to ukazala prilika. Kad se Srbija 1915. povlačila kroz Albaniju, Italija se uztezala da joj pruži pomoć svojim brodogradnjom te spasi srpsku vojsku koja je još jedina predstavljala oružanu silu i moralnu snagu srpskoga naroda. Poslije toga je opet napala članove Jugoslavenskog odbora, da su austrijski plaćenici. Kada su sve te insinucije bile raskrinkane, više puta se pokušavalo da se između Italije i južnih Slavena dodje do sporazuma, ali uvijek bez uspjeha, jer su njihovi interesi bili u suviše jakoj opreci da bi se mogli paktovima izglatiti. Dok je još postojao zajednički neprijatelj, ta je zaoštrenost medju njima ostala tucitna, ali se ona sa porazom Monarhije izrodila u očito neprijateljstvo.

Italija je odmah iza primirja u Padovi uzela tražiti, da Narodno vijeće povuče svoju vojsku i činovništvo na liniju koja je predviđjena u uslovima primirja, a talijanske čete počele okupirati područje demokracione zone. Njihovi vojni odredi su dapače u Kranjskoj prešli ustanovljenu liniju te prodirali prema Ljubljani. Srpski pukovnik Simović koji je već sa odjelima srpske vojske okupirao Ljubljanu upozorio talijansku komandu neka povuče svoje čete na demarkacionu zonu. Ali njegov protest je ostao bez uspjeha i Talijanu su i dalje

¹⁾ Bivša Monarhijina flota je kasnije razdijeljena između Jugoslavije, Italije, Francuske, Velike Britanije, Američke Unije i Rumunjske.

nadirali prema Ljubljani. Na to pukovnik Simović razvrsta srpsku vojsku na oružani otpor. Taj odlučan iskup je djelovao na Talijane koji su odmah povukli svoje čete te se kod pukovnika Simovića izvinili što su navodno zbog nepoznavanja terena prešli demarkacionu zonu.

No prava uzbuna među južnim Slavenima je nastala kada su Talijani redom okupirali Istru, Zadar te otoke Vis, Lastovo, Mljet i Korčulu. U Zadru se još 4. XI. u 2 sata i 45 m. popodne iskrcalo talijanski korvetni kapetan Felice Boccard sa odredom mornara¹⁾ te izjavio predstavnicima vlasti, da po nalogu i u ime svoje vlade preuzima upravu grada. Ovaj događaj munjevitom brzinom projuri gradom te izazva golemo ogorčenje među hrvatskim pučanstvom. Pokrajinska je vlada o tome smjesta obavijestila Narodno vijeće u Zagrebu koje joj je naložilo, da zbog toga odmah uloži protest kod kapetana Boccarda. Dr. Jerko Michaedo je u ime pokrajinske vlade iste večeri predao Boccardu pismeni protest u kojem se Talijani upozoravaju, da grad Zadar faktično sačinjava sastavni dio nove države Slovenaca, Hrvata i Srba uslijed čega njezino područje ne može postati objektom izvršenja neprijateljskoga čina protiv bivše Austro-Ugarske. Ali sve to nije ništa koristilo, jer su Talijani po odluci Saveznika i na temelju uvjeta primirja osvojili Zadar, a Saveznici opet nisu htjeli zbog naših protesta mijenjati svoju odluku prema kojoj se Zadar u to doba u najboljem slučaju do potpisa mirovnog ugovora smatrao za nas izgubljenim.

Dne 5. XI. je talijanski admiral Cagni došao u Pulj i otada su se odigravali uzbudljivi događaji na našoj ratnoj floti.²⁾ Talijani su počeli silom skidati sa brodova hrvatske zastave sa motivacijom, da to nisu zastave priznate suverene države. Zbog toga je na više mjesta došlo do krvavih sukoba između Hrvata i Talijana. Ali naši su, naravno, bili nemoćni protiv talijanske policije i karabinjera koji su vršili upravo brutalno nasilje. U gradu Korčuli Talijani rastrgaše i pogaziše veliku svilenu zastavu „Hrvatske glazbe“. Među Hrvatima je stoga izbililo razumljivo ogorčenje i zbog povrede nacionalnog

¹⁾ Posada se iskrcala sa talijanske torpiljarke br. 55 AS.

²⁾ Talijani su još 1. XI. doprli do puljske luke te potopili oklopnu jaču „Viribus Unitis.“

osjećaja se još više raspalila mržnja protiv Talijana. Po nekim dalmatinskim mjestima su izvještene bile srpske zastave u nadi da će Talijani kao saveznici Srbije poštediti njene zastave. Ali Talijani ne samo da su skidali srpske nego su zabranili isticanje još i savezničke zastave. Zbog toga umalo što nisu povukli neugodne posljedice. Kad je zapovjednik britanskog krstaša „Veronica“ koji je bio usidren u korčulanskoj luci obavješten da Talijani trgaju englesku zastavu, pozvao je na odgovornost talijanskog pomorskog zapovjednika u Korčuli. Pošto mu se ovaj izvinio, taj događaj je prošao bez težeg incidenta.

Talijani su zatim, pozivajući se na uslove padovanskoga primirja, silom počeli oduzimati naše brodove te ih otpremati u svoje luke. Uzalud se Narodno vijeće pozivalo, da Austro-Ugarska 3. XI. nije imala više pravo raspolagati svojom mornaricom koju je 31. X. predala državi Slovenaca, Hrvata i Srba, Italija kao vevlast je nastavila oduzimanje brodova i okupiranje područja što je ustanovljeno u uslovima primirja pa je tako odmah došlo do konflikta koji se poslije tako zaostrio, da umalo što nije došlo i do rata. Čini se, da je Monarhija i u zadnjim momentima svoga opstanka nastojala da stvori što oštriju opreku između Italije i države Slovenaca, Hrvata i Srba služeći se poznatim načelom *divide et impera* pomoću kojega je stoljećima vladala nad većinom svojih naroda. Zato je možda prvobitno predala svoju flotu Narodnom vijeću, a zatim 3. XI. jedan dio od nje primirjem sa Saveznicima Italije, a možda je razlog tome i tadašnja usplahirenost Monarhijinih državnika i vojskovođa, koji su u danima opće propasti svoje države i vojske donosili protuslovne odluke i sklapali njima protivne vojne ugovore, već prema tome kako im se činilo shodnije ili kako je ko od njih tražio samo da se riješe svake odgovornosti za daljne posljedice prolivanja krvi. Kakvi god bili razlozi takvome postupanju, ono je svakako doprinijelo sukobu između Italije kao savezničke vevlasti i države Slavenaca, Hrvata i Srba koja međunarodno još nije bila priznata pa joj je time i položaj u odnosu sa Italijom bio znatno otežan. Srpska vlada se trudila, da joj kod Saveznika pribavi to priznanje i tako poboljša kondiciju za diplomatsku borbu sa Italijom za spas našega Primorja. Nikola Pašić je 8. XI. iz Ženeve upravio notu srpskim posla-

nicima u Rimu, Parizu, Londonu i Washingtonu u kojoj im nalaže, da smjesta obavijesta vlade kod kojih su akreditirani da je kraljevina Srbija priznala Narodno vijeće u Zagrebu zakonitom vladom svih jugoslavenskih zemalja bivše Monarhije pa da ih ujedno umole neka i one to učine. Ali svi ti naponi srpske vlade kao i oni Narodnoga vijeća, o kojima smo govorili nisu donijele očekivane rezultate pa su izgledi za obranu našega primorja bili više nego dvojbeni.

Talijanska okupacija našega primorja je, međutim, izazvala sve žešće ogorčenje u našoj javnosti i štampi koja je grmjela protiv olimačine Talijana. Pokrajinske vlade u Sarajevu i Ljubljani su oštro prosvjedovale kod Narodnog vijeća u Zagrebu protiv invazije Talijana pozivajući ga neka preduzme potrebne mjere da se Talijani povuču iz naših krajeva i gradova. Alarmirana je bila cijela država i glasovi protesta su se dizali u svim našim mjestima. Svagdje se sa najvećim ogorčenjem isticalo kako Talijani sistematski razbijaju naš narodni integritet, krše međunarodno priznato pravo narodnoga samoodređenja prodirući sve dublje u našu državu. Narodno vijeće je u tim uzbudljivim momentima učinilo sve što je moglo. Na vijest da su Talijani osvojili Zadar, ono je odmah upravilo protestnu notu predsjedniku američke Unije Vilsonu u kojoj ga moli da spriječi talijansku okupaciju našega primorja te omogućiti državi Slovenaca, Hrvata i Srba potpunu provedbu ujedinjenja našega naroda na temelju proklamiranog prava narodnoga samoodređenja. Ali ni ta intervencija nije urodila nikakvim pozitivnim uspjehom, jer su Talijani pored okupacije činili kulturnoga naroda nedostojno nasilje nad nezaštićenim našim pučanstvom. Na hiljade naših ljudi je moralo napustiti svoj zavičaj i doći da nadju zaklonište u svojoj narodnoj državi. Glavni zapovjednik talijanske vojske general Diaz je u Trstu izdao naredbu svim talijanskim okupacionim čelama kojom zabranjuje svaki željeznički te brzojavno-telefonski saobraćaj okupiranog područja sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba. Ta je drakonska mjera talijanske vojne komande išla za tim, da prekine svaku duhovnu vezu tih krajeve sa maticom zemljom pa da tako u hermetičnom zatvoru terorom i raznim nasilnim metodama u slučaju da u njima buduća Mirovna konferencija odredi plebiscit predobije slavenski narod za Italiju. Našem je narodu u tim krajevima

bio gore nego u najcrnjim danima austrijskog apsolutizma, a vapaji mu nisu više dopirali do svoje braće u slobodnoj domovini.

Narodno vijeće 8. XI. upravi stoga notu talijanskoj vladi u kojoj je upozorava da je nezavisna i Antanti odana država Slovenaca, Hrvata i Srba organizirana prije nego što je Italija zaključila primirje sa bivšom Monarhijom pa da uslijed toga talijanska okupacija nosi u sebi povod nesporazumu i diametralnu opreku ideje prijateljstva. Dalje se kaže, da se naša država momentalno neće oružano opirati talijanskoj invaziji, ali zato posvjedojuje protiv nje te će ujedinjena u jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom raspraviti sva sporna pitanja u pogledu ustanovljenja državnih granica prema kraljevini Italiji na Mirovnoj konferenciji i to na temelju načela narodnosti na kojem bazira i osnutak kraljevine Italije. U noti se još traži obustava okupacije i modificiranje već pomenute stroge naredbe generala Diaza što ju je on proširio na čitavo okupirano područje. Istovremeno je Narodno vijeće obavijestilo o tekstu te note i srpsku vladu sa molbom, da i ona poradi kod savezničkih vlada da Talijani što prije evakuiraju zaposjednuto naše područje.

Srpska je vlada u tome pravcu preduzela kod Saveznika potrebne korake, ali je time još više izazvala Italiju koja je uzela otvoreno tražiti od države Slovenaca, Hrvata i Srba, da njeni brodovi moraju ploviti pod austrijskim zastavama iz razloga što jugoslavenska zastava međunarodno još nije priznata. Narodno vijeće na to uputi talijanskoj vladi protestnu notu u kojoj osudjuje i otklanja njen zahtjev glede austrijske zastave. Podjedno je uputilo notu i srpskoj vladi u kojoj joj saopćuje, da Talijani unatoč tome što se ratna i trgovačka mornarica po nalogu bivše Monarhije predala legalnim predstavnicima Narodnoga vijeća treže, da naši brodovi na svojim krmama nose austrijske zastave. Srpska vlada i Narodno vijeće su činili sve što su mogli da suzbiju talijansko nasilje, ali bez ikakvog uspjeha. Talijani su dobro znali da im se naša mlada mornarica ne može oprijeti pa su kao gospodari Jadrana činili sve što god su htjeli. U Pulju su komisijski popisali brodarski inventar i koristeći se prilikom domogli se ogromnoga plijena. Gusarskim metodama su zapljenjivali naše ratne brodove, zauzimali naše luke i utvrde te otpuštali iz

službe naše pomorske oficire. Bili su svjesni da su time kao i okupacijom naših krajeva učinili južnim Slavenima neoprostivu nepravdu. Dosljedno toj nepravdi bijaše i njihovo držanje. Njima su draži bili i neprijateljski Nijemci nego saveznički južni Slaveni pa su radije tolerirali austrijsku nego jugoslavensku zastavu. Njihova sila nije poznavala pravo, a svojim postupcima u okupiranim krajevima su dokazali, da ni u kom pogledu nisu bolji od onih protiv čijeg nasilja se više od tri godine lila krv talijanskoga naroda.

Poslije okupacije Istre, Zadra i dalmatinskih otoka, Talijanima je najviše stalo do toga da prošire svoju vlast i na Rijeku. Njihovi brodovi su se u više navrata približili riječkoj luci koju ni po Londonskom paktu ni po uvjetima primirja nisu imali pravo da okupiraju. Nisu mogli mirne duše gledati da Hrvati upravljaju tim po njihovu sudu talijanskom gradom pa su tražili načina da kod Saveznika ishode dozvolu za njegovo posjedništvo. U svojoj molbi su se pozivali na princip narodnog samoodređenja koje su pravo inače poricali u okupiranim hrvatskim i slovenskim krajevima. Najvažnija i za neobavještene Saveznike najuvjerljivija njihova motivacija bijaše odluka riječkog narodnog vijeća od 30. X. kojom se proglasilo ujedinjenje Rijeke s Italijom. Saveznici su konačno na temelju te odluke dopustili Italiji da okupira Rijeku i pozvali komandu njihove orientalne vojske neka povuče srpske čete sa Rijeke do Kraljevice. Talijanski admiral Rainer 17. XI. stupi u pregovore sa potpukovnikom Teslićem u pogledu evakuacije Rijeke. Među njima je postignut sporazum da će srpske čete 17. XI. u 4 sata poslije podne evakuirati Rijeku i povući se do Kraljevice, a talijanska vojska će se poslije tri dana iskrcati, zaposjesti grad i preuzeti u njemu političku upravu.

Medju hrvatskim građanstvom na Rijeci su se alarmantne vijesti prouzrokovale pravu paniku. Tražile su se intervencije Narodnog vijeća u Zagrebu, ali se u toj stvari već nije moglo ništa promijeniti. Srpska vojska se u određeno vrijeme povukla sa Rijeke po čijim ulicama su se već vijale talijanske zastave. Bojeći se talijanske osvete, mnogi Hrvati rodoljubi zajedno sa srpskom vojskom napustiše Rijeku i nastaniše se na Sušaku i ostalim mjestima hrvatskog primorja. No Talijani nisu poštovali odredbe sporazuma. Čim su srpske čete i en-

gleski pomorski oficiri parobrodima napustili Rijeku, Talijani u oklopnim automobilima i konjaništvom preko Grobničkog polja i sušačke luke zaposjednu grad. Istovremeno su i sa zapada doprli u grad te zauzeli poštu, kolodvor i javna skladišta. U gradu je još tada bio veliki župan dr Lenc kao politički predstavnik Narodnoga vijeća. Talijani su na grub način preuzeli od njega upravu grada. Neki dvadesetak talijanskih vojnika na čelu sa jednim višim oficirima hrpuše u njegovo zvanje te ga silom odstraniše iz njega. Protiv prekršaja sporazuma naši ljudi su protestirali kod admirala Rainera koji im je saopćio da je okupacija izvršena po naredbi više vlasti koja je za to dobila dozvolu od Saveznika. Hrvatska vlast na Rijeci je time bila dokončana.¹⁾

Saveznici su koncesijom Italiji da zaposjedne Rijeku učinili veliku nepravdu i sami demantirali načelo koje su proglasili bazom budućega mira. Već i sam Londonski pakt je etentat protiv našega naroda na Jadranu, a zbog 20.000 Talijana prekršiti taj pakt u korist Italije, koja je već pripojila 600.000 južnih Slavena, značilo je gaženje nacionalnoga principa. Stoga je razumljivo i opravdano ogorčenje što je zbog okupacije Rijeke novom žestinom planulo u našem narodu protiv kraljevine Italije. Rijeka je od vjeka bila sastavni dio hrvatske države i samo poznatim falsifikatom u nagodbi između Austrije i Ugarske 1867. otrgnuta hrvatskom državnome tijelu. Ona je, osim toga, i najvažnija trgovačka luka na našem Jadranu. Njen gubitak je sa nacionalnog i privrednoga gledišta značio osjetan udarac za našu državu. Ogorčenje protiv Italije brzo zahvati cijelu našu domovinu. Jednako su dizali svoje glasove u obranu Rijeke Hrvati, Srbi i Slovenci energično tražeći da Italija povuče svoju vojsku iz naših krajeva. Pokrajine, gradovi, sela i cjelokupna naša javnost je pozivala

¹⁾ Srpska vlada je 18. XI. 1918. uputila Narodnom vijeću u Zagreb slijedeću notu:

„Zapovednik Antantinih četa na Balkanu, Franchet d'Espérey dobio je iz Pariza nalog da smesta pošalje po jedan francuski i jedan srpski bataljon za garnizon u Rijeci i u Dubrovniku. Za zaposjedništvo Rijeke biće poslan srpski bataljon u Kraljevici i jedan francuski iz Smedereva. Prema tome će talijanska okupacija Rijeke biti za koji dan dovršen.“

Vrijeme je međjutim demantiralo tu želju srpske vlade.

Narodno vijeće i srpsku vladu da preduzme odlučne korake za spas našega primorja. Ratoborni duh našega naroda je tako snažno raspalio široke mase da je lako moglo doći i do oružanoga sukoba između nas i Italije.

Narodno vijeće u Zagrebu je već sutradan 18. XI. brzojavnom notom upućenom preko srpskoga ministarstva inostanih poslala vladama u Parizu, Londonu, Washingtonu i Rimu protestiralo protiv talijanske okupacije Rijeke. U toj noti u ime svoje države i svojih sunarodnika iz okupiranih krajeva koje su iz jednoga ropstva pali u drugo moli savezničke vlade da zaštite naš narod od Italije koja sveudilj osvaja naše krajeve i gradove na Jadranskom moru. Istovremeno je zamolilo i srpsku kraljevsku vladu, da mu kao i dosada pruži svoju potporu koja mu je u tim teškim danima kušnje više nego ikada potrebna. Srpska vlada i Narodno vijeće¹⁾ su učinili sve što su mogli, ali im je nemoguće bilo da kod Saveznika promijene odluku koju su donijeli sami Saveznici. Prema tome je njihova akcija već unaprijed bila osudjena na neuspjeh, a Talijani su i nadalje držali zaposjednutu Rijeku, Sušak i Trsat.

U takvim okolnostima je shvatljivo, što se spor s Italijom produžio te manje-više zaoštavao; Saveznici nisu htjeli dezavuirati svoju odluku o koncesijama što su ih dali Italiji, a država Slavenaca, Hrvata i Srba je opet uporno tražila svoja nacionalna prava. Premda su njeni teritorijalni zahtjevi i po načelu što su ga sami Saveznici postavili kao garanciju međunarodnoga mira bili sasvim opravdani, njena je situacija u tome sporu zbog iznešenih razloga bila vrlo nepovoljna. Da su Saveznici udovoljili svim tim pravednim zahtjevima, onda bi Italija bila skućena na tako minimalan teritorij na Jadranu bivše Monarhije da se njime ne bi zadovoljila ni pod pretnjom novoga rata. Stoga je ona, pozivajući se na

¹⁾ Pored Narodnoga vijeća dugoše svoje glasove protiv talijanske okupacije i oni naši rodoljubi koji pred talijanskom invazijom uzmaoše u našu državu. Oni se 19. XI. sastadoše na dogovor u Zagrebu i donijehše rezoluciju u kojoj protestiraju protiv talijanskog osvajanja našega primorja i traže obrazovanje zajedničke države sa kraljevinom Srbijom, provedbu jedinstva u financijalnom, prometnom, obrambenom i vanjsko-političkom pogledu, koja će imati dovoljno snage da obrani naša narodna prava pred za to nadležnjm forumom savezničkih velesila.

ljudske i materijalne žrtve¹⁾ što ih je doprinijela pobjedi Saveznika na temelju Londonskoga pakta u ime kompenzacije nepopustljivo tražila i Jugoslavenske krajeve. Saveznici su prema tome imali odlučiti između prava Južnih Slavena i zasluga Italije. U tom dugom i uzbudljivom procesu zasluge Italije su konačno prevladale i južni Slaveni su pod nepravednim pritiskom Saveznika morali žrtvovati Italiji više od pola milijuna svojih sunarodnika.

¹⁾ Clemenceau je kasnije na Mirovnoj konferenciji više puta oštro istupio protiv Talijana kada su mu njihove jadranske aspiracije motivirali doprinitim žrtvama u svjetskome ratu. U jednoj takvoj diskusiji Clemenceau im reče: *Mi smo u ratu mnogo više žrtvovali nego vi pa smo dobili samo Alzace-Lorraineu, a vama se daje više nego što vam po narodnosti pripada pa vam još uvijek nije dosta.*

Saveznici su nastojali, da se riječko pitanje riješi neposrednim pregovorima između obje zainteresirane države. Tako je došlo 12. XI. 1920. do rapalskog sporazuma prema kojem je Rijeka, kojom je tada upravljao talijanski pjesnik Gabriele d' Annunzio sa svojim legionarima, proglašena za uvijek slobodnom i nezavisnom državom. Talijanski kralj Vittorio Emanuele I. je pjesniku d' Annunziu za zasluge stečene za talijanski narod podijelio počasni naslov *principe del Monte Nevoso*. Rijeka međutim nije bila dugo samostalna država. Ugovorom između države S.H.S. i Italije 27. I. 1924. ona je pripojena Italiji, a Sušak Jugoslaviji.

GLAVA XXX.

Ženevski sporazum i njegove posljedice.

Revolucionarni pokret južnih Slavena u Monarhiji je snažno djelovao na pretstavnike bloka srpske opozicije koji su odmah zatražili užu saradnju sa Jugoslavenskim odborom kojem bi se imalo osigurati aktivno učešće u vladi. Jugoslavenski odbor je dotada zbog tvrdnje Nikole Pašića, da on ne predstavlja južnoslavenske krajeve u Monarhiji bio nepravedno polisnut u inozemskoj akciji. Antanta mu ni pored najbolje volje nije mogla kao Čehoslovacima priznati ono što mu je osporavala saveznička Srbija. Brzina razvoja događaja je, međutim, promijenila tu situaciju. Čim su se južni Slaveni u Monarhiji počeli grupirati oko Narodnoga vijeća u Zagrebu i spremali otcjepljenje od Monarhije te organizirati nezavisnu državu, odmah su se opozicioni redovi srpskih političara pobojsali, da će Srbiji, koja se, jer joj je to bila i dužnost, oružjem borila za oslobodjenje, Jugoslavenski odbor zajedno sa novom državom Slovenaca, Hrvata i Srba oslabiti, a možda i preoteti prvenstvo u južnoslavenskome pitanju pa time ujedno donijeti važnije plemenske solucije i bez Srbije. Stoga su 20. X. 1918. u Parizu pretstavnici samostalaca, naprednjaka, liberala i disidenata uputili pismenu predstavku¹⁾ Nikoli Pašiću koju su podupirali dr Jovan Cvijić, Jaša Prodanović i drugi istaknutiji javni radnici. U toj predstavi se obzirom na vanjsku situaciju i na aktuelnu fazu u kojoj se nalazi naše narodno pitanje traži obrazovanje koncentracione vlade u koju bi pored svih srpskih grupa i istaknutijih javnih radnika u Srbiji ušli još i

¹⁾ Predstavku su potpisali J. Žujović, dr Jovan Cvijić, Lj. Davidović, dr A. Belić, dr B. Marković, M. Trifković, K. Stojanović, J. Prodanović, V. Vulović i M. Drašković.

pretstavnici Jugoslavenskog odbora, jer će inače naši narodni interesi biti izloženi ozbiljnim opasnostima. O sadržaju te predstave su potpisnici neposredno obavijestili i nasljednika prijestola. Za usmene pregovore sa Nikolom Pašićem su u toj stvari delegirali narodne zastupnike Marka Trifkovića i Milorada Draškovića.

Ovi su delegati doista povelili pregovore sa Nikolom Pašićem koji je njihov predlog odbio sa jednostavnom motivacijom, da po srpskom ustavu javni radnici i članovi Jugoslavenskog odbora ne mogu sudjelovati u radu narodne skupštine i vlade. Ovo je on učinio po svoj prilici zato da Jugoslavenskom odboru onemogući ulazak u vladu. To se najbolje razabire po tome što je već nekoliko dana kasnije on sam predložio, da se obrazuje koaliciona vlada između radikala i bloka opozicije. Nakon dužega vijećanja opozicija je taj predlog odbila i ujedno stavila Pašiću nove, nešto modificirane uvjete o sastavu koncentracione vlade. U njemu je ponovno naglašeno, da u novi kabinet udju pored javnih radnika i po jedan predstavnik Slavenaca, Hrvata i Srba iz Monarhije i napokon da ministar vanjskih posala postade M. Gavrilović. Međutim je sa dolaskom dra Trumbića u Paris ta kombinacija o koncentracionoju vladi propala. Trumbić je smatrao, da bez savezničkog priznanja Jugoslavenskog odbora ne može stupiti u vladu koja bi *de facto* bila srpska i kao takva predstavljala i južnoslavenske krajeve van Srbije, a program i rad Jugoslavenskog odbora bi se, prema tome, stopio sa programom Srbije. Pašić se dakle opirao da Trumbiću dade učešća u vladi u koju Trumbić opet nije htio da stupi.

Kad je tako sa jedne i druge strane obrazovanje koncentracione vlade bilo nemoguće, postavljena je ideja o sastavu koalicione vlade između radikala i opozicije. Pašić je bio voljan da opoziciji ustupi četiri portfeuilu, ali je njen sastav odložio do saziva srpske narodne skupštine u Skoplju. To vječito odlaganje Pašićevo je tako raspalilo Milorada Draškovića, da mu se pod dojmom odluke hrvatskoga sabora od 29. X. počeo groziti. *Ako se stvar bude odugovlačila — rekao je Pašiću — i ako se Jugoslavenski odbor razidje sa srpskom vladom i počne raditi protiv njene politike zato što nije priznat, mi ćemo se pridružiti Jugoslavenskom odboru i raditi protiv srpske vlade.* I Pašić je pod dojmom doga-

djaja u Hrvatskoj počeo popuštati, ali se teško odricao politike za koju ga je vezala čitava njegova prošlost i državnička karijera.

U Parizu se potom sastadoše Pašić, Vesnić, Trumbić i predstavnici srpske opozicije, da se posavjetuju o općenarodnim i političkim pitanjima. Trumbić je oštro napao Milenka Vesnića zato što je pri redigiranju uslova primirja za Monarhiju bez prigovora pristao, da Italija okupira južnoslavenske zemlje. Pašić je i na tim dogovorima izrazio želju, da u državopravnom pogledu Srbija bude jedini međunarodni faktor za sve jugoslavenske krajeve. Trumbić je opet bio stanovišta da Narodno vijeće u Zagrebu ne preda svu državnu vlast političkim faktorima u Beogradu dok se ustavnim putem ne urede odnosi između Srbije i pojedinih pokrajina bivše Monarhije. Ove diametralne opreke je nastojao izgladiti Milorad Drašković predloživši, da se osnuje zajednička jugoslavenska vlada sa osam ministara iz Srbije, a osam iz Monarhijskih krajeva. Pašić je u načelu prihvatio taj predlog, ali je izjavio, da se u toj stvari želi posavjetovati i sa dr Korošcem koji je već tada bio u Ženevi. Tu je geneza tzv. Ženevskome sporazumu koji je povukao za sobom tako teške i komplikovane posljedice.

Dr Antun Korošec, dr Melko Čingrija i Gregor Žerjav stigloše 31. X. u Ženevu. Svrha dra Korošca bijaše, da stupi u doticaj sa Jugoslavenskim odborom i srpskom vladom te preko savezničkih ambasada ishodi međunarodno priznanje države Slovenaca, Hrvata i Srba. Dr Trumbić je još istoga dana bio obaviješten o Korošćevu dolasku u Ženevu te mu je odmah uputio pismo u kojem ga je opširno upoznao sa političkim programom Jugoslavenskog odbora i njegovim odnosima sa srpskom vladom. U tome pismu je bio priložen i tekst note što ju je zatim sa nekim izmjenama i dopunama dr Korošec 3. XI. uputio savezničkim vladama i predsjedniku Američke Unije o čemu smo već govorili. To su pismo donijeli u Ženevu dr Milivoj Jambrišak i Jovo Banjanin koji su tom prilikom dra Korošca potanje informirali o vanjsko političkoj situaciji. Kako se pak već tada znalo, da se u Parizu zbog redigiranja uvjeta primirja sa Monarhijom spremaju veliki dogadjaji koji su se neposredno odnosili i na naše narodno područje, to je dr Korošec uputio preko srpskoga poslanstva u Bernu pismo dru Trumbiću te ga zamolio, da kao predsjednik

Jugoslavenskog odbora u ime Narodnoga vijeća u Zagrebu svom energijom zastupa naše interese pri sklapanju primirja između Saveznika i Monarhije. Pismu je dr Korošec priložio i uslove primirja koji bi odgovarali programu i zahtjevima Narodnoga vijeća¹⁾.

Ova akcija dra Korošca je, međutim, bila već zakašnjela; ona, uostalom, ne bi urodila povoljnim uspjehom ni onda da je bila ranije pokrenuta. Dr Trumbić je već dan prije, kao što znamo, dobio mandat od Narodnog vijeća da kod Saveznika zastupa državu Slovenaca, Hrvata i Srba, ali u tome neposredno nije mogao ništa učiniti, jer ni ona ni Jugoslavenski odbor nisu dobili savezničko priznanje. Vesnić je, doduše, 1. XI. predložio na sjednici ratnoga vijeća u Versaillesu da se dade priznanje južnim Slavenima, ali bez uspjeha. Clemenceau je bio sklon da im dade priznanje, ali su se tome energično usprotivili Orlando i Sonnino, jer su znali, da bi to bilo štetno za talijanske aspiracije pa su radi toga insistirali na tome da se pitanje priznanja odloži. Tako su sastavljeni uvjeti primirja

¹⁾ Prema tim uvjetima, tražila se pripadnost Jugoslaviji ovih zemalja i krajeva unutar ovako povučene granice:

- I. Primorje osim oblasti pomenute pod B.
- II. Kranjska i srezovi Koruške; S. Mohar (St. Hermagor); 2. Beljak (Willach), osim distrikta Paternion; 3. srez Celovec (Klagenfurt) osim distrikta Feldkirchen; 4. srez Velikovec (Voelkermarckt), Wolfsberg s Hüttenbergom.
- III. Štajerska sve do generalne linije Voralpa, sjeverno od Radgone (Radskerburg).
- IV. Komitat Zala u jugozapadnoj Ugarskoj sve do visova Sv. Gotharda.
- V. Srpsko-hrvatsku teritoriju sjeverno od Drave, od komitata Zala pa sve do Baje na Dunavu sa teritorijom Baranje.
- V/a Bačka južno od direktne linije Baje.
- VI. Banat u granicama srpske Vojvodine (duche serbe).
- VII. Hrvatska i Slavonija sa Rijekom, Bosna i Hercegovina sa Dalmacijom...

B.) Južni Tirol i Primorje, koliko se nacionalne granice mogu lako raspoznati, to jest Friul sve do zapadne linije odnosno južne od Monfalcone - Gradiška - Mossa - Cormons treba da okupiraju talijanske trupe, dok će primorsku oblast zapadne Istre i Trst okupirati američka ili engleska vojska.

U tim uvjetima što ih je dr Korošec poslao francuskom i engleskom poslanstvu u Bernu označene su bile i približne granice Čehoslovačke i Rumunjske prema Mađarskoj kao i koridor koji je imao spajati Jugoslaviju sa Čehoslovačkom.

sa Monarhijom bez učešća južnih Slavena čiji zahtjevi se, prema tome, nisu ni uzimali u obzir.

Položaj južnih Slavena pri sklapanju primirja bijaše, dakle, nepovoljan pa se sponiralo da neće biti bolji ni na Konferenciji mira. Stoga je bilo vrlo potrebno, da se dodje do jednodušne sloge između Narodnog vijeća, Jugoslaven-skog odbora i srpske vlade. U tu svrhu pozove dr Korošec Pašića i Trumbića u Ženevu na dogovor o zajedničkom istupu bar o vanjskopolitičkim pitanjima. Oni se odazovu tom pozivu te 5. XI. dodju u Ženevu. S njima su došli Drašković, Trifković, Marinković, Gazzari, Stojanović, Mišić, Mandić i Županić. Dr Korošec istoga dana se posavjetuje sa drom Trumbićem, a zatim i sa Pašićem te je utvrđeno, da će se prva sjednica održati sutradan 6. XI. u „Hotel Nationalu“. Toj konferenciji je trebao učestvovati i Andrija Radović kao predstavnik Crne Gore. Pošto je bio spriječen, uputio je dr Korošcu brzojav u kojem je osobitom toplinom pozdravio zastupnike Narodnoga vijeća želeći da konferencija u Ženevi urodi za našu narodnu stvar najboljim rezultatima.

Prvoj sjednici su prisustvovali Pašić, Drašković, Trifković i Marinković, od Narodnog vijeća dr Korošec, dr Čingrija i Žerjav, a od Jugoslavenškog odbora dr Trumbić, Gregorin i Vasiljević. Trumbić i Korošec su izrazili misao, da je prije svega potrebno pribaviti međunarodno priznanje državi Slovenaca, Hrvata i Srba pa da se potom raspravljaju interna pitanja buduće državne zajednice. Pašić je bio saglasan s time, ali je smatrao potrebnim, da se od radikala i opozicije obrazuje koaliciona vlada koja bi u spoljnim poslovima predstavljala i južnoslavenske zemlje bivše Monarhije. U toj vladi bi se pri ministarstvu spoljnih posala obrazovao od Narodnog vijeća delegiranih članova komitet kao savjetodavno tijelo za vanjsku politiku. Pašić je dakle htio imati svu vlast u svojim rukama, a Narodnom vijeću i Jugoslavenškom odboru pripustiti ulogu vazalne podređenosti. Drašković je energično istupio protiv toga i predložio da se sastavi zajednička vlada od 17 ministarstava iz Srbije i Narodnoga vijeća. Trumbić je odbio taj predlog zbog bojazni centralističke težnje srpskih državnika, a Pašić ga je opet odbio zato što nije bio voljan podijeliti vlast sa Narodnim vijećem. Tako su već na početku konferencije sa jedne strane nepovjerenje, a sa druge težnja

za prepotencijom činili nesavladive zapreke sporazumu. Poslije prvoga dana vijećanja se zaista činilo, da do sporazuma uopće neće doći. Međutim je u držanju Nikole Pašića nastao preokret, a po tome i optimizam u sretan ishod daljih pregovora.

Pašiću su, kako on to sam priznaje, Saveznici više puta kazali i savjetovali: *Popuštajte jedni drugima, budite složni i sastavite zajedničku vladu, a naša pomoć je na vašoj strani.* On se ipak po svome držanju nije držao toga savjeta, ali kada mu je Vesnić 7 XI. uputio brzojav u kojem kaže, da je topla želja Poincaréova, da se južni Slaveni jave kao jedna duša, jer da to više nego ikada zahtijevaju vitalni interesi našega naroda, on je počeo naglo popuštati. Već sutradan 8. XI. je priznao Narodno vijeće zakonitom vladom države Slovenaca, Hrvata i Srba te naredio, kao što smo napomenuli, svojim poslanicima na strani da i oni to ishode kod savezničkih vlada. Pregovori su time došli u završnu fazu i 9. XI. je već potpisan protokol sporazuma koji je izazvao tolike komentare i prouzrokovao razdor kako u srpskoj vladi tako i u redovima Narodnoga vijeća u Zagrebu¹⁾

Protokol sporazuma se sastoji iz četiri dijela. U prvome se veli, da kraljevina Srbija priznaje Narodno vijeće kao reprezentanta i vladu države Slovenaca, Hrvata i Srba te da će konferencija poraditi na tome da se i kod savezničkih vlada postigne efektivno priznanje Narodnoga vijeća.

U drugom dijelu se govori o unutarnjoj organizaciji države. Obrazuje se zajednička vlada od 12 ministarstava za kraljevinu Srbiju i područja Narodnoga vijeća. Polovinu ministarstava imenuje vlada kraljevine Srbije, a drugu polovinu Narodno vijeće u Zagrebu. Ministri imenovani sa strane kraljevine Srbije položiće zakletvu po srpskom ustavu svome vladaru, a ministri imenovani od strane Narodnog vijeća dru Korošcu kao predsjedniku Narodnoga vijeća. Zadaća je ove zajedničke vlade, da organizira zajedničku državu S.H.S. kojoj će konstituenta donijeti ustav. U tu svrhu vlada kraljevine Srbije i Narodno vijeće ne dirajući opstojeći upravni sistem povjeravaju zajedničkom ministarstvu Srba, Hrvata i

¹⁾ Od 8. XI. su pregovorima prisustvovali još Jovan Banjanin i dr Nikola Stojanović.

Slovenaca koje će biti u stalnoj vezi sa vladom kraljevine Srbije i Narodnim vijećem u Zagrebu spoljnu politiku, vojne poslove u koliko se odnose na sigurnost državnog teritorija, a diskolacija i administracija ostaju u kompetenciji narodnih vlada; ishrana građanstva; zajedničke financije, promet i saobraćajna sretstva; rukovodjenje ratne mornarice, pomorstva i pomorske trgovine; poslove pripremanja za konstituantu; staranje oko koordiniranja i jednoobrazovanoga rješavanja državnih poslova koji ostaju u kompetenciji narodnih vlada.

U trećem dijelu se određuje, da Narodno vijeće i ministar spoljnih poslova kraljevine Srbije imaju uložiti protest kod savezničkih vlada i Sjedinjenih Država zbog talijanske okupacije našega područja.

U četvrtom dijelu konačno se smatra, da je narod Crne Gore sastavni dio države S.H.S. i da se u smislu zajedničke državne organizacije imaju povesti pregovori sa predstavnicima Crne Gore¹⁾

Istoga je dana sa potpisom kontraktantnih stranaka izdana i Ženevska deklaracija koja sadrži manifestacioni karakter u duhu postignutoga sporazuma. U njoj se kaže, da će vlada kraljevine Srbije i Narodno vijeće u Zagrebu produžiti otposljenje poslova svaki u svome unutrašnjem pravnom i teritorijalnome djelokrugu dok ustavotvorna skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca izabrana općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana ustavom ne propiše definitivnu organizaciju države.

Ženevski sporazum je kao što vidimo izgradjen na dualističkome principu, ali tako da se vladarska prava kraljevine Srbije za vrijeme provizorija ne bi protezala na ostale jugoslavenske krajeve. Zajednička vlada je imala da u sporazumu sa narodnim vladama u Beogradu i Zagrebu uskladi prirodne težnje pojedinih administrativnih pokrajina i da izvrši pripreme za donešenje ustava koji bi, prema tome, bio pravi izraz volje svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Njena uloga bi u tom pogledu bila dosta teška, jer su već od ranije odnosno državnog uredjenja postojale divergentne težnje kako u Srbiji

¹⁾ Taj protokol su potpisali N. Pašić, dr A. Korošec, dr A. Trumbić, M. Trifković, M. Drašković, dr V. Marinković, dr Čingrija, dr Žerjav, dr Gregorin, dr M. Stojanović, J. Banjanin i D. Vasiljević.

tako i na području Narodnog vijeća. Ali kraj svih poteškoća, ona bi možda sretno završila svoju misiju. Sasvim je nerazumljivo pa i neprirodno što je sijelo te vlade određeno da bude u Parizu. Ona bi mnogo lakše mogla udovoljiti svojoj svrsi u Beogradu ili Zagrebu nego u Parizu. U cijelom sporazumu je to jedina odredba koja se ničim ne bi dala opravdati.

No jedva što je bio potpisan taj najznačajniji sporazum u historiji jugoslavenskog jedinstva, već se pojavio nesuglasice između predstavnika Jugoslavenskog odbora i Nikole Pašića. Spor izbije oko pitanja ministarstva vanjskih posala u zajedničkoj vladi, jer je Pašić taj portfeuille svakako htio za sebe pridržati dok je dr Trumbić vidio u tome produženje stare srpske politike, koja, po njegovom sudu, neće dosta iskreno raditi na međunarodnom priznanju Narodnoga vijeća u Zagrebu, pa je uslijed toga tražio, da u središnjoj vladi ne smije biti ni jedan član vlade kraljevine Srbije. Radi toga se razvila oduža debata pa je napokon odlučeno, da u središnju vladu neće stupiti ni jedan šef stranke ni odbora. Tako je došlo do sastava prve zajedničke vlade u koju su od strane kraljevine Srbije stupili Ljuba Davidović, Mika Gavrilović i Draža Pavlović, a u ime Narodnoga vijeća i Jugoslavenskog odbora Janko Brejc, dr Melko Čingrija i Dušan Vasiljević, dok su se ostali portfeuille imali kasnije popuniti. Pošto je lista zajedničke vlade bila tako sastavljena, otputovao je Pašić 11. XI. u Pariz da kod francuske vlade poradi na tome kako bi savezničke velesile što prije priznale Narodno vijeće u Zagrebu zakonitom vladom svih jugoslavenskih zemalja bivše Austro-Ugarske.

Dok su tako predstavnici Narodnoga vijeća, Jugoslavenskog odbora, srpske vlade i opozicije stvarali sporazum u Ženevi, nalazili su se, kako smo već napomenuli, izaslanici Narodnoga vijeća dr Tresić-Pavičić, dr Čok i Bukšeg na pomorskoj konferenciji na Krku. Ondje se dr Tresić-Pavičić u općenju sa Stojanom Protićem i ostalim srpskim ministri-
ma najodlučnije izrazio protiv federalitvnog uredjenja države tražeći u pogledu unutarnjeg državnog ustrojstva široke samouprave pojedinih pokrajina i naglasio, da nije potrebno stvarati sporazum sa drom Korošcem, jer njegova uloga u sadašnjoj vladi nije od velikog značaja, jer je stvarna gos-

podarica u Narodnom vijeću hrvatsko-srpska koalicija i njeni sumišljenici pa će Srbija s njima svakako uz povoljnije uvjete moći sprovesti državno jedinstvo. Ovo je pored ostalih razloga tako snažno djelovalo na Prolića i ostale ministre te su već valjda unaprijed odlučili, da će radije podnijeti ostavke na svojim položajima nego li prihvatiti sporazum na federativnoj bazi, pa makar ga potpisao i njihov šef Pašić, kako ćemo to kasnije razabrati iz izvještaja samoga Prolića.

Pašić je iz Ženeve o toku pregovora obavještavao svoje ministarske drugove na Krfu i nasljednika prijestola od kojega je tražio ovlaštenje, da Srbija prizna Narodno vijeće i preduzme potrebne korake, da ga priznaju savezničke i neutralne države. Ove je obavijesti zajedno sa izvještajem o sadržaju sporazuma poslao Prolić nasljedniku prijestola istom 12. XI. kada mu je Pašić iz Pariza brzojavno saopćio glavne linije sporazuma. Nalazili su se tada na Krfu osim Prolića još i ministri Djuričić i Trifunović koji su svi prihvatili sporazum pače i onda kada su iz izvještaja razabrali, da će pored srpske vlade u Beogradu i vlade Narodnog vijeća u Zagrebu biti još i jedna zajednička vlada. Ali kada im je naknadno polanje objavljeno o sastavu vlade bez Pašića, planu gnjevom sva trojica te još istoga dana 12. XI. podnesu brzojavno ostavke. Svoje su demisije molivirali time što tobože vide u Ženevskom sporazumu nepoštovanje velikih zasluga Srbije za oslobodjenje. Prolić je dapače pošao tako daleko, da je odredbe o polaganju zakletve vjernosti pred Narodnim vijećem i kraljem te biranju ministra vanjskih posala iz redova sredinje vlade nazvao inkriminalnim ustanovama. Pašić je radi toga odmah povukao konsekvencije te smjesto podnio ostavku vlade i time za uvijek pokopao tako važan Ženevski sporazum.

Medjutim nisu bili samo ovo razlozi neprihvatu Ženevskoga sporazuma. Prolić je u svom drugom brzojavu, što ga je uputio Pašiću u Pariz, kada su već obojica bili u ostavci, jasno razotkrio pravi razlog koji je doveo do opoziva sporazuma. Iz njega se razabire, da je i on poput Pašića smatrao, da jedina Srbija ima pravo u međunarodnom pogledu predstavljati cijeli naš narod do svršetka Mirovne konferencije. Ovo bi u državopravnom smislu značilo proširenje Srbije na cijeli jugoslavenski teritorij, a priznanjem Narodnoga vijeća u

Zagrebu od strane savezničkih vlasti bi to bilo onemogućeno. Zato Prolić i naziva Ženevski sporazum krpljenjem po nevolji što je štetno po državu, i traži, da se povedu neposredni pregovori sa Narodnim vijećem, jer u Zagrebu, po njegovu sudu, ima ljudi koji misle drukčije sprovesti jedinstvo nego Korosec i Trumbić. Radi toga predlaže da se sastavi koalicioni kabinet koji će povesti pregovore sa svojim osvjedočenim prijateljima (misli na Srbe) u Zagrebu i Sarajevu. Na koncu najavljuje borbu svim silama protiv Ženevskoga sporazuma. Na to je Pašić sutradan iz Pariza brzojavno odgovorio Proliću u kojem je naveo glavne razloge zbog kojih je stvorio sporazum u Ženevi. U tome brzojavu polanje obrazlaže kako je on u toku pregovora insistirao na tome da se kraljevini Srbiji obzirom na njene žrtve što ih je doprinijela za oslobodjenje u budućoj državi osigura vodeća uloga baš onako kao što je imala srpska vojska za vrijeme rata, dok su predstavnici Narodnog vijeća i Jugoslavenskog odbora u tome vidjeli srpsku prevlast i tražili načina, da se osiguraju od nje. Pošto su mu i Saveznici savjetovali, da se što prije dodje do sloge između južnih Slavena, to je, veli, bio stavljen pred alternativu: ili sklopiti sporazum ili primiti na sebe narodno prokletstvo. Kako se teška srca odlučio za ono prvo sam priznaje ovim riječima: *Zato, da damo dokaza stranom svetu, da je postignuta sloga i sporazum između srpske vlade i Narodnog veća u Zagrebu, između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade, smatrao sam da je pametnije i umesnije primiti rešenja (Ženevski sporazum) koja se ne slažu sa našim osećajima i pogledima nego li nesložili se... i stvorili prelom koji bi upotrebili naši narodni neprijatelji i omeli stvaranje jedne države Srba, Hrvata i Slovenaca.* U njemu su dakle vladali osećaji, skrušeno se pokajao što je sklopio sporazum i rekao, da će se pridružiti svojim drugovima u vladu ako i nadalje odlučno ostanu kod opoziva sporazuma što ga je on sam stvorio.

Tako je Pašić obrazlagao svoje držanje u Ženevi. Ondje se pobojao narodne kletve ako otkloni pošteno sporazum sa svojom braćom, a tri dana kasnije mu nije stalo ni do kletve, ni do državnih interesa, ni do poštenja da ga razori i time stvori jaz nepovjerenja među južnim Slavenima. Time je sam razotkrio

prave razloge zbog kojih nikada nije moglo doći do iskrenog sporazuma između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora.

Pretstavnici Narodnog vijeća i Jugoslavenskog odbora tada još ništa nisu znali o opozivu Ženevskog sporazuma. Dr Korošec i dr Trumbić su istom 13. XI. отпуtovali u Paris sa namjerom, da na temelju Ženevskog sporazuma pospješue kod francuske vlade, a preko nje i kod ostalih Saveznika priznanje Narodnoga vijeća u Zagrebu misleći, da je u tom pravcu već intervenirao Nikola Pašić. Oni su još istoga dana bili primljeni kod francuskog ministra inostranih posala Pichona koji im je, nakon što su mu saopćili vrhu dolaska, na njihovo iznenadjenje, izjavio, da su kod njega bili Pašić i Vesnić te mu kazali, da je Ženevski sporazum opozvan. Dra Korošca su upravo frapirale te riječi, dok dr Trumbić nije bio previše iznenadjen, jer je tokom svoga kontakta sa Pašićem dovoljno iskusio njegovu neiskrenost. Jednako su tada saznali, da je Pašić podnio ostavku i da je nastupila vladina kriza.

Na razvoj vladine krize je ovaj puta mnogo utjecao i srpski pukovnik Dušan Simonović što ga je još 31. X. kao svoga delegata izaslala srpska vojna komanda u Zagreb, da sporazumno sa Narodnim vijećem ravna odesiljanjem pojedinih odjela srpske vojske u primorske krajeve. On je (ne znamo na čiji poticaj) poslao 15. XI. izvještaj srpskoj vojnoj komandi kojim joj saopćuje, da većina stranaka *) u Narodnome vijeću stoji na gledištu osnutka jedne nedjeljive države sa Srbijom i Crnom Gorom. Stoga savjetuje srpskoj vladi neka se u pitanju državnog jedinstva obrati neposredno na Narodno vijeće u Zagrebu. Ovaj izvještaj pukovnika Simonovića je odmah dostavljen Stojanu Protiću koji ga je smjestu uputio Pašiću. Time je samo još porasla opreka srbijanskih radikala prema Ženevskom sporazumu i to tim više što su se i Srbi u zemljama bivše Monarhije listom digli protiv njega, kako ćemo to naskoro vidjeti.

Medjutim je Pašić obavijestio pretstavnike opozicije u Parizu o političkoj situaciji. Pozvavši ih sebi, saopćio im je da je podneo demisiju čitavoga kabineta uslijed toga što su ministri na Krfu otklonili Ženevski sporazum, što znači po nje-

*) Informacije što ih je primio pukovnik Simonović nisu bile točne, kako ćemo to vidjeti u narednom poglavlju.

govu iskazu da ga ne odobrava ni nasljednik prijestola te ih pozvao da stupe u novu koalicionu vladu. Šefovi opozicije prihvale ovaj predlog pa je tako 16. XI. ponovno sastavio koalicionu vladu s povećanim brojem ministarskih portifeuila rezerviranih i za pretstavnike Narodnoga vijeća.

Pašiću je i po sastavu nove vlade glavna svrha bila da Srbija jedina ostane međunarodno priznatim faktorom i za ostale jugoslavenske krajeve. Zato još 16. XI. zetraži od nasljednika prijestola da se ukine ženevska zajednička vlada i da ju zamijeni jedna koncentraciona vlada u koju bi stupili i pretstavnici Narodnoga vijeća. On je smatrao da bi njihovim ulaskom u takovu vladu značilo proširenje srpskoga suvereniteta nad jugoslavenskim krajevima bivše Monarhije, a time bi sama od sebe otpala potreba međunarodnog priznanja Narodnoga vijeća. Stoga je 18. XI. predložio Protiću onaj isti predlog što ga je Protić još u obrazloženju svoje ostavke natuknuo, ali ga je tako vješto i prepredeno zamišljao izvesti da bi njime mogao razbiti integritet Narodnoga vijeća, jer je predložio da se posebno pozovu pretstavnici Narodnoga vijeća u Zagrebu, Sarajevu i Ljubljani da stupe u njegovu srpsku vladu. Na taj način je htio učiniti pritisak na Hrvate i Slovence te ih prisiliti na popuštanje. Ovo je mislio tim lakše postići što su Srbi u Bosni i Hercegovini, južnoj Dalmaciji, Vojvodini pa i u zagrebačkom Narodnom vijeću povelili najžešću borbu protiv Ženevskoga sporazuma pa je držao da će mu se oni svakako pridružiti. U Bosni i Hercegovini je dapače došlo i do narodnoga glasanja te se 37 kotara izjavilo za pripojenje Srbiji, a 15 za pridruženje Hrvatskoj. U Narodnom vijeću su pak Svetozar Pribičević i drugovi žestoko istupili protiv Ženevskog sporazuma. Opreka je među pojedinim političkim ličnostima bila takva, da Pribičević nije htio saopćiti Narodnom vijeću ni brzojavnu obavijest dra Korošca o Ženevskom sporazumu, a na jednoj sjednici Narodnog vijeća je ideju dualizma države Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom nazvao pogibeljnim i razornim elementom rekavši pri tome: *Ako Hrvati misle tako stvarati zajedniču državu, onda neka sebi stvore svoju hrvatsku republiku.* U tako zaoštrenim odnosima Pašić se nadao da će mu pothvat uspjeti, ali se prevario, jer niko iz Narodnoga vijeća nije stupio u njegovu vladu.

Nakon opoziva Ženevskog sporazuma dr Korošec i dr Trumbić isprva nisu htjeli ni općiti s Nikolom Pašićem. Krivo im je bilo što ih je u to sudbonosno doba tako brzo iznevjerio. Istom 18. XI. su ga posjetili zajedno sa drom Čingrijom. Pašić im je saopćio opoziv sporazuma sa motivacijom da je to učinjeno zato što ga nije prihvatila vlada na Krfu niti ga je odobravao nasljednik prijestola. Svoj korak je obrazložio time što se zakletva vjernosti središnjoj vladi kojoj su povireni čak i vojni poslovi ne polaže pred kraljem pa prema tome nije ni odgovorna ni kralju ni parlamentu, i što se sijelo vlade nalazi u Parizu. Zatim ih pozove neka oni stupe u srpsku vladu ili neka se osnuje naročiti odbor od članova Narodnog vijeća i srpske vlade sa savjetodavnim glasom. Ovaj bi se odbor imao staviti u službu ministarstva inostranih posala ili vojske. Ali oni u tome duhu nisu htjeli s njime ni pregovarati nego su zahljevali, da se on i cijela vlada pridržavaju Ženevskoga sporazuma. Pašić im na to odgovori, da to neće učiniti i da se Narodno vijeće i Jugoslavenski odbor moraju prilagoditi novome stanju što je nastalo uslijed otkaza Ženevskog sporazuma. Time su među njima u tom pravcu bili prekinuti svaki pregovori.

No predstavnicima Narodnog vijeća i Jugoslavenskog odbora je mnogo stalo do toga da se sporazum u Ženevi pod svaku cijenu izvrši. Zato su dr Korošec i dr Čingrija uputili pismo nasljedniku prijestola Aleksandru u kojem ga mole neka ne dozvoli, da srpska vlada jednostavno zaniječe sporazum u Ženevi. Na to je ministar Protić preko Pašića koji 19. XI. otišao u London i tamošnjeg srpskog poslanika Jovanovića brzojavno obavijestio dr Korošca i dr Čingriju, da je nasljednik prijestola primio njihovo pismo te žal što im po ustavnom i parlamentarnom redu kakav je vladao u Srbiji ne može direktno odgovoriti i što on nema u detaljima cio tok ženevskih pregovora. Protić je zatim dodao, da je Pašić podnio ostavku vlade zato što je on sa svoja dva druga demisionirao, jer nisu odobravali ženevski sporazum još prije nego što je prestolonasljednik bio informiran o tom sporazumu. Na koncu Protić primjećuje, da je sa obrazovanjem koalicione vlade sporazum u Ženevi pokopan.

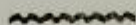
Za vrijeme Pašićevog boravka u Londonu nastupila je u Parizu 22. XI, opet kriza vlade radi toga što je Balugdžić

tvrdio, da ne postoji izjava Pašićeve, da se tobože prestolonasljednik Aleksandar opire Ženevskom sporazumu, pošto je protokol o sporazumu istom 21. XI. bio otpremljen u Beograd, dok je opozicija i dalje ostala pri svojoj tvrdnji da se Pašić pozivao na prestolonasljednika i tražila da se Ženevski sporazum održi¹⁾. Milorad Drašković je dapače naglasio, da bi opoziv sporazuma bio štetan za opću narodnu stvar te izjavio, da će opozicija istupiti iz vlade ako se to ne izvrši. Na te vijesti se Pašić vratio u Pariz i odmah porekao istinitost tvrdnje opozicije, eli uzalud. Davidović i Drašković su ostali uporno pri svojim iskazima tako, da izbiže nova kriza. Ona se riješi istom onda kada je Narodno vijeće pod pritiskom teške vanjske i unutrašnje situacije brzojavno obavijestilo dr Korošca, da on nema ovlaštenja sklapati nikakve međunarodne ugovore.

Ženevski sporazum je dakle među srpskim političerima, osobito radikalima prouzrokovao velike perturbacije koje su potkapale naš zajednički kredit u inozemstvu. On je opstojao samo tri dana, što je svakako najkraći vijek ugovora u političkoj historiji država i naroda. Sasvim su drugi i opravdaniji sud o sporazumu imali naši neprijatelji. Oni su se upravo prestrašili te sloge južnih Slavena, jer su u njoj vidjeli jak i nerazoriv bedem o koji će se razbiti svaka invazija tuđih naroda. Naši neprijatelji su se s pravom bojali onoga što smo mi sami razorili. Ali čim je Pašić otkazao sporazum, nastalo je sasvim drugo mišljenje o nama u evropskoj javnosti. Talijanska, njemačka, a djelomično i engleska štampa je opširno pisala o tome kako su načelne opreke između južnih Slavena nesavladive te da imaju pravo oni koji tvrde, da južni Slaveni neće da razume jedni druge i da im manjka državotvorna snaga. Nije se smjelo dati povoda našim protivnicima, da o nama tvrde ono što nije istina nego je trebalo prihvatiti sporazum što su ga sklopila tri naša najveća državnička autoriteta: Pašić za Srbe, Trumbić za Hrvate i dr Korošec za Slovence. On je u suštini značio samo potreban proizvod, što ne bi moglo biti štetno ni za Srbe ni za Hr-

¹⁾ Ljuba Davidović je u ime samostalaca tom prilikom napisao pismo Nikoli Pašiću u kojem kaže, da prestolonasljednik nije protiv Ženevskog sporazuma pa ga prema tome treba izvršiti.

vate, jer bi zajednička konstituenta dala konačan oblik državnom uređenju. Da je Srbija primila Ženevski sporazum, Srbi u krajevima bivše Monarhije bi ga također uzeli na znanje. Ali njegovim opozivom od strane Srbije nastao je pokret emancipacije Srba u Srijemu, Vojvodini i Bosni, što je opet izazvalo reakciju Hrvata. Zbog toga izbiše nepovjervne između Srba i Hrvata, a narodno vijeće u Rumi je donijelo odluku o pripojenju Srijema kraljevini Srbiji. Posljedice Ženevskog sporazuma su dakle znatno oslabile jednodušno oduševljenje u prvim danima oslobodjenja. Kao što god je taj prvi sporazum između južnih Slavena po slomu Austro-Ugarske u daljoj obostranoj izgradnji naše zajedničke države mogao biti samo koristan, tako je opet njegovim opozivom u pojedinim našim pokrajinama u daljem razvoju događaja stvoreno gore stanje nego da do njega uopće nije ni došlo.

GLAVA XXXI.

Zaključak Narodnoga vijeća u Zagrebu o državnom ujedinjenju južnih Slavena. Otcjepljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske. Velika narodna skupština u Podgorici. Svrgnuće dinastije Petrović-Njegoša. Ujedinjenje države Slavenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Obrazovanje zajedničke vlade u Beogradu.

Oslobodjenjem Srbije i Crne Gore kao i odlukom hrvatskoga sabora od 29. X. se činilo, da više ne postoje nikakve prepreke konačnom ujedinjenju južnih Slavena, tim više što je i srpska vlada u posebnoj noti upućenoj Narodnom vijeću izijekom potvrdila da usvaja uvjete hrvatskog sabora glede načina ujedinjenja i buduće zajedničke državne organizacije. Ti su uvjeti dakle imali služiti kao baza na kojoj bi počivala buduća državna zajednica. Medjutim je došao nesretni Ženevski sporazum koji je svojim posljedicama zaoštrio odnose između pojedinih političara i stvorio mučnu situaciju u krajevima bivše Monarhije. Nesuglasice što su izbile zbog Ženevskog sporazuma dale su povoda da su u Narodnom vijeću porodiše razne stranke i pojedine grupe koje su međusobno živo raspravljale o državnom obliku koji se kretao oko federalističko-decentralističkoga uređenja što su ga zastupale gotovo sve hrvatske stranke i centralističkoga, što su ga naglasavali umjereniji Srbi dok su radikalniji već tada tražili amputaciju pojedinih hrvatskih krajeva i njihovo pripojenje kraljevini Srbiji¹⁾ pa se činilo da će takvo držanje Srba pokopati Narodno vijeće, a s njime i samo državno i narodno jedinstvo. Položaj se u samoj zemlji tim pogoršao, što se politička diskusija prenijela i u javnost te je u novinstvu nastala živahna rasprava o samom obliku države koja se katkada razvila do sve žešće polemike, pošto su predstavnici pojedinih

¹⁾ Vojvodina, Srijem i Bosna.

stranaka u svojim listovima odlučno branili svoja gledišta. Kraj toga su neki dvolični političari (Pribičević, Srbi radikali) pretstavljali položaj u zemlji mnogo gorim nego što je uistinu bio ističući svoju bojazan pred tobožnjom pljačkom, komunizmom i revolucijom te provalom njemačko-madarskih četa samo da na taj način pospješe provedbu jedinstva onako kako to odgovara njihovim stranačkim interesima. Sve to učinili da je Narodno vijeće sve češće održavalo svoje skupne sjednice, a neki su njegovi hrvatski i slovenski članovi uzeli zahtijevati, da se što prije provede državno jedinstvo sa kraljevinom Srbijom, dok su drugi opet isticali, da u tome pravcu ne treba ništa preduzimati dok se od dra Trumbića ne primi obavijest iz inozemstva. Ipak je središnji odbor Narodnoga vijeća na sjednici od 14. XI. zaključio, da će čim se primi obavijest od Jugoslavenskoga odbora odmah stupiti u dodir sa srpskom vladom u pogledu osnutka jedne zajedničke vlade za sva područja Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema tom zaključku su vanjski poslovi, finansacije i saobraćaj imali biti u državi zajednički, a ostali autonomni. Ali se i tu nailazilo na zapreke. Propašću Monarhije bila je vrlo poremećena veza sa inozemstvom pa je teško bilo dobiti bilo kakve telefonske ili brzopjavne obavijesti, a talijanska je vojska sve dublje prodirala u naše narodno područje.

Nova država je u nutarnjem i vanjskom pogledu zaista bila u teškom položaju. Unutar države još uvijek nije bila sasvim otklonila opasnost od ljevičarskih izgreda koji su lako mogli donekle narušiti red i mir u zemlji. Pored toga su izbili rezni sporovi u pojedinim pokrajinama pa i zemaljskim vladama koje je Narodno vijeće vrlo sporo rješavalo uslijed čega je došlo i do oštire kritike njegovoga rada. Takve su nesuglasice, doduše, neminovne u administrativnim poslovima svih država, ali su one u tim kritičnim vremenima u nacionalnom pogledu povlačile za sobom vrlo štetne posljedice. Ipak je vanjska opasnost države bila veća od unutrašnje. Najozbiljnija pogibao je novoj državi prijetila od kraljevine Italije kojoj se oružanom silom nije mogla opirati pa je nastala bojazan, da će Talijanska vojska i dalje prodirati u naše zemlje koje još nisu bile zaštićene međunarodnim priznanjem. Prvim udarcima je bila izložena Dalmacija pa je stoga razumljivo što je pokrajinska vlada u Splitu zatražila od Narodnog vijeća

u Zagrebu neka odmah povede pregovore sa srpskom vladom u pravcu osnutka zajedničke države i vlade, jer će se samo na taj način najuspješnije oprijeti talijanskoj invaziji. Slično je stanovište zauzela i pokrajinska vlada u Sarajevu. Narodno vijeće se povodom toga sastalo 20. XI. na sjednicu na kojoj se raspravljalo o predlozima zemaljskih vlada i na predlog dr Ante Pavelića konačno odlučilo, da se središnji odbor Narodnoga vijeća sastane 23. XI. na svoju plenarnu sjednicu na kojoj će se raspravljati o predlozima zemaljskih vlada o načinu ujedinjenja i da se delegati Narodnog vijeća dr Korošca i predsjednik Jugoslavenskog odbora dr Trumbić pozovu iz inozemstva. To se smatralo za potrebno i zbog toga da oni obavijeste Narodno vijeće o vanjskom položaju države Slovenaca, Hrvata i Srba, a ako im je to nemoguće, neka pošalju svoje zamjenike u Zagreb. Nadalje se konstatovalo, da oni nemaju nikakve ovlasti za zaključivanje bilo kakvih ugovora sa Antantinim državama, a sva naša slabost sastoji se u tome, što se dosada nismo stavili u kontakt sa Srbijom, kako to traži manifest Narodnoga vijeća, rekao je na toj sjednici Svetozar Pribičević. Istodobno je na toj sjednici donešena odluka, da se u tom pogledu smjesta povedu pregovori sa srpskom vladom pa je tako već sutradan 21. XI. Narodno vijeće pozvalo srpsku vladu neka izasalje svoga delegata na plenarnu sjednicu 23. XI., gdje će se raspravljati o ujedinjenju i obrazovanju zajedničke vlade. Srpska se vlada odazvala ovome poziva te je odaslala u Zagreb svoga ministra dra Momčila Ninčića.

Za ovu je sjednicu središnjeg odbora Narodnoga vijeća vladao vanredno živ interes u čitavoj jugoslavenskoj javnosti; svaki pojedinac je upro svoje oči i usredotočio svoje misli u Zagreb očekujući budno dali će na bazi Ženevskog sporazuma biti organizirano narodno ujedinjenje ili će se možda početi kakvim novim, neizvjesnim putevima i time dati povoda kasnijim dugotrajnim stranačko-političkim borbama o obliku vladavine i nutarnjeg državnog ustrojstva. Takve i tima slične misli su se tada izmjenjivale u dušama svih rodoljuba koje veže žarka ljubav prema svojoj domovini i naciji. Politička pozornost je takodjer povećana tom historijskom danu, jer su sve hrvatske stranke okupljene u Narodnome vijeću podnijele konkretne predloge glede stvaranja državne zajednice na temelju autonomnog i federativnog uređenja, kako ćemo to kasnije vidjeti, dok čisto srpske stranke u tom pogledu

nisu pismeno iznosile svoja gledišta već su javno i tajno radile oko toga, da se na plenarnoj sjednici stvori takva odluka u pogledu ujedinjenja iz koje će se kasnije razviti centralizam ili su otvoreno u oči toga dana tražili amputaciju pojedinih hrvatskih krajeva. Već i sama raznolikost tih perola uoči ujedinjenja opravdavala je slutaju, da će mladu ujedinjenu državu sličiti mučna i teška kušnja oko donošenja državnog ustava.

Ova historijska sjednica središnjeg odbora Narodnog vijeća započela je 23. XI. prije podne, i potrajala je sa manjim prekidima do 24. XI. oko ponoći. Na nju nisu došli svi članovi nego samo većina. Otvorio ju je Svetozar Pribičević govorom u kojem je predstavio teško stanje u zemlji i potrebu, da se što prije dodje do državnog jedinstva¹⁾. Potom je predao riječ izaslaniku srpske vlade dr Ninčiću. Ovaj je u kraćem govoru pozvao Narodno vijeće, da sporazumno sa vladom kraljevine Srbije obrazuje zajedničku vladu i državu. Još je naglasio, da je u inozemstvu između izaslanika Narodnoga vijeća, Jugoslavenskog odbora i srpske vlade već postignut sporazum²⁾ pa je potrebno, da i Narodno vijeće učini sve da se što prije dodje do obrazovanja zajedničke države. Budući da je većina članova središnjeg odbora prisutna, to se ustanovljuje, da se u svim pitanjima mogu donositi pravovaljane odluke. Iza toga su odmah čitani predlozi što su ih podnijele zemaljske vlade te u ime pojedinih stranaka dr Edo Lukinić, dr Orga Anđelinović i drugovi te Stjepan Radić, dr Ante Tresić-Pavičić i socijalni demokrati u kojima su iznijeli svoja stanovišta glede sastava zajedničke vlade i privremenog državnog uredjenja.

Prvi je pročitan prijedlog dalmatinske vlade³⁾ u kojem se traži zbog životnih interesa našega naroda, talijanske opasnosti i straha od revolucije da se kraljevina Srbija i Crna Gora ujedine sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu državu koja će se za sada zvati država Srba, Hrvata i Slovenaca te će imati zajedničkoga regenta, parlament i vladu sastavljenu od predstavnika kraljevine Srbije i Narodnog vije-

¹⁾ Ako ne dodjemo što prije do sredjenja položaja, imaćemo u zemlji nereda — rekao je Pribičević.

²⁾ Vidjelismou u predjašnjem poglavlju kako se završio taj sporazum.

³⁾ Potpisali su ga dr Ivo Krstelj i dr Josip Smoljaka.

ća. Oblik, ime, zastavu, temeljne zakone i glavni grad države konačno će odrediti konstituenta, a dotle će vršiti legislativnu vlast državno vijeće kojemu će pripadati svi članovi Narodnoga vijeća, pedeset predstavnika kraljevine Srbije i po pet predstavnika Jugoslavenskog odbora i crnogorske skupštine. Vladarsku vlast će do konstituante vršiti srpski nasljednik prijestola Aleksandar. On će u smislu parlamentarizma iz redova državnog vijeća potvrditi zajedničku vladu sa sjedištem u Sarajevu gdje se ima sastati i konstituenta. Ova će se vlada sastojati od ministra pretsjednika i deset ministarstva te 5 ili 7 državnih potsekretara, kao zastupnika pojedinih pokrajina sa pravom glasa u ministarskome vijeću koji će posredovati između središnje vlade i autonomnih vlada u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Splitu, Sarajevu, Cetinju i Novom Sadu. Pokrajinskim vladama na čelu će stajati od regenta imenovani guverneri koji će primali direktive od ministarstva i državne vlade te će upravljati svojim pokrajinama u smislu postojećih administrativnih zakona. Za svoj rad će odgovarati skupa sa centralnom vladom državnom vijeću. Na prvoj sjednici državnoga vijeća se ima odmah odrediti privremena državna zastava¹⁾, donijeti izborni zakon za konstituantu i sprovesti izbore čim to prilike budu dopustile. Vanjski, pomorski vojni i financijski poslovi se izuzimaju iz djelokruga pokrajinskih vlada. Napokon se u predlogu veli, da regent sazove državno vijeće na zasjedanje čim srpska i crnogorska skupština i Narodno vijeće u Zagrebu ratificiraju ovaj predlog pa da se tako otpočne rad na nutarnjoj državnoj organizaciji.

Ovaj predlog dalmatinske vlade je služio kao polazna tačka buduće rasprave o državnom uredjenju. Manjkavost se njegova sastoji u tome što ne predviđa način izbora za konstituantu²⁾, donošenje državnog ustava, a ne spominje ni to u kojem će odnosu biti kao cjelina država Slovenaca, Hrvata i Srba prema kraljevini Srbiji, jer se samouprava nekih projektiranih pokrajina može stegnuti i proširiti.

Iza toga je pročitan predlog dr Ede Lukinića i drugova³⁾.

¹⁾ Radi sigurnosti se na brodovima privremeno upotrebljava srpska zastava.

²⁾ Tajno ili javno glasanje.

³⁾ Potpisali su ga dr Edo Lukinić, Vojislav Šola, dr Ivo Krstelj i Vjekoslav Kulovec.

U njemu se predlaže da se proglasi ujedinjenje jugoslaven-
skih zemalja bivše Austro-Ugarske sa kraljevinom Srbijom i
Crnom Gorom u jednu državu kojoj će konačni oblik doni-
jeti konstituenta. Dalje se u predlogu poziva Narodno vijeće
da u tome pravcu odmah povede pregovore sa srpskom vladom i da se što prije obrazuje zajednička vlada. Zaključak
tih pregovora sa srpskom vladom će Narodno vijeće predložiti
središnjem odboru u Zagrebu na ratifikaciju.

U predlogu što su ga podnijeli dr Orga Andjelinović i
drugovi¹⁾ se izrazuje spremnost Narodnog vijeća za osnutak
jedne jedinstvene države svih Slovenaca, Hrvata i Srba i jedne
zajedničke vlade u Beogradu na načelu potpune ravnoprav-
nosti. Pri tome se napominje u njemu potreba plemenske rav-
nopravnosti koja isključuje svaku majorizaciju kod pregovora
između delegata Narodnoga vijeća i službenih predstavnika
kraljevine Srbije. Rezultat tih pregovora će se saopćiti sre-
dišnjem odboru na ratifikaciju.

Tada je slijedilo čitanje predloga Stjepana Radića predsjed-
nika hrvatske seljačke pučke stranke. Radić predložio, da se spro-
vede narodno jedinstvo na temelju federalivnog državnog uređe-
nja kojemu će na čelu stajati regentsko vijeće što će ga sačinjavati
srpski nasljednik prijestola Aleksandar, hrvatski ban i predsjednik
Narodnoga sveta u Ljubljani te saveznu i autonomnu vladu.
Saveznu vladu će imenovati regentsko vijeće, a sačinjavaće
je ministarstvo inostranih posala, narodne prehrane i narodne
obrane. Ona će biti odgovorna saveznome vijeću Slovenaca,
Hrvata i Srba, u koje hrvatski sabor, srpska narodna skup-
ština i Slovenski svet biraju po deset članova, bosanski sabor
po četiri, a crnogorska skupština, dalmatinski sabor i Vojvo-
dina po dva člana. Svi ostali poslovi pripadaju autonomnim
vladama koje su izravno odgovorne svojim saborima.

U predlogu dra Tresića-Pavičića se traži na bazi Krfske
deklaracije osnutak jedne zajedničke države i vlade prepuš-
tajući konstituenti da odredi unutrašnje državno uređenje.

Konačno je pročitana i predlog socijalnih demokrata²⁾.
Oni u svome predlogu ističu, da vanjski i unutrašnji položaj

¹⁾ Dr Cankar, dr Barac, dr Pogačnik, dr Krnić, Renec, dr Wint-
halter, dr Smodej, Spinčić i dr Šurmin.

²⁾ Potpisali su Vilim Bukšeg, Svetozar Delić i Edvin Kristan-

zemlje traži osnutak privremenog parlamenta, vrhovnu vlast
i zajedničku vladu, ali u pogledu oblika vladavine zahtijevaju
iz načela republikansko državno uređenje kojem će na čelu
stajati direktorij od tri člana koje će izabrati državno vijeće
iz građanskih radova, jer je njihova stranka protiv toga, da
se makar i privremeno povjeri regensivo bilo kojem članu
dinastije. Kako je pak to isključivo pravo konstituante, zah-
tjevaju takav poredak u kojem će biti osigurana sloboda sa-
vjesti kako u pojedinačnom tako i u kolektivnom pogledu za
ostvarenje političkih, ekonomskih i socijalnih načela. Izbori
za konstituantu valja da budu provedeni na temelju općeg,
tajnog prava glasa za sve muške i ženske građane koji su
navršili dvadesetu godinu života, kako bi svi narodni slojevi
mogli izraziti svoju želju kod izgradnje trajnoga oblika države
i njene unutarnje organizacije. Uz ovakovo ograničenje, kaže
se pri koncu predloga, prihvataju socijalni demokrati predlog
dalmatinske vlade kao bazu za daljnju generalnu raspravu¹⁾.

Pošto su pročitani svi predlozi kojima se traži državno
jedinstvo sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, iza kratke
pauze razvila se živahna debata u središnjem odboru Narod-
noga vijeća o načinu provodjenja državnog jedinstva, jer su
pojedini predlagачi i govornici i usmeno želili obrazložiti
svoje predloge. Smatramo, da naš prikaz tako važnih doga-
đaja novije historije našega naroda ne bi bio potpun ako
bismo mimoišli tu interesantnu diskusiju o realiziranju naše
državne zajednice. Stoga ćemo u suštini iznijeti cijeli tok ove
značajne sjednice, da se jasno vidi na koji način je došlo
do državne zajednice između Srba, Hrvata i Slovenaca.

U svim podnešenim predlozima se zahtijevalo, kao što
smo vid'eli, osnutak državne zajednice sa kraljevinom Srbijom
i Crnom Gorom, samo što su se pojedine stranačke grupe
razilazile u pogledu načina provedbe toga jedinstva. Jedni su
Hrvati tražili, da se ono provede na federalivnoj bazi, dok su
se drugi Hrvati i Slovenci pristaše federalivno-autonomnoga
državnog uređenja ovaj puta zalagali za državno jedinstvo
ostavljajući riješenje unutrašnjeg državnog problema budućoj

¹⁾ I nekih podnešenih predloga se vidi, da su oni barem u
glavnijim linijama bili u dogovoru redigirani i ako se oni u načelu
potpuno ne slažu.

zajedničkoj konstituenti. Pored toga se pokazalo i razmimoilaženje i u shvatanju oblika same vladavine. Treba naime znati, da su Hrvati i Slovenci u Narodnom vijeću mahom bili ne samo za autonomiju pojedinih pokrajina već također i za republikanski oblik vladavine pa je jedino velika zasluga srpske narodne dinastije učinila, da ovo potonje nije došlo do punog izražaja u Narodnom vijeću prilikom stvaranja državne zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom. Inače se vodila u glavnom prepirka između izrazitih pristalica hrvatske federalističke državne misli i njihovih protivnika radikalnih Srba koji su se već tada odlučno protivili takvom državnom uređenju.

Samu raspravu o podnešenim predlozima je započeo dr Edo Lukinić obrazlaganjem svoga predloga naglašivši, da je neodložno potrebno obrazovati jednu zajedničku vladu sa Srbijom i Crnom Gorom, jer je položaj u zemlji uslijed izbijanje ljevičarskih elemenata neizdrživ pa je stoga nužno, da se u tom pogledu što prije stupi u savez sa Srbijom i Crnom Gorom. Sve je to po njegovom mišljenju privremeno riješeno unutarnjeg uređenja države što će važiti dok zajednička konstituenta ne donose o tome definitivnu odluku.

Svoje su predloge također obrazložili i Dalmatinci dr Orga Anđelić i dr Ante Tresić-Pavičić. Ovaj potonji na temelju svoga predloga zahtjeva brzu provedbu državnog jedinstva, koje bi se imalo izvršiti na taj način da ne samo delegacija nego cijeli središnji odbor Narodnoga vijeća podje u Beograd te povede pregovore sa srpskom vladom i obrazuje prema broju stanovništva Slovenaca, Hrvata i Srba jednu zajedničku vladu za sve jugoslovenske zemlje. Prema njegovom uvjerenju majorizacija pojedinih narodnih dijelova u zajedničkoj državi neće biti nego će svaki pored jednakih dužnosti uživati jednaka i prava.

U raspravi su uzeli živo učešće i socijalni demokrati Vilim Bukšeg i Edin Kristan. Prvi je na osnovu svoga predloga zahtjeva da se ujedinjenje provede na demokratskoj podlozi uz garanciju, da će svaki moći po svojoj savjesti posve slobodno razviti svoje djelovanje na svim područjima ljudske kulture¹⁾, dok se potonji ograničio na formu vladavine.

¹⁾ Tražio je ruku jake fizičke sile, a ne samo deklaracije i formule t. j. više rada a manje govora.

On je također za provedbu državnog jedinstva, ali je već iz samoga načela svoje stranke protivnik monarhije pa zato predlaže, da se umjesto regentstva sastavi direktorij kome će se povjeriti vrhovna vlast u državi. Jednako je i u pogledu konstituante stavio svoj konkretni predlog²⁾ prema kojemu bi se mjesec dana nakon početka Mirovne konferencije imali sprovesti izbori za konstituantu, pa ako se narod izrazi za republiku, tada neka se uvede republikanski oblik vladavine. Kristan se u tom pogledu slaže sa svojim drugom, ali otklanja onaj dio predloga dalmatinske zemaljske vlade koji se odnosi na glavni grad države, jer je Sarajevo, po njegovu sudu, već i po svom geografskom položaju za to nezgodno.

U debati su sudjelovali također i Slovenci, ali njihovi govornici nisu vodili duge rasprave, nego su kratkim i jezgrovitim govorima iznijeli svoja gledišta. Njihova žarka želja za državnim jedinstvom je uvjetovana strahom od talijanske opasnosti, a donekle i površnim shvatanjem unutarnjih državnih problema. Dr Cankar naglasuje potrebu, da se država organizira na demokratskoj bazi, pošto je demokracija jedini i najčvršći osnov na kojem se može najbolje izgraditi državna zajednica. On ističe, da Slovenci osnivaju svu svoju narodnu snagu na čvrstim narodnim organizacijama. Njemu je glavno da je narod slobodan i zadovoljan. Još je površnije shvatao stvar ujedinjenja dr Kukovec. On doduše traži da se zbog talijanskog nadiranja što prije osnuje zajednička vlada i da se u praksi provede ideja jugoslovenstva, ali sve to zamišlja realizirati tako površno i jednostavno, da je nazvao interese pojedinih plemena sitničavom frazom. Dapače se nije ogradio ni protiv nasilne hegemonije naroda nad narodom rekavši da će je sposobniji dobiti u ruke. Talijanske ekspanzije se plaši i dr Albert Kramer koji je u svom kratkom govoru naglasio mišljenje Talijana, da će ovde biti više jugoslovenskih država pa da će oni tako moći komad po komad naše zemlje otkidati i sebi prisvajati. Na koncu je rekao da i sam ekskar Karlo računa, da će Slovence opet pridobiti za sebe, jer da će oni radije pristati uz Austriju nego uz Italiju. Zato traži, da se jedinstvo sa Srbijom i Crnom Gorom što prije efektira.

²⁾ Dakako kao dopunu socijalnih demokrata o kojoj smo već govorili.

Posve su drukčije namjeravali provesti državno jedinstvo hrvatski federalisti. Stjepan Radić je u obrazlaganju svoga predloga naglasio, da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija na temelju hrvatskog državnog prava i narodnog samoodredjenja stupaju u saveznu državu sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom i ostalim jugoslovenskim zemljama. Prema tome bi se imao sačuvati historijsko-nacionalni individualitet i potpuna samostalnost pojedinih država sa vlastitim zakonodavnim saborima, dok bi državno jedinstvo počivalo na obrambenoj, srodnoj i moralnoj bazi. On je vrlo uvjerljivo dokazivao, da bi po našu narodnu i državnu budućnost svakako najbolje bilo provesti jedinstvo na federativnom principu. S njime je potpuno saglasan Dragutin Hrvoj također pripadnik Radićeve seljačke pučke stranke. I on se najodlučnije izjavio za federaciju, a protiv sastava zajedničke vlade. Tvrdi, da ni unutrašnji ni vanjski položaj države nije tako opasan kako ga to neki ljudi u Narodnom vijeću namjerice pretstavljaju. Unutar-nji se položaj danomice tako popravlja, da svagdje vlada potpuni mir i red u državi, a na vanjski položaj opet neće ni u kojoj mjeri uticati osnutak zajedničke vlade, pošto kraljevina Italija radi toga neće povući svoje čete iz okupiranih područja niti će odmah na prečac priznati zajedničku državu i vladu. Napokon je izjavio, da on ima subjektivni utisak, da prodiranje Talijana krije u sebi stanovitu zakulisnu politiku.

Ovim zadnjim riječima Hrvoj daje povoda srpskim radikalima, da i oni kažu šta im na srcu leži. Neki srpski radikali zajedno sa Svetozarom Pribičevićem i drugovima su bili tako odlučni protivnici federacije da bi radije izvršili amputaciju pojedinih krajeva nego prihvatili sistem federacije za bazu ujedinjenja. Zato se nakon govora Radića i Hrvoja u ime radikalne stranke dr Žarko Miladinović zagrozio amputacijom Srijema izjavivši da će on i njegova stranka tražiti neposredno pripojenja Srijema, Bačke i Banata Srbiji ako Hrvati i dalje ostanu na stanovištu, da se jedinstvo izvrši na temelju federacije. Jednako se protiv legitimne težnje Hrvata za federacijom, ili po shvatanju radikala za separatizmom ograničio i dr Dušan Peleš.

Tim istupom radikala je nastala još žešća diskusija između hrvatskih i srpskih stranaka u Narodnom vijeću. Dr Ivan Ribar se pače pobojao da bi takvo zaoštrenje moglo

konačno dovesti do rasula Narodnog vijeća i za uvijek pokopati ideju narodnog jedinstva. Stoga je gotovo uzmakao pred grožnjom dra Miladinovića te izjavio, da se on više boji tuđina nego srpske hegemonije istakavši pri tome, da smo mi danas *res mihius* pa da trebamo krov nad svojom glavom t. j. zajedničku državu i vladu. Zatim je potsjetio na mišljenje Talijana koji nazivaju državu Sloveneca, Hrvata i Srba komičnom operetom koja je po njihovu mišljenju prolaznoga karaktera. Time je htio jednako djelovati i na Hrvate i na Srbe, da zauzmu umjerenija stanovišta u pitanju državnog uređenja. Konačno se izjavio za monarhijski oblik vladavine, pošto naš narod, po njegovu sudu, još nije dovoljno zreo za republiku.

No nisu ni Hrvati zauzeli tako umjerenost stanovišta prema amputacionome planu dra Miladinovića, jer su znali, da on ima svoju sigurnu pozadinu i u samom potpretsjedniku Narodnog vijeća Svetozaru Pribičeviću kao i to šta bi se sve moglo iz toga izroditi pa je stoga bilo potrebno, da se taj atentat na narodno i državno jedinstvo već u svom zametku uguši. Protiv njega je najodlučnije ustao i potpretsjednik Narodnog vijeća dr Ante Pavelić. Njegov je govor bio ako ne javni, a ono svakako stvarni apel na Hrvate neka vrlo dobro paze pod kojim će uvjetima stvoriti državno jedinstvo. On smatra, da to nije potrebno činiti bez prethodnog sporazuma sa Jugoslavenskim odborom, jer to ne traži ni unutrašnji ni vanjski položaj naše države. Šta više, došao je, ni unutrašnji ni vanjski položaj ne smije na nas učiniti nikakav pritisak, da mi ovako dalekosežne odluke stvaramo preko noći. Zatim se ogradio protiv amputacione osnove dra Miladinovića¹⁾ koja je u najvećoj opreci sa stanovištem i načelnim programom Narodnoga vijeća te izjavio u ime svoje stranke, da će on smjesta položiti čast na položaju potpretsjednika Narodnoga vijeća ako se i dalje naslavi sa ovakvim načinom rješavanja naših unutrašnjih odnošaja. Taj odlučan istup dra Pavelića je donekle djelovao na umjerenije Srbe, jer su znali da bi njegov otstup mogao prouzrokovati komplicirane posljedice ne samo za Narodno vijeće nego i za državno jedinstvo, pošto ni jedna hr-

¹⁾ Danas su mnogi od onih koji su prije tjerali oportunističku politiku postali glati — rekao je dr Pavelić aludirajući na neke srpske radikale.

vatska stranka ne bi htjela pristati na to da se tako samovoljno kidaju djelovi hrvatskog državnog tijela.

Ali ni time se u toku sjednice nisu izgubile opreke između Hrvata i Srba. To se vidjelo i po držanju dr Janka Šimraka koji je po svojim pogledima na državno uređenje slovio kao razborit, trijezan i umjeren čovjek. On se u svome govoru nije zalagao samo za potrebu narodnog jedinstva već je također podvrgao strogoj kritici strančarstvo radikalnih Srba, Hrvata i Slovenaca što je nastalo povodom istupa dr Žarka Milodanović protiv Hrvata i državnog jedinstva. Oblik vladavine je Šimraku samo formalne prirode nego mu je glavno da država bude u svojoj nutarnosti organizirana na demokratskim principima gdje kralj nije ništa drugo nego nasljedni pretsjednik republike. On drži, da je pored autonomnih potrebna još i jaka zajednička centralna vlada, koja će jedina moći riješiti agrarna, financijska pitanja te pitanje prehrane i narodne obrane. U pogledu nutarnjeg ustrojstva, kaže Šimrak, da su svi Hrvati i Slovenci za federalizam¹⁾, samo što se razilaze u tome kakav federalizam da se uvede, pošto je kod nas čisto nacionalni federalizam sa državnim granicama neostvariv. Zato se on zalaže za ekonomsko-kulturni federalizam onako kako ga je svojedobno zamišljao pobornik državnog jedinstva dr Janez Krek.

Njegov je govor saslušan sa velikom pažnjom, ali je opet izazvao razne komentare pošto su neki članovi Narodnoga vijeća primjetili, da i Jugoslovenski odbor stoji u pitanju unutrašnjeg državnog uređenja na sličnome stanovištu. Zato su se digli i nedolični prigovori i protiv Jugoslovenskog odbora predbacujući mu da ne vrši svoju zadaću onako kako bi je morao vršiti. Stoga je dr Fran Barac uzeo u zaštitu Jugoslovenski odbor, a naročito njegova pretsjednika dr Antu Trumbića. On je naročito istakao velike historijske zasluge dra Trumbića i naglasio, da se bez Jugoslovenskog odbora koji je stvorio Krfski pakt i koji najbolje pozna vanjsku situaciju ne bi smjelo ništa preduzimati u pitanju našeg nutarnjeg državnog uređenja, tim više što je Jugoslovenski odbor u sporazumu sa srpskim političarima i vladom već sastavio jednu zajedničku vladu pa bi nezgodno bilo, da se ovdje obrazuje

¹⁾ *Svi smo mi za federalizam* — rekao je dr Šimrak.

druga. No ako se pored svega toga središnji odbor Narodnoga vijeća ipak odluči da podje s Beograd, tada predlaže Barac, da se prije svoga polaska stavi u bežični dogovor sa Jugoslovenskim odborom te u punoj saglasnosti s njime pošlje na demokratskoj bazi povede pregovore glede rješenja državnog uređenja i obrazovanja zajedničke vlade ne samo sa zvaničnim predstavnicima srpske vlade već također i sa svim političkim strankama u Srbiji. Nadalje predlaže, da se provedba narodnog jedinstva može povjeriti i u tu svrhu od Narodnog vijeća naročito izaslanjoj delegaciji s jasno određenim instrukcijama i punomoćima šta ima činiti i dokle može poći u pregovorima sa predstavnicima Srbije. Napokon veli, da se pitanje sastava zajedničke vlade i provizorno unutarne uređenje države ne smije rješavati po volji bilo koje stranke, već sporazumno sa svim kompetentnim faktorima isključivši već u samome načelu svaku hegemoniju, majorizaciju i nasilje, jer da inače neće biti poštene i iskrene veze od samoga početka, a neiskrenost i zakulisne spletke u početku našeg ujedinjenja bi mogle biti kobne po naš kasniji razvoj i zajedničko življenje.

Ovaj dalekovidni čovjek je svojim predlogom dokazao, da sa visine gleda te sve dobro vidi i čuje. On je prvi primjetio kako neki članovi Narodnog vijeća žele jednostrano provesti državno jedinstvo onako kako to nalažu njihovi stranački interesi, a to bi, po njegovu sudu, vodilo hegemoniji i majorizaciji. Zato je protiv njih energično istupio, a njegovu je ideju o osiguranju od majorizacije pojedinih narodnih dijelova i direktivama delegaciji prihvatilo Narodno vijeće kao bazu u budućim pregovorima sa srpskom vladom, na što ćemo se još kasnije osvrnuti. No tim predlogom je ogorčio protiv sebe srpske radikale koji su već tada pokazali svoje veliko negodovanje prema svakom proširenju hrvatske autonomije što ju je tražio Barac i za koju su držali, da će je zagovarati i Jugoslovenski odbor.

Od Hrvata i Slovenaca se, međutim, ovome predlogu kao odugovlačenju državnog jedinstva najodlučnije protivio dr Josip Smodlaka sa nekoliko svojih drugova. On je naime još od 16. XI. neprestano urgirao provedbu državne zajednice sa Srbijom i Crnom Gorom i to ponajviše od straha pred talijanskom ekspanzijom, jer su Talijani, kako smo to već na-

pomenuli, 17. XI. osvojili i Rijeku, pa se dr Smodlaka pobojao da bi slična sudbina mogla stići i ostale naše primorske krajeve. Stoga je smatrao da bi daljna prepirka između Srba i Hrvata u Narodnom vijeću mogla samo još više pojačati njihove načelne opreke, pa je u dugom i vanredno lijepom govoru u kojem se sa izlivom rodoljublja manifestirala i velika intelektualna snaga, potanje ocrtao unutarnji i vanjski položaj naše mlade države. Smodlaka je utvrdio da je unutarnji i vanjski položaj vrlo nepovoljan. U unutrašnjosti joj manjka dobro organizirana narodna obrana pa se boji da bi uza svu ljubav naroda za slobodom mogli ratom demoralizirani i boljševičkim idealom zadojeni krajnji ljevičari narušiti mir i red u državi. A to bi po ugled same nacije bilo vrlo štetno. Vanjska joj se opet slabost sastoji u tome što se neposredno graniči sa savezničkom velesilom kraljevinom Italijom koja je već zatajala odredbe Londonskoga pakta, pa bi se lako moglo dogoditi da, pošto naša država još nije od Saveznika priznata, proširi svoju okupaciju ne samo na cijelu našu jadransku obalu već također i na slovenske krajeve, ako se doskora ne obrazuje jedinstvena država i vlada za sve jugoslavenske pokrajine. Zato on energično traži, da se državno jedinstvo što prije provede ne čekajući na povratak naših delegata iz inozemstva. Otime se ne namjerava dezavuirati naše zaslužene delegate u inozemstvu, naglasio je u svome govoru dr Smodlaka, pošto je osnutak jedinstvene na demokratskim načelima osnovane države i njihova ideja pa će oni rado prihvatiti zaključke Narodnoga vijeća. Smodlaka je konačno zahtijevao bezodvlačno državno ujedinjenje te izrekao ove značajne riječi: *Ako vi gospodo nećete doći u Beograd da to učinite, ja i moji dalmatinski drugovi ćemo otići i stvoriti državno jedinstvo bez vas.* Time je htio učiniti moralni pritisak na hrvatske i slovenske članove Narodnoga vijeća i staviti ih pred gotov čin, jer oni su još uvijek držali, da je u tom pogledu neophodno potrebno saslušati mišljenje dra Trumbića i dra Korošca. Na koncu je dr Smodlaka predložio da se izabere odbor od sedam članova koji će na osnovu podnešenih predloga sporazumno izraditi još istoga popodneva jedan zajednički kompromisni predlog na temelju kojega će se provesti državno jedinstvo i predložiti ga u toku ove sjednice središnjem odboru Narodnoga vijeća na odobrenje.

Govor dra Smodlaka je učinio snažan dojam u Narodnom vijeću i prouzrokovao preokret u držanju hrvatskih političara. Odmah se pristupilo izboru odbora sedmorice u koji su izabrani dr Ante Pavelić, Svetozar Pribičević, dr Izidor Cankar, dr Josip Smodlaka, Vilim Bukšeg, Hamid Svrzo, dr Mate Drinković pa je time sjednica završena u 1 sat i 30 m. poslije podne.

Odbor sedmorice je poslije podne započeo svoj rad uzevši u pretres sve podnešene predloge. Njegov zadatak je bio doista težak, ali je on nastojao, da izgadi sve opreke koje su nakon 29. X. tokom vremena nastale između hrvatskih i srpskih stranaka u Narodnom vijeću. Hrvatske su naime stranke kao što nam je poznato zastupale gledište, da se državno jedinstvo provede uz očuvanje hrvatske državne individualnosti te pripadnosti pojedinih pokrajina, dok su Srbi od 29. X. počeli nepuštati ovu misao o načinu ujedinjenja i sve otvorenije tražili neposredno stapanje svih jugoslavenskih zemalja u jedinstvenu državu, što sa drugim riječima znači prejudiciranje centralizma. S druge strane opet vanjski pritisak je bio takav, da je bilo neophodno potrebno, da se pitanje državnog jedinstva što prije riješi. Sve su te okolnosti tako djelovale na pojedine hrvatske stranke, naročito one iz Dalmacije (Smodlaka, Drinković), da su zahtijevali bezodvlačno ujedinjenje država Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Uzimajući u obzir sve te okolnosti kao i glavnije zahtjeve pojedinih stranaka, odbor sedmorice je tokom popodneva redigirao zaključak o državnom ujedinjenju koji je već na večernjoj sjednici¹⁾ središnjeg odbora Narodnog vijeća predloženi na odobrenje. Taj zaključak glasi:

„Narodno vijeće S.H.S. u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše Austro-ugarske monarhije sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba te izabire odbor od 28 lica s punom ovlašću, da u sporazumu sa vladom kraljevine Srbije i predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori, bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim zapisnicima. Dotične zaključke rati-

¹⁾ Otvorio ju je u 9 sati i 20 m. na večer Svetozar Pribičević.

firat će na prvom sastanku Državno Vijeće, kojemu će pripadati uz pretstavnike kraljevine Srbije i Crne Gore svi članovi Narodnog Vijeća S.H.S. u Zagrebu, pojačani sa pretstavnici Jugoslavenskog odbora.

Odbor sedmorice je također izradio i uvjete ili naputke na temelju kojih mogu delegati Narodnog vijeća pregovarati i obrazovati sa službenim pretstavnici srpske vlade i srbijanskih stranaka zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovi uvjeti obuhvataju jedanaest točaka koje glase:

1. Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca sa većinom od dvije trećine glasova. Konstituanta mora se sastati najkasnije šest mjeseci poslije sklopljena mira. Izrijekom pridržava se konstituenti pravo, da odredi: a) Ustav, razumijevajući ovdje naročito državnu formu (monarhija ili republika), unutrašnje državno ustrojstvo i osnovna prava državljanu; b) Državnu zastavu; c) Sjedište vlade i drugih državnih vrhovnih organa.

2. Do sastanka konstituante vršit će provizorno zakonodavnu vlast Državno Vijeće. Državnom Vijeću pripadaju: a) Svi članovi Narodnog Vijeća u Zagrebu, koji će se nadopuniti za 5 članova Jugoslavenskog odbora u Londonu; b) razmjerni broj predstavnika kraljevine Srbije, koje će odabrati Narodna Skupština u dogovoru s tamošnjim političkim strankama; c) razmjerni broj glasova predstavnika Crne Gore koje će odabrati onamošnja Narodna skupština.

3. Državno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca odredit će na prvom sastanku provizornu državnu zastavu i primorsku.

4. Vladarsku vlast vršit će do odluke konstituante kralj Srbije, odnosno prestolonasljednik Aleksandar kao regent države Srba, Hrvata i Slovenaca. Regent je odgovoran Državnom Vijeću; on polaže zakletvu pred Državnim Vijećem. On će po načelima parlamentarne vladavine imenovati vladu, koja uživa povjerenje Državnog Vijeća. On ima pravo zakonodavne inicijative i sankcije. Državno Vijeće se može odgoditi samo vlastitim zaključkom, a ne može se raspustiti prije sastanka konstituante.

5. Provizorno sjedište državne vlasti i Državnog Vijeća odredit će se sporazumno.

6. Državno će Vijeće biti dužno, da provede izbore za konstituantu i odmah ju zatim sazvati. Izborni red za konstituantu

odredit će Državno Vijeće na osnovu općeg, izravnog proporcionalnog i tajnog prava glasa sa zastupstvom manjina.

7. Državna vlada, odgovorna Državnom Vijeću, upravljat će državnim poslovima, pa će biti sastavljena od ministra predsjednika i ministra za sve državne uprave, te od 7 državnih tajnika, koji će imati mjesto i glas u ministarskom vijeću, i to jedan za Srbiju, jedan za Hrvatsku i Slavoniju, jedan za Bosnu i Hercegovinu, jedan za Sloveniju, jedan za Dalmaciju, jedan za Crnu Goru i jedan za Bačku, Banat i Baranju. Državni tajnici imaju zastupati interese svoje zemlje u državnoj vladi, pa, predlažući državnoj vladi predloge zemaljskih vlada, imaju paziti, da se tim predlozima ne vredjaju ni zakoni ni državni interesi.

8. Poslovi spoljašnji, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzoputi izuzeli su iz djelokruga zemaljskih, odnosno pokrajinskih vlada, i pridržani isključivo državnoj vladi. Druge poslove vode zemaljske, odnosno pokrajinske vlade, po autonomnom djelokrugu, po uputama i pod nadzorom državne vlade.

9. U autonomnim poslovima vrše nadzor nad zemaljskom vladom zemaljski sabori, odnosno pokrajinska će se vijeća sastaviti po dogovoru stranaka dolične pokrajine. Ne postigne li se sporazum, odlučit će Državno Vijeće. Na čelu pokrajinske vlade stoje pretstojnici, a u Zagrebu na čelu zemaljske vlade ban, koje imenuje vladar, odnosno Regent, na predlog zemaljskih sabora, odnosno pokrajinskih vijeća.

10. Zemaljskim vladama doznačivat će potrebna financijska sredstva državna vlada u okviru državnog proračuna, prihvaćena od Državnog Vijeća.

11. Na snazi ostaju svi dosadašnji zakoni i drugi propisi, isto tako i organizacije sudova, pa dosadašnje administrativno ustrojstvo i sadašnji organi zemaljskih vlada.

U odbor koji će izvršivati gornje naloge, biraju se: dr Franjo Barac, dr Izidor Cankar, dr Luka Čabrijčić, dr Mate Drinković, Stjepan Grdjić, dr Halid Hrasnica, Vitomir Korać, dr Antun Korošec, dr Albert Kramer, dr Anton Kristan, dr Matko Laginja, dr Ivan Lorković, dr Edo Lukinić, dr Savo Ljubibratić, dr Ivan Paleček, dr Ante Pavelić, dr Živko Petričić, dr Dušan Popović, Svetozar Pribičević, Stjepan Radić, dr Josip Smodlaka, Vaso Stajić, dr

Joso Sunarić, Hamid Svrzo, dr Ante Tresić-Pavičić i dr Ante Trumbić. Članovi odbora ako su zapriječeni, ovlašteni su imenovati sebi zamjenike pismenom punomoći*.

Po tim zaključcima se vidi, da je odbor sedmorice nastojao da kompromisni predlog bude tako stiliziran da ga mogu prihvatiti skoro sve političke grupe u Narodnome vijeću. Zato je u prvu točku stavio kao glavni uvjet ujedinjenja, da se budući ustav u konstituantu ima donijeti većinom od dvije trećine glasova, t. j. da ne smije biti nikakve majorizacije pojedinih dijelova naroda, već da ustav mora biti vjerran izraz narodne volje. Pošto je u pitanju provizorija uz jednu zajedničku vladu predviđen i opstanak autonomnih vlada, to su donekle bile zadovoljne one hrvatske i slovenske stranke koje su pripadale umjerenoj struji u Narodnom vijeću, jer u tome kao i u načinu donošenja ustava su vidjele dovoljno garancije, da neće biti nikakve majorizacije u budućoj zajedničkoj konstituantu.

Ipak se čim je pročitana ovaj kompromisni predlog o uvjetima i načinu stvaranja državnog jedinstva odmah razvila živahna rasprava među pojedinim govornicima koja se u glavnome vodila između hrvatskih federalista i srpskih centralista, dok su umjerene hrvatske i slovenske stranke jednostavno prihvatile predlog ili su se njihovi govornici u svojim kraćim ili dužim govorima zalagali za prihvata. No federalisti su imali sasvim druge poglede u pitanju državnog uređenja. Oni su naime vidjeli, da bi se iz ovakog načina rješavanja državnog jedinstva kasnije mogao razviti, po njihovom sudu, za narodno ujedinjenje štetni centralizam. U predlogu se, doduše, ne predviđa ukidanje narodno-historijskih individualnosti već samo provedba jedinstva s privremenim državnim uređenjem koje bi važilo dok konstituenta sporazumno bez majorizacije ne donose novi ustav, ali im se sve to činilo preuskom podlogom za stvaranje tako dalekosežne odluke kao što je državno jedinstvo. Zato je prvi Stjepan Radić otklonio kompromisni predlog sedmorice i u svome govoru ne samo da je podvrgao oštroj kritici pojedine njegove točke već je također na osnovu hrvatskog državnoga prava ponovio svoj zahtjev, da se državna zajednica sa Srbijom i Crnom Gorom sprovede na bazi državnoga saveza. Svoje stanovište je motivirao time, što je kraljevina Srbija priznala odluku hrvatskog

državnog sabora od 29. X. kojom je zaključeno na temelju prava narodnog samoodređenja ujedinjenje trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu uz uvjet, da u budućem državnom uređenju pojedini nerodni dijelovi već unaprijed budu zaštićeni od svake majorizacije. Zato je predložio da se sazove hrvatski državni sabor te ratificira ovaj zaključak središnjeg odbora Narodnog vijeća. Ovaj potonji predlog glede ratifikacije je postavio zbog toga što je bio uvjeren, da bi sabor bezuvjetno otklonio ove uvjete ujedinjenja. Isto su stanovište zastupali dr Živko Petričić i Dragutin Hrvoj. Prvi se zalagao za ostvarenje hrvatskog državnog prava sa vlastitim saborom i tražio da se sa Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom postupa kao sa samostalnom državnom jedinicom koja posve slobodno pristupa u jugoslavensku državnu zajednicu. On također zahtjeva saziv hrvatskog državnog sabora i ratifikaciju odluke Narodnog vijeća. S njime je u tom pogledu saglasan i Dragutin Hrvoj. U svome govoru odlučno je ustao protiv sprovođenja državnog jedinstva kako ga predviđa kompromisni predlog odbora sedmorice naglašivši, da je prema shvaćanju orthodoxnih državolvoraca hrvatsko državno pravo stari i nerazorivi zahtjev hrvatskoga naroda da živi u svojoj suverenoj i samostalnoj državi. Stoga traži, da se državno jedinstvo provede na federativnoj osnovi po njemačkom uzoru.

Sasvim su oprečno gledište zastupali Srbi u Narodnom vijeću. Dr Dušan Popović je u svome govoru pobijao legitimistički princip hrvatskoga državnoga prava, jer tobože razara narodno jedinstvo i nacionalni princip naših triju plemena, pa se, prema tome, iza njega krije separatizam. Državopravne teorije znače po njegovu mišljenju imperijalizam jednoga plemena nad drugim¹⁾ protiv nacionalizma cijeloga naroda, a federacija je opet nemoguća. On se svom odlučnošću zalaže za Jugoslaviju, jer je strani svijet za nju, a ne za naša pojedinačna prava. S time je jasno razotkrio kasniju svoju orijentaciju, a s njome zajedno i svoju ultranacionalnu politiku. Jednako je predlog sedmorice prihvatio i dr Žarko Milodanović, jer je u takvom državnom jedinstvu vidio ostva-

¹⁾ Aluzija na hrvatske stranke koje se zalažu za autonomiju ili federaciju.

renje svojih nacionalnih težnja. Predlog je prihvatio u ime svoje stranke i Slovenac dr Lovro Pogačnik, dok se socijalni demokrat Vilim Bukšeg u ime svoje stranke ogradio protiv onoga dijela predloga koji se odnosi na regentstvo, jer je u tome vidio prijudiciranje za monarhijsko uređenje države, a njegova je stranka kao predstavnica radničkoga staleža već iz načela za republiku.

Poznato nam je, da bi hrvatske i slovenske stranke najradije htjele organizirati državno jedinstvo sa Srbijom i Crnom Gorom na osnovi saveza država. Ali toga ne predviđa predlog odbora sedmorice, već samo garancije, da neće biti majorizacije prilikom donošenja ustava u konstituuanti, a to je vrlo daleko od same federacije. Zato je morao u ime odbora sedmorice dr Mate Drinković pobliže protumačiti sve naputke što su se imale dati delegatima Narodnog vijeća na temelju kojih će se organizirati državna zajednica sa Srbijom i Crnom Gorom upravivši ujedno apel na sve članove središnjeg odbora Narodnog vijeća, a u prvome redu na Hrvate, da te naputke u cjelosti prihvate. On je rekao, da će ustav biti vjeran izraz narodne volje, jer će se donijeti sa većinom od dvije trećine glasova konstituante, a privremenim državnim uređenjem je točno određen odnos između centralne i pokrajinskih vlada, te autonomija Hrvatske, Slavonije i Dalmacije ne samo da nije uništena, već ostaje onako proširena kako ju je svojevremeno proširilo Narodno vijeće. Više nego li dopušta nacionalni princip pošlo se u susret trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji koje zajedno sa Bosnom i Istrom čine prema kraljevini Srbiji i Crnoj Gori samostalnu jedinicu. Ovdje se ne stvara ni Velika Srbija, ni Velika Hrvatska, ni Velika Slovenija, naglasio je napokon dr. Drinković, nego velika, moćna i jaka jugoslovenska država, pa zato poštenje, pamet i razum nalažu svakome domoljubu, da u ovom velikom momentu istupi za narodno i državno jedinstvo.

Ovo objašnjenje dra Drinkovića je mnogo doprinijelo tome, da su se umjereniji hrvatski članovi Narodnog vijeća odlučili za predlog odbora sedmorice videći u njemu dovoljno sigurnosti, da neće doći do nesuglasica i poteškoća u konstituuanti pri donošenju državnog ustava, a to im je bilo glavno. To se najbolje vidjelo po držanju dra Barca koji se prije podne tako vatreno borio u Narodnom vijeću protiv he-

gemonije i jednostranog provadjanja jedinstva. On je nakon objašnjenja dra Drinkovića prihvatio kompromisni predlog i u svome govoru naglasio, da za taj zaključak središnjeg odbora nije bas potrebna ratifikacija hrvatskog državnog sabora, pošto je on i onako prenio svu vlast na Narodno vijeće pa u tom pogledu ne bi stvorio drugi zaključak nego što ga je donijelo Narodno vijeće pa je stoga nužno, da taj zaključak s druge strane potvrdi srpska Narodna skupština. Ukoliko se pak ona ne bi sastala, tada je potrebno, da vlade kraljevine Srbije i Crne Gore odrede svoje delegate koji će zajedno sa delegatima Narodnog vijeća na temelju ovoga zaključka provesti državno i narodno jedinstvo i tu provedbu predložiti plenumu hrvatskog sabora te srpske i crnogorske Narodne skupštine na ratifikaciju.

Na sve je te primjedbe opozicije kao glavni pobornik za neodložan polazak u Beograd ukratko odgovorio dr. Smoljak i rekao, da se sa Hrvatskom jednako postupa kao i sa Srbijom te protumačio devetu točku naputaka u kojoj se predviđa imenovanje hrvatskog bana na predlog pokrajinskog sabora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Time se završila debata o kompromisnom predlogu odbora sedmorice, a da nije izvršena nikakva korekcija u tekstu, ma da su to toliki govornici izričito zahtjevali.

Na koncu je određeno glasanje pa je navečer u 10 sati i 30 m. u cijelosti prihvaćen predlog sedmorice zajedno sa napucima. Protiv predloga su glasali Stjepan Radić i Dragutin Hrvoj, dok su uz rezervu glede regenstva glasali dr. Živko Petričić te socijalni demokrati Vitomir Korać, Vilim Bukšeg i Edin Kristan. Napokon je pri koncu sjednice prihvaćen predlog dr Srdjana Budisavljevića kojim se delegaciji određenoj za Beograd dodjeluje kao delegat i dr Janko Šimrak, ali dan odlaska još nije bio utvrđen. Ovime se u 10 sati i 30 m. završila ta dvodnevna historijska sjednica središnjeg odbora Narodnoga vijeća na kojoj je zaključen osnutak zajedničke države Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.

Sutradan 25. XI. Narodno vijeće je opet održalo sjednicu na kojoj se raspravljalo o finansijskim, agrarnim i političkim pitanjima. Iza kraće debate, odbijen je predlog dra Lorkovića o finansijskoj samostalnosti države Slovenaca, Hrvata i Srba.

Njegov je predlog odbijen, pošto su u napucima danim delegaciji koja je imala poći u Beograd predvidjene zajedničke državne financije pa je stoga odlučeno, da se toj delegaciji pridruže još i finansijski stručnjaci. Nakon što je pitanje agrarne reforme povjerenom na proučavanje odboru od četiri člana, raspravljalo se o aktuelnim političkim pitanjima. Dr Andjelinović je stavio upit na pretsjedništvo Narodnoga vijeća kakve mjere misli poduzeti protiv Žarka Miladinovića i Stjepana Radića zbog poznatih njihovih govora te zajedno sa svojim drugovima traži uvođenje novinske cenzure. Na ovaj upit je odgovorio dr Ante Pavelić, da će pretsjedništvo Narodnog vijeća pitanje proučiti oba slučaja i rezultat saopćiti na narednoj sjednici na kojoj će se također raspravljati o uvadjanju novinske cenzure.

Slijedeći dan je Narodno vijeće imalo svoju zadnju sjednicu na kojoj se uglavnom raspravljalo o pitanju dana odlaska delegacije u Beograd. Neki su političari (hrvatsko-srpska koalicija) tražili, da ona podje već 27. XI. ujutro, a dr Barac je predložio, da sa polaskom treba još počekati, jer dosada nisu dobivene nikakve obavijesti od Jugoslovenskog odbora niti se u Beogradu nalaze svi članovi srpske vlade i ostali političari. Tada se razvila dulja i živa diskusija dok dr Borac nije predložio, da Narodno vijeće odašalje dvatri svoja izaslanika u Beograd koji će ondje sačekati povratak članova srpske vlade i opozicije iz inozemstva i potom pozvati ostale delegate iz Zagreba. Već se činilo, da će ovaj predlog biti usvojen, kadno ga odjednom razbije uporno držanje Svetozara Pribičevića koji je na svaki način htio, da se odmah podje u Beograd i što prije izvrši državno jedinstvo. Ali njegov predlog nije odobravalala velika većina Narodnoga vijeća. Da ipak postigne svoj cilj, Pribičević se posluži taktikom odlaganje glasovanja sve do poslije 10 sati na večer misleći, da će se dotle njegovi protivnici razići svojim kućama. I zbilja su poslije 10 sati mnogi članovi Narodnoga vijeća napustili sjednicu, pošto su držali, da se te večeri u pitanju polaska u Beograd neće stvoriti nikakva odluka. Ali u tome se prevariše. Pristaše Svetozara Pribičevića se (valjda po njegovu nalogu) na to brzo sakupe¹⁾ i velikom veći-

¹⁾ Sakupili su se u maloj dvorani sabornice i ondje donijeli odluku o polasku delegacije u Beograd.

nom glasova odluče, da izaslanstvo Narodnog vijeća sutradan 27. XI. prije podne u 10 sati zasebnim vlakom podje u Beograd. Vodjenje poslova pretsjedništva Narodnog vijeća za vrijeme odsustva dra Pavelića i Svetozara Pribičevića je povjerenom banu Mihaloviću, odjelnom pretstojniku dru Bukšegu i dru Budisavljeviću s ovlaštenjem punopravnoga rješavanja svih tekućih državnih poslova, pa je time sjednica završena u 11 sati navečer.¹⁾

Tom odlukom Narodnog vijeća u Zagrebu je pitanje ujedinjenja jugoslavenskih krajeva bivše Monarhije sa kraljevinom Srbijom uglavnom bilo riješeno, jer je skoro u isto vrijeme spadalo i formalno otcjepljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske. Srpska vojska je kao što znamo zaposjela južnu Ugarsku, ali time još nije bilo izvršeno otcjepljenje tih krajeva, jer to se imalo izvršiti spontanom voljom naroda na temelju prava narodnog samodredjenja. Po rodoljubivom raspoloženju Srba, Hrvata, Slovaka i Rusina, koji u tim krajevima sačinjavaju većinu, dalo se razabrati, da će i u njima naskoro doći do razvrgnuća svih državopravnih odnosa s Ugarskom. Narodno vijeće u Novom Sadu se u sporazumu sa ostalim narodnim vijećima pojedinih gradova i sela okupirane južne Ugarske spremalo, da izvrši tu svoju nacionalnu misiju pa je za 16. XI. sazvalo predstavnike svih narodnosti u Novi Sad na dogovor o načinu provedbe tog historijskoga događaja. Ta se konferencija održala u prostorijama Matice srpske, a prisustvovali su joj osim izaslanika pojedinih gradova i sela još i predstavnici srbijanskih stranaka dr Mita Lukić, Mihajlo Ilić, dr Bogdan Gavrilović i dr Milan Šević, a kao delegat Narodnog vijeća iz Zagreba Petar Konjović. Nakon odulje diskusije o načinu otcjepljenja od Ugarske, Konjović je po intencijama srpskog ministarstva inostranih posla i Narodnog vijeća predložio, da se ono izvrši preko Narodnog vijeća u Zagrebu s čime je s jednim dijelom Srba bio saglasan i predstavnik Hrvata-Bunjevaca dr Stjepan Matijević, dok je Jaska Tomić, koji je imao direktive od ministra dr Momčila Ninčića zahtijevao, da se Banat, Bačka i

¹⁾ Onim članovima Narodnog vijeća koji nisu bili prisutni ovoj sjednici, a bili su određeni za delegate, saopćen je ovaj zaključak u pola noći i poslije.

Baranja pripoje neposredno kraljevini Srbije. Tada se razvila vrlo živahna prepirka o tim suprotnim predlozima pa se već činilo, da će se konferencija razići bez načelnog sporazuma. Da se to ne bi dogodilo, dr Gavrilović je predložio da se ujedinjenja izvrši preko Zagreba, ali u slučaju da Zagreb to za izvjesno vrijeme ne učini, onda neka Banat, Bačka i Baranja proglaše neposredno svoje pripojenje kraljevini Srbiji. Time su se prividno izgladile opreke dvaju predloga, ali su one u bitnosti i dalje opstojale. Jaša Tomić je znao, da će na velikoj narodnoj skupštini koja će meritorno odlučiti o tome pitanju on dobiti većinu, pa zato na samoj konferenciji nije forsirao prihvatanje svoga predloga. Tako je donešen zaključak, da 25. XI. sve općine i gradovi Banate, Bačke i Baranje delegiraju svoje predstavnike u Novi Sad na veliku narodnu skupštinu na kojoj će se proglasiti formalno otcjepljenje Banata, Bačke i Baranje od Ugarske i njihovo pripojenje zajedničkoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dne 25. XI. se u Novom Sadu u prostorijama Hotela Slobode sastalo iz 211 općina 752 delegata od kojih je bilo 578 Srba, 89 Hrvata, 62 Slovaka, 21 Rusina, 6 Nijemaca i jedan Mađjar. Skupštinu je u 11 sati i 30 m. otvorio hrvatski pjesnik Jovan Hranilović te u veoma lijepom govoru istakao značaj samoodredjenja naroda prema kojem i južni Slaveni u Banatu, Bačkoj i Baranji imaju pravo da zajedno sa Srbima, Hrvatima i Slovencima ostalih naših krajeva stvore svoju zajedničku državu. Nakon izvještaja raznih odbora, tajnik skupštine Jaša Tomić je pročitao rezoluciju kojom se Banat, Bačka i Baranja na temelju narodnog samoodredjenja državopravno i politički otcjepljuju od Ugarske te priključuju Srbiji¹⁾ i ostalim jugoslavenskim zemljama pod žezlom dinastije Karadjordjevića. Ovu rezoluciju je skupština sa burnim odobravanjem prihvatila. Zatim je na istoj skupštini osnovan sa sjedištem u Novom Sadu veliki narodni savjet kao vrhovna politička vlast na teritoriju Banata, Bačke i Baranje čiji izvršni organ je također novoosnovana Narodna uprava u Novom Sadu. Njegova je svrha izdavati najvažnije naredbe i vršiti

¹⁾ Jaša Tomić je na svaki način nastojao da njegov predlog na prethodnoj konferenciji pobijedi na velikoj narodnoj skupštini, što je detaljnije prikazano u djelu: Petar Pekić, Povijest Hrvata u Vojvodini str. 229.

nadzor nad administrativnim redom Narodne uprave. Napokon su na skupštini izabrani izaslanici Jaša Tomić i Blaško Rajić da ovu odluku dostave srpskoj kraljevskoj vladi, a Petar Konjović i dr Jovan Manjlović da je predadu Narodnom vijeću u Zagrebu.

Po toj odluci narodne skupštine u Novom Sadu je i sa pravnoga stanovišta prestao mađjarski državni suverenitet nad Banatom, Bačkom i Baranjom čija su područja postala sastavni dio jugoslavenske države. Veliki narodni savjet je odmah razriješio dužnosti dotadašnje municipijske članove, gradska i općinska predstavništva te postupno nacionizirao čitavu administraciju Banata, Bačke i Baranje. Blaško Rajić i Jaša Tomić su pak 28. XI. predali povjerenu im odluku srpskoj kraljevskoj vladi i regentu Aleksandru pa je time ujedinjenje Banata, Bačke i Baranje sa jugoslavenskom državom i na najvišem forumu bilo sankcionirano.

Konačno je progovorila i junačka Crna Gora, da i ona stupa u državnu zajednicu južnih Slavena. Među Crnogorcima je ideja državnog ujedinjenja sa ostalim jugoslavenskim krajevima već od ranije zahvatila snažnoga korena tako da im je skoro postala deviza: *Ujedinjenje ili smrt*. Ali njihov kralj Nikola I. je u takvome jedinstvu predviđao propast svoje dinastije. Njemu je pak važnija bila dinastija od naroda pa je zato i došlo početkom 1916 do nečasne kapitulacije Crne Gore čime je bačena ljaga na vjekovno proslavljeno crnogorsko oružje. Otada su na svoju junačku prošlost tako ponosni Crnogorci planuli opravdanom mržnjom protiv svoje dinastije te su čekali prvu priliku, da je svrgnu sa crnogorskoga prijestola. Njihova želja bijaše da prvo obore omraženu dinastiju Petrović Njegoša pa da zatim stupe u državnu zajednicu sa ostalim jugoslavenskim krajevima.

Čim su Monarhijine trupe bačene bile iz Crne Gore, odmah se u cijeloj trogodišnjoj okupaciji nepačenoj zemlji započeo rad oko preuredjenja administrativnih i vojnih vlasti. Iza toga su nastale pripreme za saziv velike narodne skupštine koja je imala svrgnuti kralja Nikolu I. i proglasiti ujedinjenje Crne Gore sa zajedničkom državom Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema utvrdjenome projektu, svaka crnogorska kapetanija kao izborna jedinica je birala za tu skupštinu 14 povjerenika koji su između sebe opet izabrali po dva posla-

nika tako da je iz cijele zemlje izabrano 164 poslanika. Poslije tako izvršenoga izbora, određeno je, da se ta narodna skupština održi 26. XI. u Podgorici.

Pripremna sjednica za ovu skupštinu je održana 25. XI. na kojoj su izabrani pretsjednik Sava Cerović te potpretsjednici Lazar Damjanović i Sava Falić. Iza otvaranja sjednice je Damjanović održao veliki govor u kojem je naročito istakao dugovječne težnje Srba u Crnoj Gori za ujedinjenjem sa ostalom svojom braćom južnim Slavenima u zajedničku državu. Oštro je napao kralja Nikolu I. koji je izvršio izdajstvo Crne Gore bacivši je u ropstvo koje je za nju bilo gore nego da je pala pod vlast Osmanlija. Zatim je izabran odbor od petnaest članova čija je zadaća bila da izradi rezoluciju o svrgnuću dinastije Petrović-Njegoša te ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom pod žezlom dinastije Karadjordjevića.

Sutradan 26. XII se u Podgorici sastala velika narodna skupština kojoj su osim poslanika cijele zemlje prisustvovali velike mase naroda iz bliže i dalje okoline. Skupštinu je otvorio Sava Cerović, zatim je nakon više govornika skupština odlučila, da se sa crnogorskog prijestola svrgne narodu neprijateljska dinastija Petrović-Njegoša, a njeno imanje zaplijeni te proglasi narodnim dobrom. Konačno je poimeničnim glasanjem jednoglasno prihvaćena vrlo opsežna rezolucija u kojoj se iznose narodni, politički i ekonomski razlozi Crne Gore, da se ona ujediní sa kraljevinom Srbijom i ostalim jugoslavenskim zemljama u jednu moćnu Jugoslaviju. Ova rezolucija se završuje slijedećim točkama:

1. Da se kralj Nikola I. Petrović-Njegoš i njegova dinastija zbace sa crnogorskoga prijestola;
 2. Da se Crna Gora sa bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karadjordjevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku Otadžbinu našeg troplemenog naroda Srbe, Hrvata i Slovenaca;
 3. Da se izabere izvršni narodni odbor od pet lica, koji će rukovoditi poslovima, dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju;
 4. Da se ovoj skupštinskoj odluci izvijesti bivši kralj Crne Gore Nikola Petrović, vlada kraljevine Srbije, prijateljske sporazumne sile i sve neutralne države.
- Poslije ove skupštine je po odredbi privremene vlade

na Cetinju delegacija od 18 poslanika na čelu sa cetinjskim mitropolitom Dožićem pošla u Beograd gdje je u zgradi Krsmanovićeve zadužbine mitropolit Dožić 29. XI. pročitao srpskom regentu Aleksandru skupštinsku adresu o ujedinjenju Crne Gore sa kraljevinom Srbijom. Regent Aleksandar je sa biranim riječima prihvatio tu odluku Crne Gore koja je tako postala dio velike jugoslavenske države.

Dok su tako delegati novosadske i podgoričke narodne skupštine stigli u Beograd, da izvrše misiju ujedinjenja, krenula se u zaredeno vrijeme delegacija¹⁾ Narodnog vijeća iz Zagreba te 28. XI. u 11 sati noću stigla u Zemun gdje joj je pučanstvo priredilo srdačne ovacije, a gradska uprava je počastila svečanim banketom. Na njemu su pukovnik Tučković u ime srpske vojske, a župnik Vučelić u ime mjesnog narodnog vijeća pozdravili delegaciju koja je dulje vremena ostala u društvu pretstavnika građanskih i vojnih vlasti te društvenih organizacija.

Sutradan 28. XI. ujutro delegacija se posebnim parobrodom prevezla u Beograd gdje su je na savskom pristaništu dočekali i pozdravili pretstavnici srpske vlade ministri dr Momčilo Niačić, Ljuba Jovanović pretsjednik grada Beograda te pretstavnici raznih društava i udruženja²⁾. Ovaj doček je bio vrlo srdačan i bratski, po gradu se opažalo živo raspoloženje, a na zgradi u kojoj je boravio regent Aleksandar vijala se srpska, hrvatska i slovenska zastava.

Delegacija je zatim otišla u Grand Hotelu. Oko 11 sati isloga dana je u palači Jovana Rislića posjetila zamjenika pretsjednika srpske vlade Stojana Protića i saopćila mu odluku Narodnog vijeća i uvjete pod kojima je država Slovenaca, Hrvata i Srba voljna ujediniti se u državu zajednicu sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom. Zbog tih uvjeta ili naputka se tada razvila duga diskusija, jer Protić nije bio voljan da ih prihvati u cjelosti. Pretstavnici Narodnog vijeća su opet tumačeći prvu točku naputka koja sadrži temeljne uvjete ujedinjenja naglasili, da je ona izvršena na izričitu

¹⁾ Stjepan Radić nije pošao u Beograd. Delegaciji se pridružio i kurir Jugoslavenskog odbora u Parizu Rudolf Giunio.

²⁾ Na dočekuje je zbor Srpske pevačke zadruga otpjevala srpsku, hrvatsku i slovensku himnu, a u mnoštvu naroda se zatim zatore gromki poklici: *Živili!*

želju Hrvata i Slovenaca zato da pri donošenju državnog ustava unutrašnje uređenje hrvatskih i slovenskih zemalja bude u onakvom odnosu sa srpskima kako to bude u okviru državnog jedinstva tražio hrvatski i slovenski narod. Pri tome su napomenuli, da je trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija imala u bivšoj Austro-Ugarskoj unutrašnju autonomiju, vladu, zakonodavni sabor, samoniklim i historijskim razvojem nastali državni ustav, narodnu vojsku i dugovječnu tradicionalnu administraciju pa da se ona sa ostalim jugoslavenskim zemljama ujedinjuje u zajedničku državu zato da ta država bude jaka i da u njoj bez ičije hegemonije svaka pokrajina nesmetano napreduje i razvije svoje narodne i ekonomske snage.

Protić je konačno u ime srpske vlade prihvatio te uvjete, ali se ograničio protiv onoga dijela prve točke naputaka kojim se predviđa mogućnost uvadjanja republikanske forme vladavine pa nije bio voljan radi velikih zasluga srpske narodne dinastije prigovarati na dvojbenoj osnovi. Jednako su i ostali srpski političari koji su bili u Beogradu načelno prihvatili uvjete Narodnoga vijeća ograničivši se, poput Protića, protiv mogućnosti republikanskog oblika države. Na to su predstavnici Narodnoga vijeća podsjetili Protića i njegove ministarske drugove, da je prema napucima prijudicirana monarhija i Karadjordjevićeva dinastija pa da je ostalo dodano samo radi punoga shvatanja pravnoga djelokruga konstituante. No srpski su ministri i dalje ostali uporno pri svome stanovištu tražeći od delegata Narodnoga vijeća bezuvjetno i trajno priznanje monarhije sa dinastijom Karadjordjevića, a ne samo privremeno do konstituante, kako je to fiksirano u napucima. Kako je delegacija Narodnog vijeća imala široke ovlasti u stvari zaključenja državnog jedinstva sa kraljevinom Srbijom, to je ona sporazumno sa srpskom vladom odlučila da na temelju odluke Narodnoga vijeća od 24. XI. redigira adresu na regenta Aleksandra kojom će se, zbacivši republikansku formu države, zatražiti državna zajednica pod dinastijom Karadjordjevića.

O rezultatu tih pregovora i odluci Narodnog vijeća je obaviješten regent Aleksandar koji je odredio, da će 1. XII. u 8 sati navečer primiti u svečanu audienciju delegate Narodnog vijeća i članove srpske vlade. Te večeri su se

u zgradi zadužbine Alekse Krsmanovića osim delegata Narodnog vijeća sastali Stojan Protić, dr Momčilo Ninčić, Ljuba Jovanović i vojvoda Živojin Mišić. Regent Aleksandar ih je primio u dosta uzanoj salonskoj dvorani. Tada je dr Ante Pavellć pred regentom koji je stajao na sredini pročelja snažnim glasom pročitao adresu kojom mu saopćuje, da je Narodno vijeće u Zagrebu 24. XI. zaključilo, da se država Slovenaca, Hrvata i Srba ujedini sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu pod dinastijom Karadjordjevića. U adresi se nadalje veli da Narodno vijeće u sporazumu sa srpskom vladom te srbijanskim i crnogorskim strankama obrazuje zajedničku parlamentarnu vladu uz jedinstveno narodno predstavništvo do konstituante¹⁾. Dotle će pak pod kontrolom državne vlade važiti pokrajinske samouprave čiji će administrativni organi vršiti svoje funkcije za koje će biti odgovorni autonomnim predstavništvima²⁾. U pogledu konačne državne organizacije i konstituante, u adresi se kaže, da se to izvrši prema iznesenom predlogu Narodnoga vijeća³⁾.

Na ovu je adresu regent Aleksandar odgovorio :

Gospodo odaslanici!

Vaš dolazak u ime Narodnoga veća Slovenaca, Hrvata i Srba, dostojnoga predstavnika široke naše narodne misli, i Vaše saopćenje njegove misli, i Vaše saopćenje njegove historijske odluke od 24 novembra, kojom se proglašava državno ujedinjenje svega naroda i sve naše mile, namučene, ali slavne otadžbine, ispunilo me je dubokom radošću.

Primajući to saopćenje uveren sam, da ovim činom ispunjavam svoju vladalačku dužnost... te u ime Njegova Veličanstva Kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca... Ja mogu uveriti Vas i Narodno veće... da ću se i ja i moja vlada, sa svim onim što predstavlja Srbiju i njen narod, uvek i svuda rukovoditi samo dubokom, nepomučenom ljubavljubratskoga srca prema svakom interesu, prema svim svetinjama milim duši onih, u čije ste ime došli k meni. U smislu

¹⁾ Vidi točku 2 i 4 naputka Narodnoga vijeća, str. 338.

²⁾ Vidi točku 8 i 11 naputka Narodnoga vijeća, str. 339.

³⁾ Vidi točku 1 i 6 naputka Narodnoga vijeća, str. 338 i 339.

želja i pogleda, koje ste mi izvoleli izložiti i koje ja i moja vlada potpuno prihvaćamo, vlada će odmah preduzeti, da se što prije ostvari sve ono, što ste iskazali... Veran primeru i savetu, kojeg imam od svog uzvišenoga roditelja, ja ću biti kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvek veran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja...

Tim svečanim činom koji je, kao što smo vidjeli, izvršen na temelju naputaka Narodnoga vijeća, nestalo je nezavisne kraljevine Srbije i države Slovenaca, Hrvata i Srba, a mjesto njih je nastala nova zajednička kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovo je prvi put u historiji južnih Slavena da su se u jednoj državnoj zajednici pored srpskih i hrvatskih okupile još i slovenske zemlje, a 1. XII. postade praznik državnog jedinstva. U narodu je taj događaj učinio snažan dojam kada ga je dnevna štampa saopćila javnosti. Narodno vijeće u Beogradu 3. XII. izda o tome saopćenje, a zatim se odmah započinu pregovori o sastavu zajedničke vlade. Ti su pregovori potrajali nekoliko dana, a da nisu donijeli nikakvoga rezultata. Stoga je Narodno vijeće 6. XII. izabralo u Beogradu uži odbor za vođenje pregovora sa srpskim političarima, a ostali članovi delegacije su još isjoga dana pošli svojim kućama.

Dok se to događalo u Beogradu, osnuje Stjepan Radić 4. XII. u Zagrebu hrvatsku seljačku republikansku stranku. Glavni uzrok je njenom osnutku taj što su pristaše Svetozara Pribičevića počeli ganjati one ljude koji nisu odobravali njegovu političku ideologiju. Radi toga su se Radićevoj stranci postepeno pridruživali i oni hrvatski političari koji su ranije bili pristaše monarhije. Sasvim je drugo držanje bilo nakon proglašenja državnog ujedinjenja Starčevićeve stranke prava. Ona je na svojoj sjednici 12. XII. usvojila beogradsku adresu te ujedno izdala rezoluciju u kojoj prikazuje historijat stranke, njenu borbu za oslobođenje te se zahvaljuje Srbiji, Francuskoj i Engleskoj što su je u toj borbi podupirale. U rezoluciji među ostalim se kaže, da je stranka monarhistička i da će proširiti svoje organizacije u čitavoj državi.

Sa državnim ujedinjenjem bijaše potrebno unificirati i narodnu obranu. U Beogradu su se stoga povelj pregovori

između članova Narodnoga vijeća te srpske vlade i vojne komande o rezorganizaciji jugoslavenske vojske. Među njima je postignut sporazum, da vojni otdjel Narodnog vijeća u Zagrebu ima predati sve vojne objekte misiji srpske vojne komande koja će izvršiti rezorganizaciju cjelokupne vojske, što je 10. XII. u Zagrebu i učinjeno. Stara vojska je otpuštena kući, a zamijenila ju je nova narodna vojska s organizatornom pomoću jugoslavenskih dobrovoljaca. Tako su na području bivše Monarhije osnovane nove vojne jedinice. Pukovnije dobiju nove brojeve i nazive prema krajevima svojih sjedišta pa su tako s vojskom u Srbiji i Crnoj Gori sačinjavale novu i jedinstvenu jugoslavensku vojsku.

Premda je glavna zadaća nove države po proglašenju ujedinjenja bila sastav zajedničke vlade, pregovori su u tom pogledu nailazili na nepredvidjenje poteškoće. Pojedine stranke nisu mogle doći do potrebnog kompromisa, a u Narodnom vijeću takodjer nije više bilo jedinstvenosti. U njemu ponovo ožive razne stranke te se vrši grupiranje partija i pripreme za stvaranje blokova. Javno mnijenje u Beogradu i Zagrebu upozorava mjerodavne faktore na diplomatsku akciju kraljevine Italije od koje još uvijek nije prestala opasnost za našu državu. Ovo je donekle pospješilo nastojanje oko sastava vlade za koju se držalo da će je 16. XII. obrazovati Nikola Pašić. No Pašiću to ne podje za rukom zbog izgubljenog povjerenja kod regenta Aleksandra¹⁾. Stojanu Proliću napokon uspije složiti sve stranke te 18. XII. sastavi prvu zajedničku vladu u kojoj bijahu zastupane sve stranke iz Srbije i krajeva bivše Monarhije. Njegov kabinet su sačinjavali potpredsjednik ministarskog savjeta dr Antun Korošec, ministar unutrašnjih djela Svetozar Pribičević, inostranih djela dr Ante Trumbić, pravde Marko Trifković, prosvjete Ljuba Davidović, trgovine i industrije Stojan Ribarac, saobraćaja Velislav Vulović, građevina Milan Kapetanović, financija dr Momčilo Ninčić, pošta i telegrafa dr Edo Lukinić, vojske i mornarice general Mihajlo Rožić, poljoprivrede dr Živko Petričić, vjera Tugomir Alaupović, ishrane i obnove zemlje Miloje Ž. Jovanović, socijalne politike Vitomir Korać, šuma i ruda dr Mehmed Spaho, za

¹⁾ Zbog toga što je prilikom otkaza Ženevskog sporazuma tvrdio, da sporazum ne odobrava ni regent Aleksandar.

ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona dr Albert Kramer i bez porfuleila Miroslav Rajčević.

Pošto se dr Trumbić još uvijek nalazio u Parizu, to je istoga dana Stojan Prolić imenovan zamjenikom ministra vanjskih posala. Nova je vlada na svojoj prvoj sjednici 21. XII. donijela odluku o zvaničnom nazivu njenih poslanstva i konzulata u inostranstvu¹⁾, ustanovila državnu zastavu i grb²⁾, proglasila na cijelom državnom području ravnopravnost upotrebe latinice i cirilice i proširila građanska i ustavna prava kraljevine Srbije na sve krajeve bivše Monarhije. Potonja odredba nije bila baš najzgodnija za rimokatoličku crkvu, jer je bila neprikladna za reznovjerne narodnosti, ali zato nije prouzrokovala osjetnijega nezadovoljstva.

Sa osnutkom državne zajednice i koncentracione vlade u Beogradu prestala je suverena vlast Narodnoga vijeća u Zagrebu nad jugoslavenskim krajevima bivše Monarhije. Zato je Narodno vijeće 28. XII. raspustilo sve svoje mjesne odbore i straže. U svome saopćenju o tome raspustu, izrazilo je predsjedništvo Narodnoga vijeća svim članovima mjesnih odbora i straža svoju zahvalnost za požrtvovan rad što su ga vršile pri izvođenju revolucije i stvaranja državnoga jedinstva.

U to doba je u Beogradu sva pozornost političkih krugova i čitave javnosti bila posvećena sazivu srpske narodne skupštine koja je imala ratificirati akt državnoga jedinstva. Kad se ona 29. XII. sastala, predsjednik vlade Stojan Prolić joj je saopćio odluku Narodnoga vijeća od 24. XI. i regentovo proglašenje državnog ujedinjenja. Podjedno je Prolić saopćio skupštini odluke narodnih skupština u Novom Sadu od 25. XI. i Podgorici od 26. XI. kojima se proglašuje ujedinjenje Banata, Bačke, Baranje i Crne Gore sa kraljevinom Srbijom. Sve je te odluke srpska narodna skupština prihvatila s akklamacijom. Tom ratifikacijom odluke državnog jedinstva i uvjeta pod kojima je ona provedena od strane srpske narodne skupštine je dobila obavezni karakter, dok Narodnom vijeću i hr-

¹⁾ Otada su nosili nazive: poslanstvo ili konzulat kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

²⁾ Državni grb je kombiniran od dotadašnjeg srpskog, hrvatskog i slovenskoga grba te bizantijskog dvoglavog orla i vjerskog simbola muslimanske crkve.

vatskom državnom saboru nije bila podastarta odluka od 1. XII. premda su neki članovi hrvatskoga sabora to izriješkom zahijevali³⁾.

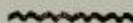
Poslije te ratifikacije cijela je javnost u državi napeto očekivala da će vladar povodom državnog ujedinjenja upravit manifest na narod. To se doista i dogodilo. Dne 6. I. 1919. regent Aleksandar je izdao manifest na narod Srba, Hrvata i Slovenaca u kojem je obećao, da će se nepokolebivo držati načela ustavno-parlamentarne vladavine, te da će vlada donijeti u duhu narodnog jedinstva demokratski ustav s prostranim upravnim samoupravama u kojima će se osigurati najšira politička sloboda i građanska prava. Regent Aleksandar je tim manifestom u glavnijim linijama obilježio buduću državnu organizaciju, pa je još preostalo samo da državno vijeće ratificira akt ujedinjenja. Ono je to na svojoj sjednici od 16. III. 1919. učinilo pa je tako ujedinjenje postalo temeljnim državnim zakonom.

Tako je zajedničkim naporima konačno postignuto oslobodjenje i formacija države Srba, Hrvata i Slovenaca. Na njenom stvaranju je od Hrvata najveće zasluge stekao dr Ante Trumbić koji je tokom svijetskoga rata svu evropsku i svjetsku javnost polanije upoznao sa hrvatskim državnim i narodnim težnjama. Ono što je Česima Masaryk, a Poljacima maršal Pilsudski, to je za nas Hrvate dr Ante Trumbić. Pored njega su svojim radom stekli velike zasluge za državno ujedinjenje dr Ante Pavelić, Stjepan i Ante Radić, dr Josip Smoljaka, dr Mate Driaković, Ivan Meštrović, dr Fran Barac, Fran Supilo, dr Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, dr Orga Andjelinović, hrvatski mitropolit dr Ante Bauer, dr Ante Tresić-Pavičić i još mnogi drugi. Među Slovencima su se za državno jedinstvo najviše istakli, dr Antun Korošec, dr Albert Kramer, knez biskup Bonaventura Jeglič, Gregor Žerjav, dr Bogumil Vošnjak, dr Lovro Pogačnik, dr Ivan Žolger i drugi. Srbija je pak svojom junackom vojskom pa svojim državicima na čelu sa Nikolom

³⁾ Hrvatski sabor je poput ostalih pokrajina priznao vrhovnu vlast Narodnom vijeću zato što se ono protezalo na sve jugoslavenske zemlje bivše Austro-Ugarske, ali se time još nije odrekao svog mandata i legitimnoga prava na pretstavljanje trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kao ni prava legislative i potvrđivanja državnog ujedinjenja.

Pašićem za oslobodjenje južnih Slavena učinila sve što je mogla. Šteta je samo što Nikola Pašić pored sve svoje političke veličine nije za državno jedinstvo radio onom iskrenošću kao Ljuba Davidović, Milorad Drašković, Draža Pavlović i Vojislav Marinković. Srbi u bivšoj Monarhiji za vrijeme rata zbog pritiska vlasti nisu mogli jače istupiti za državno jedinstvo, a njihove zasluge pri slomu Monarhiji smo već opisali.

S ovim poglavljem je završena povijest našega ujedinjenja. U sustavnoj cjelini smo prikazali kako je na temelju nacionalnog principa i uz koje uvjete izvršeno državno jedinstvo te stvorena Jugoslavije. Ona je stvorena zato da živi u punoj saglasnosti Srba, Hrvata i Slovenaca. Na to je upućuju etnički, geografski, obranbeni i životni uvjeti njenoga opstanka. Prirodjena darovitost našega naroda opravdava nadu, da će on razviti svoje intelektualne snage na svim područjima ljudske kulture, a prirodno bogatstvo naše zemlje mu pruža sve uvjete za materijalno blagostanje i dolazak ljepše budućnosti. Sve se to može postići ako se uzajamno poštuju narodne svetinje Srba, Hrvata i Slovenaca.

GLAVA XXXII.

Sastav prve čehoslovačke vlade u Pragu. Borbe sa Madjarima. Okupacija Slovačke. Povratak Tome G. Masaryka u Prag. Sredjivanje unutrašnjih prilika u Čehoslovačkoj.

Kao što god su poraženi Nijemci i Madjari poslije neuspjelog Ženevskog sporazuma momentalnu neslogu južnih Slavena kupljenom štampom i preko svojih agitatora još uvijek htjeli iskoristiti u svoje imperijalističke ciljeve, tako su isto preko svojih agenata u inozemstvu, osobito u Parizu kao političkom centru savezničkih država, htjeli evropskoj javnosti prikazati razdor između Narodnog vitora u Pragu i privremene čehoslovačke vlade u Parizu. Oni su sa jedne strane lansirali vijesti kako je Narodni vitior dezavuirao parisku vladu, a sa druge opet tvrdili, da pariska vlada sebe smatra jedinom legitimnom predstavnicom čehoslovačkog naroda osporavajući Narodnom vitioru pravo, da reprezentira čehoslovačku državu kod savezničkih velesila. U takvoj propagandi su osobitu aktivnost pokazali Madjari koji su još držali većinu Slovačke u svojim rukama pa su se nadali, da će raznim insinucijama uspjeti kod Saveznika stvoriti raspoloženje, da im nadalje ostave političku vlast nad Slovačkom kojoj je Károlyieva vlada obećavala *selfgouvernement*. Ta je propaganda imela svoj efekt; ona je postala sve opasnija i donekle ugrozila dotada povoljnu situaciju Čehoslovaka u inostranstvu. Zato je dr. Beneš 9. XI. obavijestio dra Kramerža kakva opasnost od tih vijesti prijeli čehoslovačkoj narodnoj stvari u inozemstvu i da je neophodno potrebno, da se one obastrano što prije kategorično demantiraju. Tako je u Parizu i Pragu izdan zvaničan komuniké u kojem se kaže, da između Narodnog vitora i provizorne vlade u Parizu u svakom pogledu vlada potpun sporazum, i da jednodušnom narodnom voljom Narodni vitior u Pragu predstavlja

političku vlast Čehoslovačke koju pariska vlada zastupa u inozemstvu. Time su već u svojoj genezi ugušene mađjarsko-njemačke insinacije, ali je zato u vitalnom interesu čehoslovačke države bilo neodložno potrebno, da se što prije osnuje zajednička vlada u Pragu i tako definitivno ukloni opasnost od kampanje neprijatelja koji se nikako nisu htjeli odreći posjeda nad kojim su vladali hiljadu godina.

Sastav zajedničke vlade u Pragu se imao izvršiti zajedno sa sazivom narodnog predstavništva koje je u sporazumu sa privizornom vladom u Parizu bilo pozvano da odredi konačan oblik čehoslovačke države. Narodni izbor je u tom pogledu još od preloma državopravnih odnosa sa bivšom Monarhijom učinio potrebne pripreme te je nakon svršenih predradnja za 14. XI. sazvao revolucionarnu narodnu skupštinu u Pragu. Ta skupština se zakezanoga dana sastala u palači pokrajinske vlade. Svaka politička stranka je prema prethodnom sporazumu i numeričnoj snazi pojedinih partija odaslala svoje predstavnike da je zastupaju na toj historijskoj skupštini čehoslovačkoga naroda. Od ukupnih 249 članova skupštine je u omjeru pojedinih stranaka bilo 63 zemljoradnika, 49 socijalnih demokrata, 40 semostalnih demokrata, 28 čeških socijalista, 24 kršćanskih socijalista, 4 centralistička socijalista i jedan moravski obrtnik. Slovake je na toj skupštini zastupelo 40 poslanika, pa su kao što vidimo relativno slabo bili zastupani na toj skupštini koja je imala odlučiti i o sudbini njihovih krajeva. Njima je time učinjena neoprostiva nepravda kojom su Mađjari u inozemstvu dokazivali, da slovački narod nije bio u cijelosti za ujedinjenje sa Česima u jednu državnu organizaciju.

Svečanu sjednicu skupštine je 14. XI. u 10 sati prije podne zanosnim govorom otvorio Karlo Kramarž. U svome govoru je potencirano istakao, da je velika borba završena pobjedom Čeha i Slovaka koji su konačno ujedinjeni u svojoj nezavisnoj narodnoj državi. Zahvaljuje se Masaryku, dr Benešu, Štefaniku i svim onima koji su se borili za narodno oslobodjenje i prolijevali krv na raznim ratištima. Zahvaljuje se nadalje Francuskoj, Engleskoj, američkoj Uniji, Italiji, Srbiji, Poljskoj, Rusiji, braći južnim Slavenima i svim onima koji su podupirali oslobodilačke nastojanja Čeha i Slovaka. Pozdravlja srdačnom dobrodošlicom braću Slovake koji su došli

da zajedno sa Česima izvrše časnu misiju oslobodjenja svoga naroda. O češkim Nijemcima, koji nisu prisustvovali toj skupštini, rekao je dr Kramarž, da će poštovati njihova nacionalna prava, ali neće dopustiti, da se ni jedna oblast otcepi od češke države. Na koncu je dr Kramarž rekao: *Veze koje su nas vezale sa Austro-Ugarskom su prekinute, i Čehoslovačka je postala slobodna i demokratska republika.*

Govor dr Kramarža je popraćen burnim aplauzom i u skupštinskoj dvorani je nastalo neopisivo oduševljenje. Na dnevnome redu tada bijaše izbor državnoga poglavara. Već od ranije se znalo, da je za taj položaj predestiniran najzaslužniji sin českoga naroda Tomaš G. Masaryk koji je svojom gigantskom borbom i neumornim radom bio najdostojniji, da zapremi prvi položaj u oslobodjenoj domovini. Njegov izbor za pretsjednika republike je bila samo potrebna formalnost koja je obavljena jednoglasno uz najveće oduševljenje cijele skupštine. Čehoslovački narod se spoljašnjim načinom nije mogao dostojnije odužiti svom velikom sinu, koji je još bio daleko od svoje oslobodjene domovine, nego što ga je postavio na čelo svoje države, ali je u srcu osjećao prema njemu mnogo dublje poštovanje i odavao mu veće počasti nego što to inače pripada običnim pretsjednicima republike.

Iza položene zakletve vjernosti Masaryka, poslanik Tomašek je oduljim govorom pozdravio slovačke predstavnike, te izrazio želju, da i češki Nijemci što prije stupe u legislativnu saradnju sa čehoslovačkom narodnom skupštinom. Potpretsjednik skupštine Bella je na to u ime Slovaka odgovorio da slovački narod neće, kako to krivo predstavljaju neprijatelji slovačkog jedinstva, ni slobodnu Mađjarsku, ni slobodnu Slovačku, nego jedino slobodnu Čehoslovačku, što je skupština popratila dugim aplauzom i odobravanjem.

Pošto je tako saglasnost Čehoslovaka u pogledu državne organizacije i na toj skupštini bila jednoglasna, pristupilo se izboru prve čehoslovačke vlade. Izbor je vršen prema predhodnom sporazumu svih političkih stranaka pa je uslijed toga obavljen jednoglasno. Pretsjednikom ministarskoga savjeta je izabran Karlo Kramarž, a potom je izabrano šestnaest članova vlade. Ministar unutrašnjih djela je postao Švehla, inostranih posala dr Beneš, vojni Štefanik, financija Rašín, pravde Soukup, trgovine Stransky, poljoprivrede Prašek, javnih radova

Stanjek, saobraćaja Zahradnik, prosvjete Habrman, socijalne politike Winter, narodne obrane Klofač, pošta i telegrafa Stribrny, prehrane Vrbenski, narodnog zdravlja Šrobar i bez portfeulla Kruban.

Poslije takvog konstituiranja prve čehoslovačke vlade, dr Kramarž je održao vrlo značajan govor u kojem je okarakterizirao historijsku važnost toga događaja kada se nakon tristotine godina u Pragu sastaje zakonodavna narodna skupština da otpočne rad u novoj i nezavisnoj čehoslovačkoj državi. Ponovo pozdravlja Slovake koji po prvi puta sudjeluju sa Česima u toj skupštini te želi da i češki Nijemci u skoroj budućnosti stupe u saradnju na unutarajem uredjenju države u kojoj će i njima biti zagarantirana sva prava koja im u kulturnome razvoju po nacionalnom principu neosporno pripadaju.

Sa osnutkom čehoslovačke vlade je za svagda onemogućena propaganda Madjara koji su bez biranja sretsteva nastojali odvojiti Slovake od Čeha. U toj vladi su, doduše, Slovaci proporcionalno slabo bili zastupani, ali je zato njihova privrženost za novu čehoslovačku državu u svim njihovim krajevima bila, takoreći, jednodušna. Unutarnja i vanjska situacija Čehoslovačke u tim velikim događajima znatno se poboljšala. Vanjski svijet je uvidio, da su Čehoslovaci isto tako dobri organizatori kao što su bili neustrašivi borci za svoje oslobođenje. Njihova zagranična propaganda i unutrašnja borba za zajednički trijumfirale. Osnutak njihove zajedničke vlade je zaista značajan datum simbola sloge i čehoslovačkog jedinstva.

Čehoslovačko narodno predstavništvo zajedno sa novom vladom imalo je legislativno pravo, a Narodnom vaboru je bila povjerena vlast nadzora nad radom vlade do donošenja ustava i parlamentarnih izbora. U tom provizoriju je najvažnija zadaća vlade bila da sačuva državni integritet i normalizira prilike u zemlji kojoj još nije prestala opasnost od boljševičke ekspanzije. Kaoično stanje poslije revolucije u mnogim mjestima se još nije stišalo, a izbijanje krajnjih ljevičara uslijed nestašice živežnih namirnica je samo potpiravalo destruktivne elemente koji su težili, da u takvome stanju prigrabe vlast u svoje ruke. Ali nova je vlada shodnim mjerama učinila sve, te se unutarnji položaj zemlje poboljšavao tako da je mir svagdje uspostavljen, a javna sigurnost vladala u cijeloj dr-

žavi. Velimo u cijeloj državi, ali većinu Slovačke su još uvijek držali Madjari pa je praška vlada imala mučnu zadaću, da oslobodi te krajeve te ih pripoji matiči zemlji. Ova je zadaća bila utoliko teža, što Češka nije imala vojničke tradicije, a njene junačke legije su još bile u dalekom inostranstvu.

Još u prve dane revolucije, Šrobar je organizirao vojsku od Sokola i dobrovoljaca te sa nekih 1100 momaka provalio u Slovačku, da pomoću domaćeg pučanstva potisne Madjare te osvoji one slovačke krajeve koje su po samoodredjenju naroda pripadali čehoslovačkoj državi. Njima za kratko vrijeme uspije osvojiti Senicu, Jablanice, Boleraz, Zahor Svaty Jan, a 9. XI. i Madjarsku Ves, Stupavu, Devinsku Novu Ves i još neke gradove u Slovačkoj. Čehoslovačke trupe su dobijale stalna pojačanja te nastupale pod zapovjedništvom talijanskog generala Picconija. Viši oficiri su im također većinom bili Talijani. Vojne organizacije su vršene prema odredjenome planu i Madjari su na više mesta potisnuti izgubivši 13. XI. i Trenčin. Ugroženi Madjari na to koncentriraju dvije divizije i žandameriju te prijedju u protuofenzivu, potisnu brojčano slabije čehoslovačke trupe, osvoje izgubljene gradove te izvrše grubu osvetu nad slovačkim pučanstvom. Dne 14. XI. Madjari potisnu česke odjele iz Trnave i prodirahu prema Želini. Neredovne česke trupe se ispred nadmoćne sile moradoše povući sve do moravske granice. Osim toga su se vodili manji-veći okršaji izmedju Čeha i Madjara i na drugim stranama, ali je bilo očevidno, da Česi neće uspjeti oružanom silom osloboditi Slovake ispod madjarskoga ropstva.

Praška vlada je bila u nemoljoj neprilici što nije bila u stanju, da izvrši okupaciju onog dijela svoje vlastite države na koji je po priznanju Saveznika imala neosporno pravo. Ova je opasnost za Čehoslovačku bila tim veća što su Madjari terorom mogli iznuditi od Slovaka takve izjave koje bi mogle staviti u pitanje pripadnost Slovačke. Dr Beneš je već ranije predviđjao tu pogibao te je tražilo od Saveznika da se češke legije što prije povrate u domovinu. Ali Čehoslovačka je hitnije trebala oružanu pomoć nego što se mogao očekivati dolazak legija. Stanje praške vlade bijaše zaista teško, jer bez vanjske pomoći nije mogla efektuirati proklamirano oslobođenje slovačkoga naroda. Kramarž je o tome obavijestio dra Beneša koji je odmah intervenirao kod ministra

Pichona, Clemenceau i maršala Focha. Beneš je označio etnografsku granicu Slovaka koju bi Madjari imali što prije evakuirati. Zbog učestalih borba koje su se vodile između Madjara i Čeha, grof Károlyi je također nastojao, da se dodje do sporazuma pa se u tu svrhu obratio slovačkom rodoljubi Matušu Duli. Pošto nije postigao nikakav rezultat odaslao je svog emisara Gézu Sübeka u Prag da ondje pokuša sklopiti za Madjare povoljan sporazum. Ali pregovori su se odmah na početku razbili o upornost Madjara koji nisu htjeli ni čuti o evakuaciji Slovačke.

Kramarž je na to odmah čim je izabran pretsjedomnikom vlade uputio notu grofu Károlyiu kojom ga obavještava da će češke trupe na temelju narodnog samoodredjenja radi održavanja mira zaposjeli Slovačku. Grof Károlyi mu 17. XI. odgovori, da ni Padovansko primirje ni Beogradska vojna konvencija ne određuju okupaciju sjeverne Ugarske i da prema tome Češka nema pravo da zaposjedne slovačke županije. On predlaže, da slovačko Narodno vijeće prizna suverenitet madjarske države, te se u svom djelokrugu stara za sigurnost i administrativno uređenje Slovačke. To se drugim riječima znači, da se Slovaci odreknu državnog jedinstva sa Česima i da se svojevrijedno podvrgnu državnoj vlasti Madjarske. Sasvim je razumljivo, da je ta propozicija u Pragu odbijena, jer Česima je važnije bilo već stečeno državno priznanje od strane Saveznika nego ilegalno opiranje Madjara koji su vojničku nemoć Češke iskorišćavali u svrhu podjarmljivanja Sloveka.

Madjari su se u sporu sa Česima pozivali na manjkavo Padovansko primirje koje ne određuje vojničku okupaciju Madjarske. Osim toga su interpretirali 17. točku Beogradske vojne konvencije u kojoj se kaže, da madjarske administrativne vlasti u okupiranom području mogu i dalje vršiti svoju funkciju, što, po njihovu shvatanju, znači, da su integritet Ugarske zagarantirali i sami Saveznici. Mi smo se već osvrnuli na manjkavost Padovanskoga primirja koje je dalo povoda tome da ga Madjari tumače na štetu Saveznika. Što se pak tiče Beogradske konvencije, ona je, kao što joj i sam naziv dokazuje, čisto vojničkoga karaktera, ali ona zato ne isključuje princip narodnoga samoodredjenja koje ostaje političko pravo pojedinih naroda. Kako su pak Slovaci proglasili svoje otcepljenje od Ugarske, to je i sa pravnoga stanovišta sasvim

jasno i razumljivo da ih u provadjanju te svoje odluke ne mogu smetati nikakva primirja ni vojne konvencije. Ipak su zbog toga nastale suvlšne političko-pravne diskusije i dugotrajni diplomatski zapletaji koji su se konačno završili sankcijom prava narodnog samoodredjenja.

Kramarž je na notu grofa Károlyia 19. XI. odgovorio notom u kojoj među ostalim stoji i sljedeće:

„Čast mi je napomenuti, da je Antanta Čehoslovačku priznala kao savezničku državu koju će dr. Beneš zastupati na versailleskoj Mirovnoj konferenciji. Ne možemo prihvatiti predlog Vaše vlade, da se Slovačko narodno vijeće uz uslov da prizna suverenitet madjarske države u svome djelokrugu samo stara za administrativne poslove na slovačkom području. Zato imamo razloga tim više što je Vaša vlada 29. X. priznala Slovacima pravo samoodredjenja i Slovačko narodno vijeće koje je povodom toga u smislu prava narodnog samoodredjenja 30. X. svečano proglasilo ujedinjenje sa Česima u jednu čehoslovačku državu. Pozivajući se na tu činjenicu, slobodan sam pozvati Vas, da madjarska vlada neodložno izda naredbu svojoj vojski, da se uzdrži od svakog otpora našim okupacionim čelama.“

Ali budimpeštanska vlada nije udovoljila tim zahtjevima nego je na bazi već pomenutih utanačenja uporno branila integritet Ugarske, premda je i sama bila uvjerená, da ga neće obraniti. Držeći se tog argumenta koji joj je pružao mogućnost da brani svoju tezu, ona je u tome ustrajala pa makar i ne postigla drugo nego da spor odugovlači. Svoje stanovište je motivirala i time, da je buduća Mirovna konferencija jedina kompetentna, da konačno utvrdi granicu između Čehoslovačke i Madjarske, a dotle pak madjarska vlada ne može učiniti na svoju štetu više nego što je određeno u uvjetima primirja. Madjari su na taj način htjeli dobiti vremena, da u Slovačkoj pripreme teren za eventualni plebiscit i da tako osiguraju za sebe bar jedan dio sjeverne Ugarske.

Situacija je prema tome za Čehoslovačku izgledala dosta nepovoljna. Stoga je možda Milan Hodža otišao u Budimpeštu te u pogledu privremenog odredjenja granica stupio u pregovore sa madjarskim ministrom vojnim Barthom. Kad je o svemu tome Kramarž obavijestio dr. Beneša, ovaj mu brzojavno odgovori, da bi u Parizu vrlo nepovoljno bila primljena

vijest o direktnim pregovorima Čehoslovaka i Madjara, jer da riješenje toga spora spada u kompetenciju Saveznika. Kramarž na to opozove Hodžu, te izda saopćenje, da od Čehoslovaka niko nije ovlašten, da u pogledu odredjivanja granica pregovara sa madjarskom vladom i da se Hodža i Tusar samo zato nalaze a Beču i Budimpešti, da likvidiraju dosadašnje zajedničke poslove.

Medjutim je uspjela intervencija dra Beneša kod savezničkih predstavnika u Parizu. Dne 27. XI. je stigla u Budimpeštu prva Antantina vojna misija pod vodstvom francuskog potpukovnika Vyxa. Károlyieva vlada i madjarska aristokracija su odmah nastojale, da predobije Vyxa, a po njemu i savezničke velesile za integritet Ugarske i za Madjare povoljno riješenje slovačkoga pitanja. Neobaviješteni Vyx je izprva zaista bio pod snažnim uplivom Madjara te je u prvom razgovoru sa Milanom Hodžom oštro istupio protiv češke okupacije Slovačke. On je, baš kao i Madjari, tvrdio, da će Mirovna konferencija odrediti konačne državne granice, a dotle da Česi nemaju pravo zaposjeti ugarsko područje. Još je dodao da je po Beogradskoj konvenciji Madjarima osigurana politička vlast nad cijelim teritorijem ugarske države¹⁾. Hodža ga je upozorio, da je Antanta već ranije priznala čehoslovačku kao savezničku državu i da prema tome Beogradska konvencija ne može biti u protivnosti sa odlukom savezničkih vlada. Kad je ovaj i dalje ostao pri svojoj tvrdnji, Hodža ga je uputio neka se obrati za obavijest generalu Franchet d'Espéreyu. Vyx to i učini te dobije odgovor, da se Beogradska konvencija ne proteže na cijelu Ugarsku nego samo na okupirane krajeve i da, prema tome, ne štiti integritet madjarske države.

U Pragu je vrlo mučan dojam učinilo držanje potpukovnika Vyxa o čemu je odmah obaviješten i dr Beneš. On je smjesta intervenirao kod francuske vlade koja je preko ministra vojnog uputila instrukcije vojnoj misiji u Budimpešti. Prema tome je potpukovnik Vyx 3. XII. predao Károlyievoj vladi notu u kojoj se nalaze, da madjarska vlada bezodvlačno povuče svoju vojsku iz Slovačke. Grof Károlyi je odmah sazvaio sjednicu ministarskoga vijeća na kojoj je odlučeno da se ta nota

¹⁾ Vyx je kao i Madjari krivo tumačio Beogradsku konvenciju u kojoj se ni jednom riječi ne spominje ojelina ugarske države.

prihvati, jer inače bi mogle nastali za Madjarsku još gore diplomatske komplikacije. Grof Károlyi je u protestnoj noti saopćio potpukovniku Vyxu odluku svoje vlade ističući da Madjarska koja se nalazi u teškoj situaciji usvaja notu od 3. XII. ali nailazi na poteškoće oko skorog izvršenja evakuacije Slovačke, jer je potrebno preduzeti sve mjere, da se pri tome ne naruši mir te ne nastane poremećaj javne sigurnosti. Istovremeno je grof Károlyi izdao proklamaciju na madjarski narod u kojoj kaže, da će evakuacija Slovačke biti privremena te poziva građane da podupiru njegovu vladu. Medjutim se u madjarskom narodu kojega je sve više zahvatao val boljševizma, predviđala anarhija. Slabo su već koristile opomene vlade, velike demonstracije po budimpeštanskim ulicama su bile očiti predznaci dolaska komunističkoga režima. Gubitak sjeverne Ugarske je samo pospješio jačanje ljevičarskih elemenata među kojima je bilo i takvih koji su težili za svjetskom revolucijom da možda u njoj spase integritet madjarske države.

Kapitulacija Madjarske pred Čehoslovačkom državom je time bila izvršena, ali je nastala poteškoća oko odredjenja privremene državne granice. Madjari su tu neizvjesnost iskoristili za odlaganje evakuacije te izmišljanjem raznih poteškoća nastojali, da još jednom dovedu u pitanje pripadnost Slovačke. Ali ta je neizvjesnost potrajala samo kratko vrijeme, jer je francuska vlada 20. XII. preko švicarskog poslanstva u Parizu uputila notu u Beč i Budimpeštu kojom se zahtjeva bezodvlačna evakuacija madjarskih trupa iz Slovačke i da se od Češke ne mogu otcjepiti njemački krajevi, jer odluka o tome spada u djelokrug Mirovne konferencije. Što se pak tiče ustanovljenja privremene granice između Čehoslovačke i Madjarske, potpukovnik Vyx je 23. XII. u ime Saveznika predao grofu Károlyiu notu kojom je ona definitivno utvrđena. U toj noti se u pogledu odredjivanja privremene granice između Madjarske i Čehoslovačke kaže slijedeće:

„Prema naredbi zapovjedništva savezničke orijentalne vojske od Čehoslovačke države tražene historijske granice slovačkih zemalja su na slijedeći način utvrđene:

1. Sadašnja sjeverna granica Ugarske,
2. Zapadna granica Ugarske do Dunava,
3. Rijeka Dunav do ušća rijeke Ipolje,

4. Rijeka Ipolj do Rimovske Sobote tako da Rimovska Sobota ostaje Čehoslovačkoj.

5. Direktna linija od Rimovske Sobote do ušća rijeke Ung.

6. Rijeka Ung do brijega Užoka.

Konačnu granicu će Saveznici saglasno ustanoviti na Mirovnoj konferenciji.*

Mađarska vlada se morala bez odlaganja pokoriti toj odluci te evakuirati osamnaest županija i tako izgubiti čitavu sjevernu Ugarsku do neposredne blizine same Budimpešte. Tada i sami Mađari uvidiše, da je integritet njihove države razbijen, a pobjeda nacionalnog principa kompletna. Sa povlačenjem njihovih četa je nastalo faktično oslobodjenje Slovačka koji su trijumfalnim oduševljenjem dočekali oslobodilačke češke trupe zajedno sa političkim predstavnicima svoga naroda. Slovaci su zaslula eklatantan primjer, da krepki narodi koji čuvaju svoje tradicije ne umiru ni u tisućljetnome ropstvu nego da se u odlučnim momentima znaju dići te izvojevati pobjedu svoje nacionalne svijesti. Cijela Slovačka je nakon hiljadugodišnjeg ropstva u te dane neopisivim veseljem slavila svoje oslobodjenje te u sestrinskom zagrljaju sa Češkom išla u susret ljepšoj budućnosti.

Veliko djelo čehoslovačkog ujedinja kao što vidimo bijaše završeno bez učešća najvećeg pobornika za oslobodjenje svoga naroda Tome G. Masaryka koji je u jeku tih historijskih događaja boravio u Sjevernoj Americi. Pošto je časno završio svoju zagraničnu misiju, Masaryk 20. XI. 1918. podje iz New-Yorka u Evropu. Stigavši u Francusku, zadržao se nekoliko dana u Parizu, gdje je sa drom Benešom raspravljao o nutarnjem položaju i vanjskoj politici svoje domovine. Tom prilikom posjeti Poincaréa, Clemenceaua i ostale savezničke predstavnike. Dne 14. XII. u pratnji francuskog ministra Clementa Simona krene preko Italije u svoju domovinu. U Padovi se nešto zadržao i posjetio talijanskog kralja Vittora Emanuela sa kojim je ostao u duljem razgovoru. Iz Padove produži put preko Jugoslavije i Austrije do češke zlatne Prahe. Neizrecivo uzbuđenje mu obuzme dušu pri stupanju na tlo slobodne domovine u kojoj je vidio ostvarene ideale svoje i svog ljubljena naroda. Prije četiri godine ju je sa bolom u duši morao napustiti kao borac emigrant, a sada se ponosno vraća u nju kao pobjednik i osloboditelj svoga naroda iz vjekovnog rop-

stva njegovih tlačitelja. Dne 21. XII. stiže u Prag koji mu je priredio triumfalan doček. Članovi vlade na čelu sa Karlom Kramaržem, predstavnici svih nacionalno-kulturnih institucija i udruženja te ogromne mase naroda sa silnim ovacijama iskazivale počast svom najzaslužnijem sinu. Sretan je bio on i njegov narod u tom svečanom susretu kakvom malo ima primjera u povijesti svijeta. Ne samo Prag već i diljem čehoslovačke države se oduševljenim manifestacijama odavala počast i priznanje prvom državnom poglavaru koji je svojim radom najviše zadužio čehoslovački narod u slobodnoj i ujedinjenoj domovini.

Zapremivši položaj predsjednika republike, Masaryk je 22 XII. uputio poruku čehoslovačkom narodu, u kojoj je iznio historijat njihove borbe za oslobodjenje i ciljeve što su ih imali postići u nutarnjem državnom uređenju. Izrazio je nadu da će se i Rusini priključiti čehoslovačkoj državi. Nepokon je pobjedničkim tonom naglasio, da je pangermanizam u srednjoj Evropi satrven i da ga zamjenjuju zblížene i uzajamno odane države od Istočnog do Jadranskog mora. Time je ukazao na potrebu solidarnosti slavenskih država, koje treba da zajedničkim silama sačuvaju ono što su pobjedom Saveznika uz milijune žrtava njihovih najboljih sinova stekle u oslobodjenju svojih naroda.

Masaryk je otada zajedno sa novom vladom posvetio sve svoje sile sredjivanju nutarnjih prilika ujedinjene države. U Češkoj je stanje utoliko bilo bolje, što je ona već od ranije imala svoju samoupravu, pa je prelaz u novo stanje bio mnogo lakši nego u Slovačkoj koja nije imala nikakve autonomije. Zato je u Slovačkoj trebalo potpuno reorganizirati cijeli administrativni sistem, uvesti slovečki kao zvaničan jezik u sve javne urede te na odgovorna politička i samoupravna mjesta postaviti ljude narodnog povjerenja. Trebalo je također nacionalizirati školstvo i ostale prosvjetne institucije da se tako započne novi duh u svim granama državne i mjesne administracije. Pored toga veoma važna zadaća vlade bijaše kako u Češkoj tako i u Slovačkoj ustrojstvo narodne vojske. Ova za bit države tako neophodna organizacija u Čehoslovačkoj bijaše jedina koja se tek morala stvarati pa je stoga i njeno efektiviranje bilo veoma teško. Ali sve te i druge poteškoće su agilni i nacionalno svijesni Čehoslovaci junački

savladali. Oni su za kratko vrijeme organizirali vojne akademije, postarali se za oficirski podmladak, preudessili vojne odore, izradili vojnu obuku na narodnom jeziku, pobrinuli se za nabavku svih rodova vatrenog oružja, konstruirali jaku zračnu flotu, ukratko stvorili čitavu zemaljsku obranu tako brzo, da su svojom sposobnošću upravo zadivili svijet. Kraj toga su veoma dobro sredili svoje državne financije. Jednako energijom i uspjehom su radili i na svim područjima državnoga života. Oslobođenje i jedinstvo im je davalo poleta i snage, da svoju domovinu podignu u red najnaprednijih država u Evropi.

GLAVA XXXIII.

Pokret ugarskih Rumunja za ujedinjenje sa kraljevinom Rumunjskom. Razoružanje vojske generala Mackensena. Velika rumunjska skupština u Alba Juliji. Okupacija Erdelja i dijela Banata. Proletarna diktatura u Madjarskoj. Sredjivanje prilika u Erdelju.

Potisnuta sa sjevera i juga, Ugarska je brzo izgubila i sav istočni dio svoga teritorija. Rumunjski zastupnici u bečkom i budimpeštanskom parlamentu su kao što znamo već ranije na temelju prava narodnog samoodređenja pokrenuli akciju za grupiranje Rumunja u Ugarskoj te složnim snagama nastojeli, da ostvare njihov vjekovni san o Velikoj Rumunjskoj. Postignuli uspjesi Čehoslovaka i južnih Slavena su još više potakli rumunjske narodne prvake, da pojačaju svoju akciju za političko otcjepljenje Erdelja i još nekoliko županija od Ugarske te proglase njihovo ujedinjenje sa kraljevinom Rumunjskom. U tu svrhu su 30. X. 1918. osnovali u Aradu Narodno vijeće erdeljskih i ugarskih Rumunja te na bazi nacionalnog principa javno tražili ujedinjenje svih Rumunja u jednu nezavisnu državnu zajednicu. Njihova je borba olada zahvatila sve veće dimenzije. Za tu oslobodilačku akciju su dobili efikasan poticaj i od samog predsjednika američke Unije koji je 5. XI. u svojoj poruci Rumunjsima preko Roberta Lansinga naglasio kako je vlada Unije bila svjedokinja velikih patnja i žrtava što ih je Rumunjska za oslobođenje podnijela od svojih neprijatelja pa da će uslijed toga vlada Unije podupirati nacionalne aspiracije Rumunjske i van njenih granica. Saveznici su također, uvidivši da je Rumunjska u skrajnjoj stisci morala sklopiti mir sa Centralnim vlastima, bili skloni, da joj dadu sve opravdane koncesije na račun paražene Ugarske. Sve su te okolnosti vrlo povoljno djelovale na rumunjske

prvake, koji su tako bili sigurni u pobjedu svoje nacionalne stvari. Pošto je Monarhija tada već vojnički bila sasvim slomljena i raskidana na više država, Rumunjima nije bilo teško, da od nemoćne Ugarske otrgnu svoja narodna područja. Zato njihovo Narodno vijeće 10. XI. uputi vladi u Budimpešti formalan ultimatum u kojem bez ikakvih daljnjih pregovora traži, da im bezodvlačno ustupi Erdély i još četiri madjarske županije. U isto vrijeme osnuju i rumunjsko Narodno vijeće u Budimpešti, da tako neposredno i potenciranom snagom učine suviše pritisak na Karolyevu vladu, da ne pravi poteškoća oko realiziranja njihovih političkih ciljeva.

Revolucionarna vlada grofa Károlyia, poslije otcjepljenja Slovaka i južnih Slavena, čini se, da je i nehotice imala glavnu zadaću, da likvidira raspad integriteta ugarske države. Da bi spasila što se još dade spasiti, ona odašalje 13. XI. Oszkara Jászia u Arad na pregovore sa predstavnicima rumunjskog Narodnoga vijeća. Nastala je duga i živahna diskusija u kojoj je učestvovao među ostalima i rumunjski državnik dr Julije Maniu. Jászi je konačno predložio da se do odluke Mirovne konferencije u Erdelju uvede kantonski sistem prema kojem bi rumunjske županije bile podređene rumunjskoj vladi u Sibinju, madjarske bi opet ostale pod suverenitetom madjarske vlade u Budimpešti, dok bi te vlade jedna prema drugoj bile u dualističkom odnosu. Rumunji su ovaj predlog odbili sa jednostavnom motivacijom, da ne žele više imati nikakve zajedničke odnose sa Madjarskom, jer imaju pravo, da se posvema otcjepe od nje te se priključe Rumunjskoj. Time je svaka daljnja rasprava bila suvišna, jer se znalo, da se ne može doći do kompromisa pa se konferencija razišla bez donošenja ikakve odluke.

Poslije neuspjeha aradskih pregovora, madjarska vlada je znala, da joj sa istoka prijeti veća pogibao nego što ju je zadesila sa sjevera i juga, ali je bila preslaba da je otkloni. Rumunji su u zapadnoj Evropi otpočeli vrlo intenzivnu propagandu za državno ujedinjenje sa Rumunjskom. Dne 20. XI. upute proklamaciju na narode svijeta u kojoj se među ostalim kaže da „Rumunji protestiraju protiv revindikacije Madjara na rumunjski teritorij kojega su još od doba cara Trajana do današnjega dana rumunjske ruke obradivale i rumunjska krv zalijevala. Rumunjski narod ni uz koje uvjete

neće nadalje živjeti sa madjarskim narodom u bilo kakvoj državnoj zajednici. Odlučio se, da će radije poginuti nego da i nadalje živi u ropstvu i madjarskoj zavisnosti.

Rumunji su dakle odbili svaku saradnju sa Madjarima i htjeli do kraja iskoristiti svoje prirodno pravo uputivši apel na narode svijeta da dobiju moralnu zaštitu pri realiziranju svojih planova, jer su, čini se, bili preslabi da ih vlastitom snagom efektuiraju. Oni su bez fakične pomoći Rumunjske sami povelili inicijativu za svoje oslobodjenje, pa nisu još imali smjelosti da proglase otcjepljenje od Ugarske niti su imali dovoljno snage za državnu organizaciju. Njima je dobro disciplinirana njemačka vojska koja se preko Rumunjske i Erdelja povlačila sa palestinske i balkanske fronte zadavala više brige od salrvene Madjarske. Karolyeva vlada je doduše prema uslovima Padovanskoga primirja i Beogradske konvencije morala do 19. XI. razoružati njemačku vojsku, ali se postavilo pitanje da li će ona imati dovoljno snage da to učini. U tadašnjim kaotičnim prilikama se nije smatralo za nemoguće, da se Nijemci i Madjari, koji su još u Erdélyu imali svoje oboružane vojne jedinice bar za izvjesno vrijeme slože te u borbi sa Rumunjima prouzrokuju suviše krvoproliće. Kad je Rumunjska 8. XI. odredila mobilizaciju protiv Mackensenove okupacione vojske, erdeljski Rumunji su se našali, da će im se položaj uskoro poboljšati. Mackensen odredi povlačenje iz Rumunjske svoje još ne razoružane vojske koja poplavi Erdély i tako ponovo ugrozi situaciju tamošnjih Rumunja. Ipak se držalo da će Nijemci po uvjetima primirja položiti oružje i biti preveženi u Njemačku. Madjarski ministar vojni Bartha zaista pozove 11. XI. zapovjednika bavarskog alpskog korpusa, da u smislu odredaba primirja položi oružje za to izaslanome vojno građanskom povjerenstvu, ali on jednostavno odbije taj predlog sa riječima: *Neka madjarski ministar vojni sam dodje i neka nas razoruža.* Nijemci su znali, da Madjari nisu bili u mogućnosti, da ih silom razoružaju a oni opet nisu htjeli da polože oružje, jer za to nisu dobili naredbu od svoje vrhovne komande. U Erdelju je dakle nastao pravi kaos, niko nije znao ko zapravo vlada: i Rumunji i Madjari su jednako držali, da im to pravo pripada, a Nijemci se opet nisu pokoravali ni jednima ni drugima. Njih je bilo oko 170.000 vojnika, što je u to doba bila takva sila da su zaista mogli činiti

šta su htjeli. Tu su se kako Madjari tako Nijemci i Rumunji neprijateljski držali jedni prema drugima pa je sva sreća što nije došlo medju njima do oružanog obračunavanja. Nijemci su istom 13. XI. dobili naredbu od njihove vrhovne komande, da se preko Madjarske povlače u Njemačku, ali u toj naredbi nije stajalo da polože oružje pa stoga nisu htjeli ni čuti o razoružanju.

Razoružanje Mackensenove vojske je prema tome nailazilo na neslućene poteškoće. Pošto je na Madjarsku spadala sva odgovornost toga razoružanja, vlada grofa Károlyia je izaslala u glavni stan Mackensenove vojske Julija Kiszela da u tom pogledu stupi u pregovore sa Mackensenom te izvrši razoružanje njegove vojske. Kad je Kiszel saopćio svoju misiju šefu generalštaba njemačke balkanske vojske Schwarzkopfenu, ovaj mu je odgovorio, da general Mackensen otklanja zahtjev o razoružanju. Károlyieva vlada je radi toga pala u nepriliku, jer je Antanta mogla uslijed neizvršenja uslova primirja okupirati cijelu Madjarsku. Međutim je jedan dio njemačke vojske oko Segedina silom prilika morao napustiti konje, kola i svu vojničku opremu te je preko Budimpešte i Beča prevežen u Bavarsku. Ali je glavni dio Mackensenove vojske još uvijek bio u Madjarskoj. Za njen prevoz je trebalo staviti na raspoloženje do 80 željezničkih garnitura, što Madjarska zbog nestašice ugljena nije bila u mogućnosti da učini na brzu ruku. Da bi otklonila od sebe svaku odgovornost, Károlyieva vlada je odredila da se u pitanju razoružanja zajedno sa članovima savezničke vojne misije u Budimpešti održi konferenciju u glavnom stanu Mackensenove vojske. Ta se konferencija sastala 1. XII. u mjestu Rimnicul Valcear, a prisustvovali su joj već pomenuti Kiszely i Schwarzkopfen, a u ime Saveznika francuski general Berthelet i kapetan Amiel. Na zahtjev Kiszela, da se u smislu uvjeta primirja njemačke čete imaju razoružati, Schwarzkopfen je odgovorio, da će Mackensenova vojska to učiniti samo onda ako u toku toga dana za to primi naredjenje od vrhovne njemačke komande iz Spaa. Na taj negativan odgovor Schwarzkopfena, francuski predstavnici su izjavili, da se to njih ništa ne tiče, jer to je stvar madjarske vlade. Tako se i ta konferencija završila bez pozitivnoga rezultata.

Sutradan 2. XII. je Schwarzkopfen obavijestio madjarsku

vladu, da od glavne komande njemačke vojske još nije primio nikakav odgovor glede razoružanja, ali da će se Nijemci zato pokoriti odredbama primirja. Ovaj nagli preokret u držanju Mackensena je po svoj prilici nastao uslijed bojazni od energičnijeg istupa Saveznika protiv njegove tvrdoglavosti. Tada je nastupilo razoružanje Mackensenove vojske koja je ostavivši ogroman ratni materijal u toku decembra uglavnom bila otpremljena u Njemačku.¹⁾

Sa povlačenjem Mackensenove vojske slijedio je jači nastup rumunjske vojske protiv madjarskih pograničnih četa. Pojedini vojni odjeli rumunjski su još 31. X. na više mjesta prešli erdeljsku granicu te bez jačega otpora prodirali i redom osvajali pogranična mjesta rumunjska. Druga pješadijska divizija je slijedila otklapanje Nijemaca, a šesta i sedma su iz Moldavske prodrveli istočne erdeljske klance, operirale protiv Madjara koji su za obranu svoje granice pod komandom podmaršala Antuna Goldbacha koncentrirali jedva 28 bataljona snabdevena sa dosta slabom artiljerijom. Madjari su svagdje pružili slabu otpor i stalno se povlačili prema unutarnjosti svoje zemlje. Sva rumunjska mjesta su sa razumljivim oduševljenjem i velikim slavljem dočekala oslobodilačku rumunjsku vojsku. General Noselu zapovjednik okupacione rumunjske vojske je izdao u vrlo rodoljubivom duhu proglaš na Rumunje koji glasi ovako: *Po naredbi Njegovog Veličanstva najviležnijeg i najmudrijeg kralja Ferdinanda I. prelazimo ove nepravedne granice koje su nas kroz deset sto-*

¹⁾ Sjedište generala Mackensena poslije kapitulacije isprva bijaše u Velikom Varadinu, a kasnije zatraži od madjarske vlade drugo mjesto. Grof Károlyi mu odredi za boravak dvorac grofa Eszterházia u Pápu. Mackensen se na to krene na put te 16. XII. stiže u Budimpeštu gdje ga je na kolodvoru dočekao Josip Pogány sa dvije satnije sa ručnim granatama i pušcanim strojevima. Po nagovoru njemačkih oficira ode grofu Károlyiu sa kojim se zadržao u duljem razgovoru i potuzio mu se na neprijateljski doček Madjara. Iz Budimpešte Mackensen nije otišao u Pápu, nego je bio interniran u dvorac Ladislava grofa Károlyia u Fothu gdje su ga čuvala tri oficira i pedeset vojnika. Dne 31. XII. je u Foth došao francuski potpukovnik Guesperau sa pratnjom te u ime Saveznika izjavio Mackensenovu čuvaru kapetanu Rejsneru, da je Mackensen otada u njegovoj vlasti. Nekoliko dana kasnije (4. I. 1919.) Mackensen je otpremljen u Novi Futog u Bačkoj, zatim u Beograd, a konačno u Solun gdje je bio u francuskom sužanjstvu do 25. XI. 1919.

ljeća rastavljale. Taj proglas je snažno odjeknuo u srcima erdeljskih Rumunja. Mjesna narodna vijeća su odmah donijela odluke prema kojima su otkazala svaki posluš Konradu Siegleru pješadijskom generalu okružnog domobranskog zapovjedništva u Klužu te iskazala neograničenu poslušnost vojnim i građanskim odredbama rumunjskog Narodnog vijeća u Aradu.

Uvjeti primirja s Antantom nisu vezali Károlyievu vladu da se vojnički ne odupire rumunjskoj okupaciji Erdelja, ali se ona nije mnogo ni brinula da ga obrani, jer je smatrala, da bi joj svaki napor bio uzaludan. Oao malo vojske, što je sakupljeno većinom od erdeljskih Madjara nije bilo u stanju da zadržava sve dublje prodiranje rumunjskih četa. Ipak je kretanje rumunjske vojske bilo relativno dosta sporo, jer nije bilo ozbiljnih razloga, da se okupacija Erdelja izvrši brzo prvo zato, što nije bilo poželjno izazvati nepotreban otpor Mackenseneve vojske, a drugo pak zato, što se znalo da Madjarska koja se borila sa nutarnjim poleškoćama nije bila u stanju, da formira jaču defenzivnu snagu pa je tako cijela vojna operacija Rumunja imala okupacioni karakter bez većeg prolijevanja krvi.

Prirnodno je što su ti događaji u jugoistočnoj Evropi prouzrokovali promjenu političkog kursa u Rumunjskoj. Marghilomanova vlada, koja je sklopila mir sa Centralnim vlastima 11. XI. u Jassyu podnese demisiju te ustupi mjesto ratobornom generalu Coandi. Rumunjska kraljevska porodica tada prenese svoje sjedište iz Jassyu u Bukurest. S tom promjenom režima u Rumunjskoj, nastala je mnogo veća vojnička akcija za okupaciju istočne Ugarske. Šesta i sedma rumunjska armija prodru u sjevernu dolinu Marosa i Alta te napredovahu nutarnjosti Erdelja. Dne 2. XII. osvoje Brasov, Petrosenj i Sibinj te gotovo posvema skrše defenzivnu silu Madjara.

U to doba se za ugarske Rumunje zbio vrlo značajan događaj koji je odlučio sudbinom njihove državne pripadnosti. Poslije svestrane organizacije svoga naroda, rumunjski su rodoljubi za 1. XII. sazvali u Alba Juliju veliku rumunjsku narodnu skupštinu na kojoj se na svečani način imala manifestirati njihova nacionalna svijest i čuli glas o njihovim političkim težnjama. Na tu su skupštinu došli predstavnici Rumunja iz svih njihovih mjesta iz Erdelja i ostale Ugarske.

Alba Julija 1. XII. bijaše iskićena rumunjskim i Antantinim zastavama. U 10 sati prije podne je veliku skupštinu otvorio bivši zastupnik u budimpeštanskom parlamentu Stjepan Pop-Čičo održavši pri tome značajan govor u kojem je okarakterizirao važnost historijskih momenata u kojima Rumunji jednodušno treba da istupe te odluče o boljoj i ljepšoj budućnosti svoje države i nacije. Iza njega je više govornika isticalo potrebu kidanja svih veza sa Madjarskom te ujedinjenja rumunjskih krajeva sa kraljevinom Rumunjskom. U tome duhu je knoačno pročitana rezolucija koja je od sakupljenoga naroda prihvaćena s aklamacijom i gromornim odobravanjem. Prva točka ove rezolucije glasi:

Rumunjska narodna skupština iz Erdelja, Madjarske i Banata koja je održana 1. decembra 1918. u Alba Juliji proglašuje ujedinjenje svih Rumunja i područja na kojima žive Rumunji sa kraljevinom Rumunjskom. Rumunjska narodna skupština nadalje smatra za Rumunje neotuđivim pravom na cijelo područje Banata koje se prostire između Maroša Tise i Dunava¹⁾

U slijedećim točkama rezolucije se govori o državnoj organizaciji i potpuno slobodnom razvoju svih narodnih manjina koji žive na etnografskom teritoriju Rumunja. Ta je rezolucija odmah odata rumunjskoj vladi i vladama savezničkih država i američke Unije, a bila je publicirana i u čitavoj evropskoj štampi. Antantine države, osobito Francuska, izdašno podupirahu rumunjske nacionalne aspiracije što Rumunje još više ohrabri te povećaju svoje pretenzije na sve veću površinu ugarskoga teritorija.

Rumunjska narodna skupština u Alba Juliji bijaše veliki događaj u historiji Rumunja; on rasplamti njihovo rodoljublje i podigne narodnu svijest u svim njihovim selima i gradovima. Neopisivim žarom i neiscrpivom energijom nastave rad oko stvaranja Velike Rumunjske. Kad je poslije pada kabineta generala Coande, 2. XII. Julije Maniu sastavio novu rumunjsku vladu, ugarskim Rumunjima silno poraste samovijest što nji-

¹⁾ Madjari još i danas dovode u pitanje pravo rumunjskih predstavnika, da su na toj skupštini govorili u ime svih ugarskih Rumunja. Ta naivna tvrdnja je posljedica njihovog očajja, jer niko razborit neće tvrditi, da Rumunji kao cjelina nisu radije težili Rumunjskoj nego Ugarskoj.

hov čovjek stoji na čelu vlade u koju su oni s pravom polagali najveće nade, jer su znali, da će se Maniu više nego iko drugi zauzimati za njihove nacionalno-teritorijalne interese. Maniuova vlada je zaista predstavljala državno jedinstvo svih Rumunja, pa je samo trebalo vojničkom okupacijom rumunjskih krajeva realizirati političku cjelinu Velike Rumunjske.

Ovaj pokret Rumunja, osobito njihova skupština u Alba Juliji, ljuto pogodi Madjare, koji su vidjeli konac njihove hegemonije. Kada su pored toga i Rusini zatražili šest madjarskih županija, a Njemačka Austrija je opet zahtjevala zapadnu Ugarsku, razaranje hiljadugodišnje madjarske države bijaše očividno. Rusini provale u istočnu Ugarsku, osvoje Sighetul i Munkačevo te nastave prodiranje prema zapadu nailazeći svagdje na slab oružani otpor. Madjari u zabuni i kaosu što je vladao nisu imali ni volje ni snage da zakrče put neprijateljima koji su im sa svih strana poplavili granice i sve dublje prodirali u nutarnost njihove bespomoćne države.

Polisnuti sa svih strana, Madjari nisu mogli lako pregorjeti gubitak Erdelja i istočne Ugarske. Još uvijek su činili očajan napor da bar svojim vapajima u stranome svijetu nadju zaštitu i spase od posvemašnjega raspada svoju domovinu. U tom očaju su htjeli organizirati madjarski narod u Erdelju te u njegovo ime podići glas protiv rumunjske okupacije. Stoga je madjarska vlada 7. XII., dakle poslije otcjepljenja Rumunja od Ugarske, imenovala dr. Stjepana Apáthya glavnim vladinim povjerenikom za Erdelj. Apáthy je u Klužu odmah započeo svoju nemoguću misiju, da očuva već izgubljeni Erdély za Ugarsku. Njegov riskantan pothvat je u tadašnjim prilikama mogao dovesti do nereda i otvorenih pobuna koje bi madjarski narod pored uzaludnoga krvarenja i moralne odgovornosti stajale još i mnogo materijalnih žrtava te u takvim okolnostima neminovne vojničke opramacije. Ali on je još uvijek imao nade, da će mu jakom organizacijom poći za rukom okupiti madjarske mase na demonstrativan zbor čiji glas će naići na odziv u evropskoj javnosti pa tako spasiti za Ugarsku ono što je smatrao, da još nije definitivno izgubljeno.

Međutim su Rumunji sve dublje prodirali u Erdelj. Ne mogavši zaustaviti njihovo napredovanje, grof Károlyi 18. XII. zatraži od Antante da ga obavijesti na kojoj liniji će se održati rumunjske čete. Sutradan 19. XII. zamoli Francusku i

Englesku neka pomognu nesretnom madjarskome narodu. Svi su ti vapaji bili uzaludni, jer je Antanta bila voljna pregovarati samo sa građanskom vladom, a Károlyieva vlada je bila revolucionarna. Situacija je, međutim, bila takva, da Ugarsku već ne bi spasila nikakva građanska vlada, jer njene su narodnosti spontano kidale sa njome sve zajedničke veze. Károlyi stoga izda proklamaciju narodnim manjinama u kojoj im obećaje posve slobodan nacionalno-kulturni razvitak samo neka i nadalje ostanu u okviru Ugarske, Ali na tu se proklamaciju više niko nije obraćao, jer su narodne manjine i bez nje izvojevale svoju potpunu slobodu.

Pošto Károlyieva vlada nije mogla doći do riječi u inozemstvu, to su budimpeštanske naučne institucije pokrenule akciju, da u naučnom svijetu nadju zaštitu za madjarsku državu. Prvi je zbor budimpeštanskih sveučiličnih profesora upravio apel na inozemna sveučilišta, da podignu glas protiv raskomadanja Ugarske. Kad ni to nije uspjelo, madjarska akademija nauka 20. XII. uputi memorandum svim akademijama prosvjetljenih naroda u kojem prikazuje kulturu Madjarske kao političke i ekonomske cjeline, njene zasluge za čovječanstvo, te moli sve akademike, da uzmu u zaštitu Madjarsku čiji neprijatelji pomoću svojih sunarodnika vrše atentat na hiljadugodišnju političku cjelinu madjarske države. Ona dakle priznaje, da Madjarsku razaraju njeni vlastiti narodi, a neće da prizna da oni imaju više prava na samostalan život nego što Madjarska traži da ih ponovo poluča i nadalje drži u ropstvu. Stoga je razumljivo što svojim vapajima nije postigla ništa, jer je baš u prosvjetljenim državama princip slobode više cijenjen nego da ga žrtvuju imperijalističkoj svrsi nezasihtih Madjara.

Kad su tako bezuspješne ostale sve intervencije Károlyieva vlade i memorijali madjarskih naučnih institucija, sazva je dr. Apáthy za 22. XII. u Klužu dugo spremeni veliki madjarski zbor, da njime manifestira snagu madjarskoga naroda u Erdelju. Nije mu bilo teško sabrati ogromne mase očajnih Madjara, koji su se poput davljenika hvatali za slanku da spase svoju dotadašnju političku pomoć nad Rumunjima. Na tom zboru je rd. Apáthy pročitao oprežnu rezoluciju kojom brani integritet ugarske države i protestira protiv nasilne rumunjske okupacije Erdelja. Ta je rezolucija, naravno, prihvaćena, a madjarska

štampa joj je pripisivala naročitu važnost i dokazivala da Erdéj i nadalje želi ostati pod vrhovništvom ugarske države. Ali osim nje niko tom zboru nije posvetio nikakvu pažnju, jer se znalo da su Madjari prema Rumunjima u takvoj manjini, da se njihovi zahtjevi ne mogu uzeti u obzir pa je tako i ta posljednja njihova demonstracija ostala bez ikakvog efekta i konačno propala.

Medjutim je vlast dra Apáthya bila kratkoga vijeka. Rumunjske čete 24. XII. osvoje Kluj i nastave prodiranje u nutarnost Erdéjja. Francuski general Henri Berthelot glavni zapovjednik Antantline podunavske vojske 26. XII. na temelju nacionalnog principa ovlasti rumunjsku vojnu komandu da prijedje liniju označenu u Beogradskoj konvenciji. Na to se dr Apáthy 28. XII. u Kluju sastane sa generalom Berthelotom i utanači s njime sporazum, da se između rumunjskih i madjarskih četa ustanovi neutralna zona od 15. km. sa istočnom linijom Bala mare—Kluj—Déva. Ovaj sporazum Károlyieva vlada nije odobrila, dr Apáthy na to podnese ostavku, a Rumunji ga uhapsu te brzim tempom nastave okupaciju Erdéjja koji više nije pripadao madjarskoj državi. Rumunjski kralj Ferdinand I. 28. XII. izda manifest u kojem se kaže, da se teritorij označen u odluci rumunjske narodne skupštine u Alba Juliji za sva vremena priključuje kraljevini Rumunjskoj.

Zbog neprestanoga prodiranja rumunjskih četa, glavno zapovjedništvo madjarske vojske prenese svoje sjedište iz Velikog Varadina u Debrecin. Njihova obrambene snaga je bila gotovo posvema skršena. Rumunji su im osvojili sva vojnička skladišta i domogli se ogromnoga ratnoga materijala, a veliki teritorijalni gubitci su ubili duh i u ono malo vojnika što im je preostalo. Nekoliko pukovnija što je bilo koncentrirano za obranu izgubilo je svaku volju da nastavi uzaludnu borbu sa neprijateljima čija nadmoć je svakim danom bivala sve veća.

U takvom raspadanju Madjarske progovorili su i erdeljski Nijemci. Njihovi politički vodji su 8. I. 1919. u Mediasu sezvali njemačku narodnu skupštinu na kojoj je Rudolf Breusch pročitao odluku u kojoj se neglašuje, da su erdeljski Nijemci u političkom pogledu solidarni sa Rumunjima te se sa njima zajedno žele pripojiti kraljevini Rumunjskoj. Ovaj istup Nijemaca je osjetno pogodio Madjare koji su vidjeli da ih ne nepuštaju samo oni narodi koji su na njihovu teritoriju stva-

rali svoje države, nego još i Nijemci koje su oni vazda smatrali lojalnim madjarskim podanicima. Ali Nijemci su svakako imali dosta razloga što su to učinili; oni su se nadali, da će u Rumunjskoj kao narodna manjina uživati više prava nego što im ga je Madjarska pružala.

Odluka erdeljskih Nijemaca još više pospješi teritorijalne aspiracije Rumunja koji pojačanim snagama 13. I. 1919. prijedju neutralnu zonu, počnu osvajati županiju za županijom tako da iza demarkacione linije utvrđene Beogradskom konvencijom osvoje još dvadeset madjarskih županija. Mala i slabo opremljena madjarska vojska koja je branila Bihar i Szatmár kod Csucse bude raspršena i tako još više otvori put Rumunjima u Madjarsku. Bratianu na to 1. II. 1919. na temelju odluke u Alba Juliji zatraži od Saveznika Banat do Tise. Time opet izazove sukob sa državom Srba, Hrvata i Slovenaca zbog posjeda Temišvara. Spor se veoma zaoštri, ali intervencijom Saveznika dodje do sporazuma; Rumunjska zadrži istočni, a država Srba, Hrvata i Slovenaca zapadni dio Banata.

Pored tolikih nedaća i nevolja što ih je iskusila u obrani domovine, Károlyieva vlada je nekoliko dana kasnije primila odlučan udarac od kojega se više nije oporavila. Potpukovnik Vyx joj 21. III. preda notu generala Franchet d'Espereya prema kojoj je Mirovna konferencija u Parizu odredila novu neutralnu zonu između rumunjske i madjarske vojske. Istočna linija te zone je povučena od Arada preko Salonta mare do Velikog Varadina, a zapadna Segedin—Hódmezővásárhely—Debrecin. Povlačenje madjarske vojske na zapadnu liniju se imalo početi 23. III, a završiti 2. IV. Károlyi na to odmah odgovori potpukovniku Vyxu slijedeće: . . . *Prijazni ste mi bili dostaviti odluku Mirovne konferencije prema kojoj se ustanovljuje nova neutralna zona između rumunjske i madjarske vojske, te mi je čast saopćiti Vam, da ugarska vlada ne može prihvatiti ove uvjete, jer nije zastupana na Mirovnoj konferenciji pa sloga podnaša demisiju i predaje vlast proletarnoj diktaturi...* Károlyi je time htio svaliti odgovornost na Saveznike što su žrtvovanjem Madjarske pospješili vriježenje komunizma u centralnoj Evropi. Saveznici su, međjutim, u nasljednim državama imali jak oslon protiv ekspanzije komunizma, pa su se s pravom nadali, da će on u Madjarskoj brzo biti skršen.

Károlyi zaista još istoga dana poslije podne u 5 sati podnese ostavku i preda svu državnu vlast Beli Kunu¹⁾ i drugovima, koji odmah proglase proletarnu diktaturu po ruskom uzoru. Vladu je sastavio Aleksadar Gabai, ali je u stvari bio diktator Bela Kun. Tada u Madjarskoj započne strahovlada kakvoj malo ima primjera u povijesti svijeta. Pribijanje svećenika na crkvena vrata, vješanje ljudi o stabla na ulicama i cestama, razna ubojstva, pljačka i otmičina bijahu vazda na dnevnom redu. Nikada Madjarska nije imala strašnije dane nego u to doba crvene diktature. Nikome nije bio toliki strah od vanjskih neprijatelja kao od unutrašnjega terora. Mnogi su, dapače, željeli da ih saveznička vojska okupacijom Ugarske oslobodi od crvenog nasilja. Na stotine nevinih žrtava je padalo bez ikakvog zakonskog procesa; u cijeloj zemlji se vapilo za pravdom koja se u tim prilikama nigdje nije mogla naći.

Proletarna diktatura u Madjarskoj je počela Rumunje, da i preko neutralne zone prodru te obore vladu Bele Kuna. Antanta je povladjivala tu njihovu namjeru pa tako 16. IV. 1919. pokrenu vojnu operaciju. Komunisti su dobro znali, da samo pomoću jake proletarne vojske mogu sačuvati svoju vlast, pa je zato Josip Pogány vojni povjerenik odmah počeo organizirati crvenu vojsku te je pod zapovjedništvom Vilima Böhma uputio, da zakrči prodiranje Rumunja. U nizu manjih bitaka, crvena vojska bude potučena i potisnuta, a Rumunji dopru do Solnoka. U isto vrijeme i čehoslovačka vojska prodre sa sjevera, u više okršaja poluče Madjare te osvoji Miškolc i još neke madjarske gradove. Pošto Rumunji u to doba iz strateških razloga obustave dalje prodiranje, Madjari koncentriraju jaku vojsku na sjeveru, prijedju u protunavalu, potisnu čehoslovačku vojsku i 6. VI. osvoje Košice. Ali već 8. VI. Clemenceau uputi brzojav proletarnoj vladi u Budimpešti, da smjesti obustavi prodiranje svojih četa u Slovačkoj. Madjari se pokore, a za časoviti uspjeh u Slovačkoj dobiju težak poraz od Rumunja. Sabravši nove snage, Rumunji na cijeloj liniji potiskivahu Madjare te se polako približavahu

¹⁾ Bela Kun je 20. XII. 1918. sa falsificiranom putnicom došao iz Rusije u Madjarsku.

prema Budimpešti. Crvena vojska više nije bila u stanju, da izdrži navalu nego se neprestano povlačila centru Madjarske. Videći, da ne može dalje voditi borbu, Bela Kun 1. VIII. preda vlast socijalnom demokrati Juliju Piedlu, a on sa svojim drugovima pobjegne u inostranstvo. Rumunji tri dana kasnije 4. VIII. osvoje Budimpeštu i dokončaju vlast proletarne diktature.

Madjarskoj je tada odlanulo od crvenog terora, ali su je zadesile tegobe rumunjske okupacije. Nadvojvoda Josip¹⁾ kao regent Madjarske 7. VIII. imenuje pretsjednikom vlade Stjepana Friedricha koji je imao dvije vrlo teške zadaće: da vida rane što ih je narodu zadao crveni teror i da oslododi Madjarsku od okupacije Rumunja koji su zaposjeli čitavo istočno Zadunavlje. Potonja zadaća mu je bila dosta teška, jer Rumunji nisu bili voljni, da brzo napuste Madjarsku. Istom kad je Antanta 9. XI. 1919. odredila, da povuku svoju vojsku, počeli su se oni spremati za evakuaciju, koja je počela 12. XII. 1919, a završila se 6. III. 1920. godine.

Rumunjska je prema gornjem prikazu bez većih napora i duljega prolijevanja krvi osvojila od Madjarske veliki teritorij na koji je po narodnosnom principu smatrala da ima pravo. Povećana Erdeljem, istočnim Banatom, Bukovinom, dijelom istočne Madjarske i Besarabijom, ona je postala najveća država na jugoistoku Evrope. Sa izvršenjem okupacije, Rumunji su odmah počeli sredjivati unutrašnje prilike u osvojenim područjima, osobito u Erdélyu, čija pripadnost Rumunjskoj već po slomu Centralnih vlasti bijaše neosporna. Svoj su rad protegli na sva područja državnoga života. Prvo je u javne urede i škole uveden rumunjski zvaničan jezik, a zatim se prešlo i na ostala područja. U toj su rezorganizaciji Rumunji pokazali neobičnu agilnost i smisao za nacionaliziranje javnih institucija. Madjarsko sveučilište u Kluj su pretvorili u rumunjsko i započeli intenzivan prvsvjetni rad. Nacionalizirali su trgovinu, industriju i obrt tako da je u Erdélyu

¹⁾ Talijanski general Monbelli je 23. VIII. 1919. pozvao nadvojvodu Josipa, da po brzojavnom nalogu Clemenceaua odmah podnese ostavku na regentstvu Madjarske, što je ovaj i učinio.

u svakom pogledu brzo nestalo mađjarskoga karaktera, a rumunjski duh zavladao u svim granama javnoga života. Premda su sa velikim teritorijem dobili i veliki broj narodnih manjina, oni sa jakom asimilacionom snagom sa uspjehom utiru put jednojezičnoj državi pa će Rumunjska po svojoj površini, prirodnim bogatstvom u skoroj budućnosti i brojem pučanstva postati četvrta velika i moćna romanska država u Evropi.

GLAVA XXXIV.

Restauracija poljske države. Saziv konstituante. Unutrašnje prilike. Pilsudski. Borbe sa Ukrajincima, Nijemcima i Rusima. Agrarna reforma. Rat s Rusijom. Mir u Rigi. Ustav i unutrašnja državna konsolidacija.

Sa postankom Jugoslavije, Čehoslovačke i Rumunjske je u isto vrijeme uspostavljena i tri puta razdijeljena poljska država. Jedni su bili razlozi njihovog oslobodjenja, ali nisu bile jednake i njihove borbe. Dok su se južni Slaveni, Čehoslovaci i Rumunji borili samo protiv Monarhije, poljski narod je imao jednako tešku borbu kako protiv Monarhije tako i protiv Njemačke i Rusije. U tom nesretnom položaju među tri neprijateljske velevlasti bijaše razlog njegove ranije tragedije. U takvoj situaciji ga je zatekao i svjetski rat. Razdijeljenom među tri velevlasti, jednaka mu je pogibeo prijetila od Rusa i Nijemaca. Pobjeda jednih i drugih je za njega značilo produženje ropstva. Nije stoga čudo što su u nesretnom poljskome narodu još i tokom rata postojale tri struje koje su mu opet slabile nacionalne snage. Prva najbrojnija je pod vodstvom Ignacija Daszynskog, Zdislava Lubinskog i Ivana Kucharewskog u ruskom carizmu vidjela najvećeg neprijatelja poljskoga naroda, druga je tražila sporazum sa Rusijom, a treća čiji su vodji bili visoki aristokrati u krvnome srodstvu sa Habsburgovcima je opet očekivala spas od pobjede Centralnih vlasti. Sve tri ove struje su se prevarile u svojim očekivanjima, jer od milosti carske Rusije i Centralnih vlasti nikada ne bi postela potpuno samostalna poljska država. Njena sreća je bila pad ruskog carizma i poraz Centralnih vlasti, a Saveznici i pretsjednik američke Unije Vilson su je izdašno podupirali i njenu uspostavu smatrali jednim od uvjeta svjetskoga mira.

Prikazali smo već kako su Centralne vlasti obećavale

Poljacima samostalnu državu samo da ih za vrijeme rata primire, a zatim u slučaju pobjede još više podvrgnu svojoj vlasti. Još 12. IX. 1917. su im osnovale regentsko vijeće, čiji su članovi bili kardinal Kakowski, princ Lubomirski i Ostrowski da vrši vrhovnu vlast u državi dok se ne riješi pitanje ko će biti postavljen na poljski prijesto za koji su se borili austrijski i njemački pretendenti. Ovo je vijeće imenovalo više vlada (Kucharzewski, Steezowski) koje su bile isto tako nemoćne kao i ono samo, jer u svemu je bilo ovisno o Beču i Berlinu, a sa stranim državama nije imalo pravo ni pregovarati. Austro-njemačka okupaciona vojska je imala gotovo svu vlast u svojim rukama, a njemačka administracija u većini države je sve više istiskivala i ono malo uliceja što su ga Poljaci imali u otpravljanju državnih poslova.

Poslije mira u Brest-Litovsku, Poljaci su vidjeli planove Nijemaca i konačno se otkrenuli od Centralnih vlasti te se u mnogo jačoj mjeri počeli orijentirati prema Saveznicima. Zagranična borba Dmowskog i Paderewskog te generala Hallera je dakle naišla na pravo razumljevanja u poljskome narodu koji je otada svu nadu za svoje oslobodjenje polageo u pobjedu Antante. Sa porazom Centralnih vlasti je nastao još veći preokret i u Poljskoj. Za kratko vrijeme su se formirale i padale vlade Bronlewskog, Swierzynskog, Kucharewskog i Wroblewskog, a vlast austro-njemačka je u cijeloj državi bila dokončana. Već 15. X. 1918. Monarhija morade predati Poljacima upravu glavne gubernije u Lublinu, a poljske legije 31. X. osvoje Krakov, a zatim i druga veća mjesta te razoružaju okupacionu neprijateljsku vojsku. Ali se u istočnoj Galiciji sukobe sa Ukrajincima koji u to doba raspadanja Monarhije proglašavaju nezavisnu zapadno-ukrajinsku državu. Sabravši jake vojničke formacije, Ukrajinci poljsnu Poljake te 1. XI. osvoje Lavov i Przemisl. Galicija tako na više mjesta opet postane pozornica ljutih okršaja u kojima se lila bratska slavenska krv pa ćemo se na njih još osvrnuti.

U tim sudbonosnim momentima Daszinsky 7. XI. obrazuje u Lublinu pučku vladu koja odmah proglašuje nezavisnu poljsku republiku i liši vrhovne vlasti regentsko vijeće. Ono ipak 8. XI. ukine njemačku administraciju pa time oslobodi Poljsku i posljednjih ostataka tuđinske vlasti. Istovremeno se i Pilsudski oslobodi iz magdeburškoga zatvora te 10. XII.

dodje u Varšavu, a njegov bivši progonitelj general Beseler pobjegne u Njemaču. Regentsko vijeće 11. XII. preda vrhovnu vlast Pilsudskom, koji povjeri sastav prve vlade oslobođene Poljske svome privrženiku Daszynskom. Ali ta je vlada bila kratkoga vijeka, jer nakon opiranja Poljaka u Poznu, Daszynsky preda vlast socijalnom demokratu Moraczewskom. To je opet izazvalo žestoku reakciju konzervativaca koji su još od početka novoga režima prljekim okom gledali na vlasti Pilsudskog i socijalistu Moraczewskog pa su početkom 1919. na čelu sa princem Sapiehom izvršili državni udar. Ovaj sukob je svakako bio štetan za opću stvar pri početku državnog formiranja, ali nije imao teže posljedice, jer se u to doba zbio događaj koji je privukao pažnju cijelog poljskog naroda. Dne 25. XII. na engleskom krstašu Condoru dodje u Danzig, a 26. XII. u Posen i 1. I. 1919. u Varšavu Ignacije Paderewski pianist i veliki borac u inozemstvu za oslobodjenje svoje domovine. Zahvalni poljski narod mu priredi veličanstveni doček uz oduševljene ovacije. U političkim krugovima je odmah prevladjivalo mišljenje, da je Paderewski za stečene zasluge designirani pretsjednik vlade. Pod tim dojmom Moraczewski 12. I. podnese demisiju, a Pilsudski sutradan povjeri sastav nove vlade Paderewskom. U isto vrijeme dodjoše u Varšavu francuski poslanik Noulens kao šef Antantine delegacije te generali Henrys i Haller, da reorganiziraju poljsku vojsku. Svrha ove političke i vojne misije bijaše da novu poljsku državu predobije za francusku orijentaciju pa da tako Francuska na istoku donekle nadoknadi ono što je izgubila u sovjelskoj Rusiji.

Glavna zadaća nove vlade bijaše, da izvrši izbore za konstituantu. Nastala je u cijeloj državi izborna borba te je na dan izbora 26. I. šesnaest stranaka izabralo 415 zastupnika¹⁾. Konstituanta se sastala 10. II. te je proklamirala, da je nova poljska država osnovana na demokratskim načelima. Nekoliko dana iza toga je povjerila vrhovnu vlast državnom poglavaru Josipu Pilsudskom na slijedećoj osnovi:

1. Narodna skupština je vrhovna i legislativna vlast u državi. Državni poglavar proglašuje zakone uz kontrasignaciju pretsjednika ministarskog savjeta i nadležnog ministra.

¹⁾ Na izborima su relativnu pobjedu izvojevali ljevičari prema desničarima i centru.

2. Državni poglavar pretstavlja državu. On ima vhovnu vlast egzekutivne i potvrđuje odluke narodne skupštine u svim građanskim i vojničkim poslovima.

3. Državni poglavar imenuje vladu sporazumno sa narodnom skupštinom.

4. Državni poglavar i vlada su za svoj rad odgovorni narodnoj skupštini.

5. Svi akti, što ih državni poglavar u ime države potvrđuje moraju imati kontrasignaciju nadležnih ministara.

Prema tako ustanovljenoj formi vladavine, odmah se započelo i unutarne državno sredjivanje. Pilsudskijeva politička koncepcija bijaše, da su široki narodni slojevi najčvršći temelj države da tako sve društvene klase mogu korisno saradivati na konsolidaciji prilika. Uvjeti su za realiziranje takve ideologije u Poljskoj bili dosta teški. Žarki patriotizam Poljaka, koji su valjda više nego ma koji drugi narod znali cijeniti svoje oslobođenje, nije bio dostatan za potrebno saniranje ratom rastrojenih prilika u zemlji; tu su trebali svi njihovi najspremniji sinovi da napnu sve svoje intelektualne sile da izvrše ono o čemu je ovisila sreća njihove domovine. Ali ni sama vlada Paderewskog nije imala, čini se, dovoljno inicijativne snage da tu zadaću sa uspjehom provede u djelo. U novoj državi administracija nije bila jedinstvena. Krajevi bivše Rusije, istočne Pruske i Galicije su imali tradicionalan način samouprave koju je trebalo unificirati, a za to je pored intenzivnoga rada trebalo i dosta vremena. Poratna psiha je svagdje pokazala svoje destruktivne posljedice, a još veće zlo je bila korupcija što je iz Rusije prešla i nešto zahvatila javnu administraciju koja je i osim toga bila dosta nesređjena. Nesposobno i koruptivno činovništvo svojim površnim i podmišljivim radom je nemalo zapinjalo normaliziranje prilika. Sve je to zlo što je trovalo narod trebalo iskorijeniti, a na njegovo mjesto postaviti korektno, idealizmom zadofjeno činovništvo. To je opet nailazilo na poteškoće, jer u svim strukama nije bilo dovoljno spremnih ljudi. Pored toga su poratne prilike i u materijalnom pogledu bile veoma teške. Gotovo cijela Poljska je bila pozornica ratnih operacija. Kuće su bile razorene, tvornice uništene, polja opustošena i privreda upropaštena. Živežnih namirnica je ipak bilo dovoljno, ali se u svim ostalim artiklima osjećala velika nestašica koju

su loše saobraćajne prilike samo povećale. Vlada Paderewskog je dakle imala veliku, a u nekim pogledima za izvjesno vrijeme i nesavladivu zadaću, da riješi sve te važne probleme zajedno sa sredjivanjem državnih financija, koje, što je sasvim razumljivo, u početku državnog formiranja nisu mogle biti u povoljnom stanju.

U tako nepovoljnim unutrašnjim prilikama Poljska nije mogla u miru sanirati svoju višesiranu krizu nego se morala boriti sa svojim susjedima i trošiti svoju snagu u krvavim okršajima koje su je slajale velikih ljudskih žrtava. Uvučena silom prilika u krvavo koło, ona je pokazala svoju vojničku snagu potiskivanjem svojih daleko nadmoćnih neprijatelja. Pri tome se ponovo istakla markantna ličnost najvećeg borca za oslobođenje Poljske Josipa Pilsudskog. On je svojim djelima dokazao, da je dorastao za visinu svoga poziva, pa smatramo za potrebno da o njemu progovorimo nekoliko riječi. Pilsudski je rođen 1867 u Vilni. Kao sin nižega plemića nije težio ni za kakvom titulom nego je u svojoj ranoj mladosti osjećao da je predestiniran za viši poziv nego što ga je u Rusiji mogao postići. Njegova misao je bila, da Poljsku učini slobodnom državom, što je u tadašnjim prilikama grantčilo za besmislenom fantazijom. Pošto je smatrao, da je carski režim glavna zapreka oslobođenju Poljske, to se združio sa radničkim elementima i revolucionarcima koji su kovali urotu protiv dinastije Romanova. Za takvu je konspiraciju bio optužen i on te je 1887 deportiran u Sibiriju gdje je proveo pet godina. Vrativši se iz Sibirije ne klonu duhom nego osnuje 1892 u Varšavi poljsku socijalističku stranku, a zatim u Vilni tajnu štampariju gdje je štampao list „Robotnik“. God. 1900. je opet uhapšen i otpremljen u Petrograd. Sljedeće 1901. mu uspije pobjeći iz zatvora te doći u Galiciju gdje se na početku rata, kao što znamo, na čelu poljskih legija borio protiv Rusije kao glavne neprijateljske sile poljskoga naroda. Tom prilikom vele da je rekao ove značajne riječi: *Rat počinje protiv Rusije, a završice se protiv Njemačke.* Bio je velik i neustrašiv u borbi, a nikada nije klonuo duhom u nesreći. Nijemci su cijenili njegove sposobnosti, pa su i onda kada je bio u magdeburškome zatvoru više puta htjeli s njime pregovarati. Ali on im svaki put odlučno odgovori: *Mi ne možemo pregovarati, jer nismo u jednakoj situaciji,*

ja sam vaš zarobljenik. Toj izjavi je oslao dosljedan sve dok se nije oslobodio iz zatvora te stao na čelo svoje oslobođene domovine.

Pilsudskog, a s njime i poljski narod nisu ni malo dovele u zabunu navala Ukrajinaca, koji su nakon zauzeća Lavova pod komandom generala Pavlenka sve dublje prodirali u nutarnost države. Reorganizacija poljske vojske još nije bila izvršena niti je ona bila tehnički dovoljno opremljena, ali je u njoj vladao borbeni duh, koji nadoknađuje, a više puta i nadkriljuje i najbolju opremu te pobjeđuje nadmoć neprijatelja. Pilsudski obranu Galicije povjeri generalu Ivaskijeviczu, koji brzo koncentrirao jaku vojsku te s njom podje u susret Ukrajinacima. Ne samo ljudi već i žene su stupale pod oružje za obranu svoje domovine. Poljakinja će zaplakati kad joj netko napomene prošle diobe njene domovine pa je shvatljivo što je spremna bila položiti svoj život za čast svoga naroda i očuvanje tolikim naporima stečene slobode. U ogorčenoj borbi u koju su se pored ljudi i žena bacili još i poljski dječaci navale Ukrajinaca budu krvavo suzbijene. Pod pritiskom Poljaka Ukrajinci se na cijeloj liniji moradoše povlačiti te osim Lavova izgubiše Halić, Stanislavov i još druge gradove. To bijaše ne samo vojnički već i politički uspjeh Poljaka kojima je Mirovna konferencija kasnije ustanovila granicu rijeku Zbrucz, a na istočnu Galiciju im je dala mandat na 25. godina.

Skoro u isto vrijeme je spadao i sukob Čeha i Poljaka zbog posjeda Teschena. I jedni i drugi su tražili za sebe taj ugljenom bogati kraj pa se činilo da će između dvije slovenske zemlje doći do izrazitijega neprijateljstva. Konflikt se završio 1. II. 1919. sporazumom između Edvarda Beneša i Romana Dmowskog prema kojem se sudbina pripadnosti Teschena imala odlučiti plebiscitom.

Kao u bližoj i daljoj prošlosti tako i u to doba Poljaci imali biti konačno otrgnuti od Njemačke, to se predviđalo, da njihovo otcepljenje neće proći glatko i bez prolijevanja krvi. Da suzbiju njemački imperijalizam, Poljaci se u Poznju dignu pod oružje te saberu do 25.000 boraca koji se sukobe sa mnogo jačom i tehnički bolje opremljenom njemačkom vojskom. Vodila se duga i ogorčena borba koja nije

donijela nikakvu odluku. Na intervenciju maršala Focha je 14. II. došlo do primirja koje nije baš uvijek bilo skrupulozno održano nego su po kaskada planule manje borbe, ali je svaka veća opasnost od Nijemaca bila otklonjena.

Premda je napaćenom poljskome narodu poslije tolikih napora što ih je činio u toku velikoga rata i devastacija što su ih prouzrokovale duge vojne operacije potreban bio mir i odmor, do mira ipak nije došlo nego je nastavljena borba na istoku protiv Rusa. Poljaci su bez ikakve potrebe ofenzivno nastupili protiv velikog i staroga neprijatelja, a to su činili na poticaj Francuske koja je njihovom pomoću htjela oboriti boljševički režim u Rusiji. Čini nam se da bilo kakav drugi politički kurs u Rusiji za Poljsku ne bi nimalo bio bolji, pa je sloga bilo vrlo smjelo izazvati borbu neprijatelja koji bi svojom velikom brojčanom nadmoći mogao pregaziti cijelu Poljsku te je izložiti pljački crvenog terora. Vojne operacije Poljaka su počele u raznim pravcima i za kratko vrijeme posligle neslućene rezultate. Crvena vojska je svagdje pružala slab otpor pa je tako Poljacima uspjelo osvojiti 10. II. Brest-Litovsk, 19. II. Bialystok, 28. II. Grodno, 7. III. Pinsk i 19. IV. Vilnu. Videći, da ruska vojska ne može suzbiti prodiranje Poljaka, Čičerin zatraži primirje kojim su osim mjestimičnih sukoba obustavljene borbe u Rusiji.

Vlada Paderewskog je u nastaloj miru sa više uspjeha mogla nastaviti rješavanje raznih socijalnih problema među kojima je najaktuelnija bila agrarna reforma. U Poljskoj kao i u svakoj agrarnoj zemlji je seljak najčvršći temelj države pa je bilo neodložno potrebno, da se ostaci feudalnog sistema riješe na taj način, da seljak bude zadovoljan. Toj zamisli su se principijelno opirali desničari, ali su lijevičari uspjeli u parlamentu stvoriti većinu pa je 10. VI. usvojen njihov predlog o parcelaciji velikih posjeda¹⁾. Prema tom projektu su se veliki posjedi imali razdijeliti seljacima koji nemaju ili posjeduju

¹⁾ U Poljskoj od 37.881.297 hektara ukupne površine je bilo na 31.943.140 hektara sa 2.823.678 sopstvenika. Od toga je bilo sopstvenika 1.730.793 koji su imali ispod 5 hektara, 967.805 sa 5-10 hektara, 102.095 sa 20-100 hektara i 23.185 preko 100 hektara zemlje. Ovi potonji su držali u svojim rukama 45 % od ukupnoga zemljišta pa je prema tome sprovođenje agrarne reforme u Poljskoj bila neophodna socijalna potreba.

minimalnu površinu zemlje, da se tako eliminiraju posjedi ispod 5 hektara te stvore prosječni posjedi sa 12—15 hektara zemlje. Veliki posjedi koji su se iskorišćavali u industrijske svrhe nisu spadali pod udar agrarne reforme. Ekspropriacija velikih posjeda je vršena uz određenu naplatu oštete pa se time donekle udovoljilo i opravdanim zahtjevima njihovih sopstvenika. Ovo je svakako najznačajnije djelo vlade Paderewskog koja je 10. XI. 1919. zbog ličnih razloga morala podnijeti demisiju.

Nova koncentraciona vlada Leopolda Skulskog je uglavnom nastavila program predjašnje vlade. Glavna zadaća joj bijaše saniranje unutrašnjih prilika i sredjivanje državnih financija što je sve izvodila sporo i sa dosta slabim rezultatom. Još je valjda najviše brige posvetila agrarnoj reformi koju je sa nekim izmjenama namjeravala konačno likvidirati. Slabom uspjehu što ga je imala u nutarnosti zemlje je možda jedan od glavnih razloga što se pretežno bavila vanjskopoličkom orijentacijom Poljske koju je učvršćavanjem njenog međunarodnog položaja htjela podići na visinu velevlasti. U tom pogledu je zajedao sa Pilsudskim postupala po utvrđjenome planu. Pilsudski¹⁾ je nastojao da Rusiju raskida na što više samostalnih država te sa njima sklopi konfederaciju sa Poljskom na čelu. Njemu je bilo glavno, da uticaj Rusije na evropsku politiku što više skuči pa je u tu svrhu pored Ukrajine namjeravao učiniti samostalnom i Bijelu Rusiju sa glavnim gradom Minskom, a u centralnoj Litvi plebiscitom ustanoviti njene granice. Ali ovo polonje je bilo protivno članu 87 Versailleskog ugovora u kojem se kaže, da će istočne poljske granice ustanoviti savezne i udružne velevlasti. Zato Millerand pretsjednik francuske republike 10. III. 1920. uputi notu varšavskoj vladi, da u smislu člana 87 Versailleskog ugovora samo savezničke vlasti imaju pravo ustanoviti istočne poljske granice i odrediti plebiscit u pojedinim pokrajinama. Plan Pilsudskog, da koalicijom susjednih država stvori protutežu prema Rusiji naidje na poteškoće i na drugim stranama. Ukrajina se nikako nije mogla odreći istočne Galicije, a Bijela Rusija je također imala teritorijalnih aspiracija na račun Poljske. Videći, prema tome, da mu se ta zamisao ne može

¹⁾ Pilsudski je na svoj imendan 19. III. 1920. primio naziv maršala.

ostvariti, on se u svojoj temperamentalnoj borbenosti odlučio, da će učiniti sam ono što mu ne uspijeva postići sa drugima. Tu više nego smjelu odluku njegovu i pored sve zaštite Saveznika poljski narod umalo što nije platio gubitkom svoje samostalnosti.

Dne 16. IV. 1920. je u Poljskoj obustavljen bio svaki željeznički saobraćaj s inostranstvom. Vlada je te neobične mjere obrazložila time, da na taj način misli uči u treg društvu falsifikatora novčanica. Neiskrenost vlade je najbolje razotkrila neozbiljnost njene motivacije. Svaki je slutio, da se takvim mjerama u zemlji spremaju mnogo veći događaji nego što je potjera za falsifikatorima. Ta slutnja se obistinila kada je Pilsudski na čelu jake vojske 26. IV. iznenada proveo u Ukrajinu i za 14 dana prodrio u dubinu od 300. km. Ta u ratnoj historiji valjda bezprimjerna brzina je podjednako iznenadila i Ruse i Poljake. Crvena vojska je u paničnoj zabuni naglo uzmicala, a Poljaci već 8. VI. osvoje Kijev i nastave prodiranje na čilavoj fronti.

Kad je Pilsudski smatrao, da je glavnu vojničku svrhu već postigao i da je otpor neprijatelja posvema skršen, 18. V. se trijumfalno vratio u Varšavu koja mu priredi veličanstveni doček. U crkvi sv. Aleksandra se otpjevao svečani *Te Deum* a u gradu vladalo frenetično veselje. Ali to je veselje bilo preuranjeno, pa je tim veća bila kasnija žalost i strah u cijeloj zemlji. Crvena vojska je pred nenadanom navalom uzmicala, ali nije bila potučena. Desno krilo poljske vojske se isprva naslanjalo na rumunjsku granicu, ali kada je poslije provalilo dublje u Ukrajinu, ostalo je bez zaštite. Rusko konjaništvo ga tada zaokruži te strahovito izmasakrira. Nisu bili pošteđeni ni oni koji su položili oružje.

Vodstvo crvene vojske je očevidno precjenjivalo snagu Poljaka pa je zato mobiliziralo gotovo sve raspoložive čete te izradilo plan o velikoj protuofenzivi na čitavoj fronti. Dne 18. IV., dakle kad je Varšava slavila pobjedu, započnu Rusi na sjevernom dijelu fronte kod Bresina i Dzwina jaku navalu te zagroze Minsk i Vilnu. Poljaci na to prime nova pojačanja, suzbiju neprijatelja te 2. VI. prijedju u protunavalu i osvoje izgubljeno područje. Ali to bijaše neznačan lokalni uspjeh koji potraja samo nekoliko dana, jer crvena vojska sa novim snagama nastavi napad i prodiranje na cijeloj liniji. Opće

povlačenje Poljaka započne 10. VI. sa evakuacijom Kijeva. U to doba Poljsku zadesi još i kriza vlade. Skulski 9. VI. podnese demisiju, a kriza se riješi istom 24. VI. sa sastavom kabineta desničara Ladislava Grabskog. Ali on već poslije mjesec dana ustupi mjesto Vincencu Wilosu koji morade izdržati kušnju najkritičnijih dana uspostavljene poljske države.

U isto vrijeme su Poljake zadesile velike nedaće i na drugim stranama. Prema odluci Mirovne konferencije se plebicitom imala odlučiti pripadnost Wara i Mazurije. Poljaci su suviše bili zaokupljeni prodiranjem Rusa te nisu mogli sa uspjehom pripremiti teren za blebicit. Invazija Rusa je također negativno djelovala na jedan dio glasača pa je tako Poljska plebiscitom 11. VIII. 1920. u Warau i Mazuriji izgubila oveće područje. Mučan sukob sa Čehoslovačkom zbog posjeda Teschena se također nepovoljno završio za Poljsku. Savezničke vlade su naime predložile Poljskoj i Čehoslovačkoj, da se odreknu plebiscita i da se spor riješi na drugoj osnovi. Poljaci usvoje taj predlog uzdajući se da će se to pitanje za njih povoljno riješiti. U tome ih je pretekao Beneš, te je vijeće ambasadora u Parizu svojom odlukom od 28. VII. 1920. većinu Teschena dodijelilo Čehoslovačkoj. Nešto kasnije je Poljska plebiscitom izgubila i gornju Šlesku¹⁾.

Zbog sve jačega pritiska Rusa, u Poljskoj nastade prava panika. U toj nevolji se osnuje vrhovni odbor za narodnu obranu čija svrha bijaše organizirati što jaču vojsku te je upućivati na bojni polje. General Haller 7. VII. pozove pod oružjem sav narod za obranu ozbiljno ugrožene domovine. U toj nesreći se pojavi još i epidencija u poljskim četama. Već se činilo da će Poljaci brzo klonuti pa je stoga Lloyd George 11. VII. radiobrzovom pozvao sovjetsku vladu neka izašalje svoje zastupnike u London na Mirovne pregovore sa Poljskom, Litvom, Letonskom, Estonskom i Finskom. Čičerin 18. VII. okloni taj poziv istekavši da će Rusija direktno pregovarati sa Poljskom. Nalazeći se u beznadnoj situaciji, polj-

¹⁾ Tim plebiscitom sudbina gornje Šleske nije bila konačno odlučena.

Pošto su je poljske trupe još uvijek držale okupiranu, Albert Korfonty je 1922. u njoj proglasio vojnu i građansku diktaturu. Konačno je Liga naroda oktobra 1922. većinu gornje Šleske pripojila Poljskoj.

ka vlada 22. VII. radiobrzovom zatraži primirje, na što Rusi odgovore time, da slijedeći dan prijedju Njemen te provale u nutarnost Poljske. Borbeni duh ruske vojske je u tim nastupanjima bio dosta dobar; nacionalisti su žedjali za osvetom nad Poljacima, a komunisti opet za pljačkom naroda. Premda su oni postepeno napredovali, na želju Čičerina Poljaci odašalju svoju delegaciju nu čelu sa Ivanom Dombским u Minsk na mirovne pregovore. Ali ti pregovori nisu doveli nikakvom rezultatu, jer su se Rusi istovremeno približili Varšavi i zaprijetili posvemošnjem uništenju poljske vojske. Strana poslanstva su već napustila Varšavu, jer se držalo za sigurno, da je ona i cijela Poljska izgubljena.

Kriza je 15. VIII. dosegla svoju kulminaciju. Rusi sa sjeveroistoka dopru do predgradja Varšave u kojoj zavlada strahovita panika. Pobožniji dio naroda se u velikim procesijama molio Bogu za spas domovine, a ostali dio je pograbi oružje i pošao u boj da potisne neprijatelja. Generalu Sikorskom uspije suzbiti desno krilo ruske vojske te onemogućiti manevar zaokruživanja glavne poljske vojske, ali time još opasnost nije bila konačno uklonjena, jer su se Rusi domogli važnih pozicija i ogorčeno nastavili borbu za posjed Varšave. U toj nevolji vlada izda proglas na narod u kojem kaže da je svakog građanina mjesto na bojnopolju da obrani svoju domovinu. Sličan poziv izda i varšavski kardinal Kakovoski. I zaista se već za jedan dan pokazalo šta može nacionalna svijest i junaštvo poljskoga naroda. Pored ljudi su i žene hrlile u borbu za spas svoje drage Poljske. Maršal Pilsudski okupi glavnu snagu svoje vojske oko Demblina te vještlim manevriranjem započne borbu. U odlučnoj bitci 16. VIII. ruska vojska bude sasvim potučena te se oslavljavajući ratni materijal morala brzo povlečiti. Pobjedničke poljske čete goneći neprijatelja osvoje 21. VIII. Miawu, 22. VIII. Lomšu i Bialystok te 20. VIII. dopru do rijeke Zbrucz, a zatim 25. IX. zauzmu Gwodno, 30. IX. Baranowicze, Nowogrodek i 9. X. Vilnu. Poljaci su tim uspjesima pokazali svijetu svoju narodnu snagu koja je lomila ruskoga kolosa i zadavala mu takve udarce da ga je prošla volja da prijedje granice poljske države.

Brzo napredovanje Poljaka prisili Rusiju da zatraži primirje, a zatim i mir. Delegati obiju zaraćenih država se sa-

stadoše u Rigi gdje iza kratkih pregovora 5. X. 1920. sklopiše primirje. Iza toga su nastali pregovori o sklapanju mira koji su zbog raznih poteškoća trajali dosta dugo. Obe stranke su do krajnjih mogućnosti štatile svoje interese pa nije bilo lako izgledati njihove opreke. Konačno je došlo do sporazuma te je 18. III. 1921. u Rigi potpisan mirovni ugovor koji je učinio kraj neprijateljstva na istoku Evrope.

Glavnije linije tog sporazuma između Poljske i sovjetske federativne republike su slijedeće:

1. Ugovorne stranke se recipročno odriču svakoga prava na teritorij izvan utvrđenih državnih granica. Rusija se u korist Poljske odriče Vilne koju je ugovorom od 12. VII. 1920. priznala Litvi.

2. Svaka od ugovornih stranaka će poštovati politički suverenitet ugovorne države, neće se pačati u njene interne državne poslove, a u svojoj će državi suzbijati propagandu i organizacije koje bi mogle provocirati građansku revoluciju.

3. Ugovorne stranke se uzajamno odriču ratnih troškova i reparacija.

4. Rusija je dužna povratiti Poljskoj biblioteke, arhive, kolekcije arheoloških nalaza, umjetnine, historijske i znanstvene predmete što su joj odnešene onamo od 1772.

5. Rusija je dužna u roku od godine dana od ratifikacije ovoga ugovora platiti Poljskoj 30 milijuna zlatnih rubalja kao kvotu ostataka aktive ekonomske bilance carskoga režima.

6. Rusija će povratiti Poljskoj sve predmete što su joj odnešene prilikom vojnih operacija u vremenu od 1. VIII. 1914. do 1. X. 1915.

7. Rusija rasterećuje Poljsku svih dugova carskoga režima.

Što se pak tiče državnih granica između Poljske i Rusije, u tome ugovoru su one uglavnom ustanovljene onako kako je to tražila poljska delegacija na Mirovnoj konferenciji u Parizu i kako su saveznički pretstavnici odredili još 8. XI. 1919. pa u tom pogledu nije moglo doći kasnije do prijepornih pitanja. Poljska je dakle tim ugovorom dobila sve svoje etnografske krajeve, a osim toga su i ostali uvjeli samog ugovora za nju bili dosta povoljni kao što je uspjehom svoga oružja i zaslužila.

Poslije mira u Rigi završena je bila duga i teška kušnja poljskoga naroda pa je nastupilo doba, da se intenzivnije poradi na unutrašnjem uredjenju državnoga života. Ova zadaća je bila utoliko teža što su novim ratnim naporima ponovo bile opustošene pojedine pokrajine, uslijed čega su dokraja bile iscrpljene gotovo sve narodne snage. Zbog stalnih perturbacija što su kroz dvije godine vezirale poljski narod nije mogao biti donešen ni državni ustav koji je kao temelj građanskih prava bila glavna svrha konstituante. Potreba je dakle imperativno nalagala te se prvovizornome stanju što prije učini kraj te stvori čvrst temelj na kojem će se izgrađivati budući pravni poredak nove i krepke poljske države. Zato čim je prošla ratna pogibao, u konstituenti se odmah pristupilo izradi državnog ustava koji će u svakom pogledu odgovarati prirodnim i građanskim uslovima poljskoga naroda. U tome je, kao i svagdje, bilo većih opreka između ljevičara i desničara. Potonji su tražili, da se uvede bikameralni sistem, dok su prvi, koji su zastupali većinu naroda, insistirali na tome da se u Poljskoj kao demokratskoj državi legislativna vlast povjeri samo parlamentu. Ove divergencije su nakon duljih pregovora bile kompromisno izgledjene tako da se, kako ćemo to odmah vidjeti, donekle udovoljilo obim načelnim stanovištima.

Pri sastavu nacrtu ustava se u pogledu forme vladavine također nastale diferencije, koje nisu pravile nikakve poteškoće. Visoka aristokracija je većinom bila za uvadjanje monarhije, ali su široki narodni slojevi bili za republiku. Narod nije bio voljan podići na prijesto ni jednu od svojih velikaških porodica, jer se bojavao da će se time ojačati vlast plemstva, a toga mu je bilo dosta u carskoj Rusiji. Isto je tako otklonio kandidaciju za prijesto bilo kojeg člana strane vladalačke porodice. Najviše se govorilo o vojvodi od Aoste kao pretendentu na poljski prijesto, ali to je bila želja nekolicine članova visokoga plemstva koja nije mogla doći do snažnijeg izražaja. Pa i sam Pilsudski, koji je već tada imao skoro diktatorsku vlast, bližao se izraziti neprijatelj monarhije. Tako je pitanje uvadjanja monarhije već u svome početku skinuto sa dnevnoga reda.

Dne 17. III. 1921. je konstituanta izglasala državni ustav prema kojem je poljska država postala demokratska republika.

Suverenitet pripada narodu. Državni poglavar je pretsjednik republike koji se po francuskom uzoru bira na sedam godina, a može pripadati samo rimokatoličkoj vjeri. On je glavni zapovjednik vojne sile i vrhovni pretslavljenik egzekutivne vlasti koju vrše po njemu imenovani ministri koji su za rad odgovorni narodnoj skupštini. Cijeli ustav je stiliziran u demokratskome duhu. Mi ga ovdje ne možemo detaljnije prikazati, nego ćemo se osvrnuti samo na njegove glavnije odredbe. U njemu su određene jednake dužnosti i zajamčena jednaka prava svih građana bez razlike na vjeru, rasu i naciju. Premda su sve konfesije proglašene ravnopravnima¹⁾, ipak je rimokatolička vjera prevalentna prema ostalim vjeroispovjestima, a njen odnos prema državi je imao regulirati konkordat sa sv. Stolicom u Rimu. Legislativnu vlast u državi vrše narodna skupština i senat koji se biraju na petgodišnju periodu općim, tajnim i jednakim pravom glasa na proporcionalnoj bazi. Narodnu skupštinu sačinjavaju 414 poslanike, a senat 111 senatora. Narodne poslanike biraju svi muški i ženski građani sa navršetkom 21. godine života, a mogu biti izabrani sa navršetkom 25 godina. Senatore biraju izbornici od 30 g. a mogu biti izabrani oni koji su navršili 40 godina života. Narodna skupština donosi zakone koje senat potvrđuje ili odbija. Ako senat odbije koji zakon, a narodna skupština ga ponovo izglasa sa većinom u omjeru 20:11 glasova on i bez odobrenja senata dobije egzekutivnu snagu. Dakle parlament može nesmetano raditi od senata, ako svoje odluke donosi sa određenom većinom, a to se obično skoro uvijek događa. Time je po želi ljevičara ograničeno pravo senata koji je više puta nemoćan prema odlukama parlamenta. Parlament se može raspustiti ako to zatraže dvije trećine njegovih članova, a pretsjednik republike ima pravo da ga raspusti na zahtjev tri petine članova senata. Sa raspustom parlamenta se istovremeno raspušta i senat.

Ustavni je život u Poljskoj dao narodu široka građanska prava pa su se ratom prouzrokovane teške prilike stalno popravljale i pored administrativnog sredjivanja se podizala i

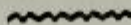
¹⁾ Ova je odredba u formalnoj protivnosti sa onom o izboru pretsjednika republike, jer inovjerac i pored svih ostalih uslova ne može obnašati čast državnog poglavara.

privredna snaga zemlje. Nastalo je normalno funkcioniranje u svim javnim upravama, podizalo se školstvo, a prosvjetne i kulturne institucije su širile novi duh i davale inicijative za stvaralački rad svim onima koji su imali volje i snage da doprinesu svoj dio za svestranu i što bolju izgradnju svoje domovine. Gospodarski život se počeo razvijati, a s njime ujedno i podizali narodno blagostanje. Za trgovački razvitak države je od neprocjenjive važnosti poljski koridor koji je veže sa Baltikom i time joj otvara put pomorskom saobraćaju. Za poljsku trgovinu je također važan sa Versailleskim ugovorom ustanovljeni slobodan grad Gdansk¹⁾ (Danzig) preko čije luke ona vrši značajan promet. Poljska vlada je još 9. XI. 1920. sklopila ugovor sa upravom Gdanskog prema kojem je utvrđena carinska unija i ustanovljen medju njima trgovačko-promjetni odnos. Poljska diplomatski zastupa Gdansko, a Liga naroda joj je 21. VI. 1921. priznala pravo, da za teritorijalnu odbranu Gdanskog može pružiti oružanu pomoć ukoliko njegovi organi javne sigurnosti za to ne bi bili dovoljno jaki. Premda je Gdanski najviše zbog Poljske postao važna i prometna luka, ipak je izmedju njega i Poljske više puta dolazilo do konflikta zbog kojih su njihovi odnosi bili dosta poremećeni. Ali njihovi zajednički interesi su uvijek savladali sve prepreke i Gdansko se sa trgovačkoga stanovišta s pravom može smatrati sjevernim vratima Poljske.

Poljska država je dakle uspostavljena. Osvećena je katastrofa kod Macleowice. Time se učinila pravda junačkom i nacionalno svijesnom poljskome narodu koji je bio dugo vremena žriva bezdašne otklonačine tuđih vlastodržaca. Skoro stopedeset godina je prošlo od prve diobe poljske države. Od to je doba poljski narod iskusio vrlo teške časove. Imperijalizmom zadojena Evropa nije čula njegove vapaje. Vrijeme je prolazilo, ali živa svijest poljskoga naroda se nije ugasila, nego je pomladjenom snagom i preporodjena duhom svojih pjesnika i književnika planula novim žerom i kao luč

¹⁾ Prema jedanaestom odjeljku i § 100—1 8 Versailleskog ugovora Njemačka se odrekla svih prava na grad Gdansko koji je kao slobodna luka stavljen pod zaštitu Lige naroda.

svijetlila u tamí stoljetnoga robovanja. Ona je prelazila s pokoljenja na pokoljenja; ona je bila sveti amanet svim onima kojima je pogažena poljska domovina bila draga. Uspomena na svoju slavnu prošlost i vjera u svoje nacionalne snage im je krijepila nadu, da će doći još vrijeme kada će obnovljena i pojačana poljska dižava opet zapremiti dostojno mjesto među velikim narodima Evrope. Premda u okovima tuđega gospodstva, poljski narod je poklonio svijetu enimentnih talentata, a kada je kucnuo čas pravednog obračunavanja, svijet je podigao svoj moćan glas za ostvarenje njegovih najsvetijih narodnih ideala. Kada je pak razorena bila kula ropstva, oslobođen teških okova, on se svim žarom rodoljublja, poletom duha i prirodjenom hrebrosću pod vodstvom maršala Pilsudskog i generala Hallera svrstava u bojne redove neustrašive vojske koja svojim primjernim junaštvom počinja primjerna djela u ratnoj historiji naroda svijeta i tako svoju domovinu podiže na visinu druge slavenske velevlasti.

GLAVA XXXV.

Rad Mirovne konferencije u Parizu. Liga naroda. Ustanovljenje granica i međunarodno priznanje nasljednih država. Zaključak.

Dok su se slavenski narodi i Rumunji na području bivše Monarhije bavili svojim državnim organizacijama, pripremali su diplomati savezničkih velevlasti sve potrebne preduvjete za sastanak velike Mirovne konferencije u Parizu. Na ovu su Konferenciju pozvani predstavnici svih država koje su za svjetskoga rata vojevali na strani Saveznika¹⁾, dok predstavnicima Centralnih vlasti na nju nije bio dozvoljen pristup sve dok za to nisu bili posebno pozvani. Sve su te države već početkom 1919. odaslale svoje delegate u Pariz gdje su pored Francuza, Engleza i Talijana naročito brojno bile zastupane nasljedne države²⁾ bivše Monarhije pa je samo Bečki kongres od 1814. svojim velikim brojem učesnika bio analogan pariskoj Mirovnoj konferenciji. Pored toga su osnovani teritorijalni, etnografski, financijski, gospodarski, pomorski i vojni odbori koji su svoje zaključke podnosili na pretres i odobrenje glavnom forumu Konferencije.

Nakon tako izvršenih priprema je 18. I. 1919. Konferencija svečano otvorena na kojoj je izabrano vijeće Desetorice koje su sačinjavala po dva predstavnika Francuske, Engleske, američke Unije, Italije i Japana. Ovaj odbor je meritorno rješavao sva pitanja što su se odnosila na pripremanje mirovnih ugovora. Pored odredjivanja ratne oštete i ustanovljavanja

¹⁾ Rusija zbog komunističkoga režima nije bila pozvana na Konferenciju.

²⁾ Svaka je od nasljednih država odaslala u Pariz najvrsnije svoje diplomate i veći broj raznih stručnjaka koji su spremali materijal za Mirovnu konferenciju.

novih državnih granica imala je Mirovna konferencija još i dvije svoje posebne zadaće. Prva se sastajala u tome, da se prema zamisli pretsjednika Vilsona stvori pakt Lige naroda koji predviđa organizaciju trajnoga mira među narodima, razoružanje i potpunu ravnopravnost malih i velikih naroda, dok je druga tražila, da se Evropa konačno preuredi na temelju prava narodnoga samoodredjenja. Ideal pariske Mirovne konferencije bijaše, da u saglasnosti, sporazumu i osjećajima naroda stvori samostalne države i time jedanput za uvijek riješi međunarodne rivalitete u Evropi. Na njemu se osniva postanak samostalnih država južnih Slavena, Čehoslovaka, Poljaka i Rumunja.

Razni odbori Konferencije su odmah započeli svoje radove. Pretsjednik teritorijalne komisije za razgraničenje između Madjarske i nasljednih država bijaše André Tardieu koji je po saslušanju vrhovnog ratnog vijeća i pododbora nasljednih država u pogledu ustanovljenja novih granica predložio vijeću Desetorice projekt o tom razgraničenju na temelju etnografskih prava južnih Slavena, Slovaka i Rumunja. Vijeće Desetorice je 26. II. 1918. raspravljalo to pitanje i u glavnijim linijama odredilo buduće državne granice između Madjarske i nasljednih država usvojivši gotovo sve zahtjeve Rumunja i Čehoslovaka, dok je sjeverozapadna Bačka sa većinom Baranje dodijeljena Madjarskoj¹⁾ Time je uglavnom odlučena razdioba Madjarske pa se prešlo na rješavanje ostalih problema Konferencije.

Kad se 25. III. 1919. Japan povukao iz vijeća Desetorice ovo je ustupilo vrhovnu vlast Konferenciji vijeću Četvorice čiji su članovi bili Clemenceau, Lloyd George, Vilson i Orlando. Glavna svrha Konferencije bijaše, da što prije izradi mirovne uvjete za Njemačku pa su oni već koncem aprila 1919. bili konačno redigirani. Tada je pretsjednik Mirovne konferencije George Clemenceau u ime savezničkih i udruženih država pozvao njemačku vladu neka izašlje svoje opunomoćenike u Versailles radi preuzimanja i potpisa mirovnog

¹⁾ Zbog toga su gubitka iz tzv. Bajskog trokuta i Baranje odate bile posebne delegacije na Mirovnu konferenciju u Pariz te na temelju nacionalnoga prava tražile pripojenje tih krajeva Jugoslaviji, ali nisu postigle nikakove rezultate.

ugovora. Njemačka vlada prihvatila poziv te već 29. IV. odašlje svoje opunomoćenike pod vodstvom državnog sekretara za vanjske poslove grofa Ulricha Brockdorff-Rantzaua u Pariz. Njemu je Clemenceau 7. V. u Versaillesu u prisustvu delegata saveznih i udruženih država na svečani način predao mirovni ugovor s napomenom, da u roku od 15 dana može staviti konkretne primjedbe. Nijemci u određeno vrijeme stave svoje prigovore i tako 16. VI. dobiju konačan tekst ugovora s tim da ga imaju prihvatiti u roku od sedam dana. Pošto je Njemačka to usvojila, potpisan je 28. VI. 1919. u staklenoj dvorani²⁾ versailleskoga dvorca mirovni ugovor između nje i savezničkih država.

Prvi odjeljak Versailleskog ugovora sadrži pakt Lige naroda od 26 točaka kojima je određena svrha ove plemenite ustanove da uskladi međunarodne odnose na temelju trajnoga mira, pravice i časti. U historiji nalazimo sličnih institucija kao što je *Cristiana Respublica*, *Fürstenbund*, *Rajnski Savez* i *Svetu Alijancu*, koje su htjele osigurati mir među narodima, ali u tome nisu uspijevale zato što su ga htjele postići na svoj način koji nije bio u skladu s interesima ostalih naroda. Problem vječnoga mira je stoga ostao, a valjda će i ostati problemom. O njemu su među ostalim pisali Rousseau i Kant; zamisao je divna, ali je u praksi teško sprovediva. Kad bi svaki čovjek u svom bližnjem gledao brata, onda bi rijetko došlo do krvoprolića, ali pakost i sebičnost ljudska dovodi do sukoba kako pojedince tako i narode pa dokle god ta pakost postoji, teško će doći na svijetu do trajnoga mira.

Prema versailleskom ugovoru Njemačka je Francuskoj ostupila Alzace-Lorraine, Poljskoj Poznanj, znatan dio istočne Pruske i neka okružja Pomoranije pa dio Šleske, Čehoslovačkoj jugoistočni dio Šleske, Belgiji okružja Eupen, Moresnet i Malmedy i Engleskoj sve svoje kolonije, a veliku vojvodinu Luxemburg morade odvojiti od njemačke carinske unije. Pored toga se još obavezala, da neće držati više od 100.000 vojnika ni na svom teritoriju graditi tvrđave 50. km. istočno od Rajne i napokon da će Saveznicima platiti sto milijarda zlatnih franaka u ime ratne oštete³⁾.

²⁾ U istoj je dvorani 18. I. 1871. bilo proglašeno ujedinjenje Njemačke i osnovano njemačko carstvo.

³⁾ Njemačka je 9. VII. 1919. ratificirala taj ugovor koji je 10. I. 1920. stupio na snagu.

Poslije potpisa ugovora s Njemačkom kao gluvnom neprijateljskom silom, Konferencija je brže stvarala ugovore s ostalim državama Centralnih vlasti. Prva je za Njemačkom došla na red njena susjeda Austrija. S njome je već bilo manje posla, jer ondje su narodi kao što smo vidjeli u okviru etnografskih granica već osnovali svoje nezavisne države pa je samo još trebalo potvrditi takvu likvidaciju njenoga teritorija, ustanoviti državne granice, razdijeliti mornaricu, odrediti oštetu i prisiliti Austriju, da potpisom ugovora prizna novostvoreno stanje zakonitim. Ovaj ugovor je već 2.V. 1919. bio dovršen, ali je istom 2. VI. u Saint Germainu na svečani način predan austrijskoj delegaciji koja je došla u Pariz pod vodstvom državnog kancelara Karla Brennera. I njoj je kao i Njemačkoj ostavljen rok za pismene primjedbe na pojedine odredbe ugovora, što je ona poslije temeljitog proučavanja i učinila stavivši prigovor, da pripojenje Celovca i dijela Koruške Jugoslaviji ne odgovara načelima prava narodnog samoodredjenja pa je na temelju toga tražila od mirovne konferencije da to područje ostavi Austriji. Taj zahtjev je vijeće ambasadora¹⁾ djelomično usvojilo te odredilo, da narod u Koruškoj plebiscitom odluči kojoj će državi pripasti²⁾. S tom izmjenom je ugovor 2. IX. konačno redigiran, i pošto je austrijske delegacije 6. IX. dobila od parlamenta ovlaštenje za prihvati mirovnih uvjeta, ona je 10. IX. 1919. potpisala ugovor u Saint Germainu kraj Pariza.

Tim ugovorom se Austrija odrekla u korist kraljevine Italije Trsta, južnog i srednjega Tirola do Brennera. Jugoslaviji ostupit Kranjsku, južnu Štajersku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu; Rumunjskoj Bukovinu, Poljskoj Galiciju, a Češku, Moravsku i zapadnu Šlesku prizna dijelovima Čehoslovačke republike. Jedino su joj dodijeljeni Nijemcima nastanjeni dijelovi zapadne Mađarske. Osim toga se tim ugovorom zabranjuje ujedinjenje Austrije sa Njemačkom kao i uvadjanje opće vojne dužnosti tako da austrijska narodna obrana može iznositi samo do 30.000 slabo naoružanih ljudi. Tako je Austrija izgubila preko 250.000 četvornih km. površinu i 21 mili-

¹⁾ Dne 7. V. 1919. je Vijeće četvorice ustupilo mjesto vijeću ambasadora savezničkih velevlasti.

²⁾ Plebiscitom u Koruškoj od 10. X. 1920. se za Jugoslaviju izjavilo 45% pučanstva pa je tako ona pripojena Austriji.

jun stanovnika pa je od nekadašnje velevlasti koja je prkosno tlačila slavensku većinu poslala malena državica sa 83.843 četvornih km. i sedam milijuna stanovnika.

Slična je sudbina čekala i Mađarsku koja je kao i Austrija već ranije bila razdijeljena među susjednim državama. Netom oslobođeni Hrvati, Srbi, Slovaci i Rumunji su bazirali svoja narodna potraživanja na temelju prava narodnoga samoodredjenja. Njihovi zahtjevi su se potpuno podudarali sa njihovim etnografskim granicama pa ih je Mirovna konferencija lako mogla prihvatiti. Narodne manjine bivše Ugarske nije bilo potrebno pitati za njihovo raspoloženje, jer su se one prevratom oslobodile od Mađarske, ujedinile sa svojim sunarodnicima te izjavile, da nikada više neće živjeti u državnoj zajednici sa Mađarskom. Ove su činjenice bile jače od očajnih vapaja Mađara koji su na sve strane trubili kako im se čini nepravda zato što im se uskraćuje pravo da vladaju nad drugim narodima. Trebalo je dakle sankcionirati oslobodjenje potlačenih naroda, a Mađarima ostaviti njihovu užu domovinu. Takove su misli tada vladale među vodećim ličnostima Mirovne konferencije, pa i u javnom mnijenju prosvijetljenoga čovječanstva.

Da bi Saveznici izbjegli svakom pravnom i moralnom prigovoru mađarske vlade i ostalog svijeta zbog tobožnje pristranosti pri određivanju državnih granica, uzeše za osnovu pri tome radu službenu mađarsku statistiku od 1910. na čijem temelju su konačno određene granice između Mađarske i nasljednih država. Kad su po tome svi ostali radovi koji se odnose na mirovni ugovor i njegove uvjete bili gotovi, pozove koncem 1919. Clemenceau mađarsku vladu neka izašalje svoje opunomoćnike u Pariz koji će potpisati mirovni ugovor. Iza duljega krzmanja, mađarska vlada napokon januara 1920. odašalje u Pariz svoju brojnu delegaciju pod vodstvom Alberta grofa Apponyia. Toj delegaciji Clemenceau 16. I. 1920. preda mirovni ugovor sa običajnom napomenom, da u određeno vrijeme može staviti svoje primjedbe. U svome ekspezeju upravljenom članovima Mirovne konferencije, grof Apponyi pokuša da očuva integritet svoje domovine, a potom preda u ime emigranata banatskih Nijemaca na Mirovnu konferenciju upravljenti memorandum u kojem se traži, da Banat i Bačka i nadalje ostanu pod mađarskom državom.

Pošto je mađjarska delegacija svestrano proučila uvjete mira, vratio se grof Aponji sa nekoliko delegata 20. I. u Budimpeštu te mađjarsku vladu potanje obavijestio o uvjetima mira i zatražio potrebne instrukcije u stvari odgovora na mirovne uvjete vijeću ambasadora. Na to je mađjarska vlada već iza nekoliko dana donijela odluku, da u svome odgovoru Mirovnoj konferenciji zatraži plebiscit na cijelom spornome području Ugarske. Ovu je odluku mađjarska delegacija 9. II. ponijela u Pariz te je preradjenu i snabdjevenu svim mogućim argumentacijama 13. II. predala vijeću ambasadora.

Zahjev Mađjara da se odredi plebiscit na spornom teritoriju Ugarske je neugodno odjeknuo u krugovima jugoslavenske, čehoslovačke i rumunjske delegacije. Stoga su poduzeli zajedničke korake kod Vijeća ambasadora, da osujete plebiscit i da se granice ustanove po etnografskim pravima njihovih naroda. No to je bilo sasvim suvišne, jer je Vijeće ambasadora shodno dotadašnjem stanovištu Konferencije na svojoj sjednici od 6. V. konačno odbilo mađjarski zahtjev glede plebiscita s motivacijom, da plebiscit ne bi bitno promijenio ustanovljene granice pa se stoga kao nepotreban odbija. Mađjarska vlada uvidi, da joj poslije toga ne preostaje drugo nego da se pokori odluci Saveznika te usvoji mirovne uvjete. Stoga izda nalog svojoj delegaciji da potpiše mirovni ugovor, što je ona 4. VI. poslije podne u 4 sata i 30 m. u palači Trinitanona i učinila¹⁾. Tim aktom se Mađjarska odrekla svih prava i pravnih osnova na Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Medjumurje, Zamurje, dio Baranje, većinu Bačke i dio Banata u korist Jugoslavije. Dalje je oступila kraljevini Rumunjskoj zapadni Banat, Erdélj, pa istočni dio Mađjarske, dok su rusinskim pučanstvom naseljenog karpatskog prigorja i Slovačke odrekla u korist Čehoslovačke i napokon je do 5000 km². u zapadnoj Mađjarskoj oступila Austriji. Pored toga se obvezala platiti Saveznicima ogromnu ratnu oštetu²⁾, a njenu obrambenu snagu reducirati

¹⁾ Ugovor su od strane mađjarske vlade potpisali Augustin Benárd i Lazar Drosche.

²⁾ U osmom odeljku ugovora § 161. glasi: Savezničke i udružene države izjavljuju, a Mađjarska priznaje, da su ona i njeni saveznici odgovorni za sve one gubitke i štete što su ih građani savezničkih i udruženih država pretrpjeli uslijed napada i silom nametnutoga rata od strane Austro-Ugarske i njenih saveznika.

na 35.000 plaćeničke vojske sa slabom oružanom opremom. Narodnim manjinama je pak dužna osigurati potpunu slobodu pismene i usmene upotrebe njihovog jezika u školama te javnim i sudbenim vlastima.³⁾

Mađjarska je Trianonskim mirom izgubila osim Hrvatske i Slavonije preko 190.000 km². Od toga je najviše dodijeljeno Rumunjskoj (102.181 km².), zatim Čehoslovačkoj (63.004 km².), dok je ostalo pripojeno Jugoslaviji i Austriji. Tako je od historijske Mađjarske postala neznatna država sa 92.916 km². i 7.987.204 stanovnika. Taj ogroman gubitak je dakako golemu žalost razrokovao u Mađjarskoj koja je 13. i 15. XI. 1920. u svome parlamentu ratificirala Trianonski ugovor⁴⁾. Time je ujedno završeno međunarodno priznanje nasljednih država i potvrđena razdioba Austro-ugarske monarhije koja je u svjetskom ratu izgubila 499.857 četvornih kilometara i do četrdeset milijuna stanovnika.

Sa razdiobom Monarhije nastadoše nove političke prilike i međunarodni faktori u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Od nasljednih država je najveća republika Poljska, koja opseže 388.635 km². sa 33.025.000 stanovnika. Ona je pretežno agrarna zemlja, ali je pored toga bogata drvom, kamenim ugljenom i petrolejskim izvorima, a trgovina i industrija joj je u punom razvoju. Rumunjska zaprema 294.967 km². sa 18.026.000 stanovnika. Vanredno plodna zemlja je čini jednom od prvih ratarskih država. Bogata je također i rudarstvom (zlato srebro) i najizdašnijim petrolejskim izvorima u Evropi. Jugoslavija iznosi 248.000 km². sa 13.931.000 stanovnika koji se većinom bave ratarstvom, stočarstvom, šumarstvom, rudarstvom i ribarstvom. Glavniji proizvodi su joj cerealijske pa voće, osobito šljive u čemu je ona prva na svijetu. Industrija joj je najznatnija u Hrvatskoj i Sloveniji. Čehoslovačka opseže 140.394 km². i broji 14.729.540 stanovnika. U njoj je veoma napredno ratarstvo, šumarstvo, rudarstvo, obrt i trgovina te vanredno razvijena industrija. Prema tome vidimo, da nasljed-

³⁾ Potonju odredbu mađjarska vlada ni do danas još nije izvršila pa je ondje položaj narodnih manjina gori nego što je bio prije rata.

⁴⁾ Svi su poslanici na toj sjednici bili u crnom žalbonom odijelu a na zgradi parlamenta se vijala velika crna zastava.

ne države pored nacionalnog jedinstva imaju sve uvjete i za ekonomski razvoj bolje i sretnije budućnosti.

Smatramo, da smo dosadašnjim svestranim izlaganjima postigli svrhu ovoga djela. Prikazali smo sve bitnije historijske činjenice što se odnose na razvoj i propadanje pojedinih država srednje i jugoistočne Evrope te će čitatelju biti jasno kako su nastale katastrofe slavenskih država i kako se u bivšoj Monarhiji evoluirao dugovječni narodnosni proces koji je više puta dolazio u odlučnu fazu, ali feudalna Monarhija već i po svome sklopu nije bila u stanju da ga riješi. Morala je doći svjetska konflegracija, da narodnosni problem izbije na površinu, ali je on mjesto pomoći nailazio na poteškoće. Dosta je napomenuti, da je i sama Rusija zagažila u veliki rat radi svojih posebnih interesa na Balkanu te da poljske i čehoslovačke zemlje pretvori u ruske gubernije. Narodnosni proces se tada prenosi u zapadnu Evropu i Ameriku gdje trijumfira i proglašuje se principom trajnoga mira. Stari se režim u istočnoj i srednjoj Evropi počne rušiti: u Rusiji propade carizam, Njemačka klonu pod pritiskom Saveznika, Monarhije pak nestade sa svjetla pa je tako narodnosni proces uspostavljan slobodnih država dokončan, a pariskom Mirovnom konferencijom sankcioniran. Pa ako je istina, da narodi imaju pravo na život i slobodu, ako je istina, da je onoga domovina koji je za njunejviše suza i krvi prolio; onda istom možemo pojmili koliko je moralna odluka Mirovne konferencije za oslobodjenje slavenskih naroda, koji su do dvije hiljade godine svojim rukama obradjivali, suzama rosili, krvlju natapali i životima branili svetu grudu svojih pradjedova.

INDEX IMENA

- Adelaida, žena sv. Stjepana 6.
 Adler Fridrik 102.
 Adler dr. 102.
 Adler Viktor 293.
 Adler Vilim 202.
 Afrika južna 143.
 Agrelli 177.
 Akačić Cezar 260, 262, 267.
 Alaupović dr Marko 214.
 Alaupović dr Tugomir 277, 353.
 Alba Julija 369, 374, 375, 377, 378, 379.
 Albanija 24, 25, 86, 115, 299.
 Albrecht II. 7.
 Albrecht sin Rudolfa Habšburškog 7.
 Aleksandar, srpski regent 31, 38, 89, 135, 209, 320, 321, 327, 329, 358, 359, 347, 349, 350, 351, 353, 355.
 Aleksandrija 101, 209.
 Aleksej, prestolonasljednik ruski 121.
 Aleksiev 82, 83, 93, 94, 174.
 Alt 374.
 Altvater 174.
 Alzace Lorraine 17, 113, 115, 180, 168, 307.
 Ameneola 177.
 Američki slaveni 51, 69, 140.
 Amerika 37, 48, 49, 50, 51, 68, 69, 90, 143, 158, 190, 209, 299, 310, 405.
 Amerika sjeverna 70, 190, 366.
 Amiel 372.
 Amiens 146, 192.
 Andjelinović dr Grga 258, 256, 297, 238, 326, 328, 330, 334, 335.
 Andrassy grof Julije 243, 244, 246, 272, 288.
 Andrijić Anton 171.
 Andrić dr V. 214.
 Anić don Ante 202.
 Anmas 141.
 Antanta [mnogo puta].
 Antić Čolak 80.
 Antofagasta 70.
 Antonijević 270.
 Armánd Abel 179, 180.
 Annunzio Gabriele d' 307.
 Aosta [vojvoda od A.] 395.
 Apáthy dr Stjepan 376, 377, 378.
 Apponyi grof Albert 15, 403, 404.
 Arad 44, 292, 370, 374, 379.
 „Arbeiter Zeitung“ 183.

Arhangelsk 209.
 Armand Abel 179, 180.
 Arnauti 25.
 Arneri dr Roko 202.
 Arsiero 94.
 Arz barun 197, 293, 88.
 Asiago 94, 281.
 Asolana 281.
 Asquith 49.
 Assa 94.
 Assoniacki Andrija 245.
 Astica 94, 197.
 Atena 208.
 Attems grof 202.
 Auffenberg 39.
 Augusta 283.
 Aussig 259.
 Austrija [mnogo puta].
 Austrijanci 38, 40, 62, 75, 86,
 87, 195, 197, 198, 281.
 Austro-Njemačka 384.
 Austro-ugarska monarhija
 [mnogo puta].
 Avarescu 175, 176.
 Azija 165.

Baburica Paško 56.
 Bach 10.
 Bačin Jovo, pop 202.
 Bačka 14, 45, 58, 82, 155,
 200, 281, 233, 262, 266,
 291, 292, 297, 311, 332,
 339, 345, 346, 347, 354,
 373, 400, 403, 404.
 Badaberg ostrvo 100.
 Badaj Aleksandar 267.
 Baden 273, 288.
 Badoglio 282, 286, 288.
 Bagdad 19.

Bahmetjev 53.
 Baia mare 378.
 Bainsizz 123.
 Baja 290, 292, 311.
 Bakar 213.
 Bakunin 9.
 Balčik 100.
 Balint 245.
 Balkan 18, 24, 25, 58, 83,
 208, 305, 405.
 Balkanski poluotok 22, 101.
 Balfour 55, 157, 203.
 Balla Aladar 297.
 Baltik 397.
 Balugdžić 320.
 Banat 14, 45, 56, 58, 75, 79,
 82, 97, 98, 99, 262, 251,
 233, 291, 292, 311, 332,
 339, 345, 246, 347, 354,
 369, 375, 379, 381, 403,
 404.
 Banjaluka 44, 277.
 Banjanin Jovo 56, 310, 313,
 314.
 Barac dr Fran 138, 328, 334,
 335, 339, 342, 344, 355.
 Baranowicze 393.
 Baranja 58, 155, 200, 251,
 233, 262, 330, 345, 346,
 347, 354, 400, 404.
 Barč 290, 292.
 Baretić Bartol 267.
 Barna Buza 284.
 Barrère 39, 54, 55.
 Barsili 93.
 Bartolove noći 45.
 Bartha 371.
 Bartko 363.
 Batal Milan 267.
 Bathanyi grof Tivadar 213,
 284.

Bauer dr Ante 154, 268, 355.
 Bauer Oton 183, 224.
 Bavarska 372.
 Beč [mnogo puta]
 Bečki kongres 399.
 Bečko Novo-Mjesto 293.
 Bekovac Mato 214.
 Bela IV., ugarski kralj 6.
 Bela knjeginja [Veleknje-
 ginja] 6.
 Belgija 33, 35, 115, 116, 168,
 401.
 Belić dr A. 308.
 Below von Oton 160.
 Belun 282.
 Bella 356.
 Beljak [Wilach] 311.
 Benárt Augustin 404.
 Beneš Edvard 47, 48, 141,
 142, 145, 192, 229, 249,
 357, 358, 359, 361, 362,
 363, 364, 366, 388, 392.
 Benckendorf 25.
 Benković dr 126.
 Beograd 30, 31, 32, 33, 40,
 41, 82, 280, 289, 296, 310,
 314, 315, 316, 321, 323,
 327, 328, 330, 335, 336,
 343, 344, 345, 349, 350,
 352, 353, 354, 362, 364,
 371, 373, 378, 379.
 Beraček 140.
 Berchtold Leopold 28, 29,
 30, 31, 51, 53.
 Berlin 19, 21, 28, 31, 33, 34,
 35, 52, 60, 104, 384.
 Berlinski kongres 17, 20.
 Bern 140, 212, 310, 311.
 Bernhard 96.
 Berthelot Henri 372, 378.
 Besarabija 97, 180, 181, 381.
 Beseler 219, 385.
 Bethmann Holweg 29, 32,
 33, 111.
 Bežište 210.
 Bialystok 389, 391, 393, 394.
 Biankini dr Ante 51, 56, 68.
 Biankini Juraj 126.
 Bičenko 166.
 Bihor 379.
 Bijela Gora 8.
 Birsevija Vjedomosti 26.
 Bistrica 151.
 Bistrice 99, 290.
 Bitolj 79, 101, 207.
 Bizerta 83, 90.
 Bjeković 150, 151.
 Blatac 210.
 Boccard Felice 300.
 Bogdan Pavle 144.
 Bohul 210.
 Boka Kotorska 195.
 Boleraz 361.
 Bordeaux 49.
 Borojević Svetozar 39, 61,
 122, 158, 159, 160, 197,
 198, 244.
 Boris, kralj bugarski 211.
 Bosanci 44, 190.
 Boselli Paolo 94.
 Bosna 40, 81, 187, 213, 215,
 218, 231, 233, 240, 277,
 315, 342.
 Bosna i Hercegovina 20, 27,
 43, 44, 58, 77, 89, 115,
 157, 184, 187, 190, 258,
 262, 311, 319, 339, 402,
 404.
 „Bosnische Post“ 200.
 Bospor 212.

Bošković 90.
 Božinov 140.
 Božinov Mate 57.
 Böhm-Ermolli 37, 38, 39, 93,
 151.
 Böhm Vilim 380.
 Brač 55.
 Brasov 101.
 Bratianu 97, 379.
 Bratislava 216.
 Braun Franjo 267.
 Brausch Rudolf 378.
 Brecelj dr Anton 276.
 Brečić Mihael 126.
 Bregalnica 25.
 Brejc dr Janko 276, 316.
 Brenčić 188.
 Brenner 402.
 Brenner Karlo 402.
 Brenta 161, 197, 281.
 Brest-Litovsk 39, 164, 165,
 166, 167, 169, 172, 174,
 175, 177, 218, 221, 384,
 389.
 Brezna 41, 391.
 Briand Aristide 98, 117, 118,
 143.
 Brilljant 166.
 Brockdroff-Rantzau 401.
 Brody 151.
 Broniewsky 384.
 Brosov 374.
 Brudermann 38, 39.
 Brusilov Aleksej 95, 96, 102,
 104, 149, 150.
 Bryce lord 142.
 Buchanan 30, 34.
 Budimpešta 9, 14, 16, 28, 38,
 42, 47, 49, 61, 64, 82, 89,
 173, 194, 198, 201, 212,

215, 217, 240, 242, 243,
 244, 266, 280, 283, 284,
 285, 289, 294, 363, 364,
 365, 365, 370, 372, 373,
 380, 381, 403.
 Budisavljević dr Srdjan 65,
 170, 188, 204, 206, 213,
 232, 267, 343, 345.
 Budva 84.
 Buenos Aires 48.
 Buga 39.
 Bugari 8, 75, 82, 86, 100, 207,
 210, 211, 212.
 Bugarska 19, 21, 22, 25, 70,
 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81,
 82, 83, 88, 98, 99, 165,
 176, 181, 207, 208, 209,
 211, 212, 225, 240.
 Bukovina 8, 13, 95, 96, 97,
 98, 117, 181, 227, 381,
 402.
 Bukšeg Vilim 206, 238, 240,
 267, 273, 315, 328, 330,
 337, 342, 343, 344.
 Bukurest 25, 98, 99, 100, 101,
 172, 175, 181, 218, 374.
 Bulat dr Gajo 202, 206.
 „Bulletin yougoslave“ 74.
 Bunsen Sir 142.
 Bunjevci-Hrvati 265.
 Burian grof Stjepan 53, 60,
 61, 99, 111, 180, 206,
 220, 229, 243.
 Burrovv 58.
 Bülov 55.
 Cadorna Luigi 61, 93, 94,
 96, 123, 124, 158, 159.
 Cagni 300.

Calić fra Ljubo 214.
 Cambon Jules 20, 114, 115,
 119.
 Canin 161.
 Cankar dr Izidor 328, 331,
 337, 339.
 Cankar Karlo 214, 229.
 Capello 160.
 Caporetto 177.
 Carevo Selo 211.
 Carigrad 19, 22, 25, 77, 79,
 99, 115, 118, 122, 139.
 Cecil Robert 137.
 Celovec 402.
 Cemović Marko 91.
 Centralne Sile (mnogo puta)
 Cer 37, 38.
 Cerović Sava 348.
 Cervinka 139.
 Cetina 8.
 Cetinje 84, 327, 349.
 Chantilly 120.
 Chicago 47, 51, 53, 56.
 Chile 56.
 Cholm 127.
 Cislitavska 221.
 Cividale 160, 161.
 Clam-Martinitz grof 125, 127,
 129.
 Clark 49.
 Clemenceau George 25, 172,
 179, 180, 192, 206, 291,
 298, 307, 311, 362, 366,
 380, 381, 400, 401, 403.
 Cleveland 47, 68, 69, 141.
 Coanda 375.
 Cobadin 100.
 Columbia University 56.
 Comen 159.
 Condor 385.

Constanta 100, 181.
 Coudenhove 246, 248.
 Crane Richard 190.
 Cres 55.
 Crna Gora 21, 22, 23, 24, 49,
 58, 69, 75, 83, 84, 85, 86,
 87, 88, 115, 132, 154,
 154, 168, 195, 236, 262,
 265, 266, 271, 275, 278,
 303, 312, 314, 318, 323,
 326, 328, 329, 330, 331,
 332, 335, 337, 338, 339,
 340, 341, 342, 343, 347,
 348, 349, 351, 353, 354.
 Crna Rijeka 207.
 Crnković 48.
 Cnogorci 24, 83, 84, 85, 87,
 347.
 Crno More 165.
 Crew Lord 67.
 Cristiana Respublica 401.
 Crowed Road 58.
 Csucs 379.
 Culcer 99.
 Cureolasi 53.
 Čuvaj Slavko 24.
 Čvijić dr Jovan 57, 308.
 Cvitović 48.
 Czernin grof Ottokar 98, 116,
 117, 119, 162, 164, 165,
 168, 172, 173, 174, 175,
 176, 179, 180, 181.
 Čabrajić dr Luka 379.
 Čataldža 22.
 Čehoslovaci 218, 219, 221,
 289, 360, 364, 400.
 Čehoslovačka 47, 48, 140,
 144, 145, 146, 148, 191.

193, 230, 235, 239, 244,
247, 249, 250, 251, 253,
254, 255, 297, 311, 357,
358, 359, 363, 365, 366,
367, 392, 401, 402, 404,
405.
„Čehosl. samostalnost“ 141.
Černavoda 100.
Černovica 93, 96, 153.
Červar dr Ivo 204.
Červar dr Djuro 171.
Červar Šime 171.
Česi 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 46,
47, 48, 65, 90, 125, 128,
129, 131, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 145, 146,
147, 153, 155, 156, 165,
177, 184, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195,
204, 229, 246, 247, 251,
252, 275, 355, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 365,
388.
Češka 7, 13, 14, 27, 46, 47,
124, 139, 141, 187, 205,
362, 364, 366, 367, 402.
„Češka družina“ 46.
Češki Savez 146, 187, 191.
Češko nar. udruženje 140.
Četvorni Sporazum v. An-
tanta
Čičerin 174, 389, 392, 393
Čingrija dr Melho 126, 188,
310, 312, 314, 315, 320.
Čok dr Ivan 273, 315,

Čipiko Ivan 57.
Čorović Vladimir 277.
Čurov Kamen 210.

Dalmacija 5, 8, 11, 45, 53,
56, 57, 58, 63, 66, 187,
196, 202, 204, 206, 231,
233, 255, 258, 260, 262,
279, 287, 296, 311, 319,
324, 332, 337, 339, 341,
342, 343, 350, 355, 402,
404.
Dalmacija sjeverna 55.
Dalmatinci 202, 330,
Damjanović Lazar 348.
Danilo prestolnasl. crn. 84.
Dankl 38, 39, 61.
Danzig v. Gdansko 385.
Dardanel 79, 115, 118, 139,
212.
Daszynski Ignacije 219, 383,
384, 385.
Davidović Ljubomir 130, 132,
137, 138, 315, 321, 353,
356.
Debrecin 378, 379.
Délcassé 27, 58.
Delić Svetozar 48, 206, 328.
Della Tore 177.
Demblin 393.
Demšar E. 126.
Denis Ernest 47, 142.
Depolo 48.
Desnica dr Uroš 202.
Dessewffi grof Emil 294.
Devinska 361.
Déva 378.
Diamandi 98.
Diaz 161, 281, 382, 302, 303.
„Die Schaubühne“ [Charbot-
tenbung] 86.
Dillon 142.
Dimitrijević Ratko 59.

Dimović Danilo 214, 277.
Diner Déneš 251.
Dirich 145.
Dmowski Roman 219.
Dnjevar 150.
Doberdo 93, 96.
Doboj 44.
Dobrić 100.
Dobro Polje 210.
Dobrovski 142, 305.
Dobrudža 25, 98, 100, 175,
176, 181.
Dovski Ivan 395.
Došen 238.
Doumergue Gaston 120.
Dožić 349.
Drasche Lazar 404.
Drnawsky 384, 388.
Drač 55, 83.
Drašković Milorad 48, 131,
308, 309, 310, 312, 314,
321, 356.
Drava 61, 256, 258, 311.
Drenopolje 24, 25.
Drina 37, 38, 40, 41, 82, 212.
Drinković dr Mate 202, 204,
232, 235, 236, 239, 267,
295, 337, 339, 342, 343,
355.
Droff 270.
Drwina 391.
Dubrava 8.
Dubrovnik 43, 45, 56, 215.
Duhonjin 147.
Dula Matus 251, 253, 362.
Dulibić dr A. 65, 126.
Duma 121.
Dunajec 39.
Dunav 82, 99, 100, 101, 176,
212, 281, 288, 311, 365,

375.
Dukrut na Moravskom polju
7.
Dušan Silni 72.
Djevdjelije 210.
Djordjević Milan 78.
Djuričić Marko 131, 316.
Djuro V. engleski kralj 72.

Džamaja Djuro 214.

E
Ebenthal 211.
Eckarstan 293.
Eckarstatt 294.
Egejsko More 207, 209.
Ekengren 224.
Elba 250.
Emmanuel princ od Aoste
61.
Engleska 18, 19, 20, 21, 23,
33, 34, 35, 55, 58, 60,
77, 80, 90, 94, 105, 118,
137, 145, 169, 193, 209,
299, 352, 358, 377, 399,
401.
Englezi 41, 153, 192, 281, 399.
Erdelj 5, 14, 15, 75, 97, 99,
100, 101, 177, 179, 216,
369, 370, 371, 374, 375,
376, 377, 378, 381, 404.
Erdödi grof Toma 15, 116,
117.
Estonija 175, 392.
Eszterházi grof Nikola 294,
373.
Etruškijević Otoman 127.
Eugen nadvojvoda 61, 91,
159.
Evans Sir 58, 142.
Eupen 401.

Europa 5, 16, 17, 18, 22, 24, 26, 27, 31, 33, 35, 36, 49, 50, 70, 90, 99, 113, 124, 145, 149, 163, 164, 186, 202, 221, 271, 293, 366, 367, 368, 370, 374, 379, 381, 382, 394, 398, 400, 405.

Fabijančić Vladimir 76.
Falkenhayn 61, 97, 99, 101.
Farouca grof Silvio 225.
Fatić Sava 348.
Feldkirchen 311.
Fényes Ladislav 183, 283.
Ferdinand kralj rumunjski 98, 176, 373, 378.
Ferdinand Josip nadvojvoda 95.
Ferdinand I. Habsburški 7, 8.
Ferdinand kralj bugarski 81, 211.
Ferdinand I. 242.
Ferrero G. 177.
Ficsarich dr Matija 293
Fink 228.
Finska 175, 392
Flandrija 158.
Foch 208, 296, 362.
Fočani 175.
Foreigu Office 49.
Forzelette 281.
Foth 373.
Franchet d'Espérey 208, 209, 211, 212, 296, 289, 290, 291, 305, 364, 379.
Francuska 17, 18, 19, 26, 30, 33, 34, 35, 47, 50, 54, 55, 60, 76, 77, 80, 83, 105,

113, 114, 116, 118, 120, 141, 142, 143, 145, 148, 180, 192, 209, 219, 299, 352, 358, 365, 366, 375, 376, 385, 389, 399, 401.
Francuzi 35, 37, 41, 113, 142, 281, 399.
Franić Ante 202.
Frank Liborije 40, 41.
Frankopan 50.
Franjo I. car 8, 19.
Franjo Ferdinand prestolonaslednik 27, 28, 107.
Franjo Josip I, 10, 12, 16, 24, 27, 28, 29, 41, 43, 52, 64, 84, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 113, 114, 127.
Freiburg 179.
Fridrik nadvojvoda 38.
Fridrik III. Habsburški 7.
Friul 311.
Frugoni 61.
Fuchs barun 125.
Fürstenband 401.
Gabai Aleksandar 380.
Galicija 8, 42, 102, 127, 383, 386, 390, 402.
Gancet 298.
Garami Ernest 284.
Garda jezero 198, 198.
Gašić Gavro 214.
Gatalo Danilo 154.
Gavrilović dr Bogdan 345, 346.
Gavrilović Mika 309, 315.
Gazzari 49.
Gazzari dr Julije 56, 312.
Gdansko v. Danzig 397.

Gejza knez 6.
Germani 19.
Geschen 33.
Giesl barun Vladimir 30, 31, 32, 41.
Girs 19.
Giulli dr Ivo 56.
Giunio Rudolf 349.
Globočak 161.
Glombinski 189, 218, 219, 229.
Gola Rudina 210.
Goldbach Antun 373.
Golem 76.
Golgota 86.
Golubac 210.
Gonci 189.
Gorica 43, 45, 53, 56, 88, 96, 97, 159, 161, 231, 233, 262, 265.
Gorica grofovija 55.
Gorlica 52, 59, 60, 75, 103.
Gostioničar Josip 126.
Gödöllő 243.
Gömbös Julije 297.
Grabski Ladislav 392.
Grac 44, 196.
Gradsko 210.
Gradiška 53, 55, 311.
Grainiceau 99.
Grambinski dr 204.
Granski 220.
Grappna M. 281.
Grašić Josip 171.
Gratz Gustav 165.
Grčka 21, 22, 25, 26, 80, 81, 207, 208.
Greenwich 5.
Grđjić Stjepan 339.
Gregorčić dr A. 126.

Gregorin dr Gustav 56, 312, 314.
Grévy 18.
Grey Sir Edward 19, 20, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 177.
Grobničko Polje 305.
Grodno 389.
Gross Gustav 125.
Gršković don Nikola 36, 69.
Grujić 20.
Gubec 50.
Gučkov Kamen 121.
Guesperau 380.
Guillaumat 208.
Gutor 150.
Gwodno 393.
Gyökényes 297.
Haag 32.
Habdermann 189.
Habrman 360.
Habsburgovci 7, 107, 294, 383.
Habsburška dinastija 8, 112, 119, 126, 129, 187, 225, 228, 243, 284, 293.
Habsburška Monarhija 74, 103.
Habsburško-lorrenska dinastija 126.
Hadik grof Ivan 284, 285.
Hadžić Damjanović Risto 214.
Hadžić Stevan 48, 100.
Haig 94.
Hakki Ibrahim 166.
Halay dr Franjo 297.
Haller Josip 219, 384, 385, 392, 398.

Halić 388.
 Hamilton 80.
 Hartwig 21, 23.
 Hatvany 289.
 Hatzfeldt 18.
 Havas 85.
 Haviček F. 177.
 Havliček 142.
 Henrys 291, 385.
 Hercegovina 5, 213, 214, 215, 218, 231, 233, 240, 277.
 Hermada 123.
 Hermandane 159.
 Hindenburg 100, 182.
 Hinković dr Hinko 49, 56, 67, 131, 132.
 Hadnik Janez 126.
 Hlinka 254.
 Hodža Milan 254, 363, 364.
 Hódmezővásárhely 379.
 Hoffmann 167.
 Hohenwart grof 12.
 Holubović 166.
 Horthy Nikola 273, 274.
 House 298.
 Hoyos grof 29.
 Hödzendorff Conrad 29, 59, 61, 93, 94, 111, 161, 197, 198, 374.
 Hranilović Jovan 346.
 Hrasnica dr Halibeg 277, 339.
 Hrvati mnogo puta
 Hrvatska 7, 8, 9, 11, 24, 45, 58, 61, 66, 73, 79, 91, 118, 136, 137, 138, 184, 187, 201, 204, 205, 213, 243, 256, 258, 260, 261, 262, 268, 269, 277, 279, 294, 295, 296, 310, 311, 319, 332, 339, 341, 342, 343, 350, 355, 404, 405.
 Hrvatska straža 48.
 „Hrvatski Dnevnik“ 200.
 Hrvatski Odbor 43, 50.
 Hrvatski Sabor 11, 63, 155, 256, 259, 260, 355.
 „Hrvatski Savez“ 69.
 „Hrvatski Svijet“ 69.
 Hribar Ivan 204.
 Hrvoj Dragutin 3, 332, 341, 343.
 Hunjadi Ivan 7.
 Husiti 7.
 Husarek barun Karlo 203, 221, 229, 240, 244.
 Hüttenberg 311.
 Hvezdoslav 188, 254.
 Ikić dr Karlo fra 214.
 Ilić Mihajlo 345.
 Ilirizam 9.
 Indija 77, 145.
 Ipolj 365, 366.
 Istarski Sabor 170.
 Istočno More 165, 367.
 Istra 5, 45, 53, 55, 58, 63, 65, 66, 170, 171, 203, 204, 231, 233, 239, 262, 265, 268, 276, 279, 287, 295, 300, 304, 311, 342.
 Ištvanović Nikola 261, 270.
 Italija 17, 18, 19, 21, 23, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 75, 80, 85, 92, 93, 94, 114, 115, 118, 119, 137, 160, 161, 162, 170, 177, 248, 279, 281, 285, 298, 299,

301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 310, 324, 331, 332, 336, 353, 358, 366, 399, 402.
 Ivan sin cara Henrika VIII. Luksemburškog 7.
 Ivangorod 39.
 Ivanišević 65.
 Ivaskijevicz 387.
 Ivčević dr Vicko 202.
 Izvoljski 20, 49, 58, 67, 68.
 Jadran 9, 22, 23, 54, 55, 56, 57, 63, 65, 70, 71, 77, 83, 89, 92, 108, 115, 123, 124, 134, 161, 162, 198, 202, 209, 214, 220, 258, 272, 288, 299, 303, 305, 306, 367.
 „Jadran“ američka organizacija 70.
 „Jadranska Legija“ 43, 50.
 Jadro 38.
 Jagelovići 7.
 Jajce 8.
 Jaklić dr 126.
 Jalanica 361.
 Jambrišak dr Milivoj 310.
 Janin 145.
 Janković dr F. 126.
 Janković V. 31.
 Januškiević 34.
 Janjina 24, 25.
 Japan 30, 190, 399, 400.
 Jarak 40.
 Jare Eugen 126.
 Jassy 101, 176, 374.
 Jászi Oszkár 251, 285, 289, 290, 370.
 Jedlovski Josip 56.
 Jeftanović Gligorije M. 214.
 Jeglič knez Antun 156, 201, 355.
 Jekelfalussy 267.
 Jelačić 236.
 Jelavić Vjekoslav 214, 279.
 Jelenić dr Julije fra 214.
 Jelenik 158.
 Jelić Savo 277.
 Jerić dr Josip 204.
 Ježević 48.
 Joffe 165, 172.
 Joffre 94.
 Jojkić dr Danilo 214.
 Jonnart 208.
 Josip II. car 8.
 Josip nadvojvoda 150, 152, 197, 198, 283, 284, 285, 381.
 Josip Ferdinand nadvojvoda 39.
 Jovanović J. 31.
 Jovanović Ljuba 132, 320, 349, 351.
 Jovanović Miloje Ž. 353.
 Judenburg 196.
 Jugoslaveni 69, 133, 155.
 „Jugoslavenska nar. obrana“ 70.
 Jugoslavenska ujedinjena omladina 70.
 Jugoslavenski klub 172, 187, 188, 200, 204, 311.
 Jugoslavenski Odbor 50, 51, 53, 55, 56, 58, 59, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 79, 88, 89, 90, 91, 92, 107, 131, 135, 136, 137, 169, 173, 175, 178, 299, 308, 309, 310,

311, 312, 315, 317, 318,
320, 324, 325, 326, 327,
333, 334, 335, 338.
Jugoslavija 14, 27, 51, 54,
71, 72, 89, 122, 238, 239,
256, 257, 258, 273, 274,
279, 299, 307, 311, 341,
348, 356, 366, 383, 400,
402, 404, 405.
„Jug“ 213.
Juriga Ferdinand 216, 227,
253.
Južni slaveni [mnogo puta]

Kablar 41.
Kajmakčalan 207, 208.
Kakowski 384, 393.
Kalan 276.
Kalafatović 291.
Kalanjevci 41.
Kaledina 95.
Kalinka 100.
Kalus 151.
Kamenev 166.
Kanada 51, 143.
Kansas City 69.
Kapetanović Milan 353.
Kapitol 178.
Karadjordje 72.
Karadjordjevićeva dinastija
346, 348, 350, 351.
Karadjordjevići 89, 133.
Karakan 166
Karlo I. car 44, 102, 107,
108, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 119,
124, 125, 127, 129, 155,
162, 179, 180, 187, 195,
197, 198, 213, 218, 223,
225, 226, 229, 235, 243,

244, 246, 250, 255, 256,
272, 280, 284, 285, 288,
292, 293, 294, 331.
Karlo IV. Luksemburški 7.
Károlyi grof Mihajlo 64, 182,
199, 243, 251, 271, 283,
284, 285, 286, 289, 290,
291, 357, 362, 363, 364,
365, 370, 371, 372, 373,
374, 376, 377, 378, 379,
380.
Károlyi grof Vladislav 373.
Karpati 9, 39, 42, 64, 75, 89,
96, 99, 124
Kastovo 56.
Kavarna 100.
Keil 272.
Kejžar S. 204.
Kempf S. 188.
Kerenski 121, 149, 160.
Kestranek 248.
Khuen Hedervari grof ban
24.
Kijev 39, 144, 147, 174, 182,
391, 392.
King's College 58.
Kipar 80.
Kirac Luka 171.
Kiszal Julije 372
Kleist 52.
Klenka 40.
Klofač Vaclav 189, 204, 229,
360.
Kluj 374, 376, 377, 378, 381.
Knjaževac 31, 82,
Koburg 77, 211.
Kollar 142, 254.
Koločep 56.
Kolovrat 161.
Kolubara 40, 41.

Konek Emil 273.
Konopište 27, 210.
Konstantin kralj grčki 80, 81,
207.
Konjović Petar 315, 347.
Korać Vitomir 206, 232, 238,
339, 343, 353.
Korčula 300, 301.
Kornilov 150, 151, 153.
Korošec dr Antun 126, 156,
172, 187, 204, 205, 206,
218, 221, 222, 223, 229,
231, 232, 235, 255, 275,
310, 311, 312, 313, 314,
315, 317, 318, 318, 319,
320, 321, 325, 336, 339,
353.
Koruška 45, 58, 61, 161, 231,
283, 311, 402.
Koruška Vojvodina 6, 7, 13,
262.
Korvin Matija 7.
Kosina 245, 246.
Kosovo polje 8, 81.
Kostanjevica 159.
Kossuth Lajos 294.
Košice 380.
Kotor 84, 186, 265, 272.
Kovačević Ivan 260, 262.
Kozjak 210.
Kövess Herman 84, 85, 153,
288.
Kragujevac 41.
Kraljevica 213, 304, 305.
Kraljevina Hrvatska i Slo-
venija 11.
Kraljičin Grac 11.
Kramarž dr Karlo 47, 139,
188, 189, 190, 229, 230,
249, 250, 357, 359, 360,
361, 363, 364, 367.
Kramer dr Albert 204, 268,
331, 339, 354, 355.
Kranjska 6, 7, 13, 53, 58,
253, 287, 299, 311, 402.
Krakov 8, 103, 225, 384.
Kras 123, 159
Krasnik 39.
Krasojević dr Djordje 206.
Kraus Alfred 40, 160, 197.
Kravica 210.
Krbava 8.
Krek dr Janez 126, 334.
Kressenburg 6.
Krešimir IV. 257.
Krf 83, 86, 89, 130, 131, 132,
135, 294, 298, 315, 316,
318, 320.
Krfaska deklaracija 135, 137,
138, 154, 155, 156, 169,
328, 334.
Kristan Antun 276.
Kristan Edhin 328, 330, 331,
339, 343.
Krivolak 210.
Križ Lacko 273
Krka 55, 56.
Krmpotić Mario 273
Krnić dr Ivan 260, 262, 328.
Krpčan Josip 267.
Krsmanović Alekse zaduž-
bina 349, 351.
Krstelj dr Ivo 202, 204, 326,
327.
Kruban 360.
Krulj Uroš 277.
Krummer 39.
Krun 159.
Krupenskij Anatol 49.
Kucharewski Ivan 383, 384.

Kučkov Kamen 210.
 Kukovec dr Vjekoslav 170.
 Kulović Vjekoslav 276, 327.
 Kumanovo 82.
 Kun Bela 380, 381.
 Kunfi Sigismund 284.
 Kurelić dr Šime 171.
 Kühlmann 165, 166, 167,
 174, 175.
 Küstendil 211.
 Kvarner 55.
 Kvaternik 48, 50.

Laginja dr Matko 65, 126,
 137, 171, 204, 276, 339,
 355.
 Lammasch dr Henrik 244,
 246, 288.
 Lansing Robert 190, 193,
 203, 224, 244, 369.
 Lastovo 300.
 Lausanna 138.
 Lavov 37, 39, 93, 150, 151,
 Lazarevac 38.
 Lazarški 127.
 Leichnovski princ 35.
 Lena 94.
 Lenac Rakard 276.
 Lenc dr 305.
 Lenjin 149, 160, 164.
 Leontić dr Ljuba 70, 90.
 Leopold knez bavarski 153,
 166.
 Lesiczky 96.
 Lešnica 210.
 Letonska 174, 392.
 Liga naroda 397, 399, 400,
 401.
 Lika 8.
 Lima 84.

Linder Bela 284, 286, 291.
 Linsingen 95.
 Lirasek 188.
 Litvanska 175, 390, 392, 394.
 Litzmann 96.
 Lloyd George 118, 164, 169,
 298, 392, 400.
 Lodgman-Auen 250.
 Lomnica 151.
 Lomša 393.
 London 18, 20, 24, 25, 33,
 34, 48, 49, 50, 51, 52,
 54, 55, 58, 68, 68, 69,
 70, 74, 90, 118, 142, 145,
 169, 177, 178, 242, 287,
 303, 306, 320, 338, 392.
 Londonski pakt 55, 56, 57,
 63, 137, 177, 304, 305,
 307, 336.
 Lopašić-Kovačević Zlata
 264.
 Lorković dr Ive 65, 137, 204,
 206, 260, 231, 235, 262,
 339, 343.
 Lošinj 55.
 Louis 27.
 Lovaszy Martin 283, 284.
 Lovćen 84.
 Loznica 41.
 Lubinski Zdislav 383.
 Lublin 384.
 Lucinica 95.
 Luck 95.
 Lucko 88, 94, 95, 96.
 Lukić dr Miša 345.
 Lukinić dr Edmund 214, 232,
 260, 262, 326, 327, 330,
 339, 353.
 Lukov 211.
 Lukva 151.

Lunarić dr 190, 232.
 Luxemburb 402.
 Lvov knez 121, 149.

Ljapčev 211.
 Lješ 23.
 Ljubibratić dr Savo 214, 339.
 Ljubljana 56, 156, 188, 194,
 201, 202, 204, 205, 239,
 275, 296, 298, 299, 300,
 319, 327, 328.
 Ljudevit Bavarac 7.
 Ljumović 84.

Maciejowica 8, 397.
 Michaedo dr Jerko 202, 207.
 Mackensen 59, 75, 81, 82,
 97, 99, 100, 101, 150,
 292, 369, 371, 372, 373.
 Mačukat 48.
 Madanović 85.
 Madjarska v. Ugarska
 Madjarska Ves 361.
 Madjari [mnogo puta]
 „Mafija“ 47, 140, 141.
 Magdić dr Pero 65, 260,
 262, 265.
 Mahnić dr Antun 155, 186.
 Majska deklaracija 146, 170,
 171, 186, 199, 200, 201,
 202, 258, 268.
 Majstorović dr Ivan 202.
 Makedonija 25, 76, 77, 79,
 80.
 Maklakov 120.
 Malmédy 401.
 Malorusi 5, 13, 14, 218, 227.
 Mandić dr Ante 71, 91, 312.
 Manilov Aleksandar 209,
 211.

Maniu dr Julije 370, 375, 376,
 „Mansion House“ 203.
 Manojlović dr Jovan 347.
 Marco de 177.
 Marghiloman 146, 179, 181.
 Maribor 43, 44, 61, 170.
 Marica 8.
 Marija Antonija braganska
 princesa 213, 214.
 Marija Josefina 113.
 Marija Terezija 8.
 Marinković dr Voja 132, 137,
 312, 314, 355.
 Marjanović Milan 56.
 Markovica 41.
 Marković Edo 267.
 Marković B. 138, 308.
 Maroš 290, 292, 374, 375.
 Martinitz Clam 156.
 Marušić Milan 202.
 Marvitz 95.
 Marx 149.
 Masaryk G. Toma 47, 48,
 122, 139, 140, 141, 143,
 144, 145, 146, 147, 148,
 168, 190, 191, 192, 230,
 245, 248, 249, 250, 255,
 357, 358, 359, 366, 367.
 Matica srpska 345.
 Matijević dr Stjepan 245.
 Maurice M. 142.
 Maurienne 118.
 Maurus-Fontan Oskar 86.
 Mavrocordato 99.
 Mazurija 392.
 Medaković dr Bogdan 85,
 258, 259, 261, 262, 263,
 264.
 Medias 378.
 Medvecky Karlo A. 253.

Medvednik 41.
 Megidia 100.
 Meinhard grof 7.
 Medjumurje 184, 231, 233,
 262, 265, 404.
 Melnica 210.
 Meštrović Ivan 49, 56, 67,
 355.
 Metzger 269.
 Michaedo dr Jerko 300.
 Mičić dr Mičo 49, 56, 90.
 Mihajlović Ljuba 49.
 Mihalović Antun ban 187,
 213, 236, 237, 258, 262,
 266, 345.
 Mihaljević Mihovil 255, 256,
 257, 261, 270
 Mijušković Lazar 84, 85.
 Mikačić Duje 204.
 Miladinović dr Žarko 332,
 Miletić 50.
 Milić dr Ivo 171.
 Milnert Lord 120.
 Miloslavić 48.
 Millerand 390.
 Milltag 165.
 Miljukov 120, 121, 122, 147,
 Minsk 174, 390, 391, 393.
 Mirovna konferencija 250,
 276, 299, 302, 303, 307,
 312, 316, 331, 363, 366,
 394, 399, 400, 403, 404,
 406.
 Mirovska Subota 366.
 Mirko princ crnogorski 84
 85.
 Mislavski 166.
 Mišić Alojzije 215, 312.
 Mišić vojvoda Živojin 41,
 290, 291, 351.
 Miškolec 380.
 Mitrović Vjeroslav 56.
 Mladoturci 21.
 Mlava 393.
 Mlečani 8.
 Mljet 300.
 Modrus 212.
 Mogdenburg 219.
 Mogent 10.
 Moklište 210.
 Moldavska 373.
 Monbelli 384.
 Monte Grappa 197.
 Monte Marco 158.
 Monte San Gabrielle 158,
 159.
 Monte Santo 158.
 Montello 198.
 Montenara 281.
 Montfalcone 311.
 Moltfoltone 53.
 Moraczewsky dr 204, 385.
 Morava 41, 39.
 Moravska 7, 13, 402.
 Moravsko Polje 8.
 Moresnet 401.
 Morin Franjo 273.
 Morley 142,
 Moskva 174.
 Mossa 311.
 Mostar 56, 196, 215.
 Mreznica 210.
 Munkačevo 376.
 Muras 99, 290.
Nagy Franjo 284.
 Nakučani 41.
 Napce Jezero 150.
 Napoleon I. 9, 293.
 „Narodni Dom“ 170.

„Narodna hrvatska zajedni-
 ca“ 69.
 Narodna obrana 30, 32.
 Narodno predstavništvo 134.
 Narodno vijeće [mного pu-
 ta]
 „Narodna stranka“ 170.
 Narodna uprava 346, 347.
 „Narodni Listi“ 189.
 Narodni Svet 276.
 Narodni izbor 235, 244,
 245, 246, 247, 248,
 249, 250, 357, 358,
 360.
 Narva 174.
 Nedilov 20.
 Negotin 82.
 Neue Freie Presse 86.
 Neuchatel 114, 115, 116.
 Neumann 223.
 Nevistić David 215.
 New York 56, 69, 366,
 Nijemci [mного puta]
 Nikola I. ruski car 10.
 Nikola II. ruski car 20, 21,
 23, 24, 25, 30, 34, 53,
 55, 75, 81, 83, 91, 95,
 120, 121, 144.
 Nikola I. crnogorski kralj
 24, 84, 85, 347, 348.
 Nikolajević Nikolaj veliki
 knez 39, 103.
 Ninčić dr Momčilo 132,
 325, 326, 345, 349,
 351.
 Niš 50, 53, 57, 72, 67, 77,
 78, 88, 212.
 Nivelles 118.
 Nizozemska 33.
 Norajovka 151.
 Nortefel Lord 178.
 Northeliff 142.
 Nosein 373.
 Noulens 385.
 „Nova Evropa“ 191.
 Nova Ves 361.
 Novak 240.
 Novak dr Ivan 265.
 Novi 213.
 Novi Futok 373.
 Novi Sad 292, 327, 345,
 346, 347, 354.
 Novogrodek 393.
 Novosel Marko 259, 262,
 265.
NJeguš 84.
 Njemačka 7, 17, 18, 19, 20,
 21, 23, 24, 26, 27, 29,
 32, 33, 34, 35, 36, 39,
 42, 53, 60, 77, 95, 99,
 102, 104, 105, 109,
 110, 111, 112, 113,
 114, 115, 116, 117,
 118, 119, 122, 124,
 165, 166, 167, 172,
 173, 174, 180, 181,
 182, 163, 193, 206,
 211, 240, 293, 373,
 383, 387, 388, 401,
 402, 405.
 Njemačko-Austro-Ugarsko-
 Rumunjski trojni sa-
 vez 18.
 Njemačka-Austrija 376.
 Njemen 393.
Obrenovac 40.
 Obrenović 72.
 „Obzor“ 66.

Oderzo 197.
 Odesa 91, 182.
 Ohrid 76, 209.
 Okleštak 204.
 Orlando 178, 298, 331, 400.
 Oršava 99.
 Ornie Oskar 281.
 Osorheie 99, 290.
 Osijek 44, 89, 213.
 Osmanlija 83, 348.
 Ossoniacki Andrija 227.
 Ostarkov 166.
 Ostrovski 383.
 Otavice 56.
 Oton II. njem. car 6, 7.
 Ovče Polje 78, 210.
 Ozren 41.

Pacher 127.
 Pacta conventa 6.
 Paču Lazo 30, 31.
 Paderevsky 219, 384, 385, 386, 387, 389.
 Padova 282, 289, 295, 299, 366.
 Padovansko primirje 362, 371.
 Palacki 9.
 Palanka 38.
 Paleček dr Ivan 339.
 Paleolog 98.
 Paleolegne 30.
 Palmanovo 161.
 Pančevo 56.
 Panteon 188.
 Papo 373.
 Papoušek Jaroslav 148.
 Paris 19, 23, 27, 33, 34, 47, 48, 58, 68, 74, 85,

113, 114, 116, 117,
 139, 141, 142, 145,
 154, 169, 177, 178,
 226, 227, 247, 250,
 282, 286, 299, 302,
 305, 306, 308, 309,
 310, 315, 316, 317,
 318, 320, 321, 349,
 354, 357, 358, 363,
 364, 365, 366, 379,
 392, 399, 401, 402,
 403.
 Pašić Nikola 27, 31, 32, 54,
 56, 69, 73, 74, 76, 79,
 91, 92, 130, 132, 135,
 136, 153, 154, 213, 301,
 308, 309, 310, 312, 313,
 314, 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 353, 356.
 Petermon 311.
 Paulova dr Milada 57, 74, 49,
 132.
 Pavelić dr Ante 128, 137,
 188, 189, 206, 235, 236,
 238, 260, 262, 263, 325,
 333, 337, 339, 344, 345,
 351, 355.
 Pavičić dr I. 200.
 Pavlenko 388.
 Pavlović Draža 356.
 Pavlović dr Dragoljub 54, 315.
 Pazin 56.
 Pečuh 196, 290.
 Pejačević grof Marko 258,
 262.
 Pejačević grof Todor 258,
 263.
 Pejanović Djordje 214.
 Pekić Petar 346.
 Pelagose 53.

Peleš dr Dušan 260, 262,
 332.
 Perić J. V. 126.
 Peristeri 79.
 Peršić J. 137, 260, 262.
 Petar I. kralj srpski 350.
 Petričić dr Živko 204, 232,
 260, 262, 267, 339, 341,
 343, 353.
 Petrosenj 374.
 Petrova Gora 8.
 Petrovaradin 44.
 Petrovgrad 23, 29, 30, 33, 34,
 36, 48, 50, 68, 71, 94,
 98, 120, 122, 144, 165,
 174, 292, 387.
 Petrovgradska ivrdjava 121.
 Petrović Njegoša dinastija 323,
 347, 348.
 Pešut Jovan 214.
 Pflancer Baltin 93, 151, 209.
 Piave 161, 162, 197, 281.
 Picconi 361.
 Pichon 192, 318, 362.
 Piemont 70.
 Pilar dr Ivo 200.
 Pilsudski Josip 103, 104, 219,
 355, 383, 384, 385, 386,
 387, 388, 390, 391, 393,
 395, 398.
 Pinsk 389.
 Piskov 174.
 Pišek Franc 126.
 Pittsburg 69, 182, 191.
 Piedl Julije 381.
 Pjotrowski 166.
 Pianka 55.
 Plehva 59.
 Plivelić 261, 270.
 Podgorica 84, 323, 348, 354.
 Podje bradski Juraj 7.
 Podobija 127.
 Podunavlje 5, 6.
 Podunavska 222.
 Pogačnik dr Lovro 126, 204,
 276, 328, 342, 355.
 Pogačnik vitez Josip 126, 276.
 Poganj Josip 373, 380.
 Polncaré 23, 27, 29, 30, 55,
 83, 114, 116, 117, 180,
 313, 366.
 Polock 174.
 Polko 190.
 Polzer-Hoditz grof Karlo 124.
 Poljaci 5, 8, 9, 12, 13, 46, 103,
 104, 105, 106, 124, 127,
 139, 157, 173, 177, 188,
 189, 204, 219, 221, 229,
 235, 355, 384, 385, 386,
 388, 389, 391, 392, 393,
 394, 395, 397, 386, 387,
 401, 402, 405.
 Poljska 8, 102, 103, 104, 105,
 127, 175, 189, 225, 358,
 389, 390, 391, 392, 393,
 394, 395, 397, 386, 387,
 401, 402, 405.
 Pomoranija 401.
 Pop Stevan 375.
 Popović dr Dušan 213, 232,
 260, 262, 263, 339.
 Popović Bogdan 57.
 Poporić Risto 84, 85.
 Porta 21, 22.
 Portsmouthon 19.
 Posen 385.
 Postojna 185.
 Postojnik dr Pavao 276.
 Pospišil 248.
 Pošćić dr Ivan 171, 204.
 Potiorek Oskar 37, 38, 40,
 41, 42, 43, 44.

Potočnjak dr Franjo 51, 56,
91, 131, 132.
Pourtales 20, 31, 35.
Poznanj v. Posen 388, 401.
Požarevac 82.
Pra Gabo 281.
Prág 9, 47, 164, 182, 188, 189,
190, 216, 220, 227, 230,
235, 243, 244, 245, 246,
247, 248, 249, 253, 357,
358, 360, 361, 362, 367.
Prašek 359.
Prebeg dr Vladimir 263.
Prekomujre 231, 262.
Premisl češki kralj 6, 7, 39.
Presan 99.
Pribičević Svetozar 232, 235,
236, 239, 255, 258, 259,
260, 261, 262, 263, 266,
267, 319, 324, 325, 326,
332, 333, 337, 339, 344,
345, 352, 353.
Pribičević braća 65.
Pribičević V. 188.
Prica Dragutin 274.
Primorje 45, 202, 203, 305,
240, 301, 311.
Primorski Slaveni 54.
Prilep 79, 210.
Princ od Aoste 161. v. Aosta.
Princ od Avarne 53, 60.
Princip Gavriilo 28.
Prodan don Ivo 126.
Prodanović Jaša 308.
Protić Stojan 131, 132, 315,
316, 317, 318, 319, 320,
349, 350, 351, 353, 354.
Protopopov 121.
Prusija 113, 114, 220, 386,
401.

Przemisl 384.
Pulj 195, 272, 273, 274, 288,
298, 300, 303.
Punta Aventa 70.
Pupin Mihajlo 56.
Radev 211.
Radgona [Radskenburg] 311.
Radić Stjepan 66, 124, 155,
188, 201, 206, 238, 240,
255, 260, 266, 326, 328,
332, 339, 340, 343, 344,
349, 352, 355.
Radić Ante 355.
Radoslavov Vasilije 77, 80,
209.
Radkenburg 196.
Radnja 210.
Radović Andrija 154, 312.
Radulović Marko 85.
Rajčević Konstantin 267.
Rajčević Miroslav 354.
Rajić Blaško 266, 347.
Rajna 35, 401.
Rajnski Savez 401.
Rasovo 100.
Raspović 189.
Rašin 139, 244, 245, 249, 359.
Ravnihar dr Vladimir 126,
276.
Reiner 304, 305.
Reisner 373.
Remeč Vladimir 276.
Renan 19.
Renec 328.
Rennel Rood Sir 49, 55.
Renner Karlo 178.
Renij 100.
Réval 174.
Reverter grof Nikola 179.

Ribar dr Ivan 232, 332.
Ribarac Stojan 353.
Ribarić Josip 171.
Ribot 19, 118.
Riga 150, 394.
Rijeka 66, 79, 213, 227, 233,
243, 267, 268, 272, 276,
279, 295, 309, 305, 306,
307, 311, 336, 404.
Rim 48, 49, 50, 54, 55, 172,
178, 302, 306.
Rimljani 16.
Rimnicul Valcear 372.
Rimski kongres 178, 179.
Ristić Jovan 349.
„Robotnik“ 387.
Roca Pavao 202.
Rohr 61.
Rojć Milan 266.
Romani 11, 199.
Romanova dinastija 122, 139,
144, 387.
Roškar Ivan 126.
Rothner 151.
Rovno 39.
Rožić Mihajlo 353.
Rožmanić 48.
Rudolf Habsburški 6, 7.
Rudolf sin Rudolfa Habs-
burškog 7.
Rudnik 41.
Rukavina 48.
Ruma 322.
Rumunji 5, 14, 15, 25, 46, 37,
98, 99, 100, 171, 177,
371, 372, 373, 378, 380,
381, 403.
Rumunjska 14, 19, 46, 6, 75,
76, 97, 98, 99, 100, 101,
102, 114, 115, 116, 152,

162, 168, 172, 174, 175,
176, 177, 179, 180, 181,
195, 199, 216, 218, 227,
291, 311, 369, 370, 374,
375, 376, 378, 379, 382,
383, 405, 371, 399, 402.
Rupecht Falački 7.
Rusi 38, 39, 40, 42, 46, 59,
64, 75, 92, 100, 103, 139,
147, 151, 153, 160, 166,
173, 383, 389, 391, 392, 393.
Rusija [mnogo puta]
Rusija Bijela 390.
Rusini 345, 346, 367.
Ruska revolucija 130.
Ruskij general 93.
„Ruskoje Slovo“ 30.
Russel Sir George 142.
Rybarž dr Otokar 126, 188,
189.
Saeton Watson 49, 58, 142,
Saharov 95.
Saint Jean de Maurieme 118.
Salaneri 52, 94.
Salisbury 18.
Salonta 379.
San 38, 39.
San Donna di Piave 197.
San Giuliano 52.
San Martin 195.
Sancin Ivan 171.
Sapich princ 385.
Sarajevo 28, 31, 200, 202, 214,
215, 233, 276, 317, 319,
325, 327, 331.
Sarajevski atentat 27.
Sarkotić Stjepan 187, 276.
Sarrail 207.
Sava 37, 38, 40, 41, 61, 82,

212, 281.
 Savinskij 80.
 Sazanov 23, 25, 31, 34, 49, 55,
 56, 67, 71, 76, 122, 139.
 Scharles R. 190.
 Scheiner 47, 247, 249.
 Schmettovo 101.
 Schmidt Adolf 273.
 Schneur 166.
 Scholz 212.
 Schön 23.
 Schönbrunn 288.
 Schwarzkopten 372.
 Scialoi 120.
 Sebastopol 152.
 Sebek 34.
 Seddon J. A. 145.
 Sedegliano 161.
 Seidler Ernest 156, 183, 187,
 203.
 Segedin 372, 370.
 Seita 228.
 Senca 361.
 Seret 101.
 Sesardić dr 126.
 Seite Comuni 197.
 Sibinj 101, 370.
 Sibinjšte 375.
 Sibir 19, 209, 248, 387.
 Siegler Konrad 374.
 Sienawa 46.
 Sighisear 99.
 Sigithul 376.
 Sigmund 7.
 Sihrav dr 140, 141.
 Siksto princ Burbonski 109,
 113, 114, 115, 116, 117,
 119, 180.
 Simon Clement 366.
 Simonović Dušan 318.

Simović 270, 299, 300.
 Sinaja 75.
 Singarev 110.
 Sinhofer 328.
 Sikovski 393.
 Sillistra 100.
 Sisemol 281.
 Sjedinjene države 191, 314.
 Sjeverno More 286.
 Sjeverni slaveni 5, 9, 13, 27,
 59, 65, 92, 106, 119, 187,
 189, 196, 203, 204, 205,
 236.
 Skadar 24, 25, 83.
 Skalier dr Lovro 272.
 Skalon 165.
 Skarbek grof 204.
 Skerlec dr ban 65.
 Skopije 78, 82, 210, 309.
 Skolanović Petar 214.
 Skrbec Matej 171.
 Skulski Leopold 390, 392.
 Skutnik 161.
 Sladskovski 142.
 Slano 58.
 Slaveni 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13,
 15, 46, 47, 48, 51, 219,
 223, 224, 228, 231, 233,
 236, 240, 242.
 Slavonija 8, 45, 184, 204, 213,
 233, 258, 260, 261, 262,
 276, 279, 294, 311, 332,
 339, 341, 342, 343, 350,
 353, 404, 405.
 Slepčević Petar 70.
 Slonovo Uvo 210.
 Slovaci 5, 14, 15, 126, 140,
 141, 143, 144, 146, 147,
 171, 188, 190, 191, 192,
 193, 216, 218, 221, 227,

243, 247, 250, 251, 252,
 253, 254, 289, 308, 345,
 346, 358, 360, 361, 362,
 363, 370, 400, 405.
 Slovačka 10, 124, 188, 190,
 191, 192, 253, 254, 358,
 361, 362, 363, 364, 365,
 366, 367, 380.
 Slovačka Liga 191.
 Slovačka Matica 14.
 Slovačko nar. vijeće 250, 252,
 253, 363.
 Slovenci (mnogo puta)
 Slovenija 79, 105, 138, 156,
 184, 258, 262, 268, 295,
 296, 339.
 Slovenski Svet 328.
 Smederevo 82, 305.
 Smetana 142.
 Smodej dr 190, 204, 328.
 Smodleka dr Josip 126, 326,
 335, 336, 337, 339, 343,
 355.
 Smorgon 150.
 Sobini 26.
 Soča 61, 62, 88, 93, 94, 96,
 117, 120, 123, 124, 158,
 160, 161, 277, 280.
 Sofija 25, 80, 82, 211.
 Sofija nadvojvotkinja 28.
 Soko 210.
 Sokolnikov 174, 175.
 Solferino 10.
 Solnok 380.
 Solun 78, 80, 90, 155, 209,
 277, 373.
 Sombor 292.
 Somma 97.
 Sonnino 52, 53, 118.
 Sorvino 311.

Soukup Franjo 47, 150, 245,
 247, 248, 249, 359.
 Sović 207.
 Sovjeti 164.
 Sovjetska Rusija 385.
 Spaa 372.
 Spaho dr Mehmed 277, 353.
 Spalajković 91.
 Spasojević Janko 154.
 Spinčić Vjekoslav 65, 126, 137,
 171, 185, 204, 240, 328,
 335.
 Spitzmüller barun 288.
 Sponheim 214.
 Split 202, 324, 327.
 Srbi (mnogo puta).
 Srbija (mnogo puta).
 Srbija stara 25, 88.
 Sredozemno More 19, 162,
 209.
 Srijem 40, 43, 322.
 Srijemska Mitrovica 40.
 Sr. Karloveci 171.
 Srkulj dr 188, 242.
 Srpska nar. skupština 72.
 Srpska pev. zadruga 349.
 „Srpska Slova“ 69.
 Srpska Vlada 28, 32, 57, 78,
 79, 89, 153, 154, 301, 303,
 305, 306, 312, 325.
 Srškić dr Milen 56.
 St. Hermagor 311.
 Stajčić Vaso 339.
 Starigrad 56.
 Stara Lovka 159.
 Stadler dr Josip 157, 200.
 Stanislavov 58, 59, 151, 388.
 Stanjek dr Franjo 126, 170,
 187, 189, 204, 218, 219,
 221, 223, 229, 249, 360.

- Starčević 50.
 Starčevićeva stranka prava
 66, 137, 200, 202, 206,
 231, 352.
 Starkov Grob 207.
 Steed Mr. Wieckham 49, 58,
 178.
 Steiner Stöger 288.
 Stepanek 47.
 Slezowski 384.
 Stepan Sveti 6, 215, 225, 226,
 254.
 Stirbej 175, 176.
 Stojanović dr 314.
 Stojanović dr Nikola 56, 67,
 312, 313.
 Stojanović Kosta 137, 308.
 Strandtman 76.
 Strausky 156, 216, 359.
 Stribrny 245, 249, 360.
 Stripa 151.
 Strij 38.
 Studena voda 210.
 Stupava 361.
 Subašić Stjepan 214.
 Subotica 43, 186, 265, 290,
 292.
 Suez 145, 209.
 Suhomlinov 24, 26, 34, 35.
 Sunarić dr Joso 277, 340.
 Supilo Fran 49, 50, 54, 55, 67,
 71, 92, 136, 355.
 Sušek 203, 304, 306, 307.
 Sušica 210.
 Suva planina 79.
 Suvobor 41.
 Sübek Geza 362.
 Sv. Gothard 311.
 Svačić 50.
 Svatopluk 253.
 Svaty Jan 361.
 Svehla 245, 249.
 Sv. Helena 293.
 Sv. Ivan Meduanski 23, 83.
 Sv. Alianca 401.
 Sv. Mohar v. St. Hermagor.
 Sv. Većeslav 245.
 Svištov 105.
 Svoboda 229.
 Svrzo Hamid 337, 340.
 Swierzijsky 384.
 Szamos 290.
 Szapari grof 36.
 Szász Karlo 294.
 Szalmár 379.
 Szécsényi grof Emil 294.
 Szécsényi grof Stjepan 9, 23,
 227.
 Szögyényi 29.
 Šabac 38, 41.
 Šabraić dr L. 214.
 Šafarik 142.
 Šalama 249.
 Šamal 229.
 Šanlja 18.
 Šekorov 147.
 Šerbašev 26, 95, 152.
 Šević dr Milan 345.
 Šibenik 49, 55, 56, 272.
 Šilović dr Josip 263.
 Šimčić Ljubo 214.
 Šimrak dr Janko 204, 206, 334,
 343.
 Šišić Ferdo 9.
 Šleska 7, 13, 114, 401, 402.
 Šleska gornja 392.
 Šola Atanasije 277.
 Šola Vojislav 189, 214, 327.
 Šolc M. 48.

- Šolc S. 48.
 Šnjarić Luka 255, 256, 257,
 261.
 Šrobar dr. 253, 360, 361.
 Štajerska 6, 7, 13, 58, 61, 231,
 233, 262, 311, 402.
 Štip 76, 210.
 Štrossmajer 50, 264.
 Šturner 94.
 Štürgkh grof Karlo 64, 102.
 Šumarić dr Joso 214.
 Šurmin dr Djuro 65, 204, 231,
 260, 262, 267, 328.
 Šušterčić dr Ivan 126, 200,
 201.
 Svehko 249.
 Švehla 359.
 Švelja Antun 244.
 Švicarska 47, 114, 115, 116,
 117, 138, 140, 151, 179,
 180, 229, 286.
 Tagliamento 160, 161.
 Talaat 212.
 Talijani 5, 53, 61, 62, 66, 73,
 93, 96, 123, 137, 159,
 160, 161, 177, 188, 189,
 197, 276, 281, 282, 283,
 288, 296, 299, 300, 301,
 302, 303, 304, 305, 306,
 307, 324, 324, 331, 352,
 333, 335, 391, 399.
 Tara 84.
 Tardieu André 400.
 Tarnopol 153.
 Tatra 188.
 Taurisova palača 121.
 Tavčer dr Ivan 276.
 Temišvar 292, 379.
 Temletovon 145.
 Teschen 388, 392.
 Teslić 304.
 Ternava 159.
 Tertil dr 219, 235.
 Terrera 209.
 Tertyansky 150.
 Terzić 135.
 „The southern slav bulletin“ 74.
 Theimar 6.
 Thomas Albert 94.
 Thurn grof 23.
 Tirol 5, 53, 61, 280, 287, 402.
 Tirol cizalpski 55, 161.
 Tirol južni 93, 94, 311.
 Tisa 99, 290, 375, 379.
 Tisza grof Stjepan 28, 29, 64,
 155, 207, 213, 214, 215,
 284.
 Tifloni 23.
 Toaffe grof 12.
 Todorov 211.
 Todorović Petar 214.
 Tomašek 359.
 Tomislav kraj 257.
 Tomić Jaša 34, 345, 346, 347.
 Tonale 197.
 Topolac 210.
 Toreščenko 121, 137.
 Torre Andrea 177, 178.
 Tošev 100.
 Travnik 277.
 Trebinje 84.
 Trentino 55, 282.
 Tresić-Pavičić dr A. 126, 188,
 189, 273, 274, 315, 326,
 328, 330, 340, 355.
 Treviso 161, 197.
 Trianon
 Trifković Marko 308, 309, 312,
 314, 353.

Trifunović, 312, 316.
Trojni Sporazum 79.
„Tribuna“ 54.
Triller dr Karlo 204, 276.
Trinaestić dr Dinko 56, 130, 131, 132.
Trnava 361.
Trnovo 8.
Trockij 166, 162, 176, 174.
Trstelja 123.
Trubecki knez 53, 56, 57, 79.
Trumbić dr Ante 49, 50, 55, 56, 67, 89, 92, 131, 132, 135, 136, 138, 153, 169, 177, 136, 238, 275, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 317, 318, 320, 321, 314, 325, 334, 336, 340, 353, 354, 355.
Tucaković 340.
Turčanski Sv. Martin 14, 216, 251, 253.
Turci 8, 24, 25, 58, 297.
Turska 15, 21, 22, 24, 25, 77, 79, 80, 99, 165, 176, 207, 212, 225, 210.
Tusar 244, 364.
Tutrakan 100.
Tuzla 100.
Udine 160, 198.
Ugarska 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 40, 42, 45, 58, 63, 65, 67, 97, 110, 126, 171, 187, 188, 190, 199, 200, 212, 223, 233, 242, 244, 250, 251, 251, 252, 253, 254, 260, 261, 263, 265, 276, 294, 297, 298, 305, 311, 345, 346, 362, 363,

364, 365, 366, 369, 370, 374, 375, 376, 377, 380, 381.
Ugron 22.
Ukrajina 166, 172, 175, 174, 175, 182, 2 2, 390, 391.
Ukrajinci 14, 46, 127, 165, 172, 173, 383, 384, 388.
Ukropina 48.
Ung 366.
Unija 51, 143, 162, 163, 167, 169, 172, 190, 191, 193, 203, 212, 226, 236, 237, 287, 599, 302, 310, 358, 369, 375, 380, 383.
Unité yougoslave (I^o) 70.
Una 8.
Unija Američka 399.
Užok 40.
Ujk (Vuk) 6.
Vajda Aleksandar 227.
Valentić Josip 176.
Valjevo 38, 40, 41.
Vanek 204.
Varder 76, 209.
Varovnica 41.
Varšava 39, 102, 104, 105, 219, 385, 387, 391, 393.
Vasiljević Dušan 56, 131, 132, 312, 314, 315.
Varsonyi Vilim 183.
Većeslav, sin Kirla IV. Luksemburškog 7.
Veles 82.
Velika Srbija 54, 70, 72, 342.
Velike Hrvatske 342.
Velika Slovenija 342.
Velikovec (Voelkermarckt) 311.

Velikomoravska država 6, 8.
Veliki Varadin 373, 378, 379.
Venčani 41.
Venecija 49, 93, 197.
Venizelos 80, 81, 208.
Verdovšek dr Karlo 126.
Verdun 97.
Verecka
Versailles 181, 196, 286, 298, 311, 400, 401.
Versailleski ugovor 390.
Verštavšek dr Rarlo 276.
Vesnić Milenko 49, 310, 311, 318.
Vešović Radomir 85.
Veternik 218.
Vicenza 95, 161.
Vilder dr Većeslav 232, 263, 267.
Vilim II. car 19, 21, 27, 29, 34, 52, 97, 169, 180, 238, 294.
Vilna 387, 389, 591, 393, 394.
Wilson 162, 165, 164, 166, 167, 168, 169, 173, 189, 190, 206, 212, 218, 223, 224, 226, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244, 245, 248, 252, 297, 302, 383, 400.
Virovitička županija 45.
Vis 300.
Visković Antun 270.
Visla 38.
Visoko 214.
Viti De 177.
Vittorio Emanuele, tal. kralj 52, 61, 93, 307, 366.
Vittorio Veneto 289, 282, 283.
Viviani 29, 94.
Vlasich barun Julije 297.

Vladimirija 8.
Vladislav, sin Albrehta II. 7.
Vladimir-Volynski 95.
Vodica 123.
Vojvodina 10, 311, 319, 322, 323, 328.
Vojnović dr Lujo 56.
Volinj 39, 94, 96, 127.
Vondrak dr 144.
Vošnjak dr Bogumil 56, 73, 131, 132, 355.
Vossische Zeitung 86.
Vratović dr Mirko 273.
Vrbaš 8.
Vrbenski 360.
Vrh 158.
Vršac 292.
Vuković Janko 274.
Vuković dr Roko
Vukotić dr 188.
Vulović Većeslav 308, 355.
Vyx 364, 365, 379.
Walstätten 205.
Warne 392.
Washington 53, 190, 224, 244,
Weber 282, 288.
Wekerle grof 285.
Wekerle Aleksander 182, 243.
Wekerle grof Julije 199.
Wiesner 165.
Wieprz 59.
Windischgrätz knez Ludwig 10, 205, 225.
Williams 142.
Wintcholler dr. 328.
Winter 360.
Witte 19,
Witos Vincenc 392.

Woyrscha 39.
Wolfsberg 311.
Wroblewsky 384.

Zadar 55, 185, 202, 300, 302,
304.

Zadunavlje 381.

Zagreb 56, 61, 69, 137, 165,
170, 184, 185, 188, 202,
205, 206, 213, 214, 228,
231, 233, 237, 239, 241,
242, 243, 255, 256, 257,
265, 267, 268, 270, 271,
272, 273, 275, 275, 288,
297, 298, 300, 302, 304,
305, 306, 308, 310, 311,
313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 322, 325, 327,
328, 338, 339, 344, 345,
346, 347, 349, 351, 352,
353, 354.

Zahor 361.

Zahradnih 360.

Zaimis 81, 208.

Zaječar 82.

Zala 511.

Zamarai 139.

Zamell 185.

Zamosk 39.

Zamurje 404.

Zapolja Ivan 8.

Zapadna Morava 86.

Zborov 153.

Zbrucz 393, 388.

Zemun 33, 186, 265, 349.

Zimmermann 29.

Zita carica 113, 114, 116, 117,
243, 293.

Zlota-Lipa 151.

Zrinjski 50.

Zuccon dr Ivan 171.

Zum 270.

Zuvanić 48.

Žakula Stjepan 277.

Želina 361.

Ženeva 68, 70, 137, 141, 218,
229, 275, 301, 310, 312,
315, 316, 317, 318, 319,
320, 321, 322, 323, 357.

Ženevska deklaracija 314, 325.

Ženevski sporazum 308, 353.

Ženica 277.

Žerjav Gregor 310, 312, 314,
355.

Žolger dr Ivan 355.

Žujović J. 308.

Županić dr Niko 56.

Županić 312.

BIBLIOGRAFIJA

Adriano Alberti: *Testimonianze strane sulla guerra italiana, 1915-1918, Roma, 1936.*

Asquith: *The genesis of the War, London, 1923.*

Arz: *Zur Geschichte des Krieges, Wien, 1924.*

Edouard Beneš: *Souvenirs de guerre et de révolution, Paris, 1928.*

Georges Bienaimé: *Ce qu'il faut savoir de la question polonaise, Paris, 1918.*

Sixte de Bourbon: *L'offre de paix séparée de l'Autriche, Paris, 1920.*

Conferenza delle nazionalità soggette all'Austria-Ungheria, Roma 1918.

Ottokar Czernin: *Im Weltkrieg, Berlin 1919.*

Daniloff: *Rusland und Weltkrieg, 1914-1915, Jena, 1924.*

Carlo Delcroix: *Il nostro contributo alla vittoria degli alleati, Firenze, 1931.*

Amelio Dupont: *Vittorio Veneto, Roma, 1929.*

Милан П. Ђорђевић: Срби и Југословени, Београд, 1922.

Gooch: *History of modern Europe, London, 1923.*

Dr Hinko Hinković: *Jugoslavija u Americi, Zagreb, 1922.*

Marko Jakovljević: *Iz rata i emigracije, Subotica, 1923.*

Jaworski-Biaszynski: *Zmartwoyście Polski w świetle dokumentów, Poznan, 1928.*

Kamil Krofta: *Geschichte der Tschechoslowakei, Berlin, 1934.*

Dr K. Kumaniecki: *Odbudowa państwowości polskiej, Warszawa, 1924.*

Les affaires balcaniques 1912-1914. Documents diplomatiques, Paris, 1922.

Toma G. Masaryk: *Svetska revolucija, Beograd, 1935.*

Maurice Paleologue: *La Russie des tsars pendant la Grande Guerre, Paris, 1922.*

Milada dr Paulova: *Jugosla-*

venski odbor, Zagreb, 1925.
 Franko Potočnjak: *Iz emigracije, Zagreb, 1919.*
 Przybylski: *La Pologne dans la lutte pour ses frontières 1919—1920, Paris, 1929.*
 Emanuele Pugliese: *Vittorio Veneto, Firenze, 1931.*
 Радославов: *Блгарија и Световната Криза, Софија, 1925.*
 Rubint: *Az ősszeomlás, Budapest, 1922.*
 Никола Стојановић: *Југословенски одбор, Загреб, 1927.*
 Ferdo Šišić: *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1920.*

Baron J. v. Szilassy: *Der Untergang der Donau Monarchie, Berlin, 1921.*

Bogumil dr Vošnjak: *U borbi za ujedinjenu narodnu državu, Beograd, 1928.*

Saeton Watson: *German, Slav and Magyar, London, 1917.*

Јован Тсмић: *Југославија у емиграцији, Београд, 1921.*

Herman Wendel: *Die Habsburger und die Südslawen, Frankfurt, 1924.*

Prinz Ludwig Windischgraetz: *Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das k. u. k. system, Berlin, 1920.*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	Str.	3
GLAVA I.		
Postanak i razvoj Austro-ugarske monarhije. Državopravni položaj potlačenih naroda u dualističkoj Monarhiji	„	5
GLAVA II.		
Austro-ugarska monarhija i razvoj političkih događaja u Evropi zadnjih decenija prije velikog rata	„	17
GLAVA III.		
Sarajevski atentat kao povod svjetskome ratu. Monarhijin ultimatum i navještaj rata Srbiji. Evropa u plamenu rata	„	27
GLAVA IV.		
Vojne operacije protiv Srbije. Bitka na Ceru. Poraz Monarhije kod Lavova. Katastrofa druge Potiorekove ofenzive u Srbiji	„	37
GLAVA V.		
Progonstvo našega naroda u Monarhiji. Akcija češke i jugoslavenske emigracije za raskomadanje Monarhije. Osnutak „Hrvatskog Odbora“ i „Jadranske legije“ u Rimu	„	43
GLAVA VI.		
Držanje Italije i južni Slaveni. Londonski pakt. Prodor ruske fronte kod Gorlica. Italija objavljuje Monarhiji rat i počinje borbu	„	52
GLAVA VII.		
Unutrašnji položaj Monarhije. Deklaracija hrvatskog sabora. Nesuglasica između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora	„	63

GLAVA VIII.

- Držanje Rumunjske. Ulazak Bugarske u rat. Manifest ruskoga cara Nikole II. Mackensenova ofenziva i vojnička okupacija Srbije. Kapitulacija Crne Gore. Nasilje Bugara i Austrijanaca u Srbiji i Crnoj Gori 75

GLAVA IX.

- Opći pogled na ratnu situaciju. Plan Monarhije o razdiobi Srbije. Rad Jugoslavenkog odbora i poteškoće u formiranju dobrovoljačke vojske. Peta bitka na Soči. Katastrofalan poraz Monarhije kod Lucka. Pad Gorice 88

GLAVA X.

- Rumunjska objavljuje rat Monarhiji. Provala u Erdelj. Ofenziva generala Mackensena i Falkenhayna. Okupacija Rumunjske 97

GLAVA XI.

- Nezadovoljstvo u Austriji. Umortvo grofa Stürgha. Proklamacija nezavisnosti poljske države. Smrt Franje Josipa I. i prilike u Monarhiji. Proglas cara Karla I. i Slaveni 102

GLAVA XII.

- Vojničko i ekonomsko slabljenje Monarhije. Predlog mira Centralnih vlasti. Posrednička uloga Siksta princa od Parme u pogledu sklapanja separatnoga mira između Monarhije i Antante 109

GLAVA XIII.

- Ruska revolucija i oslobodjenje potlačenih Slavena. Deveta bitka na Soči. Deklaracija Českoga saveza i Jugoslavenkog kluba u bečkom carevinskom vijeću. Parlamentarna borba Slavena za svoje oslobodjenje 120

GLAVA XIV.

- Krfska deklaracija. Kritika Krfske deklaracije. Stanovište hrvatskih političara 130

GLAVA XV.

- Zagranična akcija Tome G. Masaryka i drugova. Osnutak narodnoga vijeća i privremene vlade Čehoslovaka u Parizu 139

GLAVA XVI.

- Druga Brusilova ofenziva. Vojnička revolucija na ruskoj fronti. Nastavak vanjske i unutrašnje borbe za raskomadanje Monarhije 149

GLAVA XVII.

- Jedanaesta i dvanaesta bitka na Soči. Prodor talijanske fronte. Američka Unija objavljuje rat Monarhiji str. 158

GLAVA XVIII.

- Mirovni pregovori u Brest-Litovsku. Vilsonova poruka kongresu. Odgovor grofa Czernina. Lloyd George o narodima u Monarhiji. Veliki zbor u Pragu. Revolucionarno vrijeme 164

GLAVA XIX.

- Mir sa Ukrajinom i Rusijom u Brest-Litovsku. Kongres potlačenih naroda u Rimu. Otkrića Georgea Clemenceaua i pad grofa Czernina. Mir sa Rumunjskom u Bukureštu 172

GLAVA XX.

- Prilike u Monarhiji u prvoj polovini 1918. Pedeset godišnjica češkog narodnog kazališta i kongres potlačenih naroda u Pragu. Pittsburški ugovor i priznanje nezavisnosti čehoslovačke države 182

GLAVA XXI.

- Vojničke pobune u Monarhiji. Neuspjeh posljednje ofenzive Austro-Ugarske na talijanskom ratištu. Potištenost u Beču i Budimpešti. Prilike u jugoslavenkim krajevima i osnutak Narodnog vijeća u Ljubljani 194

GLAVA XXII.

- Prodor solunske fronte. Kapitulacija Bugarske i Turske. Neuspjela misija Stjepana grofa Tisze među južnim Slavenima. Monarhija pred vojničkim rasulom i političkim raspadom 207

GLAVA XXIII.

- Zasjedanje carevinskoga vijeća. Govor F. Stanjeka i dr. Korošca. Krunsko vijeće u Beču. Monarhija moli za mir. Nijemci za razlaz sa Slavenima. Proglas poljskog regentskoga vijeća. Manifest cara Karla I. Vilsonov odgovor. Zahtjevi Rumunja, Slovaka i Malorusa. Posljednji dani Monarhije. Rezolucija Čehoslovaka u Ženevi 218

GLAVA XXIV.

- Osnutak Narodnoga vijeća u Zagrebu i grupiranje svih nacionalnih snaga Slovenaca, Hrvata i Srba. Proglas Narodnoga vijeća i velebna manifestacija za ujedinjenje južnih Slavena u Zagrebu. Sabiranje dobrovoljnog narodnog poreza 231

GLAVA XXV.

- Revolucija u Pragu. Proglašenje nezavisne čehoslovačke države.
Odluka čeških Nijemaca. Otejepljenje Slovačke od Ugarske str. 243

GLAVA XXVI.

- Sjednica hrvatskog sabora. Prelom državopravnih odnosa sa
Austro-Ugarskom. Proglašenje nezavisne države Slove-
naca, Hrvata i Srba. Obrazovanje narodne vlade . „ 255

GLAVA XXVII.

- Preuzimanje Monarhijine flote. Unutrašnja organizacija države
Slovenaca, Hrvata i Srba „ 272

GLAVA XXVIII.

- Katastrofa i rasulo Monarhijine vojske kod Vittoria Veneta.
Revolucija u Madjarskoj. Primirje između Antante i
Monarhije u Padovi i vojna konvencija u Beogradu.
Okupacija južne Ugarske. Proklamacija nezavisnosti
Njemačke Austrije. Abdikacija cara Karla I. Konac Austro-
ugarske monarhije „ 280

GLAVA XXIV.

- Invazija i grabež austro-ugarskih vojnika u Hrvatskoj i Slo-
veniji. Mobilizacija jugoslavenske vojske. Madjarska mi-
sija u Zagrebu. Pomorska konferencija na Krfu. Sukob
između države Slovenaca, Hrvata i Srba i kraljevine
Italije zbog talijanske okupacije Istre, Rijeke i dijela
Dalmacije „ 295

GLAVA XXX.

- Zenevski sporazum i njegove posljedice „ 308

GLAVA XXXI.

- Zaključak Narodnog vijeća u Zagrebu o državnom ujedinjenju
južnih Slavena. Otejepljenje Banata, Bačke i Baranje
od Ugarske. Velika narodna skupština u Podgorici. Svr-
nuće dinastije Petrović-Njegoša. Ujedinjenje države
Slovenaca, Hrvata i Srba sa kraljevinom Srbijom i
Crnom Gorom. Obrazovanje zajedničke vlade u Beo-
gradu „ 323

GLAVA XXXII.

- Sastav prve čehoslovačke vlade u Pragu. Borbe sa Madjarima.
Okupacija Slovačke. Povratak Tome G. Masaryka u
Prag. Sredjivanje unutrašnjih prilika u Čehoslovačkoj „ 357

GLAVA XXXIII.

- Pokret ugarskih Rumunja za ujedinjenje sa kraljevinom Ru-

munjskom. Razoražanje vojske generala Mackensena.
Velika rumunjska skupština u Alba Juliji. Okupacija Er-
delja i dijela Banata. Proletarna diktatura u Madjar-
skoj. Sredjivanje prilika u Erdelju str. 369

GLAVA XXXIV.

- Restauracija poljske države. Saziv konstituante. Unutrašnje
prilike. Pilsudski. Borbe sa Ukrajincima, Nijemcima i
Rusima. Agrarna reforma. Rat s Rusijom. Mir u Rigi.
Ustav i unutrašnja državna konsolidacija „ 383

GLAVA XXXV.

- Rad mirovne konferencije u Parizu. Liga naroda. Ustanovljenje
granica i međunarodno priznanje nasljednih država.
Zaključak „ 399
- INDEX IMENA „ 407
- BIBLIOGRAFIJA „ 435

